LIBERALIZMUS ÉS ETATIZMUS.

(A társadalomtudomány körkérdésére.)

Társulatunk vezetősége elhatározta, hogy a liberalizmus kérdésében ankétet tart. Azokhoz, akik tudomása szerint foglalkoztak a kérdéssel, a következő levelet intézte:

Az élet mai nehézségeit, a társadalmi intézmények működésének nyilvánvaló zavarait vagy erőtlenségét mind gyakrabban magyarázzák azzal, hogy a liberalizmus korszerűtlenné vált, nem alkalmas többé arra, hogy végső társadalmi elv gyanánt szerepeljen a nemzetek életrendjének szabályozásában. Kétségtelen, hogy az orthodox liberalizmus és a politikai velejárója: a polgári demokrácia intézményei szinte világszerte válságba jutottak. A parlamenti, kormányrendszer válsága már agyontárgyalt, de meg nem oldott kérdés. A korlátlan gazdasági szabadverseny elve mind nemzetközi vonatkozásban, mind az államok határain belül érvényét vesztettnek tekinthető, hiszen a gyakorlatban máris a korlátok özönébe ütközik. A tanulási szabadságot, minthogy súlyos társadalomszerkezeti nehézségekre vezetett, burkolt és nyilt akadályokkal próbálják áttörni. A jogegyenlőség értékének túlbecsülése szétfoszlott a hatalom- és jövedelemeloszlás nagy szélsőségei mellett, melyek a liberalizmus elvi alapjain biztonságban terpeszkedtek el s a preventív szociálpolitika helyett a therapeutikus szociálpolitika költséges és sokszor csak szemfényvesztő útjára terelték a törvényhozást. A liberalizmus megoldatlan problémáit nyomon követve egy mind kiterjedtebb etatizmus (és ennek nyomán bürokratizmus) ötlik szemünkbe, mely az élet növekvő nehézségeit oly kis eredménnyel próbálja elhárítani, hogy sokan már a medicina peior morbo-t emlegetik.

Ilyen viszonyok között társulatunk vezetősége elhatározta, hogy tudományos érdekből, de egyben a hazai tudományos közvélemény kialakítása céljából is felkéri a magyar társadalom közproblémáival foglalkozókat, hogy a lehető tömörséggel és folyóiratunkban közlésre alkalmas módon közöljék véleményüket abban a kérdésben, hogy

1. miben látják a liberalizmus hibáit és hiányait,
2. megfelelő orvosszert látnak-e e bajok ellen az etatizmus növelésében,
3. minő más utakat tartanának aktuálisan célravezetőbbeknek?

Talán említeni is szükségtelen, hogy bár a hazai viszonyok lebeg-

nek elsősorban szemünk előtt, a liberalizmusnak tudományos tartalmára gondolnunk s igen fontosnak tartjuk azoknak az eredményeknek figyelembevételét, amelyek a különböző államokban (Olaszország, Németország stb.) a liberalizmus átalakulása, illetőleg más társadalomrendező elvek érvényesítése következtében megállapíthatók. Kívánatos, hogy a társadalmi élet minél többirányú nyilvánulása nyerjen megvilágítást a hozzászólók nyilatkozataiban, tehát nemcsak a politikai, gazdasági és kulturális élet általában, hanem ezek fontos részletproblémái is. Hogy csak néhányat említsünk, pl. a politikai témakörben a szervezkedés, a vezetőkiválasztás, az elit, a társadalmi osztálytagozódás stb. kérdései, a gazdasági témakörben az állami beavatkozás, a protekcionizmus, a vámvédelem, a jövedelemeloszlás, az érdekképviseleti szervezkedés, a hitelélet, a bér- és árpolitika, a szociális közgondoskodás kérdései, a kulturális témakörben a szelekció, az iskolafenntartás, a minősítési rendszer, a közszellemalakító tényezők: a sajtó, az irodalom, a színház stb. kérdései, a közvélemény s a közszellem kérdésével kapcsolatosan a gyakorlati erkölcs reformjának kérdéskomplexuma. Szeretnők tisztázva látni a liberalizmus és a néplélekben tükröződő nemzetegyéniségek kapcsolatait s azokat az okokat, amelyek miatt a liberalizmusnak más és más a megvalósulási formája s mások a kinövései a különböző múltú, társadalmi struktúrájú, fejlettségű nemzeteknél.

Mind a körkérdés anyagának könnyebb áttekinthetése érdekében, mind pedig a mai közlési nehézségek miatt mégegyszer kérjük a hozzászólások plasztikus tömörséggel való fogalmazását s azt, hogy egy-egy nyilatkozat lehetőleg ne haladja meg a három-négy nyomtatott oldalnyi maximális terjedelmet.

Huszonöt választ kaptunk. Több levelünk válasz nélkül maradt olyanok részéről is, akiknek közönyét az ügy érdekében őszintén sajnáljuk. Ám a téma kényes, vannak, akik nem szeretnek nyilatkozni érdekek és érzelmek ütközőpontjában álló kérdésekről. Viszont a hivatottak többsége nem így gondolkozott s a beérkezett válaszokból éles, tiszta, őszinte kép bontakozik ki a gondolatoknak arról a gazdag szövedékéről, amely ma e középponti társadalmi kérdés tekintetében a legjobb elmélet világszerte foglalkoztatja.

A hozzászólások nem tükröztetnek azonos társadalomszemléletet, de hiszen éppen az volt a célunk, hogy mintegy színkép-sorát kapjuk meg, miképen rajzolódik e fontos probléma a különböző korú és életfelfogású, de a közérdeket őszintén kívánó gondolkodók lelkében s milyen irányban indítja a jobb jövő keresőit?

A teljes őszinteség, tárgyilagosság s a javítás tiszta vágya bizonyos belső összhangot hoz a hozzászólásokba. Ezt az olykor merőben ellentétes megállapítások vagy kívánságok sem rontják meg. A hang az igazságkeresésé, nem a dialektikával sikert hajszoló polémiáé. Ezért volna indo-

kolatlan tárgyi csoportokba: liberálisok, antiliberálisok és egyeztetők csoportjába sorozni, vagy inkább erőszakolni a nyilatkozókat. A szerzők nevének betűrendjében közölt hozzászólásokból talán még jobban érezhető a megismerésre törekvés egyéni erőfeszítése és így célunknak megfelelően az olvasó is inkább részt vesz az eszmetisztázó munkában, amely e sok vitára késztető problémakörben ma annyira időszerű és szükséges.

Albrecht Ferenc:

A liberalizmus nem volt soha a szervezett társadalmak végső alapelve, hanem a társadalmak, helyesebben államok statikai energiái (mint a terület és a nép) mellett az a dinamikai erő, amely az adott kereteken belül a társadalmi együttműködést irányította. Az sem volt egyedül és kizárólag, mert ha a XIX. század váltakozó államkormányzati berendezkedéseit vizsgáljuk, úgy a liberalizmus nem szerepelt egyikben sem, — talán Franciaország harmadik köztársaságában egyedül — végső alapelv gyanánt. Az egyes államoknak mind más és más pregnáns jellemzőjük volt, államcéljuk is elsősorban statikai energiájukból fakad és ez jelölte meg világpolitikai útjukat is. A liberalizmussal kapcsolatban mindig a XIX. századot kell mint történelmi és időbeli tért felfogni, azzal, hogy a XIX. század tulajdonképpen 1914-ig tartott, azóta folyik a XIX. század szellemi tartalmának dekomponálódása és most a XX. század közepe fele haladva, még mindig nem ismerhetjük fel azt a végső társadalmi alapelvet, amelyre — mint jellegzetes egyéni művére — fog a XX. század támaszkodni. A liberalizmus a XIX. századdal élt és halt meg, nagyon nehéz volna tehát életben tartani azután is, amikor időbeli létfeltételei teljesen megváltoztak és a vajúdó idő önmaga számára más életformákat keres, de még nem talál.

Mi volt tehát a XIX. század liberalizmusa, mi volt a hatása és a jelentősége létjogosultsága idején, teheti fel a kérdést a történelmi értékelés. A jelen szempontjából való értéke viszont attól függ, hogy milyen téren és milyen mértékben van még hatása és befolyása? A felelet elválaszthatatlan attól a fejlődéstől és jelentőségtől, amellyel a liberalizmus annak idején bírt. A liberalizmus a francia forradalom egyenes leszármazottja, eszmeköre a nagy forradalomban ölt testet és pedig azért, hogy a feudális jellegű társadalomszerkezetből a népeket a jogegyenlőségi társadalomba átvezesse. A francia encyclopedisták és a német aufkläristák éppúgy ott állanak bölcsőjénél, mint az 1830-as évek magyar diétáinak ma a nemzet kegyeletétől övezett ellenzéke. A középkori társadalmi szerkezet elkorhadt, az emberi egyenlőségnek, különben és alapjában keresztyéni gondolata, a francia forradalom hatása alatt válik uralkodó és irányító célkitűzésé. A napóleoni háborúk azonban erős ellenhatást váltanak ki a francia forradalmi doktrínákkal szemben, a Szent Szövetség az adott társadalmi rendnek fenntartásáért száll harcba. Győzelmével a forradalom ügye elveszettnek látszott. Mégis a század közepére a liberalizmus, akkor magyarul még szabadelvűségnek nevezték és ezzel sajátos magyar értelmet és jelentőséget

is adtak neki, uralkodó gondolattá válik nemcsak az értelmi alapon nyugvó társadalomberendezési törekvések számára, hanem uralkodó érzéssé a tömegek lelkében. Az 1848-as forradalmak döntő tényezővé formálják, politikai életformája a polgár, gazdasági életformája a gőzgéppel dolgozó ipar, eszménye pedig a nemzet lesz. Így kerül a Napóleon hatása alatt megindított nemzeti eszme, az angol gazdasági fejlődéssel megkezdett gépipari termelés, a francia forradalom jogegyenlőségi jelszava egymással a dolgok mélyén elválaszthatatlan és megbonthatatlan kapcsolatba és kapja meg közös kifejezőjét a liberalizmusban. Ez a három tényező az, amely állandó kölcsönhatásban egymással, megváltoztatja a XIX. század képét, annak második felében megalkotja annak sajátos jellegét. A rendi társadalmak Európaszerte leomlanak és a jogegyenlőség alapján rendezkednek be, a túlnyomóan zárt és kötött mezőgazdasági és kisipari termelés (az ősiség, jobbágyság, céhek) alapjaiban megváltozik és a szabadverseny alapján a piac számára korlátlanul termelő nagyiparrá lesz, a naturálgazdálkodás helyébe tőkés pénzgazdálkodás lép és Európa térképét a feudális-imperiális jellegű államszerkezetek helyébe lépő nemzeti egyéniségű államok foglalják el. A XIX. század az imperializmus és a világgazdasági verseny jegyében, a nemzeti eszme egyre fokozódó dinamikus erejével szükségképpen a világháborúhoz vezetett, hogy ezzel önmaga sírját ássa meg.

A századvég azonban korlátozott befolyásban és hatásban találta a liberalizmust, hiszen a nagy statikus erők, a nagy államszerkezeti és társadalomszervezeti elvek egyaránt még nagy erőket tartottak kézben. Császárok és királyok, feudális elzártságban élő nagy uralkodó történelmi osztályok teljes hatalmukban éltek még, Oroszország, Ausztria-Magyarország, Németország és Anglia egyaránt hierarchikus militarista jellegű államok voltak, legfeljebb a kormányzó hatalomnak volt alkotmányos korlátja. A kapitalista gazdasági rend teremtette új osztályokat ösztönösen parvenűnek nézték és érezték, miután ez új osztályok az egyes államok uralkodó rétegeitől fajilag is idegenek voltak — a fajiság abban az időben még tudatalatt és csak ösztönösen ható tényező volt — így tehát minden egyes államuralkodó társadalmi, gazdasági és politikai osztályai között nem volt meg az a homogenitás, amely a középkor osztályait annyira jellemezte. Érvényesülésének és hatásának korlátja ezen történelmileg fejlődött és ezt a korszakot is átélt berendezésekben adva volt.

Korlátozva volt azonban a vele egybefüggött eszmék és irányok önmaguktól fejlődő, egyre növekvő ereje által is, amelyek mondhatni naprólnapra a liberalizmus lényegbeli tartalmából mind többet ragadtak magukhoz vagy semmisítettek meg. A nemzeti eszme, amely eleinte mint lelki közösségérzet jelentkezik, egyre inkább pozitív alkatot nyer, az államok statikai tényezőjévé válik, a német és olasz egység megalkotása, Törökország balkáni uralmának szétomlása, a Balkán újjárendeződése nemzeti államok alapján mind megismétlődő jelei annak, hogy az evolúció — a fejlődés leg-

mélyebb és ezért megismerhetetlen alapja — korlátokat nem ismerő erővel ebben az irányban halad, lerombolja mindazokat az akadályokat, amelyek érvényesülésének útjában állanak. A nemzeti politikának, minden egyes állam vagy nemzet életében egyre inkább nagyobb erővel jelentkező szükségletei, mind konkrétebb alakot öltenek, intézményei és berendezkedései az emberi jogegyenlőség nagy eszményétől eltérve, sajátos és egyben a nemzet belső életigényei által meghatározott tartalommal bírnak. A világevolúció a nemzeti eszmében, annak XIX. századi tartalmában, az emberi jogegyenlőségi tant alapjaiban megtámadó elvet létesített.

Nem volt más a helyzet a gazdasági rendszer és erők tekintetében sem. A tőkés jellegű termelési rendszer, a maga elsősorban pénz-jellegével, a pénzgazdálkodás hypertrofiájához vezetett. A tőke, a pénz önmagukban levő értékekké váltak s a természet és a munka nem mint egyenrangú termelési tényező, hanem mint a pénz szolgálatára rendelt, annak hasznát és eredményét biztosító tényező szerepelt. A nagyipari termelés a céhrendszerben tömörült iparosság proletárizálódásához, a pénzgazdálkodás pedig a mezőgazdasági termelés eredményeinek csökkentéséhez és annak a pénzgazdálkodás befolyásától való függéséhez vezetett. Egyre jobban fejlődő, nagy hasznokat biztosító kapitalista vállalkozások az emberi munkaerő minimális jutalmazásával megingatják a társadalmi egyensúlyt az osztályharc elve a marxi doktrínákból következett, amíg az egyik oldalon mértéktelen és jogosulatlan profit, a másik oldalon a gyűlölet jegyében felfejlődő szocialista arcvonal, mindinkább fogyasztották a liberalizmus eszmei tartalmát. Az addig kötött jogi rendben levő föld szabaddá vált, árucikké lett, termésének haszna a pénzpiac kamatnívójától függött, veszendőbe mentek mindazon erkölcsi kötelékek, melyek a föld tulajdonából keletkeztek. A liberalizmus szabadverseny elmélete — laisser aller, laisser faire — ha talán alkalmas volt is a társadalmi jogegyenlőség kezdeti nehézségeinek elhárítására és egy, az élettel való harcban megedződött és abban győzedelmes elité kiképzésére, a maga gazdasági vonatkozásaiban a legveszélyesebb elv volt, amely logikusan az egyik oldalon nagy tőkeakkumulációkra, a másik oldalon a tömegek egyre fokozódó pauperizálódására kellett, hogy vezessen.

A liberalizmus eszmevilágából született eszmék önmaguk életét kezdték élni, önmagukban fejlődtek, harcoltak és győztek, fejlődésük rendén elváltak a liberalizmustól s a liberalizmus mindinkább az állam és társadalomelméletek ködébe került, végül már csak a gazdaságpolitikai síkban élt és hatott. Nem tagadhatjuk le jelentőségét és hatását, mely mint uralkodó eszme a XIX. század boldog és haladó korszakával ajándékozta meg az emberiséget. Legnagyobb és maradandó becsű alkotása a jogállam gondolata az emberiség fejlődésében soha el nem múlható értéket jelent. A jogállamot persze a maga objektív tartalmában értve, nem pedig azon efemer jogalkotások szemszögéből, amelyek a liberalizmus gazdaságpolitikai elvéből, a szabadversenyt dekretáló és azt megvalósító gazdasági rendből következtek.

Az emberiség történelmének azonban nagy fordulópontjához értünk 1914-ben, a világot addig uraló nagy elvek és eszmék egy új világ tisztító tüzébe kerültek. A történelem nagy statikus erői léptek akcióba és megváltoztatták azt a dinamikus erőt is, amelyet a XIX. század folyamán a liberalizmus jelentett. A 20-as évek közepétől világosan felismerhető a fejlődésnek tendenciája, amely új dinamikus erőt iktat a társadalom életébe a liberalizmus helyébe. A liberalizmus ma már nem tényező többé, mint minden nagy emberi gondolat, pályáján önmagát emésztette fel és a világ új társadalmi rendezőelvet keres. A liberális gazdasági rend az egyik oldalon kartellekbe tömörült tőkéivel, a proletársorsba szorított milliókkal a másik oldalon, nem képes többé megoldani feladatait. Nemzeti eszméje is szétfoszlott és a maga szigorú és kegyetlen valóságában kiteljesedett. Jogegyenlősége is, egyfelől a nemzeti államok privilegizált jogrendje, másfelől a mobil-kapitalizmus szabad zsákmányjoga folytán illuzóriussá vált. Így tehát más rendezőelvnek kell következni, amely a liberális fejlődés hibáinak kiküszöbölésére alkalmas és egyúttal oly szilárd bázisa lehet a jövőnek, mint amilyen a liberalizmus a maga fénykorában volt.

Az etatizmus, csak átmeneti jellegű orvosszer volt a liberális individualizmussal szemben. Az egyre részeire bomló társadalom, az egyén jogaival és az állami beavatkozás korlátozásával, képtelen volt az állam egyre fokozódó szükségleteit ellátni. A liberalizmus társadalomelmélete folytán észre nem vehető tények, mint a szociális igények stb., egyre jobban sürgették az állam beavatkozását, amelyre az állam bürokráciája hatalmi természetéből kifolyóan szívesen is vállalkozott. A társadalom egyre növekvő szükségleteit a liberális rend nem tudta kielégíteni, nem volt más tényező, amely erre alkalmas lett volna, csak az állam. Érdekes, hogy nem a bürokratikus és etatista állam az, amely ezekkel az igényekkel szembe kerül, hanem a liberalizmus jogállama, amelyre éppen — ezen jellegéből kifolyóan — egyre több és több hatáskör száll át. De a növekvő társadalmi követelmények kielégítése rendén az állam, a maga jellegében egyre jobban változik át, abban a mértékben, amint feladatai nőnek, lesz bürokráciája öncélúbb és hatalomvágyóbb, hogy ez a fejlődés szükségképpen és természetesen az etatizmusba torkoljon. Megszületik a totális állam eszménye, amely az etatizmusnak már egy másodlagos és szerencsésebb formája. Az etatizmusnak még csak bürokráciája van, a totális államnak már nincs bürokráciája, hanem hatalmát és államcélt átérző elit-je, amely a szerinte felfogott közjó irányában kormányozza az államot. Ez az elit azonban még a liberális-demokrácia törvényei szerint képződik ki, tömegmozgalomban és pártharcokban és csak ebből kikerülve, azonosul azzal az államcéllal, amelynek megalkotása pártprogrammjában volt és pártmozgalmának ideálja.

Az etatizmus tehát szükségképpen átmeneti jelenség, a liberális individuális államot a totális állammal egybekötő híd. Éppen ezért az etatizmus nem orvosszer, nem megoldás, hanem csak állapot.

A liberalizmus és az etatizmus harcában nincs győztes és nincs legyőzött, hanem a fejlődés szükségképpeni jelenségei, amelyekre egy új szintézisnek kell elkövetkeznie. Ma úgylátszik, hogy a totális állam lesz az. Magunk részéről nem tudunk lelkesedni érte és nem is tartjuk kívánatos megoldásnak. Jobb, mint az etatista állam, ha kormányzó elitje jobb, mint a bürokráciája volt, rosszabb, mint a liberális állam, melyben az egyén számára bizonyos cselekvési tér nyílott.

Minő más út volna célravezető, hogy korunk zavaros eszmevilágából kijutva, szilárd és határozott irányban kormányoztassanak a népek, erre általános elméleti tétellel felelni nem lehet. Ez az út, már annyi konkrét útjelzőt kivan és annyira meghatározott területet, melyen haladnia kell, hogy elméleti magaslatról nem válaszolható meg. Kicsiny magyar nemzeti (állami) létünk területén tudjuk csak megkeresni az utat, melyen a nagy elméleti útmutatások helyett a magyar élet valóságában kell haladnunk. Nincs miért lekicsinyelnünk a magyar szabadelvűség nagy korszakát, bár ismerjük hibáit és napjainkig elható tévedéseit. A rendi Magyarországból, a független és nemzetileg öncélú Magyarországhoz vezető mód a liberalizmus volt. Nem lehetett a nemzet szabadságáért küzdeni és az egyén szabadságát megtagadni. Az eszmék összefüggése akkor még szoros és megbonthatatlan volt. A magyar liberalizmus is azonban időben túléretté és feleslegessé vált és a 90-es évek közepén egy agrárius jellegű közgazdasági politikának kellett volna felváltania. A liberalizmus hatása alatt fejlődő új rétegek — a lelki asszimiláció egyre fokozódó nehézségei következtében — sajátos jellegüket megőrizték és egyre jobban elidegenednek a magyarságot összefogó lelkiségtől. A liberális Magyarország nagytőkeberendezkedése — bankok, kartellizált iparok — a világválság hatása alatt ugyan csökkentett erőben, de még meg vannak és az ország közgazdasági életét teljesen uralják. Csonkítatlanul meg van a liberális korszak közgazdasági jogrendje is. (L. erről bővebben Agrárállam és agrár jog című tanulmányomat, a Magyar Gazdák Szemléje 1933 októberi számában.)

Az új rendezőelvnek magyar vonatkozásokban elsősorban ezen a vonalon kell hatnia, a magyarság számára olyan gazdasági rendszert kell szerveznie, amely a magyar milliók emberi életlehetőségét biztosítja. Ennek a kortesmondatnak azonban komoly alapja van. A liberális gazdasági rend ezt nem tudta megoldani, tehát egy olyan gazdasági rendszerre van szükség, amely ezt lehetővé teszi. A hitelélet új organizációja, erőteljes és valóban altruista jellegű szövetkezeti rendszer, a privilegizált ipari magánvállalkozások felváltása állami üzemekkel mind lehetőségek. A liberális kapitalizmus világszerte éppen ezekben az években alakul át az orosz,, az olasz és a német behatások alatt. Ezen átalakulás eredményeinek vizsgálata, felhasználása és a magyarság élő erői közé való bekapcsolása, a. megoldás gazdaságpolitikai része. Miután a liberalizmus még itt él és hat még, a felváltásnak is ezen a téren kell elsősorban bekövetkeznie.

Az etatista és bürokrata államigazgatás helyébe is új kell. Átmeneti jelenség volt ez, nem szerves velejárója a magyar nemzet állami életének. A régi Magyarország patriarchális államigazgatása, a maga rendi előítéleteivel még mindig szociálisabb volt, mint a mai, a maga intézményesített szociális berendezkedésével. A patriarchalitásnak az a meleg levegője, amelyben az igazságnak, a magyar úr által felfogott értelmezése élt és hatott, újra *vissza* kell térjen. A magyar táblabíróban több volt a meleg érzés, mint a bürokrácia miniszteri tanácsosában. Ha a fejlődés világszerte a totális állam felé halad, ennek két magyar korlátját kell felállítanunk: az egyik a magyar alkotmány, a maga helyesen megosztott hatalmi köreivel, a másik a kormányzó rétegeknek a magyar szolidaritás érzetével való teljes azonosultsága. Patriarchalitást a modern, haladó kor nem tűr, de alapvonása: érzéseinek tisztasága és magyarsága a szolidaritás fogalmában vissza kell térjen és erőre is kell kapjon. Legnagyobb és a legsúlyosabb politikai probléma a milliós magyar tömegeknek a nemzeti életbe való bekapcsolódása és ennek keretében való megtartása. Nagy feladat ez, mely népi paedagógiai, gazdasági és politikai intézkedések hosszú sorát teszi szükségessé, A magyar vezetőrétegeknek pedig a hűség, becsület, tisztesség és felelősségérzet értékei szerint való kiválasztódását kívánja meg.

Sem magyar viszonylatokban, sem világviszonylatokban nem jelent még meg az új világberendezkedés olyan fogalma, mint a liberalizmus a múltban volt. A szolidaritás, a testvériség érzetének ez új kifejezése, lesz talán az. Az emberi fejlődés természetében van, hogy az új formákat nehezen találja meg. Az időben fejlődés lényeges kelléke minden változásnak. Számunkra a kapitalista gazdálkodás helyébe lépő új rendszer, amely talán a kollektív és szociális érdekekkel korlátozott kapitalizmus lesz és a liberális politikai elv helyébe lépő nemzeti kollektivitás rendszere, amely az egyén jogait csak a nemzet érdekeinek mértéke szerint *tiszteli* és a tömegek spontán együttműködése helyett — ami a demokratikus szervezési elv politikai ideálja volt — a tekintélyi elven, az egyéni akaratelhatározáson nyugvó államkormányzati módot jelent, csak annyiban jelent újat és követendő irányt, amennyiben az a nemzet számára érdeket és szükségletet is jelent. Új irányzatokkal szemben megértően, de mégis tartózkodóan keressük meg és alakítsuk ki azt az új magyar politikai vezetőeszmét, amely nemzeti életünk fenntartására és annak kiteljesedésére leginkább alkalmas.

Bernát István:

A liberalizmus azt hitte és remélte, hogy felszabadítva az egyént azoktól a békóktól, amelyek a múltban a vallás, állami rend, hagyományok révén kötötték, oly új életet és virágzást fog teremteni, melyhez a múlt eredményei nem is lesznek hasonlíthatók. Tehát az egyéni elhatározásokra, érzésekre akart támaszkodni, s ezek irányítóját saját tudásában találja föl. Ennek megfelelően a francia forradalom az ész istennőjét ültette a régi

«babonák és bálványok» helyébe. Biztos volt benne, hogy a fölvilágosult önzés a legjobb és legmegbízhatóbb útmutatója lesz felfelé ívelő pályáján. Nekünk jutott a szerencse, hogy megérjük a hibásan fogalmazott társadalmi és politikai rend megdőltét.

A múlt hagyományait lerontva, intézményeit eltakarítva, az általános választójog révén a főhatalmat a tömeg kezébe téve, a liberalizmus megvalósítá azt, amit akart. Saját törvényhozójává, sőt Istenévé tette az egyest, evangéliumává az önzést. De nem tette sem jobbá, sem pedig boldogabbá az embert; a pusztítást kifogástalanabbul elvégezte, mint az alkotó munkát. Ahhoz nem volt ereje, hogy a fejlődés törvényeit megmásítsa.

A fentiekben röviden utalunk arra, hogy az a hármasjelszó, amellyel a francia forradalom elindult és amelyről bebizonyult, hogy ellentéteket szül, a liberalizmus sarkában az egyenlőtlenség a szabadságnak a megmerevítését az etatizmust, gazdasági téren pedig a kicsiny, de élelmes csoportok uralmát idézte fel. Igaza van *Dékány* Istvánnak, amikor a legutóbb megjelent, nagy tudásról és komoly diszciplináról tanúskodó, — a társadalom filozófia alapfogalmairól szóló munkájában hivatkozik arra, hogy a világ erőinek összetevésében nem mi emberek vagyunk a vezérek, az eredő vonalát nem mi húzzuk meg, hanem maguk az erők. Ezzel összeomlott az a vélemény is, amelyet az emberiség hosszú időn át uralt, hogy tudniillik saját magának törvényhozója lehet és e fölötte álló hatalmat elismerni — dőreség volna. *Viviani,* egykor Franciaország miniszterelnöke, dicsekedett azzal, hogy azokat a fáklyákat, amelyek valaha a felsőbb élet útjait megvilágították, sikerült kioltani. Ez annyira igaz, hogy ma a franciák a teljes sötétség útjain bolyonganak és az a nemzet, ahol a kabinetek sorsát Léon Blum és társai döntik el, ahol élelmes fezőrök és politikusok összefogva zsarolják és szegényítik az alsó rétegeket, — lemondott arról, hogy a bámulat és tisztelet tárgya lehessen.

A szabadság így elvezetett a szolgasághoz, az egyenlőség az oligarchiához. Lehet-e nagyobb hanyatlást és megcsúfolást elképzelni annál, minthogy elhitették a démosszal, hogy ura mindennek, holott a mélyebbre látók tudják, mint alakítják a közvéleményt egyes klikkek saját javukra az ezek kezében levő sajtó és népgyűlések vezetőivel.

A szabadjára eresztett önzés szinte őrületesen sarkalja a munkára való készséget, melyet a jutalom biztossága még jobban szít, de éppen, mert önzés, bomlasztja a társadalmi rendet, erősíti a centrifugális törekvéseket.

A liberalizmusnak tehát, mihelyt teljesen érvényesülni tudott, el is kellett bukni. Vezetőelvének — a felvilágosult önzésnek —köszönhetjük, a trianoni és egyéb mesterműveket, a XX. század legnagyobb bűnét és botlását.

Ezekkel a valójában nem békeszerződések, hanem ukázok jellegéjé-

vel bíró intézkedésekkel kívánták rendezni Európa jövőjét. Ma már látjuk, hogy ez mennyire nem sikerült és a franciáknak makacs ragaszkodása ezeknek a szerződéseknek változatlan fenntartásához, mutatja, hogy az egykori nagy nemzet hová jutott. A liberalizmusból nőtt ki a szabad verseny révén a nagyon is kifogásolható plutokrácia, ami az egyenlőség tönkretételét jelenti. Az önzés természetes ellensége a testvériségnek, tehát az utóbbinak bukására törekszik.

Hazánk már régóta nagyon hajlott arra, hogy a politikai és gazdasági étren minél több feladatot ruházván a központi hatalomra, lehetőleg igyekezett magát mentesíteni az áldozatokkal és erőfeszítésekkel járó feladatokzól. Már Széchenyi István panaszolja ezt az irányzatot és természetesen nem is helyesli. Mindamellett az etatizmus folyamata, amióta a nemzet kezébe vette sorsának intézését, mind nagyobb arányban erősödött. Módot adott ennek a folyamatnak erősítésére és kiterjesztésére az, hogy az állam a külföldi kölcsönök segítségével mindinkább kifejleszthette az ő ide irányuló törekvéseit. A két törekvés egyesülve olyan hálózatát teremtette meg a bürokratizmusnak, a mindenre kiterjedő állami gondoskodásnak, amilyenről hajdanában nem is álmodtunk. Keveseknek jutott eszébe, hogy ez súlyos és káros események szülője lehet. E sorok írója rövid néhány évvel ezelőtt a felsőház egyik ülésében reámutatott az állami mindenhatóság veszedelmeire és kiemelte, hogy ez az egyéni törekvések gyöngülését és így a haladás igazi forrásának elszáradását fogja jelenteni. A felsőház helyesléssel fogadta ezeket a fejtegetéseket, ami azonban a régi irány megváltoztatását nem vonta maga után.

Most azonban eljutottunk oda, hogy az állam nem rendelkezvén kellő anyagi eszközökkel, kénytelen ezt a tevékenységet korlátok közé szorítani. Kívánatos lenne azonban, hogy a politikai világ vezetői és maga a közvélemény is ezentúl tudatára ébredjen annak, hogy itt mily veszedelmes irányban folyik a fejlődés és igyekezzék ezt módosítani és az államnak beavatkozását a lehető legszűkebb körre szorítani. Az igazi fejlődés nem lehet el az egyéni tehetségességek megerősítése nélkül. Kik figyelemmel kísérték fejlődésünket, tudják, hogy 1867 óta az államosító törekvéseket mindig azzal igyekeztek igazolni, hogy azok kellő időben megszűnvén, tért fognak engedni az állami támogatás révén megerősödött egyéni és társadalmi munkának. Ehelyett azonban, csaknem mindenütt — ennek az ellenkezője következett be.

Mialatt a tájékozatlan, vagy félrevezetett tömeg még mindig hitte, hogy a szabadság és egyenlőség révén eljut, nem a testvériséghez, amivel nem igen törődött, hanem az ígéret földjére: az anyagi jóléthez, annyi nagy eredmény után, mit a maga javára a XIX. században elkönyvelt és amiből az anyagi jólétnek szinte végtelen és biztosított fejlődésére vont következtetést, bekövetkezett ennek ellenkezője. Ma már kénytelenek vagyunk elismerni, hogy a világ napról-napra szegényebb lesz, a mező-

gazdaság tengődik, vergődik az alacsony árak miatt, a gyáraknak nagyrészét becsukják, a nemzetközi kereskedelem oly mértékben zsugorodik össze, hogy ha e folyamat meg nem akad, akkor egy pár éven belül már jóformán csaknem teljesen likvidál. Az etatizmusról, nálunk csak pár éve van szó. Nyugaton, legalább is a komoly gondolkodóknál már régen aggodalmakat okoz. Paul Leroy-Beaulieu, a College de Franceban a nyolcvanas években, tehát már 50 év előtt fölhívta a figyelmet arra a jogtalan és káros terjeszkedésre, mit az állam az egyén rovására mind merészebben kezd gyakorolni.

Beszél a máglyáról, melyen az emberi szabadságot feláldozzák az új Mindenhatónak, az államnak és azokról, akik az új irány szolgálatába állva, készek feláldozni a nyugati civilizációt és meghajolni az új, az állami mindenhatóság által teremtett szolgaság igájában hajtva fejüket.[1]

Ezeket konstatálva, megkísérelhetjük a feleletet arra a nehéz, kérdésre, milyen más utakra kell térnünk, ha a helyzeten javítani akarunk?

Szerintünk a megzavart társadalmi, gazdasági és politikai rend bajainak főforrása az, hogy lemondva arról az ideálról, amit a humanisták annyi komolysággal igyekeztek az életbe átvinni, tudniillik az emberi egyéniségnek, tehát testi és szellemi tulajdonainak *arányos és minden oldalú fejlődéséről,* a XIX. század szinte kizárólag a materiális haladást istenítette, annak eredményeit igyekezett az élet igazi és végső célja gyanánt odaállítani. Ebből szükségszerűleg következett, hogy a nagy technikai fölfedezések és találmányok elhomályosították az emberek látását, törekvésüket egyoldalúvá, tehát hézagosakká alakították. A közelmúlt 1932-ik évben *Ewing,* a Brit Tudományos Társaság yorki nagygyűlésén elmondott elnöki beszéde szerint, a haladás különösen fizikai és gazdasági téren igen nagy volt, de elmulasztották fejleszteni a belső erkölcsi erőket, amelyek hivatva vannak az emberi tevékenységnek irányt adni. E végzetes mulasztás sodorta oda a világot, ahol ma áll, abba a tehetetlen reménytelenségbe, amelynek legszólóbb bizonyságai a leszerelő értekezletek, a londoni világkonferencia teljes meghiúsulása, a munka nélkül maradt milliók, a termelésnek ész nélkül való fokozása, amely a fölösleges tömegek elhelyezése lehetetlenné válván, azoknak megsemmisítéséhez vezet.

A múlt és jelen közötti nagy különbséget, talán mi sem teszi élesebben szemlélhetővé, mint az, ha szembeállítjuk az elmúlt századok hitvallását azzal, amit ma a tömegek vallanak. Hajdan azokat a célokat, amelyekért élni és meghalni méltó, a franciák *vXJn roi, une foi, une dame»-ban* foglaltak röviden és hatásosan össze, ma pedig a gyári munkásoknak és az azokat vezető rétegeknek fölfogása a «ni Dieu, ni maitre»-ben kulminál és vezeti őket az élet útjain, de nem fölfelé és nem boldogabb világba.

1 L'Etat moderne et les fonctions.

Dékány István:

A világháború utáni államfejlődés sehol sem mutatja, hogy a liberalizmus klasszikus elvei felé haladt a világ, de egy kivétellel (Szovjet) egyik állam sem mutatja, hogy leszámítva lényeges érzületi áthangolódást, a liberalizmus gyökeres félretételéről van szó. Viszont mindenütt előtérbe lép az egyre aggasztóbb méretűnek nézett államhatalom, az etatizmus, anélkül, hogy ezt kifejezetten bárki is akarná. Ez a fejlődés automatikus, nem öntudatos és nem elvszerű. A praxis nyomul előtérbe, elvi alapok mellőzésével. Nacionalizmus, szocializmus, fasizmus, bolsevizmus, nemzeti szocializmus, amerikanizmus stb. egy-egy meglévő (t. i. állami) hatalomra támaszkodnak, mert szervezettséget, normák erőteljes garanciáit másutt immár nem találják egy gyors újjászervezés érdekében. A gyorsaság szüksége (pl. a termelés irányításában) s az új problémák özöne mögött az eltömegesett társadalom szükségletei, anyagi nyomora, lelki Ínsége s eszmék utáni szomjúsága képezik a feszítő erőt, több helyütt a puszta élni akarás kiált létminimum után. Mindenütt etatizmus, ha akarjuk, ha nem. A fejlődés ily iránya szükségszerűnek látszik. Miért ép az állam kerül mindenütt előtérbe? Az okok szociológusok előtt jó ideje ismeretesek.

A *gazdasági* individualizmus nem mondott csődöt; szervező egyéniségek bámulatos arányú és tökéletességű üzemi formákat teremtettek, de üresen hagyták az atomizált tömegek meggyőződéseit: ezek ellenségesek az atomizálódással, a mechanikus munkakultúrával, a nagyszervezetekkel (kartellek) szemben. A gazdasági *individualizmus* nem tudott, az anyagi ellátás részleges megoldásán kívül, egészséges közszellemet, morális tömegkultúrát teremteni. A gazdasági liberalizmus az anyagi szükségletek *materializmusát* éleszti, materialisztikus alapon pedig nem lehet szó tömegek aránylagos kielégültségéről, megnyugvásáról. A liberalizmus termelési rendszere az iparfejlesztés felé vitt. Ez a város erőltetett fejlődésére vezetett, az ily *urbanizálódás* azonban nem a szellemi és erkölcsi urbanitást jelenti, hanem éhes tömegek akkumulációját, materiális igények emelkedését. A liberalizmus által hirdetett *«egyéni önkifejtés»* és feltörés vágya ritkán vezetett másra, mint egoizmusra, hatalmi és materiális mohóságra. Az ú. n. *szabad verseny* optimisztikus öncsalódás, sem nem jelent szabadságnövekedést, sem nem pozitív, közös *célért* való versenyt, ellenkezőleg egy negatív, legázoló verseny hátrányai váltak szembeszökővé, kínos állapotokat feltüntetővé. A tényleges, kaotikus verseny szétbontott helyi hatásokban gazdag kisközösségi és régi korporációformákat az egyenlőség és szabadság nevében. Megritkult a társadalom *önellenőrző* erejének atmoszférája s a nehéz lélegzés szimptómái jelentkeznek. A kaotikus verseny szabad feltörést, *korlátlan aszcendenciát* hozott, a «felemelkedésbéli ököljog» korát jelentette: a társadalom *rétegződésében* minden rendezettség, elvi alap elpárolgott s maradt előttünk egy vertikálisan amorf társadalom. Az uralkodó

optimizmus hite szerint a szelekció magától megy, tehetségek, felemelkedésre érdemesek automatikusan megtalálják útjukat, mind a társadalom, mind a maguk javára. Itt is keserű öncsalódás állt elő: értékes egyének felhasználatlanul hevertek, kellő erejű, vezető vénájú *elit* szórványosan és összefüggéstelenül alakult ki. Nagy szociálpolitikai feladatok megoldására alkalmas teremtő elme kevés. Miközben a feladatok halmozódtak, kisebb, még funkcióképes szervezetek az ú. n. szabad versenyben letörtek, egyre nehezebbé vált a tömegek problémáinak megoldása: a társadalom laza szövete egyre szétfoszlóbb lett. Ugyanakkor általában az *állam minimumát* vélték normálisnak és követelendőnek. S az eredmény? Mindenütt előtérbe *kellett* jutnia az államnak, minél inkább atomizálódott a társadalom, hiszen az is kiviláglott, hogy a szabad verseny által kipusztított vagy feleslegessé tett kisüzemek helyébe oly nagyüzemrendszer lépett, melynek ellenőrzésére ma már nem képes más szervezet, mint az állam (sőt olykor az állam sem!). Az etatizmusnak tehát el kellett érkeznie, annyival is inkább, mert a többi társadalmi ellenőrző tényező s irányító szerv: a közvélemény, az egyház, nem mérkőzött meg az állammal, nem is akart párhuzamosan erős akciót. Az állami normák «inflációja» ép ennek a szimptómája. Nemzeti, teljes önrendelkezés igazában régóta nincs meg, mint ahogy a nemzeti közszellem is ellanyhult a XIX. század végére. Államivá kellett lennie minden nagyobb és tömegérdeket képviselő akciónak és vezetésnek. Az étatizmus így kezdte jelenteni a XIX. század végén a túlnövekedett államiságot, anélkül, hogy ez elméleti tiltakozásnál egyéb lehetett volna. Az «állam minimumának» elve nem jelentett demilitarizálást. A verseny elve külpolitikai feszültséget, hódítást igazolt, a liberalisztikus materializmus gyarmatszerzésre, imperializmusra ingerelt, így hozta meg a század eleje a világháborút, majd az autarkiás kisállami széttöredezést.

De mire vezetett a *politikai* liberalizmus? A széttöredezett, atomizált társadalom egyéni atomjait egyre inkább pusztán külsőleges toborzás útján kapcsolták össze «párttá», mely tulajdonkép érzületi, «világnézeti» alapvonásban egyre szegényebb lett, lassan elgyengült a pártélet, maga a parlamentarizmus is és mikor igazi pártokra lett szükség, új pártformák, militarizált pártok alakultak — nem uralkodó, de szimptomatikus jelenség ez — s ezek immár négy országban jelentettek sorsdöntő fordulatot s kezdettek hirdetni új államéthoszt.

A szocializmus sem hozott lényeges változást: bár a liberalizmus ellenkező előjelű árnyékképe, maga is akaratlanul individualizál, atomizál, külsőleg a demokratikus egalitarizmus kliséit használja, de belül diktatórikus a velejéig. A városi tömegek szükségleteit a maga részéről is urbanizálja, emeli, egy új nemesi rétegnek látszik a nagyipari munkásság egy rétege a parasztsággal egybevetve. Az egyéni, szabad verseny helyett ott van a mesterségesen feldagasztott osztályharc, az egyéni aszcendencia helyett ott van a nagyipari munkásság harc útján való tömeges felemelkedése. Ott

van az egyénileg szabad, azaz kaotikus verseny helyett a gazdasági liberalizmusban is lüktető üzemi gondolat: a mindent szervezés elve, a felvilágosodott racionalizmus öröke forradalmi arányokban. Ezért lesz etatista a szocializmus is: az államnak kellene mindent «szocializálni» és szerveznie. Hiányzik itt is a társadalom függőleges tagozásának elvi átgondolása; pozícióérzés, hivatásérzés és szolidaritásérzés mint az előbbi kifolyása a múlt idők ködös fogalmainak bélyegeztettek. Röviden ezek a szociológusok és a társadalomtörténészek által kiderített hiányosságok. Mindamellett gyökeresen hiú azt hinni, hogy egyszerre új jöhet. Az etatizmus nemcsak kopogtat az ajtón, már itt is van. A kérdés csak az, hogy minő etatizmust fejleszt ki egyik, vagy másik ország, hogy vájjon egy bürokratikus etatizmusról, avagy egy nevelő és invenciózus etatizmusról van-e szó, olyan új államéthoszról, mely élő közszellemet táplálva tudományos, vallásos, nemzeti stb. talaj nedvekből táplálkozik-e, vagy egy «fellah-szellemet» tenyészt, mely a puszta továbbélés szürke köznapi robot-hangulatát nevezi fejlődésnek. A fejlődés igazi útját mindenekelőtt szervezett elitalakításban látom, mely új, széleskörű társadalomszemléletben, szolidaritásérzésben, morális áldozatosságban, őszinte vallásosságban, technikai tudásban, gyakorlatiasságban edzett és aktuálisan cselekvőképes. Nem kétséges, hogy ily elit több lesz, mint lassú és tétovázó bürokrácia. Általában pedig nem kétséges, hogy a szabadon alkotó egyéni erők nem mellőzhetők a jövőben sem. Az egyéni szabadság nem ellentétes a szolidaritásérzéssel, kulturális érzék és önkifejlődés hajlama a tömegek korában épúgy kell, mint régen. Ez a fejlődés pedig spontán egyéni és társadalmi energiák felszínre kerülésén múlik, nemcsak egy állami szervezettségen, állami szabványosság előtérbe helyezésén. Gazdaság- és kultúrpolitikai koncepciókat nem pótol soha egyedül akotmányjogi berendezés, puszta adminisztráció és jogpolitikai koncepció.

Győry Jenő:

«Liberális» elsősorban «bőkezűt», «adakozót» jelent; *«actio liberális»* nemes cselekedet, *«liberalitas in fratres», «liberalitas ingenii»* a természeti jóindulat, a lelkületi előkelőség, nyilván embertestvér iránti szívnemesség és *«indicare in libertatem»* megszabadítani a láncoktól, a nyomasztó tehertől. Van aztán egy másik értelem is. *«Liber»* a Bacchus isten; *«liberalia»* pedig ennek a borgőzös istennek szabados ünneplése.

Ha a szó nemesebb értelméből indulunk ki, a liberalizmusnak a politika történetében magasztos eszmék és gondolatok korszakaként, a megértő, segítő és társadalmat egységesítő felebaráti szeretet objektivációjaként kellene elénktárulni. A «liberalizmusa felszabadít az emberi gonoszság és az aljas lelkület kizsákmányoló önkénye alól, az isteni hasonlóság öntudatára ébreszti és kivonja az embert a durva anyagiasság poshadt légköréből, a tudatosan nemes cselekvés lehetőségeit alapozza meg és a lélekkel teli juttatások, a szeretet alapján való egyenlősítés fenkölt szellemét teremti

a szociális együttesbe. Benne a demokrácia azt jelenti, hogy valamennyi ember egyformán jogos, sőt kötelezett a formabefejezett embermivolt elérésére; célja, hogy a *lelkületi* magasságban valósuljon az egyenlőségi eszme. Ezt a magassági fokot kivétel nélkül, legalábbis lehetőleg mindenkivel eléretni a «vindicare in libertatem» alapgondolata. Ezért van a liberalizmusban erő és erély is, mely tekintet nélkül osztály- és rétegbeli hovatartozandóságra, a társadalmi hatalom segélyével mindenkit egyaránt kényszerít lelkületi habitusa feljavítására. A liberalizmusban nem valamennyi ember egyenlő, ilyen csak lehet, mert szabadsága van hozzá. Itt az emberek a lelkületi fokuk szerint egyenlőek, hiszen az előkelő lelkület általában nem lehet egyenlő az inferior aljassággal, a nemesség a póriassággal. A liberalizmusban a «nemesség» t. i. a lelkületi előkelőség, nem osztály a közönséges értelemben véve, de annál inkább elkülönődés a pórias jellemektől. Ennek a nemességnek az előjogait megszüntetni nem szabad, mert ezzel a szabadság gondolatát szüntetnénk meg és Aristoteles-féle «született rabszolgákat» tenyésztenénk. Ennek az exkluzivitásnak az előjogait «alsóbb osztály» nem, de mindenki egyenként megszerezheti, mihelyt lelkületileg tökéletesedett, mihelyt szabaddá vált. Ez a liberalizmus.

Körkérdésünkre, hogy mi a történelmi liberalizmus hibája és hiánya, kumulatív felelhetünk a legvilágosabban: mindaz, ami benne nem «liberalitas ingenii» és nem «actio liberalis», hanem érdekhajszoló pozitív rövidlátás és — politikában, társadalmi és gazdasági életben — merően anyagias törtetés, szeretettelenség és kapzsi profitláz. Vagy másként: a formabefejezetlen, lélek és Isten nélküli ember és a Comte-féle filozófiai-theológiai nyaktilóművelet következtében végcélt tévesztett, mesterségesen összegabalyított világnézlet!

Képzeljük magunkat a XVIII. századvégi Franciaországba. Az encien régime kiváltságosainak egy kis csoportja minden téren uralkodik. Az ipar és kereskedelem révén meggazdagodott polgárság a hatalomból is ki akarja venni részét. Érezni kezdi, hogy éppen olyan ember, mint a nemes, van vagyona, műveltsége és mégis háttérbe van szorítva. Megszületik a szabadmozgás szükségességének és az egyenlőségnek a gondolata. *Rousseau* a teljes, a korlátlan, a fentartás nélküli egyenlőséget követeli. Ez a liberalizmus *első fázisa,* a politikai, melyben az egyenlőség a szabadság rovására előtérbe tolódik: *a demokrácia.*

Főhibái: 1. Az emberi egyenlőséget nem a lelkületek finomítása által a magasabb fokozatokban igyekszik valósítani, az «ősjogok» félreértett fogalma alapján nemes gondolkodású és inferior embert egy kalap alá akar vonni. 2. A nemesség politikai visszaéléseit nem megszüntetni, hanem azokban részesedni kíván. Ezentúl a «harmadik rend» akar úgy önkényeskedni és hatalmaskodni, mint eddig a nemesség. Tehát nem «haladás a szellemben», csak személycsere. Ezzel a történelmi liberalizmus útitáskája eleve salakkal rakódik meg és morálja nem fenékig tejföl.

Valóban nemsokára terhére lesz az «egyenlőség». A szabadság veszedelemmel fenyegeti a polgárság vagyonát is. Erre a liberalizmus *második fázisába* lép, a politikai térről átfordul a gazdaságira. A versenyfeltételek egyenlősége lesz az egyedüli egyenlőség, melyet elismer. Főhibája: a kétszínüség. Egyrészt a régi kiváltságok ellen fordul, szabad és egyenlő akar lenni, másrészt elejét veszi annak, hogy valamennyi ember, nevezetesen a munkásosztály egyenlőségi alapon részt kérjen abból az előnyös gazdasági helyzetből, mely a polgárságot vagyoni és politikai törekvéseinek elérésére képessé teszi.

Következik a harmadik fázis. A régi *Macchiavelli-szellem,* az «így van» méltánylása veszi át a teret a «hogyan kellene lenni» helyett. *Comte* és a pozitivizmus az erkölcsi aggályoknak radikálisan veszi elejét azzal, hogy a filozófiai fejet és a theológiai lelket levágja a társadalmi gondolkodás testéről. A végcél elesik, a gyakorlati hasznosság «kis céljai» összekuszálják a törekvési irányokat, elaprózzák a társadalmi egységet és a liberalizmus a mai formájában mint világnézlet jelentkezik. Már nem politika, nem gazdasági eszme, hanem egységes cél nélküli, a profit érdekében magát erkölcsi aggályokon túltevő, a pillanatnyi hasznosság, a kereskedői ötletesség és a konjunkturális kiaknázás elvtelen elvére felépülő amerikanizmus. Egy beteg világszellem, melyben *mindent* szabad cselekedni és nemcsak «actio liberálist».

Ez a fajta liberalizmus a *lelkületi* inferioritás demokratikus egyenlőségi eszméje, a valamennyi ember hasonítási törekvése — a morál erős kizárásával — a merő profitszellem alacsony szintjén. Tragikus vonása az egyoldalú *észkultúra,* helyesebben a gyakorlati ügyesség és fondorlat pallérozása a céltudatos akarat és a morális lelkület nevelése helyébe. Az ilyesféle észkultúra és liberalizmus ismereteit jóra és rosszra is használhatja s miután a profit van előtérben, inkább rosszra használja. «Az ember» mint mérték lecsúszik és a tárgyi determinizmus veszi át diktátori szerepét.

Ezen liberalizmusnak hibája abban foglalható össze, hogy egyáltalában nem liberalizmus a szó nemesebb értelmében, hanem kótyagos fejű szatírok «liberalia» ünnepe. *A liberalizmus nem haladta meg, hanem el sem érte magát a történelmi liberalizmusban.* Bekövetkezése nemesebb formáiban s az emberiség érdekében még esedékes. Ami a mai liberalizmusban nemesség, lélek és tiszteletreméltó szellem, ennek az *eljövendő* liberalizmusnak talaj egyengetése. Az igazi liberalizmus a szeretéteszme és a lelkületi egyenlőségek valósítása, a korrektúra tehát ebben az irányban keresendő.

Hammersberg Miklós:

Liberalizmus-etatizmus! Vájjon kifejezi-e ez a megkülönböztetés azt a két rendszert, amelyben a két egymást követő történeti korszakot összefoglalhatjuk? Az egyik az «egyenlőség, szabadságinak az *individualizmus ideológiáját* jelentő vezető elvét, a másik az egyéni létet minden-

ben a közösnek vélt, mert ilyennek nyilvánított *kollektív gondolatot* tekinti irányító eszméjének. A modern kollektivizmus a figyelembevehető közös érdek alsó határát mélyen az egyéni érdekszférába süllyeszti, de felső határát ugyanakkor (az osztály- vagy a nemzeti érdeknél) élesen megvonja. Nem metafizikai célok, hanem a hatalmi racionalizmus követője. Nem «univerzalizmus».

Az államhatalom feltétlen tekintélyének követelménye, ennek «etatisztikus» gondolata szervesen illeszkedik minden individualisztikusan végiggondolt eszmekörbe is. Rousseau a legfőbb hatalom korlátozását «destrukciónak» nevezi «... la limiter c'est la detruire».[1] Eötvös József, a XIX. század derekán megállapítja, hogy «már jelenleg el vannak ismerve azon alapelvek, melyekből az állodalmi hatalom legkorlátlanabb uralmának logikai következettséggel ki kell fejlődnie.»[2] Idézeteinket kiegészíthetnők az individualista politikai irodalom bármely korszakából. Tehát a kérdés súlypontja nem az állameszme mikénti értelmezésében fekszik, hanem a feljebb kimutatott *vezető* gondolatokon nyugvó funkciómegosztáson az egyéni és az állami tevékenység között.

Az individualisztikus szabadságjogok (liberalizmus) korszakának funkciómegoszlásán az első lényeges változás akkor ment végbe, amikor egyfelől a személytelen (tehát nem individuális) tőke, másfelől a szocializmus teret hódítottak. Ez a két berendezés alkotja nem csak az individualista liberális kor záróköveit, hanem az új kollektív berendezkedések alappilléreit is. Az egyén és az állam közé két hatalmas kollektívum ékelődött úgy a fennálló funkcionális, mint a hatalmi viszonyokat is módosítva és egyúttal megindítva azt a folyamatot, amely a kollektívumnak, végső fokon az államnak az egyéni funkcióterületre történő behatolását lehetővé tette, úgyszólván kikényszerítette. Röviden vázolva ezek a mai állapotokhoz vezető történeti fejlemények.

A társadalomtudományi szemléletet ismerő gondolkodás a tipikus kollektívum: a társadalom élet jelenségeit vizsgálva úgy az individuális tevékenységben, mint a kollektívumban rejlő erőben oly egymást kölcsönhatásban kiegészítő tényezőket ismer fel, amelyek végül is valamely kor társadalmának a kultúrájában jelentkező eredményeket létrehozzák. De felismeri azt is, hogy amíg az egyéni tevékenység életfeltételeit a szabadság nyújtja, addig a kollektívum kölcsönhatása éppen a kötöttséget jelentő korlátozásban nyilvánul. Egyén és kollektívum más és más értékek hordozói, megvalósítói. Tehát a legeredményesebben az a társadalom fog működni, amelyik mindkét tényezőnek megfelelő funkcióterületet biztosít. Miután a két tényező érvényesülése a biztosított szabadság korlátozásának mértékével változik és az egyéni tevékenység csak a kollek-

[1] Contrat social 3. könyv XVI., fej. 4. bekezdés.
[2] A XIX. század uralkodó eszméi, 1854. I. k. 287. 1.

tívumban bír társadalmi jelentőséggel, viszont a kollektívum élete csak akkor teljes, ha azok az erők is teljes mértékben érvényesülnek, amelyeket számára éppen az egyéni tevékenység nyújt, eredményesebb működést abban a társadalomban fogunk tapasztalni, amelyikben a szabadság és kötöttség nem egymás rovására, hanem kölcsönhatásban érvényesülnek.

A liberalizmus «hibáját» abban ismertük fel, hogy túlzott szabadságjogaival végül is úgy az egyéni, mint az állami létet kétségessé tevő alakulásokat tett lehetővé. De ezzel nem juthattunk oly megállapításhoz, mely akár az individuális, akár a kollektív gondolat funkcióját feleslegessé s ebből az okból akár az egyéni tényezők kifejtéséhez szükséges szabadság elnyomását, akár a kötöttség mértékének a kollektívum feltétlen létérdekein túlmenő fokozását szükségessé tennék.

Az individuális gondolat korának nemcsak hibái, hanem értékeket jelentő eredményei is voltak. És ha jogos is lehet a vád, hogy ez a kor a kollektív gondolat erejével megvalósuló értékek érvényesülését előmozdítani elmulasztotta, a kollektív kor sem esik kisebb hibába, amikor lemond azon eredmények, értékek érvényesüléséről, amelyek csak a szabadság levegőjében életképes individuális tevékenység nyomán élednek.

Hegedűs József:

Ad 1. Kétségtelen, hogy a liberalizmus, mint politikai irányzat kiélte magát. Vannak, akik úgy fogalmazzák meg ugyanazt a jelenséget, hogy ellenkezőleg a politika volt az, amely elpazarolta a liberalizmus eszméit. Ebben a gondolatmenetben a liberalizmus azon állandó szellemi áramlatként szerepel, amely mindenkor bátran szembeszállt mindenfajta orthodoxiával és reakcióval az emberiség eszmei javaiért és erkölcsi értékeiért.[1]

Az én álláspontom ebben a kérdésben a következő: A liberalizmus mai állapotában egy csődtömeghez hasonlít. Egy szociális gyökereiben elhalt, öncélúságával játszó l'art pour Tartós *művészet,* egy látszólag csak az önmaga autonómiájáért folytatott, csupa specializálódástól eltorzult és a bölcselet nagy egységére képtelen *tudomány,* egy tőkéket halmozó, de a termelvényeket elosztani nem tudó, a tulajdon kategóriáját kevesekre korlátozó *gazdaság,* a jog tartalmatlan, üres norma keretére szorítkozó, az igazság lényegét megcsúfoló: úgynevezett pozitivista *jogélet* és végeredményben egy eszményi, egyetemes hiedelmeiből kiábrándult, szekularizált lelki struktúrájú *társadalom,* ez a liberalizmus csődtömege.

A liberalizmus meg volt ittasulva a teremtő erejű haladás eszméjétől. Bizakodást, teremtő erőt valójában a mindig tökéletesebbre irányuló fejlődés gondolata öntött a tömegekbe. Lényegében a haladás, a fejlődés

[1] V. ö. Westphal: Welt- und Staatsauffassung des deutschen Liberalismus, Hefele: Demokratie und Liberalismus; Hochland, 1924-25. 1. füzet. G. de Ruggiero: Geschichte des Liberalismus in Európa, 1930. (az olasz eredeti: Bari, 1925.)

csak egy nagyszerű elképzelés, lángelméjű emberek látomása, történelmi folyamatok képletszerű elgondolása.

A liberalizmus bevált a rendiség elleni küzdelem fegyvere és a polgári világ kialakulásának eszközeként, de hatálytalannak bizonyult a feltörekvő alsóbb osztályok kíméletlenül vad, új harcmodorával szemben. A liberális polgárság ma védelmi helyzetbe szorult, éppen a maga elavult világnézete miatt és új kezdeményező és támadó erejű eszmék felé tájékozódik (fascizmus, nemzeti szocializmus).

Az ideológiák e forradalmi dialektikájának fordulatait pont-ellenpontszerű elrendezésben a jogrend is végigcsinálja. Ezzel a megállapítással elérkeztünk a második kérdőponthoz.

Ad 2. Aki figyelemmel kíséri napjaink közirodalmát, azt kétségtelenül meglepi az a körülmény, hogy amíg a liberális világszemléletből fakadt jogrendszer részletkérdései lépten-nyomon vita tárgyát képezik, addig mai életünk és a liberális jogtípus viszonyának mint egésznek a tisztázása hiányzik ebből az irodalomból. Igen helyes tehát figyelmünket egyszer életünk szerkezeti és jogunk fejlődésbeli változásának totális kérdésére irányítani.

Amikor közvetlenül Hitler uralomra jutása előtt Kölnben előadást tartottam a liberalizmus államszemléletéről, abból indultam volt ki, hogy mennyire meglepett, miszerint Kelsen, a liberális-demokrata jogelmélet betetőzője és Leopold v. Wiese, a «wertfrei» módszerű szociológiai tudomány képviselője bezárkóznak elavult rendszerük elefántcsonttornyába ugyanakkor, amikor a német nemzeti megújhodás a bölcseleti jogmegismerés egész talaját mélyen felszántotta az új vetés alá. A problémakört azóta is figyelemmel kísérve a liberalizmusról, mint általános szociális, illetőleg szellemtörténeti jelenségről akkor előadottakat az újabb meglátások síkjába beleállítva bevezetésül használtam fel «A liberalizmus jogalkotása Magyarországon» c. tanulmányomhoz. Ebben az újabb társadalmi fejlődés egy teljes dialektikai fordulatának jogrendi vetületét rögzítettem meg akkor, amidőn magyar sorsunknak, szellemtörténetileg a liberális eszmék hatása folytán 1790-től 1914-ig egységes, 1848-ban forradalmi, a nemzet politikai jellemét kialakító tetőpontját ért szakára a jogszociológiai kritika eszközeit alkalmaztam.

Ebben a tanulmányomban egyszerűen úgy állítottam be a dolgokat, hogy nem hánytorgatom a liberalizmus hiányait és hibáit, hanem abból indulok ki, hogy a liberalizmus, mint tipikus világszemléleti mód egyszerűen elaggott. Ez sem nem hiba, sem nem hiány, hanem természeti kényszerűség, amelynek minden ideológia alá van vetve. A szellemieknek ez a szerves szemlélete csak magyarázó hasonlat, de végiggondolva és kellő igazítással alkalmazva felette tanulságos. Egy szellemes francia egy egész könyvet írt az igazságok életéről, de nem tett különbséget logikai abszolútum: igazság és relatív, szociológiailag méretezett, egyetemes

társadalmi hiedelmek, úgynevezett ideológiák közt. A liberalizmus is szemléleti mód, egyetemes hiedelem, ideológia és nem logikai abszolútum. Szociológiai jelenség, tehát elsősorban fenomenológiai módszerekkel tárgyalandó.

A módszeres megjegyzéseket egyáltalában nem lehet közömbösöknek tekinteni, mert azok itt ugyanazt a szerepet játsszák, mint az algebrában az előjelek, avagy a zenében a kulcsjelzések. Nem mindegy, hogy fejlődési sorokban gondolkodunk-e, amely eljárás a feltétlen haladás fikciójával egyetemben a liberális tudomány jellegzetes hiedelmei közé tartozik, avagy tipológiailag állítjuk be a dolgokat, amikor is fejlődési vonalértékek helyett formasajátosságok minél pontosabb kidolgozására törekszünk.

E módszeres megjegyzések előrebocsájtása után a körkérdés 2. pontjának anyagát illetőleg én úgy látom a dolgokat, hogy a röneszansz individualizmusára és a protestáns ethikára, mint alappillérekre támaszkodó liberális világ- és illetőleg jogszemlélet delelőjét elérve, szociális alaptörvények kényszerűségénél fogva feltartózhatatlanul lejtőre jutott. Kapitalista gazdasági koncepciója világválság zsákutcájába torkollik bele. A parlamenti rendszer is és a demokráciák inognak világszerte. De ami a liberalizmus politikai koncepciójának azon alkotmányjogi elgondolásából maradt meg, amely jogállam elnevezés alatt él a köztudatban, mint a jogkultúra ápolásának egyedül lehetséges gyakorlati stílusa, élő és tiszteletet követelő értéknek bizonyult. A gazdasági «laisser faire» elve eredetileg a jogállamot egészen másképp értelmezte. Egyfelől kivette a természeti alapjogokat az állami törvényhozás keretéből, másfelől pedig a gazdasági érdekkörben be nem avatkozást akart. Ezen elgondolás szerint a jogállam, mint alkotmányi alapnorma az államnak a jogalkotás, jogfenntartás és végrehajtás funkcióra való szorítása. De ahogy a gazdaságban is a feltétlen önbeszabályozás fantómnak bizonyult, amelyet az előre megtervezésre törekvés váltott fel, azonkép a liberális állami szerkezetből fokozatosan autoritatív, sőt totális szerkezetekre tér át a világ.

A jognak és az államnak ez a fogalmi azonosítása, amely a liberalizmustól fogant tiszta jogtani elméletben érte el tetőfokát, óriási tévedés volt, de a jogeszme jogállami ápolásának követelménye ma már az egyetemes emberi kultúra nevében léphet fel.

Amikor több mint tízéves búvárkodás és elmélyedés eredményeként Szinthetikus jogbölcseletem I. kötetében ezt először juttattam elvi élességgel kifejezésre, egyszersmind szakítottam volt a liberális tiszta jogtani elmélettel és rámutattam arra, hogy egy új kultúrtípus s vele egyidejűleg a liberális államot felváltó, a modern államiságot jogrendileg valósító új jogtípus van keletkezőben. Kifejtettem volt, hogy az állam a közületi lét egy olyan kategóriája, amely mindig új és új formákban konkretizálódik. Hagyjuk csak megszületni az új államot a benne rejlő

ellenállhatatlan erejű természeti törvényei szerint és meg fogjuk látni, hogy ez a folyamat lényegileg mégsem etatizmus a szó eddigi értelmében, hanem egy merőben újfajta közületi jelenség. Ezen eredmények azonban csak a jog szerkezeti alapkérdéseinek a szociológiai tudás reflektorfényébe helyezése által oldhatók meg teljességgel. Ezen methodikai elvi elgondolásomban megerősített mindaz, amit egy teljes évi külföldön tartózkodásom alatt a horogkereszt forrongó harmadik birodalmában észleltem, ahol a társadalmi és állami berendezkedések egésze kimozdult a helyéből és új formákba ömlik át a közületi lét egésze.

Az etatizmus hozzávetőleg a liberalizmus ellentéte a múltban; a modern állam a liberalizmus ellentéte a jövőben. Nem akarhatjuk az etatizmust, mint visszatérést a múlthoz, de kénytelenek vagyunk számolni a jövővel, amelyre nézve kétségtelen, hogy az már nem a liberalizmusé.

Ezzel végeztem volna a körkérdés 2. pontjában bennrejlő politikummal is. Módszeres kiindulásomnak megfelelően szükségesnek látom rámutatni arra, hogy a szociológia, mint pozitív tudomány csak arra vonatkozólag adhatott megbízható eligazítást, hogy a társadalom dialektikus rythmus-törvényeinél fogva miért van növekedőben a liberalizmus bukásával egyidejűleg éppen az a közületi jelenség, amelyet azok tekintenek etatizmusnak, akik voltaképp még mindig a liberális képletek szerint gondolkodnak. Én felette helyesnek tartom a körkérdés 3. pontja után következő részletezést, amely mind tárgyi fenomenológiára törekszik, végeredményben annak a kérdésnek az egységes megoldására, hogy a modern állam, mint szociológiai közület miért nem ugyanígy konkretizálódik mindenütt, hanem változatos formákat tüntet fel ott, ahol teljes megvalósulásra tör.

A körkérdés 3. pontja munkaterületemen kívül eső, tisztára szociálpolitikai jellegű lévén, arra nyilatkozni nem kívánok.

Horváth Barna:

I.

A liberalizmus főhibája az, hogy következetlen alkalmazással kompromittálta helyes alapeszméjét: a szabadságot. A tekintély elvén nyugvó társadalmi rend elleni vallásos, gazdasági, társadalmi és erkölcsi tiltakozásként születvén, dogmává merevítette a szabadságnak azt a különleges történeti környezetben megpillantott és alapjában negatív fogalmazását, amelynek azután csődöt kellett mondania egy későbbi történeti környezetben, amely az előbbitől lényeges pontokban különbözött. A liberalizmus nem vett tudomást arról, hogy a szabadság konkrét fogalmazása nem maradhat tartalmilag ugyanaz a társadalom rohamos fejlődése közben. Abba az igen gyakori hibába esett tehát bele, hogy azt, ami helyesnek bizonyult egy bizo-

nyos történeti helyzetben, elhamarkodottan azonosította azzal, ami minden körülmények között feltétlenül helyes. Abszolutizálta a szabadságnak egy relatíve helyes koncepcióját.

Ma már nemcsak azt látjuk eléggé világosan, hogy miként korlátolta a történeti alkalom a liberalizmus szabadságeszményét és nemcsak azt tudjuk, hogy mily szorosan függ össze, amint azt Troeltsch kimutatta, a gazdasági liberalizmus a vallási tolerancia eszményével és a protestantizmus, különösen az angol puritanizmus etikájával, hanem áttekinthetjük azt a fejlődési folyamatot is, amelynek során az egykor bevált liberális eszményeknek szükségképpen kudarcot kellett vallaniok, mert elestek azok a premisszák, amelyeken felépültek.

Oly korban ugyanis, amikor a rendi kiváltságok, vallási elnyomás, önkényes adóztatás, gazdasági korlátozások, helyi, faji, nemzeti törekvések elnyomása, a családfői hatalom túlsúlya és a nemzetközi imperializmus nehezedik legsúlyosabban a társadalomra, csak természetes, hogy a szabadság eszményét úgy fogalmazzák, amint az a jogegyenlőség, a gondolat-, szólás-, sajtó-, tan- és vallásszabadság, a politikai, gazdasági, municipális, nemzeti és világszabadság, a személyes és szerződési szabadság klasszikus elveiben és ezeknek összes korollariumaiban, amelyek együttvéve a liberális doktrína lényeges tartalmát kimerítik, állanak előttünk. Ez a liberális dogmakincs azonban okvetlenül devalválódik, amikor a fejlődés oly problémákat vet felszínre, amelyekkel szemben merőben tehetetlen az a történetileg annyira érthető felfogás, amely egyedül a társadalmi beavatkozásban, a jogi szabályozásban látja a szabadság veszedelmét.

Ez az átértékelése a szabadságeszménynek azonnal megkezdődik, mihelyt kiderül, hogy az elvont törvényes szabadság lényegében elnyomássá válik a társadalmilag gyengébb és erősebb viszonyának konkrét alakulásában. Az a derűs optimizmus, hogy a szabadjára hagyott egyének szabad versenye igazságos eredményre vezet, irtózatos kiábrándulásba fúlt. A puritán még a szerződési szabadság sérelmének tekintette a gyermeki vagy női munka különleges védelmét, sőt azt az ítéletet is, amely a késedelem jogkövetkezményeitől mentesítette az adóst, aki folyó megáradása miatt esett késedelembe. Azonban «a megszorult ember nem szabad ember» és az angol bírónak ebben a diktumában voltaképpen benne van az absztrakt szabadságoknak egész kritikája. Az absztrakt szabadság mögött megbúvó konkrét uralom problémája az, amellyel a liberalizmus már nem volt képes megbirkózni.

A tőke hatalmi túlsúlya a munkával szemben, a párté a választóval szemben, a sajtóé a közvéleménnyel szemben mindinkább iskolapéldái lettek az elvont szabadsággal leplezett konkrét uralomnak. A szocializmus előtörése, a parlamenti kormányzat nehézségei és a sajtópropagandával irányított közvélemény elerőtlenedése már akkor megrendítették azt a hitet, hogy a liberalizmus a szabadság uralma, amikor még a háború vég-

eredménye nem mutatta meg a világnak, hogy milyen gyümölcsöket teremhet az állam korlátlan szuverenitásában kicsúcsosodó nemzetközi szabadság. De igazi válságba a liberalizmus csak ott és akkor jutott, ahol és amikor fenyegető rémként ütötte fel a fejét az a lehetőség, hogy az elvont szabadság mögött rejtőző konkrét uralmi helyzetek meg is változhatnak. A terrorisztikus vagy földalatti propagandával dolgozó szélsőséges irányok, valamint a gazdasági és pénzügyi helyzet parancsoló szüksége könnyítették meg ezekben az országokban a liberális elvek háttérbe szorulását. Ezzel szemben a háborúból győzelmesen kikerült országoknak, valamint a volt semleges hatalmaknak közvéleménye, legalább a gyakorlatban még aránylag sértetlenül őrizte meg hitét a liberalizmus helyes voltában. Ez legalább is óvatosságra int a kritikában, mert nem lenne helyes a fejlődés tipikus képét azokról a társadalmakról leolvasni akarni, amelyek fejlődésükben mesterséges külső tényezők által oly kedvezőtlenül befolyásoltattak, hogy az ily tényezőktől nem befolyásolt társadalmak normális fejlődésével egy vonalba nem is állíthatók.

Nemzetközi viszonylatban is akuttá tette azonban a liberalizmus válságát a gazdasági termelésnek és fogyasztásnak az a tervszerűtlensége, amely a világválsághoz és az autarkiás törekvésekhez vezetett, valamint a hatalmaknak végső sorban a politikai képviselet fikcióvá váltában gyökerező tehetetlensége igazi és termékeny nemzetközi megegyezésre a leszerelés és az igazságon alapuló tartós béke nagy kérdéseiben.

II.

Ha a modern államnak, mint különleges jogi szervezetnek és mint a jogfejlődés történeti produktumának, legjellegzetesebb vonásait a területi, pénzügyi és hadügyi felségjogot gyakorló eljárási apparátusban ismerjük fel, akkor kételkedni lehet abban, vájjon a liberalizmus válsága nem nőtt-e túl immár azokon a kereteken, amelyeken belül az az állami beavatkozás kiterjesztése, tehát az étatizmus útján orvosolható. Közelfekvő ugyan az a feltevés, hogy ha a liberalizmus eredendő hibája az az illúzió, hogy az állami beavatkozástól megszabadított individuumok önmaguktól megtalálják a homo oeconomicus eszményi kielégülését a szabadverseny, szabadkereskedelem és a tőzsde hajszálfinom szenzóriuma közvetítésével, sőt megtalálják a szabályozásra egyáltalán nem szoruló bölcsek respublikáját természetes hajlamaiknak egészséges önzéssel való puszta követése által, akkor a liberalizmus bajainak ellenszere a több beavatkozás. Ha a liberalizmus irtózata a beavatkozástól azon az optikai csalódáson alapszik, mintha a társadalomban a szabadságot közvetlenül, maradéktalanul, mint társtalan szabadságot is meg lehetne valósítani és mintha nem lenne a társadalmi szabadságnak elengedhetetlen formája a kölcsönösség, akkor nem logikus-e az ellenkező felfogás, amely tudja, hogy az egyéni magatartások irányítása a jog által lényegében nem kényszer, hanem a társadalmi szabadság előfeltétele, a

kényszer ellenszere? S ha e ponton legvilágosabban látható, hogy miként tévesztette össze a liberalizmus a szabadságot annak ellenkezőjével, t. i. az egyedül jog által biztosítható társadalmi kölcsönösség szabadságát a jogtalan állapot egyetemes kényszerével, nem világos-e akkor, hogy minél több beavatkozás az ellenszere a liberalizmus hiányainak? Nem világos-e, hogy a liberalizmus attól fél, ami végső eszményét, a szabadságot, a társadalomban egyedül képes megvalósítani?

Másrészt azonban az individuális szabadság eszménye, a magántőketulajdon uralma és az állami szuverenitás az egyik oldalon, a másikon pedig a társadalmi szolidaritás, az irányított gazdálkodás és a nemzetközi béke megszervezése történetileg és logikailag annyira összefüggenek, hogy nem egészen indokolatlan az a feltevés, hogy amint együtt tűntek fel, úgy együtt tűnnek is le majd a történet színpadáról. Nem egészen alaptalan az az aggodalom, hogy a területi, pénzügyi és hadügyi felségjoga által célkitűzéseiben korlátozott állam egész struktúrájában annyira függvénye a liberális rendszernek, hogy lényegében kellene megváltoznia, mielőtt a liberalizmus hibáit kiküszöbölhetné. Ez nem jelenti azt, mintha állami beavatkozás nem tehetne és tenne sokat a liberalizmus kinövéseinek lenyesésére bizonyos korlátok között. Jelenti azonban azt, hogy gyökeres orvoslása a liberalizmus legfontosabb hiányainak aligha várható attól a jogi szervezettől, amely maga is csúcsteljesítménye a liberális rendszernek.

III.

Ha a liberalizmus ősbűne a következetlensége, akkor hibáinak kiküszöbölése is csak a következetességtől remélhető. Azok, akik a liberális gondolatot következetesen végiggondolni és elmélyíteni törekedtek, mint pl. Hobhouse, arra az eredményre jutottak a liberalizmus eszmekincsének az emberi jogok deklarációjától Benthamon, Cobdenen keresztül Gladstone-ig és Stuart Mill-ig való áttekintése után, hogy liberalizmus és szocializmus vagy liberalizmus és nacionalizmus között helyesen felfogva végső ellentét tulajdonképpen nincs. A liberális rendszer romjai alatt annak az alapgondolatnak elolthatatlan szikrája parázslik, hogy a fejlődés eleven lelki energiák felszabadításának a kérdése és hogy a haladás leggazdagabb termését csak oly társadalom érlelheti be, amelyben a férfiak és nők átlaga nemcsupán passzív kedvezményezettekből, hanem aktív közreműködőkből áll. Ez az, amit Hobhouse a liberalizmus szívének nevez és hisszük, hogy ez a szív akkor sem fog megszűnni dobogni, amikor az emberiség már kiábrándult az antiliberális csodaszerekből.

Nem új alapelvre, hanem új módszerekre van tehát szükség. Szöges ellentétben a liberalizmus helyesen értelmezett alapelvével, az etikai értelemben vett szabadsággal, sokkal inkább a szertelen gazdasági és politikai szabadság, tehát a szabadság leszűkítése áll, mint ezeknek a végső, etikai értelemben vett szabadság érdekében álló megszorítása. Szocializmus,

nacionalizmus, fajvédelem, univerzalizmus mindaddig nem ellentétei, hanem esetlegesen következetesebb alkalmazásai a szabadságnak, amíg materialisztikus vagy imperialisztikus irányban nem veszik tagadásba a végső személyértéket. Mindaddig, amíg elismerjük, hogy a faj, nemzet vagy közösség értéke elválaszthatatlan a fajpéldányok, nemzet- vagy közösségtagok legmagasabb személyértékeinek szabad érvényesülésétől, nem juthatunk ellentétbe a liberalizmus helyes alapeszméjével. Ezt a felsorolt irányokból csak transzcendens, főkép imperialisztikus társadalomcélok vagy pedig az immanens társadalomcél lefokozása — pl. a merő gazdasági szükségletkielégítés színvonalára — fenyegetik.

Aktuálisan célravezetőnek úgy a liberalizmus következetlenségeinek kiküszöbölése, mint helyes értékeszméjének az új társadalomba való átmentése érdekében azt a pluralizmust vélem, amely egyrészt mindenféle társadalmi szabadság relatív értékét a végső személyért éknek felfogott etikai szabadság szempontjából értékeli át és így a liberális és antiliberális módszerek ellentétét relativizálja, másrészt a társadalmi struktúra federalisztikus koncepciójából kiindulva hatásos és termékeny biztosítékokat keres a feláldozott szabadságok helyett a fel nem áldozható szabadság, a végső személyértékek megvalósítására. Ha az álszabadságokat odadobjuk az igazi szabadságért, akkor ez utóbbit minden eszközzel biztosítani kell, nehogy amit nyertünk a réven, azt elveszítsük a vámon. Mindazokon a pontokon, ahol nagyobb hatalmat kell adnunk, nagyobb felelősséget is kell érvényesítenünk. Amennyire kénytelenek vagyunk elfojtani a földalatti propagandát, ugyanannyira kell előmozdítanunk az objektív gondolat korlátlan szabadságát. Minél inkább el kell távolodnunk a közvetett demokráciától, annál finomabb módszerekkel kell törekednünk a közvetlen demokráciára, az érdekeltek véleményének, szükségleteinek és kívánságainak a kipuhatolására és a közvélemény szabad fejlődésének emelésére. Rigorózusan kell érvényesítenünk a kölcsönösség elvét a vezetőknek úgy kiválasztásában, a különböző társadalmi közösségek viszonyának és az iránt uk való loyalitásunknak kifejlesztésében, valamennyinek értékét egyedül azon mérve, hogy mennyit valósít meg tényleg a kölcsönös szabadságból.

Csak ha ily módszerekkel érvényesítjük azt az elvet, hogy az emberek számába minden más törvény értelmetlen, mint amelynek aktív helyeslésére spontán erőket áldozhatnak s ebben az elvben ismerjük fel a haladás titkát, csak akkor remélhetjük, hogy új zsarnokság helyett új szabadságra ébredünk s a liberalizmus kora nem elvesztett paradicsomként fog majd emlékeinkben feltűnni. A pluralizmus tudatosan kombinálja a felsorolt nagy társadalmi áramlatokat s ha rányomhatja bélyegét a fejlődésre, egykor csodálkozni fognak, hogy közöttük harc dúlhatott. Ez azt a reményt ébreszti bennünk, hogy míg a felsorolt irányoknak többsége történetietlen annyiban, amennyiben, mint a liberalizmusról kimutattuk, a történeti pillanat igazságát hajlandó összetéveszteni az örök igazsággal, a pluralizmus

rokkáján, amely valamennyi szálát sodorja az el nem hanyagolható, de kizárólagos győzelemre aligha számítható társadalmi törekvéseknek, a történet fonala szövődik.

Ihrig Károly:

1. A liberalizmus a teljes egyenlőség elvére hivatkozva, minden korlátnak lebontását követeli, amely — szerinte — az egyéni érvényesülésnek az útjában áll. Politikai téren az emberi alapjogok alkotmányszerű biztosítása és főképpen az általános választójog, gazdasági téren pedig a szabad verseny az a legfőbb elv, amely szerinte az egyenlőség és a szabadság eszményi megtestesülése. A következmény a pártok uralma a politikában és a tőke hatalma a gazdasági életben. Közös őstől, a liberalizmustól származván, egyenrangúak («ebenbürtig») és gyakran házasságot kötnek egymással; ilyenkor, mint a valóságos házasságoknál, mindig az egyik van fölényben, csak azt nem lehet tudni, hogy melyik a kettő közül: a tőke szolgálja-e ki a pártokat, vagy a pártok a tőkét. Ez az erkölcstelen viszony korrumpálja mindkettőnek szervezetét: a parlamentet, mint a pártoknak és a részvénytársaságot (illetve más tőketársulatokat), mint a tőkének szervezeteit.

Az eredmény az, hogy az individualizmus túltengésének összes kóros tünetei jelentkeznek, így a féktelen egoizmus, a nyers materializmus, a gazdasági erőszak stb. Mindezek kiszakítják az egyént azokból a társadalmi csoportosulásokból, amelyek etikai alapon nyújtottak neki hátvédet; társadalmi csoportosulás csak két alapon: a politikai vagy gazdasági célok azonossága alapján történik, amelyek azonban kíméletlenül elgázolják az egyént, amint gyengének, és elejtik, amint hasznavehetetlennek bizonyul. A társadalom tehát atomizálódik és az egyenlőség elve a gyakorlatban a legnagyobb egyenlőtlenséget jelenti, a csaléteknek használt szabadságból pedig a többségnek édes-kevés jut azokkal szemben, akiket vállai fölé emelt (választó helyzete pártkényurakkal szemben, kisrészvényes helyzete a részvénytársaságban).

Mivel a társadalom fejlődésében nincs ugrás és a jelenben mindig megtalálhatók a múltnak, valamint a jövőnek kisebb-nagyobb nyomai, az alapelvek sem érvényesülhetnek, hogy úgy mondjam, vegyileg tiszta alakban. A liberalizmus korszakában is meg lehetett találni más társadalomszervező alapelveknek nyomait. De ha ezeket lefejtjük, a liberális társadalom váza feltétlenül úgy tűnik fel, amint fentebb jellemeztük. Talán nem volna meddő kísérlet kimutatni, hogy annak valamely formája a történelemben mindig megjelenik, valahányszor az emberiség fellendülő korszakba érkezik. Akkor támad az az érzés, hogy a megkötöttségektől való felszabadulás jelenti mindenkinek a legnagyobb boldogulás lehetőségét. És mivel az általános gazdasági emelkedésből több vagy kevesebb mindenkinek jut, mindenki helyzete javul, ami úgy tűnik fel, mintha a liberalizmus által

ajándékozott szabadságnak volna a következménye. Bizonyos idő múlva aztán az erősek túlsokat kezdenek lefoglalni a maguk részére. Időközben a fellendülés természetes elernyedése is bekövetkezik. Így a tömegeknél beáll az ellenkező irányú hangulat, vagyis az a meggyőződés, hogy a szabadság feláldozása árán kell biztosítani azt az egyenlőséget, amely a tömegek számára többet, az erősek számára kevesebbet jelent. Ily módon válik egyenletesebben elosztani azt, ami a társadalom rendelkezésére áll és ami — tekintettel arra, hogy a fejlődést hanyatlás váltotta fel — mindig kevesebb lesz. Idővel beáll az egyensúly, ez ismét az expanzív erőket emeli felszínre és így újból megindul az ellenkező irányú fejlődés.

Áttérve már most a kérdésnek tisztán gazdasági vonatkozásaira, Magyarország szempontjából a legfontosabb az, hogy a mezőgazdaságnak a liberális gazdasági rendszer, illetőleg annak jelenlegi formája, a kapitalizmus, nem felel meg. Ez a rendszer az ipar és kereskedelem testére van szabva. A mezőgazdaságot is belekényszerítette a fejlődés, de ez most már nem bírta ki tovább a Prokrusztesz-ágyban: vagy elvérzik, vagy megfullad. A gazdasági egyensúly megingásának és így a mai válságnak is ez az alapoka.

2. Vájjon megfelelő orvosszer-e az etatizmus növelése? Attól függ, hogy mit értünk utóbbi alatt. A liberalizmus káros következményeinek egyetlen ellenszere, hogy az atomokat visszahelyezzük a maguk rendszerébe, mégpedig abba, amelynek etikai elvek is a tengelyét alkotják. Tehát olyan szervezeteknek kell a tömegmegnyilvánulások helyett átvenniök a társadalom irányítását, amelyek kellő magaslatról ítélvén, az érdekeket összhangba tudják hozni. Jelenleg a társadalmon belül a legmagasabb etikai tényező a nemzet és a legfelsőbb hatalom, annak szervezete, az állam. Az érdekek kiegyenlítése az egész nemzetre kiterjedőleg tehát csak oly módon történhet, hogy a liberalizmus által elkülönített állami és társadalmi funkciók újból egyesíttetnek. Vagy a gazdasági és társadalmi élet szervezetei vonulnak be az államba (korporációs rendszer), vagy az állam szállja meg azokat (nemzeti szocializmus). Az eredmény nagyjából ugyanaz. Amennyiben ezt etatizmusnak nevezzük, akkor ez a kivezető út.

Természetes, hogy valóságos és tartós javuláshoz csak akkor vezethet, ha valóban fejlődést és nem visszaesést jelent; vagyis képes a saját rendszerébe beilleszteni mindazt, ami a liberalizmusból, illetőleg a liberalizmusig elért eredményekből egészségesnek és ma is hasznavehetőnek bizonyult. A gazdasági életben sem fog tehát a kezdeményezés, a szabad verseny, az egyéni felelősség, a tőke és profit stb. szerepe teljesen megszűnni, de a társadalom meg fogja találni azokat a szerveket és eljárásokat, amelyekkel a kinövéseknek elejét veheti.

Utóbbiak közt nagy feladat vár a szövetkezetekre, amelyekre vonatkozólag ma elmondhatjuk, hogy úttörők voltak a liberalizmus túlzásaival szemben való ellenállásban, hiszen már egy évszázaddal ezelőtt megtalálták azt a szervezési módot, amely a kapitalizmus egészséges elemeit a szolidáris

és tervszerű gazdálkodás szekere elé fogta. Ma sem lehet jobb megoldást találni, mint keresni a szabad és a kötött gazdasági rendszer legszerencsésebb kompromisszumát és miután ennek a rendszere a szövetkezeti gazdálkodás, az állam mellett az fog növekvő jelentőséggel bírni.

3. A szövetkezetek szerepének hangsúlyozása tulajdonképpen megadja a választ arra is, hogy az etatizmus helyett van-e célszerűbb kivezető út. Helyette nincs, de mellette vannak mások is, mindenekelőtt a kooperatizmus. Ez éppúgy gazdasági pendant-ja a politikai korporációnak, mint a parlamentek a tőkés társulatoknak a liberalizmus uralma alatt. Az állam tehát ne törekedjék arra, hogy ahol a gazdasági szabadságot meg kell kötni, minden feladatot a maga részére foglal le, hanem ellenkezőleg, iparkodjék azon, hogy az egyének autonóm szervezetei minél jobban kiépüljenek. Arra természetesen ügyelnie kell, hogy e szervezetek a nemzet eszmei és gazdasági célkitűzéseibe beilleszkedjenek. Bármint nevezzük is e szervezeteket, alapelvük ugyanaz, ami a szövetkezeteké: a nyereségelv mérséklése a szükségletelv által. Így tehát a politikai korporációk legtermészetesebb kiegészítője a gazdasági kooperáció.

Joó Tibor:

Az összes tudományok között, amelyek kérdésünk körül szóba jöhetnek, talán a történetfilozófia van legnehezebb helyzetben: megértenie és értékelnie kell egyszerre. Egyrészt tudnia kell, hogy minden históriai jelenség, így a liberalizmus és etatizmus egyaránt, a maga idején pszichológiai és történeti szükségszerűséggel jött létre, viszont a történeti jelenségek létrehozásában az emberi elhatározásnak döntő szerep juthat; másrészt ítélkeznie kell a két elv felett a történeti célrendszer és etika szempontjai szerint. Vagyis fel kell tennie a kérdést először az iránt, mi idézte fel egyik és másik elvet, azután állást kell foglalnia, hogy melyik mozdítja sikeresebben elő az emberi történet célját, amelyet kétségtelenül a szellemi értékek teremtésében kell felismernünk. Mert ha valami másban képzeljük, valami hedonista vagy utilista értékrendszerben, a társadalmak egyetemes jólétében vagy boldogságában, akkor nincs probléma, tessék Aldous Huxley geniális paródisztikus utópiájához, a «Brave New World»-hoz fordulni, ott mindent nagyszerűen megoldva találhatunk.

önmagában tekintve a két elvet, theoretikusan, nem a történeti valóságban, kétségtelenül a liberalizmus a pozitív, mert benne foglaltatik a szabadság állítása, a princípium, hogy mindenki egyenlően és szabadon jogosult saját legjobb belátása és a benne élő erkölcsi parancsok szerint kifejteni erőit, az állam inkább csak védi, mint szabályozza ezt a tevékenységet. Az etatizmus ezzel szemben negatív, inkább csak kisegítő elv, amely annak a belátásából fakad, hogy az emberek általában gyengék vagy fogyatékos erkölcsi struktúrájúak a liberalizmus által rájuk rótt felelősség viselésére, tehát szükség van rá, hogy az állam magára vállalja és ő határoz-

zon az egyének helyett, s gondoskodjék a széthúzó erők kemény egybefogásáról.

Alig kétséges, hogy tiszta etikai szemszögből nézve, melyik elv közelíti meg inkább az ideát. A szellem-parancs a szabadság, az, hogy az egyén korlátok nélkül kifejthesse a benne szunyadó szellemi formákat és önmaga legyen felelős önmagáért a szellem normái előtt. De ha az élet azt tanítja, hogy az emberiségnek csak egy kis töredéke képes és hajlandó vállalni ezt a szabadságot és felelősséget, a nagy tömegek következetesen szellemellenes magatartást tanúsítanak? Be kell látnunk, hogyha továbbra is megmaradunk a tiszta liberális elvek mellett, akkor ezek a selejtes elemek elborítják a társadalmat, szétbomlasztják, és a kultúra, a történeti cél munkálásának minden lehetőségét megsemmisítik. Az etatizmus ennek a destrukciónak igyekszik útjába állani. Erkölcsi létjogosultságát ez és csakis ez alapozhatja meg: a szellem, a kultúra, egyszóval annak az értékrendszernek a szolgálata, amely voltaképen a liberalizmussal van összenőve. Ez pedig csakis akkor következhetik be, ha az állam vezetése azok kezében van, akikben a szellem és értékrendszere elevenen él és érzik a felelősséget parancsai előtt, azaz olyanok kezében, akiknek a liberalizmus való, illetőleg azt is elbírnák. Itt azonban két veszedelem fenyeget. Az egyik az, hogy a liberális államban — s a kérdés mai vonatkozásaiban ez a fontos — a szavazatok számaránya mindenesetre a szellemellenes tömegeknek kedvez, a tényleges hatalmat könnyen magukhoz kaparinthatják, annyival is inkább, mert a szellem emberei általában kevésbbé alkalmasak erőszakosságok véghezvitelére vagy megakadályozására, a tettleges védekezésre, s így az ekként létrejött etatizmus elveszti erkölcsi létalapját, nem a szellem szolgálatában áll, hanem merőben hedonisztikus szempontok által vezéreltetik, s a szellem munkálására még kevesebb teret enged, mint a bármily fogyatékosan funkcionáló liberalizmus. A másik veszedelem az, hogy a szellem emberei hajlamosak tiszta velekhez való ragaszkodásra, tehát még ha az ő kezükbe jutna is a hatalom, könnyen elveszíthetnék, mert a szellem természetéből következetesen a liberalizmus folyván, liberálisan kezelnék a hatalmat, mely magatartás azután szükségszerűen uralmuk öngyilkosságához vezetne.

Ebből a dilemmából gyakorlati kivezetőutat aligha lehet találni, s azt keresni nem is a filozófia dolga. Elméletileg azonban könnyen megoldható. A kérdés, megértése és megoldása, mint minden történetfilozófiai probléma, antropológiai alapokra vezet vissza. A szellem előtti felelősség vállalása vagy elutasítása két, egyenesen metafizikai típusra osztja az emberiséget. Az egyikben megvan a képesség és a vágy a szellemi értékek szolgálatára, a másikból ez hiányzik. Az emberi nem két fajáról van itt szó, olyan éles különbözőségről, amelynek jelentőségét alig látjuk még kellő mértékben. Nem foglalkozhatunk itt bővebben ezzel a ténnyel, csupán utalunk rá és felhívjuk a figyelmet, hogy sem szociológiai, sem történeti

kérdést tisztán nem láthatunk, még kevésbbé érthetünk vagy oldhatunk meg, ha ezt a tényt szakadatlanul szem előtt nem tartjuk, azt, hogy az emberiségben voltaképen két metafizikailag, kozmikus érték szempontjából élesen különböző faj él együtt, melyek mindenike egymásétól homlokegyenest eltérő, sőt egymását tagadó és leküzdeni igyekvő célrendszerre esküszik. Az idealizmus és a hedonizmus nem egyszerűen értéktani irányok, hanem döntő metafizika különbséget konstituálnak. Olyan strukturális differenciával állunk itt szemben, mely nem egyszerűen a normalitás vagy abnormalitás, a teljesség és fogyatékosság kérdése, hanem arról, hogy az egyik fajból hiányzik egy olyan funkció, amely döntő a kozmikus rendben, s amely a másikban megvan. A két faj kozmikus céljainak szembenállása ez. Minőségről van itt szó bizonyára, de nem ugyanazon minőség fokozatairól, kisebb vagy nagyobb teljességéről, hanem egyenesen természeti kétfajtaságról. Természetesen a kérdés ezzel nincs kimerítve, sőt éppen csak elindítva — így például a két típus közt bizonnyal meglevő fejlődési viszony, továbbá az a probléma, hogy vájjon intellektuális vagy inkább etikus természetű-e a különbségtevő lényeg, döntő jelentőségű mozzanatok — de jelen elvi vizsgálódásainkhoz ennyi elegendő.

Ennek a ténynek a belátásával a teória számára könnyen megoldhatóvá válnak a feltett kérdések. Ha a szellem népének tiszta társadalma számára kereshetnénk államformát, egészen egyformán felelne meg akár a liberalizmus, akár az etatizmus. Az egyik éppoly kevéssé vezetne felbomláshoz, mint a másik az elnyomáshoz, mert egyikben éppúgy, mint a másikban az állampolgárok struktúrájából szükségszerűen következőleg a szellem értékei uralkodnának és a történet célját semmi veszély nem fenyegetné. De az emberiség élete a két fajta összekeveredettségében folyik, s úgy a liberalizmus gyakorlatának, mint az etatizmus gyakorlatának hibái ebből következnek. Ezeket a hibákat fentebb láttuk és a történetfilozófia egyetlen, bár ősidők óta ismert kivezetőutat jelezhet: az arisztokratizmust, a jók uralmát, a szellem népének az uralmát. Az arisztokratizmus mindkét szóbanforgó elvhez társulhat és akkor mindkettő használható. Elképzelhetünk olyan liberalizmust, amely azt jelenti, hogy a szabad verseny a legkiválóbbak kiválogatódását idézi elő és az élre ők kerülnek; hasonlóképen elképzelhetünk olyan etatizmust, ahol ugyancsak a legjobbak kezében van a kormány, ebben az esetben a silányabb tömegeket az arisztokraták féken tartják, egymás között pedig liberálisak lehetnek, illetőleg nincs is ilyen probléma. Ezek az esetek egyszer-egyszer, az emberiség szerencsés ódáiban, meg is valósultak a történetben kisebb vagy nagyobb mértékben, hosszabb vagy rövidebb ideig.

A mai válságot is csak ez az igazi arisztokratizmus válthatja meg. Neki kell érvényre jutnia, más megoldás nincs. Az újkori liberalizmus öngyilkossá lett, a mai etatizmus ritkán szolgálja a szellem érdekeit. Az alsóbbrendű embertípus félelmetes elhatalmasodása folyik szemeink előtt, s a

szellem szinte bujkálásra kényszerül. Az ő uralmát kell felemelni és akkor nyom nélkül eloszlik a kínzó probléma. Utópia ez, légvárépítés, élettelen fantáziálás? Aligha. De a filozófia csak az elvet ismerheti fel, megvalósítása módjának a kigondolása a politika, az igazi nemes politika feladata.

Körmendy-Ékes Sándor:

1. A liberalizmus a sok évszázados jogegyenlőtlenség és az abszolutisztikus rendőrállamnak minden élet viszony latba beavatkozni törekvő tendenciája elleni reakció életszemlélete. Noha sem az államhatárokon belül az állam és az egyén közötti vagy az állampolgárok egymásközti viszonyában, sem pedig államközi viszonylatban a liberalizmus maradéktalanul meg nem valósult soha, a háború előtt elveinek fokozatos alkalmazása felé haladt a fejlődés világszerte.

A gazdasági liberalizmus elveinek nemzetközi viszonylatban a vándormozgalom, a tőkeforgalom és a kereskedelem teljes szabadsága, belső vonatkozásban pedig a zsákmányolás szabadságának csupán büntetőjogilag korlátozott biztosítása felelt volna meg. A szabadkereskedelem elvét Anglia kivételével sehol nem alkalmazták a gyakorlatban, mert mindenütt felismerték a nemzeti élet érdekek védelmének szükségességét, amire azonban az akkori kiegyensúlyozott viszonyok között a mérsékelt vámvédelmi rendszer is elégségesnek bizonyult. Az államok határain belül viszont a gazdasági liberalizmus majdnem minden viszonylatban maradéktalanul érvényesülhetett és a földgömb kincseinek hasznosítását nagymértékben elősegítette, de mivel érája a technika óriási fejlődésének és a kapitalizmus virágzásának korszakával esett össze, a gazdasági erőviszonyok olyan eltolódásához is vezetett, amely a nagytőke kezébe juttatta a politikai és gazdasági hatalmat, az egyenlőtlen esélyekkel indulók közötti tényleges egyenlőtlenséget fokozta, a gyengéket pedig éppenúgy kiszolgáltatta a hatalmasoknak, mint az a korszak, amellyel szemben elméletileg a haladást képviselte. Addig, amíg a gazdasági fejlődés és prosperitás a széles néprétegek szükségletkielégítésének folytonos tökéletesedését tette lehetővé, addig csupán a munkástömegek ébredtek a liberalizmus kinövései elleni védekezés szükségességének tudatára, az ellenszert azonban hamis irányban keresték. Amint elmúlott a prosperitás, amely a társadalom szeme előtt a liberalizmus túlzásainak következményeit addig eltakarta, a szocializmus eszmekörén kívülálló széles néprétegek is felismerték az egyéni önzésre felépített rendszer visszásságait és az állam beavatkozását kívánták a liberalizmus túlkapásainak leküzdésére, amelyekkel szemben már védteleneknek érezték magukat. Noha az etatizmust a háború szükségparancsa tette rendszerré s így történetileg kifejlődésének gyökerei nem a liberalizmus elleni reakcióban keresendők, eszmeileg és mai megnyilvánulási formáiban az tényleg ilyen reakciónak felel meg.

2. Az etatizmus egyrészt az államokban szervezett társadalom kol-

lektív érdekeinek védelme az egyéni önzésen felépülő, atomisztikus és nemzetközi liberalizmus bizonyos túlhajtásai ellen, másrészt az állam partikuláris gazdasági érdekeinek védelme a külfölddel szemben. Az étatizmus tehát úgy a belső, mint a külső arcvonalon defenzív jellegű. Ez teszi jogosulttá, de ez szabja meg határait is.

A probléma hazai vonatkozásait tekintve, a mai világgazdasági viszonyok között a defenzív jellegű külső vonatkozású állami beavatkozások jogosultságát és szükségességét kétségbevonni nem lehet. Az étatizmus esetleges túltengését az idegen államoknak ugyancsak jogos önérdekeik védelmében hozott intézkedései folytán e téren is beállott nemzetközi versengés okozza. Visszafejlődése kívánatos, de csupán az okok megszűntével karöltve történhetik.

A külfölddel szemben szükséges védelmi intézkedések természetesen belső viszonylatban is kifejlesztették az állami beavatkozás egész rendszerét. A világválság előidézte szociális és gazdasági nehézségek azonban az államhatalomnak ezen túlmenő, tisztán belső vonatkozású beleszólását is szükségessé tették a gazdasági életviszonyokba. A világkrízis nyomában fellépett nyomor a tőke legitim profitéhségének korlátozását, a termelés és jövedelemeloszlás folyamatába való állami beavatkozást annál jogosultabbá és indokoltabbá tette, mert akkor, amikor a külföld elleni defenzió rendszabályai mesterségesen módosították a gazdasági verseny belső feltételeit is, nem volt többé elvileg sem indokolható az amúgy is mesterségesen befolyásolt belső életviszonyok további befolyásolásától való tartózkodás. A kollektív érdekek és bizonyos szorongatott gazdasági érdekcsoportok védelme feltétlenül jogosult olyan csoportokkal szemben, amelyek a külső védelmi intézkedések hatásaként előnyös helyzetbe jutottak, de azzal visszaélnek, vagy a gazdasági liberalizmus elveinek további alkalmazása folytán indokolatlan előnyökhöz jutnának, vagy végül aránytalanul csekély áldozatokat hoznának a társadalom egyéb rétegeihez viszonyítva.

3. A liberalizmus az individuum mozgásszabadságának, az étatizmus az általa veszélyeztetett közérdeknek védelmezője. Mindkettőnek jogosultságát és szükségességét el kell ismerni, de mindkettőnek túlhajtásait le kell nyesegetni. Hazai viszonyainkra nagy vonásokban az állítható, hogy külső vonatkozásban a liberalizmus elveinek, belső vonatkozásban az etatizmusnak fokozottabb érvényesülése látszanék szükségesnek. Amikor a bankok és nagyvállalatok baj esetén a közület támogatását igénylik (Credit-Anstalt, Victoria konszern), akkor normális gesztiójukba is el kell tűrniök a beavatkozást. Amikor az ipar vámvédelmet, exportprémiumokat élvez, nem zárkózhatik el árpolitikájának közszempontoktól való befolyásolásától. Amikor a gazda kormányintézkedések kegyelméből él, nem utasíthatja vissza az üzemvitelébe való állami beleszólást, vagy nem tagadhatja meg segítségét a szociális szempontok megkövetelte reformok megvalósításától.

Belső viszonylatban tehát, a kollektív érdekek megvédését biztosítani hivatott etatizmus terjedése ellen a mai viszonyok között bajos szót emelni. De ugyanakkor meg kell óvni a kollektívumot az etatizmus és a velejáró bürokratizmus túlhajtásaitól is. Mert az egyéni iniciatívában és boldogulni vágyásban rejlő energiákat csupán a köz kárára lehet nélkülözni.

Azt a kompromisszumos megoldási módot kell tehát megtalálni, amely a jogos kollektív érdekek maximális védelmét teszi lehetővé az individuum mozgásszabadságának minél csekélyebb korlátozása mellett.

Krisztics Sándor:

A liberalizmus hanyatlása és az állami beavatkozás növekedése, a világpolitikai zavar mellett a legégetőbb problémája korunknak.

A Magyar Társadalomtudományi Társaság bölcs elnöksége, amidőn körkérdését formulázta, annak a nemes kötelességnek tett eleget, hogy a kor centrális problémájának megoldása felé kell irányozva lennie minden szellemi erőnek mindaddig, míg a megoldás tényezői kellőképpen fel nem fedetnek.

A liberalizmus hanyatlását a szabad kereseti társadalmi szerkezetben *éppen általa lehetővé tett* olyan fejlemények idézték elő, melyek ellen feltétlenül védekeznie kell úgy az állami szervezetnek, mint az államalkotó társadalom gerincét képező középosztálynak. A liberalizmus hibái és hiányai, a liberalizmusnak az *etatizmust előmozdító hatásában* nyilvánulnak meg, s ez a hatás több mint hiba, vagy hiányosság. A hibákat meg lehet javítani, a hiányokat ki lehet küszöbölni, de a hatások ellenhatásokat szülnek, organikus jellegűek, megérnek és új formákat sarjasztanak.

A liberalizmus szerephez juttatta az állami életben a nagy tömegeket, egyenlővé tévén az alsóbb osztálybelieket az államban előbb vezető osztályokkal. Amidőn e fejlődés eljutott addig, hogy hatásában tartani kellett attól, hogy a proletariátus martalékává válnak a szabadkereseti társadalmi szerkezet keretében keletkezett óriási kultúrértékek, akkor az államhatalom erősítésében mutatkozik az egyetlen mód, mellyel gátak közé lehet szorítani a sötét hullámokat.

Ha a liberalizmus a középosztály pozíciójának kivívása körül, a rendiség ellen, nagy eredményeket ért el, úgy az egyenlőség irányeszméjének hirdetésével és érvényre juttatásával az alsóbb társadalmi osztályok megerősödését oly mértékben mozdította elő alig egy évszázad alatt, hogy ezen társadalmi rétegek követeléseivel szemben a továbbra is liberális elvek szerint kormányzott állam már meg nem állhat. Nem lehet a liberalizmus érvényesüléséről szó akkor, amidőn mind nagyobb tömegek hitvallása lesz a kommunista apostol, *Lenin* szava: «A szabadság csak polgári előítélet».

Amennyiben a liberalizmus a szabad verseny végletekig való kifejlesztésével valóban előmozdította az emberi haladást, ennek a szabad versenynek a végletekig való támogatásával és megvédésével nagy mértékben

járult hozzá a szabad kereseti társadalmi szerkezet elfajulásához, ahhoz, hogy a kapitalizmus jármába kerüljön az emberiség. A hatás magának a szabad kereseti társadalmi szerkezetnek a megingása lett, mely, hogy ne formálódjék át kommunista társadalmi szerkezetté, azt az államhatalom erősítésén nyugvó fascizmus, nemzeti szocializmus egyelőre megakadályozni látszik.

A liberalizmus tette lehetővé a kapitalizmus féktelen garázdálkodását a középosztálynak és az alsóbb osztályok kispolgári rétegeinek valóságos kifosztását. Amikor pedig a kapitalizmus soha nem képzelt fölényre tett szert minden államban, akkor az államok fölé is emelkedett, nemzetközivé vált. A nemzetközi kapitalizmussal a feltörő nemzeti erők csakis úgy vehetik fel a küzdelmet, hogy az állami szervezetet igyekeznek kiragadni a nagytőke öleléséből. S minthogy egyéni erők a kapitalizmus tényezőivel szembe nem szállhatnak, magának az államnak az erejét kellett azzal szembe állítani, ami ugyancsak végét jelenti a liberális politika további érvényesülésének.

A liberalizmus a szabadversenyen nyugvó szabadkereseti társadalmi szerkezetével szemben állanak az egyén szociális érvényesülésének biztosságán, annak az államhatalom által való garantálásán nyugvó társadalmi szerkezetek. Ma az a helyzet, hogy a parlamenti kormányrendszerrel bíró, s ezért liberális velleitású állam ingadozik, egyenlőre még középen áll, de találkozó és ütközőpontja ezen két ellentétes törekvésnek. Jellemző, hogy ennek az ingadozó államnak az erejét használja ma ki kartelljei és trösztjei védelmére úgy a kapitalizmus, ami ellene szól a liberalizmusnak, mint ahogy az egyén szociális érvényesülésének biztonságát is az etatizmusban látja a szocializmus, ami szintén ellene szól a liberalizmusnak.

A kapitalizmusnak helyes értelemben az a hivatása, hogy a természet és a munka mellett harmadik termelési tényezőként szerepeljen, nem úgy, mint a rossz értelemben vett kapitalizmus, amely lelkiismeretlen spekulációt jelent a tőkével és semmiképpen sem annak a termelés érdekében való felhasználását. Az előbbi értelemben soha sem lesz mellőzhető a kapitalizmus és az univerzális célú államban, az etatizmus állapotában is meglesz.

Ki kell azonban véglegesen iktatódnia a társas együttélési folyamatból a termelési tényezőnek nem tekinthető kapitalizmusnak, melyet pedig a liberális törvényhozás tett lehetővé, s azután nem tudott, vagy nem is akart szigorával odahatni, hogy a kapitalizmus visszatartassék antiproduktív, kiszipolyozó funkcióitól. A kartellek és trösztök létezése igazolja a legjobban a kapitalizmusnak eltérését eredeti hivatásától és egyetlen értelmétől, hogy *a szükséglet kielégítését a leghelyesebbé és a legolcsóbbá tegye,* mert az utóbbi szempontot megkerülve, sok esetben a szükséglet kielégítést számosak számára megnehezítette, sőt lehetetlenné is tette. A kartellek és trösztök megférnek a liberális állami szervezetben. Már pedig éppen a kartellek és trösztök akadályozták meg a liberalizmus szabadversenyt fenn-

tartó alapelvének érvényesülését, miszerint *a kereslet és kínálat törvényéhez alkalmazkodik az áralakulás, mint önműködő, szabályozó erő.* A kartell és tröszt világban ez a liberális közgazdasági alaptétel csődöt mondott. A kartell és tröszt árszabályozás nem felel meg a liberális követelményeknek. Még kevésbbé az a körülmény, hogy a liberális államnak magának is árszabályozóként kellett fellépnie. Természetesen kevés sikerrel. Jellemző azonban, hogy az etatizmust számosan éppen azért tartják indokoltnak, s követelik, mert tröszt- és kartellvisszaélések léteznek és egyszerűen az államra kívánják a kartellek és trösztök szerepét bízni, amikoris elérhető lesz, hogy a szükségletkielégítés olcsóbb legyen, de hogy a leghelyesebb lesz-e, az kérdéses.

Csupán az optimista hiedelem világába tartozik ugyanis annak az állítása, hogy az egyéni vállalkozás háttérbe szorításával az univerzális állam boldogabbá fogja tenni az uniformizált egyént. Ez bizonyítva még nincs. Vezérgondolatként megvalósítására törekedni csak kísérletezést jelent. Egyelőre az bizonyos, hogy a liberalizmus nagy eredményei, az egyéni és politikai szabadságjogok érvényre juttatása, s a szabadverseny kialakítása, úgy, amint az a francia forradalom óta kifejlődött, nem vonták maguk után az emberi boldogulást, mindenki számára a gazdasági jólét alapjainak megteremtődését. Sem a klasszikus közgazdaság önmagát szabályozó tőkeelmélete, sem a liberális jogalkotásnak a kapitalizmust szabályozó eddigi rendszerei nem váltak be. Az előbbire a kialakuló kapitalizmus nem volt képes, míg az utóbbi az önmagát szabályozni képtelen kapitalizmusnak lett éppen a megrögzítője, hibáinak intézményes fenntartója.

A liberalizmus nem csak azért hanyatlott le, mert érvényesülésének lehetősége alól mindinkább kicsúszott az ethikai alap, hanem mert nem tudott annyit nyújtani, dacára az egyén erősítésének, mint amennyi feltétlenül szükséges ahhoz, hogy minden ember a maga tehetségének és képességének méltó érvényesülését találja meg a társadalomban. *A liberalizmus nem tudott eleget tenni az igazság társadalmi kategóriájának.* Ezen oknál fogva a liberalizmus alapján kiépülő állami szervezet az egyénre gyakorolt hatásában logikai tekintetben is a liberalizmus hiányosságának eszmekörét gyökereztette be a lelkekbe. Amint a kereslet és kínálat szabad érvényesülése nem bizonyult árszabályozó erőnek és árszabályozásnak kellett bekövetkeznie, a liberalizmus legérzékenyebb pontján kapott sebet a tömegek előtt. És ez a seb egyelőre halálosnak látszik. Innen van az, hogy liberális eszmékre mind nehezebb erős pártokat felépíteni.

Az etatizmus viszont még nem találta meg az *árszabályozásnak a normáját.* Ezért nem lehet az etatizmust sem vakon követni.

A középkor teljesen megkötött gazdasági rendszerét a liberalizmus teljes gazdasági szabadsága váltotta fel. A két ellentétből a szintézis vala-

mely tervszerű gazdálkodásban keresendő, melynek irányítója azonban nem a magán vállalkozási szellem, hanem az állami omnipotencia lesz.

A liberalizmus háttérbe szorulása maga után vonta a demokratikus intézmények átalakulásának a szükségességét. Ennek tárgyalása azonban messze vezetne. Egy körülményt azonban különösképpen ki kell emelni. A liberalizmus hanyatlásának hatását a szocializmusra, mert az szinte választóvíz erejű. Míg a liberalizmus fénykorában a demokratikus intézmények kifejlesztésének követelésében a főtényező a szocializmus volt, addig, amint a liberalizmus tömegmozgalmi értelemben megingott, a szocializmus is levetette álarcát és az alsó néposztály diktatúrájának követelésével az univerzális állam végletekbe menő formáját tűzte ki leplezetlen céljául.

A szocializmusnak nemzetinek nevezett iránya ugyancsak egyoldalú osztály uralomra törekszik, csakhogy az alsóbb néposztályok diktatúráját nemzeti színbe öltözteti. A nemzetköziségről lemondván, viszont a sovinizmusnak minden árnyoldalát viseli magán.

Ha a szabadság fogalmi körének átalakulását is tekintetbe vesszük, úgy még élesebben rajzolódik ki a liberalizmus hatásaként keletkező ellenhatások képe. Az univerzalizmus eszmekörében a szabadság is mást jelent, mint ahogy a liberalizmus annyi forradalom nyomán azt formulázta. Az egyéni szabadság értéktelen tantusz. A szabadság az egyénnek, mint állami szervnek az összességnek, a nemzetnek való szolgálásában áll. Az univerzalizmus eszmekörében csak politikai szabadság van, amely az egyén állami szerviségéből folyik és az összességnek való szolgálat kötelességében nyilvánul meg. Van igazság ennek azirányú indokolásában, hogy az ember jelleme nemcsak az egyéni szabadság által fejlődik, hanem az önmérséklet és az engedelmesség által is.

Természetes, hogy a szabadság ilyetén értelmezése mellett az etatizmus számára megteremtődött az alap. Amit liberális felfogás szerint elképzelni nem lehetett, az valóra vált éppen a liberalizmusba vetett hit megingása folytán.

Ha a magyar helyzetre is tekintettel kívánunk lenni, úgy Magyarországon a liberalizmus eszmevilágának egészen speciális alakulásával állunk szemben.

A magyar liberalizmus a magyar nemesség nagyszerű áldozatkészségéből virágzott ki, a jobbágy felszabadítás tényében, s az 1848-i törvények tartalmában. Az egyén erősítése a nemzet erősítését jelentette ekkor, s a magyar liberalizmus a nemzet erősítésének a feltétele mellett hozta létre kezdetben a maga alkotásait. A liberalizmus Magyarországon a nemzet felszabadulásának a tényével az idegen uralom alól lett a kormányzás alapelvévé és általa illeszkedett be nemzetünk a Nyugat civilizált államainak sorába. A haladásnak az a szolgálata, mely az egész világon jellemezte a liberális politikát, a magyar nemzetet is a haladás minden áldásában része-

sítette, mondhatni megerősítette a nemzetet a jövendő ezredév számára. Ha az osztrák elnyomás és a függetlenségi harc elvesztése után nem a liberalizmus politikájának érvényesülése következik, akkor a magyar nemzet végpusztulása elé nem állíttatott volna akadály, a költő énekelte nagy sír valóban megnyílt volna számunkra, melyet a liberalizmus nyomán haladottabb népek vettek volna körül anélkül, hogy szemükben gyászkönny ült volna. A liberális politika megmentette a magyar nemzetet, de amikor a megmentett erő megtartásáról van szó és mint az egész világon, a liberalizmus előidézte haladás gyümölcseit kívánjuk megtartani, akkor nálunk is számolni kell ezen értékek különös megtartási módozataival, ha máskép nem, úgy az államhatalom növelésével, az egyéni szabadság korlátozásával, az állami beavatkozás folytonos kiterjesztésével.

Befejezésül legyen szabad ama felfogásomnak kifejezést adni, hogy a liberalizmus és étatizmus között való választás problémájának megoldása az egyén és tömeg közötti viszony örök tragédiájából folyik, melynek számos felvonása volt és lesz még, mindegyik egy-egy korszakos próbálkozást jelentvén.

Az etatizmusnak magának számos alakját és kialakulási módját dolgozták ki eddig, hogy úgy mondjam a *liberalizmus bastardizálása* formájában. Megérdemelné a mélyebben való foglalkozást különösen *Wiese* professzor *neoliberalizmusa, Pesch* professzor S. J. *szolidarizmusa.* A magam részéről, mély meggyőződéssel, a megoldást legszívesebben a Rerum Novarum enciklika kereszténységszocialista programmjában keresem. Álláspontom indokolására csak egészen röviden azt hozom fel, hogy az eddig javasolt elméleti megoldásokban, de az olasz fascizmus és német nemzeti szocializmus példáiban is egyformán fellelhető a közérdek előtérbe tolásának követelménye az egyéni érdekkel szemben. De sem a neoliberalizmus, sem a szolidarizmus nem adnak pontos mértéket arra nézve, hogy amit az egyestől elvesznek, azt mikép és mily formában adja az állam vissza. A fascizmus és nemzeti szocializmus jövője is éppen a kiegyenlítés normájának a megtalálásától és helyes alkalmazásától függ. A keresztény szocializmus a közérdek érvényesülésének elismerése mellett valláserkölcsi alapon, minden, keresztény mindennapi imádságából, a «Miatyánk»-ból veszi az egyén és köz közötti kiegyenlítés normáját, úgy magyarázván az ima ama tételét hogy «mindennapi kenyerünket add meg nékünk ma», hogy mindenki számára a neki járó kenyér legyen megadva, nem egyforma finom, s nem egyforma darabban, hanem kinek-kinek érdeme szerint valóan; de elégedjék is meg az ember a neki jutóval, ne igyekezzék élete célját a vagyonszerzésben találni csupán. A keresztény szocializmus a szabadkereseti társadalmi szerkezettel megfér, és a leghumánusabban képes letörni a liberalizmus kinövéseit. *XIII. Leó* pápa különösen arra figyelmeztetett, hogy a vagyonosok önmegtagadás és jótékonyság által mozdítsák elő a társadalmi békét, az alsóbb néposztályba tartozókról való gondoskodás

az állam feladatává tétessék, az állam támogassa a munkást, hogy bére megfelelő legyen, védje az egészségét, segítse a családját.

A szabadkereseti társadalmi szerkezet megnemesbítését kívánja a keresztény szocializmus elérni. A jelenkorban ezért az ezirányú megoldásnak vannak a legnagyobb kilátásai az egyetemes emberi boldogulás valóra váltása körül.

Nagy Miklós:

A liberalizmus vagy helyesebb nevén: a polgári demokrácia a történeti fejlődésnek egyik korszaka, melynek, mint minden hasonló fejlődési mozzanatnak, megvan a maga történeti jelentősége, hőskora, virágzása és hanyatlása. A mai nemzedék már csak süllyedésében, visszaéléseiben ismeri. Innen az a szenvedélyes hang, mellyel a századforduló óta megítélni szokás, miként egykor a liberalizmus úttörői támadták a rendi abszolutizmus minden szabad mozgást megakadályozó állami és társadalmi intézményeit, melyek szűknek bizonyultak a polgárság és parasztság befogadására s ekként gátjává lettek a haladásnak.

A liberalizmus szabad versenye ma a gazdaságilag leggyöngébb elem: az ipari és a mezőgazdasági munkásság számára teremtett kétségbeejtő helyzetet s ezzel válságba sodorta a műveltebb államok belső rendjét, melyet a világháború és az elvakult békeparancsok amúgy is nehéz viszonyok közé juttattak.

A Magyar Társadalomtudományi Társulat t. Elnökségének a liberalizmus hibáira, kinövéseire és ezek orvoslásának módjaira vonatkozó kérdéseire a társadalomtudomány és a történelem igazságaival igyekszünk megadni a választ.

A társadalomtudománynak egyik sarktétele, hogy az emberiség életének két alapeleme van: az egyén és a köz, vagy más szavakkal: az egyes és a tömeg. Amaz a kezdeményező s mint ilyen a haladás első tényezője. De éppoly fontos a köz is, melyhez az egyént születése, hagyományai fűzik, melyre vonatkoznak céljai s mellyel összefüggnek eredményei. Ha attól elszakad és magát, saját érvényesülését tekinti öncélnak, el kell buknia és helyét elfoglalja a közületnek valaminő formája, mely a maga javára iparkodik hasznosítani az egyéni törekvések eredményeit. Ez a köz rendeltetése, melyet méltóképpen addig tölt be, amíg nem a teljes egyformásítást tekinti öncélnak, mert ez esetben újra forradalmi erővel tör elő az egyén. Ahol a társadalomnak akár egyik, akár másik tényezője gyönge hivatásának betöltésére, ott a nemzeti életnek sorvadása vagy katasztrófája áll be.

Az egymást ekként váltogató irányok egyike közismert nevén az individualizmus, a másika a kollektivizmus. Amannak éltető levegője, jelszava és túlzásaival saját vesztének okozója: a szabadság, emezé: az egyenlőség. Az individualisztikus korszakok hanyatlásának jellemző vonása

a radikalizmus, a kollektivisztikus korszakoké a reakció. A tömegek helyzetének szemlélete adja a nagy egyéniségeknek az eszmét, az erőt az elhatározáshoz, melyből ugyancsak a tömegek felhasználásával válik történeti esemény. *Viszont* a *tömeg* kiváló egyének nélkül, hadsereg vezér nélkül. A kettő tehát kölcsönösen korlátozza és kiegészíti egymást, lévén mindkettő örök emberi. Mindamellett is természetes, hogy az individualisztikus korszakokban születnek általában a nagy szellemi áramlatok s hogy ilyenkor gyorsabb a haladás üteme, mert az állami és társadalmi berendezkedés alapja az egyén és mozgató eszméje a szabadság.

Mint a fatörzsön levő gyűrűk mutatják a fa életkorát, éppúgy állapítható meg bármely nemzet alkotmányának törvényhozásának, gazdasági életének, közműveltségének (nyelvének, költészetének, irodalmának, oktatásügyének, művészetének) honvédelemügyének stb. fejlődésében az individualisztikus és a kollektivisztikus korszakok váltakozása.

A történelem tanúsága szerint a nemzetlétet megelőző törzsi vagy népi állapot a szervezetlen tömegek kora, melynek kollektivizmusával szemben határozott individualisztikus jellege van a nemzetlét első mozzanatának, mikor a leghatalmasabb, a legvitézebb vagy a legvagyonosabb törzsfő uralma alatt egyesíti az addig laza egymásmellettiségben élt törzseket, számukra országot foglal és családjában örökletessé teszi a hatalmat. Ezek az erőskezű, nagyszabású dinaszták egy személyben államfők, hadvezérek, legfőbb törvényhozók, bírák, kiket a régi pogány vallások isteni eredettel, halhatatlansággal ruháznak fel, a keresztyénség pedig az Isten kegyelméből való uralkodásnak, a szentségnek és sérthetetlenségnek nimbuszával emel eszményi magasságba a tömegek fölé.

A teokratikus, patriarkális és patrimoniális abszolutizmusnak ezt a korszakát váltja fel a hűbériség, mint második fokozat az állami és tárdalmi életben. Az uralkodó ugyanis, kiben akkor még csak egymagában él jóformán a nemzeti eszme, nem végezhet mindent személyesen. A központi kormányzás, a honvédelem, a helyi igazgatás stb. teendőinek ellátására kénytelen igénybe venni megbízható embereinek segítségét. Ezek viszont szintén személyes híveikre, utóbbiak a maguk szűkebb környezetére támaszkodnak. Ez a hűbéri berendezkedés, mely szerződési alapon vonja a szabad lakosság minden rétegét bizonyos kollektív egységbe.

A hűbériség rendjét, mely éppen *nem szorítkozott* Nyugateurópára, mert lényeges alkotó elemei megtalálhatók pl. a török vagy a japán történetben is, a maga szép és nemes eszményeivel és intézményeivel együtt újra a szabad érvényesülésre törekvő egyéni megmozdulások törik szét. A nagyobb hűbérurak, a nagybirtokos arisztokraták szembeszállnak a királlyal és másfelől elnyomni iparkodnak a gyöngébb társadalmi rétegeket.. Itt indul el útjára az arisztokratikus rendiség.

Túlzásai, oligarchikus féktelenségei emelik ismét a hatalom polcára a törvényes királyokat s jön létre majd mindenütt a rendiség romjain az

újkori abszolutizmus, mely az állandó hadsereg felállításával s az állami igazgatás kiépítésével egyidejűleg gondot fordít az alsóbb néprétegek sorsának javítására is.

De kiélt erőivel és megkövesült életformáival ezt a munkát már nem képes sikerrel folytatni. Jön a politikai, a törvény előtti, a magánjogi egyenlőséget, a vallási, gazdasági, tanítási és tanulási szabadságot stb. hirdető liberalizmus, mely az egyén szabad érvényesülésével szárnyakat ad a tudományos, a technikai és gazdasági életnek is. Az egyénnek ez a korlátlan szabadsága azonban nagy veszedelmeket is hozott magával. A régi rendi különbségeket megszüntette ugyan, de helyükbe a kapitalizmusnak vagyonkülönbségen nyugvó osztály különbségét állította, mely a gazdaságilag: erős és gyönge elemek: a gazdagok és a szegények között szinte áthidalhatlan űrt támasztott. Majd a tőke urai lépésről-lépésre birtokukba vették mindazon javakat, előnyöket, élvezeteket, melyeket a jelen állami és társadalmi élet nyújthat, sőt végül befolyásuk alá vonták a parlamenteken és kormányokon keresztül a bel- és külpolitika irányítását is, de a megfelelő felelősségérzet és kötelességeik felismerése nélkül. Röviden: a tőkegyűjtés öncéllá lett.

Ez a körülmény azt mutatja, hogy a történeti fejlődés ismét fordulóponthoz ért, mert az egyéniség korlátlan érvényesítésére fölépített liberalizmus nem képes többé a maga-teremtette problémákat megoldani saját erejéből. Így nem tudja biztosítani a termelés, a fogyasztás és a jövedelemelosztás méltányos rendjét, a szellemi és testi munkások tisztességes megélhetését (ide tartozik a főiskolát végzett ifjúság elhelyezkedése s a munkanélküliség megszüntetése is). Végül nem tudja a művelt államoknak két legnépesebb társadalmi rétegét: az ipari és mezőgazdasági munkásokat bevonni a nemzet gazdasági, közművelődési és politikai életébe, amint virágkorában bevonta a polgárságot és a parasztságot s felszabadította a jobbágyságot, amely cselekvésével *tette* nemzetivé a népet és népivé a nemzetet.

E problémák megoldására most az individualizmus antitézise: a kollektív irány van hivatva. Ennek kell a nagy vagyonkülönbség által okozott tömegnyomort és következményeit jóvátennie s egyúttal fölemelnie a legalacsonyabb társadalmi rétegeket is, hogy részeseivé válhassanak a liberalizmus alatt elért közegészségügyi, tudományos stb. eredményeknek és vissza kell vinnie a munkásvezérek által túlzott igények hangoztatásával a nemzeti gondolattól elszakított munkástömegeket a nemzeti egységbe, amint eltűntek egykor a világpolgári ábrándok is. Ezzel a királyok személye körül megindult és lépésről-lépésre újabb társadalmi rétegekre kiterjeszkedő nemzeti élet a főnemesi, nemesi, (papi) rendek s a polgári^is-parasztosztályok után felölelné a munkásságot is, hogy a benne élő friss energiák új erőkkel, értékekkel és színekkel gazdagítsák az egész nemzetet.

Itt végezzük is főleg Nyugat- és Középeurópa nemzeteinek fejlő-

désmenetéből levont történeti fejtegetéseinket, melyekben összefoglalni igyekeztünk a liberalizmus történeti jelentőségét s egyben hibáit és hiányait is feleletként az első kérdésre.

A második és harmadik kérdésre együttes választ adunk, amennyiben föntebb már megállapítottuk, hogy a liberalizmus kinövéseit és hiányait a nemzeti érzés egységesítő ereje van hivatva orvosolni, melynek külső, látható szervezete az állam, mint valamennyi társadalmi réteg politikai, gazdasági, kulturális stb. törekvéseinek és munkájának hatalmi eredője. Tehát nem egy pártnak, egy felekezetnek, egy osztálynak kizárólagos akaratát megtestesítő állam, hanem az az állam, melyben kellő tárgyilagossággal s a nemzet javára teljesített szolgálatának, munkájának súlya és értéke szerint képviselve van minden társadalmi tényező: párt, osztály, felekezet.

Ebből a szempontból a polgári állam nyújtja ma a legtöbb biztosítékot, mely vezetőinek műveltségével, mérsékletével, a hagyományokhoz való ragaszkodásával legtöbbet tehet a nemzeti jövő kiépítésére.

Azok a kísérletek ellenben, melyekkel a szocializmus, kommunizmus képviselői próbálták boldogítani az emberiséget, eddig nem sok reménnyel kecsegtetnek. A szocializmusnak egyetlen, de igazi érdeme az a küzdelme, melyet a munkásság sorsának, helyzetének javítása érdekében folytatott. De viszont más oldalról azért, hogy a munkabérek, a munkaidő, munkáslakás, — biztosítás stb. ügye sok vonatkozásban még ma sem nyugszik kielégítő alapokon, a kapitalizmus mellett kevés kivétellel a munkásvezérek is felelősök, akik saját hatalmi céljaik érdekében gyakran léptek fel túlzott követelésekkel s ezzel nemcsak a békés, zavartalan termelést és fogyasztást zavarták meg, hanem megakadályozták a munkásságnak a nemzeti életbe való bevonását is.

Még kevésbbé alkalmas e feladat elvégzésére a szocializmus végső következtetéseit is megvalósítani kívánó kommunizmus, mely ahol eddig a munkástömegek vállain a hatalom birtokába jutott, ott a tőke és a magántulajdon kisajátításával (a vezető társadalmi rétegek kiirtásáról nem is szólunk) és maguknak a munkásoknak elnyomásával a cári uraloménál is súlyosabb lelki és testi zsarnokságot teremtett, melynek alkotásai, csodásnak mondott gyárai és egyéb intézményei a fáraók gúláihoz hasonló rabszolgamunkával jöttek létre és nem a munkások életszínvonalának, életformáinak fölemelésével.

Hogy az állam mit tehet és mit nem, meddig mehet és hol kell megállania a tömegek javát célzó intézkedéseiben, arra nézve értékes útmutatást adnak azok a gazdag tapasztalatok, melyeket az orosz bolsevizmus könyörtelen, Istent és embert nem ismerő rendszabályaival és szédületesnek tetsző tervgazdasági célkitűzéseivel; a Mussolini fasizmusában megifjodott, rendi korporációkba tömörített olasz nemzet új alapokra fektetett állami rendjével; a hitlerizmus a németség faji, nyelvi és műveltségi össze-

tartozását és újjászületését célzó harmadik birodalmi gondolatával nyújt. Kiegészítik ezeket a tapasztalatokat Rooseveltnek, az Egyesült Államok elnökének, az egész korábbi hatalmas gazdasági szervezetet felforgató rendeletei és tervgazdasági programmja, valamint majd minden művelt államnak a legkülönbözőbb politikai, gazdasági, rendészeti stb. intézkedései.

Ha mindezeken végigtekintünk, legkevésbbé találhatjuk követendő példákul a bolsevizmust, a fasizmust és a hitlerizmust, lévén az első tisztára keleti zsarnoki uralom, annak minden velejárójával, az utóbbi kettő pedig a magyar lélektől szintén távol álló abszolutizmus, melyek az Isten kegyelméből való abszolutizmustól abban különböznek, hogy népvezérek állanak az élükön, egyébként pedig a Mussolini és a Hitler egyéni nagyságán kívül az olasz és a német nemzetek lelki struktúráján épülnek fel.

Tovább menve, nemzetünk öt részre marcangolt állapotában nem tarthatjuk kívánatosaknak azokat a rendelkezéseket, melyek közvetlenül érintik a politikai és egyéni jogokat. Ellenben indokoltnak tekintünk minden oly állami intézkedést, amely alkalmas orvosolni a gazdasági szabadság felötlő visszásságait és anélkül, hogy gúzsba kötné az egyéni kezdeményezést, vállalkozást, lélekben és érzésben közel hozza egymáshoz a nemzet valamennyi rétegét, hogy minden magyar együtt szenvedjen és dolgozzék a magyar feltámadásért.

Neubauer Gyula:

A világ mai gazdasági és egyéb nehézségei egy-két főokra, vagy számos apró okra vezethetők vissza. Azok között, akik hajlandók egy kimagasló okot megjelölni, szintén vannak ellentétes táborok. Így állanak egymással szemben a *liberalizmus* ellenségei és a liberalizmus barátai, vagyis azok, akik a bajokat annak tulajdonítják, hogy liberalizmus volt vagy még van és azok, akik a bajokat annak tulajdonítják, hogy liberalizmus már nincs, hanem *intervencionizmus* van. Nem szabad feltenni, hogy ellentét áll fenn a liberálisok és az intervencionisták (etatisták) céljai között. Ha úgy a liberális, mint az etatista csak egyéni céljait követi, akkor egyiknek sincs igaza és egyik elv sem volna fenntartható, ha nem tudná a közérdeket maga mellett tanúságul felhívni. Csak abból szabad kiindulni, hogy úgy a liberalizmus, mint az étatizmus a köz érdekében alkalmazott társadalomrendező elv gyanánt kíván fellépni s azt kell eldönteni, hogy egyikük is, másikuk is mint közérdekű társadalomrendező elv mennyire használható.

Próbáljuk meg kiindulóban a liberalizmus igazi elgondolását magunk elé idézni. A liberalizmus az embereknek a létért való küzdelmét úgy tekinti, mint egy sportmérkőzést, amelyben mindenki egyenlő feltételek mellett részt vehet és a versenyzők legjobbika győz. A verseny nem folyik le szabályok nélkül és a *fair play* megkívánja, hogy a szabályokat a versenyzők mindegyike szigorúan megtartsa. A verseny nem egyszeri mérkőzésből áll,

hanem folyvást megismétlődik. A győztes nem pihenhet a babérain és a vesztes nem veszti el egy verességgel összes chance-ait. A nemes versengés kifejleszti az egyéni képességeket és létrehozza a legkiválóbb eredményeket. A versengés felügyeleti hatóságának nincs más feladata, minthogy a fair play, a versenyszabályok megtartása fölött őrködjék. A nemes versengés eredménye, hogy *mindenki* legjobb képességei kifejlődnek és mindenki a legnagyobb teljesítményekre szoríttatik. Nemcsak a legkiválóbb *egyéni* eredménynek, hanem az *összesség* eredményeinek is a legnagyobbaknak kell tehát lenniök.

A köznek csak az lehet ártalmára, ami a fair play-t veszélyezteti. Ez pedig kétféle lehet. A versenyzők kijátszhatják úgy a szabályokat, hogy a szabálysértés megtorlatlanul marad, sőt a szabálysértésből jogtalan előnyük származhatik, vagy pedig a felügyeleti hatóság elfogultan és részrehajlóan kezeli a szabályokat. Az első a liberalizmus hibája, ami a szabályok szigorítására vezethet, de egyben olyan agyonszabályozást okozhat, ami megbéníthatja a verseny menetét. Ez utóbbi pedig már az étatizmus *jószándékú* hibája. A második, a szabályok részrehajló kezelése, a kiválót elkedvetleníti, a kevésbbé kiválót elkényelmesíti. Ez az étatizmus *rosszhiszemű* hibája. Az étatizmus jószándékú hibája szokott előfordulni a *szociális* állami intervencióban, az étatizmus rosszhiszemű hibája jelentkezik a *politikai* állami intervencióban. A kérdés most már az, hogy a liberalizmus egy hibája, vagy az étatizmus két hibája a nagyobb-e. Az egyik oldalon a fair play szabályainak kijátszása, a másik oldalon pedig a *bürokratizmus* és a *protekcionizmus* jelentkezik. Nem új forma, hanem csak az utóbbi kettő válfaja a *militarizmus,* vagyis a közéletnek katonai elvek szerint való agyonszabályozása.

Ezekben az általános fejtegetésekben már benne rejlik a felelet a felvetett első két kérdésre.

1. kérdés: miben állanak a liberalizmus hibái és hiánya?

Felelet: abban, hogy a fair play szabályainak megtartására, a szabályok kijátszásának megakadályozására nincs garancia.

2. kérdés: megfelelő orvosszer-e a bajok ellen az étatizmus növelése?

Felelet: nem, mert bürokratizmusra és protekcionizmusra vezet, illetve az étatizmus ez utóbbiak ellen semmi komoly garanciát nyújtani nem képes.

Már a harmadik kérdésre nem lehet ilyen egyszerűen feleletet adni. Mert ugyan minő *más* utakat láthatnánk *aktuálisan* célravezetőbbeknek a liberalizmus hibáinak és hiányainak kiküszöbölésére?

Először *aktualitás nélkül* próbálunk felelni. A liberális társadalmi rend önmagában nem alkalmas saját hibáinak és hiányainak kiküszöbölésére. De legalább is alkalmasabbá teheti egy egészségesebb és *erkölcsösebb közszellem.* Ez az egyik lehetőség, amit nem lehet egyszerűen tagadni, ha például az angol társadalmat akár csak a magyar társadalommal is össze-

hasonlítjuk. Ha pedig a liberalizmus mégis korrekcióra szorul, nem kell mindjárt az ellenkező végletbe, az etatizmusba esni, aminek más értelmet adni nem tudunk, mint azt, hogy legalább is az állami beavatkozás *túlsúlyát* jelenti. Maga az állami beavatkozás szüksége aligha vitatható, de nem kell mindjárt azt hinni, hogy az eredménytelen állami beavatkozást annak fokozása jóváteheti, mert sokkal természetesebb azt feltételeznünk, hogy ezzel csak az eredménytelenséget fokozzuk. *Nem a beavatkozás mértékében, hanem annak módjában és irányában kell a problémát keresnünk.*

Aktuálisan úgy látjuk, hogy a mai világhelyzet megítélésében a liberálisoknak és az intervencionistáknak egyaránt igazuk van, ami csak úgy lehetséges, hogy a világszerte tobzódó étatizmus nem volt képes a liberalizmus hibáinak és hiányainak kiküszöbölésére, ugyanakkor azonban a maga bürokratikus és protekcionista szellemével a liberalizmus előnyeit is tönkretette, úgyhogy *ma a liberalizmus és étatizmus hibáit és hiányait egyidejűleg érezzük.* Lehet, hogy ebből a kettős rosszból egyidővel valami jó is fog kinőni. Az olasz, német, amerikai és orosz kísérlet termelhet jó eredményt is. Ezt azonban ma még senki emberfia nem tudhatja. Amit ma láthatunk és tudunk, az csak annyi, hogy a mai helyzet elmérgesedésében legalább annyi része van az étatizmus túltengésének, mint a liberalizmusnak.

Némethy Imre:

1. A liberalizmus nagy hibája az, hogy a nemzet rovására az egyénből és az egyének szabad versenyéből indul ki. Másik nagy hibája, hogy túlságosan előtérbe állítja a gazdasági szempontot. Sem gazdasági, sem más téren a szabad verseny nem szolgálhatja a kívánatos mértékben a legkülönb egyéniségek érvényesülését, mert irányító eszméje emberek és vagyon *mennyisége,* elegendő figyelem nélkül az ettől független értékre és céljai is ehhez igazodnak. Ilyen kiindulópont tette beteggé a liberális gazdasági rendszert, amelyben az a döntő kérdés, hogy munkában és tőkében pusztán mennyiségi szempontból elegendő mértékben erős vállalkozó megtalálj a-e az elegendő számú fogyasztót. De hasonló okból és módon beteg a liberális politikai demokrácia is, amely csak a számszerűen kifejezett többségi akarattal számol. A liberalizmusban a szociális, műveltségi, nemzeti és vallási élet területe tulajdonképpen szoros függvénye a gazdasági és a puszta többségi elvre alapított politikai szempontnak.

A liberális állam hibái az elmondottakból önként következnek. A nemzet elhanyagolásával az egyént és ezt is nagyrészt csupán számszerűen és gazdasági szempontból nézi; elhalt és ezután megszülető nemzedékekkel a liberális felfogás és ennek keretében a liberális állam alig törődik és nagyon háttérbe állítja a koránál vagy törődöttségénél fogva nem teljes cselekvő- és munkaképességű embert is. Az utóbb említettek háttér beállítása a liberális felfogásnak éppúgy eredményévé válik, mint az átlagnál különbek

háttérbeszorulása. Az átlagon akár saját hibájukból, akár pedig saját hibájukon kívül alul maradók a liberális felfogás alapeszméjét alkotó szabad verseny következtében nem érvényesülhetnek igazságos mértékben, mert ezt testi vagy szellemi képességeiknek az átlagosnál nagyobb hiánya szükségképpen megakadályozza. Az átlagos mértéket meghaladó értékű ember értéktöbblete pedig az átlagosak nagy számbeli tömegének arányában úgy szétforgácsolódik, hogy sem az egyes emberi kiválóságnak, sem a közösségnek nem lehet méltó haszna az átlagon felül levők kiválóságából.

A liberális társadalom tehát végeredményben az átlagosak társadalma és még ebben a megjelenésében is mértékegységéből hiányzik a szellemi, erkölcsi, vallási arányos összetevő. Felépítése az egyesekből jön létre; nem enged igazi teret a nemzetnek, mert nem számol azzal a szükséges mértékben, hogy a nemzetben elhalt, élő és jövendőbeli nemzedékek nem újból szétválasztható, hanem önálló egységre vezető módon egyesülnek.

2. Az etatizmus fejlesztését válságos időkben sokszor nem lehet elkerülni, de ebben nem szabad ideális célt látni. Nagyon hibás az a felfogás, amely minden kérdés megoldását az államtól várja; ilyen felfogás helytelenségére nagy nyomatékkal figyelmeztet bennünket az a tény, hogy az állampolgárok közszolgáltatásainak terhei majdnem mindenütt az alig elviselhetőség mértékéig megduzzadtak. Az állampolgárok túlterhelése adókkal és más közszolgáltatásokkal ezek vállalkozása megbénításával és ezen az úton közvetve az állam elvállalt feladatai teljesítésének a meghiúsulásával fenyeget; de az állam azért sem válhatik nagyüzemmé olyan értelemben, hogy a legkülönbözőbb feladatokat magára vállalja, mert ilyen megoldásban elveszne a feltétlenül szükséges egyéni kezdeményezés értéke, az áttekinthetőség hiányában meghiúsulna a nemzeti életnek az az irányítása, amelyet az államtól várunk és nem egy esetben maradnának papiroson a legszebb tervek is.

3. Az út, amelyet követnünk kell, csak az lehet, amely az államon belül intézményesen és a nemzet elhivatottságának tudatában biztosítja az egyeseknek a lehető legeredményesebb együttműködést 1. egymás közt és 2. az állam orgánumaival. A fasiszta felfogás szerint az állam a nemzeti élet létrehozója és irányítója és nem a nemzet az, amelyik a maga céljainak megvalósítása érdekében megalkotja az államot. Nem látom alapvető jelentőségűnek a most tárgyalt kérdések szempontjából arról vitatkozni, hogy ez vagy a megfordítottja-e a helyes felfogás. Kérdésünk szemszögéből a hangsúly azon van, hogy az állam a nemzeti egyéniség lehető legteljesebb érvényesülésének biztosítására hivatott és köteles. Ebben a feladatában nem felejtheti el, hogy a nemzetet nem csak az élő nemzedék, hanem ennek elődjei és utódjai is alkotják. A múlt nem lehet az állam vagy az egyén korlátja abban, hogy a nemzet helyesen felismert aktuális érdekét szolgálja; el sem lehet képzelni azonban, hogy értékes történelmi múlttal bíró nem-

zet aktuális érdeke az elmúlt időkkel való organikus kapcsolat megszakítása lehessen. De az előbb elmondottakból az is következik, hogy a nemzet érdekeinek aktuális helyes szolgálata csak az lehet, amely az ezután következő nemzedékeket legalább olyan mértékben veszi számba, mint a ma élő nemzedéket.

A helyesen feltett kérdés tehát ez: milyen módszerek és eszközök alkalmazásával lehet a nemzet javát múltjához méltóan és egymást követő nemzedékeket meghaladó távoli időkig a lehető legkielégítőbb és az emberiségre legértékesebb módon szolgálni?

Magyar szempontból mindenekelőtt a területi revízió kérdését kell teljesen világosan látni, abban a tekintetben, hogyan lehet a várt és kívánt új határok között élő társadalom egészének és minden rétegének a mainál lényegesen jobb műveltségi, gazdasági, jóléti és a népi egyéniségnek a legjobban megfelelő helyzetet biztosítani és ekként az egész emberiségnek jó szolgálatot tenni.

Ha a kérdést nem kizárólag magyar, de általános elvi szempontból nézzük, úgy a következőkre kell gondolnunk:

Az emberi haladást minden nemzet egyénisége legértékesebb vonásainak kifejlesztése és érvényesítése útján köteles szolgálni. Ez a szolgálat az államra és annak polgáraira egyaránt vár. Az állam ne kívánjon polgárainak tevékenységébe mindenáron beavatkozni, de ne féljen a beavatkozástól ott, ahol a nemzet egyéniségének érvényesítése, gyengébbek védelme és tehetségek érvényesülésének érdeke ezt megköveteli. Államban és polgáraiban egyaránt határozott tudat kell a nemzet célja felől ezt elsősorban nevelés útján kell kifejleszteni, de — a cél jóságának és helyességének világos ismeretétől feltételezetten — adott esetekben a kényszer útján irányítás is helyes és szükséges. Nem elegendő, ha a most említett céltudat csak általános; gondos szociográfiai megismerés alapján annak az életviszonyok apró részleteire is ki kell terjedni. Ilyen megismerés alapján tisztában kell lenni az államon belül érvényesülő minden köz- és magántevékenység helyes egyensúlyával és az egyensúlyi zavarok megakadályozása vagy megszüntetése érdekében irányítóan kell az államnak beavatkozni. Az egyensúlyi zavar mértéke szabja meg a beavatkozás mértékét. Az említett zavarok bekövetkezésének a legjobban azzal lehet elejét venni, ha a nemzet hivatására vonatkozó szolidaritás tudatát sikerült az állampolgárokban kifejleszteni. Ezért elsősorban az szükséges, hogy az állam intézményei a fentebb részletezett szolidaritásnak kialakítását és fenntartását szolgálják. Egyensúlyi zavarok esetén először is a szolidaritást szolgáló intézményt kell alkalmazásba venni, illetőleg ennek tökéletesítésére kell törekedni és csak akkor, ha ez adott esetben nem elegendő, kell ezen túlmenő olyan intézkedést tenni, amely mélyebb beavatkozással jár az egyesek életviszonyai szempontjából.

Noszlopi László:

A nagy háború előtti és a háború utáni idők: két külön világ. A háború előtti liberalizmus a háború következtében a saját ellentétéhez vezetett. Ennyiben önmagát ítélte el és végezte ki. Más tekintetben viszont épp a liberalizmus bukásában és az antiliberalizmusban kell bajaink gyökerére rámutatnunk.

Az antiliberális központosító irány és kollektivizmus hibái: 1. Mint nacionalizmus, a nemzetek kölcsönös elzárkózásával útját állja a gazdasági és politikai gyógyulásnak. Sőt végromlást hozó háborúkkal fenyeget, amelyek nem is a nemzeteknek, hanem csak egy határtalanul önző, nemzetközi kapitalista hadiiparnak érdekeit szolgálnák. 2. Mint radikális szocializmus, bolsevizmus stb., az egyénnek oly elhelyezkedést akar biztosítani a társadalomban, mint a sejtnek a szervezetben. A «kollektív» ember ma Oroszországban, vagy az északamerikai nyáj szellem és nivelláló demokratizmus által megvalósulással fenyeget. A modern rabszolga titkolja egyéniségét, nem akar más lenni, mint a többi ember. Semmije felett nem rendelkezik, testileg-lelkileg kisajátították. 3. Mint bürokratikus etatizmus végül, az erkölcsök romlásához, bizantinizmushoz és a rossz végső győzelmébe vetett hithez vezet. Az etatizmus idején nem a rátermettség és kiválóság, hanem a pozíció adja a tekintélyt. Az embereket hivataluk díszíti, nem ők hivatalukat. Az általtekintélynek azután óriásjövedelem kell, mert nincs mása, amiből önérzetet meríthetne. Az egyén itt a külsőleges tekintély és hatalom képviselője is. Támadását és leleplezését tekintélyrombolásnak tartják, tehát inkább titkolnak, takargatnak. Felvirágzik minden fejbólintás, képmutatás, gerinctelenség, erkölcsi tehetetlenség és protekcionizmus.

Nyilvánvaló, hogy a liberalizmus bizonyos duplicitást, Janus-arcot mutat. Van egészséges és pozitív liberalizmus (ennek hiánya bajaink egyik gyökere), és van romboló, beteg, amely ellentétbe csap át. Az utóbbit le kell küzdenünk, de azt, ami a liberalizmusból helyes, erkölcsi erőink végső megfeszítése árán is el kell érnünk, mert az minden egészséges társadalom talpköve.

A pozitív liberalizmus szabadságot ad az egyénnek, hogy felszabadítsa annak értékes erőit, arra valóságait. A szabadság, önrendelkezés az emberi élet legértékesebb javai közé tartozik. A szabadság különbözteti meg az emberi társadalmat a hangyaállamtól és a méhcsaládtól. Ez ad az embernek méltóságot, öntudatot, ez teszi gerincessé, igazságossá, optimistává és vállalkozó szelleművé.

A kulturális életben a liberalizmus az egyes kultúrterületeket autonómiájuk öntudatára ébreszti. Művészet és tudomány művelése öncél lesz. Az igazságot önmagáért kereső tudományos vizsgálódás a kultúrát határtalan fejlődésre és megújhodásra teszi képessé. Ezt a fejlődést az egészséges liberalizmus termékeny kételkedése élteti, amelyet az igazság szeretete vezet és amelynek forrása komoly és mély őszinteség önmagunk előtt.

A liberalizmus emberének önmagába vetett bizalmát a világháború söpörte el. A világháborúról ugyanis ma már nyilvánvaló, hogy emberi erővel elkerülni lehetetlen volt. E körülmény szétoszlatta a vidám optimizmust, amely mögött most már leplezetlenül előtűnt korunk sokkal mélyebb életkomorsága. Előtűntek továbbá a liberalizmus veszélyes oldalai: a liberalizmus, mint az irigység és konkurrencia princípiuma, mint az önző, elzárkózó egyedek anarkisztikus versenye.

E versengés mögött a «stréber» embertípusa áll. A stréber önmaga előtt semminek tűnik fel, ha nem lehet «több», mint más. Így liberális időkben egy társadalmi osztály haladása az életszínvonal tekintetében, alig vétetik figyelembe. Csak a színvonalnak más osztályokhoz viszonyított különbsége *fontos.*

Az individualisztikus önzés egyúttal a hanyatló vitalitásnak is jele. Amint az egyén, úgy a társadalom életében is a hanyatló életerő, pl. betegség, szenilitás, az önzés jelenségeihez vezet. A leáldozó, gyenge élet jele a liberalizmus lágysága, engedékenysége, megalkuvása és hedonizmusa, amely feldúl minden erkölcsi intézményt, egyházat, családot és a lelki egyensúly elvesztéséig, idegbetegségekig, öngyilkosságokig fokozódhat.

A hanyatló vitalitás, amint *Scheler* észrevette, az utilitarista értékeléssel jár együtt. Az élet felett úrrá lesz a nyárspolgáriság, intellektualizmus és technicizmus. A pénz, gazdagság hatalma és megbecsülése egyre kizárólagosabb. A megkopott vitalitású, félénk és intellektualista zsidóság önkénytelenül is valósággal világhatalomra tesz szert. Az egykor megalázott, megcsúfolt és eltiport zsidó viszonzásul becsmérel, leránt és rombol mindent, ami a keresztény Nyugat eszménye, amiben ez hisz, amit legszentebbnek becsül és amire gondolatvilágát építi. A zsidó lesz a liberalizmus romboló és beteg kételkedésének előharcosa. E kételkedésnek az igazság ellenszenves. Hiú törekvés arra, hogy tagadásunk által érdekesekké váljunk. Itt hiányzik a kegyelet ama hagyományos igazságok iránt, amelyeket a kételkedő már nem képes újraélni.

A negatív, romboló liberalizmus irtózik minden határozott világnézettől. Ezért kultúrájából hiányzik az egység, az összetartó erő. A kultúra egymástól elszigetelt, túlspecializált részterületekre szakad szét. A liberális kor szelleme abban különbözik más korok szellemétől, hogy nincs szelleme. Korszellem helyett itt szellemek sokaságát találhatjuk, amelyek részben áthatják egymást, részben harcolnak egymás ellen.

A gazdasági élet is kiszakad a társadalom egészéből és öncéllá lesz. Eszerint a gazdasági életben minden szabad, ami a büntető-törvénykönyvbe nem ütközik. A gazdasági rend közvetlenül az önző emberi hajlamokból ered. E «természetes» rendet az akarat vagy erkölcsi szempont nem képes befolyásolni. Még kollektív akarat sem. A munkás, az ember iránt a liberalizmusnak nincs benső érdeklődése. Mindenki a saját szerencséjének kovácsa. A liberalizmus be akarja bizonyítani, hogy az ember kezében tartja a saját

sorsát. Bizonyítékai azonban csak a javak termeléséről beszélnek, de nem érintik a javak elosztásának kérdését.

A pozitív és egészséges liberalizmus olymódon válik beteggé és rombolóvá, hogy a szabadságot teljes korlátlanságnak fogja fel. Helyes és egészséges ellenben addig, amíg az egyén és a kultúrterületek önállósága és öncélúsága nem érinti az erkölcsiség korlátait. Ilymódon a liberalizmusnak a helyes középnek kell lennie két véglet: az antiliberalizmus (kollektivizmus, etatizmus stb.) és a korlátlan szabadosság között. E mérsékelt liberalizmus egy korlátot ismer: az erkölcsiséget. Ámde az erkölcsiség legtökéletesebb fokra a keresztény erkölcsi tanításban jutott el. A gyógyulás útja tehát egy keresztény liberalizmusban kínálkozik, mindenesetre nem a félkereszténység és álkereszténység, nem is épp a ma élő keresztények gondolkodása, hanem egy eljövendő, korunk küzdelmeiből születendő, teljesebb és valódibb kereszténység alapján.

A társadalmi és gazdasági életnek nem szabad ugyan a valláserkölcscsel szembehelyezkednie vagy attól elszakadnia, de azért mégis nagyfokú önállóság illeti meg. A társadalmi és gazdasági élet igazságai ugyanis nem vezethetők le közvetlenül az erkölcsi elvekből. Nincs egy bizonyos, egyértelműleg meghatározható, keresztény társadalmi rend. A Biblia nem a közgazdaságtan tankönyve. A theológusnak sem feladata, hogy a társadalom törvényszerűségeit kutassa. A konkrét, egyes kérdésekre az erkölcstan itt nem tud minden időkre érvényes tételeket felállítani, csak azt követelheti meg, hogy minden idők társadalmi berendezkedése megfeleljen a szeretet és az igazságosság kötelmeinek.

A társadalmi igazságosság követelménye azonban, hogy mindenki azt a helyet foglalja el a társadalomban, amely őt értékei, arravalósága folytán megilleti. Ennyiben a természetes tagozódást és hierarchiát felmutató, rendi társadalom látszik az erkölcs követelményeit leginkább kielégítőnek. A rendek hivatások szerint és azzal a szociálpolitikai célkitűzéssel alakult szervezetek volnának, hogy az emberi munkának árucikké való lefokozását és a munkásnak a munkapiac harctéri helyzete szerint való, gyökérvesztett hányattatását megszüntessék. Ebben a társadalomban továbbá az állami főhatalom sem nehezedik közvetlenül az egyes emberre. Állam és egyes között állanak a rendek. Etatizmus és anarchizmus veszélye így egyenlően elkerülhető.[1]

1 Egyedül helyes, minden időkre szóló és egyetlen erkölcsös társadalmi berendezkedésnek természetesen a rendi társadalom sem mondható. A keresztény erkölcsi tanításnak a rendi tagozódás is csak addig felel meg, ameddig igazságos marad, vagyis, ameddig nem a származás és családi összeköttetések, hanem az arravalóság mértéke szerint találja meg benne mindenki a maga helyét, rangját és hovatartozóságát. A liberalizmus, individualizmus és demokratizmus minden pozitív vívmányát: az egyén jogait, arra valóságainak szabad és egyenlő érvényesülését a rendi társadalomban is biztosítanunk kell.

Korunkban a korlátlan liberalizmusra reakció gyanánt az antiliberális, kollektivista és központosító irány következett el. Azon kell igyekeznünk, hogy az ellentétek e váltakozásából harmadiknak egy mérsékelt és keresztény liberalizmus szülessen meg.

Osztroluczky Miklós:

A Magyar Társadalomtudományi Társulat felszólítása folytán a három körkérdésre az alábbiakban foglalom össze véleményemet, — a megszabott keretekben, lehetőleg «plasztikus tömörséggel», mint arra a felhívás figyelmeztet.

1. Miben látom a liberalizmus hibáit és hiányait?

A liberalizmusnak, mint társadalmi elvnek, meg volt és bizonyára a jövőben is meg lesz a jogosultsága, — természetesen csak bizonyos mértékig és bizonyos határokig.

Az, hogy mint vezetőeszme nem érvényesül-e a kívánatos mértéken túl, attól függ, mennyire tud a fejlődés sarkalatos törvényének, a szelekció elvének, a minél kiválóbb, a mind nemesebb embertípus állandó kialakulásának szolgálni.

A szelekcióra az impulzusokat az egyéniség érvényesülése adja meg s a liberalizmus létalapját ennek köszönheti.

De vájjon mennyiben segíti elő a kívánatos szelekció folyamatát a fejlődésének mai fokára ért liberalizmus?

Az individualizmus szabad érvényesüléséért megindult mozgalom az eddigi gátlások és korlátozások alól felszabadulván, csakhamar letért az ideális célkitűzések útjairól s az emberi természet primitív ösztöneinek engedve, mindinkább az anyagi érdekek terén keresett érvényesülést, mire a technikai felfedezések gyakorlati alkalmazásának rohamos elterjedése elébb nem sejtett perspektívákat nyitott meg.

Önként értetődik, hogy amint a gazdagodás és jólét utáni törekvéseket feszélyező korlátok eltünedeztek, úgy gyengültek fokozatosan az erkölcsi alapok is. Ezért a liberalizmust mostani diadalútján az erkölcsi hanyatlás is nyomon kísérte.

A technikai felfedezések és a hitelélet kifejlődése a tőkekoncentrációknak kedvezvén, ennek segítségével olyan bank- és ipari kartellek keletkezhettek, amelyek a kisebb gazdasági egzisztenciákat vagy felszívhatták vagy legalább kizsákmányolhatták.

A nagy halak hamarosan elnyelték a kis halakat.

Nemcsak a középosztályok kipusztulása, de általában a független egzisztenciák megsemmisülése ezen az úton csak idő kérdése lett.

Ha a francia forradalom vívmányai: a szabadság, egyenlőség és szolidaritás — helyes értelmezésben — a rendi társadalomból kimaradnak, akkor beáll ennek nagy veszélye: a megmerevedés és kasztrendszer.

A gép mellé állított ember a gép alkatrészévé vált. Kalóriákkal mozgatott energia-forrás, — a «termelés» szolgálatában. «Numerus fruges consumere natus».

Felmenő osztálymozgalomra általában nincs kilátás, a kivételek csak a szabályt erősíthetik meg.

A vállalatok, ha versenytárs nélkül állanak, el is bürokratizálódnak. Sokan a jövőt úgy látják, hogy a dolgozó és termelő osztályok munkájának gyümölcsét egy mechanikusan, szinte automatikusan működő szivattyú ontja néhány kartellvezér ölébe. Igaz, hogy a mai «misera plebs contribuens» elé az uralkodórendszer sajtója és az általa kitenyésztett közvélemény a fogyasztás fokozását és az élet-standard emelését állította oda egyetlen kívánatos életcél gyanánt.

Ezen felfogás segítségével a liberális-kapitalista rendszer a szocialista világnézettel is kapcsolatba tudott jutni. Több nyugati államban a szocialista, sőt a kommunista pártagitációkat maguk a tőkésérdekeltségek és tőkecsoportok alimentálták. Az a hagyományos nézet, hogy a rendi tagoltság az egyén életsorsára megmerevedést, a stagnációt jelentette, csak bizonyos vonatkozásokban és csak bizonyos mértékig állja meg a helyét. Az embernek, mint erkölcsi fogalomnak lényegét az határozza meg, hogy cselekedeteit és sorsát egyéni felelősségének tudatában intézheti. Az ilyen értelemben vett, mind függetlenebb gazdasági egyedek kialakulása, tehát a reális felmenő osztálymozgalom, ha nem is volt olyan irreális méretekben lehetséges, mint az ma egyes kivételes karriereknél látható, akkor általánosabbnak, sőt szabályszerűnek volt mondható. Aki a céhben mint inas kezdte, abból legény s szinte kivétel nélkül önálló mester lett. Ma a gyári munkás, de minden késő ivadéka is, számba alig vehető kivételektől eltekintve, proletár marad, sőt az önálló iparososztály is hovatovább elproletarizálódik.

Amennyiben azonban Spengler jóslata megvalósul s a «vér diadalmaskodik a pénz felett», akkor a legitim liberalizmusnak nem sírbatételét, hanem renaissance-át fogják megérni, mert a szelekció folyamata, az elit ember kibontakozása, akkor fog újra megindulni.

2. Megfelelő orvosszert látnék-e a bajok ellen az étatizmus növelésében?

A tőkekoncentráció során mindenhatóvá vált kapitalizmus magában is az étatizmus felé vezetett. Az általános, egyenlő és titkos választójog alapján álló demokratikus parlamentek kialakulása olyan anyagi áldozatokkal jár, hogy azokat csak a nagy tőke nyújthatja, amely ettől a befektetéstől busás kamatokat vár. A kormányok és törvényhozásaik a nagytőkétől függő viszonyba jutottak, — ha más vonatkozásoktól el is tekintünk. Nem a kartellek függnek tehát a kormányoktól, hanem a kormányok a kartellektől. Az államhatalom jóformán folytatólagos végrehajtó közege lesz annak a rendszernek, amelyet látszólag felváltott. Ahol egy antidemokratikus és

kapitalista-ellenes kormány a vezetést magához ragadta, ott a nyíltabb, vagy burkoltabb, de lényegében a parlamentektől független diktatúrák érvényesültek. Igaz, hogy a diktatúrák a kormányhatalom kiterjesztésével jártak, tehát úgy látszik, mintha az etatizmus fokozottabb érvényesülését jelentenék. Ámde ezek a diktatúrák azáltal, hogy az önálló közép- és kisegzisztenciák szaporítását tűzték ki céljukul, világosan arra mutatnak, hogy az etatizmus csak az új gazdasági és társadalmi rend kiküzdéséért folytatott harc tartamára szól. Háborúban, bármi legyen a háborús cél, az etatizmus elkerülhetetlen. Ilyen a független gazdasági egységek széleskörű szaporításának szolgáló intézkedés, a nagy áruházak létesítésének tilalma, ilyen ama 500.000 paraszthitbizomány, amelyet Darré Németországa felállítani készül. Ott, ahol a szétszórt mezőgazdasági kis-középüzemeknek, a kisiparnak és a kiskereskedelemnek fokozott jelentőséget szántak, eleve lemondtak arról, hogy a gazdasági életet központi irodákból szabályozhassák.

Ha pedig az államhatalom emancipálja magát a kapitalizmus befolyása alól és csak a közérdek szempontjából igyekszik a gazdasági életet irányítani, vájjon mit várhatunk az olyan etatizmustól, amely minél szélesebb körben, egész az államszocializmusig akar érvényesülni?

A jogállam egyúttal a közgazdasági ethika legfőbb őre és ezért szabályozó kezére minden kornak szüksége volt. Ha azonban a központi hatalom a gazdasági életet olyan, vagy még fokozottabb mértékben akarja koncentrálni, mint azt a liberális éra kapitalizmusa tette, úgy annak csak olyan vagy még károsabb következményei lehetnek. Bürokrácia, mert az egyén közvetlen érdekeltsége hiányozván, az elintézés sablonmunkává válik, korrupció, egyéb okoktól eltekintve azért, mert az ellenőrzés a komplikált szervezeteknél formalitássá süllyed, az egyéni iniciatíva elsorvad, s végül a színtéren termelési biztosok vezetése alatt a falanszter-rendszerben millók robotolnak le egy életparódiát.

3. Minő más utakat tartanék aktuálisan célravezetőknek?

A fascizmus és minden olyan rendszer, amely a tekintély elvét a diktatúráig fejleszti ki, csak átmeneti lehet. A mai bonyolult társadalmi és gazdasági viszonyokat egy ember kellőleg nem is tekintheti át s ezért a diktátor, vezérkarának kikerülhetetlen befolyása alatt állván, a diktatúra tulajdonképpen egy elég szűkkörű elit kompromisszumos kormányzását jelenti.

Ott azonban, ahol a kapitalizmus elfajulása a kommunizmus felé vezet, úgylátszik a diktatúra az átmenet legposszibilisabb módja. A tapasztalás azt mutatja, hogy a tömegek, amikor a demokráciából, vagyis önmagukból kiábrándultak, a menekülésre vezető utat csak úgy tudták megtalálni, ha atavisztikus nyáj ösztönükkel egy ember vezetésére bízták magukat.

A társadalmi egyensúlynak viszonylagosan legkonszolidáltabb formáját ezidőszerint — szerintem — a rendi tagozódásban kell keresni.

A demokrácia ideológiája abból a téves feltevésből indult ki, hogy az emberek többsége nemcsak bölcsebb, tehát belátóbb, előrelátóbb és szélesebb látókörű, de erényesebb, tehát önzetlenebb és fegyelmezetebb is, mint a kisebbség, holott ennek az ellenkezője igaz. A szellemi és jellembeli kiválóságok a szelekció eredményei, tehát egy adott társadalomban a kisebbség kiváltságai. Ezért a rendi társadalomban egy vezetőosztálynak, a «Führerschicht»-nek kialakítása elmaradhatatlan és az más körülmények között, még leplezések és letagadások mellett is, tényleg kialakul. Az ethikai alapot azonban természetesen csak minden erkölcs gyökere, a hagyomány adja meg. A nagy francia forradalom óta az örökletes vezetőosztályok létjogosultságát diszkreditálni igyekeztek. Feltűnő anomália, hogy a természettudományok szuverén tekintélyének korában, a genetikus kutatások fellendülésének idején, a közélet terén ennek a szempontnak figyelembevételét az embernél a legtöbben mellőzendőnek tartották, de ugyanakkor minden más szerves lény leszármazását előszeretettel vizsgálták.

A rendi tagozódás a tényleges viszonyoknak felelvén meg, annak állami elismerése a gazdasági rend reális szabályozásának tekinthető. A mostani társadalmi válság az osztályharcok jegyében foly le.

A korporációk azonban a politikai pártok irányítása alól fel vannak szabadítva és külön életet élhetnek, másrészt tagjai a funkcionális homogeneitás alapján szerveződnek s így a termelőeszközök birtokosa, a tőkés és az ugyanazon foglalkozás körében dolgozó munkás egymás mellett kooperálhat. Az állam csak a kereteket adja meg, azokon belül az egyes termelőágak autonómok.

Mégis nincs és nem lehet olyan szervezet, amely magában véve panacaea-ul szolgálhatna.

Az aktuálisan célravezető orvosszerek közül kettő látszik a legközvetlenebbül alkalmazandónak. Az egyik a pénzrendszer reformja.

Valutáris, illetve monetárius okoknak a gazdasági és szociális válság előidézésében mindenesetre jelentős szerep jutott. Az arany sem mint értékmérő, sem mint a fizetési eszközök bázisa, nem töltötte be kielégítően azt a szerepet, amelyet neki szántak. Az ezüst revalorizálásának és a szabályozott inflációnak gondolata előtérbe lépett. Az arany hivatalos értékelése az utóbbi időkben mindenesetre túlzott volt. A munkabérek és a javak forgalmi értékei az arany vásárlóképességének változásaihoz mindig későn, tökéletlenül és kivált egyenlőtlenül tudtak csak alkalmazkodni, ami a tőkekoncentrációk segítségével a gazdasági válságokat és a társadalmi ellentéteket mindjobban kiélezte.

A válság másik alapoka az agrárolló fokozódó tágulása. Ezt érdektelen szaktekintélyek ismerték el.

A mezőgazdasága fogyasztóképességének aránytalan csökkenését, a termelés és fogyasztás disparitásán kívül, az aranyvaluták által előidézett aránytalan értékeltolódások még jobban elősegítették.

A társadalom legszélesebb rétegeinek igényei is aránytalanul megnövekedtek, s ezt az indusztrializmus az élet-standard emelése címén a fogyasztóképesség növelését sürgető propagandájával állandóan előmozdította.

A tőkegyűjtés célja legfeljebb egy családi otthon megszerzésére szorítkozott. Máskülönben szinte illuzóriussá vált, mert a kistőkés önálló vállalkozásokra képtelen, sőt bankbetétjeivel esetleg maga nyújt újabb eszközöket kizsákmányoltatására.

A vagyoni gyarapodás, a felmenő osztálymozgalom reménytelenné vált, s ezért a prosperitásnak ebben az értelemben való visszatérése a mai rendszer mellett nem is várható.

Az igazi haladás, a gazdasági és a társadalmi életben csupán a hatalmi tényezők megosztása mellett lehetséges, csakúgy, amint ezt a politikai életben annakidején felismerték. Ha verseny nélkül nincs haladás, úgy a koncentráció, amely a versenyt kiküszöböli és minden hatalmat egyesíteni törekszik, a haladás megölője.

Gyógyulás, miután a krízis alapoka a gazdasági élet és egyáltalán a közélet egész terén a szertelen központosításokban keresendő, csak egészséges decentralizáció útján várható. A patrimoniális életkörökig felaprózott társadalmat, mint tézist, a Páneurópáig és a világkartellekig kifejlesztett koncentrációval, mint antitézissel akarták felváltani.

A két véglet között a szintézist csak a történelmileg kialakult nemzeti egységekre visszavezetett decentralizáció hozhatja meg.

A bábeli tornyok sorsa mindig az összeomlás volt és az is marad. Nemcsak a bibliai Ádám, de az utána következő kisebb-nagyobb Prometheusok is keservesen csalódtak, ha túlmerészkedtek azokon a korlátokon, amelyeket egy felsőbb hatalom eléjük szabott. «Dura lex?», — lehet, «sed lex.»

Ottlik László:

1. A liberalizmus «hibáiról» és «hiányairól» beszélni tudományos szempontból csak nagyon nagy szabatosság, a téma igen éles körülhatárolása mellett szabad. Ebben az esetben pontosan meg kell határoznunk, hogy mit értünk liberalizmuson, és hogy milyen szempontból akarunk ennek hibáiról és hiányairól beszélni. Ki kellene mutatnunk továbbá, hogy az általunk mint «liberalizmus» meghatározott társadalmi ideológia valóban maradéktalanul érvényre jutott s hogy a mai társadalmi bajok — mert ezekből indulunk ki — valóban közvetlenül ennek az ideológiának érvényesüléséből erednek.

Nézetünk szerint ezt kimutatni lehetetlenség. A liberalizmus mint szilárd tulajdon jogvédelmet feltételező s egyébként minden téren és minden tekintetben az egyének szabad versenyére alapított társadalmi berendezkedés a valóságban soha és sehol nem állott fenn. Amennyiben pedig valaki bebizonyítaná — s ezt több-kevesebb sikerrel elég sokan megkí-

séreltek —, hogy bajaink nagy része a liberalizmus elveinek, noha részleges érvényesüléséből ered: tudjuk, hogy époly meggyőzően lehet erre válaszolni annak kimutatásával, hogy a bajok másik nagy része viszont a korlátozásokból ered, amelyekkel a liberalizmus teljes érvényesülését állami és egyéb beavatkozások ellensúlyozzák.

A kérdés tudományos megragadása, igénytelen nézetünk szerint, abban az irányban keresendő, hogy kutassuk: melyek azok a körülmények és tényezők, melyek a liberalizmus csillagának lehanyatlását előidézték és milyen formák és törekvések sarjadnak ki a jelenlegi társadalom lényéből és szellemi állapotaiból. A társadalmi teóriákat nem lehet felelőssé tenni magukért az eseményekért, mert azok a teóriák sokkal kevésbbé determinánsok, mint amennyire determináltak. Ezek az elméletek a valóságban semmit sem hoznak létre, csupán interpretálni, racionalizálni igyekeznek azt, amit az *élet* maga homályos, földalatti útjain küzködve létrehoz. Az elméletek a tényekhez a legjobb esetben úgy viszonylanak, mint a tangens a görbéhez, amelynek útját ezer és ezer egyenessel sem lehet rekonstruálni.

A liberalizmus eszerint nem is volt egyéb, mint a gazdasági fellendülés korának szellemi reflexiója s amint a liberalizmus nem idézte elő a gazdasági és társadalmi fellendülést, amely a XIX. század nagy hozománya volt, époly kevéssé idézhette elő e fellendülés beomlását, amellyel a XX. század kedveskedik nekünk. A politikai liberalizmus pedig éppen nem egyéb, mint kiaknázása annak a lehetőségnek, hogy a nagyobb bőség által lehetővé vált nagyobb zsákmányolásból a politikai harci csoportok hívei nagyobb számban is megéljenek s ne kelljen egymás ellen a küzdelmet késhegyig és egymás megsemmisítéséig folytatniuk.

A rendszer beomlását, mint tudjuk, az idézte elő, hogy az megmaradt a belpolitikai keretben és hogy internacionalizálást a szuverén államok nacionalizmusa lehetetlenné tette. A belső zsákmánypolitika — de nem a «liberalizmus!» — feltétlenül megkívánta a keretek állandó tágítását, a «vadászterületek» szabad birtokát és kiterjesztését: ez pedig végül a szuverén államok véres összeütközését idézte elő. Ilymódon, ha tetszik, felelőssé tehetjük a «liberalizmust» is az összeomlásért, de csak abban az értelemben, mint ahogy a szabót felelőssé tehetjük azért, hogy a gyerek kinő a ruhájából. A felelős voltakép az ember, azzal a hajlamával, hogy szeret jól, sőt mennél jobban élni, ha lehet — s ha máskép nem megy, megkísérli a szomszédja rovására is.

Ma a bőséggel ellenkező állapotban vagyunk — legalább is relatíve, mert a «liberális» kor megnő vesztette étvágyunkat. E helyzetből a végleges, heroikus konzekvenciákat egyedül a Szovjet vonta le, amely helyreállította az ember jogát az éhenhalásra. Groteszk a dologban csak az, hogy ugyanekkor fenntartotta a «polgári» társadalom materiális élet ideáljait, sőt egyedül ezeket tartotta fenn. Itt tehát egy rendszer látható, amely a materiális

jólétre való törekvést tekinti az egyetlen jogosnak s ugyanekkor mereven elzárkózik attól, hogy e törekvés érvényesülésének szabad utat engedjen.

Németország ép az ellenkezőjét csinálja ennek s ez már korántsem abszurdum. Mert a nácizmus végeredményében nem egyéb, mint a szükségállapot idealizálásának kísérlete: egy teória, amely, nem tudván az embereket anyagiakkal bőven ellátni, más ideálok felé fordítja szemüket, ugyanakkor, amikor nem mond le arról, hogy a jólétet, amennyire lehet, helyreállítsa. Főfeladata azonban a zsákmányrendszer anakronizmusának megszüntetése volt, amely vígan tovább dúlt ott, ahol már nem volt mit zsákmányolni. Természetesen itt sem az elmélet az, amely az embereket mozgatja, hanem az élmény, a kiábrándulás oly életideálokból, amelyek már töredékesen sem ígértek megvalósulást. Hogy ez a kiábrándulás korántsem tökéletes és nem produkál a «liberális ember» típusától totó coelo különböző speciest, az világosan látható a film-«kultúra» csődjéből, abból a tényből, hogy a filmlátogató tömegnek ma sem kell egyéb csemege, mint az egykori burzsoának, sőt hogy a mai filmtermelés jobban hemzseg, mint valaha a nagyhercegektől és milliomos kisasszonyoktól.

2. Az etatizmus növekedését ma két tényező határozza meg. Az egyik a gazdasági dezorganizáció, mely kikényszeríti a politikai hatalom növekvő beavatkozását avégből, hogy a társadalom egyik fele éhen ne haljon s a másik fele ne maradjon ruházat és szellemi javak nélkül. A mai viszonyok között, amikor csonka gazdasági területeken autarkiára kell berendezkedni, mindinkább elkerülhetetlenné válik az egész élet adminisztrációjának összefoglalása. Ez a folyamat persze megkívánná a racionalizációt, aminek másfelől akadályává válik az a körülmény, hogy a társadalom növekvő bürokratizálásával a kormány egyúttal szociálpolitikát is űz; hogy nemcsak munkával ad kenyeret, de «munkakört» kénytelen adni sokszor csak azért, hogy kenyeret adhasson.

Világos, hogy ez a két feladat ellentétben van egymással és hogy a szociális szempont, akadályozván a racionalizációt, nénit ja az állam gazdaságos működését és ezzel ismét a társadalom válságát növeli. A feltétlenül megoldandó kérdés ennélfogva a két feladat szétválasztása. A közigazgatásnak áttekinthetőnek kell lennie, kereteit a fennálló feladatokhoz kell alkalmazni s belőle minden fölösleges «munkakört», a fölösleges funkcionáriusokkal együtt el kell távolítani. Ez nem kétséges. Másfelől az sem kétséges, hogy az intelligencia ezreinek nem csak «kenyeret», hanem feladatokat is kell adni. Ez a kérdés talán úgy volna megoldható, ha a közigazgatásban magában fölösleges emberanyagot különböző «kutató» és regisztráló intézményekbe terelnők, — minő a Statisztikai Hivatal — amelyeknek működése tovább közvetlenül nem befolyásolja az adminisztrációt. Itt pedig ellátandó feladatot éppen eleget lehetne még találni. Igaz, hogy mindez a dologi költségek emelését jelentené. Ezt azonban könnyebben lehet sza-

bályozni, ellenőrizni és korlátok között tartani, mint azokat a költségeket, amelyeket egy terjengő, bonyolult és béna adminisztráció okoz a társadalomnak.

3. «Más utak», sajnos, nincsenek. A más utak a jólét és az intenzív nemzetközi összeműködés útjai. A «korporációk» nem egyebek, mint az ítatizmus karjainak meghosszabbításai a gazdasági élet felé. Mussolini azzal, hogy a «korporatív» állam eszméjét felállította, csupán tetszetősebb homlokzatot adott e folyamatnak, azt a hitet iparkodott a társadalomba beültetni, hogy e homlokzat mögött egy új mágia csodatevő erői lappanganak. A lángeszű államférfi ötleteit azonban hosszú időn át kedvező gazdasági konjunktúra támasztotta alá s ezért a fasizmus számunkra nem lehet irányadó példaadás. Az olasz experimentum inkább csak megkapó epilógusa a liberális világnak és arra tanít, hogy ha valahol mégegyszer megnyilik a gazdasági konjunktúra bőségszaruja, hogyan lehet azt politikailag racionalizálni oly népek számára, amelyek a nagy önfegyelmet kívánó parlamentáris rendszert, megfelelő történelmi előzmények hiányában, csak saját veszedelmükre tarthatják fenn.

A német kísérlet más okokból nem tekinthető példaadónak. Mélyén az a meggyőződés lappang, hogy a hetvenmilliós német nép, így vagy úgy, de mindenképpen elég erős lesz arra, hogy áttörje a külpolitikai vasgyűrűt, amely a boldogulás napfényét — hite szerint — ma elzárja előle. Ebben a várakozásban szervezi át a nemzeti szocializmus a társadalmat hadsereggé, ami máris elég nagy külpolitikai nehézséget okoz a Harmadik Birodalomnak. Kis népek ezt a példát aligha követhetik. Nekik csak a meglevő dolgok konzerválása, a toldozás-foldozás hálátlan és kevéssé romantikus lehetősége jut — és fanyar felismerése annak, hogy politikai és társadalmi «rendszerekben» nincs semmi mágia.

Padányi Gulyás Jenő:

Az államnak, mint az emberi együttműködés egyik kategóriájának helyes funkciója ahhoz a feltételhez van kötve, hogy a benne összefoglalt alsóbbrendű kategóriák (az egyénektől kezdve az intézményekig) valamennyien átérezzék az állam célját, mely nem más, mint valamennyi összetevő érdekeit összhangban tartva, azok lehető legtökéletesebb boldogulását előmozdítani. Ebből a szempontból az volna az ideális állapot, ha kivétel nélkül oly egyének, érdekeltségek és intézmények léteznének az állam kategóriáján belül, amelyek a maguk maximális boldogulása mellett a közös érdekkel (közérdek, államérdek) soha összeütközésbe ne kerülnének. A kategóriák rendszere egy összefoglaló magasabb kategória keretén belül akkor van egyensúlyban, ha az egyes alsóbb kategóriák közt az érdekellentétek egy bizonyos határon túl ki nem éleződnek. Amint ez bekövetkezik, a sértett kategória (akár felfelé, akár lefelé) hivatásszerű küzdelmet kell hogy kifejtsen az egyensúly helyreállítására.

Sem az etatizmus, sem a liberalizmus nem *rendszerei,* hanem csak *állapotmeghatározói* ennek az egyensúlyozó törekvésnek. A liberalizmus annak az állapotnak a jellemzője, amikor az *egyén* a sérelmet szenvedett kategória, s hivatásszerű küzdelemben van az állammal. Az etatizmus ennek a megfordítottja.

Ha a ma adott helyzetben az emberi társadalom egyes részeiben az etatizmus felé van hajlandóság, ez semmi egyéb, mint az egyensúlyi helyzet felé való törekvés. Felfogásom szerint etatizmusra Magyarországon ma szükség van, hogy egyes, a közös céloktól elrugaszkodott alsóbb kategóriák a közös célok felé hajlíttassanak. Egy ma időszerű hazai etatizmus célja viszont nem lehet más, mint rászorítás, ránevelés arra, hogy minden alsóbb kategória (gazdasági, társadalmi és kulturális egyaránt) a. közös cél (közérdek, államérdek) helyes felismerésével önkéntes, saját egyéni, szabad (liberális) kezdeményezésből a közös célhoz alkalmazkodjék s a maga boldogulását önmaga ideális kifejlesztése mellett az együttesével együtt munkálja.

Pongrácz Elemér:

A liberális gondolat két irányban volt forradalmi: társadalmi és gazdasági vonatkozásban.

Mint társadalmi forradalom, osztályforradalom volt; a polgári osztály forradalma. Ennek a forradalomnak volt az eredménye politikai vonatkozásban a parlamenti alkotmányok kialakulása. A polgárság, mely hatalomra jutott, egy új alkotmány, egy új közjog formájában láncolta meg a kivívott eredményeket. A liberális forradalom elérte társadalmi vonatkozásban kitűzött céljának legtávolabbi határait. A társadalmi, politikai és gazdasági egyenlőség a polgárság és az ennél magasabban álló osztályok számára megvalósult ténynek tekinthető. A polgárság nem akarhatott és nem is akar ennél többet. Egy távolabb néző és minden osztálycélon túlnéző szem számára azonban egy átfogóbb és nagyobb eredményekre törekvő szociálisabb tartalmú liberalizmus lehetőségei nyílnak meg. A hatalom gyakorlásának módja ezzel szemben csupán a régi keretek között, megcsonkított lehetőségekkel épült ki, a dolog természeténél fogva. Hiszen a parlament, vagyis a törvényhozó testület és a végrehajtó szervek kialakulásának mikéntje szoros összefüggésben áll az ugyanazon egyidőben működő és ható körülményekkel. A mai helyzet az, hogy a parlamenti uralkodó pártnak a véleménye nem tükre a közvéleménynek, vagy a helyes pártatlan szakfelfogásnak, a választási rendszerek (akár nyílt, akár titkos) primitív hibái miatt. A megválasztottakban semmi biztosíték nincs a vezető vagy irányítóképességre. Pénz vagy hatalmi szó döntik el a választások eredményeit. A pártokhoz vagy szellemi irányokhoz tartozás a mandátumok kötetlenségét teljesen illuzórikussá teszi.

A polgári liberális forradalom elérte társadalmi céljait. Emberei ülnek az állami gépezet irányításánál. A parlament a kapitalista polgári akarat exponense.

A fejlődés azonban nem áll meg egyetlen holt eredménynél sem. Minden a történelem folyamába hullott gondolat, minden konzekvenciájával minden lehetőség irányában kiéli magát. Az elvek mindig túlnőnek azokon a szerepeken, melyeket nekik szántunk. A polgári forradalom szelleme a társadalom mélyén tört magának további utat s egy dogmák nélküli új szociális-liberális felfogás alakult ki, melynek feszítőereje egyre inkább érezhető. A társadalom mint egységes egész kíván gondolkodni, akarni és cselekedni. A készen álló alkotmányok abroncsai között azonban kevés lehetőség nyílik az új erők érvényesülésére.

Pedig az átalakulás fontosságát sürgeti a gazdasági élet, melynek kényszerítő tényei nem állanak meg az alkotmányosan emelt akadályok előtt. A jog lehet egyesek megnyirbált, mások hiánytalan privilégiuma, de azt a körülményt, hogy valamennyien ugyanazon gazdasági rend keretein belül élünk és ugyanazon változások árján rohanunk tovább, semmi megbontani nem képes. Maga a liberális rend kialakulása is — anélkül, hogy a történelmi materializmus hibáival ne számolnánk — inkább egy gazdasági fejlődés által teremtett fait accompli-nek volt az eredménye, mint megfordítva. Ha most azt látjuk, hogy a világ gazdasági fejlődése nem állt meg a neki szánt keretek között, de azon áttörve új fejlődési irányt vesz fel, meg kell állapítanunk, hogy a liberális gazdasági forradalom véget nem ért, de állandó fejlődést és változást mutatva, jóval túlnövi a liberális forradalom társadalmi eredményeit. A gazdasági helyzet sürgeti a szociális átalakulást.

A gazdasági fejlődés túldimenzionáltságával nem tarthatott lépést a társadalom fejlődése. A gazdasági válság szoros összefüggésben áll azzal az elhanyagolt szemponttal, hogy a termelés, a gazdasági forradalom sikerein buzdulva, indokolatlan és túlzott bizalommal tekintett a hasonló fejlődőképességűnek hitt társadalomra s a gazdasági, illetőleg vásárlói szempontból értéktelen tömegekre. Ezt a bizalmat azonban egy mély szociális átalakulásnak kellett volna megelőznie.

Az etatizmus s az ezen elgondolás szellemében küzdő mai irányok hajlanak arra, hogy a liberális kor szabadságának és szabadosságainak rovására írva a tapasztalható hibákat, hatalmi szóval kívánjanak mindent megoldani. Az állam hatalmi szava szüntetné meg az osztályok kirívó ellentéteit és a gazdasági élet merev igazságtalanságait. Kétségtelen tény, hogy egy lassú átalakulás útját egyengetik. Nincs azonban sehol semmi jel arra, hogy az átalakulás valamely egységes gazdasági vagy szociális szempont figyelembevételével történnék.

A liberalizmus két irányban ható erőinek kiegyensúlyozatlansága eredményezte azt, hogy az élet minden terén háttérbe szorított egész

osztályokat, hogy gazdasági szempontból nem nyújtott kellő biztosítékot a jólét általánossá tételére, hogy állami szempontból az egyes államok eredeti törekvéseivel ellenkező mozgalmak életrehívására adott alkalmat, hogy magánszempontok jutottak szerephez a legfontosabb közérdekű kérdések elbírálásánál, hogy a faji értékek devalorizálódtak s hogy a világszemlélet materiális osztály szemléletté alakult.

Mint minden iránynál, úgy a liberalizmusnál is az elért eredményeket el kell választanunk a mozgalom szellemi tartalmától. Sok nagy gondolat teljesen a priori belátásból fakad, a megvalósulás azonban az összes vele egyidőben ható körülmények hatása alatt történik. Bármily torz legyen is az eredmény, éppen ezért az elgondolás tisztaságát nem kompromittálhatja. A liberális kornak is javára kell tehát írnunk, hogy az emberi szabadság, a jog új értelmezését és így a fejlődés új lehetőségét adta, melyek eredeti értelmezésükön túl mély jelentőséget nyertek a mai emberiség elgondolásában.

Egy kor értékes vívmányait sem szabad elveszni hagyni. A liberális kor szellemi vívmányai ma is élő valóságok és ezek elvetése igen fontos kultúrjavaktól fosztana meg minket.

Számolnunk kell azonban azokkal a tényekkel, melyek a mai kor szellemi tartalmát látszanak kitölteni. Bizonyos, hogy nem a tényleges igazságok, hanem az azokról alkotott véleményünk érvényesül magaviseletünkben. Ma a fajiság gondolata és ennek minden vonatkozásban levonható konzekvenciái látszanak betölteni az európai tömegek képzeletét. Ez a jel az etatizmus használhatóságára mutat. A faji ideál ugyanis erősen különbözik az individuális ideáltól s az egyéni szabadság helyett a faj nagyságát írja zászlajára, melynek egyik természetes velejárója az egyén és az egyéniség korlátozása.

A kérdést nem lehet oly mereven feltenni, hogy helyes-e az etatizmusra való áttérés, hiszen maga ez a szó, egy politikailag bizonyos fokig megmerevített felfogást fed. Nem szabad azonban az államot sem a liberalizmus, sem az etatizmus merev elvével lekötöznünk. Helytelen, ha az állam szenvtelen szemlélőnek tekinti magát polgárai ügyében, de helytelennek látszik az is, hogy szükség nélkül játssza ki mindenhatóságát. Szükség van tehát egy olyan kormányzási elvre, mely a gazdasági élet előrehaladott formáinak megfelelő szociális megoldás keresztülhajtására képes. Szükségünk van arra, hogy a liberális államszervezet törvényhozó testületeit egy olyan szerv váltsa fel, melyen keresztül a tényleges közvélemény és szakvélemény a legbiztosabb formában érvényesülhet. Szükségünk van arra, hogy az állam az egész közösség érdekében beleszóljon minden olyan ügybe, mely az állam, a faj, a nemzet egyetemleges érdekeit sérti, illetőleg érinti és szükségünk van olyan intézményre, mely ezt a körülményt egyetemleges és tárgyilagos szempontból meg tudja állapítani. Szükségünk van arra, hogy a közhatalom törje

le a magánjog káros szabadosságait, de őrizze meg minden vonatkozásban az eddigi idők legnehezebben kivívott, de legszebb eredményét, az ember szabadságát, a szólás, lelkiismereti, gazdasági és politikai szabadságát mindaddig, míg ennél magasabbrendű értéket nyújtani nem tud.

Pongrácz Kálmán:

Valamely politikai és gazdasági rendszer válságáról nem lehet kielégítő véleményt mondani mindaddig, míg vissza nem nyúlunk annak szellemi gyökeréig. Hiszen bármennyire divat ma az elméletet és gyakorlatot élesen különválasztani, e szeparáció természetellenes s csupán a laikus felfogásában találhat méltánylásra. A gondolkozó szinoptikus világképet alkot, tehát az. élet gyakorlati és eszmei megnyilvánulásait vissza tudja arra a közös eredőre vezetni, melynek korszellem a neve.

A liberalizmus válsága sem csupán politikai és gazdasági kérdés, hanem elsőrendűen szellemtörténeti és filozófiai probléma. A válság eredeti jelentősége nem abban a tényben kulminál, hogy a rendszer ma már nem tudja múltbeli eredményeit és előnyeit nyújtani, hanem éppen azért akadozik, mert a rendszerfenntartó szellem lett erőtlen, saját igazságai és eredményei tekintetében szkeptikus és egy új szellem, egy új értékelési rend felé eltolódott. A rendszer mögött, a rendszerben és a rendszer által élő egyén világképe lett mássá, tehát eltolódás állt be az élet elméleti és gyakorlati oldala között. Ez ellentmondás végzetes és kikerülhetetlen, mert semminő rendszer hit nélkül, és semminő hit reális és külsőleges megtestesülés nélkül sokáig nem élhet. Ha elmélet és gyakorlat nem támogatják egymást, ha a harmonikus együttműködés köztük megszűnik — mindkettő közeli sorvadásra van ítélve. A liberalizmus eszmei célkitűzéseit gyakorlata nem tudta követni, és ez által mindkét megnyilvánulásában kompromittált. A rendszer erényei hibáivá váltak. Az eszmei célkitűzésekhez a liberalizmus megfelelő emberanyagot és világnézetet formálni nem tudott. A rendszer erényekre épített, szenteket és héroszokat kívánt és mégis haszonelvű, a szabadság gondolatával visszaélő kispolgárokat nevelt. A liberalizmus tragédiája, hogy a világ legnagyobb idealistái alkották meg és ezek lettek mégis első megtagadói.

A liberalizmus válságáról tehát nem írhatunk mindaddig, míg egy futó pillantást nem vetünk kialakulásának szellemi előzményeire is. — Max Weber, a kiváló német szellemtörténész valószínűleg megközelítette az igazságot akkor, mikor a liberalizmus gyökerét elsőízben a reformációban vélte felfedezni. Luther fellépése ugyanis nemcsak vallási, hanem szellemi forradalmat is jelentett. A vallás egyéni értelmezésének szabadsága utat nyit később a tudományos szabad kutatás számára is és laicizálja azt a kultúréletet, melynek eddig kizárólagos birtokosa az Egyház volt. Ettől kezdve az «egyéniség» diadalmas térhódításának lehetünk tanúi. A filozófiában Descartes megalapítja az egocentrikus szelleméletet. A politikában

Rousseau megalapítja az ugyancsak egocentrikus beállítottságú demokráciát. A közgazdaságtanban Smith mindent az egyéni kezdeményezéstől vár és ennek érdekében ledönt minden korlátot. A XIX. század e szellemi fejlődést betetőzi irodalmával. Az individuum öncélú szemléletébe elmerülő analitikus regényírás Proustban talál betetőzésre. Mindennek középpontjában az egyén áll, minden érte, általa és vele történik, de az egyéniség mégis elzárkózva, egyedül és mindenen kívül él, legyen az hit, tudomány, politika,, érdek vagy irodalom. «A világ csak hangulat» — írta Reviczky és ezzel a mondásával tökéletesen jellemezte századát. Nincs összefüggés, nincs egymásra utalt lét vagy gondolatforma, nincs belátóképességünket meghaladd felsőbb egység vagy kötelesség, mert minden az egyéniség s ennek szűkkörű önzésében vagy egyéniség-betegségében merül el a kor minden altruizmusa vagy morális elhivatottsága. — Az egyéni teljesítőképesség árukban és gondolatokban óriási módon megnagyobbodik. Minden akceptábilis, ami hasznot vagy rendszert ígér. De az ész hamar elveszti tekintélyét, mikor saját magát is vizsgálat alá vonja és relativitása csakhamar előtűnik. Nem marad más szilárd pont ezek után, mint a haszon és ennek minél intenzívebb kihasználása lesz egyének, nemzetek, kontinensek legfőbb és legfelsőbbrendűbb igyekezete. Annyira nincs hit bármi vonatkozásban is ebben a korban, hogy a század legnagyobb és legkiváltságosabb elméi «hangulatnál»-egyebet nem tudnak találni a világban és elmerülnek a századot uraló feneketlen, mindent szkeptikus szemmel néző pesszimizmusban, mint Byron, Maupassant, Turgenyev vagy Anatole France.

A liberalizmus ennek a gondolkozásnak gyakorlati leszűrődése volt.. Millió és millió öncélú egyéni érdekkör megteremtésével atomizálta, tehát végeredményben destruálta a társadalmat. Az egyén jelentősége és érdeke túlnőtt saját kapacitásán és negligálta a különböző értékű és funkciójú részek és egyedek harmonikus, egymásra utalt együtthatását. A szocializmus kollektív célkitűzéseivel, ha külsőleg ellentmondani látszott is e felfogásnak és iránynak, valójában és szellemi alapjában szintén nem jelentett mást. Itt a kollektív szellem csak anyagi vonatkozásban érvényesült-Kollektív együttműködés csak azért volt szükséges, hogy a külön-külön mitsem számító proletár, tömeggé szervezve jelentsen valamit és harcbavihető legyen. Azonban a kollektív szemlélet ebben a felette praktikus gesztusban ki is merült. Az egyén itt is csak saját érdekét nézte, itt sem ismert más szempontot és célt, mint saját anyagi hasznát, melyet — ellentétben a liberalizmussal — olyan tömegek részére akart biztosítani, melyek ebből a kedvezményből eddig ki voltak zárva. Az igazi kollektív szellem azonban nem ez. Aki igazán másokért és másoknak akar élni, az mindenekelőtt számol az értékek hierarchiájával s magát ebben az apparátusban, mint rész, mint kiegészítő alkatelemet helyezi el anélkül, hogy vitatná a többi résszel való egyenértékűségét. A kollektív szemlélet nem helyez nagy súlyt az egyénre, mert résznek tekinti és érdeklődésével inkább az egész felé for-

dul. De mert az egésznek funkcióját és zavartalan menetét mindenek fölé helyezi és tudja azt, hogy ez csak különböző értékű és kapacitású részmunkák együttesén alapulhat, — méltánylással, megértéssel és tisztelettel tekint e részekre, anélkül azonban, hogy hierarchiájuk megbontását célul tűzné ki. Az igazi kollektivizmus nem értékelési nivellálás és uniformizálás, hanem *funkcionális beilleszkedés,* ahol mindenki — képességének, vagyonának és erejének megfelelő — más és arányos terhet visel, kötelességet teljesít és áldozatot hoz, ahol azonban nem cél a szerepek mesterséges felcserélése, mivel ez ellenkezik a természettel, racionális munkamegosztással és ökonomikus energiagazdálkodással. A kollektív szellem méltányol mindenkit a *maga helyén* mindenkiért, de egyetlen erőforrást sem enged kiszakadni az együttesből és egyetlen résznek sem engedi meg olyan munkakör betöltését, melyet mások — születésüknél, műveltségüknél vagy akár fizikai képességüknél fogva is — jobban és eredményesebben tudnak betölteni.

Korunk és a liberalizmus válsága aszerint talál megoldásra, amilyen módon és formában sikerül majd az európai gondolkozást úgy átalakítani, hogy ennek az új kollektív szellemnek és szemléletnek az élet minden megnyilvánulásában helyet lehessen szorítani. Rövidlátás lenne letagadni, hogy ennek az átalakulásnak ma már a szellemi élet egész mezején fokozatos térhódítását szemlélhetjük. Legjellemzőbb e szempontból Kiergegaard filozófiája. Az exisztencializmus az embert létének összes megnyilvánulásában, mint egy nagy világrész egyik alkatelemét teszi vizsgálat tárgyává s az eddig alfának és ómegának kikiáltott «ént» is csak mint a másoktól és többiektől elvonatkoztatott aktus eredményét hajlandó akceptálni. Az egyéniség így visszasüllyed eredeti helyére és mértékére és a hangsúly a mindent egybeölelő egész funkciójára esik ismét. Ennek a szemléletnek eredménye és logikus továbbképződése a modern szintetikus tudományos gondolkozás kialakulása, a vallásos élet térhódítása, az új szépirodalom témagazdagsága, a tervgazdálkodás rendszerének felbukkanása, az osztályokkal mint egészekkel operáló fasizmus és nemzeti szocializmus, a preferenciális vámrendszer és a mindig új és új formában, de állandóan kísértő népszövetségi gondolat. A kialakuló új európai gondolkozásban nincs öncélú «rész» többet, — *csak* értelem, *csak* egyén, *csak* osztály vagy *csak* nemzet — hanem van egy mindent egybeölelő «egész», melynek a haladással mindig nagyobb és nagyobb körre kell kiterjeszkednie s amelynek ritmusából, funkciójából nem lehet a részenergiáknak kiszakadni. Az egész előbb van mint a rész — ez az új világ hitvallása. Ennyi alkotóelemet azonban rendezni kell, hiszen nincs többet favorizált és minden más alkotóelem fölé emelkedő «rész» és a szabad, kötetlen formák között élő rendszerek önkontrolljába vetett hit is helyrehozhatatlanul megingott. Ennek a felismerésnek érdekében tehát revízió alá kell vonni a szabadság fogalmát, hogy a rend és harmónia kialakítható legyen. A kötött formák újra divatba jönnek, mert ezek összetartói az egymásra utalt energiáknak úgy szellemi, mint politikai vagy gazdasági

vonatkozásban egyaránt. Rend, funkcióbeli egyenlőség és integráció — ezek az új század uralkodó eszméi és jelszavai. A liberalizmus jövője attól függ, hogy a rendszerében rejlő értékes alkatelemeket e célkitűzések keretén belül mennyiben lesz képes konzerválni és egy új társadalmi rendbe — bizonyos és elkerülhetetlen áldozatok árán is — átmenteni.

A Magyar Társadalomtudományi Társulat három felvetett kérdésére az eddig előadottakban benne is van már a felelet:

ad. 1. A liberalizmus hibája és hiánya az volt, hogy eszmei és gyakorlati célkitűzéseihez nem tudott megfelelő embertípust és világnézetet formálni. A szabadság kinövéseit — megfelelő morális és szellemi keretek felállítása nélkül — a rendszer hagyta szabadon érvényesülni s ezáltal sokkal inkább módszere, mint célkitűzése által csődbe juttatta önmagát.

ad. 2. Az etatizmus akár megfelelő, akár nem megfelelő orvosszer, kikerülhetetlen, mert szükségszerűen következik az erők integrációjára törő új korszellemből. Az állami beavatkozás körének terjedelme lehet vitás, de szükségszerűsége ma már elvitathatatlan. Az etatizmus azonban csak kezdet, az új rend fent vázolt szelleméből következik, hogy a tervszerű organizálás túl fogja lépni az állami kereteket és a nemzetközi egység megvalósítása után fog törni úgy politikai, mint gazdasági és nemzetközi jogi vonatkozásban egyaránt.

ad. 3. Más megoldási módok felállítása felesleges, mert a modern politikai és gazdasági élet sokkal komplikáltabb és differenciáltabb, minthogy részleges kialakulása felől jogosult jóslatokba bocsátkozhatnánk. *A fejlődés tendenciája adva van a kialakuló új korszellemben.* A formák végső kialakulását az idő fogja megoldáshoz juttatni. A századot alakító és irányító eszmék vonzásának köréből kiszakadni nem lehet, minden új felismerésben — mint fa a mustármagban — benne rejlik a fejlődésre, virágzásra és elpusztulásra ítélt emberi gondolat és tett egy-egy hosszabb vagy rövidebb időre szóló fejezete és legendája.

Ruber József:

Mielőtt a Társadalomtudományi Társulat elnöksége által feltett körkérdésre érdemlegesen válaszolnék, rá kell mutatnom a szó «(liberalizmus»)) jelentésének többértelműségére (politikai, gazdasági, kulturális stb. 1. angol, kontinentális, magyar stb. 1.), a liberalizmushoz fűződő, szinte beláthatatlan körre terjedő problémák szerteágazó vonatkozásainak sokaságára és azoknak a nézőpontoknak többféleségére (elméleti, történeti, gyakorlati stb.), amelyekből a kérdés tárgyalható. Ezek a mozzanatok a kimerítő válaszadást lehetetlenné teszik: a feleletnek szükségképen csak a problémakör egyes, többé-kevésbbé önkényesen megválasztott vonatkozásaira kell szorítkoznia.

A magam részéről a kérdéssel felvetett problémák gyökerét úgy tartom megközelíthetőnek, ha a szót — egyelőre elkülönítve az indi-

vidualizmus és univerzalizmus terminusaival kifejezhető elméleti-kategoriális ellentétpártól — mint történelmi konkrétumot és politikai realitást abban a közkeletű értelemben fogom szem előtt tartani, amelyben az az európai kontinensen a múlt század eleji spanyol forradalmi mozgalmak óta használatos.

Vitán felül álló tény, hogy ez az irányzat, amelynek súlyos kompromisszumok ellenére is erőteljes utolsó fellobbanása a háború utáni középeurópai forradalmak alkotmányi karfáiban uralkodó szociál-liberalizmus volt, azóta egyre súlyosabb defenzívába szorult és nagyarányú térvesztéseit csak az elfogultság tekintheti átmenetinek. A világtörténelemben a világ ítélőszékét kereső gondolkodás tehát elérkezettnek láthatja az időpontot arra, hogy a liberalizmus «hibáinak és hiányainak» és ebből folyó felelősségének kérdését felvesse.

A közkeletű felfogás a liberalizmust az individualizmussal azonosítja, vagy ezzel legalább is oly válhatlan kapcsolatban állónak képzeli, hogy a liberalizmus elejtése esetén csak az egyéniség elvi negációján alapuló társadalomszervezési elv számára lát lehetőséget, amelynek keretei között az egyén csak célszerűségi megfontolásokon alapuló, tetszés szerint visszavonható koncessziókkal körülhatárolt rezervációs területen mozoghat. A magam részéről az individualizmust — a múlt és a közelmúlt tanulságai után is — saját tengelyén nyugvó, az univerzalizmussal parallel társadalomszervezési elvnek vallom, számot vetve azzal is, hogy egy ilyen állásfoglalás könnyen keltheti a tranzigencia vagy relativizmus látszatát. Nem kívánok rámutatni azokra az elméleti nehézségekre, amelyek a közület fogalmának ontológiai felépítésével járnak és annak az inkább gyakorlati természetű megfontolásnak a hangsúlyozására szorítkozom, hogy az egyéniség elnyomásával a közület elveszti szellemi és erkölcsi erőinek organikus forrását és előbb-utóbb elakadó mechanizmussá válik. Amennyire kétségtelen előttem, hogy szellemi és erkölcsi élet közületi lét nélkül nincsen, annyira nyilvánvaló szerintem az is, hogy annak másik elengedhetetlen feltétele az önálló egyéni életnek bizonyos körön belül garantált lehetősége is. A két szervezési elv harmonikus összeegyeztetése a törvényhozásnak a mindenkori történeti helyzethez igazodó technikai feladata. Ezeknek előrebocsátása, úgy vélem, érthetővé teszi, hogy a liberalizmus terminusát miért használtam a fenti, történetileg körülhatárolt értelemben és miért nem látok abban — egy szintén közkeletű felfogás szerint — egy állítólag a renesszánszig egyenes vonalban visszanyúló szellemi és politikai mozgalmat, amely törést — állítólag — csak napjainkban szenvedett.

Ebből a szemszögből vizsgálva tehát a Társulatunk által felvetett kérdéseket,

1. a liberalizmus tévedését abban látom, hogy kozmológiai és antropológiai optimizmusában, amely rendszerének világnézeti alapja, az akció-

szabadságtól a dolog természete által eleve biztosított, automatikusan előálló harmóniát remélt. Ámde ha ma fájdalmas tapasztalatok árán erről a világnézetről — minden illúziók e legszebbikéről — le is kell mondanunk, ez nem érintheti azt a tapasztalati igazságot, hogy az élet bizonyos terein, bizonyos vonatkozásokban a gyakorlati optimum az autoritatív beavatkozásoktól való tartózkodás mellett érhető el.

2. Az «etatizmus növelésében» tehát nem látok megfelelő orvosszert s az etatizmusban a konkrét történeti állam által követett célok sokfélesége és értékbeli eltérései folytán a liberalizmusnak, mint átfogó világképen alapuló rendszernek méltó ellenfelét sem láthatom.

3. A liberalizmus rovására írható társadalmi bajok lehetséges ellenszereit az élet, amely az ellentétes irányban haladva legalább is elvben már az ellenkező végletig, az állam totalitásának jelszaváig jutott el, a legutóbbi évek lázas keresései és kísérletezései közben már kitermelte és magának az életnek kell feleletet adni arra is, hogy ezt a liberalizmus gondolatvilágával ellentétes irányban megkísérelt vagy megvalósított nagyszámú rendszabályok, amelyek közül nem egyet már kezdettől fogva a *peior morbo* fátumának árnyéka kísért, beválnak-e és valóban a társadalmi fejlődés új irányának első állomásai-e?

Bár ennek a folyamatnak ma csak a kezdetén állunk, egy dolognak a körvonalai máris világosan felismerhetők. Az egymást felváltó vagy felváltani akaró társadalmi rendszerek — a korábban fennállóval szemben való ellenmondásból keletkezve — kétségtelenül a szó hegeli értelmében vett dialektikus jelleggel bírnak s azok a különböző világnézetek talajából kinőtt kollektivisztikus törekvések, amelyek az individualizmust egyoldalúan hangsúlyozó liberalizmus helyét hasonló egyoldalúsággal foglalják el, aligha fogják elkerülni — ha a fejlődés menetét újabb katasztrófa nem zavarja — a saját lényegük által kihívott ellenmondás végzetét. A falanszter ellen való, egyelőre még csak lelki oppozíció első jeleit a társadalmi fejlődést passzíve figyelő *dinamikus* szemlélet már *látja,* míg a dolgok menetét cselekvően befolyásolni igyekvő *pragmatikus* gondolkodás annak szükségességét *érzi.*

A bizonyos életkörön belül jogosult individualizmus tehát — és ezzel kívánom igénytelen válaszomat befejezni — nincsen sem a liberalizmushoz, sem az annak világnézetével annyira összeforrott parlamentarizmushoz szükségképen hozzákötve: a szuverenitás bizonyos «önkorlátozásainak» lehetősége az egyéniséggel szemben az autoritatív államvezetés világában éppen úgy lehetséges, mint a többségi demokráciában. Az individualizmus problémáit az univerzalizmus egyik-másik apostola által oly magasra értékelt középkor is ismerte, az akkori életben döntő fontosságú privilégiumok alakjában, aminthogy az emberjogi deklarációk előtt is voltak Magna Charták, Arany Bullák, megvolt a Hármaskönyv *primae nonus*-a . . .

Ezekben voltam bátor a liberalizmus válságára és az abból kivezető utakra vonatkozóan véleményemet összefoglalni.

Rudai Rezső:

Az individuumra, az egyéni emberire építő világnézet, politikai elv és gazdasági létforma, tehát mindaz, amit a köznyelv a liberalizmus fogalma alatt érteni szokott, ma az élet valóságában, az államkormányzás gyakorlatában és a társadalmi közvéleményben is, már szinte világszerte a múlté, egy «elmúlt világé».

A *világnézeti* liberalizmus az egyén belső világának autarkiáját hirdette meg, s a közületben létrehozta a déséquilibret, a káosz anarchiáját és az egyénnek teljes magára hagyatottságát. Az egyéni világnézeti autarkiára törekvés elve elhomályosította a közület felé beirányozott kötelességet és termelte ki az egyéni individualizmus centrifugális tendenciáját a közülettel, a múlttal és a sorsközösséggel szemben. A liberális *politikai* elv elhajolt a nemzeti tradíciótól, amelyből elindulásakor kisarjadt és idővel magával a nemzettel került szembe, hogy csak az egyén «jogainak» hitvallását tegye mindenhatóvá. Ugyanakkor pedig szabadjára engedte a politikai egyéni törekvéseket, amelyek végül is az egoizmus diadalánál kötöttek ki. Ez az elv az anyagilag erősebb, a célratörekvésben erőszakosabb egyén diadalát hirdette meg a «demokrácia» jelszava alatt s ez az elv csak a jogokat követelte, de nem szólt az egyénnek a közzel szemben fennálló kötelességeiről. A vezető és vezetett problémája elhanyagoltat ott, mert a laissez faire elve itt is érvényesült. A *gazdasági* liberalizmus végül is a közület összes egyedeinek egyéni jólétével, a közületek gazdasági létérdekével került szembe s lerombolta a nemzet materiális bázisait és hozott létre új gazdasági struktúrát és új materiális értékhierarchiát. Végül pedig ez az elv emelte fel a jövedelem- és vagyoneloszlás gúláját olyannyira, hogy a gúla alján levők már elviselhetetlen nyomást éreznek.

A válság tényleg akut és aktuális. Erre utalnak a világ vezető, sőt már a kisebb államainak is az új világnézeti, politikai és gazdasági berendezkedései és intézkedései, amelyek a világnézeti autarkia helyébe a közületi szellemi-lelki egység és a sorsközösség tudatának és érzetének összeforrasztó erejét ültetik, amelyek továbbá a szabadság (szabadosság) helyébe, az emberi jogok hangoztatása mellett, az embernek a közület iránti kötelességeit is hangsúlyozzák és ha kell kikényszerítik, hogy ezáltal a társadalomnak aktivitási tendenciája ismét centripetálissá legyen. A gazdasági szabadverseny helyébe a gazdasági élet és rend szabályozottságát és az egyén létérdekének figyelembevételét helyezik.

A «régi» liberális világ minden irányú szellemi-lelki szemléletének helyébe új stílus, új tartalom kerül a vallásban, a tudományban, a művészetben és az irodalomban egyaránt. A transzcendencia utat tör a

tömegekben a vallási rendszerek újabb tisztelete irányában, a tudomány a nemzet egyetemes problémáival foglalkozik elsősorban, a művészet az új színt és sajátosságot kibontakoztató élet messzireható vetületét adja már előre vetítetten, az irodalom pedig a mai élet problémáit tárgyalja a mai emberekről — a ma és a holnap embereinek. Sprangerrel szóval: a mai ember realizmusa eszményi realizmus s helyes az a megállapítása is, hogy az emberiség mindig abban az irányban halad, amely felé metafizikai indítottsága a legerősebb.

Ezen tények indokolttá teszik a kérdést: vannak-e hibák és hiányok a liberalizmusban és mi lenne az orvoslás?

A liberális szemlélet és rendszer hibája és egyben hiánya is az, hogy mint az egyetemes és komplex élet egyik örök emberi alapelve, a maga egyoldalúságában megmerevedett és hogy az egyetemes és komplex élet *másik* örök emberi alapelvétől: a közületi elvtől teljesen elszakadt, amiért is létformái szükségszerűen kerültek szembe az élettel.

Az orvoslás útja általánosságban kétfelé ágazik: vagy keresztülvihető még a visszatérés az egyéni és a közületi elv egyensúlya felé a mai berendezkedések gyökeres reformja mellett, vagy új berendezkedéseket kell felállítani a két elv közötti új egyensúly elérése érdekében.

Most *csak a politikai élet* síkján általában szemlélve a problémát, azt láthatni, hogy a liberális demokrácia népképviselete és tömegszervezése légüres térbe került és elvesztette kapcsolatát az állampolgárok millióinak szellemével-lelkével. A pártok öncélúságukban megdermedtek, szinte politikai kasztokká lettek, amelyek között a közérdek már nem képes megteremteni a normális fluktuációt. A politikai kiválasztódás pedig nem a szellemi és politikai küzdelem útján, hanem az összeköttetés sima vágányain jutott el oda, hogy a szelekció és a politikai vezetők kiválasztódása is egyoldalúvá merevedett, mert nem a «right man», hanem a «grata persona» érvényesült, amivel a liberális rendszer — ebből a szempontból — saját magával került ellentétbe és paralizálta saját erejét. Ennek az lett a következménye, hogy a politikai vezetők nagyrészt elzárkóztak s a politikailag «vezetettek» lelkileg nagyrészt magukra maradtak. Ebből a távolsági feszültségből robbant ki a magukra maradt emberek sokaságában a valahová való tartozás, a közületi közösség utáni politikai vágy s akuttá lett a pszihológiai kormányzás szükségessége is. Az elhivatott államférfiak ezt a kirobbanó feszültséget az állami és nemzeti élet vérkeringésén keresztül vezették le és ezáltal egyben felfrissítették a nemzet és az állam életütemét. Ennek átmeneti útja pedig az etatizmus növelése, mert csak itt van még az a hatalom, mely a szétesést le tudja küzdeni. Ebben az említett valahová való tartozás utáni vágyban a transzcendens politikai tényezők is szóhoz jutottak, így a föld, a szülőföld, a haza és a nemzet tisztelete és szeretete is erőre kapott. A létküzdelemben magára hagyott egyes ember belefáradt, bele-

unt a magányos küzdelembe és valaminő közösség felé vonzódott. S ekkor az önfeláldozó hősiességnek olyan példáit adták és adják, aminőre talán nincs is példa a világtörténelemben. A közösségben a közösséggel együtt folytatott létküzdelemnek célkitűzése: nem a Ma, hanem a Jövő s ezt a küzdelmet már elviselhetővé tette a honpolgárok sorsközössége és egymáshoz való sorsközelsége, ennek egyéni tudata és érzete. Így születtek meg a nyugati államok társadalmaiban a pártmozgalmak, amelyek csak azért győztek, mert emberélettel, tehát a legnagyobb emberi áldozat kockáztatásával tettek bizonyságot új szemléletükhöz való hűségükről, ami mindig etikai erőközpontosítást jelent a társadalom életében. Az új pártmozgalmak vezető elve a közületi elv; a párt kontaktusa a tag-egyedekkel a lehető legszorosabb, s a vezetők — nem a szavazókat, hanem — az állampolgárok lelkét-szellemét vezetik állandó irányítással és fokozott nemzetneveléssel. Az egyének így már azt érzik, hogy valahová tartoznak, hogy valakire már támaszkodhatnak és azt is tapasztalják, hogy a sorsközösség és az embertársaival való sorsközelség az ő napjait — munkáltatva és szórakoztatva — egészen kitölti. S így már elviselhetőbbé lesz a talán még nyomorúságosabb élet is.

Világszerte megerősödött a nemzeti-közületi gondolat. De amint nincs két teljesen egyforma ember, vagy bármi más, úgy nincs két egyforma adottságokon és lehetőségeken nyugvó nemzet sem. Ebből természetszerűleg következik az is, hogy nem minden nemzetben lett olyannyira egyoldalúvá a liberális rendszer. De mindazon államokban, ahol a liberális világnézet, politikai és gazdasági elv nem érte el a végső pontot, egy közös mozzanat fellelhető, és pedig: a közület iránti etikai beállítottság jelenléte, valamint a közösségben élők között a feszültségi távolságnak relatíve kisebb mérve, a sorsközelség kisebb margója (pl. többek között Angliában, Magyarországon, Japánban stb.). S ez a mozzanat — nem véletlenül! — az új politikai rendszerek alapja is, amely kettősségben ismét világosan látható az élet belső egyensúly iránti örök tendenciája.

A liberális rendszer válsága igazolása annak, hogy az egyoldalúságban való megmerevedés nem az élet, hanem a halál principiuma. A középkor közületi elvre építő rendszerének a hasonló egyoldalú megmerevedése is az új, a más, az egyéni elvre építő rendszer kialakulását készítette elő. Mert az Élet, az a folyton változó adottságokat és lehetőségeket tovasodró folyamat, melyben az egyén mindig egyrészt a közülettel szemben áll, de ugyanakkor másrészt egyben a közületben is él. S ebben a folyamatban soha nincs két egyforma történeti helyzet s amelyben időnként a közület és az egyén viszonyának új rendezése válik szükségessé — még kataklizmák árán is. Sokan ma a gótikus ember visszajövetelét látják, ami azonban csak csalóka látszat. Mert bár nincs fejlődés az emberi életben a végestől a végtelen irányában, csak conatus és

tendencia él ezirányban s ehelyett csak hullámmozgást mutat a történelem, mégis a mai adottságok és lehetőségek, melyek között a mai eszmék életvalóságra törnek, mások, mint voltak a középkori gótikus ember korának szellemi és lelki világában.

Minden átmeneti korban az egyén és a köz vizsonyának rendezését követeli az élet és az embermilliók sorsa. S ma átmeneti korban élünk, kiélt régi formák romjain, kataklizmák közepette és az új formák keresésének gyötrelmei között. De csak *így* születik valami nagy, jobb és szebb: valami, ami új is.

Szombatfalvy György:

A jogegyenlőség és gazdasági szabadverseny elméleti és jogi kodifikátorait az a remény hatotta át, hogy a szabadság egyben az igazságos mértékű érvényesülési lehetőséget is biztosítja. Nem lesznek elnyomók, sem elnyomottak, mert a szabad ember kiharcolja a boldogulását az egyetemes versenyben. Az egyéni szabadság hatalmas lendítőkerék a munkában, az együttműködés szervezeti értékének feltétele s önvédelmi fegyver a kizsákmányoló törekvések ellen. A versenybe állított és egymástól kölcsönösen korlátozott önérdekek a közérdek érvényesülésére vezetnek. Közérdek és magánérdek harmóniája eleve feltételeztetett s ezért a közérdek védelme szükségtelennek, a magánérdeké pedig a rendőrállammal biztosítottnak látszott. Ugyanígy az erkölcs uralma is, mert ahol mindenki saját érdekében ellenőriz, ott nem érdemes erkölcstelennek lenni. íme a liberális optimizmus társadalomideálja.

S mi vált valóra ebből a szép teóriából?

A szabadság kitűnő lendítőkeréknek bizonyult, hiszen a szabadság egyben magárautaltságot is jelentett. Az üres gyomor és hajléktalanság hatalmas hajcsárai lettek a munkapiacnak. A liberalizmus kora a munka korszaka lett. Az együttműködés szelleme is nagyot fejlődött, különösen amióta rájöttek arra, hogy a verseny szabadságánál többet ér a versenyzők szövetkezése a fogyasztók zsebe ellen, mert a fogyasztók sohasem tudnak olyan eredményesen szövetkezni. Szövetkeztek a munkások is a munkabérek fenntartása és emelése érdekében s ezzel a szabad verseny hajója már két oldalon kapott léket. A közérdek egy darabig virulni látszott az egyetemes munkaláz eredményeképen, mindenfelé új tömegek törtek előre s a városok rohamos fejlődése mellett a falu is haladni látszott. Bár a kapitalizmus itt inkább csak a váltók, a kamat és a végrehajtások alakjában mutatkozott. A falu hajótöröttjeire szükség volt az ipari munkapiacokon s ha túl nagy volt a kínálat, a kivándorlási hajóvállalatok ügynökei oktatták ki a tömegeket, miképen élhetnek személyes szabadságukkal. A közérdek és magánérdek azonossága szent dogmává emeltetett a tulajdonjog szentsége mellett s a közhata-

lom törvényhozásban és törvénykezésben egyaránt vakon hitt e dogmákban egészen addig, hogy a szegénység és erőtlenség szinte már a bűnösség bizonyítékának tekintetett s a munkapiac élelmes és ügyes kufárja a társadalom jótevőjeként nemcsak védelemben, hanem kitüntetésben is részesült. Közben nőtt a munkáskezek száma, a szükségletnél erősebb tempóban. A közhatalom rájött, hogy a rendőri tevékenység nem elegendő az állambiztonság megóvására. Többre azonban nem volt felkészülve és a liberális társadalom autonóm harmóniájában bízva nem is gondolt arra, hogy e téren hivatása lehet. Valamit mégis tenni kellett, mert a salus rei publicae követelte. A liberalizmus egyetemes érdekű koncepciója mindjobban elhalványult mint hold, a privilegizált és az államhatalommal védett magánérdek, a vagyonszerző szabadság érdekének izzó napkorongja mellett s aki a közérdeket másutt kereste, arra állam és társadalom a liberalizmus vallásgyalázójának bélyegét sütötte. A hatalom birtokosai érezték, hogy inogni kezd a társadalom talaja, de nem emlékeztek már a régi eszményre és célkitűzésre, a szabadságon alapuló társadalmi rend célgondolata már nem élt a lelkekben s a közhatalom birtokosai nem ott keresték a stabilitás visszaszerzésének eszközét, ahol a liberalizmus érdekében kelett volna: az érdekharmónia helyreállításában s az erős önzőkre való rákényszerítésében (justitia fundamentum regnorum) s a nemzetnevelő munkában, hanem a gyenge és tekintélyét féltő rossz szülő módjára a kegyenc-(támasz!) keresés és a terror eszközeihez nyúlt. Sőt most már szoros frigyre lépett az erősekkel.

A személytelen tőke úrrá lett a kormányzás felett s a spekuláció sérthetetlensége a liberalizmus dogmakincsébe illesztette. Az eredmény a társadalom növekvő válsága lett, amelyben sokáig nem ismerték fel a liberális eszme lappangó betegségét. A végzetes circulus vitiosust, azt, hogy a közhatalom a szabadság megvédésére éppen a szabadság haszonélvezőivel szövetkéz, saját maga siettette annak az erkölcsi tőkének (a szabad verseny létezése hitének) felemésztését, amelyből a liberális társadalmi rend életerejét szívta.

A liberalizmus elgyengülve és eltorzulva is tovább élt azokban a társadalmakban, amelyekben a közhatalom nem lett autokrata rajongók zsákmánya. A tömegek nem fordultak ellene, még azok sem, amelyek látszólag eszmei ellenzéke voltak. Mert ha gazdasági rendjét gyűlölték is, ösztönszerűleg ragaszkodtak a lelkiismeret szabadságához, az egyéni önrendelkezés szabadságához, a jogegyenlőséghez. Itt is érezték az erős korlátokat s az egyenlőtlenséget, mégis az egyéni lélek lázadozott e sokszor csak ideális értékek feláldozásának gondolata ellen. Az egyéni lélek, az erkölcsiség soha ki nem hűlő fészke, érzi magában az egyéni önzés fékét, a mások érdekét felismerő szeretet parancsát is és a közérdek ideáljáról nem tud lemondani. Ha nincs is ereje összhangba

hozni az önös érdekeit a közösségével, mégis ragaszkodik a szabadsághoz, amely ennek a lehetőségét jelenti. (Egyéni szabadság nélkül nincs erkölcsiség és nincs erkölcsileg értékes közszolgálat.) A szabadságban tehát erkölcsi lényének alapját védte az egyén, még ha párt jelszavai a liberalizmus ellen irányultak is, ösztönösen érezve, hogy az egyéni szabadságnak nincs és nem is képzelhető erősebb biztosítéka az egyének lelkében élő szabadságtisztelő érzületnél, ami pedig a liberalizmus lényege. Ezért az emberi lélek ez alapvető vonásai miatt a liberalizmus eszméje úgyszólván örök kísérője az emberiség küzdelmeinek s ha olykor valamely más eszme vagy akarat (kommunizmus, theokratikus v. autokratikus abszolutizmus) el is nyomja, előbb-utóbb fel kell támadnia, örök feladata van: szüntelenül munkálja, bár sohasem oldja meg teljesen. Eszközei változnak, ereje hol nő, hol elenyészni látszik. Lelkünk kettősségéből fakad, hol nemes, hol nemtelen ösztöneinket juttatja szóhoz. A történetbölcselet individualizmusnak nevezi s a moralista dicséri vagy elítéli, aszerint, hogy az egyesben vagy a közösségben látja-e az igazi értéket. Az egyén sohasem fog róla őszintén lemondani, mert ezzel erkölcsiségét vetné el, amire csak végzetes pesszimizmus ragadhatná s ami öngyilkosság volna, az emberhez méltó élet tagadása, halál.

2. A társadalom bajai a liberális érzület hiányából fakadnak, a bajok orvosszerét itt kell keresni. A gazdasági bajokét is, mert a gazdasági élet is lényegében az erkölcsiség függvénye, tehát a tiszta ideálját szolgáló (erkölcsös) liberális érzület a gazdasági életben is gátat vet a mások életlehetőségeinek csökkentése árán való gazdagodás elé. A társadalmi rend alapját nyújtó érzület kialakulása, megerősödése elsősorban az államtól függ. A törvényekben, a bírói gyakorlatban és a közigazgatásban kell ennek mindenekelőtt teljes következetességgel érvényesülni, különben a tisztán nevelő intézmények: az egyházak és iskolák szólamai hatástalanok maradnak. A közhatalmat ugyan eredete a liberalizmus haszonélvezőihez fűzi, azonban funkciója az egyetemes érdek szolgálatára kötelezi és sokkal inkább bátorság és elhatározás, mint a lehetőség kérdése, hogy rátérjen a társadalomfenntartó liberális szellem megvalósítására. Tehát nem a verseny korlátozásával, hanem a verseny szabadságának biztosításával. Nem az egyének társadalmi funkcióinak átvállalásával (szocializálással), hanem az egyéni tevékenységek közérdekkel való összhangjának szigorú kikényszerítésével. A liberális állam a közhatalmat védő tevékenységre állítja be: megvédeni mindazt, amit a társadalom egésze szempontjából értékesnek ismer, tehát az állam és a polgárok biztonságát, a kultúrát, a polgárok legjobb, a köz szempontjából is legelőnyösebb önkifejtésének lehetőségét. Ebben benne van a gyenge védelme is a hatalmassal szemben, amely ellen annyit vétenek a volenti non fit injuria elvére hivatkozó jogállam hatal-

másai. Nincs autonóm gazdasági élet, nincs külön erkölcsi normarendszer a gazdasági tevékenység számára, sem az erkölcsi törvényektől való mentesség, mert ez az erkölcstelenségre adott engedély volna, ami az államhatalom lényegével összeegyeztethetetlen. Az államnak az egész vonalon, tehát itt is meg kell óvnia a társadalmi értékeket, de ezen túl ne menjen. Ez nem állami beavatkozás, ez csak az államérdek köteles védelme. Lehet, hogy az állam még nincs felkészülve erre a feladatra, hiszen a társadalomismeret helyett a jogismereten volt eddig a hangsúly. Az állam azonban nem térhet ki e fontos feladat megoldása elől és ha nem akar fegyházzá (Oroszország) vagy kórházzá (szocialista államok) alakulni, akkor le kell végre vonnia a liberalizmus ideáljának konzekvenciáit a közhatalom kötelességei tekintetében.

Tóth Béla (Genf):

Ami a liberalizmus kérdését aktuálissá teszi, az kétségtelenül a kapitalista világrendben mutatkozó anarchia. Hogy társadalmi és politikai intézményeink elkerülhetetlen reformjáról ma annyi szó esik, az onnan van, hogy a gazdasági élet területéről átharapódzó zűrzavar velük szemben is új állásfoglalásra kényszerít.

Nem lévén szakértő, nem érzek hivatottságot arra, hogy a bajt gyökereiben vizsgáljam. Mint annyi más elfogulatlan szemlélője az eseményeknek, csupán arra szorítkozom, hogy elfogadom az önként adódó konklúziót: a gazdasági szabad verseny liberális elve egyetemes emberi érdekek sérelme nélkül nem tartható fenn továbbra.

A *laissez faire* elvének feladása azonban oly közelről érinti a társadalomban-élés fényéről és jelentőségéről vallott hagyományos felfogást, hogy nem árt szemügyre vennünk, mennyire egyeztethető össze e lépésünk az egyéniség megbecsülésére alapozott individualista világnézettel. Mindenekelőtt azt a kérdést kell felvetnünk, hogy a gazdasági tevékenységeknek kollektív szempontok alá való rendelése valóban oly súlyos korlátozását jelenti-e az «emberi jogok» forradalmi koncepciójából folyó egyéni szabadságnak? A szabadság feltétlenül egyik legbecsesebb vívmánya az emberi haladásnak, terjedelmét illetőleg azonban a legtöbben illúziókban ringatják magukat. Minél szervezettebb ugyanis egy társadalom, annál sokrétűbb az ellenőrzés, mely környezetünkre kiható ténykedéseinket megfelelőleg kanalizálja. A jogi tilalmazásnak és hatalmi kényszernek megszámlálhatatlan formái és eszközei szabnak határt az önkénynek. Próbálja csak meg valaki adót nem fizetni, vélt vagy való sérelmeit maga intézni el ellenfeleivel, kibújni honvédelmi kötelezettségei alól, vagy csak éppen útlevél nélkül hagyni el az országot . . . Egyébként a ránk nehezedő törvényes kötelmek a közösséghez való tartozásnak olyan visszterhei, mikkel személy- és vagyonbiztonságunkat fizetjük meg. Röviden, egyéni életünk anyagi kerete már amúgy is annyira meg van rendszabályozva, hogy a köz-

érdekű beavatkozásnak a termelés és jövedelemelosztás területén való hatékonyabb gyakorlása tulajdonkép csak egy további lépés volna a társadalmi ellenőrzés ősrégi útján.

Melyik hát a szabadságjogoknak az a rezervált területe, ahová az állami korlátozás nem hatolhat be anélkül, hogy összeütközésbe ne kerüljön emberi öntudatunkkal és azon elfojthatatlan igényünkkel, hogy szellemi és erkölcsi képességeink kifejlesztésében mások meg ne akadályozhassanak? Az anyagi érdekek kényszerű ütközésének puszta ténye is arra utal, hogy a mesterséges korlátozás csupán lelkiismereti életünk és a világhoz való szubjektív vonatkozásaink körében jogosulatlan, s ennyiben a külső beavatkozásnak tulajdonkép az emberi hivatásról és a társadalom céljáról alkotott ethikai meggyőződéseink szabnak határt. Nos, ez utóbbi szempontból a liberalizmus még nem tekinthető teljesen hasznavehetetlen értékmérőnek.

Mint világnézet, a liberalizmus — a kereszténységnek spirituálisabb emberszemlélete mellett — az emberi méltóság humanisztikus-individualista ideáljának kifejezője és szerves fejleménye egy több évszázados ideológiai fejlődésnek, mely az ember szellemi és anyagi emancipációjának jegyében folyt le és még folyik ma is. Hogy csak a lényegesnél maradjunk, ennek az evolúciónak a vívmányai közé tartozik mindenfajta dogmatizmusnak az egyéni vizsgálódás és kritika jogán elért áttörése, másfelől meg az emberi egyenlőség elvével való feloldása a legkülönfélébb előjogokon vagy előítéleteken nyugvó társadalmi megkötöttségnek. A liberalizmus e szubjektívnek nevezhető oldala mellett az a másik, mely az emberek anyagi boldogulására szolgáló intézményekben összegeződik, nem több puszta esetlegességnél, mivel nyilvánvaló, hogy valamely cél elérésére alkalmatlannak bizonyult eszközt bátran felcserélhetünk anélkül, hogy ezzel eredeti törekvéseinktől eltérnénk. A szabadversenyes kapitalizmus arra a sorsra kerülvén, hogy mint rendeltetésének meg nem felelőt átszereljék, nem elkerülhetetlenül szükséges, hogy egyidejűleg lemondjunk liberális világnézetünk néhány sarkalatos elvéről is. Így ha a tapasztalás azt igazolja, hogy a közösség anyagi érdekeinek okszerű védelme a javak termelésének és elosztásának társadalmi megszervezését igényli, a szervezés célkitűzéseinek azért természetesen meg kell tartaniok az ethikai igazolhatóság jellegét is, ami annyiban tér el a pusztán utilitárius szemponttól, amennyire a külsőleges jólét növekedése különbözik az ember belső értékének és méltóságtudatának emelkedésétől. Nem szabad ugyanis elfelejtenünk, hogy termelői és fogyasztói mivoltunknak minden szisztematizálása mellett végeredményben a civilizált társadalomban való élés célja nem lehet más, mint a bennünk rejlő humánum magasabbrendűvé tétele.

Épp ezért lehetetlennek tartom, hogy a szabadelvű álláspontot feladjuk az egyén olyan szellemi és morális megnyilatkozásaival szemben, mint a sajtó, irodalom és a véleménynyilvánításnak bármely más formája, a tudomány, vallás, művészet, sőt a tanítás is — bár ez utóbbi mindinkább

az állami feladatok sorába ékelődve ma már nehezen tudja megóvni függetlenségét akár az egyetemi fokon is. Valójában az anyaginak és a spirituális-humanisztikusnak az éles elválasztása kell, hogy alkossa azt a határvonalat, melyen túl az állam — még ha teljesen demokratikusan van is felépítve — nem avatkozhat bele az egyén és a csoportok életébe. Tűrhetetlen a közhatalom tekintélyével védett minden olyan tan, mely nem állja ki az ellenvéleményt s annak terjesztését. Az a társadalmi rend, melyet csak a gondolatszabadságon elkövetett erőszak árán sikerül megóvni a felborulástól, nem éri meg, hogy fenntartsák. A közrend és társadalmi béke megőrzésére hivatott hatalmi szerveknek az a feladatuk, hogy lehetetlenné tegyék az erőszak alkalmazását, nem pedig az, hogy a meggyőzés és felvilágosítás békés eszközeivel szemben maguk folyamodjanak az erőszakhoz. A többség véleményétől eltérőleg vélekedni még nem jelent tévedést, legfeljebb haerezist, amit üldözni esetleg mindennél nagyobb hiba, mivel hogy mi az igazság, azt nem az emberek, hanem csak a tények dönthetik el. S alig szorul bizonyításra, hogy a közgondolkozás kialakítása terén a kényszer alkalmazása mindig gyanús s legtöbbször a közérdek meghamisításához vezet.

A szellemi élet és a véleményszabadság bármilyen feszélyezése elleni tiltakozás különben egyetlen próbaköve a liberális világszemléletnek, mivel a politikai liberalizmus vagy amit vele azonosítanak: a demokrácia sem más, mint annak biztosítása, hogy minden polgár szabadon fejezhesse ki közdolgokban vallott felfogását. Emellett szinte másodrendű kérdés, hogy a népképviseleti rendszernek vagy éppen a gazdasági berendezkedésnek milyen konkrét formája az, amely legkielégítőbb módon juttatja érvényre az egyéni érdekek szükséges koordinációját. A lényeges — ismétlem — az, hogy az intézmények és módszerek természetes evolúciója és változásai mindenkor a közösség tagjainak magasabb emberi szintre való emelését szolgálják. Lényegében a liberális életlátásnak ez az önkéntelenül anthropocentrikus jellege teszi lehetővé a haladást, mivel bármely forradalmi újításnak egy új embertípus kialakulása az előzménye, viszont minden forradalom tapasztalás szerint arra törekszik, hogy a méhében hordott emberideált tegye általánossá. A történelem a maga egészében nem is egyéb, mint egy folyton tartó pedagógiai erőfeszítés.

Talán mondanom is felesleges, hogy a fenti szempontok megvalósítását csak demokratikus szellemű társadalmakban látom lehetségesnek. Demokrácia alatt természetesen nem az az ál-parlamentarizmus értendő, mely a mandátumszerzés normális eszközének tekinti az erőszak, korrupció és félrevezetés furcsa szentháromságát, ami annál könnyebben előfordul, mivel a kormánygépezet bizonyos alkotmányos látszatok megóvása mellett, gyakran maga is kisajátítható egy szűkebb csoportérdek javára. A demokrácia fogalma a nép teljességének érdekében s annak közvetlen részvételével működő államéletet tételez fel, azaz a legszélesebb értelemben vett szoli-

darizmust az emberi értékek oly hierarchiájával, mely elég rugalmas ahhoz, hogy áttörje az osztállyá merevülni kész «szerencsés utódok» ellenállását. Magától értetődik, hogy a népuralomnak ilyen koncepciója mellett gazdasági reform dolgában mi sem volna ideálisabb, mint a vagyonban mutatkozó végleteknek a középvonal táján való egymáshozközelítése, ami az alul levőknek felemelésével kiküszübölné azt a roppant szociális távolságot, mely ma annyi fenyegető feszültségnek a szülőoka. A felemelkedés anyagi feltételeinek megteremtésével karöltve kell azután kiépülnie a közoktatás olyan rendszerének, mely a szelekció megszigorítása mellett mindenki számára egyforma lehetőséget nyújt a legalsó foktól a legfelsőkig jutásra, ezzel is elősegítvén a társadalom alkotó elemeinek egészségesebb körforgását.

Az itt hangoztatott kívánalmak ma, mikor a liberális világfelfogás válságáról szokás beszélni, esetleg túlnaivaknak fognak tetszeni, annyival is inkább, mivel semmiben sem különböznek a szabadelvűség ifjúkorában megfogalmazott aspirációktól. De talán ép ez bizonyítja, hogy a demokrácia még nem töltötte be teljesen hivatását, csak új gazdasági alapra kell helyezkednie. Amint egykor a feudális rend a korlátlan hatalom attribútumaival felruházott földvagyonban gyökerezett, úgy lett a polgári demokrácia hatalmi apparátusának hordozója, de egyben kitartottja is, a tőke. A fejlődés elkövetkező szakaszában a bevezetendő reformoknak nyilván az lesz a feladata, hogy a vagyoni privilégiumok túltengő védelmét lebontva, fokozottab hangsúlyhoz juttassák a munkának jogszerző jellegét, mint amely egyetlen igazságos értékmérője lehet azoknak az előnyöknek, mik az egyeseket a társadalommal szemben megilletik. A termelés rohamos mechanizálódása és szervezésének mind bonyolultabbá váló feladatai révén a munka ma inkább, mint valaha a tőke szerény függvényének szerepében jelentkezik. A szociálpolitika az ebből származó bajoknak inkább kendőzésére, semmint kiirtására van beállítva, holott nyilvánvaló hivatása egy olyan munkajognak a kiépítése lenne, mely a társadalom minden hasznos tagjának méltányosabb részesedést biztosít a nemzeti jövedelem egészéből. Ma ott tartunk, hogy a tulajdonjog szentségének nevében folytatott állandó vagyonjogi excessusoknak vagyunk a tanúi, mert ugyan mi másnak nevezhetnők azt a rendszert, mely a tőkehaszon biztosítása érdekében javakat és emberi existenciákat tesz tönkre s a termelésben résztvevő tényezők egymáshoz való viszonyát odafejlesztette, hogy az emberi munkaerő már szinte értéktelenné lett, a tőke azonban kamathoz való jogát csorbítatlanul fenntartja.

Igazságtalanok lennénk azonban, ha korunk bajait kizárólag a fennálló gazdasági rend számlájára akarnók írni. Amennyire rombolónak bizonyult a szabad verseny hódító morálja szociális vonatkozásban, époly vészthozónak kell tekintenünk a nacionalista imperializmus uralmát a nemzetközi kapcsolatok területén. Kapitalista önzés és zsákmányéhes naciona-

lista gőg különben a vadászösztönnek ugyanabból a részegítő forrásából táplálkoznak s mindkettőnek ellenszere csak egy kinek-kinek bírvágyát jogos keretek közé szorító s az egyetemes érdekeket tiszteletbentartó új gazdasági rendszer lehet. Nemzetek közötti viszonylatban tehát az orvoslás módja tökéletesen ugyanaz, mint amelyet a társadalom szervezetének szanálása szempontjából találtunk szükségesnek: minden vonalon szétválasztani a gazdasági erőforrások és termelői tényezők felett való rendelkezés hatalmi szférájától a kulturális javaknak alturisztikus rendeltetésű gesztióját. S míg az elsőre az egymást keresztező törekvések kiegyensúlyozása végett fokozatosan ki kell terjeszteni bizonyos nemzetközi szabályok érvényét, a második megtartandó a nemzeti önrendelkezés szuverén jogkörében. A ma már szinte megoldhatatlan konfliktusokba bonyolódott érdekeknek csupán ilyen tagolása árán remélhetjük, hogy valamikor helyreállíthatjuk a társadalmi osztályok és népek annyira kívánatos harmóniáját.

Varga István:

A gazdasági szabadság és az állami beavatkozás egymással szemben álló problémájának tárgyalása tekintetében már a kiinduló pontoknál számos ellenmondás mutatkozik. Az állásfoglaláshoz legalább két elvi kérdést kell eldönteni: egyrészt azt, hogy lehetséges-e a gazdasági élet várható alakulását és ezzel összefüggésben a netán teendő intézkedések várható hatását előrelátni és az előbbi problémából folyólag és különösen annak második részével szoros összefüggésben: lehetséges-e a gazdasági életet befolyásolni.

A gazdasági élet valószínű alakulása előrelátásának kérdésével az Institut International de Sociologie IX. genfi kongresszusán a társadalmi előrelátás problémájának keretén belül foglalkozott. Az ottani tárgyalás eredményeiről Trócsányi György a «Társadalomtudomány» legutolsó számában kimerítően számolt be. Ezek szerint az említett kongresszus hangadói a gazdasági téren való előrelátás lehetőségét tagadták. Ám ha igazuk volna, szabad-e, lehet-e akkor a gazdasági téren való beavatkozás gondolatával egyáltalában foglalkozni? És nem kell-e az események bekövetkeztét teljes fatalizmussal bevárni? És nem buknék-e meg a közgazdaságtan tudományvoltának igénye? Mert a közgazdaságtan jelenleg azt az igényt támasztja,, hogy közgazdasági téren ok és okozati összefüggéseket kíván, de tud is tisztázni. És mert az ok és okozati összefüggések jellege szükségszerűen olyan, hogy az okozat az azt előidéző okot csak bizonyos időbeli közzel követi, a gazdasági téren való előrelátás logikai lehetőségének igényét is támasztja. Nem döntő fontosságú, hogy az ok és okozati összefüggéseknek megállapítását, valamint az egyes változások okát adó jelenségek bekövetkeztét gazdaságstatisztikai úton és módszerekkel, avagy merő dedukcióval, illetőleg egyszerű megfigyeléssel tisztázzuk-e. Az elvek szempontjából az is mellékes kérdés, hogy minden ily ok és okozati összefüggés megállapítása szük-

ségszerűen a «ceteris paribus» korlátjai között történik, a valóságban viszont a zavaró körülmények tömege jelentkezhetik. Ezek mindegyike tekintetében is lehet talán a várható hatást jelezni, csak éppen e zavaró körülmények mindegyikének bekövetkeztével nem lehet előre számolni. A közgazdasági tudomány ezért tesz különbséget a «teljes prognózis» («Totalprognose») és a «parciális prognózis» között és egyelőre inkább csak az utóbbi lehetséges voltának igényét támasztja. Ennek az utóbbinak is előfeltétele bizonyos körülmények, valamint az emberi magatartás és az emberek pszichológiai reakcióinak változatlansága, vagy csak lassú változása iránt való meggyőződés, de mindamellett az ilyen parciális előrelátás akkor is lehetséges, ha ez utóbbiak változtatásaival kell számolni, csak akkor ezek a változások szintén a gazdasági előrelátás tényezőivé válnak. Ha azonban — és ezt mégegyszer nyomatékosan kívánom hangsúlyozni — az ily mértékű gazdasági előrelátás lehetőségét is tagadja valaki, akkor a gazdasági életbe való beavatkozás logikai jogosultsága már is megdőlt.

Ha a gazdasági előrelátást mégis lehetségesnek tartjuk és arról is meg vagyunk győződve, hogy a gazdasági élet alakulását tudatos intézkedésekkel befolyásolni lehet, még ebből sem következik a gazdasági életbe való beavatkozás célszerű volta. E kérdés elbírálása rendkívül nehéz. Ismeretes, hogy a gazdasági szabadság és állami beavatkozás elveinek vitájában a közgazdaságtudomány legnagyobb hírű képviselői nagyrészt az előbbi mellett foglalnak állást, mert bár átlátják annak fogyatékosságait, abból indulnak ki, hogy a gazdasági élet oly komplikált összefüggéseken épül fel, hogy az állami beavatkozás nem lehet képes intézkedéseinek minden távolabbi következményét is átlátni, aminek következtében a gyakori hibázás elkerülhetetlen. Ezzel a felfogással vitába szállni különösen kockázatos, mert ezáltal könnyen az a látszat alakulhat ki, mintha a közgazdaságtudomány jelzett állításait azért vonja a vitázó kétségbe, mert saját indítványai számára a csalhatatlan helyesség igényét támasztja.

A beavatkozással, de a jelzett, könnyen ferde színt adó beállítással járó veszélyek azonban mégis korlátozottak. Mindenekelőtt: beavatkozás tulajdonképpen állandóan folyik, mert hisz a gazdasági élet a jogrend szabályainak keretén belül bonyolódik le, jogrend pedig korlátokat jelent. Természetesen a beavatkozás különböző nemei és fokozatai, valamint azok célszerűsége között nagyok a különbségek. Így pl. gyakran, de távolról sem mindig, igen célszerűek azok az intézkedések, amelyek a gazdasági élet áttekinthetőségét fokozzák és megakadályozzák a fogyasztóközönség félrevezetését. Az ilyféle intézkedések a gazdasági életbe való beavatkozást jelentenek, amelyek azonban tulajdonképpen azt a célt szolgálják, hogy a szabad verseny érvényesülési lehetősége megjavuljon. Számos más esetben is hasznos és szükséges lehet az állami beavatkozás. A múlt tapasztalatai azonban amellett szólnak, hogy a legtöbb esetben, amikor az állami beavatkozás elkerülhetetlen, helyesebb a beavatkozásnak az a módja,

amely csak a gazdasági tevékenység kereteit szabályozza és azon belül mindenki számára egyenlő lehetőséget, az egyéni érdek és ötletesség számára viszonylag szabad érvényesülési lehetőséget biztosít. A haladást szolgáló erőket vág el az a szabályozás, amely bürokratikus módon az utóbbiak érvényesülését megakadályozza és a gazdasági téren való minden megmozdulás kereteit és szabályait, valamint minden feltételét hivatalból kívánja előírni. Elképzelhetők kivételes esetek, amikor ez is elkerülhetetlen, de fontos igyekezetnek kell lennie, hogy az ilyenféle megmozdulások igen szűk keretre korlátoztassanak.

FIGYELŐ

DÉKÁNY ISTVÁN TÁRSADALOMFILOZÓFIÁJA.

Az a hatalmas, messzire szerteágazó és mégis leginkább a társadalomelmélet felé összpontosuló kutatói tevékenység, amelyet Dékány István évek hosszú sora óta kifejt, nevezetes állomásához, viszonylagos lezáródásához érkezett. Sok részletkérdésnek beható feldolgozása után kutatásainak érett gyümölcseként és mintegy összefoglalásaképpen szűrte le társadalomelméletének végső elveit legújabb kötetében.[1]

Természetes, hogy ily illusztris szerző tollából eredő és az ország első tudományos társaságának égisze alatt megjelenő művet azzal a várakozással vesz kezébe az olvasó, amely reprezentatív munkáknak jár ki.

I.

Dékány társadalomfilozófiája lényegében értéktan. Ennek szenteli művének 3. könyvét (143—252 1.), hogy azután a 4.-ben (255—320 1.) különböző történeti eszmeirányzatok társadalomfilozófiai tartalmát elemezze ki. A 2. könyv a társadalomfilozófia tárgyát és módszereit kutatja (91—139. 1.), míg az 1. könyv (9—88. 1.) normaelméleti alapvetés, amely az egészhez csak lazán kapcsolódik.

Ez az egyébként világos tagolás mutatja, hogy a könyv címe által fedett tárgy egységes feldolgozása és kimerítése szempontjából az 1. és 4. könyv inkább megterhelés. Viszont az igazi társadalomfilozófiai tanok közé sorolt lényegtani (usológiai) kérdéseknek — pl. hogy *mi* a társadalom? — rendszeres tárgyalása már kiszorult a könyvből. De kiszorul Dékánynál az értéktani jellegű társadalomfilozófiából maga a társadalometika is, amelynek kidolgozását külön kötetben szándékozik nyújtani.

Ennek megfelelően az 1. és 4. könyvvel nem is kívánok behatóan foglalkozni. Megelégszem annak kiemelésével, hogy az utóbbi gazdag tárháza a természetjog, demokrácia, liberalizmus, szocializmus, étatizmus, nacionalizmus és univerzalizmus kérdéseire vonatkozó szellemes és mély megfigyeléseknek. Az előbbire nézve pedig egyetlen kritikai észrevételre szorítko-

[1] *A társadalomfilozófia alapfogalmai.* Budapest, 1933, Az Akadémia filozófiai könyvtára 7., Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, 323 1.

zom. Egy új normaelmélet kidolgozásánál nagy haszonnal járt volna Rickert, Lask, Bauch, de különösen Kelsen kutatásainak tüzetesebb bírálata és az új elméletnek e bírálatból való polemikus kibontakoztatása. Nehéz megérteni, hogy miként vallhatja az elődül Platónt (3.1.), aki tagadja érték és valóság között a szakadékot vagyis a platóni chorismos-t? De bizonyos, hogy nem elég e szakadékot, egyszerűen csak tagadni, hanem áthidalásához szükséges cáfolni mindazt, amit az említett kutatók annak áthidalhatatlanságára nézve felhoztak. Mert az, hogy a norma a valóságra utal, még nem teszi magát a normát «érték és valóság szintézisévé» (58. 1.). Az a synkretizmus, amely a kettőt egyszerűen összegyúrja, aligha lesz módszertanilag kifogástalan megoldás. S bármily gazdag meglátásokban Dékány normaelmélete is, bármily eszmeébresztő is az alapnormák, konzekutív, instrumentális és technikai normák megkülönböztetése (58—59.1.), a norma azonosítása a normaadó aktusával (18. 1.) oly anthropomorf és pszichologizáló normaelmélethez vezet, amely — legalább az említett kutatásokkal elért színvonalon — túlhaladottnak látszik.

II.

A társadalomfilozófiának annyi meghatározása lehetséges, mint magának a filozófiának. Ha lényeg- és értékkutatást látok az utóbbiban, csak azt láthatok az előbbiben is. A társadalombölcselet a társadalomnak ugyanaz a szemlélete vagy ismerete, mint a filozófia a dolgoknak általában.

Ha már most a filozófia lényeg- és értékismeret, akkor azok számára, akik szerint ilyen ismeret lehetetlen, nincs is filozófia. A korunkban is jól kifejlett filozófia-ellenes irányzatoknak kétségkívül az a gyökere, hogy elvetik a filozófia túlméretezett ismeret-igényeit. Ha viszont a filozófia egyszerűen a legáltalánosabb ismeret, ebben a tágabb meghatározásban kiegyezhetnek azok is, akik a lényeg- és értékismeretet elérhetőnek s azok is, akik azt elérhetetlennek tartják. A lényeg és érték ugyanis, ha megismerhető, beleesik a legáltalánosabb ismeretbe. Ha ellenben megismerhetetlen, a legáltalánosabb ismeretekre korlátozott tudás még mindig különbözni fog részletes szakismereteinktől, mint elmélet vagy filozófia a szaktudománytól.

Ámde felmerülhet az a kérdés is, hogy ha érték és valóság olyan bonyolult gondolatalakzat esetében, amilyen a társadalom, valami módon összefügg, vájjon izolálható-e akkor légmentesen a valóság ismerete a lényegétől és az értékétől? Vájjon annak, amit valóságból és értékből gondolunk egybe, lényegében való felfogását támaszthatjuk-e másra, mint mindkettő ismeretére? S ez esetben hogyan küszöböljük ki a valóság ismeretét a társadalomfilozófiából?

S ha ebben mindig társadalmat viszonyítunk a maga «szerkezetideáljához» (93. 1.) — tehát valóságot mérünk értékhez — akkor viszont hihe-

tünk-e oly tiszta valóságtudományi, tehát alapjában természettudományos szociológiában, amely egyik szemével sem sandít értékre? Nem puszta viszonylagos szempontkülönbségről van-e szó, amikor az értéktanban inkább az értékre, a szociológiában inkább a valóságra, a lényegtanban pedig a kettő egyforma tekintetbevételével a lényegre irányul az érdeklődésünk, de mindig a két pólus «viszonyítása», együttnézése (szinopszisa) alapján? Vájjon nem viszünk-e értékszempontot szemléletünkbe már akkor, amikor a társadalmat elhatároljuk, kihasítjuk a nagy természetből? S nem szabnak-e határt a társadalom értékének a valóságszerkezetében gyökerező lehetőségek, lehetetlenségek és szükségességek?

Bármily mélyreható strukturális változtatásokat indikáljanak is ezek a megfontolások a társadalomelmélet felépítésében, bármennyire követelik is különösen módszertani szempontoknak könyörtelenebb érvényesítését, e követelmények minden társadalomelméletben — ha öntudatlanul, következetlenül és rendszertelenül is — akarva-nemakarva érvényesülnek, mert máskép a társadalomról nem is lehet gondolkodni. Dékány értéktana is tele van a legértékesebb szociognózissal, valósággal duzzad az eleven tényszemlélettől is.

Helyesnek tartom a jogelméletnek a társadalomelmélet része- vagy alkalmazásaként való felfogását (109. 1.), valamint az etikai és társadalomértéktani szempont megkülönböztetését is (111—118. 1.), ez utóbbit azonban eltérően indokolnám. Ennek az eltérésnek kifejtése azonban időelőtti lenne, mielőtt Dékány társadalometikáját közzéteszi. Ez utóbbi emancipálása az értéktan alól azonban szemet szúr. Hogy a cselekvés értéke az általános értéktanból — ez utóbbinak szerkezetértékre való szorításával — kivétessék, ez alkalmasint egyedülálló kísérlet.

Mint érdekességet említem meg különben azt a mélyreható egybeesést, hogy Somló gondolkodásának végső fejlődési szakában, korábbi felfogását revideálva, a jogfilozófiát épúgy lényeg- és értékkutatásra korlátozta, a jogszociológiát kizárván abból, mint Dékány teszi azt a társadalomfilozófiával.

III.

Megkísérlem most, hogy valami halvány képet nyújtsak, ha nem is az eszméknek, finom megfigyeléseknek s a dolog velejéig hatoló összefüggéselemzéseknek arról a dúsgazdagságáról, amelynek Dékány könyve valóságos kincsesbányája, de legalább elméletének hordozó gondolatairól.

Dékány szerint a társadalom emberek közötti életösszefüggés (97. 1.). Figyelme egyaránt kiterjed az alaktalan és szervtelen képződményekre (tömeg, közönség), valamint a szervezetekre és közösségekre is. Ügy a mechanisztikus, mint az organicista monizmussal szemben a pluralizmus híve (100. 1.).

A társadalom helyességét lemérő legvégső értékeszme már most az

igazságosság, amely nem más, mint társadalmi szerkezetideál (147. 1.). Ennek alá-, egymásközt pedig mellérendelten állnak fenn a tagozottság, szabadság, szervezettség, közösség, hierarchia, felemelkedés, térfoglalás, nagyságarány, tartamegység, karakterológia és kiteljesedés elvei, mint magas társadalomszerkezeti értékek. Maga a főelv, úgylátszik, csak arra képesít, hogy általa «ellensúlyt keresünk az elvek sorában» (251. 1.).

Az igazságosság (166. 1.), szabadság (161. 1.) és hierarchia (205. 1.) elveit tagadni sem lehet, mert már puszta tagadásuk is ellentmondást rejt magában. Egyébként úgy ezek, mint a tagozottság, szervezettség, közösség és felemelkedés *ideális* szerkezetre mutatnak» (220. 1.), viszont «reális létfeltételekről s ezek értékéről van szó» (u. o.) a többi elveknél.

Külön ki kell emelni a mesterséges szervezettség és a tősgyökeres szervesség jelentőségére és arányosságára tett finom észrevételeket, azután az alárendeltség és felemelkedés elveinek összehangolását és azokat az éleselméjű megállapításokat, amelyekkel Dékány a nagyságarány és tartamegység követelményeit megvilágítja. E kutatásokat, amelyek azt az alapgondolatot fejtik ki részleteiben, hogy a társadalmi alakulatok méretnagyságának és időbeli tartamosságának mekkora fontosságuk van helyességük szempontjából, az egész könyv legeredetibb és legértékesebb eredményei közé kell sorolnunk.

Az egész értéktan végeredménye a legérthetőbb köznyelvre lefordítva ezek szerint az lenne, hogy a társadalom szerkezete akkor helyes, ha benne igazságos arányban jutnak szóhoz és teljesednek ki bizonyos egymást kiegészítő princípiumok. Vagyis ha tagozottság, de szabadság is érvényesül benne. Ha a mesterségesen szervezett beavatkozás nem nyomja el a szervesen nőtt közösséget. Ha az alárendeltség mellett ott a felemelkedési lehetőség is. Ha térben és időben arányos a nagyságmérete és tartama. S végül, ha mindez általános elveken keresztül érvényesülhet bizonyos kollektív (pl. népi) sajátosság zamata.

Platóni igazságosság, az aristotelesi «közép» eszméje, Tönnies elgondolása és a materiális értéketika (Scheler, Hartmann) gondolatai érdekesen fonódnak egybe ebben az értéktáblában Dékány eredeti gondolatmenetével. Azt hiszi, hogy műve «a természetjog renaissanceával rokon irányt képvisel» (6. 1.).

Dékány valóban végső értéktartalmakig akar előretörni, de nem nagyon bántja az a kérdés, hogy a tudományos bizonyításnak e téren hol a határa. Mégis sokan fogják szerkezetideálját üresnek érezni. Sokan fogják úgy érezni, hogy egymást kiegészítő szerkezeti princípiumok egyensúlyának követelménye a gyakorlati esetben nehezen alkalmazható akkor, amikor a súlypont szabatosan nincs meghatározva. De az általános elvek kereteinek kitöltetlensége szorosan összefügg a társadalmi értéktannak a szerkezeti helyesség kérdésére való szorításával és az etikától épúgy mint

a társadalometikától való elszakításával. Lehet-e szerkezetnek végső és nem csupán eszközértéke?

Hiányát fogják érezni sokan ezek szerint egyrészt valamely biztos útmutatásnak, alkalmazási elvnek, arra nézve, hogy mit is követel a szerkezetideál a kétes gyakorlati esetben? Másrészt pedig hiányozni fog a végső értéktartalomhoz a szerkezetideál és a cselekvésideál egymásra vonatkoztatása. Mivel azonban Dékány mindkét irányban fenntartással és a társadalompolitikára és készülő társadalometikájára való hivatkozással, végső bírálatát a kritikus is fenntarthatja magának.

Hogy a szerkezetideál nem meríti ki a társadalmi helyesség kérdését, az kitűnik abból, hogy csak társadalmi egységeken belül van értelme. Oly társadalmi jelenségekre nézve, amelyek nem egységet, hanem ellenkezőleg ellentétet jelentenek — mint pl. a harc —, ez a szerkezetideál nem sokat mond. De nem prejudikál voltaképpen a szerkezetideál olyan égetően aktuális kérdéseknek sem, mint az, hogy az egyén vagy a társadalom-e a végső értékhordozó, avagy hogy a társadalmi fejlődés tempója inkább a folytonosság vagy pedig inkább a gyökeres javítás elvéhez igazodjék-e? Mindez egyelőre csak annyit mond, hogy a szerkezet helyességével a társadalmi helyesség, tehát a társadalmi értéktan problémája még nincs kimerítve.

Mellőzve már most azt a kérdést, vájjon valóban egyenrangúak-e Dékány szerkezeti elvei s hogy ezt az értéktáblát nem lehetne-e megszűkíteni vagy kiegészíteni, elégedjünk meg annak megállapításával, hogy érdekes és értékes kísérlet áll előttünk a társadalmi szerkezet elveinek kimutatására s különösen értékes fejtegetések a szervezés, felemelkedés, nagyságarány és tartamegység problémáiról.

IV.

Ha ezek után összefoglaló ítéletet akarunk alkotni magunknak arról, hogy mit köszönhetünk a szerzőnek, aki tudásával s a kiadónak, aki áldozatkészségével a magyar irodalmat e könyvvel megajándékozta, akkor a következőket állapíthatjuk meg.

A problémák fáradhatatlan felkutatása és feltárása, érzékenyen finom szociognózis, elemzési készség, termékeny meglátások: nagy tárgyszeretet a könyv főerénye. Nem egyszer szinte úgy tűnik fel, mintha szerzőnket jobban izgatná a probléma feltárása, mint annak lezárása és megoldása.

Ily nemes fémjelzésű művel szemben kicsinyes az a kifogás, hogy stílusa — mint a szerző maga megállapítja (5. 1.) — elnézésre szorul. Igaza van Dékánynak, amikor mentségül azt hozza fel, hogy nem parketten járt. Az úttörők ruházata ritkán szalonképes.

A technikai felszerelés azonban úttörőnél is életbevágó fontosságúvá válhatik. A szakember sajnálni fogja például, hogy Dékány óriási olvasott-

sága nem mindig érvényesül eléggé hasznosan és termékenyen gondolatmenetének kritikai kibontakoztatásában. Ereszben is maga említi ugyan, hogy a polémiát áttekinthetőség kedvéért kerülte (5. 1.). Nézetünk szerint azonban a dogmakritikai beállítás nem okvetlenül zavarta volna az áttekintést és határozottan használt volna az eredmények és végkövetkeztetések levonásával. A «szétszórt és töredékes» irodalom mozaikja a dogmakritikus kezében néhány nagy gondolatáramlat színképévé rendeződik, ami oly ősi és egyetemes problémáknál, mint amelyeket Dékány tárgyal, de amelyek a gondolkodókat minden időkben foglalkoztatták, nem is lehet másképpen.

Az eltérő tanítások gondos kritikája igen gyakran egyetlen biztosítéka a tudományos akríbiának. Ha kutatómunkánk nem eléggé szelektív abban a tekintetben, hogy mit hanyagolhat és mit nem hanyagolhat el kritikai vizsgálataiban, akkor nagy a veszély, hogy nem is fog előretörni a kor tudományos munkájának élsodráig és legmagasabb színvonaláig. A kutatás technikája és érdeme e ponton szorosan összefügg.

Dékány azonban egész tudományos habitusában, szíves és derűs kutatói egyéniségében, nem annyira kíméletlen kritikus, mint inkább szeretetteljes szemlélő, kontemplatív, boncolgató, finom észrevételekkel, meglátásokkal, találó elemzésekkel dolgozó elme. Ha azt mondaná valaki, hogy sokszor homályt hagy vissza, hogy görgeti a problémát s a végleges megoldást szívesen fenntartja későbbi alkalmakra, mindezzel nem annyira kifogásokat hangoztatna, mint inkább adottságait annak a kutató-típusnak, amelyet szerzőnk képvisel. Mert az erős kritikai véna és a kifinomodott problémalátó szenzórium — mindkettő kárára — vajmi ritkán fér össze. Hiszen közmondásszerű a vérbeli kritikus meddősége és a termékeny írók kritikátlansága. S ha megállapítjuk, hogy Dékány eszmegazdag és nem kritikátlan gondolkodó, akkor talán szabad művének jellegét azzal is magyaráznunk, hogy a mérleg inkább a problémalátó érzék javára billen.

Térjünk napirendre most már a kritika túlkövetelései felett és telepedjünk meg ennek az eredeti magyar társadalombölcseletnek a terebélye alatt. Szeressük és becsüljük a magyar gondolatnak, a nehéz, fáradságos, úttörő kutatásnak ezt a maga nemében mesteri termékét. Tartsuk nagyra szegénységünkben annak az elménck hatalmas teljesítményét, amely termékeny barázdákat szántott általa feltárt új problématerületeken is. Mélyedjünk el az ő tárgyszeretetével könyvében, a nehézségeket pedig abban a tudatban győzzük le, hogy a társadalom értékelveinek a megismerése, tehát az a munka, amelynek szerzőnk ereje legjavát szentelte, fontos építőköve a magyar jövőnek is.

A tudós szerzőtől pedig kérjük észrevételeinknek barátságos figyelembevételét. Talán tehetünk általuk némi csekély szolgálatot, nemcsak az olvasóközönség tájékoztatására, hanem magának a szerzőnek is, ha

majd felveti magában a kérdést, hogy milyen irányban kell továbbhaladnia, hogy műve nemzetközi viszonylatban is kimagaslóan képviselje a magyar tudományt. *Horváth Barna.*

KÖZÉPISKOLÁNK REFORMJA.

Az 1934. évi XI. t.-c. megalkotásával megtörtént az első fontos lépés az értelmiségi túltermelésben mutatkozó bajok orvoslása terén. Ez a törvény nemcsak a társadalomszerkezeti kórtünet elhárítása, hanem az általános nemzetnevelés szempontjából is nagyjelentőségű. Megszünteti azt a tarkaságot, amely a Klebelsberg-féle kapkodó kultúrpolitika újításai következtében középiskoláink rendszerét jellemezte. Visszavezeti a középiskolát helyes célkitűzéséhez. A klasszikus és nemzeti műveltség szellemét ápoló, értelemfejlesztő és jellemformáló iskolává teszi, amely az általános műveltség lényegét nyújtva, valóban előkészítő boriskolája az egyetemi tanulmányokra készülő ifjúságnak. Szerencsés gondolat volt a *gimnázium* név visszaadása is, mert e szó világosan utal a szakismereteket nyújtó iskolákkal szemben ennek az iskolának formális, diszpozicionális képességfejlesztő hivatására és egyben annak eszközére is, a görög-latin kultúralapra. A divatos jelszavak után ismét ráeszmélt a törvényhozás, hogy az európai kultúrát fejlődésében gyökeresen megismertető iskola adhatja meg csupán társadalmunk megértésének kulcsát, tehát a lényegében hiánytalan műveltséget.

Ez a törvény a kultúra bensőséges szeretete, a történeti érzék és belátás és a gyermeklélek fejlődésével s a gyakorlati követelményekkel való megfontolt számotvetés szerencsés találkozásának gyümölcse. A négy alsó osztály egységes tanterve latinnal jó alapot nyújt a legmagasabb képzésre törekvőknek, de egyben figyelemmel van arra is, hogy a gimnázium nálunk sok helyen a gyakorlati vagy kishivatalnoki pályára készülők polgári iskoláját pótolja. (Sok helység nem bírja el mind a két típusú iskolát!) E tömegekre nem jelent hátrányt a 2—3 éves latin stúdium, sem a gimnázium elmecsiszoló didaktikai módszere, sőt ez a gyakorlati pályákon is értékesnek bizonyul s e mellett összhangban van azzal a magyar társadalmi hagyománnyal és hajlammal, amelyet — ezúttal malícia nélkül — a felfelé való demokratizálódásnak nevezhetünk s amely nemcsak az individualista magyar léleknek nagyon megfelelő, hanem sok vonatkozásban társadalmi, különösen kulturális előnyt is jelent.

A humanista vagy reális irányú továbbképzés megválasztását a 15. életévre tolva ki, az új törvény jobb lehetőséget nyújt a helyes és igazságos szelekció számára. Hogy a gyakorlati (orvosi, mérnöki stb.) pályákra menők a felsőbb osztályokban — furkáció mellett — együtt maradnak a filozófiai, theológiai, jogi stúdiumokra készülőkkel, azzal egy régi, a gimnázium szellemére és módszerére kedvező tapasztalat következményét vonja le a törvény most már a középiskola egészében.

Az új törvény szervezeti téren jobbára a régi ösvényen marad. A koedukációt elvileg kizárja, azonban a mai kompromisszumos helyzetet, amely szerint a vidéki városokban sok fiúiskolában bejáró, csak külön vizsgázó leánytanulói vannak, nem érinti, tehát miniszteri rendelkezésre bízza e kérdés rendezését. Lehetővé teszi a négy osztályos tehát csak alsó tagozattal bíró iskola fenntartását, ami az iskolák több helyen megokolt visszafejlesztésére nyújt jogalapot.

A tanítás anyagának kiválasztása, vagyis az új tanterv fog csak feleletet adni arra a kérdésre, hogy az új törvény milyen változást hoz az iskola belső életébe. A törvény e vonatkozásban bizonyos eddig elhanyagolt diszciplínák szóhoz juttatását jelzi. A történelem államtani ismeretekkel bővül, a földrajz néprajzi ismeretekkel, a rajz a műalkotások ismertetésével. Helyes pótlásai ezek régi mulasztásoknak. A legjelentékenyebb újítás azonban e téren «gazdasági és társadalmi ismeretek» címén önálló tantárgy bevezetése, örömmel látjuk ebben az első komoly lépést (a forradalmak utáni kísérlet előkészítés hiányában nem járt sikerrel) a társadalomtudomány szóhoz juttatására a középiskolában. A cím nem szerencsés, mert a gazdaságtan része a társadalomtannak, tehát az előbbi külön megjelölése felesleges, ha azonban a törvény ezt önálló és korábbi fejlődésére utalva mégis kiemelendőnek vélte, akkor a közgazdaságtan, mint rész, a társadalomtan után említendő. Azonban ez lényegtelen, hiszen a végrehajtás során könnyű lesz gondoskodni róla, hogy a tanterv készítőit és a tankönyvírókat meg ne zavarja. Igen helyes, hogy a törvény e diszciplínáknál csak *ismeretekről* beszél. Ezzel úgy látszik, azt akarta jelezni a törvényhozó, hogy a középiskola nem akarja e tudományok kimerítő rendszerét tárgyalni. Valóban, a társadalomtudomány, amelyet a mi egyetemeink máig negligálnak s a közgazdaságtudomány, amely alapvető kérdésekben eltérő rendszereket mutat, nincsenek még készen arra, hogy a középiskolák tanítási módszerébe a maguk egészében beilleszthetők volnának. Viszont egyrészt a középiskola egész szelleme, a kultúrát, nemzetet és államot fejlődésében ismertető célkitűzése, másrészt a társadalmi ismeretekben ma oly múlhatatlanul szükséges tájékozottság igénye megköveteli, hogy e diszciplína főbb fogalmai és fontos tételei sorra kerüljenek a középiskola világszemléletre eszméltető munkájában. A társadalomtudományi ismeretek bevitele a középiskolába a jövő magyar értelmiség gondolkodásának alakítása szempontjából szinte megmérhetetlen fontosságú. Eddig a történelemtanítása alakította értelmiségünk társadalomszemléletét, ez a történelemtanítás azonban élesebb képet adott az árpádkori társadalomszerkezetről, mint arról a roppant társadalomszerkezeti átalakulásról, amely nálunk 1840 és 1914 között végbement. A szociológiai fogalmak egész sora szerepelt a történelem tanulása közben anélkül, hogy kellő megvilágításban s akár társadalomszerkezeti, akár funkcionális tekintetben megfelelő tárgyalásban részesült volna. A történelemtanítás igen értékes a magyar öntudat

felkeltése, kifejlesztése, sőt a magyarság világhelyzetének megismertetése tekintetében, azonban igen hiányos a társadalmi egymásrautaltság érzetének, az összeműködés ösztönének kifejlesztése és a közérdek biztos felismerésére való képessétevés terén. Itt igen fontos hivatás vár a társadalomtudományi ismeretek tanítására. Nem hallgathatjuk el azonban aggodalmunkat, hogy a törvény helyes és szükséges rendelkezése jól fog-e megvalósulni olyan tanárság mellett, amely maga is nélkülözi a társadalomtudományi képzést. Tanáraink ily irányú személyes érdeklődése sem megnyugtató. Középiskoláinknak hathetedrésze egyáltalán nem járat semmiféle társadalomtudományi folyóiratot s nyilván könyvtáraik is túlnyomó részben hiányában vannak az ilyen tárgyú könyveknek. (165 középiskolánk közül 23-nak jár a Társadalomtudomány s a mintegy 350 működő történelemtanár közül csak 10—12 tartozik tagtársaink közé.) Egyetemeinken nem lehetett szociológiát tanulni, ma sincs ilyen tanszéke egyik egyetemünknek sem. Így attól lehet tartani, hogy ha csak idejében nem történik valami komoly intézkedés a hiányok valaminő pótlására, a törvény végrehajtása e vonatkozásában nem fog megfelelni a várakozásnak s könnyen a dilettantizmus ingoványába téved.

Még a szelekció szempontjából kell foglalkoznunk a törvénnyel. Soha ilyen szükség nem volt az értelmiségi pályára menők helyes, következetes és szigorú kiválogatására, mint most. Közismert tény, hogy értelmiségi néprétegünk háború utáni roppant méretű felduzzadása s a nálunk mindenkor túlzott presztízzsel bíró közpályáknak a gazdasági válság miatt bekövetkezett túlértékelése oda vezetett, hogy középiskoláink legalább kétszeresét termelik egy normális szükségletnek, ami máris e pályák kapuiban torlódó álláskeresők reménytelen helyzetére vezetett. Ezen a bajon, mely kisebb mértékben más államokban is jelentkezik, csupán iskolapolitikai intézkedésekkel keveset lehet segíteni, hiszen ez a kóros jelenség a liberális, termelési rendszer mindinkább nyilvánvaló zavarain felül nálunk egy társadalomszerkezeti rendellenességnek is következménye, annak, hogy ipari, kereskedelmi és hiteléletünk, tehát az a három munkaterület, amelyen a földbirtokkal nem rendelkezők érvényesülést kereshetnek, majdnem teljesen egy szűkkörű zárt érdekcsoport irányítása alatt áll, amely az utánpótlást az ab ovo hozzájuk tartozókból elégítik ki s mások számára az új vállalkozást is szinte reménytelenné teszik. Itt tehát párhuzamosan van. szükség a kultúrpolitikai és egyéb társadalompolitikai intézkedésekre. Az iskolapolitikai akciót a középiskolai törvény bejelenti s arra egy fontos területen megteremti a jogalapot s ezzel reményt nyújt arra, hogy a szelekció elve a többi középfokú és felső oktatási intézményeknél is komoly megvalósulásra kerül.

Aki ismeri középiskoláink belső életét, a tanári pszichét, a szülők gondolkozását és az iskolák munkaszervezetét, az tudja, hogy a szelektálás funkciója a legtöbb iskolánál igen tökéletlenül megy végbe. Egyszerű ren-

delkezések, a «szelektáljunk!»-jelszó hangoztatása nem vezethet eredményre s csak a kedélyek izgatására alkalmas. Ezt a rosta-vizsga rendelet kudarca is megmutatta. Viszont szükséges, hogy a középiskola rátérjen a komoly kiválogatásra, mert ha a négy alsó osztályban még nem is veszedelmes a tanuló-infláció, annál inkább az a felső osztályokban. És az iskola ezt a feladatot el is fogja tudni végezni, ha az eljárás nagy körültekintéssel, az igazságos (tehát társadalmi reakciót ki nem váltó) módon, a szelekciós eszközök gondos kiválasztásával s az eljárás helyes szabályozásával nyer megállapítást. Nagyon örvendetes tehát, hogy a törvényhozás, noha tudatában volt a tennivaló fontosságának, csak főbb vonásokban érinti a kérdést s inkább az irányt jelöli meg. Távol akarja tartani az egészen gyenge tanulókat az osztályismétlések lehetőségének — talán kissé enyhe — megszorításával, másrészt azzal, s ez az új és merészebb lépés, hogy a törvény szerint az érettségi bizonyítványok csak külön képesítés megállapításával jogosítanak az egyetemekre és más főiskolákra való felvételre. Ez a külön képesítés nemcsak az érettségi vizsgálaton, hanem a tanulmányaik folyamán tanúsított eredmény, valamint a tanuló egyéniségének gondos mérlegelése alapján lesz megadható.

Ezek az irányelvek s új osztályozási rendszer bevezetésének ígérete megnyugtatók a tekintetben, hogy a kiválogatás a jövőben a társadalom vezetőrétegének minősége szempontjából lényeges javulást fog eredményezni. Különösen örvendetes, hogy az érettségi vizsgálatra kerülők egyénisége s általában a tanulók erkölcsi habitusa újra figyelembe vétetik a szellemi pályákra törekvők kiválogatásánál. Ezt a korábban alkalmazott rendszert a liberális korszak mellőzte, mert nem tudta összeegyeztetni az «egyenlőség» gondolatával s inkább tudatos önámítással igyekezett szemet hunyni az egyének értékkülönbségeinek ténye előtt, semhogy a morális tekintetben silányabb elemet a szabad érvényesülésben gátolja. E doktriner álláspontnak, amelyet ma is védenek egyesek azzal a téves indokolással, hogy a 17—18 éves ifjú jelleme még nem ismerhető fel, lett a következménye társadalmunk sok kinövése, számtalan morális és gazdasági nyomorúságunk.

A középiskolai törvény bizonyos, viszonyaink közt elérhető egységes kultúrájú értelmiséget igér a helyes társadalompolitikai kívánalmak irányvonalában. Ha a tanterv és a reformok végrehajtásának módja meghozzák a törvényadta lehetőségek komoly kihasználását, akkor az új középiskolai törvény erős pillére lesz a magyar életet felemelni hivatott kulturális alkotásoknak. *Szombatfalvy György.*

SZEMELVÉNYEK AZ ANGYAL-EMLÉKKÖNYV SZOCIOLÓGIAI ESZMETARTALMÁBÓL.

Angyal Pál születésének 60. évfordulójára s egyúttal 35 esztendős jogtanári működésének betöltése alkalmával barátai, tisztelői s tanítványai a tudományos világban szokásos módon, egy emlékkönyvben

összegyűjtött tanulmányok csokrával kedveskedtek az ünnepeltnek. Az ebben összeállított büntetőjogi anyag szociológiai eszmékben is igen gazdag. Ezekről próbálunk számot adni az alábbiakban.

* * *

Az a formai meghatározás, amely szerint bűncselekmény az, amit a törvény, vagy a törvény által meghatározott kútfő annak nyilvánít, kiváltkép pozitív jellegűvé, tételes kötöttségűvé tette a büntetőjog tudományát. Ez a pozitivizmus főleg abban nyilvánult meg, hogy tág teret engedett tisztára joglogikai konstrukcióknak és a tudománytalanság anatémájával sújtott minden természetjogi gondolatmenetet.

Amikor azután elhalt Európa azon szellemi alkotmánya, amely a humanizmus és az individualizáció gondolatára felépített újkori büntetőjogot is éltette s amely lényegileg a velünkszületett s tehát nem az államadta, hanem a naturális ember jogok irányeszméit követte, akkor a pozitivista módszer veszedelmessé vált, mert megszakította az áramkört a büntetőjog és a való élet között, úgyhogy végeredményben a rendszer logikai egységének szempontja határozta meg azt, hogy mit tehet a jogalkotó joggá ... (V. ö. Móor Gyula: A logikum a jogban, 7. old.)

Balázs P. Elemért a törvényelőkészítő mesterség hosszas gyakorlása által az objektív tendenciák meglátására olyannyira fogékonnyá lett jurista-lelkiismerete vezette el a büntetőjog modern irányának felismerésére. Ezúttal a nagy jogi alappozíciók egyikének szenteli analizáló erejét. A *dolog* jogfogalmának kialakulását vizsgálja, de annak történeti hosszmetszetét, sőt szociológiai keresztmetszetét is nyújtja; mindezt oly elevenen és plasztikusan szemléltető módon, hogy minden szociológiailag érdekeltnek elejétől végig leköti a figyelmét. («In der Beschränkung zeigt sich erst der Meister».)

Funkcionális szemléleti módja *a dolog* sztatikai fogalmát kiszélesíti a természetet a maga absztraháló képességével lenyűgöző emberi akaratból kisarjadt modern technika dinamikájává. Az ábrázolás e síkjában vetődik elénk az a kérdés, hogy mi dolga van tulajdonképen a jogásznak a technikával, amelynek teremtményei: a gépek, a dolgok mérhetetlen tömegeit zúdítják az emberiségre, a dologiasítás és elnévtelenítés folyamatát túlhajtják olyannyira, hogy immár a személyiségi elv s vele minden igazi kulturális haladás lehetősége megsemmisülésnek néz eléje.

Balázs P. Elemér egy bölcs szintézissel felel. Világosan látja, hogy *a dolog* technikai gépipari hatványa minden *szellemi* alkotásmódot kiforgat eredeti jellegéből. (Ezt az irodalom rövid szociológiai fejlődéstanával külön is megpéldázza.) Arra is rámutat, hogy a dolog technikai dinamikája hozza létre a közgazdaság tiszta racionális formát, amelyek visszaszorítják a hagyományokat s amelyek révén a dolog elszakad az embertől, sőt nemcsak, hogy függetleníti magát, hanem az ókori emberrab-

szolgát helyettesítő dolog-rabszolga egyenesen fellázad, akárcsak annakidején élő őse és függvényévé alacsonyítja le alkotóját. Végül a jogi kódexeket is termő, a jog eleven életét eltárgyiasító dologiasodási folyamatban találja meg az eredetileg egységes jogtudat szokásjogi és írottjogi kettéhasadásának végső okát is. (Szerintünk a természetjogi és tételesjogi tudathasadás oka is itt keresendő.) Végeredményben a dologi és személyiségi elv eleven egységbe forrasztásának jogpolitikáját követeli, mert mindkettő szerepét nélkülözhetetlennek tartja.

A jogi világszemléletbe ilyeténmódon beállított dologiság általános természetéből vezeti le Balázs P. Elemér egyetemesen a magánjogi tárgyi felelősség pendantjaként azt az új, általa funkcionálisnak elnevezett büntetőjogi felelősségi formát, amelyet az eddig legtipikusabban dologiasított szellemi alkotásmódnál: a sajtónál mint fokozatos felelősséget ismertünk. Eddig ezt csak a sajtó különleges természetével hozták összefüggésbe. Az általánosan, szociológiailag is fundált elvi alapok kiderítve nem voltak.

Balázs P. Elemér szerint a bűnösségre épült uralkodó felelősségi rendszer mellé, kisegítéskép eredményfelelősség létesítendő mindenütt, ahol a tömegélet elmére védése és feszültté válása, jogérzeti csökkentsége folytán a jognak kell felvennie a küzdelmet az elszemélytelenítő gép, illetőleg a technika titokzatosságában rejlő veszély ellen s ahol az ember csupán intézmények veszélypotenciáljának hordozója: funkcionáriusaként szerepel.

Ez a látszólag tisztára jogpolitikai eszmemenet a szociológust egészen közelről érdekli, mert ha van magyarázó értéke annak a hasonlatnak, amely a dolog forradalmi aktivitásában, a géptechnikában a társadalmi fejlődés hatalmas erjesztőjét látja, akkor viszont a funkcionális szemlélet által kialakított jogot ezen fejlődés egyoldalúságát lefojtó és ezzel a szociális struktúra egészét döntően befolyásoló ellenfermentumnak kell tekintenünk.

A Balázs P. Elemér által gyakorlatinak elgondolt funkcionális büntetőjogi felelősség jogbölcseleti szemléletét *Ruber József* nyújtja az Emlékkönyvben, aki a modern büntetőjog-dogmatika esotériájába avatja be az olvasót.

Ruber József a szubstanciális és funkcionális jogszemléletnek szintétikailag fel nem oldható ellentétéből indul ki, amelynek jogszociológiai hátterét Balázs P. Elemér kellően megvilágította. Ruber a jogtudományi logicizmus útján jut el a funkcionális felelősség eszméjéhez. Nála tiszta jogelméleti követelmény az, hogy «az eddigi értelemben vett tettesség fogalma, mint az ontológiai gondolkodás reziduuma eltűnjék a büntetőjognak a gondolkodás aktivitására alapított tiszta dogmatikájából. Helyébe a beszámítási végpont, a felelősség hordozójának fogalma lép».

Ruber ellenzi a szubstanciális, természetjogias felfogást, amely ma

az értékelési síkon keres modern megvalósulási lehetőségeket. Szerinte a tételes törvényhozástól független adottságokból való kiindulás könnyen elhomályosítja a tételes jog határait. De ez a határozottan funkcionális jogszemlélete nem gátolja a szélsőséges logicizmus nagy szociális veszélyeinek pontos felismerésében. «Az irracionális elemek radikális kiküszöbölése a természetes jogérzetet tudatosan ignorálja» . . . Már pedig — úgymond Ruber — a fokozott racionalizálás a büntetőigazságszolgáltatást értékmentes technikává változtatja... Az értékfogalmak feloldása a szubsztanciális-természetjogi alapértéket, az igazságot sem kíméli...

Az eddig ismertetett cikkek szociológiai eszmetartalma úgyszólván összefüggő komplexumot képezett. A többi szerző azonban tisztára de lege lata, avagy de lege ferenda értekezik, amely területükön a mi szempontunkból csak tallózás lehetséges. Így pl. Heller Eriknél («A biztonsági rendszabály jövője») szociológiailag értékes a társadalmi közületeket jellemző állandó aszocialitás jelenségének helyes felismeréséből fakadó zárgondolat. Eszerint «a jövő büntetőjogában ki kell ugyan építeni a közveszélyesség leküzdésére alkalmas eszközök rendszerét; a büntetés érvényesülési területéhez azonban nem szabad hozzányúlni». — A megtorlás elvére alapított büntetőjognak kizárólag a speciális prevenció elvére alapított biztonsági büntetőjoggal való helyettesítése, tehát a büntetésnek teljes kiküszöbölése és az egész vonalon a biztonsági rendszabállyal való pótlása teljesen elhibázott volna.

Miskolczy Ágost «(Politikai szabadság és büntetőjog») társadalombölcseleti magaslatokat kereső államügyészi szemlélettel száll szembe azzal a mentalitással, amelyet legjobban talán Vámbéry Rusztem radikalista tételével jellemezhetünk, mely szerint «évezredes tapasztalat, hogy büntetőjogi rendelkezésekkel még sohasem sikerült forradalmat megelőzni».

Magyar István sok tapasztalat alapján és nagy tudással vázolja a becsület iránti értékérzet egész fejlődéstanát. Úgy látja, hogy az újabb korban a germán személyiségi elv és a középkori olasz városok vegyeselvűsége után a helyes kiindulóponthoz, a közpolgári becsületvédelem római jogi kultúrfokához térünk vissza. Szükségesnek tartja a becsületvédelemnek a büntetőjogba illesztését és a modern embertípus szociális alkatához és lelki struktúrájához való hozzáidomítását. Ennek leghatékonyabb eszköze szerinte a perjogi előfeltételekhez nem kötött közkereset.

Kenyeres Balázs («A boncolásokról») úgy találja, hogy a korszellem a bűnös mindenáron való megmentésére törekedvén, kikezdte az igazságszolgáltatást. E veszély ellen védelmet a modern orvostudomány által végezhető tárgyi bizonyítás ügyének erősítése nyújt.

A társadalmi szolidaritás eszméjének büntetőjogi valósulását célzó

nemzetközi törekvések egyes részletkérdéseiről többen is értekeznek ugyan az Emlékkönyvben, de az egész gondolatkört röviden és lényege szerint átfogó és a szociológust is közelről érdeklő egyetemes tájékoztatás sajnos, hiányzik belőle.[1]

Befejezésül szeretném felhívni a szociológiai érdeklődésű olvasók figyelmét Mendelényi László értékes tanulmányára a magzatelhajtásról («különös tekintettel az orvos büntetőjogi felelősségére»). Mendelényi teljesen tisztában van a törvény hatáspotenciáljával, amikor statisztikai adatok ijesztő exaktságával állapítja meg, hogy a legszigorúbb törvénynek sincs itt (a magzatelhajtás terén) profilaktikus hatása. Ennek okát a jogon kívül eső tényekben keresi Mendelényi és utal e tekintetben Levin tanárnak a «Fruchtabtreibung durch Gifte» c. művében tett arra a kijelentésére, hogy: «es gibt *Verhältnisse,* die máchtiger sind als jedes Gesetz und dazugehören manche derer, die die Quellén des criminellen Aborts sind». Azt a kérdést, hogy büntetendő cselekmény maradjon-e a magzatelhajtás, a védendő jogtárgy szerint dönti el. Ezt az élethez való alapjogban (a nasciturus és a gravida élete) és a társadalomnak a fennmaradásához való érdekében találja meg. Ehhez képest bizonyos néprétegek egyre terjedő azon erkölcsi érzetével szemben, amely a magzatelhajtás büntetlenségét propagálja, az ezen bűncselekmény pönalizálását okosnak és igazságosnak találó közvélemény teremtését követeli. Ezen előtétei szellemében veszi kritikai szemügyre a magyar Büntetőtörvénykönyv tételes rendelkezéseit, amely az orvosilag indikált esetekről külön nem intézkedik s amelynek a végszükségről rendelkező szakasza sem alkalmazható ilyenkor. A Kúria is, nem akarván adott esetben az általános jogérzettel szembeszállni, kénytelen volt a végső fokon való felmentést nem írott, hanem magától értetődő jogi axiómára alapítani. Mendelényi részben a delictum jogtörténetében keres alapokat az enyhítéshez, részben pedig az Országos Orvos-Szövetség 1928-as javaslatában lefektetett orvosethikai elveknek «Berufsrecht»-szerű tételezésében. Ma az a helyzet, hogy az ügyész a legalitás elve alapján kénytelen vádat emelni, a bíróság pedig, ha az orvosi indikáltság esetén büntet, az általános jogérzettel kerül ellentétbe. A rendezés, illetve a hiányoknak az orvos jogi helyzetének szabatos körülírása által történő pótlása tehát szükséges, de «kényes kérdés és alapos megfontolást igényel, mert a túlszigorú és a túlliberális szabályozás egyaránt helytelen, káros és veszélyes» ...

Hegedűs József.

[1] A teljesség kedvéért megemlítendőnek tartom, hogy Szondy Viktornak e tárgyú terjedelmes monográfiája.: A nemzetközi büntetőjog, I. köt. Budapest 1933, értékes útmutatásokat tartalmaz.

ORSZÁG ÉS FŐVÁROSA.

Kormány, mely országé és fővárosé, már ráeszmélt, amit az ország már régóta tud, hogy nem származhatik jó abból, ha Budapest és a vidék úgy állanak szemben egymással, mint gazdag rokon és szegény koldusok. A főváros nem feje az országnak, az is város, primus inter pares. Nem az alárendeltség, hanem a mellérendeltség viszonya s az egymást kiegészítés, összeműködés kötelezettsége a reájuk tartozó szabály. Hogy vele büszkélkedik az ország? Mert ő a szép, a gazdag testvér, az erőteljes, a hatalmas. De nem ez a lényeg. Annál kevésbbé, mert szépségét falvakon megbarnult munkáskezek ápolják, gazdagságához egy ország adózott, erejét az utolsó tanyáig elható érhálózat gyűjti össze s hatalmát szépsége és ereje növelésére szokta felhasználni.

A főváros fejlettebb a többi városnál s mint bűvös mágnes lebeg az ország felett. Ám ez a fejlődésbeli többlet kibővíti ugyan funkciókörét, azonban semmiképpen sem menti fel az alól a kötelezettség alól, melynek a szervezet minden orgánumát át kell hatnia: az egész, jelen esetben az ország odaadó, hűséges szolgálatának kötelessége alól.

Vét-e fővárosunk ez ellen? Az ő gazdagsága a társadalmi törvényszerűségből következik. Nem az ő dolga gátat vetni fejlődésének, ha ez megrontja vidék és a főváros összhangját. Ő nem tud a falun segíteni, a falu maga kínálja terményeit, hogy megvehesse, amit a város termel. Nem fizetheti jobban, mint a kínálat alapján kialakult áron. ő befogadja a falu szegényét és gazdagját, amannak munkát ad, ennek szórakozást nyújt. És kultúrát. A többi nem rá tartozik, segítsenek az ország bölcsei, ő nem állja útját. Így, vagy ilyesformán gondolkodnak fővárosunk urai. A per áll, keresnünk kell az eligazodást, mit kíván az igazság, mit a magyarság érdeke?

Nézzük először is a főváros szereptöbbletét, amelyre önállósági törekvését alapítja. Helyet ad a legfőbb állami szerveknek, a főhivataloknak, a. tudományos, művészeti és gazdasági élet központi szerveinek. Szükséges volt ez a centralizálás? A történeti Magyarországnak szüksége volt Béccsel szemben egy nagymágnesű centrumra s a perifériák miatt egy beolvasztó kohóra, amely egyedülállásával példát ad és irányt diktál. Magyar nemzeti érdek volt. Két kis német város felajánlotta helyét s az ország ezt elfogadta s a két kis német városka helyébe varázsolt ide egy világvárost, mely az országból, az országért létesült s lényegtelen dolog, hogy az új világmetropolis születésenapján Buda és Pest tanácsa kimondotta az egyesülést, amint lényegtelen az is, hogy a két kis város boldog örömmel olvadt fel az új alakulásban. Kezdete régebbi keletű, talán a XVIII. századig, II. Lipótig mehetnénk vissza. De elég 80 esztendőt venni szemügyre. A szabadságharc idején már pár évtizedes, legalább 20 éves volt a fővárosi fejlődésfolyamat. 1850-ben Pesten, Budán és Óbudán mintegy 125.000 német, tót és szerb

lakos élt, 15.000 németajkú zsidó és mintegy 20.000 magyar. Ezek három nemzedék alatt megkétszerezték volna számukat, tehát itt ma 160.000 helyett 320.000 lélek volna, ha megállott volna az ország fővárosteremtő munkája. De nem állott meg s ma itt 38.000 német, 9000 egyéb nem magyar ajkú lakos mellett 950.000 magyarajkú lakos van, akik közül ugyan mintegy 200.000 beolvadt német, másik 200.000 megmagyarosodott zsidó, egy félmillió azonban vidéki magyar s a betelepült lakosság 700.000-en jóval felül van, ha számításba vesszük, hogy a szaporodó elem éppen a betelepült néprétegek. Tehát közel ¾ részben köszönheti a főváros népességét az országos politika fővárosfejlesztő akaratának.

Számításunkat, mely Fényes Elek geográfiai szótárán alapul, megerősíti *Bene Lajosnak* a Városi Szemle legújabb számában (1934. évi 3. sz.) közölt igen figyelemreméltó tanulmánya is, mely szerint a főváros lakosságának pláne 78.4%-a bevándorolt elem. De a 21.6%-nyi «őslakó»-t hiába keresnők többé a valóságban. Ez csak statisztikai tömeg, mely csak akkor volna meg, ha az őslakók három nemzedéken át csak egymás között házasodtak volna. De nem így történt, tehát a régi jó budaiak és pestiek felszívódtak a 78%-ba s így ma az az igazság, hogy a főváros lakossága *egypár* fehér holló kivételével mind jövevény egészen, vagy túlnyomó részben, akinek semmi, vagy édeskevés köze van az őslakókhoz, még annyi sincs, mint Augusztus Rómájának Romulus pásztoraihoz.

Kormányszékhely, vasútpolitika, iparfejlesztési gazdasági periódus: ez a három tényező döntötte el Budapest sorsát. Ide terelődött az ország gazdasági életének túlnyomó része, aminek részben oka, részben kísérő tünete lett, hogy míg a főváros lakossága meghatszorozódott, addig a város zsidósága megtizenötszöröződött. Ez két irányban hatott. Siettette Budapest nyelvi magyarosodását és idegen szellemet hozott a fővárosba, ami belső, egyre mélyülő szakadékot nyitott a vidék és a főváros között. A nyelvében magyarrá lett főváros a fény, pompa, a lüktető élet elragadó városa lett. De nemzetközibb jellegű, mint amennyire ezt idegenforgalma magyarázhatná. Mindenki magyarul beszél, de mintha úgy tanulta volna el a magyar nyelvet. A vidéki magyar úgy érzi, mintha egy nagy idegen városba került volna, ahol az ő kedvéért magyarul beszélnek s lépten-nyomon felfedez magyarokat is, akik még olyanok, mint ő, vagy még majdnem olyanok. Hiába, a félmillió magyar is rányomta egy kicsit a bélyegét erre a városra, de nem dominánsan. Mert bár tekintélyes számban vannak a felső rétegekben is, a nagy tömeg, mégis inkább lent él, a társadalom mélyén.

Budapest kenyeret adott a vidék földönfutóinak. Megtehette. A vidék búzájának árát a főváros szabja meg, nemcsak a világpiaci árak szerint, hanem a vidéki magyar megszorultsága szerint is. De hát itt a pénz. A pénz munkából születik. Istenem, mennyivel munkásabbak lehetnek a városiak, mint a falu népe, ha a pénz valóban a munkával arányos mennyiségben gurul az emberek felé! Vagy talán másképpen van? Hiszen a falusi gazda

már el is fáradt a mezőn, mikor a pesti polgár felkél. Talán úgy van, hogy ami pénzt a falu terményeiért kap, azt a város dúsan és könnyedén visszaszerzi az iparcikkek árában, sőt olyan gyorsan, hogy a falusi ember be sem szerezheti szükségleteit, bármilyen mélyen szabja is meg igényei határát. Sőt ott tartunk, hogy a falusi nép többet koplal a városinál. Mert a pénz annyira kerüli a falut, hogy a falusi a szájától is elvonja már a falatot, csak hogy valamennyi pénzhez juthasson. Hiába, az árakat Pesten kalkulálják és úgy, hogy a kiadott pénz valami bűvös centripetális erőnél fogva nyomban visszaguruljon a fővárosba.

Bene Lajos tanulságos dolgozata érdekes példáit mutatja ennek a csodálatos erőmegoszlásnak. Az ország egyenes adójának 46-9%-át Budapest lakossága fizeti. Itt 146 P, a vidéken 21 P adóteher esik egy-egy lélekre, ami a két tömeg vagyoni erejének is biztos mértéke. Boldog Budapest, minden út rajta visz keresztül s az utasnak fizetnie kell. Magyarország disznózsír és szalonnaexportjának 93%-a Budapesten kerül feladásra, vagyis nem Debrecen hát az ország legzsírosabb városa, hanem jegyezzük meg jól: Budapest.

Kultúra! A fővárosban csak 25 tanuló esik egy-egy tanítóra. Átlagban. Az állam iskoláiban bizony 46, a katholikus jellegű népiskolákban {ide jár a tanulók 40%-a!) 60. De még valamit. A falusi iskolák között még 660-ban 75 az átlag, 272 iskolában 85, 129 iskolában 95 az átlag és vagy 120 állásra volna szükség, hogy ne százon felüli osztálylétszámmal vesződjék a tanító.

Sok itt a feltárandó, felkutatandó kérdés, amelyek nélkül nehéz megadni a választ, vájjon mennyi része van a kormánynak, mennyi a fővárosnak s mennyi a falunak ebben a mértéken felüli, az ipar és az őstermelés másutt is meglevő különbségeivel már meg nem magyarázható színvonalkülönbségben? A két nagy statisztikai hivatal kiváló és tudományos készültségben erős tisztviselő kara az ország egy nagy sebének gyógyulását mozdítaná elő azzal, ha feladatkörébe iktatná a vidék és a főváros élete kölcsönhatásainak tudományos feltárását. Ha majd a főváros is ráeszmél a mai állapot tarthatatlanságára, akkor meg fog indulni az erők egészséges megosztása. Budapest sem fog rosszul járni, mert erős országban jól megél, de így idestova önmagából kell megélnie. *Pakodi Pál.*

MAGYAR BOKRÉTA.

Történelmi korok ismerete világosságot vet azokra az eszmeláncolatokra, melynek folytatásában önmagunk élünk. Az eszmetörténet a legmegkapóbb tudomány, olyan mint egy élő regény, vagy egy megtörtént, tanulsággal ékes mese. Tudomány, művészet, irodalom ismeretét el sem képzelhetjük nélküle és az, aki a történelmet nem, vagy csak felületesen ismeri, nem ismeri magát az embert, sőt önmagát sem. «L'humanité est plus riche

de morts que de vivants» mondotta *Auguste Comte* s az a közgazda, társadalomtudós vagy politikus, akinek nincsenek a múlttal kapcsolatai, olyan, mint aki értékes aranymezők felett folytat kezdetleges gazdálkodást.

A magyar népművészet történelmi megértése, a magyar *folklore-nak* és népzenének, a magyar népszokások divatjának újraéledése rávezet a magyar etnikum, a magyar tájiság és népiség gazdasági, kulturális és szellemi értékelésére. A korai kapitalizmus letörte, gúzsbakötötte mindazt, ami egyéni, ötletes és eredeti, végeredményben pedig tiszta nemzeti volt. Beteges, torzformák születtek, egy világpolgárias, általános emberi szellemet mímelő, nagy eszméknek buborékká felfújt labdáival dobálózó művészet. A népéletet, a magyar népművészetet észre sem vették, vagy legjobb esetben tarlónak tekintették, amely nem érdemes a figyelemre. Pedig ennek sorsa a magyar sors és visszatükröződnek benne mindazok a problémák, amelyek a magyar népet valaha is közelről érintették és érdekelték. A magyar népművészet is átélte azokat a hatásokat, amelyeket nyugati testvérei magukba felvettek. Helyzetét az általános korszellem történeti távlata mutatja meg világosan. A nyugati racionalista irányzatok nem kedveztek népi sajátosságoknak, mert céljuk egyöntetű kultúra teremtése volt. Az így uniformizált *városi* műveltség ellensége lett mindannak, ami népies színt rejtett magában. Nem is csoda, mert a gyáripar, amely típusszerű termelést honosított meg, a maga képére formálta át a fogyasztást is és vele együtt a tömegízlést. A manchesteri takácsok lázadása a *«sweating system»* sokféle megnyilvánulása ellen nemcsak a feltörő liberális, tisztán szabadversenyen nyugvó és éppen ezért később nagy tömegeket kiuzsorázó gazdasági rendszer ellen irányul, hanem elsiratása volt az annak a jobb kornak.is, amely tisztelte a *«hand-made»-t,* az emberi kéz munkáját s megbecsüléssel övezte a kézműnek mestereit. A középkori céhrendszer munka- és sorsközösség is volt s egyszersmind tartalmazta azokat az etikai elemeket, amelyeknek a mai gazdasági és társadalmi rendszer annyira nélkülöz s úgy szeretne valamiképpen feltámasztani.

A gépkultúra társadalomgazdasági hátrányai miatt eliparosodott Németország ott tart, hogy gépüzemű cigarettagyárait kéziüzemre rendezi be s ez az irányzat a mezőgazdaságban már évek óta felülkerekedett.

Ilyen előzmények után támadt a háziipar, a helyi színekkel tarkáló népszokások és népzene divatja. Ez a Pál-fordulás ott következett be legelőször, a közízlés ott fordult el leghamarabb az egyöntetűsített gyáriipari termékektől, ahol ennek okai leginkább adva voltak: a nagyiparos Amerikában, Angliában és Németországban. Ezekben az államokban különösen nagy divatja van a népművészeteknek. Hogy ez a múltjára oly büszke, újjáéledő Olaszországban is már régebben így van, az köztudomású. A történelmi népviseletekben pompázó firenzei történeti színjáték a *Palazzo del Vecchio* előtt, amely sok világrész kíváncsi turistáit csődíti össze a szokatlan

színpompára, ékesen szóló példája ennek. Ugyanezt lehet elmondani a pomerániai *Bauemfest-ekről,* a *Provence Arcachon* várában tartott lovagi tornákról s népünnepélyekről, amelyek egyúttal legkimagaslóbb idegenforgalmi attrakciók.

Nálunk is megvan az érdeklődés a népi elemek iránt. Márkus László népviseletekben való Szentistván-napi nagy nemzeti felvonulásának terve egész történelmi múltunkat kívánja feleleveníteni. Máris van egy sokat ígérő intézményünk, a «Magyar Bokréta». Életrekeltője a magyar néplélek szerelmese, *Paulini* Béla, akinek sikerült a magyar parasztosztályt feleszméltetni azokra az értékekre, amelyek az egyes népviseleti gócpontoknak birtokában van. Így sikerült összehoznia a Magyar Bokréta Szövetséget, amelynek Szentistván-napon Budapesten szereplő csoportjai ú. n. «bokrétái» a fővárosba özönlött idegenek osztatlan lelkesedését és tetszését vívták ki* Thália rouge és púdermentes papjai és papnői nagy lendületet adtak ezeknek az előadásoknak, a színjátszásuk egészen új és eredeti problémát vetett fel: a tömeg színpadi megszervezését.

A Bokréták vidékenként való helyi szervezése most folyik. Szakmaron, Debrecenben, Szegeden, Kalocsán, Baján tervezik a vidéki Bokréta-ünnepeket s bemutatják a bujakiak *párnatáncát,* a kunszentmiklósi kanászok *botosát* és egyéb népi érdekességeket és szokásokat.[1]

A magyar népművészet ügye nemcsak a magyar művészet kérdése, hanem társadalmi, sőt gazdasági probléma is. A bokréták országrészenkint való megszervezése a társadalmi szolidaritás és összetartás olyan elemeit teremthetik meg, melyek a mi túlzóan individualista és szétforgácsolt társadalmunkban hasznos és fontos szolgálatokat tehetnek.

Csikay Pál.

[1] E szokások az amerikaiaknak annyira megtetszettek, hogy az idén egy egész művésziskola megérkezését és magyarországi látogatását készítik Amerikában elő. Jellemző, hogy a tavaly itt időző művésznövendékek, akik két hétre jöttek, három hónapig maradtak nálunk s közülök nem egy itt férjhez is ment.

KÖNYVISMERTETÉSEK

K o r n i s Gyula: ***A kultúra válsága.*** 1934. Franklin. 255 1. 8 P.

A kultúra válsága címe alatt összefoglalva adta közre szerző utóbbi években megjelent, többfelé néző tanulmányait (A szellemi munka válsága. Európa és Amerika kultúrpolitikája. A kultúra mint államcél. Az 50 éves középisk. törvény. Neveléstörténet és szellemtörténet stb.) és alkalmi biografikus értekezéseit (Madách, Klebelsberg, Pauler A., Herczeg F. stb.). Bárminő sokféle tárgy és szempont jelenik meg előttünk, azonos a szellem, és közös a gravitációpont: téma a szellem válsága a technikai, materialista és ökonomonista korban, midőn a régi idők kijegecesedett értéktáblája összetörik, sziszifuszi munka folyik a régi értékek puszta megtartásáért, hiszen a mai technikai idők embere uralomra törve «nemcsak a természetet bontja szét elemeire, hanem az egyéni és társadalmi életet is». Ez a mély aggodalom, egy legmagasabb kultúrértékek körében élő elme megdöbbenése hatja át az egész könyvet. De míg a válságról szóló irodalom nem kis része a panasz és pesszimizmus hangulatából születik meg, K. könyve a kötelességteljesítés optimizmusának erőteljes hangján a szellemi kultúra önbizalmát táplálja, mindenütt elnyomva a pusztán negatív kritikát: főgondja a pozitív programm, a jövőt készítő, erőteljes kulturális véna felbuzdulása. Nagy lélek nem tud kétségbeesni. K. könyve rejtett nagy erőtartalékról tanúskodik és tiszta jövőképek rajzolódnak eléje, aminthogy a múlt értékelése is kiegyensúlyozott, s a történeti értékeket konkrét teljességükben, életgazdagságukban, nem elvont formulákban szereti látni, (ld. A kultúra ÍS az értékek formális jellege című mélyenjáró tanulmányt.) Ezért elemzi s vetettel az amerikai kultúrát is, melynek a «világháború nagy lélekrianás» után alkotó nacionalizmusa hatalmas lendületet mutat. Az újabb idők elvontabb univerzalizmusa, nemzeten túli életperspektívája kevésbbé köti le érdeklődését, hiszen K. a mának ír, az aktív kultúrpolitikus nem sző távoli jövőképeket, hanem az egészséges, alkotó programm lehetőségeit fürkészi ki, mérlegelve a kultúrelemek reális életlehetőségeit. Jellemző problematikájához való attitűdjére az, amidőn egy konkrét javaslata végén írja: «Talán politikából az optimizmus verőfényesebb színeit alkalmazhattam, s a jövőre nézve kedvezőbb stílusú társadalmi légvárat építhettem volna, hisz a szellemi légváraknak is megvan a maguk vonzó

architektúrája. Engem azonban a rideg valóság masszív tömbje érdekelt, amely a puszta eszmék emelőrúdjaival oly nehezen mozdítható meg». Igazi reálpolitikai véna jele, mely az ideál *valódi* szolgálatában nem hisz a légüres ideáloknak.

A tanulmányok sokfélesége folytán nem lehetséges itt tartalmukat jellemeznünk. Kiemeljük azonban, hogy szociológusok mindenütt találnak frappáns megállapításokra. Talán legaktuálisabb az, miként bogozza ki a «kultúr-aszcendizmus» szövevényeit. Ez a mai idők legbonyolultabb és legkényesebb problémája a szelekció új formáit s a régiek megerősítését jelenti. K. őszintén feltárja a bajokat, jogos gúnnyal ostorozza a rendszert, mely «karitatív diplomák» ezreivel árasztja el a társadalmat. A (diplomás proletariátus» jövőbeli (vagy talán már jelenlegi) réme hiába nyugtalanítja a társadalmat, mégsem teszünk semmit. Finoman elemezi a szellemi munka feltételeit, formáit és társadalmi helyzetét. A jelen képe még mindig a «majd lesz valahogyan» laissez faire-elve, az ölbe tett kéz politikája, mikor évi 250 P-jébe kerül az államnak egy középiskolai tanuló, 1200—3000 P-jébe egy egyetemi hallgató, s ennek a jelentős összegnek eredménye (melyhez a szülők társadalmának 30—40 milliós évi kiadása járul hozzá) szinte elenyésző. A háború utáni szegényedő országok táplálják a szellemi proletariátus áramát, és pl. csak 6%-szer több tanári diplomát adunk ki, mint kell. Nyíltan feltárja, hogy «az egyetemekről, főiskolákról évenként kikerülő 2800—3000 főnyi ifjúság felének úgyszólván karitatív diplomája van». (Hiszen «a tanár szíve helyén sincsen számológép».) Nem felháborító-e, hogy «aki ma pusztán a szánalom alapján ily karitatív diplomát szerez, holnap már összeköttetései útján állásba kerül, ellenben annak, aki kitűnően végezte az egyetemet, tehetsége évekig parlagon hever?» Hány ilyen kérdés van ma a kultúr- és társadalompolitika mélyén!

A szociológus szinte az egész vonalon látja, a szabadversenyes társadalom ma kátyúbajutott azzal, hogy még ott sem működik a pozitív társadalmi szelekció, ahol a szervek megvannak. De nagyon sokszor a szervek csirákban sincsenek meg. A legázoló, negatív szelekciót az élet könyörtelensége végzi el. Csábító K. problémáinak fonalát felvenni és szétágaztatni a szociológiában. K. nem a szociológusoknak ír, hanem a magas műveltségű közvéleménynek; írása mindvégig ökonomikus, arányos, lebilincselően érdekes. Nyelvének tömör plasztikája eleven áramlatban tartja problémáit. Szinte minden sora aktuális, s a kérdések széles horizontját eleveníti át élő problémákkal. Így érezzük, hogy a kultúrpolitika nem egy szűkkörű céh ügye, hanem mindenkinek ma szinte legégetőbb problematikájává forrósodik. Valóban a világválság kulturális válság. Az a nagy téma-nyaláb, melyet Kornis ez alkalommal átölelt, azt mutatja, hogy ma kevés alkotószellem dolgozik oly hittel és nagyvonalú körültekintéssel, mint e könyv szerzője.

D. I.

Dr. Theo Surányi-Unger: ***Weltwirtschaftspolitik im Entstehen.*** Beiträge zur Lehre von den Gemeinbedürfnissen. Jena. Verlag von Gustav Fischer. 1933. 293. oldal.

A társadalomgazdaságtan tudománya legszélesebbkörű művelésben Németországban részesül, sőt az e vonatkozású idegennyelvű publikációk is rendszerint aránylag rövid időn belül megjelennek német nyelven, ha az első kiadásuk az ismertebb világnyelvek valamelyikén jelent meg és így a német fordítás számára hozzáférhető, örömmel állapítjuk meg, hogy a német könyvkiadáson keresztül, most már az e tárgyú magyar művek is egyre gyakrabban hozzáférhetővé válnak a nemzetközi tudományos élet számára és Bálás, Heller és Surányi-Unger értékes művei német nyelven is megjelennek. Surányi-Unger fenti könyvének pedig — ami tárgyánál fogva különösen érthető — az eredeti kiadása németnyelvű.

A szerző művében a kialakulandó világgazdasági politika előfeltételeinek vizsgálatával foglalkozik s világgazdasági politika alatt azon egyöntetűen irányított gazdasági tevékenységet érte, mely célkitűzésében felette áll az egyes államok szűkebb értelemben vett önző érdekeinek s arra van hivatva, hogy a gazdasági ellentéteket a lehetőség szerint kiegyensúlyozza és az egyes államok gazdasági érdekeit egy magasabb egység szempontjából összeegyeztesse. Az egyes államok mai, gazdasági autarkiára irányuló törekvései csak látszólag mondanak ellent e magasabb szempontú összefogás lehetőségének s így az ily irányú elméleti vizsgálódások és fejtegetések — nemcsak az új diszciplína felépítésének mikéntje által — hanem már tárgykitűzésük miatt is fokozott figyelemre tarthatnak igényt.

A világgazdasági politika eszközeinek és céljainak ismertetése után a szerző az egyes világrészek (kultúrkörök) társadalomgazdasági uralkodó eszméit is ezeknek irányvonalát vizsgálja, mintegy szellemtörténeti megalapozottságot nyújtva a gazdasági célkitűzések elméleti kialakulásához. E vizsgálódás eredményekép megállapítja, hogy különböző, kétségtelenül ellentétes jelenségek ellenére is az összes kultúrkörökben kedvező az uralkodó szellemi irányzat a világgazdasági politika kialakításához. A kialakítandó világgazdasági politika előfeltételei közé tartozik a szükségletek egyöntetűvé tétele s a különböző közkiadások, hatalompolitikai kiadások, népjóléti kiadások és termeléspolitikai kiadások terén nemzetközi viszonylatban oly irányú szabályozottság kialakítása, mely az összeműködést lehetővé tegye. Ezirányú tény vizsgálatainál külön-külön veszi vizsgálat alá mindazon államokat, amelyek a világgazdasági politika célkitűzésébe egyáltalában belevonhatók lennének. A kialakítandó világgazdasági politika fejlődési utainak s gazdaságpolitikai szabályozásának részletes tárgyalása után megállapítja a szerző, hogy alapvető nehézségek csak a különböző célkitűzések összeegyeztetése

terén lehetnek. De épen azért, mert a nehézségek megvannak, kell,: hogy legyen világgazdaságtan, amely elméleti és gyakorlati kutatásaival lehetőséget nyújt a világgazdasági politika gyakorlati kialakítására.

Függelékül a szerző a matematikai ábrázolás lehetőségét illusztrálja öt grafikonnal.

A német nyelven megjelent értékes munka méltóan képviseli a nemzetközi nyilvánosság előtt a magyar tudományos szakirodalom magas színvonalát. *Rácz Lajos.*

H e r b e r t Elmer M i l l s: ***College Woman and the Social Sciences.*** New York, 1934. The John Day Company. 324 1.

Herbert Elmer Mills 1890 óta tanítja a közgazdaságtudományt Észak-Amerika legrégebbi női főiskoláján, Vassar Collegeben. Ez volt a világ első pontja, ahol nők rendszeres főiskolai képzettségben részesülhettek: alapításának éve 1861. Vassar College már puszta létezésével mély hatást tett a világ nőnevelésének fejlődésére. Nálunk először Molnár Aladár ismertette a múlt század hetvenes éveiben, mint távoli, csodálatos kuriózumot. Molnár Aladár, a kiváló pedagógus, Eötvös és Trefort munkatársa t. i. ebben az időben fáradozott azon, hogy nők az elemi iskolánál feljebb kerülhessenek és nagy ellenkezés, parlamenti viharok közepette, Treforttal együtt meg is alkotta — a felsőbb leányiskolát.

Vassar College-ben ekkor már komoly tudományos munka folyt. A klasszikus stúdiumok mellett ez a fiatal, hajlékony főiskola súlyt helyezett az egyre növekedő fontosságú társadalomtudományokra is. Negyvennégy évvel ezelőtt és azóta, a szociális tanulmányok terén Vassar College fő irányítója Mills professzor volt s így érthető, hogy van mondanivalója arról, amit a könyv címe ígér.

Elmer Mills szerint az amerikai nő érdeklődésének iránya az utolsó félszázad alatt erősen megváltozott. A kilencvenes években a főiskola hallgatónőit a szociális kötelezettségek átérzése jellemezte. Arra készültek ezek a leányok és az életbe kilépve azt keresték: hogyan tudnók a közt leghasznosabban szolgálni? Az emberiség mély, önzetlen szeretete vezette a legjobbakat, elégedetlenek voltak a fennálló renddel, változtatni, javítani akartak. Ezért választották aránylag sokan tanulmányaik tárgyául a magasabb szociális tudományokat.

Mostanában a közgazdaságtan elemeit sokan tanulják, de magasabb szociális vonatkozásait egyre kevesebben. Ehelyett előtört a filológia, a zene, a művészetek és a pszichológia, egyszóval azok a tanulmányok, melyek individuális érdeklődést szolgálnak. A legelső sorba pedig Vassar College-ben éppúgy, mint más főiskolákon, a pénzszerző tanulmányok léptek. A diákleányok részvénytársasági pénzügyet, tőzsdeüzletet, bankárkodást, konjunktúrakutatást tanulnak. Akikben még megvolna a régi misszionárius lélek, azok sem a hazai viszonyokkal

törődnek, hanem internacionális fogalmakban gondolkoznak és a Népszövetség genfi palotája felé tekintgetnek. A fiatal nők jövőjüket az üzleti életben látják és nem azt kérdezik, hogy miféle szolgálatot tehetnek majd, hanem azt, hogy mennyit fognak keresni.

Mills szerint a változás egyik fő oka az, hogy a szociális munka szükségessége ma Amerikában nem olyan nagy, mint volt 30—40 évvel ezelőtt. Ezen évtizedek alatt nagyon sok kiáltó igazságtalanság, baj és szenvedés, orvoslást nyert s a diákleány, aki tudja, hogy sok gyári munkásnő többet keres, mint ő, már nem érzi szükségét, hogy a szegényeknek áldozza életét. A második ok, hogy manapság, mikor már főiskolák százai állnak Amerikában és az általános műveltséghez hozzátartozik az egyetemi végzettség, más emberanyag kerül a női főiskolákra, mint aminő a régi, úttörő típus volt. Az igazi és legmélyebb ok mégis más. Mary Wollstonecraft óta egyre erősödött a nők egyenlő jogaira való törekvés. Élő és halott férfiak, asszonyok százainak és ezreinek erőfeszítése folytán a nők elérték az egyenjogúságot a politikában, hivatal viselésben, a hivatások gyakorlásában, a tanulás szabadságában és gyermekeik nevelésében. Az üzleti életbe való bevonulás a nő egyenlő jogainak végső megnyilvánulása. A társadalom a férfi jogának, sőt kötelességének tartotta, hogy gazdaságilag független legyen. A diákleány most azt mondja: «Ha ez igaz a férfiemberre nézve, akkor én mint emberi lény, ne bírnék ezzel a joggal, vagy ne állnék ugyanezen erkölcsi kötelezettség alatt? Én nem akarom, hogy a családom tartson el. Az emberi élet teljességét kívánom és ehhez hozzátartozik az önfenntartás». Sőt tovább megy a diákleány és azt mondja: «Mindezekfelett kívánom, hogy férjem és gyermekeim legyenek. De nem megélhetésért akarok férjhez menni, ezt csak akkor fogom tenni, ha találok férfit, aki igaz társam tud lenni az életben és a szerelemben. Ha férjhez megyek, elfogadom a részesedést férjem jövedelméből, feltéve, hogy az ő, gyermekeink és a világ szemében megérdemlem, amit kapok. De ha nem leszek feleség, vagy megszűnők az lenni, akkor, ha meg akarom érdemelni a világtól, amit elfogyasztok,, alapvető kötelességem, hogy dolgozni menjek».

Sajnálni kell-e a diákleányok érdeklődésének megváltozását? Nehéz a válasz. Az altruizmus csökkenése sajnálatos — de vigasztaló, hogy ezért vannak ma is sokan, akik önzetlenül dolgoznak és ezek nagyszerű munkát végeznek. S a tökéletes társadalom talán az, melyben egyáltalán nem lesz szükség filantrópiára. A nők gazdasági függetlenségre és arra való törekvése, hogy a világ munkájában a férfiak mellett helyt álljanak, becsületes, derék és örvendetes dolog. Ha valami aggasztó lehet, ez a magasabbrendű, szép élet sorsa. Igaz, hogy ennek fogalma mindig változott és különböző emberek számára mást és mást jelentett. Korunk talán éppen új ideált szül, de résen kell lennünk, hogy a materiális értékelés ne homályosítsa el a magasabb szempontokat.

A könyvnek külön kedves érdekessége egy tanulmánysorozat Mills professzor volt tanítványaitól, akik ma Amerikában a szociális élet vezető pozícióiban dolgoznak. Gertrude Vaile minnesotai egyetemi tanárnő a szegényügyről ír; Ruth Taylor, Westchester népjóléti biztosa a megyei jóléti szervezetet ismerteti; Jane Culbert főiskolai tanárnő az iskolákban folyó szociális munkát; Katherine Wipple a Közegészségügyi Szolgálat főtitkára az egészségügyi nevelést; Lilian Quinn, a Hivatásos Szolgálat igazgatója a főiskolát végzett nők szociális munkáját; Sydnor Walker, a Rockefeller Alapítvány aligazgatója a XX. század filantrópiáját; Margaret Banning író a főiskolát végzett nők munkáját a politikában; Eunice Avery előadó a világesemények iránti érdeklődést; Hazel Adler a «Taylor Rendszer R.-T.» elnöke a gyáriparral összefüggő munkát; Ruth Weels főiskolai tanárnő a társadalmi elméleteket; Helen Ferris főszerkesztő a mai leányok olvasmányait; Harriett Fitt «pap felesége és otthonkészítő» a háziasság dicsőségét. Végül Mabel Newcomer és Ruth Hutchinson főiskolai tanárnők közlik statisztikai adataikat arról a 3100 főiskolát végzett nőről, akik Vassar College-ben közgazdaságtant hallgattak. A csoport 70 százaléka végzett, legalább egy ideig, fizetett munkát. Mikor az egyetemet végzett nő férjhez megy, többnyire abbahagyja a fizetett munkát és előbb vagy utóbb önkéntes, ingyenes munkát vállal. A férjes nőknek mindössze 17%-a dolgozik fizetésért. Míg régente a főiskolát végzett nőknek kisebb százaléka ment férjhez, idők folyamán ez a szám egyre növekedik, bár a házasságkötés ideje egyre későbbi, ami kedvezőtlenül befolyásolja a gyermekek számát. A fizetésért dolgozóknak több mint fele szociális vagy üzleti természetű munkát végez — a nem önálló jellegű irodai alkalmazások nem számíttattak ide. S az előbbiek közül többen mennek férjhez, mint a tanári, írói vagy hivatali pályán működők közül. A részletekből kiderül, hogy míg a női írók, újságírók,, szerkesztők száma fogy, a tudományos kutatómunkások száma emelkedik. A misszionáriusnők eltűnnek és helyettük női statisztikusok és mérnökök bukkannak elő. A kérdőívekre küldött válaszok sok érdekes felfogásbeli ellentétet reveláltak. A házasságot a nők még nem érzik elég oknak a munkátlanságra és akik nem tudtak munkájukra hivatkozni,, többé-kevésbbé mentegetőztek. Csak egyetlen egy jelenti, hogy minden idejét annak szenteli, hogy feleség legyen és ezt elegendő teljesítménynek tartja. Az anyaságot viszont minden erőt és időt lekötő foglalkozásnak tartja az asszonyok zöme. Vannak azonban 8—9 gyermekes anyák, akik tekintélyes szociális tevékenységet fejtenek ki, miután néhány évtizedet kizárólag családjuknak szenteltek.

Akiket érdekel a nőkérdés haladásának világiránya, azoknak melegen ajánlható ez a könyv. Mennyire más levegő áramlik belőle, mint egyes középeurópai politikusoknak a középkori eszmények felé visszakanyarodó nyilatkozataiból! *Bobula Ida.*

B o b u l a Ida dr.: ***A nő a XVIII. század magyar társadalmában.*** Budapest, 1933. 200 l. A Magyar Társadalomtudományi Társulat kiadása.

Társadalomtörténeti irodalmunkat számottevően gazdagítja ez a monográfia. A nők helyzetének, vagy amint szerzőnk mondaná: a magyar asszonysors fejlődésvonalának gondos feltárása és feldolgozása mindeddig nem történt meg. Bobula Ida e műve sokat jelentő előmunkálat ezen a téren. A szerző kutatásait a 18. századra korlátozta, azonban a fejlődés megértetése végett egy bevezető fejezetben messzebbre megy vissza s a későbbiekre is nem egyszer nyit perspektívát. A 18. század a békés fejlődés korszaka, Nyugateurópában a felvilágosodásé, nálunk az erőgyűjtésé, amely a németség növekvő befolyásának jegyében folyt le. A nyugati eszmeáramlatok is bécsi átírásban jutottak el hozzánk, ami sokszor a megromlott formát jelentette. Az erdélyi magyarvilágnak politikai önállóságával hatóereje is elgyengült, úgyhogy Magyarország az idegen behatások szabad zsákmánya lett. Ezek formálták a főnemesek, azután a köznemesség és polgárság életnézeteit, családi életét, a férj-feleség-attitűd változásait is. Bobula Ida szorgalmasan felkutatta e társadalmi életformák egykorú dokumentumait, az irodalmiakat is, a levéltári anyagot is és megnézte az e tekintetben elég szegényes történelmi irodalmat. Jól kinyomozta a fejlődés útvonalait és találó jellemzést ad annak tipikus formáiról. Nagy érdeme a szerzőnek a színes és gazdag anyag lelkiismeretes és szorgalmas összegyűjtése és gondos előadása. Példái, idézetei kitűnőek, s ez élvezetes olvasmánnyá teszi a könyvet. Nem állja meg azonban, hogy el ne mondjon mindent, ami érdekes és jellemző s ezzel gyengíti műve áttekinthetőségét. A vicinálisról le lehet szállani néha virágot szedni, a tudományos könyv azonban nagyvonat, amelynek tisztelnie kell a menetrendet és menetidőt.

A könyv sokkal gazdagabb, semhogy megengedhető volna egy száraz tartalmi kivonattal csökkenteni olvasóinak számát. Csak megírásának módjáról kell még valamit mondanunk. Szerzőnk a szubjektív írók közé tartozik, azonban erős igazságszeretete mérsékli szubjektivitását. E könyvben a tárgyfelfogásban jelenik meg e vonása, minden lapon érezzük, hogy a nőemancipáció lelkes híve szól hozzánk, ki a felszabadulás szempontját helyezte vizsgálódásai középpontjába. Az a benyomásunk, hogy e tendenciájának se ártott volna, ha inkább arra törekedett volna, hogy sokoldalú és kimerítő képet adjon a nő szociális helyzetéről és funkcióiról s nem helyezte volna *annyira* előtérbe a hatalommegoszlást férj és feleség között. Nem gáncs ez, csak szubjektív észrevétel, mely a szép tudományos produkció élvezete közben támadt bennünk a következő és szívesen várt munka még nagyobb sikere érdekében. *Sz. Gy.*

G. W e i p p e r t : ***Das Prinzip der Hierarchie.*** 1933.

Nem a szociológus, hanem a társadalomfilozófus szemével nézi a kérdést a szerző, ki — úgy látszik — Spann iskolájához tartozik. Végigkíséri a nagy gondolkodók tanításait (Platón, Aristoteles, Szent Ágoston, Aqu. Szent Tamás, Dante, majd újkoriak Hegelig és O. Spann), mindenütt az alárendelődés rendjének problémáját keresi, nem társadalomtechnikai, hanem elvi szempontokból, mit jelent a hierarchia a társadalom *egészére* nézve. Ez a kérdés eltűnőben volt a XIX. század folyamán, amidőn a korlátlan szabad verseny optimizmusában, a szociális darwinizmus hitében éltek az emberek. Hitték, hogy a jó, a kiváló és erős automatikusan felszínre bukkan, a rossz és gyenge alámerül a társadalomban. Ez az optimisztikus automatizmus jól megfért a demokratikus káosszal.

Tanulságos Weippert finomtollú, mély filozófiai, sőt teológiai erudícióról tanúskodó könyve, mert feltárja mindazokat a mélyen rejtőző intenciókat s várakozásokat, melyek a mai rendiség eszmekörét mozgatják. De *mi a rend?* Erre ez a könyv époly kevéssé ad határozott feleletet, mint más, de bizonyos homályos körvonalak jelentkeznek. Tanulságos a mai viták idején ráfigyelni. Nem «rend» mai szempontból a *születési* rend. «A rend nem a természet, hanem a szellem jelensége; nem vérbeli közösség, hanem szellemi szövetség». (164. 1.) A rend nem *kaszt;* ez «a rendi tagozódás félrefejlődése». (153.) A rend nem zárt, hanem nyilt. Nem követelünk oly rendeket, melyeknek alapja nincs meg; a rend nem tákolmány, hanem a ma is meglevő «latens rendeknek» kifejlesztése (die formaié Ausgestaltung einer schon vorhandenen Schichtung. 197. 1.)

A liberális társadalom kaotikus osztályai közepett hirtelen alakított szervezetek hálózata özönlik végig kuszán a társadalmon. Ezzel szemben a mai rendiség mozgalma a meglevő életformákat hangsúlyozza, azt, hogy minden szervezet az emberek szervközösségére épít.

Bőséges társadalomkritikára nyílik út az új rendi eszmékkel kapcsolatban. Szemben áll a régi és az új, az új a maga igazolását egyelőre nem a maga kiépíthetőségében, hanem abban látja, hogy a régi hibák kiküszöbölendők a társadalomból. Íme néhány szempont. A demokratikus tömegtársadalomban a magasabb emberminőség elkallódik; hogy az egyén kifejlődhessék, meg kell találnia «a maga rendjét». (Ez egy «arteigene Lebensform») «A rendbe az ember mint egész lép be.» «A rend nemcsak a foglalkozás és érdek oldalát szervezi» (155.) «A hierarchikusan tagolt társadalomban a tipikus uralkodik». (159.) Míg a demokratikus állam egyenlősít, uniformizál, hiszen a tömegek uralmát képviselte, a rendi állam *önálló létű csoportokat* alkot (Eigensein, eigene Lebensform, Selbstsein, Eigenheit, Sondersein; mehr noch: er ist . . . durchaus souverain! — igaz, ez csak «rang»-szuverénitás, 156. 1.).

Mindez igen szétszaggatná a társadalmat, ha nem volnának morális

erők. S most bukkan elénk az új, erős hit: egyszerre csak új szellem költözik a társadalomba.

A rend így először is *önkorlátozó.* A liberális versenykaosz nem ismerte az önkorlátozó embert; mindenki:eljes erővel küzd, szerez, gazdasági imperialista és kapitalista. Így egészséges társadalom nem születhetik meg. A haladás elve érvényesül, de ez «lelki nyugtalanság», melynek köréből a rend szabadít fel. Itt a konzervatív eszme is hódít (das Prinzip der Dauer. 165. 1.). A versenykaoszban az emberek nem tudták felismerni *helyzetüket* sem; az eltűnő helyzetekben az emberek atomjai nem érezhették sem értéküket, sem felelősségüket. A «rend» meghozza az új csodát, a «felelősséggel párosult szabadságot» (verantwortungsbewusste Freiheit. 145. 1.) Csak akkor van szó igazán alárendeltség érzéséről, ha az ember tudja, *mihez* rendelje alá magát: ez az «egész». (Nur innerhalb eines Ganzen gibt es einen Rang. 81.1.) Ezért kell az egészet tagozni kisebb egységekké, amelyekhez az ember hozzámérheti magát, helyzetét és beleilleszkedik. A liberális állampolgár a 20—60—120 milliós államegységekben elveszett, atommá lett.

Weippert nagy nyomatékkal hangsúlyozza, hogy a «rend» legfőbb indoka az, miszerint oly alárendeltségi viszonyok jöttek létre, melyekben a legfelsőbb helyeket *materiális* érdekek foglalták le; ezzel szemben a rend a *szellemi* értékek uralmát jelenti. A liberális eszmény «államnélküli társadalom, élén a gazdasággal»; a rend többet és magasabbrendűt akar. Továbbá csak az új rendek körében érvényesül a valóban felelősséget vállalni akaró *vezető.* (Másutt «die Einsichtigen u. Verantwortungswilligen werden überstimmt.) Az új irányzat el akarja kerülni a tömegek túlsúlyát s az osztály harcokat. «Az osztályharc — írja (166. 1.) -— megsemmisítő harc, mely mögött megszűnt minden közösség. Az osztályok mint abszolút idegenek küzdenek egymással... és még akkor is elvileg idegenül állnak szemben egymással, amidőn nincsenek harcban. Az osztályharc célja egyeduralom; ezért nem érhet véget e harc lényege szerint, csak akkor, ha *mindenkinek* ellenállását végleg letörték.» Ezzel szemben a szövetségileg egyesült (bündisch geeinte) hierarchia keretében a harc csak vita *egy közösség megtartásának a síkján;* elvileg uralkodik a társas kötöttség . . . Mindennek alapján van a békülés készsége». íme felemelő kép a jövőről.

Bár reálpolitikai szempont kevés van a könyvben, s a felhozott elvek igen levegősek, mégis figyelemreméltó, tiszta meggyőződéseket s olykor mély meglátásokat tartalmaz e könyv, mely az új idők szellemének virulens erőiről tanúskodik s tipikusan tükrözteti a poszt-demokratikus idők korhangulatát. Kár, hogy tüzetesebb szociológiai megfontolásai merőben hiányoznak.

Dékány István.

Dr. C h a l u p n y E m á n u e l : ***Szociológia. I. rész.*** *A jog és erkölcs szociológiája és filozófiája.* (Prága, 1929. A szerző kiadása.)

Chalupny, a cseh társadalomtudományi irodalom régi, jelentékeny munkása e legújabb művében az alaki jog s a való élet harcát s e küzdelem gyakorlati eredményeit fejti ki. A szerző szerint a jog filozófiája és szociológiája eddig csak az elmélet talaján mozgott s nem törődött a jog gyakorlati alkalmazásával. A jogi tények lényegéből kiindulva a jogi élet legelrejtettebb vonatkozásait is felderítvén, a jognak az erkölcshöz s általában a kultúrához való viszonylatait kell megállapítani.

A jog tökéletes megértéséhez nem elegendő a logika, sem a jogi irodalom és a törvények ismerete. A törvény csupán egyik összetevője a jognak, amely önmagában élettelen és hatóerő nélkül szűkölködő és csak a gyakorlati alkalmazása révén válik társadalmi tényezővé.

A joggyakorlat sokszor és többszörösen áttöri a törvény betűit. Az igazságszolgáltatás egyik megnyilatkozása annak a ténynek, hogy a törvény nem meríti ki a jogot, mert kívüle számos más folyamat van, amely a jog összetevőit alkotja, ezeket azonban a szakirodalom eddig meglehetősen elhanyagolta.

A törvény körén kívül álló befolyások nem szükségképen erkölcsellenesek, sőt legtöbbször nem is azok. Néha nehéz megállapítani a törvény tendenciájának és hatásának erkölcsi értéktöbbletét, mert a törvény, míg az erkölcs védelmét kívánja szolgálni, egy másik, vele egyenrangú, avagy még jelentősebb erkölcsi posztulátummal jöhet összeütközésbe.

Íme egy-két példa. A cseh-szlovák polgári törvénykönyv 879. §-a szerint «a szerződés, amennyiben ellenkezik a törvény rendelkezéseivel vagy a jó erkölccsel, érvénytelen». Eszerint jogilag érvénytelenek lehetnek az olyan megegyezések is, amelyek az erkölcs szempontjából közömbösek vagy pedig erkölcsi akadályba nem ütközők. Így járunk a legelső példával, amelyet a törvény e helyütt megemlít. «Érvénytelen, ha valaki házasságközvetítésért jutalmat kötött ki.» A törvényhozó valamiféle szociál-etikai érdekre gondolhatott, arra, hogy a házasságközvetítéssel üzletszerűleg ne foglalkozzanak. Ez azonban a jelen korban anakronizmus, hiszen állandó a panasz, hogy a polgárok jelentékeny része házasság nélkül él s szociális érdekek fűződnek ahhoz, hogy a házasságok létrejötte előmozdíttassék.

A klasszikus jog közismert elvének, «fiat iustitia, pereat mundus», is csak elméleti értéke van. Az igazság bárminő értelemben vett eszménye az erkölcsi együttérzés bármilyen nemes mozzanatát sem ismeri el; mindazáltal a jog gyakorlatában az együttérzés hatóereje nagy és igen gyakori. A bíró is ember s így nem tud elszakadni saját szociális lényének különböző összetevőitől, noha ezt a törvény avagy jogi eszmény nyomatékosan kívánja. Hiszen ha a törvény megengedné a rokonérzések szerint való ítélkezést, összedőlne minden igazságszolgáltatás. Azért minden nemzet és minden

kor, ha nem is engedi meg, hallgatólagosan tűri a rokonérzések befolyásoló mozzanatait mindaddig, amíg azok feltűnő igazságtalanságokra nem vezetnek. Más szavakkal: a rokonérzés a jogban tényleges hatóerő gyanánt működik, de csupán névrejtve érvényesül.

Az erkölcs és a jog különbözőségének kiváltképen világos példáját látjuk a moralistáknak az alaki jog területén az igazmondásra és a hazugságra vonatkozó s egyre ismétlődő klasszikus vitájában. A szigorú moralisták, mint Kant és Fichte, az ószövetségi tízparancsolat tanítását hirdették azon az alapon, hogy az ember erkölcsileg köteles mindig és mindenütt megvallani az igazságot a következményekre való tekintet nélkül, minthogy az erkölcsi kötelezettség abszolút és formális. Fouillée ezzel szemben azt igyekszik kimutatni, hogy már Sokrates és Platón mélyebben hatoltak be eme problémába és beigazolták, hogy olykor a hazugság is lehet jó és szép, az őszinteség pedig rút. A brahman tudósok is megengedik bizonyos esetekben a hazugságot. A legmodernebb moralisták között is ingadozó az igazmondásról való felfogás.

Természetes, hogy a bíró akár polgári perben, akár bűnvádi eljárásnál az igazságot csak a tanuk igazmondása alapján tudja kideríteni, következőleg a tanúk igazmondása az igazságszolgáltatás elengedhetetlen feltétele, mindazáltal van eset, amikor a perrendtartás a jognak s igazságnak elébe helyezi a politikai (hivatalos titok), egyházi (gyónási titok), családi (rokonok tanúskodása) érdeket. Sőt a vádlottak tanúvallomásaiban közvetve megengedi a — hazugságot.

A szerző ügyesen bizonyítja, hogy a törvény lényegileg csak keretet nyújthat, csak általános elveket és többször csak elvontságokat állapíthat meg, de előre nem szabhatja meg az egyes esetek jogi eldöntését. A másik főtétele, hogy a jog formalizmusa nehézkes, bizonyos konvenciókhoz ragaszkodó s merevségekbe rögzített, vagy szavakhoz tapadó külsőségekhez való kötöttséget mutat. De a jog gyakorlata oly sokféle külső és belső hatásokkal küzd, a valóság olykor annyira átalakító, a lényeget is megváltoztató erővel dörömböl a paragrafusok börtönfalain, hogy azok össze is dőlhetnek.

Zachár Emil.

Prof. dr. T h e o d o r G e i g e r : ***Erbpflege.*** Ferdinánd Enke Verlag. Stuttgart. 1934. 126 oldal.

Az ószövetség a torzonborz, «vadszagú», «naponta halni járó», becsapható, szűkszavú s az anyagi érdekei ellen, vad, hettita asszonnyal házasodó Ézsau; meg a «simabőrű», «sátorlakó», fondorlatos, bőbeszédű, érdekházasságáért a hetedik határba elkószáló s egy beteges családba nősült Jákob jelképében állítja elénk a civilizáció hiányának, valamint eltúlzott módjának az emberre való hatását.

Tulajdonkép máig sem tudunk lényegesen többet erről a kérdésről

s a fajvédők, a ma bajmegállapítói is, ahelyett, hogy végül döntenének már a mai Ézsau meg a mostani Jákob fajtájú emberek értékét s jövőjét illetően, indulatos vitákkal húzzák a világtörténelem folyamán már annyiszor elfecsérelt, drága időt és ellentmondó intézkedéseket követelnek.

Th. Geiger szokatlanul biztos szemmel lát keresztül az így támadó zűrzavaron s arra hivatkozva, hogy eddig még csakugyan nem volt olyan Ézsau-nép, melynek ne *kellett* volna civilizálódnia s az ezzel járó élettani értékcsökkenést, különféle testi-lelki hátrányokat elszenvedni, szembehelyezkedik a ma elterjedt szellemáramlatokkal s a civilizált ember mellé köti le magát. Egyben ki is mutatja, hogy a civilizációval együtt járó változások kettős értékűek, hogy a civilizált ember nem okvetlen Jákob s hogy mindenki, minden fejlődési fokozaton érték maradhat faji szempontból is. Ugyanilyen szerencsésen érvel amellett is, hogy az egyén csak akkor valóban értéktelen, ha társadalmilag szintén az, vagyis ha az élettani meg a társadalmi értékcsökkenés egybeesik. Éppen ezért óva int a mai faj védelmi törekvések legnagyobb és legveszélyesebb túlzásától, a nem biztosan értéktelen egyéneknek a társadalomból magtalanítással való kirekesztésétől, mert — s itt ismét meggyőzően érvel — a jó környezet ezer lehetőséggel tud felszínre hozni majdnem teljesen elrejtett egyéni erőtartalékokat is.

Ugyanezt találja az egyes társadalmi rétegek faji és örökléstani értékének vizsgálatakor. Itt megint figyelmeztet az életformának, az élet- és táplálkozásmódnak esetleg a tökéletlenre is kedvező, illetőleg az értékesre is károsan hatható befolyásaira és arra, hogy éppen e hatóerők következményeinek elhanyagolása vezetett a mai fajvédelem egyoldalú, részben a társadalmi irigységen nyugvó értékszemléletének fonákságaihoz.

A továbbiakban nemcsak mint értéket, hanem — nagyon helyesen — egyben .mint kockázatot is tárgyalja a szakirányú értelmet s általában a magasabb szellemiséget. Végül pedig úgy fordul el Ézsautól, mint a tökéletes ember ellenképétől, hogy a jövőben a fejlődni kényszerülő emberek minél nagyobb része juthasson túl a félúton, a Jákob-korszak veszedelmes akadályán. Emiatt látja szívesen a legveszélyesebb esetekben a magtalanítást, mint kivételes intézkedést, de a végcél érdekében minél több, minden környezetokozta kártól védett, szabad embert kíván, hogy ezek minél nagyobb része s a lehetőség biztosabban juthasson fel a civilizáció, illetőleg ebben az esetben már az egykor eljövendő valódi kultúra csúcsára.

Bizakodó, megoldással kecsegtető e gondolatmenet s éppen ezért nem a csak diagnózist adó ószövetséget, hanem az ennek törvényeit ugyan nem eltörlő, de «betöltő», az emberi faj kérdéseinek első megoldását nyújtó újszövetséget kell idéznem. És az efféle gondolatok atyját, Krisztust, aki már egyetlen nagy békébe összefogva látta az útszélre, a kövek, a tövisek közé s a jó földbe esett, a környezethatás miatt elpusztult s a szerencsésen gyümölcsöző magvakat és aki a talentumról szólva elsőnek emelte ki a

tehetség kockázatos voltát s azt, hogy ezt a veszélyt egyénnek, társadalomnak mégis vállalnia kell.

Súlyos gondolatokat idéz Th. Geiger s ezeknek embere is tud lenni. Az egész kérdésnek szinte teljes társadalomtudományi feldolgozását adja, ha csak vázlatosan is s ami könyvéből hiányzik — az egyes emberféleségek testi-lelki tulajdonságainak faji és örökléstani szempontból való értékelése — még igen újkeletű kutatás eredménye s bizony még embertani körökben sem eléggé ismert.

Műve második részében az eddigi faj védelmi eljárások módozatainak s ezek eshetőségeinek értékelő ismertetésével, a kivitel részleteivel foglalkozik, s a faj védelem eljövendő munkásainak kiképzési módját tárgyalja.

Könyvének érdeme még nyugodt hangja, világos, töretlen okfejtése és a bő irodalmi áttekintés. *Fülöp István.*

ERDÉLYI FALUTANULMÁNYOK.

I. G y a l l a y - P a p p Z s i g m o n d : *A nép és az intelligencia.* 1931. 67. 1.

II. D e m e t e r Béla: *Hogyan tanulmányozzam a falu életét?* 1931. 32. 1.

III. D e m e t e r Béla: *Az erdélyi falu és a szellemi áramlatok.* 1932. 36. 1.

IV. Mikó Imre: *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés.* 1932. 134. 1. Cluj—Kolozsvár, Az Erdélyi Fiatalok kiadása. (Budapest, Stúdium.)

Szekfü Gyula szerint «a húsz- és harmincéveseket egyformán jellemzi a nemzetiségnek népi koncepciója . . . Leszámoltak magukban azzal, hogy a polgári osztály kialakításától nemzetünk végkép elkésett, s ma már máshonnan nem remélhetünk életenergiákat, mint a volt jobbágy a paraszt, kisgazda, falusi rétegekből». Ez az elgondolás jellemzi az Erdélyi Fiatalok működését is. Náluk az álmodozások már konkrétummá válnak, s nem elégednek csupán a bajok diagnózisával, hanem gyógyítani, megmenteni akarják a magára hagyott falut és parasztságot. E célból szállnak ki az elfeledett apró kis falvakba, hogy jóvá tegyék az apák mulasztását, s felemeljék a magyar falut. Különösen áll ez Erdélyre vonatkozólag, mert látják, hogy «a városok szükségszerű elrománosodását az erdélyi magyarság csak a falu magyarságának megmentésével védheti ki, s csak így biztosíthatja az erdélyi népek nemzetiségi egyensúlyát». Az Erdélyi Fiatalok faluszemináriumának tagjai kimennek a falvakra s ott tanulmányozzák a népet, figyelmük kiterjed az élet minden vonatkozására és megnyilvánulására. A falutanulmányozás metódusát Demeter Béla foglalta össze a Falu Füzetek 2. számában. Itt különféle kérdéscsoportok vannak, amelyek a falu anyagi, szellemi és társadalmi életének

megnyilvánulását vizsgálják. Azt, hogy az így nyert szociográfiai felvételeket miként kell feldolgozni, megláthatjuk a másik három füzetből. E füzetekben a szerzők más és más oldalról akarják megvilágításba helyezni a falu életét és társadalmát. Gyallay-Papp a nép és intelligencia egymáshoz való viszonyát boncolgatja. Kutatásai nyomán arra a meggyőződésre jut, hogy a nép és az intelligencia közötti nagy szakadéknak, bizalmatlanságnak az oka az, hogy a népet elhanyagolták, s a népgondozassal sosem törődött senki. Keserű hangon állapítja meg, hogy «az intelligencia és a nép ügye csupán nagykezdőbetűs intézményekre volt bízva, melyeknek alapszabályzatából nem a Célra, hanem a Tisztikar megválasztására vonatkozó paragrafusok kerültek előtérbe». Jól esik hallanunk, hogy Erdélyben a nép és intelligencia egymásra kezd találni, amire szép bizonyítékok a fenti írások is. Főkép az egyházi szervek dolgoznak a nép érdekében, a felekezeti iskolákban, előadásokban és egyesületekben.

Demeter Béla azt teszi vizsgálat tárgyává, hogy mennyire hatottak a szellemi áramlatok az erdélyi faluban. Megállapítja, hogy vallási téren bizonyos kiábrándultság észlelhető, amit a háborúnak és forradalmaknak tud be. A szociális irányzatok — szociáldemokrata és kommunista ideák — elérték már a falut is. A nép fogalmai azonban nagyon zavarosak a szociális irányzatokra vonatkozólag, s híveket ezek az eszmék csupán csak az elárverezettek és az élet más hajótöröttjei között találnak.

Az eddig megjelent falutanulmányok között legértékesebb és legmélyrehatóbb munka Mikó tanulmánya. Ő a nemzetiségi kérdést teszi vizsgálódása tárgyává. Tanulmánya első felében történeti áttekintést ad a nemzetiségi kérdésről. Megállapítja, hogy a XVIII. század végéig a nemzetiségi kérdést Erdélyben nem ismerték «hogy mennyire nem volt probléma a nemzetiségi kérdés az erdélyi fejedelemség korában, azt bizonyítja az is, hogy csak nemesi, jobbágy-és vallási összeírásokat végeztek, s az első hivatalos nemzetiségi statisztika 1761-ből származik». A románság a századok folyamán egyre jobban terjed, a XIX. század végén már nagyobb volt számuk, mint Erdély három nemzetéé együttvéve. A magyarságból is rengetegen közéjük olvadtak. Az asszimiláció legnagyobb volt a magyar impérium utolsó évtizedében. A román impérium alatti faluban ez az asszimilációs folyamat megállott. Érdekes megállapítása a szerzőnek, hogy a falun az iskolaültette sovinizmus csakhamar kihal a népből, s a vegyes lakosságú faluk egymáshoz való viszonyát szerinte legjobban fejezi ki az a borsai román paraszt, ki a magyarokra célozva e szavakat mondja: Traim impreuna ce frati (együtt élünk, mint testvérek). Mégis a magyar paraszt sorsa alig viselhető el; rengeteg áldozatot hoz nemzetisége fennmaradásáért. Fizeti a nyomasztó adókat, de neki kell gondoskodni a magyar kultúráról is, mivel a román földreform alkalmával elvették az *egyházi* birtokokat. Így *most ő fizeti* papját, s tanító-

ját. De viseli a terhet, tovább görnyedve, s minden áldozatot meghoz nemzetiségéért. A magyar falusi ember nyíltan bevallja, hogy neki mindegy, hogy ki uralkodik felette «ez az alkalmazkodási képesség és józan önzés a történelem folyamán a parasztság, s így nemzetiségi fennmaradásának is egyik fő megtartó ereje volt».

Megható, hogy mily szeretettel, mennyi odaadással beszélnek ezek a fiatalok a faluról és parasztságról. Mindegyik tanulmánya végén különféle terveket, útmutatásokat ajánl, hogy mikép lehetne ezen a mindenkitől elfeledett, de lassan újra felfedezett nemzetfenntartó osztályon segíteni. írásaikból látszik meggyőződésük, mely szerint ők a nemzeti megújhodást csakis a parasztságon keresztül tudják elképzelni.

Melki József.

M i h e l i c s Vid: ***Keresztényszocializmus.*** Budapest, 1933. Kiadja a Magyar Szemle Társaság. 79 1.

A világváltozás, amelynek napjainkban tanúi vagyunk, elsősorban egy új gazdasági rend megteremtésének irányában jelentkezik. A tőkéskapitalizmusnak mai rendjét több oldalról támadják, az egyik a kommunizmus és a szociáldemokrácia, tehát mindaz ami Marx hatása és szelleme alatt fejlődött, a másik a nemzetpolitikai reformmozgalmak, mint a fascizmus és a német nemzeti szocializmus, ehhez közelállóan az agrárizmus, de nem mint önálló tényező, a harmadik a kereszténységocializmus, helyesebben az a nagy és a keresztény társadalomszemléletből fakadó irány, amely a jelen gazdasági rendjét a kereszténység valódi hivatásának megfelelően átalakítani kívánja. Pregnáns jellemzője ez iránynak Mihelics által (77. 1.) idézett cikke az «Osservatore Romano» 1930 április 3-iki számának, melyet alkalmasint Pacelli bíboros-államtitkár írt: «Ha mi a szűkölködőket meghagyjuk meg nem érdemelt nyomorukban, akkor azok, akik bennünk Jézus követőit látják s akik a Mestert tanítványainak cselekedetei után ítélik meg, gyűlölettel telten fordulnak el Tőle. Nekünk pedig véres ostorcsapás gyanánt vághat arcunkba Krisztus átka: «Jaj nektek, ti képmutató farizeusok, akik hosszú imáitok leple alatt felfaljátok az özvegyek házait».

Mihelics Vid széles alapon foglalja egybe a keresztény felfogást a nagy gazdasági reformról. Éppen ezért — legalább magyar szemmel — könyve sokkal többet tartalmaz, mint a kereszténységocializmus, ami dinamikai erővé nem tudott még válni. Az a táblázat, amelyben a fehér internacionálé szervezeteit és munkástömegeit mutatja ki, élénken jellemzi ezt.

Mihelics könyvében ennél jóval több van, rendszeres, áttekintő és alapos összefoglalása a keresztény társadalomelméletnek és abból folyóan a szociális (a tartalomjegyzékben sajtóhiba van, mert speciális van szociális

helyett) kérdés megoldásának irányelveiről (a magántulajdon, munka, a termelés tényezői, az állam), a kereszténységszociális mozgalomról (a romantikusoktól XIII. Leó fellépéséig, a «Rerum Novarum» enciklika, szociálpolitikai vívmányok, intézmények és szervezetek, a fehér internacionálé, a «kereszténységszocializmus» Magyarországon), a fejlődés irányáról (a vallásos szocialisták, szociálpolitika vagy szociális reform, a «Quadragesimo Anno» enciklika) szól a könyv. E kérdések alapos, pontos és ismertető feldolgozása a könyv tartalma. Mihelics Vid könyve tárgyánál és tartalmánál fogva egyaránt értékes szociológiai munka. A magyar tudományos irodalomban első ily tárgyú összefoglaló monográfia. *A. F.*

Papp Jenő: ***A mai Magyarország erkölcsrajza.*** Korunk kritikája. 1918—1933., 1934., 2761.

A népszerű rádiófelolvasó, kinek hangját csaknem minden vasárnap hallja a magyar közönség, sajátos típus. Szinte rejtett és nem szem előtt álló típus, mert nem sokan veszik ma még észre, minő áthangolódás ment végbe az utolsó 15 év alatt társadalmunkban. Egy gentry-Magyarország hangját lassan-lassan átveszi egy polgári Magyarország tónusa és új felfogás jelentkezik, mely az uralomra berendezkedett régi vezető osztályok részéről nem volt tapasztalható. Sokkal szerényebb ez az új hangnem, magábatekintő lett az ember és így morális reflexióra hajlamos. Nem a hatalmi presztízs fenntartásának öntudatlan intenciója hallik ki a sorok közül, hanem magábanálló józanság és kevésigényűség szava, de amely törhetetlen élniakarást zeng. Eszmél és nem szónokol, int és nem parancsol. Líra van benne, némi páthosszal, de ez nem az érzelem, hanem inkább az akarat lírája. Tehát nem álmodozás. Ha feddő hang sajdul fel, ez nem felülről jő, hanem valaminő jószándékú barátunktól.

Azt mondhatnók, Papp Jenő hangja egy polgári, józan, nemes veretű, de kisméretű moralizálás stílusa, amely a kis témák mozaikjának igen megfelel. Most pedig jött a nagy könyv, «Korunk kritikája» alcímmel. Ez már nem kisméretű téma, sőt éppen igen is nagy, átfogó egészé. Mit tett a szerző? Azt, ami tőle telhetett. Igyekezett sebtében magasra emelkedni, hogy onnan tekintsen le a korra. Azonban akárminő ötletes is a stílusa, miről már a fejezetcímek tanúskodnak, valamikép minden oldalon kiérzik, hogy az egész téma nem az ő stílusa. Mindenekelőtt a fentemlített baráti közelség nála nem egyszer finom akkordokat szokott ütni, egyenlőséget és jószándékot lehel, de nem alkalmas arra, hogy elhitesse velünk: ő nagyon mély erudicióval rendelkezik. Hiányzik a korfölöttisége, a magasabb és átfogó szempontja. A gentry túlönérzetes hangja nem hallatszik fel a szerző lelke mélyéből, ámde — kárhozat — ott van a nagy téma s a szerző kénytelen túlönérzetesnek lenni, ítél elevenek és holtak fölött az örökkévalóság egyenes megbízásából. Már pedig az olvasó

minden lapon érzi: ötlet? — az van, de hiányzik a mélység, a politikai világkép, a lehiggadt életfelfogás. Jön a nagy és hangos vezércikk-téma, és benne előkerül egy tárca-rovat, melyben morális novellák vannak, hol jó, hol rossz ítéletekkel. Történelem, etika, szociológia igazán nem inspirálta a szerzőt.

Mindamellett sokan el fogják ezt a könyvet olvasni. Azt hisszük, elsősorban azért, mert nálunk szokatlan műfaj ez az «erkölcsrajz». Angolok, franciák már régóta művelik. Igen magas színvonalú és hírneves publicisták jelennek ott meg ezen a téren, akik élettapasztalatban sokat gyűjtöttek magukba s nemcsak szellemes írók. Az írónak, ki ily «erkölcsrajz» írására vállalkozik, rendszerint meg van a megfelelő belső mérete, s a fejezetek nem válnak gyorsan felvázolt novellákká. Kár, hogy Papp Jenő nem hallgatott magára. Jó szeme van, finom érzése, mely a régi magyar középrend élethangulatából sokat élénken megőriz s virulens ítéletei röpködnek, mint a méhek: íme, mennyi a méz az életben, csak ne hagyjuk elsavanyodni! önmagától elcsábította a szerzőt egy politikai kor-beállítottság, tömegeknek szóló szónoklatokat és sebtében összehordott ítéleteket hallunk, amelyek szüntelenül áradnak, de az áradás vize nem tisztul meg kristályos ítéletté. Nem vonjuk kétségbe a bátor hang mögött rejlő jó szándékot, A jó szándék ápolása helyes, de még távolról sem elég: *látni* is kell egy *egész* vergődő kort. Ki tud ma 15 évre biztosan előrelátni? Senki. És ha ez nem adatik meg emberi halandóknak, ne is emeljünk vádat azért, mert 10—15 évvel ezelőtt nem láttak mindent előre. A történelmi méltánytalanság, melyre pedig nincs hajlama a szerzőnek, eléggé feltűnik a könyvében. De még ezt is megbocsáthatná az olvasó, ha a közelgő jövő rajzát, körvonalait valamikép kiérezné a műből. E téren hiába kopogtat.

Visszatérünk. Rokonszenves egy ily «erkölcsrajzi» vállalkozás, a hangnem új és eszméltető ingert ad. Nem sikerült a téma és szerző összhangját megtalálni. Első kísérlet ez, s így nem sikerülhet minden. De azt hisszük, a szerző szeme nem fog a jövőben sem az efajta téma, a nagypolitika világködén áthatolni, s így a kisebb témák szeretetét jó szívvel ajánljuk, ahol mint tehetséges megfigyelő s író többet fog tehetni. —*n.*

G u s t a v e M é q u e t : ***Les leçons du plan quinquennal.*** Paris, Alcan. 1934. 252 1.

Orosz kérdésről lévén szó, talán nem felesleges előrebocsátani, hogy a könyv propaganda-céloktól mentesen íródott. Szerzőjén meglátszik, hogy szigorúan a tárgyánál kívánt maradni, ami azonban nem zárja ki, hogy némely gyanakvóbb olvasója ne találja esetleg túljóindulatúnak az elfogulatlanságát. Annyi tény, hogy a könyvben felhasznált statisztikai anyag orosz hivatalos forrásokból van merítve s így azoknak adatait nyilván nagyon nehéz volna bárkinek is ellenőrizni.

Hogy mit sikerült a *pjatyiletká-ból* megvalósítani, annak megállapítása valószínűleg inkább a közgazdászokat fogja érdekelni. Szerzőnk állítása szerint a terv körülbelül háromnegyedrészben volt végrehajtva, midőn kevéssel az első ötéves periódus letelte előtt (1932) már az újabb ötéves tervet indították el. Hogy ez teljesítménynek mekkora volt, arról valóban csak a könyvben közölt számok adhatnak megfelelő képet s az érdeklődőt kénytelenek vagyunk odautalni. Az ötéves terv kivitelének vannak azonban olyan mozzanatai is, melyek a szociológus, illetőleg a szociálpolitikus figyelmére is igényt tarthatnak és amelyekről ezért érdemesnek tartjuk itt pár szóban megemlékezni.

Így mindenekelőtt kiemelendő, hogy az orosz gazdasági élet átépítése szinte laboratóriumi alátámasztását nyújtja ama «materialista» tételnek, mely szerint a termelés formáinak fejlődése szükségszerűleg a társadalom képének megfelelő módosulását vonja maga után. Eltekintve azoktól a népmozgalmi adatoktól, melyek pusztán a lakóhely és foglalkozás szerinti eltolódást érzékeltetik,[1] számos olyan jelenséggel találkozunk, melyek a társadalom gyökeres átalakulásának előhírnökei. Tagadhatatlan, hogy e jelenségek nagyrésze erőszakos, sőt kíméletlen intézkedéseknek tulajdonítható, így elsősorban azoknak, melyek politikai okokból bizonyos osztályok (birtokos, nemesség, városi középosztály, gazdag parasztok) eltüntetését célozták. De emellett tanúi vagyunk olyan folyamatoknak, melyek az ú. n. proletár-rétegen belül is lényeges átalakulását jelentik az életformáknak. Többek közt felötlő a nők nagymérvű előnyomulása a kereső pályákon: nem számítva ide a mezőgazdaságban foglalkoztatottakat, 1930-tól 1932-ig 3.7 millióról 6 millióra nőtt a dolgozó nők száma s csak magában a gépiparban 1926—1931 közt 9.3%-ról 18.9%-ra emelkedett az arányszámuk. Jövőre való kihatásában ennél jóval fontosabb körülmény, hogy a tanult munkásokban mutatkozó hiány hihetetlen lendületet adott a közoktatás kiépülésének. 1930-ban elrendelik az általános iskolakötelezettséget s ennek eredményekép az elemi és középiskoláknak 11 milliós létszáma (1928) pár év alatt 25 millióra nő, ami a 8—14 év közt lévő iskolaköteleseknek 91%-át jelenti. A szak- és főiskolák látogatóinak száma pedig ennél többszörösen nagyobb mértékben szökkent fel, mivel az ifjúságot céltudatosan a szakiskolák felé terelik.

A könyv látható elismeréssel szól a szociális haladásnak több — pl. a lakásviszonyok javítása, az egészségügyi szolgálat fejlesztése, a társadalombiztosítás kiépítése stb. — nyugateurópai szemmel mérten is értékes vívmányáról; mindez azonban alig ellensúlyozza azt a lehangoló benyomást, melyet az említett haladás érdekében hozott óriási

[1] Mint pl. a bérmunkásságnak négy év alatt 10 millióról 21 millióra való szaporodása, vagy a városlakó népességnek 17.9%-ról (1926) 20.8%-ra (1931) való emelkedése, amivel együttjárt a százezernél népesebb városok számának 50%-kal való megnövekedése.

áldozatok hagynak az olvasóban. És itt nem is az új rendszer valódi áldozataira, a gazdaságilag és emberileg tönkretettek millióira gondolunk, hanem arra a rengeteg nélkülözésre, kizsákmányolásra s szinte kényszermunkává szigorított fegyelemre, melyet a diktatúrát kedvezményezett rétegének, a proletariátusnak is viselnie kellett.

Arra a sokat vitatott kérdésre, hogy a kommunista gazdasági rendben mi pótolja a kapitalista termelés egyéni haszonindokát, a feleletet — úgy látszik — abban a tényben kapjuk meg, hogy az ötéves terv végrehajtása az emberi és anyagi erők mozgósításának legkíméletlenebb eszközeivel volt csak biztosítható. S az egész gazdasági életnek hadiállapotba helyezését nem csupán az jellemzi, hogy a nemzeti jövedelemnek mintegy harmadrészét vonták el a néptől a szükséges befektetések fedezésére (burkolt hadikölcsön, *tetézve* a pénz értékét valószínűtlenné tevő különleges hitelműveletekkel), hanem a munkaerőnek az igénybevétele is majdnem a hadikötelezettség ellenmondást nem tűrő formái közt történt. Kezdve azon, hogy a legfontosabb szükségleti cikkek megszerzése a nagy tömegek részére csak az állami kezelésben lévő szövetkezeti intézményeken keresztül és a megfelelő élelmiszer- vagy ruhajegy birtokában lehetséges, egész addig a drákói intézkedésig, mely a termelés folyamatának szabotálását bizonyos esetekben halálbüntetéssel sújtotta, minden a háborús gazdálkodás merev könyörtelenségére emlékeztet. A közhangulatnak a szükséges hőfokon tartása is a jólismert eszközökkel történik: a kritika és szabad vélemény elfojtása, az ellenség (idegen kapitalizmus) támadó készülődéseiről keringő hírek, a győzelem (ideális kommunizmus) kecsegtetései stb. szolgálnak lelki hátvédül a munkafrontnak. Magukban az üzemekben pedig hivatalosan szervezik meg a munkások vetélkedését a munkateljesítmény fokozása érdekében, élcsapatokat állítanak fel, melyeknek buzdítólag kell hatniok példájukkal a többiekre, a legbuzgóbbak közt díjakat és kitüntetéseket osztogatnak, a lusták felett pedig ott áll az a fenyegetés, hogy megfosztják őket az élelmiszerjegyektől, ami az anyagi tönkretétellel egyenlő, mert a még meglévő gyér magánkereskedelem árai néha hatszorosan is-meghaladják az állami üzletek árait.

A munkaviszonyoknak s általában a termelésnek ez a katonai mintára való megszervezése természetesen kizárja az egyéni szabadság elvének tiszteletbentartását. Az államszocializmusnak orosz módszerei különben a liberalizmusnak minden csökevényével véglegesen elbántak. Hogy a magánvállalkozás halálra van ítélve, abban a körülményekhez képest még nincs semmi meglepő. De hogy magának a munkásságnak a személyes mozgásszabadságát és szervezetei keretében az önvédelmi harchoz való jogát is elkobozzák, az már körülbelül a szocialista ideál kigúnyolásához hasonlít. Az éppen csak megtűrt szakszervezetek nélkülöznek minden befolyást, bérmozgalmat nem indíthatnak s az üzem veze-

tésébe sem szólhatnak bele. Irányításuk a hozzávetőleg mindössze egymillió tagot számláló kommunista párt kezében van s a párt által kijelölt feladatok,hogy a fegyelmet fenntartsák, a munkásokkal megérttessék az állam célkitűzéseit, mindenekfelett pedig igyekezzenek minél nagyobb munkateljesímény elérésére ösztönözni őket.[1]

Az ötéves terv Oroszországot számottevő gazdasági hatalommá tette, aminek hatása a nemzetközi politikában is mindjobban megérződik. Viszont kétségtelen, hogy a társadalomszervezés elvi alapjai tekintetében nem hozott semmi haladást jelentő újat. *t. b.*

Nizsalovszky Endre: ***Az érdekkutató jogtudomány a magánjogban.*** Debrecen, 1933. 31 1., 8°.

A Debreceni Tisza István Tudományos Társaság I. osztályának ebben a kiadványában (V. kötet 7. sz.) *hivatottsággal és nagy* felkészültséggel megír ott rövid tanulmányt üdvözölhetünk, amely hasonló jellegű munkában nem éppen gazdag jogi irodalmunkban szerencsés kezdeményezést jelent.

A jónevű szerző az «Interessenjurisprudenz» név alatt ismeretes, szerencsés magyar szóhasználattal «érdekkutató jogtudománynak» nevezett iránygondolatkörét és főbb eredményeit kívánja a mozgalom előzményeinek s az ellentétes nézőpontoknak ismertetése mellett megvilágítani; azok heurisztikus értékét és gyakorlati használhatóságát pedig a jogéletből, elsősorban a hazai törvénykezési gyakorlatból vett példákon törekszik demonstrálni. A mű értékét elsősorban ebben látjuk: az elmélet magas őrhelyéről széjjeltekintő jogtudományi kutatónak mondvacsinált és a gyakorlati jogász előtt annyira kompromittált iskolapéldák helyett a gyakorlatban felmerült, valóságos és tulajdonképeni *jogi* problémák felé való tájékozódásában, ahol a jogtudományi elméletek próbakövét meg lehet találni s amit a mai mozgalmas szellemi életben oly hamar divatjukat múló filozofémák légüres terében kalandozó elméleti munkák «jognélküli jogtudományában» az «életközelség» minden hangoztatása mellett annyira nélkülözünk. Elméleti iskolázottsága és ebből eredő távlatai pedig szerencsésen megóvták a szerzőt a merőben technikus színvonalú tételes jogi irodalom hírhedt szárazságától, amelytől Gierke a jurisprudenciát oly méltán féltette.

Nizsalovszky az «érdekkutató»-iskola meggyőződéses hívének vallja magát. — Ez a sok hívet számláló jogtudományi irány abból az élénk visszahatásból született, amelyet a több-kevesebb mélységgel meghatározott jogi fogalmakkal és azokból levont szillogisztikus következtetésekkel

[1] Erre nézve tanulságos áttekintésül szolgál: *L'évolution récente du syndicalisme en U. R. S.* S. Revue internationale du Travail, 1934 február.

(«konstrukciókkal») operáló dogmatikus jogtudomány (Begriffsjurisprudens = «fogalomkutató j.») egyeduralmával szemben a XIX. század utolsó negyedében a nagyszellemű Ihering támasztott. — Iheringet erre a nagy irányváltozásra, nagy elismerésnek örvendő korábbi munkásságának megtagadására súlyos lelki válságokon át az a megdöbbentő eredmény vezette, amelyhez az ő tanításai nyomán induló túlhajtott fogalmi gondolkodás egy az életben felmerült jogeset megoldásánál eljutott. — Az új iskola a régivel szemben abból a felismerésből indul ki, hogy a jogi fogalmak nem önmagukért vannak, hanem az *élet* szolgálatában állanak s ezért a *quid juris* kérdésére nem a fogalmakból elinduló logikai operációval, hanem a döntés alá kerülő érdekek elemezése útján keres választ. Szerzőnk a két gondolatmenet eltéréseit a telefonon közölt ajánlat, a kereskedő részére nyújtott uzsorakölcsön, az elmebeteg által kiállított váltó, az egyetemleges kötelem, — és a sebesült katona testéből eltávolított ellenséges puskagolyó példáin szemlélteti; az utóbbit, reméljük, nem mint komoly jogi problémát, hanem mint a konstruktív jogászat karakterisztikusan groteszk eltévelyedését tárgyalja.

Állásfoglalásait úgy az érdekkutató iránnyal párhuzamos gondolatpályákon haladó szabad jogi iskolával, mint a saját elgondolásának ellentét ekép felfogott normatív jogtudomány formalisztikus logicizmusával szemben tárgyilagosság és mérséklet jellemzik. A tételes jogforrások fogalmi armatúráját nem dobja el és az érdekek szerint tájékozódó szabad jogkeresés lehetőségét lényegben a tételes törvény sokat tárgyalt hézagainak betöltése körül látja. Fejtegetései lényegben a jogalkalmazás hagyományossá vált, de úgylátszik, egykönnyen ki nem meríthető témakörében zárulnak.

Megoldásait, amelyekhez az egyes kérdések tekintetében eljut, általánosságban magunkévá tesszük; úgy véljük azonban, hogy az olvasónak a szerző vonzó és gondolatébresztő fejtegetései által felkeltett érdeklődése nem fog az általa nyújtott feleleteknél megállapodni, hanem a mű diszkusszióin túlmenően a tárgyalt problémák gyökerét fogja keresni.

Ez az el nem érhető, de egyre jobban megközelíthető agnosztikus centrum a «törvény és bíró viszonyának», sőt a jogalkalmazás egész módszertanának körén kívül esik; a Begriffsjurisprudenz és Interressenjurisprudenz iskolaharcában annyit emlegetett jogi fogalmak struktúrájának és *érvényének* súlyos témakörébe vezet át. — Végleges állást foglalni a jogalkalmazás logicizmusa ellen megítélésünk szerint csak annak felderítése után lehet, hogy a jogi fogalomképzés valóban és egészében teleologikus természetű-e, mint Ihering és Stammler tanították, avagy a közkeletű jogi fogalmak tartalmaznak-e ezenfelül exisztenciális elemeket, mint Gierke vallotta, — hogy a legújabb jogtudomány terminológiája szerint azoknak reláció-, illetőleg funkciófogalmakká való feloldása után mennyi a ki nem küszöbölhető szubsztanciális maradék és mennyi a «naiv» realizmus. Ezek

az érdekkutató jogalkalmazás lehetőségének és határainak nehezen tisztázható előfeltevései; ezek nélkül a logikai elem túlhajtása s a fogalmi kultusz elleni állásfoglalás csak ösztönszerű (Baumgarten). Mindezeknek a kérdéseknek feltevése a szerző célkitűzésein, aki az érdekkutató módszer hívének vallja magát és ebben a tanulmányban csak annak a magánjog praxisában való alkalmazását kívánta megvilágítani, kívül esik, bár egyes megjegyzéseiből látjuk, hogy azok nem maradtak előtte elrejtve.

Nem szentel bővebb fejtegetést a szerző annak sem, hogy az ellentétes érdekek közötti döntéshez szükséges elvet honnan meríti. Gondolatmenetének egészéből azonban nyilvánvaló, hogy ha a szembenálló érdekek a módszeres elemzés által tisztán felismerhetővé váltak, a döntést az analógia hagyományos eszközeivel a törvényhozónak más tételes rendelkezéseiben kifejezett «akaratából» levezethetőnek látja. A határesetek kérdését azonban, ahol ez a módszer is csődöt mond, a szerző szintén nem tartja kitűzött feladata körébe esőnek.

Fejtegetéseinek egy hiányosságára azonban rá kell mutatnunk. A szerző által képviselt (vagy ahhoz közelálló) irány a német jogi irodalomban gyakran «soziologische Jurisprudenz» néven is szerepel. Ennek a szóhasználatnak az érdemében állást foglalni szintén nem lett volna okvetlenül szükséges, de annak hiánya érezhetővé válik azáltal, hogy néhol «kryptosociologiáról beszél.

Reméljük, hogy a szerzővel ebben a témakörben még találkozni fogunk. *Ruber József.*

ARCHIVA PENTRU STIINTA SI REFORMA SOCIALA. X. kötet. 1932. Bucuresti. (987 1.)

A Román Szociális Intézet folyóirata. Szerk. Gusti Dimitrie, az Intézet igazgatója. I. *Tanulmányok* (1—58. 1.); II. *Monografikus gyűjtemény* (59—587. 1.); III. *Törvényhozási kérdések* (588—623. 1.); IV. *Adatok* (624—654. 1.); V. *Eszmei mozgalmak* (655—680. 1.); VI. *Könyvismertetések* (681—814. 1.); VII. *Krónika* (815—898. 1.); VIII. *Az Intézet jelentése* (899—918. 1.); IX. *Bibliográfia* (919—940. 1.); X. *Olvasóterem* (941—987. 1.). 40 lapon a kötet tartalmának francia nyelvű ismertetése.

A román szociális intézet e hatalmas kiadványa egyaránt becsületére válik a román szociológusok szorgalmának és az amerikai mecénások bőkezűségének. A kötet legjelentékenyebb része, a monografikus gyűjtemény, falumonográfiákból közöl részleteket. A monografikus falutanulmányozást Gusti egyetemi tanár alapozta és szervezte meg Romániában. Ő abban látja a társadalmi reform sikerének feltételét, hogy a reform a társadalom dinamikus erőinek irányában történjék. Ezért szükséges a nép társadalmi életének tanulmányozása. E célból már 1918-ban megalakítja Jassziban, a meg nem szállott Románia fővárosában a «Társadalomtudományi és társadalmi reform egyesületet». A háború után a bukaresti egyetemen kap tanszéket. Előadásain hallgatói s mai munkatársai ismerik meg első-

nek szociológiai rendszerét, mely az egyoldalú szociológiai irányzatok szintézise és a szociográfiai kutatásra veti a súlyt.

Szociológiai falumonográfiákon 1925 óta dolgozik a bukaresti egyetem szociológiai szemináriuma, Gusti professzor vezetésével. A munka közvetlen célja a szociális valóság megismerése és ennek alapján az elméletek ellenőrzése, távolabbi: a román szociálpolitika alapjainak megkeresése. A monográfia foglalkozik a társadalom eredetével, vagyis a keretekkel, melyek között az kialakult (tér, idő, vér és lélek); a társadalom aktuális állásával, vagyis a ma birtokában levő objektív értékek rendszerével (gazdasági, szellemi, jogi és politikai-adminisztratív értékek), végül a társadalom lényegével (egységek, relációk, átalakulási folyamatok).

E sokoldalú munka elvégzésére a Szociológiai Szeminárium nagy munkaközösséget szervezett meg, mely az egyes problémakörökkel külön szakcsoportokban tervszerűen foglalkozik. Egy falu monografikus tanulmányozását mintegy hatvanan végzik és egy hónapig tartózkodnak a faluban. A szakcsoportok minden este beszámolnak eredményeikről s így állapítják meg a részjelenségek összefüggését.

1932-ig hét falu monográfiáját dolgozták fel a román «monográfisták». Az előttünk levő hatalmas kötet a munka minden problémakörét bemutatja legalább egy tanulmányon. A gyűjtött anyagot most nem közlik egész terjedelmében, csak olyan mértékben, hogy bemutathassák, hogyan jelentkeznek a szociológiai problémák a román faluban.

A társadalom térbeli problémái közül *Conea* Jon Runcu falu fekvésének geofizikai determináltságát tanulmányozta.

A társadalom biológikus keretének problémái közül *Georgescu* D. egy besszarábiai falu: Cornova demografikus fejlődését tanulmányozza az anyakönyvek alapján, 1817—1930-ig. A falu lassú pozitív irányú fejlődést mutat.

A történelmi szempontot is Cornova kialakulásán mutatják be. A falu régi mazil (nemes) telep, melyben a régi közös földbirtoklásnak egyik válfaja élt. E szerint a közös, ős birtok részéből a ma élő utódra eső részt a családfa segítségével számították ki. E nemesi családok hét, a XV. században élt őstől származnak, és a határ hét egyenlő része még ma is az ő nevüket viseli. A falu belterülete ugyanígy van felosztva. A később (XIX. sz.) beköltözött jobbágyelem túlnyomó többsége ma is a falu szélén, külterületen lakik.

A társadalom lelki nyilvánulásait több tanulmány tárgyalja. *Herseni* Traian tanulmánya: Az egyén és a társadalom viszonyáról Fundu-Moldovei faluban (Bukovina), elméleti fejtegetések után három területét vizsgálja a jelenségeknek. 1. A család életében, 2. (az eljegyzéssel kapcsolatos) szokásokban, 3. a vallásos élet jelenségeiben.

Focsa Gh. a falu mentalitásának tanulmányozásához szolgáltat adatokat. Egy Runcu-beli emberrel folytatott beszélgetései. Főtémák: A világ eredete, a jó és rossz fogalma, Isten, a lelkiismeret, és a törvények büntető

hatalma, a tekintély elve a családban és a társadalomban, a politikai élet, a népoktatás szükségessége, az ember szerepe a világban, munka, gazdagság, boldogság, barátság, a tudományok, az emberi megismerés.

A társadalom gazdasági jelenségeit szintén több tanulmány tárgyalja. Egy falu gazdasági struktúrájáról kimutatva, hogy a gazdasági funkciók formái mily szorosan összefüggenek a társadalom egyéb jelenségeivel. Másik a parasztgazdák költségvetéseivel foglalkozik egy fogarasmegyei falu 34 háztartásának költségvetése alapján. (A 3 ha. aluli birtokok majdnem kétszeresét hozzák a 10 ha. felüli birtokok jövedelmének.)

Ezután gazdag etnográfiai és folklorisztikai anyag következik mindenkor szociológiai szempontok szerint ismertetve.

Jogszociológiai tanulmány is van: egy falu birtokjogi viszonyairól és a román törvények hatásáról. Egy dolgozat a politikai hatalom alakulását vizsgálja, többen pedig a falu társadalmi rétegeződését, a faluban élő társas egységeket (cigányok, nagy gazdaság) tanulmányozták.

Igen érdekes az az alapos tanulmány, amelyben Cornova falu városiasodásának folyamata bontakozik ki előttünk.

A román falumonográfiák után részint európai szociális kérdésekről, részint elméleti problémákról szóló dolgozatokat találunk a román szociális intézet hatalmas kiadványában. *Lükő Gábor.*

A NAGY PER. A magyar református diákok «Soli Deo Gloria» szövetségének körkérdése a zsidókérdésről. Budapest, 1933. 110 lap.

A Szövetség tényekkel szembenéző, bátor, őszinte nyilatkozatot kért az ellentétes álláspontok képviselőitől, hogy megtudja, «mi az igazság». *Kiss Arnold* főrabbi a zsidókérdés gyökerét abban látja, hogy a zsidóság «vérébe jegyzett feladatot», elkötelezettséget érez kiválasztottsága, külön hivatása megőrzésére. Vallásos érzésből is, azért is, mert külön haza, nyelv és szokások nélkül is él benne a vágy, hogy megőrizze halhatatlan lényét, megvalósítsa örök álmát: az egységbe forradó emberiséget. Mert «az emberiség jövője a zsidóság személy szerinti való feladata».

Az igazi zsidó átérzi ősei sorsát, büszke rá, hogy Júdea királyainak vére kereng ereiben, érzi a zsidó-sors tragikumát. «Sokan közülök hit nélkül cserélnek hitet s a józan megalkuvás lélektelenségével akarnak megoldani olyan kérdést, amely lényegében azért nem szorul megoldásra, mert eleve elrendeltetése azt már régen, bölcsője napjától megoldotta; megoldhat a hitéből kivetkező zsidó materiális, exisztenciális kérdést, de lelki problémát nem bogoz ki, mert egyes kivételektől eltekintve, a legtöbb esetben mérleg vezeti az elszakadás útjára.» Még nem mondották ki utolsó szavukat a világ történetében, idézi a főrabbi *Achad Haam* zsidó bölcs szavát.

Vámbéry Rusztem nem ilyen őszinte. Az antiszemitizmus a «korlátolt

birkanyáj» gyűlölete, amelyet valódi vagy vélt érdekellentét vált ki. A középkorban a valláskülönbség, az újkorban a nemzeti és fajbiológiai gondolat, legújabban a gazdasági ellentét. Vámbéryből hiányzik az objektív vizsgálódó nyugalma s így nyilatkozata sajnálatos ellentmondásokba fut vagy rabulisztikába téved. Előbb kigúnyolja a fajelméletet, amely különbséget tesz zsidók és nemzsidók között, állítja, hogy nincs külön zsidó jelleg, azután merész logikai kanyarulattal azt mondja: «Ha az antiszemitizmusnak nincsenek is reális érvei, mégis vannak reális okai». Megleckézteti a zsidókat, miért uszítják magukra a népeket «nemzeti önhittséggé torzult nemzeti öntudatukkal», miért különülnek el ma is, mint a gettóban? Vámbéry igazságtalan gyanúsításnak tartja, hogy a zsidók kozmopoliták volnának, viszont megleckézteti azokat a zsidókat, akik a befogadó nép nacionalizmusát próbálják követni. Aztán megfeledkezve, hogy két lappal előbb (19. old.) még fennen hirdette, hogy «a földjáradék és tőkekamat között sem vallási, sem faji különbség nincs», kifejti, hogy a hitlerizmus a zsidó tőke elleni uszítással a keresztény tőkét akarja biztosítani. Szóváteszi a zsidók ellen tehető «esztétikai kifogásokat» is, amelyek szerinte még ma is gettócsökevények. A zsidó összetartás, szerinte, merő előítélet.

Levatich László szerint a gazdaságilag háttérbe szorult magyarság csak nemzetközi szövetkezéssel oldhatja meg a zsidókérdést. Palesztina szűk, helyette Madagaszkárt ajánlja zsidó államterületül. Európa árja és turáni népei egykor törvényhozás útján fogják a lényegében mindenütt azonos zsidókérdést egységesen megoldani.

Bajcsi-Zsilinszky Endre inkább a német kérdésről nyilatkozik.

Lendületes *Kühnelt-Leditihn* Eriknek az aktivista katholikusok álláspontját leszögező nyilatkozata. Vallástörténeti perspektívába állítja a kérdést. A zsidók elszalasztották a Messiást, és várnak makacsul, kétkedve és szomorúan. Ez a tragikumuk. Közben a kereszténység hatása alá kerültek s a főkülönbségek megszűntek, azonban úgy, hogy nincs benne köszönet. A szellem és anyag kibékülése materializmust szült. A türelem átvétele liberalizmusra, a felebaráti szeretet hangsúlyozása szocializmusra vezetett, a kiválasztott nép gondolatának elejtése pedig internacionalizmusra. Vagyis szerepcsere történt: a zsidók krisztusnélküli keresztény egyháza lett a krisztusi életelvek hangoztatója, az egyház pedig a halott lelkek temploma lett. A zsidók lefoglaltak minden keresztény ideált. Ebben rejlik Kelet-Európa kereszténységének tragikuma. A zsidók azonban a pacifizmus, a humanizmus, a liberalizmus és az internacionalizmus jelszavainál maradtak s ezek inkább fajvédő fegyverek a kezükben, semmint komoly programm. A krisztusnélküli ecclesia judaica a Corpus nélkül az Anima-t sem tudja megtagadni. Konklúzió: nyájas invitálás a katholikus egyházba.

A kálvinista hozzászólók közül *Sebestyén Jenő* a moralitás mérlegére helyezi a zsidóságot. Érdekes a zsidó amoralitás és egocentrizmus elemzése.

A zsidó szellemiség szükségképen kereszténységellenes életstílust és életfilozófiát termelt ki s ebben áll a zsidóveszedelem lényege.

Máthé Elek a sajtózsidók szerepét vizsgálja. Ideálja a zsidós, angol stílusú zsurnalisztika. Elítéli azokat, akik itt zsidómentes sajtót próbáltak teremteni. Igaz ugyan, hogy a magyarság céljait nem tudja megérteni a zsidóság, de azért «nem volna magyar gondolkodásra való cselekedet» kikergetni őket az újságírásból.

Milotay István rámutat a kérdés lényegére, a zsidók kétarcúságára. A zsidóságot akkor sem tudtuk volna asszimilálni, ha 1848-ban bezártuk volna előttük a galíciai kapukat. A gazdasági uralomhoz jutott s így politikailag is megerősödött zsidóság leveti az álarcot. Nem akar többé hasonulni, hanem a maga öncélú világát akarja élni. A pénz, a társadalmi befolyás meghozta biztonságérzetét s a ma már irodalomban és művészetben is kifejeződő öntudatot, a zsidó nacionalizmust. *Berkes József* a zsidó lélek rajzát írta meg. *Bernát István* megmagyarázza a zsidók gazdasági sikereit, hatalomrajutását, de a liberalizmus-kapitalizmus napja lealkonyodóban van s ezzel a zsidó hegemónia is lehanyatlik.

Ravasz László szerint a megoldás útja a misszió. Pompás és becses megfigyeléseket közöl a kitérők lelkületéről. A lelki átalakulás igen ritka, pedig csak ez értékes. A missziót a cionizmusnak kell kiegészíteni, mert a sikeres misszió a kereszténnyé lett zsidók nemzeti államba tömörülése zsidóországban. Ez azonban messze van, ehhez önmagát vádló és vezeklő zsidóságra volna előbb szükség. Aki nem érzi ennek szükségét, vegye a vándorbotot és Ahasvér-útján menjen tovább. *S—y.*

A telepítés. A Magyar Gazdaszövetség szakértekezlete. Budapest, 1934— 350 1.

A Magyar Gazdaszövetség 1933 május és június havában, majd december 18-án nagy gonddal előkészített ankétet tartott a telepítés kérdésében. A szakértekezletet, amelyen többnyire a kérdés iránt érdeklődő Albrecht főherceg elnökölt, Ihrig Károly szövetségi igazgató szervezte meg. A szakértők előadásait nagy érdeklődés kísérte, jeléül annak, hogy a magyar agrárszegénység lehetetlen helyzete már kezdi megmozdítani szellemi életünk javának lelkiismeretét. Sajnos, a szép, értékes gondolatoknak s nem egy fontos részletkérdést tisztázó javaslatoknak ezúttal sem lesz reális eredménye, mert az ankéten sem a pénzügyi megoldás lehetősége, sem az áldozatok árán is segíteni akarás szelleme nem mutatkozott. Így az értekezlet a jószándékú megnyilatkozások közé került s haszna nem több, mint hogy hozzájárul egy talán mégis megszülető földreformakció helyesebb megoldásához. A Gazdaszövetség kiadványa pontos naplója az értekezletnek. *P. P.*

A l b r e c h t F e r e n c dr.: ***Forrástanulmányok gróf Tisza István román nemzetiségi politikájához.*** Lúgos (Húsvét és Hoffer), 1933. 111 1.

A szerző Tisza István román nemzetiségi politikájának hozzáférhető anyagát dolgozta fel ebben a nagy gonddal megírt, szép tanulmányában, 1915 dec. 31-ig. Igazolni törekszik Tisza István román nemzetiségi politikájának ismertetésével és méltatásával, hogy «van egy arany középút a nemzeti elnyomatás keserű s mindig hálátlan politikája és a túlzott autonomizálás esetleg állami anarchiába vezető politikája között». Gyakorlati célja pedig, hogy «Tisza István nemes nagy alakja az erdélyi román közvélemény előtt is helyes megvilágításba helyeztessék, adatokkal bizonyíttassék, hogy Tisza István az erdélyi román népnek mindig őszinte barátja, román nemzetiségi politikájának alapgondolata a román és magyar nemzetnek történelmi egymásrautaltsága volt». Kívánatos volna, hogy a szerző ezt az értékes tanulmányát mielőbb egészítse ki az 1916—17. évek anyagának feldolgozásával. *T. Gy.*

F e r d y n a n d Z w e i g : ***Die vier Systeme der Nationalökonomie.*** Berlin. (Heyman. 1932. 147 1.)

A szerző a közgazdaság világnézeti alapjairól ír. Négy rendszert ismertet: az univerzalizmust, a nacionalizmust, a liberalizmust és a szocializmust. Ha csak közönséges «tantörténetről» volna szó, hamar napirendre térhetnénk fölötte. Úgylátszik azonban, hogy a fiatal szerzőnek (a krakkói egyetem m. tanára) szélesebb társadalomfilozófiai látóköre és érzéke van. Ama négy rendszer jellemzése és viszonyuknak megállapítása (41—105. 1.) igen ügyes és tanulságos. Jó jel, hogyha másutt nem, legalább «tantörténet» címe alatt rendszeresebb jellegű társadalomfilozófiai nézőpontok is szóba kerülnek már, ha egyelőre szerény formában is, közgaszdászainknál. *—y.*

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

NUOVA ANTOLOGIA. 1933 november 16.

B r u n o B i a g i : ***Lo stato corporativo nel pensiero di Mussolini.*** (A korporatív állam Mussolini elgondolásában.)

Bruno Biagi érdekes tanulmányában a fasizmus társadalmi és közgazdasági elméletének alapjait világítja meg.

A modern állam politikai és társadalmi válságának közös okát a cikkíró a liberális demokráciában látja, amely a francia forradalom eszméinek kritika- és korrekciónélküli megvalósításaként jelentkezik a modern állami és társadalmi életben. A francia forradalom minden ember számára proklamálta a szabadság és egyenlőség elvét, de nem gondoskodott azoknak a politikai és jogi alapfeltételeknek a megteremtéséről, amelyek a szabadság és egyenlőség eszméinek tényleges érvényesülését a társadalomban biztosították volna. Darabokra tört egy olyan társadalmi és gazdasági rendet, amely minden hibája és igazságtalansága mellett is, igyekezett az akkori viszonyokhoz simuló intézményeiben védelmet nyújtani a társadalom minden tagjának,szétszaggatta a feudális kötelékeket, megszabadította a gazdasági életet a céhrendszer bilincseitől, de egyszersmind magára hagyta az egyént egy sereg elvont és névleges jog birtokában, amelyekről igen hamar kitűnt, hogy azoknak gyakorlása a kevésszámú kiváltságosok privilégiumát képezi. A kiváltságos helyzet alapja pedig most már nem a születés, hanem a vagyon, amelynek megszerzésére és halmozására a liberális-kapitalista társadalomban szinte korlátlan lehetőségek nyílnak az egyén számára. Az egyenlőtlenség és a társadalomnak érdekcsoportok szerint való differenciálódása a politikai szabadság és egyenlőség korában nagyobb mérveket ölt, mint bármely más korban.

A politikailag és gazdaságilag leghátrányosabb helyzetben lévő osztály, az ipari munkásság szakszervezeti mozgalmát a fasizmus a liberális-kapitalista fejlődés szükségszerű velejárójának tekinti és Mussolini már 1919-ben, a Fasci di Combattimento gyűlésén kijelenti: «Mi a nemzeti szindikalizmus alapjára helyezkedünk és harcolni fogunk a technikai és szellemi retrogradizmus ellen. De meg kell mondanunk a munkásosztálynak, hogy más dolog valamit lebontani és más alkotni valamit. Hogy a rombolás egy óra alatt végbe mehet, míg a felépítéshez évszázadok kellenek.»

Mussolininek ezekben a szavaiban benne van a fasizmus egész későbbi állásfoglalásának lényege a szindikalizmussal szemben.

A fasizmus a marxista szakszervezeti mozgalom legnagyobb tévedését abban látja, hogy a marxizmus a társadalmat két nagy, szemben álló táborra, a tőke és a munka táborára osztja s az utóbbi érdekét a tőke érdekével végzetszerűen ellentétben állónak tekinti. Ezért a marxista szakszervezeti mozgalom leghatásosabb érdekvédelmi eszköze az osztályharc, amelynek végső célja a magántulajdonnal és magánkezdeményezéssel együtt a tőkének kiküszöbölése a termelésből és a termelési eszközöknek a szocialista állam részéről való átvétele.

A valóságban azonban a társadalom nem osztályokból, hanem a termelők csoportjaiból áll s az egyén számára nyitva áll a lehetőség, hogy helyzetét az egyes termelő csoportok között változtassa. Érdekei tehát nincsenek elválaszthatatlanul egybekapcsolva egyik csoport érdekeivel sem, sőt ugyanazon időpontban több csoport érdekei is egyezhetnek az ő egyéni érdekeivel. Ebből következik, hogy a tőkés és munkás érdekei nem szükségképpen ellentétesek egymással. A sztrájkok és egyéb kényszereszközök útján a tőke felett aratott minden győzelem, amely a vállalat megrendülést idézheti elő, az általa foglalkoztatott munkások megélhetési alapját is megtámadja s a termelési eredmény csökkentésében megnyilvánuló nemzetgazdasági kár folytán közvetve érezteti kihatását a társadalom minden egyes tagjával szemben.

Ezért a fasiszta párt az 1921 decemberében közzétett pártprogrammjában és az 1922 novemberében Bolognában megtartott első fasiszta szaktestületi kongresszuson a szakszervezeti (szindikalista) mozgalom alapjaira helyezkedik ugyan, de kijelenti egyszersmind, hogy a fasiszta szindikátusoknak az osztályharc szervezeteiből a nemzeti szolidaritás kifejezőivé és a termelés előmozdításának tényezőivé kell válniok.

Ez a gondolat jut kifejezésre a kollektív munkaviszonyok szabályozásáról szóló 1926. évi április 3-i törvényben és a Carta del Lavoroban, amelyek megvetik alapját a termelő csoportok szervezetem felépülő társadalomnak s a tőke és munka viszonyának szabályozását kollektív munkaszerződések formájában magukra az érdekelt szindikátusokra bízzák.

A Korporációk Nemzeti Tanácsát létesítő 1930. évi március 20-i törvény pedig a munkaviszonyok szabályozásán kívül beleszólást biztosít az érdekelt szindikátusok számára a termelés egyes kérdéseinek szabályozásába is, amennyiben a szindikátusoknak a termelés előmozdítását célzó megegyezései a Korporációk Nemzeti Tanácsának jóváhagyása által jogszabály erejére emelkedhetnek.

Ez a törvény új közgazdasági rendszer felé nyitja meg az utat, amelyben a közgazdasági tevékenység elsőrendű állami feladattá, közfeladattá válik. Az állam beavatkozása három irányban éreztetheti hatását a közgazdasági életre: az ország gazdasági erőinek kifejlesztéséhez minél kedve-

zőbb feltételeket igyekszik biztosítani, támogatja az életképes és közérdeket szolgáló magánkezdeményezést (egészséges protekcionizmus) s végül az életképtelen, vagy közérdekellenes magántevékenységet kiküszöböli a közgazdasági életből.

A korporatív állam közgazdasági tevékenységének legsajátosabb szerve a korporáció, amely mint állami orgánum arra hivatott, hogy állandó kapcsolatot teremtsen valamely foglalkozási ág munkaadói- és munkavállalói-szervezetei közt. Az egyes érdekcsoportok részérdekeit összeegyezteti és azokat a közérdek szempontjából felülbírálja. A testületi érdekek azután az állami orgánum szűrőjén keresztül jutva, az államhatalom segítségével érvényesülnek a gazdasági életben.

Biagi fejtegetéseinek végső konklúzióját a következőkben foglalhatjuk össze:

A liberális állam a történetileg megokolt szakszervezeti mozgalommal szemben a legjobb esetben érdektelenségét nyilvánította ki, sőt sok esetben elnyomta azt, s így a mozgalom politikai térre csapva át, a parlamenti demokrácia eszközeivel (szociáldemokrácia), vagy forradalom útján (kommunizmus) igyekszik a politikai hatalmat magához ragadni és érdekeit az állami akarat segítségével érvényre juttatni. Ezzel szemben a korporatív államban — úgy, amint annak gondolata Mussolini zsenijében megfogamzott és a fasiszta forradalom által megvalósuláshoz jut — az állam önként ad módot nemcsak a munkásságnak, hanem minden termelő csoportnak arra, hogy érdekeinek védelme céljából szaktestületeket alakítson s e szaktestületek az általuk képviselt termelőcsoportok érdekeit az állami összekötő szervek, a korporációk útján és annak segítségével érvényesítik. Biagi szerint tehát a korporatív állam eszméje vezet el egyedül egy tökéletes, szervezett és centralizált demokrácia megvalósulásához, amelyben a nemzet egyetemes érdekét tartva első sorban szem előtt, minden termelő csoport a szuverenitás közvetlen részesévé válik.

U. OTT: 1933 december 1.

Maurizio Maraviglia: ***La Corporazione nello Stato unitario.*** (A korporáció az egységes államban.)

A fasizmus, miután az állami életben és politikában szakított a liberalizmussal, a közgazdasági élet terén is szakít a liberális elvekkel és a korporatív közgazdasági politikát kívánja érvényre juttatni. Ezt jelentette ki Mussolini 1933 novemberében, a Korporációk Nemzeti Tanácsában tartott nevezetes beszédében. A szerző ehhez a beszédhez fűződő fejtegetéseiben azt vizsgálja, hogy a fasizmus által inaugurált korporatív közgazdasági politika milyen új tevékenységi körrel bővíti az állam eddigi feladatkörét s hogy az új feladat elvégzésére hivatott szervek miképen illeszkednek bele a törvényhozó és végrehajtó hatalom eddigi intézményei közé.

A korporatív közgazdasági politika elveinek megfelelően az állam fokozottabb mértékben terjeszti ki beavatkozási szféráját oly területre is, amelyen eddig a vezető szerep legnagyobb részben a magánkezdeményezés számára volt fenntartva s amelyen — ezt a szerző is elismeri — továbbra is a magánkezdeményezésnek kell képviselnie a fő mozgató erőt. Az állam a a liberális közgazdasági éra idején is részt vett a termelés irányításában, azonban tartózkodott attól, hogy a magánkezdeményezést mozgató érdekek értékelésébe bocsátkozzék. Olyan társadalmi rendben azonban, amely — mint a fasizmus — a közérdeknek a magánérdek feletti feltétlen és minden vonatkozásban megvalósítandó szupremáciáját hirdeti, az állami beavatkozásnak a termelés irányítása mellett kapcsolatban kell lennie a közgazdasági életben jelentkező köz- és magánérdeknek mérlegelésével és egybevetésével, mert hiszen a fasizmus a magánérdeket a közgazdaságban is a közérdek függvényének tekinti. Míg más téren az államnak elegendő arra szorítkozni, hogy az egyéni tevékenység külső formáit szabályozza és annak határait megvonja, addig a közgazdasági életben — a korporatív közgazdasági politika elvei szerint — az államnak nemcsak az egyéni tevékenység formáit kell szabályozni, hanem irányítania és szabályoznia kell magát a magántevékenységet, miközben legfontosabb feladatát az egyéni kezdeményezés rugóinak, a magánérdekeknek értékélése s a magántevékenység tartalmának és céljának mérlegelése fogja képezni.

Ennek a tevékenységnek elvégzésére oly különleges állami szerv szükséges, amely állandó kapcsolatot tart fenn a termelésben résztvevő érdekcsoportokkal, hogy így az egyes termelő csoportok érdekeinek értékelése és magasabb nemzetgazdasági érdekekkel való összeegyeztetése ne csupán bürokratikus úton, hanem maguknak az érdekelt termelő csoportoknak közben jöttével történjék. Ez a szerv a korporáció: állami intézmény, amelyben azonban helyet kapnak az egyes termelő csoportok képviseletei is és részt vesznek a termelésnek egységes terv szerint való irányításában. A korporáció útján tehát az állami akarat a testületi érdekkel egyesülve jut kifejezésre és épen a kettőnek helyes egyensúlyától függ ennek az intézménynek sikeres működése. De fokozott mértékben jelentkezik ennél az intézménynél az a veszély is, hogy benne a testületi érdek jut túlsúlyra és az államhatalmat nem a közérdek, hanem egyes érdekcsoportok szolgálatába állítja. Ennek elkerülése végett a korporációknak úgy alkotmányjogi helyzete, mint jog- és tevékenységi köre lehető pontosan körülhatárolandó. A teljes törvényes szabályozás Olaszországban ma még a jövő feladatát képezi. A korporáció, mint elgondolás, azt mondhatnánk, az egész eddigi olasz munkaügyi törvényhozás tengelyét képezte ugyan, maga a korporáció mint jogintézmény azonban nem öltött testet. A legjelentősebb törvényhozási intézkedés e téren az 1930. évi április 30-iki törvény, amely a Korporációk Nemzeti Tanácsát állítja fel. Ennek a szaktestületek képviselőiből és állami szervekből álló testületnek hatáskörébe tartozik a szaktestületek

közt létrejött és a termelés irányítására vonatkozó megegyezéseknek jóváhagyása és ezáltal jogszabály erejére emelése. Lényegében tehát a termelést irányító szerv nem a Korporációk Nemzeti Tanácsa, hanem a megegyezést létesítő szaktestületek s a termelést irányító intézkedés, amely a Korporációk Nemzeti Tanácsának jóváhagyása által válik kötelező erejűvé, alapjában kontraktuális természetű.

A Korporációk Nemzeti Tanácsa tehát ma még korántsem a termelés igazi irányító testülete. Ehhez a korporációknak valóságos, állami jogintézményekké való kiépítése szükséges, amelynek feladatköre az állami igazgatás egyéb ágaitól pontosan elhatárolandó lenne.

A korporációk számára a termelés irányításában a szerző szerint kettős feladatkör nyílnék: közigazgatási és jogszabályalkotó tevékenység.

A közigazgatási tevékenység körében a szerző különbséget tesz az aktív közigazgatási tevékenység és a csupán konzultatív természetű közigazgatási tevékenység között. A korporációt, mint testületi és részben az érdekcsoportok képviselőiből alakult szervet nem tartja alkalmasnak arra, hogy aktív közigazgatási intézkedésekkel vegyen részt a termelés irányításában, ellenben igen nagy jelentőséget tulajdonít a korporációk konzultatív természetű működésének. A közgazdasági érdekeket érintő közigazgatási intézkedéseknél az intézkedő állami szerv részére kötelezővé kívánja tenni a korporáció véleményének előzetes meghallgatását és annak figyelembevételét.

A termelésnek különleges jogi- (törvényi, vagy rendeleti) szabályozás útján való irányítása nem az egyes korporációk, hanem a Korporációk Nemzeti Tanácsának feladata lenne. Ennek a szervnek hatásköre, amely jelenleg csupán a szindikátusok közti megegyezéseknek normatív erejű jóváhagyására szorítkozik, jelentékenyen kibővítendő, anélkül azonban, hogy az említett szerv közgazdasági kérdésekben önálló törvényhozói hatáskörrel ruháztatnék fel, mert ez a szuverenitás megosztását jelentené. Minthogy azonban a rendes törvényhozó testület (a kamara) a nagy szakértelmet igénylő közgazdasági érdekű törvényjavaslatok letárgyalására már összetételénél fogva is kevésbbé alkalmas, a szerző szükségesnek tartja, hogy a Korporációk Nemzeti Tanácsa oly szervvé építtessék ki, amely közgazdasági kérdésekben a kamarát helyettesítené és biztosíthatná ekként azt, hogy a termelés érdekeit érintő törvényjavaslatok még a szenátusban való tárgyalás előtt alapos, szakszerű mérlegelésnek vettessenek alá.

Urbánszky Andor.

L'ESPRIT INTERNATIONAL. 1934 január.

A l f r e d R o s e n b e r g : ***Le mouvement national socialiste.*** (A nemzeti szocialista mozgalom).

A tanulmányra már a szerző személye felhívja figyelmünket, tekintettel arra a közismert szerepre, amelyet Alfred Rosenberg, a «Der Mythos des XX. Jahrhunderts» írója a német nemzeti szocialista párt szellemi

arculatának és programmjának kidolgozásában játszott. A cikk röviden, hitvallásszerűleg fejti ki a nemzeti szocialista felfogást az állami és a társadalmi élet alapvető kérdéseiről. Beállításában erősen érzik, hogy a külföldhöz szól és azzal akarja megértetni a Németországban lejátszódott eseményeket. Megértést akar kiváltani a hitleri gondolatvilág iránt s semmi mást, mert — amint azt már a bevezetésben hangsúlyozza — a nemzeti szocializmus a német szellem jellegzetes terméke, amely másfajú népek között nem kíván magának hívőket toborozni.

Rosenberg szerint a történelemben minden nagy alkotó mozgalom egyetlen alapvető gondolatból indul ki, amelynek a maga teljes erejében, megalkuvás nélkül kell érvényesülnie. A demokrácia gyengesége éppen abban áll, hogy egyformán engedi érvényesülni a legkülönbözőbb eszméket, sőt bizonyos eklektikus hajlammal azokat összeházasítani igyekszik. Ezért Rosenberg úgy véli, hogy mindig csak a gyengülő, hanyatló népek választják életformául. A nemzeti szocialista ideológia szilárd alapköve a hit a vérközösség, a faj erejében, amely az egy fajtához tartozók lelki beállítottságát, gondolkodásmódját azonossá teszi. Görögország és a római birodalom sírját a fajkeveredés ásta meg és pusztulásuk nyomán Európán tökéletesen úrrá vált volna a káosz, ha egy új, egészséges faj (a germánok) nem jelent volna meg északon. A németség azonban eddig még nem tölthette be méltóan világhivatását, mert századokon keresztül a dinasztiák, majd később az osztályok közötti harcokban őrölte fel erejét. Az ezek által okozott sülyedésből, amely az 1918-at követő években érte el mélypontját, Hitler Adolf emelte ki a német népet. Mozgalma a leghatározottabban elvetette azokat az eszméket, amelyek a XIX. század folyamán uralkodtak. Véget vetett a demokratikus rezsimmel együtt járó felelőtlenségnek és visszaéléseknek s megteremtette Németországban a belső egységet és a társadalmi békét.

A mozgalom elnevezésében szereplő «nemzeti» és «szocialista» szót Hitler beható megfontolás után választotta és mindkettőt mély tartalommal akarja megtölteni. A nemzeti gondolatot mindenki által átérzett közkinccsé akarja tenni és megakadályozza, hogy vele bárki is önös érdekből visszaéljen. Nem tűri, hogy a munkásság egy zsidó-marxista nemzetközi szövetkezés harci eszköze legyen. Rosenberg itt rámutat arra a tényre, amelyet a harmadik birodalom vezérei szívesen húznak alá, hogy t. i. a hatmillió szavazattal rendelkező kommunista párt 1933-ban fegyveres fölkeléssel akarta a hatalmat kezébe kaparintani. Kiemeli, hogy ahhoz a rengeteg bűnhöz képest, amit a marxista vezetők nemzetük ellen elkövettek, bűnhődésük aránytalanul enyhe és a hitlerista forradalom szinte teljesen vértelen volt. Hitler jól tudja, hogy a marxizmus kiirtásához nem elég a puszta katonai erő, hanem a dolgozó tömegek bizalmának megnyerését tűzte ki céljául.

A faji egység és tisztaság gondolatának szemszögéből ítélendők meg

a nemzeti szocialista kormányzat egyes konkrét intézkedései, amelyek sohasem holt ideákra, hanem mindig a német jellemre és a német faj erősítésére vannak tekintettel. Ez a célja például a Darré-féle mezőgazdasági öröklési törvénynek, amely abból a felismerésből indul ki, hogy az egészséges parasztosztály a nemzet életének alapja; a paraszt birtok tehát nem lehet üzleti spekuláció tárgya, hanem mindig ugyanannak a családnak a kezén kell maradnia és nemzedékről-nemzedékre osztatlanul átöröklődnie. A faj erejének változatlan fenntartását célozza a német nemzeti munkafront megszervezése is, amelynek egyik legfőbb programmpontja az, hogy a munkás lelki és testi elsatnyulását megakadályozza és beillessze őt a német népközösségbe azáltal, hogy megismerteti vele a nemzeti kultúra kincseit. (V. ö. olasz Dopolavoro-intézmény.)

A nemzeti szocialista államrend a polgárok számára a szabadság gondolatának új fogalmazását jelenti. A korlátlan individualizmusnak nincs helye a harmadik birodalomban; az egyénnek el kell fogadnia maga körül bizonyos külső korlátokat, amelyek rendeltetése éppen az, hogy az igazi, belső szabadságot biztosítsák. A régi liberális korszakban a szabadság főleg a nemzet ellenségeinek vált hasznára, akiknek minden meg volt engedve és akik pl. az állandóan szabadnak híresztelt sajtót a maguk érdekcsoportjaitól szolgai függésben tartották. Az új német újságíró nem a saját egyéni nézőpontjának mindenáron való érvényrejuttatására törekszik, hanem arra, hogy a közösség szempontjainak érvényesülését biztosítsa.

Rosenberg reméli, hogy a nemzeti forradalom a képzőművészetben is új korszakot fog nyitni, amelynek legfőbb vonásai a grandiózus egyszerűség és a drámai jelleg lesznek. A filozófia és az esztétika is új csapásokra fognak térni, ha az új mestereket és kifejezési formákat ma még csak keresik is. Annyi bizonyos, hogy a művészetekben a szertelen expresszionizmusnak, a bölcseletben pedig egyrészt a mágiára való hajlamosságnak, másrészt az elvont logikai játékoknak a kora lejárt.

Ennek a nagy belső átalakulásnak a végrehajtására a mai Németországnak feltétlenül külső békére van szüksége — végzi egyoldalúságában is igen tanulságos cikkét a szerző. A békének csak egy feltétele van: az, hogy ne nyúljanak a német nemzet becsületéhez és adják meg neki mindazokat a jogokat, amelyeket a többi népek élveznek.

Carlo S f o r z a : ***Particularisme et universalisme du peuple italien.*** (Az olasz nép partikularizmusa és univerzalizmusa).

A kissé rapszodikus modorban, de helyenkint szinte költői lendülettel megírt cikk az olasz politikai léleknek két — a szerző által legkiemelkedőbbnek ítélt — sajátosságát elemezi: egyfelől a városok nagy jelentőségét és az azokhoz fűződő lokálpatrióta szellemet, másfelől a szűkkeblű nacionalizmusok fölé való emelkedni tudást, a világbékére való törekvést. A régóta

emigrációban élő szerző erősen antifasiszta felfogású. Tételeit a történelmi példák tömegével igyekszik igazolni. Elmondja, hogy a római birodalom és Olaszország történelmének egész folyamán mindig egyes városok viszik a vezetőszerepet, amelyek önkormányzatukra roppant féltékenyek és szüntelenül küzdenek egymással a hegemóniáért. Minden ilyen város szinte külön világ, amely évszázadok óta erős szálakkal fűzi magához a környező «provincia» falusi lakosságát is. Soraiból kiérzik a neheztelés a fasiszta kormányzat intézkedéseivel szemben, amelyek Sforza szerint letörték a városok autonómiáját és jelentőségüket az olasz nemzet életében csökkenteni igyekeznek.

Az olasz lélek univerzalista, a világállam után sóvárgó voltának bizonyítására Sforza idézi Dantét és felemlíti az olasz história számos mozzanatát. Békeszeretetére jellemző a cikkíró szerint, hogy az olasz államok mindig csak defenzív háborúkat folytattak, védekezvén az északról betörő ellenséggel szemben. Az olasz nép Sforza szerint ma is érzi, hogy a túlzó nacionalizmus pusztításai vitték mindig Európát a szakadék szélére. Ennek a meggyőződésnek az állandóságával szemben a fasizmust is csak átmeneti jelenségnek tartja. *Martonyi János.*

REVUE INTERNATIONALE DE SOCIOLOGIE. 1933 IX—X.

H o w a r d B e c k e r : ***La part du sentiment dans les origines de la croyance a l'immortalité*** (Az érzelem szerepe a halhatatlanság hitének keletkezésében).

A szerző Leuba tételéből indul ki, amely szerint a túlvilági élet hitének két formája van. E két, élesen elhatárolt forma a primaire vagy primitív és a secondaire vagy modern formák. Az előbbinél fizikai indítékok vannak (árnyék, álom stb.), a másodiknál teológiaiak. Mindkettőben szerepet játszik az egyén élete folytatásának intenzív vágya. A primitív formára jellemző a műveltség előtti ember rendíthetetlen hite a túlvilági életben. Tónusa pesszimista, a műveltség ezen fokán nem tudtak jót elképzelni a túlvilági életről. A túlvilági élet hite oly indítékokon alapult, melyeknek természete nem nyújthatott érzékelhető bizonyosságot. Ebben a formában a túlvilági élet boldogságnélküli, keserves. A modern forma az egyik legelterjedtebb teória szerint az ideális értékek megvalósítására törekvő vágyból született. Kialakulásához az emberi fejlődés további foka volt szükséges. A paradicsom gondolata csak akkor születhetett meg, amikor a barátság s a szeretet ideáljai már megvoltak. Primitív formájában túlvilági élet hite a biztonság s megerősítés égető, tudattalan vágyában jelentkezett, míg a modern forma a logikus rendszerek csoportja lett. Természetük szerint pszichológiainak és logikainak is nevezhetjük őket. Közös tulajdonságuk, hogy mindkettő a vágyból ered, az egyikben tudattalanul s csak körvonalakban, a másikban, bár szintén tudattalanul, de már észszerűsítve.

A korai forma nélkülözheti a vallási jelleget, de a modernnél, mely az erkölcsi érték s az abszolút igazság észszerű megfogalmazásában jelenik meg, ez már elképzelhetetlen. Közös eredetük ellenére a két forma ellentétben van egymással. A korai forma megtartotta az észszerűtlen vágy nehézkes naivságát s ez a vágy nem egyezik többé azzal, amit az öntudatos egyén kívánatosnak ítél s így gyakran háttérbe szorul ezzel szemben. A modern forma a primitívből fejlődött ki. A fejlődés első nyomait már a Kr. e. VI—VII. században az orpheusi szektánál megtaláljuk. Nagy fejlődést okozott Platón tanítása. Nála már az ember lelke halhatatlan. Utána Zénón, a sztoikusok, epikureusok s a szkeptikusok tanításai fejlesztették tovább e gondolatot. Nagyobb lökést a zsidóknál kapott a feltámadás eszméjében. Az első keresztények s még a középkoriak erős hite a túlvilági életben a mai emberek legnagyobb részében már nem él, számukra nem fontos a túlvilági életben való hit, a mindennapi, földi életbe való elmerülésük ezt csaknem félhitté gyengíti. A pokol félelme s a paradicsom boldogsága kevéssé hat. A mai ember számára a túlvilági élet egy nagy tabu, oktalan félelem. Csak akkor foglalkozik intenzíven a túlvilági élet gondolatával, ha a nagy tabut eltávolította a halál közelsége. Az elhunyt rokonainak érzelmei is nehezen találnak vigaszt a halhatatlanság reményének árnyékában s a hitben gyökerező jövő életben. A halhatatlanság hitének modern formája mindenki számára létezik, akinek logikája szerint az akarat szükségképen a halál utáni lét feltételezéséhez vezeti gondolkozásunkat.

U. OTT: 1933 XI—XII. szám.

André Joussain: ***La democratie et les moeurs.*** (A demokrácia és a közerkölcsök.)

A szerző szerint a demokratikus eszmék és tanok hatása kétféle módon jelentkezik, közvetlenül és közvetve. A közvetlen hatások között első az általános választójog. Ez az alárendeltek által választott feljebbvalók tekintélyének csökkentésére vezet. Ugyancsak ez az oka a fegyelem szellemi gyengülésének, ami napjainkban mindenütt, alárendeltek s feljebbvalók vagy kormányzók és kormányzottak között egyaránt tapasztalható. Másik hatása abban jelentkezik, hogy mindenki alkalmasnak tartja magát oly pozíciók betöltésére is, amelyekre nincs előképzettségük, hiszen csak az a fontos, hogy a szükséges szavazatokat megkapja. Az ambíciók szertelenek lesznek, mindenki mindent követel.

Az egyenlőség szeretete, az egyén jogainak túlhajtott érzése s a rosszul kielégített ambíciók felszabadulása következtében mindenféle felsőbbség gyűlöletére vezet. Ez a gyűlölet elsősorban a politikai felsőbbségekre vonatkozik, de az érzések terjedésének természeténél fogva az irigységbe csap át. Ennek következtében terjed a közönségesség kedvelése,

a jó modor és a jó nevelés gyűlöletessé lesz s mindjobban csökken az önuralom s embertársak megbecsülése.

Ugyancsak az egyenlőség szeretetének következménye az is, hogy ma kevesebb a jeles államférfiú és jó hivatalnok. A kiváló tulajdonságokkal rendelkező politikus a parlamenti többség megszerzésének szükségessége következtében a többség, a középszerűség befolyása alá kerül. Hiába tesznek mindenki számára hozzáférhetővé minden pozíciót, az a törekvés, hogy ezáltal minden tehetség érvényesülhessen, eredménytelen marad. Oly nagy számban rohanják meg a kevés számú állást, hogy a középszerűség nagy tömegénél fogva elzárja az utat a természetszerűleg kisszámú kiváló tehetség elől. Magában a hivatalokban sem érvényesülhet a tehetség, mert az egyenlőség fenntartását ott is fontosabbnak tartják a tehetség érvényesülésénél. Ez az egyenlőség szeretetéből támadt irigység nemcsak az egyének, hanem az egyes társadalmi osztályok, hivatali kategóriák között is megvan. Mindegyik párhuzamba állítja a saját hasznosságát s fontosságát a legtöbb előnyben részesített osztályéval s egyenlő elbánást követel.

A korrupciót, melyet tulajdonképpen minden választási rendszer magában rejt a demokratikus társadalomban, ennek a nagy tömeg érvényesülésére irányuló törekvése fokozott mértékben veszedelmessé teszi. A megválasztandó jelöltek a szavazatok többségét biztosítandó, a legnépesebb osztályt igyekeznek megnyerni, mely természetszerűleg a legkevésbbé kiváló. A rendszer tehát ezek uralmát biztosítja. A választók foglalkozási ágak szerint s egyénenként más-más előnyt igyekeznek maguknak a jelölt megválasztásával biztosítani, tehát a képviselőket megrontják a választók. Ennek fordítottja, amikor a választókat a képviselők rontják meg azáltal, hogy megválasztásuk esetére kilátásba helyezett javakkal biztosítják maguknak a szavazatokat.

A népes osztályok uralma jó alkalom a demokratikus szellem lázadó anarchikus tulajdonságainak kifejlődésére. A sok be nem váltott ígéret, az egyéni s osztálytörekvések meghiúsulása tüntetések, rombolások és sztrájkok rendezésére vezet. Ez pedig a modern civilizáció ledöntését, társadalmi visszafejlődést idézhet elő. A közvetett hatások között, melyek sorában szerepel az államok túlköltekezése, a pacifizmus terjedése, a polgároknak a magas adók miatt adócsalásra késztetése is, legtöbb figyelmet a tömeg befolyásolhatóságának s az erkölcsi érzéke csökkenésének szenteli a szerző. Szerinte az általános szavazati jog következtében a tömeg azt hiszi, hogy ért a politikához s az államügyek vezetéséhez. Az újságok ezekre irányuló kritikáit elfogadja, hatásuk alá kerül. Ezek lerontják a megfigyelés képességét s a józan ész velejáróját, a megfontolást, ami pedig nélkülözhetetlen feltétele a társadalmi rendnek. Mindenféle különleges eszme és terv követőkre talál s így a demokráciáról a legnagyobb szélsőségek fejlődhetnek ki. Az erkölcsi érzék csökkenésének legszembetűnőbb megnyilatkozása az a részvét, sőt szimpátia, amelyet egyes bűnösök iránt mutat a többség.

Minden, amit nem büntet a törvény, becsületesnek, jónak látszik. Az emberi lelkiismeret legfelsőbb erkölcsi törvénye helyére a független nemzet közakarata lép, mint minden igazság forrása. Ebből kifolyólag az oly bűnök s vétkek, melyeket a párt érdekében követtek el, szimpatikusak.

Mindezekből befejezésül a cikkíró azt a tanulságot vonja le, hogyha az európai nemzetek, melyek a demokrácia fejlődése következtében elsősorban vannak érdekelve, nem látják be, hogy a demokrácia nem más, mint a dolgok rendje elleni küzdelem, akkor nem kerülhetik el a katasztrófát. Ettől az ő véleménye szerint csak a kiválóságok, az arisztokrácia uralma mentheti meg őket. *Rácz Imre.*

The S o c i o l o g i c a l Review. 1933 okt.

Radhakamal Mukerjee: ***The ecological un-blance of man.*** (Az ökológiai egyensúly megbomlása az ember életében.) A társadalmi ökológia szerint az ember az egységes, mozgást és kölcsönhatásokat mutató terület életegyüttesének része. Az ember azonban keveset törődik az életközösségből ráháramló kötelességekkel. A növényi és állati harmonikus együttest önző módon bontja, amikor megkülönböztetés nélkül írtja az életközösség bizonyos egyedeit (nagyobb emlősöket), de ugyanakkor nem akadályozza meg mások szaporodását (patkány, légy stb.) Az embernek ez az asymbiotikus gyarapodása és parazita-szerepének egyre nagyobb fokozódása a civilizáció hanyatlását hozza magával. Egy-egy ökologikus területen a természetes állapotban bioökonómikus egyensúly van növényi és állati világ közt s az egyedek túlszaporodását természetes ellenségeik szabályozzák. Az ember mesterséges eszközei által szembekerül a természettel, megakadályozza a természetes kiválasztást. Ezzel saját életszínvonalát és életképességét is leszállítja. A betegségek előretörése és az egészség alacsony színvonala, mint a betegségnélküli vad természeti állapot ellentéte ennek következménye. Az ember betegsége büntetés a természetes egyensúly megbontásáért.

De magában az emberi társadalomban is meglátszik az ökologikus egyensúly megrendülése. Az emberiség nincs arányosan elosztva (az elvárosiasodás tünete); de az is megbontja a harmóniát, hogy az ember a városi, a technikai kultúra számára egyre több területet próbál megszerezni. Ennek nemcsak az a következménye, hogy megbontja a természet egyensúlyát, melynek erdőktől meg nem fosztott területekre csakúgy szüksége van, mint gyárépületektől ment síkvidékekre, hanem az is, hogy az alacsonyabb életkor és a nagyobb halandóság által a mesterséges városi környezethez való alkalmazkodás legalacsonyabb fokára jut. A civilizáció lelkiismerete mindennek tudatában gondoskodni akar az ember számára a városi környezetben egészségesebb testi és lelki légkörről. A jövő feladata a városi élet kedvező feltételeinek megteremtése helyett mégis inkább az emberiségnek különböző vidékekre való arányos szétosztása lesz.

U. ott 1934 január. — T. H. Marschall: *Social class — a preliminary analysis*. (Társadalmi osztály. Alapvető elemzés.) A társadalmi osztály fogalmának vizsgálásában két végleges elv áll egymással szemben. Az egyik szerint nincs osztály, minthogy az osztályok nehezen ismerhetők fel; a másik szerint végtelen sok osztály van, minthogy az osztályozásnak igen sok alapja lehet. A részletkutatás munkájának megkönnyítéséhez akar megvilágítással szolgálni e tanulmány. Az elemzés tárgyának mindenekelőtt három tulajdonságát állapítja meg. 1. A társadalmi osztály fogalma rangszervezeti rétegződést jelent, nem vízszintes, hanem függőleges irányú társadalmi tagozódást. 2. A rangszervezet egyes rétegei közt a viszony nem természetes különbségeken alapul. 3. Az osztályokban van bizonyos állandóság, úgyhogy az egyes osztályokhoz tartozó egyedek az osztályban maradnak (ellentétben pl. a korosztállyal, melyek között automatikus mozgás van). Ha társadalmi osztályra, mint tagjainak hasonlóságán alapuló csoportra gondolunk, inkább a hasonló esélyekkel rendelkező, mint külső vagy belső tulajdonságokban hasonló egyedek csoportját értjük rajta. A társadalmi osztály lényege abban a módban van, ahogy az egyént társai kezelik s nem a képességekben vagy bizonyos birtoklásokban, melyek a kezelésmódnak tulajdonképeni okai. E felfogás elveti azt az objektív elméletet, mely szerint meghatározott kritériumok (foglalkozás, vagyon) mutatják meg a társadalmi osztályt, de elveti azt a szubjektív elméletet is, mely szerint az ember ahhoz az osztályhoz tartozik, melynek osztályöntudatában osztozik. Az osztály objektivitása azokban a társadalmi viszonyokban van, melyeket teremt és nem a megkülönböztető kritériumokban, szubjektivitása pedig a kölcsönös megismerés szükségében.

A társadalmi kötelékek különbségeken vagy hasonlóságokon alapulnak. Az előbbiek a kölcsönös segítés lehetőségét teremtik meg, az utóbbiak a közös érdek felismeréséhez vezetnek. A társadalmi osztálynak mégis inkább alapja az egyező attitűd, mint az érdekek azonossága.

Az osztály az egyén társadalmi személyiségének származéka. Minden egyed tükrözi osztálya sokvonású képét. Osztályához való hűsége hűség önmagához.

Az osztálytudat rokon a nemzeti tudattal, de míg ez utóbbi nem választható el a személyiségtől, mint pl. a vallás, foglalkozás stb., az osztályhelyzet s ezzel az osztálytudat változható.

Az osztályok meghatározására nem elég néhány jellemző tulajdonság felsorolása. A legszembeszökőbb objektív kritériumoknak felsorolása is csak lehetséges és nem valóságos csoportosulásokat mutat. A jellemzőnek tartott sajátságok közül egyesek hiányozhatnak az osztályhoz tartozó egyedekből. A szociológia az osztály fogalmának elemzésénél nem is arra figyel, hogy bizonyos sajátságok milyen arányban tulajdonai az osztály tagjainak, hanem inkább az osztályok közti viszonyokra és az így előálló osztályattitűdre.

A szerző az osztálynak inkább intézmény-, mint egyesülés-jellegét hangsúlyozza. Intézmény-jellege van olyan értelemben, hogy az osztály társadalmi elv, mely az egyéni állásfoglalást meghatározott formák közé szorítja. Ez a felfogás mindenesetre elismeri az osztályerő meglétét és jelentőségét a társadalomban, melynek osztályait meghatározhatatlanoknak tartja. A szerző szerint a társadalmi osztályok megbízható, jellemvonásainak kutatása eredménnyel nem biztató kísérlet.

Christopher Dawson: ***A vallás previziója.*** (1933 októberében a genfi nemzetközi szociológiai, kongresszuson tartott előadás.) Nincs kultúra valamilyen vallás vagy quasi, vallásos alap nélkül. A vallásos alap megszűnése a társadalom felbomlásához és a kultúra pusztulásához vezet. Az európai kultúra elvilágiasodásának végső fokához közeledik és a következő két alternatívával áll szemben:

1. A nyugati kultúra teljes elvilágiasodását nyomon követheti fokozatos pusztulása és azoknak az ázsiai tradicionális vallási kultúráknak feltámadása, melyeket az európai világuralom átmenetileg elnyomott. A modern Európa vezető szerepe hasonlít az ókori római birodalméhoz: igazi kultúrán alapszik, de egyben imperializmus, mely kiterjedését a hadi tudományokban és a mechanikus szervezetben való fölényének köszönheti. Nagy anyagi fejlődés, külső egyformaság, mely azonban nagy ellentétek takarója. Amint ez imperialista szervezet eredeti társadalmi magja gyöngül, vagy pusztul, a látszólag megszűnt, de valójában csak szunnyadó kulturális hagyományok föltámadnak. Így az egész kulturális helyzet nagyon gyorsan megváltozhatik minden pozitív új tényező közbejötte nélkül. A civilizáció homlokzatvakolata letöredezett és láthatóvá váltak a szerkezetében levő ellentétek.

2. Másrészt lehetséges, hogy az elvilágiasodás folyamatát megakasztja vagy visszafordítja egy új, vagy egy, a kultúrával valamikor kapcsolatban volt régi vallás feltűnése, illetőleg feltámadása. Ez utóbbi lehetőséget rendesen összeférhetetlennek tartják a haladás törvényével, melyet sok elméleti szociológus igazoltnak fogadott el. De mégsem lehetetlen. Ezt Kína történetéből is látjuk. Ez az ország stabilitását a konfuciusi hagyomány sorozatos megújulásának köszönheti. A fejlődés e formája alig várható olyan hagyománytalan civilizációban, mint amilyen a nyugateurópai. De másrészt Európa történelmi vallása, a kereszténység már megmutatta, hogy tud alkalmazkodni különböző kulturális viszonyokhoz. Lehet-e a kilencedik század bizánci és a tizenhetedik század bárok kultúrájánál egymástól elütőbb kultúrákat gondolni! És mégis mind a kettő keresztény volt; bár vallásosságuk nagyon különböző társadalmi és esztétikai formákban fejeződött ki, a theológiai azonosság nem lehet kétséges. Hogy a kereszténység az európai kulturális hagyományok jövő fejlődésében milyen társadalmi kifejezést találhat, erre ma nem lehet feleletet adni.

Janson Vilmos

A TÁRSULAT ÉLETE.

Közgyűlés.

1934 január 25-én társulatunk a Magyar Tudományos Akadémia helyiségében közgyűlést tartott. *Dr. Heller Farkas* elnök üdvözölte a szép számban megjelent tagokat. A közgyűlés előadója ezúttal *dr. Komis Gyula* egyetemi tanár, a társulat választmányi tagja volt, ki *Az amerikai kultúra* című tanulmányát mutatta be. A rendkívül érdekes, élvezetes és tanulságos előadást, amelynek (időközben publikáltatván), itt ismertetésétől eltekintünk, a hallgatóság lelkes tapssal köszönte meg.

Az előadás után *dr. Szombatfalvi György* főtitkár mutatta be az 1933. évre vonatkozó beszámoló jelentését a következőkben:

Tisztelt Közgyűlés!

Az elmúlt évben Társulatunk erős rázkódtatáson ment át. Tevékeny, minden tudományos és társulati problémák iránt állandóan érdeklő elnökünk elvesztése hónapokon át úgyszólván megbénította működésünket. Rövid időközben két újabb veszteség is ért bennünket. Előbb Társulatunk dísze és magas kora dacára egyik szellemi oszlopa: Concha Győző tiszteleti tag, majd a munkánkat mindenkor szerető gonddal figyelő Pauler Ákos tagtársunk hunyt el. Úgylátszott, hogy az 1933. esztendő a megpróbáltatás éve lesz s valóban a múlt év egész folyamán anyagi erőtlenségünk is addig nem ismert mértékben jelentkezett. Azonban megpróbáltunk talpraállni azzal a józan és cselekvő optimizmussal, amelyet elhunyt alapító elnökünktől nyertünk örökségül. Március 18-án tartott közgyűlésünkön az év hátralévő részére dr. Heller Farkas addig ügyvezető-elnökünkkel töltöttük be az elnöki széket s az ő megválasztásával megürülő ügy vezető-elnöki tisztségre Dékány István tagtársunkat választottuk meg. Kitűnt az is, hogy Társulatunk belső összetartó ereje, amely a magyar szociológia fontos hivatásának átérzésében és mind erősebben tudatossá válásában jelölhető meg, nagyobb, sem hogy a kritikus időn át ne tudna segíteni.' Első feladatunknak munkaszervezetünk épségben való fenntartását s a Társadalomtudomány megjelentetését tekintettük. Ez sikerült is, mert a Társadalomtudomány az 1933. évben ha összevont számokban is, de 366 oldalon, tehát 23 ív terjedelemben látott napvilágot. Igaz, hogy 25 oldallal elmaradtunk az előző 1932-es évi publikációtól, de viszont az előző 1931-es évit sikerült elérni, sőt némileg túl is haladni. Ha érezzük is a hátrányát annak, hogy a sűrűbb megjelenés fizetési nehézségek elkerülése miatt nem volt lehetséges, úgy hisszük, hogy a folyóirat mégis elég erős kapocs volt arra, hogy Társulatunk táborát összetartsa. Ma úgyszólván minden tudományos társulatnak komoly gondja a taglétszám csökkenése, amely nemcsak értelmiségünk nyomasztó anyagi helyzete miatt következett be, hanem jórészben annak a sajátságos intellektuális fáradtságnak, a komoly szellemi munka iránt közönynek, a tudományos élet irányában az érdeklődés

ellanyhulásának tulajdonítható, amely ma nálunk, de talán más országokban is annyira érezhető. A mi Társulatunkban sincs másképp. Márciusi választmányi ülésünk határozata alapján megkíséreltük felrázni tagtársaink közönyét és Társulatunk köztudatába vinni, hogy fennmaradásunk, vagy megszűnésünk tagjainktól függ, de rajtuk a felelősség azért is, hogy a magyarság e nehéz éveiben teljesíthetjük-e kötelességünket. Úgy látszik, nem csalódtunk. Igaz ugyan, hogy mintegy 70 tagtársunkat, akik teljes közönyt tanúsítottak s tagdíjat fizetni egyáltalán nem voltak hajlandók, részint kérésükre, részint a választmány határozata alapján törölnünk kellett s ezzel taglétszámunk 590-ről 516-ra szállott alá, azonban az utolsó 8 hónapban már csak 11 újabb kilépés következett be, úgyhogy a jelek szerint most már sikerült tagállományaink csökkenését megállítanunk. A Társulatnak ma 502 tagja van. Itt említem, hogy Concha Győző és Pauler Ákos tagtársunkon kívül dr. Haar Alfréd egyetemi tanár és Petróczi István miniszteri tanácsos hunytak el tagjaink közül. Mindketten Társulatunknak kezdettől lelkes tagjai, akiknek elvesztését őszintén sajnáljuk.

Márciusi közgyűlésünk óta 5 felolvasó-ülést tartottunk. Utolsó felolvasó-ülésünkön, melyet november hó 3-án *Hornyászky Gyula* emlékezetének szenteltünk, Huszti József egyetemi tanár Társulatunk választmányi tagja adta felejthetetlen elnökünk szociológiai munkásságának kitűnő ismertetését és méltatását. Eseménye volt még társulati évünknek, hogy 1933 november havában részt vettünk a Nemzetközi Szociológiai Intézet Xl-ik, ezúttal Genfben tartott kongresszusán. Társulatunk kiküldöttje dr. Trócsányi György titkár arról a kérdésről tartott élénk hatást kiváltó előadást, hogy a szociológia mennyire tesz képessé a háborúnak előre való meglátására. Külföldi kapcsolataink szorosabbá fűzését is előmozdította a kongresszuson való részvételünk. E tekintetben örvendetes haladást jelent öt tagtársunknak az ősz folyamán a Nemzetközi Szociológiai Intézet tagjai közé történt megválasztása is.

Az elmúlt társulati évben a vallás és közoktatásügyi miniszter úrtól nyertünk a régi keretek közt támogatást, továbbá némi segélyben részesültünk a miniszterelnök úr és a Budapest főváros részéről. A tudományos munka megbecsülését jelentő támogatásukért e helyütt is hálás sköszönetet mondunk.

A főtitkár jelentésének tudomásul vétele után *dr. Horn József* pénztárnok olvasta fel következő jelentését:

Társulatunk vagyoni helyzetének 1933. évi alakulásáról az alábbiakat van szerencsém jelenteni.

Az 1933. költségvetési évet 174 P 54 fillér kezdővagyonnal nyitottuk meg, amihez az év folyamán a következő bevételek járultak:

Czettler Jenő őexc. alapító tagul lépett be társulatunkba és 100 P alapítótagdíjat fizetett.

Tagsági díjakból 2.497 P, előfizetésekből 844 P 42 fillér folyt be. A tagsági díjak befolyt összege több mint 800 P-vel haladta meg az előző (1932.) évi bevételt, az előfizetések összege viszont több mint 600 P-vel maradt el a hasonló címen befolyt előző évi összeg mögött, aminek okát az egyes intézmények költségvetésének állandó összezsugorodásában kell keresnünk.

Kiadványaink eladásából 48 P 50 fillér, adományok és segélyek címén 1.620 P, egyéb forrásokból 101 P 99 fillér folyt be. Az adományok fenti

E támogatásért nagylelkű adományozóinknak ezúttal is hálás köszönetet mondunk.

A felsorolt bevételek együttesen összege 5.386 P 45 fillér.

E bevétellel szemben a következő kiadásaink voltak:
nyomdaköltségekre kifizettünk 2.206 P 85 fillért,
írói díjakra 668 P 18 fillért,
a főtitkár tiszteletdíjára 860 P-t,
a pénztáros tiszteletdíjára 160 P-t,
az irodai segéderő díjazására 185 P-t,
könyvbeszerzésre 12 P-t,
előadások rendezésére 194 P 32 fillért,
a folyóirat expediálására és portóköltségekre 180 P 2 fillért,
egyéb költségekre 126 P 62 fillért.

E kiadások együttes összege tehát: 4.592 P 99 fillér; amelynek az 5.386 P 45 fillér bevételből történt levonása után, az 1933. költségvetési év végén 793 P 46 fillér pénzmaradvány mutatkozott.

Tisztelettel jelentem, hogy a most bemutatott elszámolást társulatunk számvizsgáló-bizottsága folyó évi január hó 17-én felülvizsgálta és rendben találta. Kérem a számvizsgáló-bizottság jelentésének meghallgatását és annak javaslata szerint az 1933. költségvetési évre a felmentvény megadását.

A közgyűlés a számvizsgáló-bizottság jelentése alapján a felment vényt megadta s ezután a pénztárnok bemutatta a választmány által elfogadott 1934. évi költségvetési javaslatot a következőkben:

Az 1933. évről áthozott készpénz, mint kezdővagyon 793 P 46 fillér. Ehhez az év folyamán a következő bevételeket reméljük:

tagsági díjakból várunk	1.800 — P.
előfizetési díjakból	800 — «
kiadványok eladásából	50 — «
adományokból	1.600 — «
egyéb címen	100 — «
bevételt, amelyek összege a múlt évről áthozott készpénzzel együtt	5.143.46 P.

E bevételből a következő kiadásokat kívánjuk fedezni:

nyomdai költségekre előirányoztunk	2.200 P-t,
írói díjakra	1.000 «
a főtitkár tiszteletdíjára	960 «
a pénztáros tiszteletdíjára	240 «
az irodai segéderő díjazására	180 «
előadások rendezésére	200 «
expedíciós költségekre és portóra	180 «
egyéb költségekre	80 «
Mindez együttesen	5.140 P,

amely az előirányzott bevételekből, ha azok valóban befolynak, fedezhető lesz.

Tisztelettel kérem a bemutatott előirányzat szíves elfogadását. A közgyűlés az előirányzatot elfogadta.

Ezután az elnök annak kijelentése mellett, hogy az 1931—33 évre választott tisztikar megbízatása lejárt, megköszönte a Társulat bizalmát s az elnöki széket elhagyta. Most *dr. Hubert Ottó* választmányi tag tett javas-

lat határozattá lett. A tisztikar a következőképen alakult meg: Elnök *dr. Heller Farkas*. Ügyvezető-elnök: *dr. Dékány István*. Alelnökök: *dr. Angyal Pál, dr. Bálás Károly* és *dr. Horváth Barna*. Főtitkár: *dr. Szombatfalvy György*. Titkárok: *dr. Michelics Vid, dr. Móricz Miklós, dr. Neubauer Gyula, dr. Rácz Lajos* és *dr. Trócsányi György*. Főjegyző: *dr. Ruber József*. Jegyzők: *dr. Ájra Nagy János, dr. Hammerberg Miklós, dr. Rudai Rezső* és *dr. Torma Domokos*. Pénztárnok: *dr. Horn József*. Ellenőr: *dr. Szádeczky Kardoss Tibor*. A számvizsgáló-bizottság tagjai: *dr. Spóner Ferenc, dr. Thirring Lajos* és *dr. Thewrewk Pallaghy Attila*.

Az új közgyűlés nevében *dr. Heller Farkas* elnök köszönte meg a Társulat határozatát majd a közgyűlés dr. Dékány István ügy. elnök javaslatára *dr. Bibó István* min. tanácsost, a szegedi egyetem könyvtárigazgatóját, a Társadalomtudomány megindítóját és első szerkesztőjét egyhangú lelkesedéssel a társulat tiszteleti tagjává választotta meg.

A választmány határozatából *dr. Szombatfalvy György* főtitkár indítványt tett a választmány kiegészítésére. Ennek elfogadása alapján a választmány 1934. évi tagjai a következők: Acsay Tihamér, Ady Lajos, Albrecht Ferenc, Antal Géza, Antal István, Asztalos Miklós, Bajza József, Bálás P. Elemér, Ballá Antal, Bárány Gerő, Bartók György, Bencs Zoltán, Benisch Artúr, Bernát István, v. Bessenyei Lajos (Debrecen), Bibó István, Bobula Ida, Bodor Antal, Búza Lajos, Csepregi Horváth János, Czettler Jenő, Dávid Antal, Domanovszky Sándor, Dvorcsák Antal, Egyed István, Ereky István, Fabinyi Tihamér, Finkey Ferenc, Glattfelder Gyula, Gorka Sándor, Gortvay György, Hegedűs József, Hóman Bálint, Hornyászky Gyula, Hubert Ottó, Huszti József, Ihrig Károly, Ilosvay Bálint, Imre Sándor, Kolosváry Bálint, Konkoly-Thege Gyula, Kornis Gyula, Laky Dezső, Lukinich Imre, Madzsar Imre, Magyary Zoltán, Mattyasovszky Miklós, Mályusz Elemér, Mártonffy Károly, Melich János, Melichár Kálmán, Mészáros Károly, Milotay István, Miskolczy Ágoston, Molnár Kálmán, Moór Gyula, Navratil Ákos, Névelős Gyula, Németh László, Noszlopi László, Ottlik László, Pataky Tibor, Pethő Sándor, Pintér Jenő, Polner Ödön, Pongrácz Kálmán, Raffay Sándor, Ravasz László, Schneller Károly, Schütz Antal, Sebes Dénes, Szandtner Pál, Thirring Lajos, Tomcsányi Móric, Torzsay Biber Gyula, Tóth Béla (Genf), Weis István, Weszely Ödön, Zehery Lajos és Zibolen Endre.

Előadások.

1934. évi február — május havában 10 *előadóülést tartottunk*.

Február 7-én *Dékány István* ügyvezető-elnök: «Az állam lélektani alapjai» címmel, február 21-én *Pethő Sándor* választmányi tag: «Egy új empire felé tart-e az államfejlődés?» címmel, március 7-én *Rudai Rezső,* a társulat jegyzője «Népképviselet és érdekképviselet» címmel, március 21-én *Trócsányi György* titkár «A loyalitás» címmel, április 4-én *Horvátit Barna* alelnök «A béke technikáján címmel, április 18-án *Noszlopi László* választmányi tag: «A nyárspolgár» címmel, május 2-án *Mihelics Vid* titkár: «A rendi állam eszméje» címmel, május 9-én *Bálás Károly* alelnök: «A modern állam szerepe a jövedelemelosztásban» címmel, május 16-án *Neubauer Gyula* titkár: «Racionalizmus és népesedés» címmel, végül május 30-án *Szombatfalvy György* «Szelekció a magyar társadalomban» címmel tartott előadást.

A KARIZMATIKUS KIRÁLYSÁG.

Az előző cikkünkben[1] felsorolt érvek alapján — úgy hisszük — nem vitatható, hogy helytelen volna a magyar történet XI—XII. századi korszakát továbbra is patrimoniális királyságnak nevezni. Más, találóbb megjelölés gyanánt kettő is kínálkozik, a szerint, hogy a kort milyen szempontból vizsgáljuk. Ha azt akarjuk hangsúlyozni, hogy Magyarország része volt a nyugati kultúrkörnek, akkor oly elnevezést kell választanunk, amely kifejezi a szoros összetartozást, azt a tényt, hogy a nyugati szellemi áramlatok kivétel nélkül eljutottak hozzánk. Milyen műveltség uralkodott Magyarországon a XI—XII. században, arra a szellemtörténet adhatja meg a választ, s az ő feladata az is, hogy a legalkalmasabb terminus technikust megtalálja. Mi most a társadalmi fejlődést, a probléma szociológiai vonatkozásait vizsgáljuk s ezért javaslatunk is ilyen jellegű. Azt hisszük, abból a tényből, hogy a patrimoniális elnevezést helytelenül használtuk s az — mondhatni — gonoszkodó játékot űzött velünk, nem következik még, hogy nagyobb óvatossággal ne volna szabad más, kifejezőbb elnevezést keresni. A legbiztosabb útmutató erre vonatkozólag — ha nem tévedünk — M. Weber csoportosítása, aki az uralmi típusokat rendszerbe foglalva, jellemző vonásaikat biztos szemmel állapította meg. Előadása nyomán úgy véljük, hogy a XI—XII. századi magyar királyságra legjobban a karizmatikus uralom jegyei illenek.

Ennek lényegét Weber a következőleg írja körül.[2] A karizma valami szokatlan, rendkívüli — eredetileg mágikus jellegű — tulajdonság; aki fel van vele ruházva, azt az emberek olyannak látják s úgy értékelik, hogy természet- vagy emberfeletti, illetőleg legalább is szokatlan tulajdonságainál fogva mint Istentől küldött vezér uralkodik. A próféták éppen úgy Isten kiválasztottjai, mint a primitív népeknél a vadászatok vezetői vagy háborúban a törzsek vezérei. Egészen mellékes, hogy valamely etikai vagy más szempontból kiindulva, miként volna ez a karizma értékelhető; mindig az a lényeges, hogy tényleg hogyan értékelik azok, akik felett a karizma birtokosa uralkodik. Vagyis az alattvalók elismerése, hite a szükséges feltétel a karizma érvényesüléséhez. Az elismerés mindig kényszer nélküli és keletkezhetik kinyilatkoztatásban való hitből, hőstiszteletből, a vezér iránti bizalomból, az uralkodó pedig kezdetben csodák, rendkívüli teljesítmények által biztosítja azt a maga számára.

Mintha egy törzs, nép egyszerre vezérének érezne valakit minden objektív ok nélkül, mert meg van győződve, hogy az csodálatos, Istentől nyert képességével tud rajta segíteni. Ha ez a hit nem bizonyul igaznak, ha úgy tűnik fel, hogy a karizma birtokosát elhagyta Isten vagy mágikus, illetőleg hősi ereje, ha az eredmény soká elmarad, s legfőbbképen, ha a vezetés nem hoz az alattvalókra jólétet, akkor véget ér a karizmatikus tekintély. A karizmatikus uralomban nincs közigazgatási apparátus, nincs olyan hivatalnoki kar, mely rendi szempontok szerint volna kiválasztva. A próféta mellett a tanítványok szerepelnek, a hadvezér, a fejedelem mellett pedig a kíséret. Mindkét esetben a környezet tagjai azok, akik az igazgatást intézik, a vezér parancsait végrehajtják, s mindkét esetben ez a környezet is a karizmatikus tulajdonságok alapján választódik ki. A vezér tetszése, belátása szerint követésre, parancsai, akarata végrehajtására hívja fel azokat, akikben a megfelelő képességet felismeri. Ha valami zavar támad, ha a környezet nem képes feladatát megoldani, akkor a vezér személyesen avatkozik be az ügyek elintézésébe. Hivatali hatáskörről, megállapított, körülírt feladatokról, privilégiumokról tehát szó sem lehet. A karizmatikus uralom így a legélesebben ellenkezik is mind a racionális — modern, bürokratikus — mind a tradicionális — patrimoniális vagy rendi — uralommal.

Weber az ő ismeretes, «ideáltípusok» kidolgozására törekvő eljárásával így rajzolja meg a karizmatikus uralom keletkezését, annak lelki alapjait. Ugyanő hasonló jellegzetes vonásokkal fejti ki, miként állandósul ez az eredetileg egyetlen ember személyes kiválóságán, hivatásérzésén nyugvó uralom a környezet állásfoglalása révén. Ugyanis elsősorban a környezet tagjaiban ébred fel a vágy, nekik érdekük, mégpedig egyformán ideális és anyagi érdekük, hogy az uralom, amely számukra nagy előnyöket, feltűnést, kiemelkedést, esetleg vagyont nyújtott, állandó legyen, kiváltságos helyzetük végleg megmaradjon, az ne egyedül a vezér tetszésétől függjön, hanem átöröklődjék utódaikra is. Az állandóság a karizmatikus uralkodó, halálakor válik problematikussá. A környezetnek ekkor az a célja, hogy olyan utód következzék, aki fenntartja az ő kiváltságos helyzetét. Az utódlás kérdése több módon oldható meg. Esetleg kikeresnek egy karizmával felruházott embert, akit bizonyos jelek uralkodóvá predesztinálnak; pl. a dalai láma utóda mindig egy kis gyermek lesz, mert a környezet benne ismeri fel az isteni jegyei. Előfordulhat, hogy az uralkodó halála előtt, maga jelöli ki utódját, de az is, hogy a környezet választja ki, a nép meg elismeri annak. Az utód megállapításánál döntő lehet az az elképzelés, hogy a karizma a vérnek egy bizonyos sajátsága s ennélfogva a karizmatikus uralkodó családjához, nemzetségéhez tapad. Ugyanúgy az az elképzelés, hit is, hogy a karizma egyházi cselekménnyel átruházható másra, pl. a királyi karizma felkenéssel és koronázással.[3] A többi eset felsorolását már el is mellőzhetjük,

mert a két legutóbbi elég szilárd kiindulópontot biztosít a XI—XII. századi magyar királyság jellegének megállapításához.

A magyar nép keletről hozta magával azt a mágikus hitet, hogy a Megyer-törzs azon nemzetsége, amelyből később Álmos és Árpád is származtak, emberfeletti tulajdonságokkal van felruházva.[4] A fejedelmi méltóság, mint arra Hóman rámutatott, már Álmos előtt is öröklődött. A méltóság kétségkívül egy karizmával megajándékozott, rendkívüli egyéniségű törzsfőnökre vezethető vissza, akinek leszármazói voltak az uralkodócsalád tagjai. Ugyanaz a hit érvényesült itt, amely a kazár birodalom szervezetének az alapját is alkotta. A keleti írók közismert leírásai szerint, ha a kazár fejedelem, a kagán meghalt és utódjáról kellett gondoskodni, akkor a választás csak egyetlen család, az uralkodó nemzetség valamelyik tagjára eshetett.[5] Megtörtént, hogy a kiszemelt uralkodó vagyontalan ember volt, a nép azonban számon tartotta az uralkodásra jogosult családnak még azon tagjait is, akik esetleg a piactéren kenyeret árultak. Az új uralkodó személyének megállapításánál az elhunyt kagán emberei, bizalmasai játszották a legnagyobb szerepet; ők voltak azok, akik a beiktatásnál fojtogatni kezdték az új kagánt s ha az fuldokolva magánkívül volt, megkérdezték, hogy hány évig akar uralkodni; a hirtelen kimondott számot megjegyezték, addig a legnagyobb pompa közt engedték élni a «főkirályt», de ha elérkezett a kritikus év, ugyancsak ők voltak azok, akik kíméletlenül megölték.[6] Ez a leírás híven tükrözi vissza az örökös karizmatikus uralkodás formáját, amint az abban a kazár törzsszövetségben érvényesült, amelynek a magyarság is egyideig tagja volt. Az emberek meggyőződése, hite szerint tehát csak egyetlen család uralkodhatik — ehhez kötve van a karizma — s ennek még legutolsó, legszegényebb tagja is inkább alkalmas a vezetésre, mint bárki a környezet tagjai közül. Legyenek ezek a tanácsadók, főtisztviselők még oly hatalmasok, gazdagok, egyiküknek sem jut eszébe, hogy kagán akarjon lenni. Még a bégnek sem, aki pedig a tényleges hatalmat a kezében tartotta. Ez is csak alázatosan és szerényen, mezítláb lépett a kagán elé, megadta neki a szinte Istennek kijáró tiszteletet s nem gondolt arra, hogy félretolva őt, a maga számára követelje az alattvalók hódolatát.[7] Ebben az esetben a legvilágosabban kitűnik, hogy a kagánnak nem fegyveres hatalma biztosította az uralmat, hanem környezetének és alattvalóinak az a hite, hogy a kazár birodalom egy másik család alatt nem maradhatna fenn.

Ez a kazár felfogás, hit az uralom jellegéről a magyar viszonyok megismeréséhez csak analógiául használható. A törzsfőnökök fejedelemválasztási joga, amint az erre vonatkozó hagyományt Anonymus fenntartotta, valószínűleg a kazár példa szerint érthető; vagyis a közhit szerint a fejedelmeknek mindig ugyanazon családból kellett származniuk, de viszont a törzsfőnököknek — akikre a fejedelem támaszkodott[8]

— beleszólásuk lehetett abba, hogy a család melyik tagjáé legyen az uralom. A királyság korában, Szt. Istvánnal következett be az a változás, hogy a király maga jelölte ki utódját, bár most sem egyedül, hanem a környezet, legbizalmasabb hívei, a püspökök és ispánok megkérdezésével. Ez a változás feltehetőleg összefüggésben állott azzal a jelenséggel, hogy a kereszténység felvétele után az uralkodás elengedhetetlen kelléke lett az egyházi felkenés, ül. koronázás, úgyhogy a királyt az emberek ezentúl mintegy kettős karizma részesének tekinthették. A pogányság felé hajló magyar is a XI. században csak Árpád leszármazottját fogadhatta el uralkodójának, de ennek a meggyőződésnek kétszeresen erősen kellett élnie a keresztény magyarság körében. Mivel az egyház eleve szivesen járul hozzá, hogy az kenessék fel királynak, akitől az új hitnek és intézményeinek védelme várható, az ilyent pedig a családtagok közül a sírjához közelgő király választhatja ki a legalkalmasabban, bizonyára a maga részéről is előmozdította, hogy az uralkodó és környezetének kijelölési joga érvényesüljön kizárólagosan.

Távol áll tőlünk, hogy a régibb magyar történet első századairól új áttekintést próbáljunk adni a karizmatikus vonás kiemelésével s mintegy bizonyítsuk, hogy a trónváltozások és viszályok alkalmával valóban az a felfogás érvényesült, hogy csak Árpád leszármazottja lehet király, mert csak az ő uralma alatt tud a magyar nép megmaradni. Erre annál kevésbbé van szükség, mert a történeti szakkutatás ezt a kérdést végleg tisztázta.[9] Azt a XIX. századi felfogást, mintha a magyar nép választotta volna uralkodóját, mintha a nemzetnek «szabadkirályválasztó joga» lett volna, ma már csak azok vallják, akik nem szereztek tudomást az elmúlt két évtized kutatásainak eredményeiről. Ismételjük, az a lényeg, hogy a XI—XII. századi magyar királyság karizmatikus jellegű volt, egyáltalán nem probléma. Az új csak az, hogy az induktív úton felismert tényeket most egy kifejező elnevezéssel jellemezzük, lényegüket összefoglaljuk, s mintegy Schlagwortszerűen kifejezésre juttassuk. A karizmatikus szó — úgy véljük — alkalmas erre. Hallatára bizonyára senkinek sem jut majd eszébe, hogy az Árpád-korban szabadkirályválasztást tételezzen fél, és így lehetővé válik, hogy a régi, liberális[10] demokrata felfogású történetszemlélet maradványai eltűnjenek, ugyanakkor pedig egy modernebb rekonstrukció felépüljön.

A kérdés csak az, hogy helyes-e a karizmatikus kifejezést egyetlen periódusra, a magyar királyság XI—XII. századi korszakára lefoglalni? Vájjon nem éledt-e fel későbbi idők folyamán ugyanilyen felfogás, hit s vele együtt hasonló társadalmi berendezkedés, ami szükségessé tenné, hogy az újabb korszakot is karizmatikusnak nevezzük el? Ennek a kérdésnek a felvetése azért nem felesleges, mert Weber a legújabb korban is tud karizmatikus uralomról, Napóleonéról. Valóban, a korzikai hivatásérzete és a francia népben felgyújtott lelkesedés éppen úgy

karizmatikus jellegű, mint az az eljárása, hogy a kormányzás, közigazgatás és a hadseregek élére állított munkatársait szintén úgy választotta ki, mint egy próféta a maga tanítványait, egy cseppet sem akadva fenn azon, hogy akit valamelyik európai trónra helyezett, az alacsony sorsú családból származott. Napjaink története pedig Olaszországban és Németországban szintén azt a hivatásérzésen alapuló uralmat mutatja, amely a régi állami berendezkedésen tagadhatatlanul lényeges átalakítást eszközölt. Bármilyen nagy is a hasonlóság, egyetlen vonás mégis alapvető különbségre utal: az újabb karizmatikus uralmak nem vallásos jellegűek. S éppen ez az eltérés a döntő. A keleti kultúrkörben — ahonnan, mint a kazár analógia is mutatja, a magyarság hitét magával hozta — a vallásos meggyőződés ereje tudta a lelkekben generációkon keresztül érvényesíteni azt a felfogást, hogy a karizmatikus uralmi forma az egyedül elképzelhető és jogosult. Ez a hit pedig az akkori és ottani műveltségnek, mondhatnók, világnézetnek volt az elválaszthatatlan része s amint a kultúra átalakult, vele kellett fokozatosan neki is változnia egy másik uralmi forma felé. Bármily kiszámíthatatlan is a jövő, az kétségtelen, hogy az egy évezred előtti kulturális állapot nem térhet vissza s így a XI—XII. századi magyar királyság korszaka éppen olyan kevéssé ismétlődhetik meg, mint a fascizmus és hitlerizmus sem jelenti az újkori bürokratikus állam- és uralmi forma félretolását. De felesleges is ily messze elkalandoznunk. Mi csak a magyar múlttal foglalkozunk, ebben pedig a XIII. századtól napjainkig karizmatikus jellegű uralom vonásai nem ismerhetők fel. így tehát a kifejezést bízvást lefoglalhatjuk egyetlen korszak megjelölésére.

Korántsem akarjuk azt állítani, hogy ez a lehető legtalálóbb kifejezés. Már utaltunk arra, hogy csak szociológiai szempontból látszik a legalkalmasabbnak. Mindössze heurisztikus értéket tulajdoníthatunk neki, amely csak addig tesz szolgálatot, amíg a kor lényeges vonásait az eddiginél pontosabban fel nem ismerjük s más kifejezőbb elnevezést nem találunk. Nincs tehát nagyobb jelentősége, mint a hűbériség vagy rendiség fogalmai alkalmazásának. Amint könnyű elképzelni, hogy a történettudomány fejlődése egyszer feleslegessé teszi a «hűbéri» és «rendi» szavak használatát, mert náluknál pontosabb és a lényeget jobban kiemelő meghatározásokat fog találni, ugyanígy lesz majd felcserélhető a karizmatikus szó is egy másikkal. Addig azonban, míg e megjelölések az európai történetírásban közkeletű kifejezések maradnak, használatukról mi sem mondhatunk le. Mert ha ezt tennők, nemcsak megfosztanók magunkat annak lehetőségétől, hogy múltunkat az európai kultúrközösség részének tekintsük, hanem azt hamis izoláltságban képzelnők el.

Egy-két példa bizonyára el fogja oszlatni az esetleges aggodalmakat, amelyeket a kissé szokatlan elnevezés ébreszthet s egyszersmind rámutat a gyakorlati előnyökre is, amelyek azzal adódnak, hogy *merjük* levonni

a karizmatikus hitből folyó következményeket. Ha a honfoglaló magyarság fejedelmeit Istentől rendelt uralkodóknak tekintette, társadalmi rendjét a demokrácia nem jellemezhette. Bizonyára minden törzs élén állott egy előkelő nemzetség, feltehetőleg az uralkodó által, talán éppen családjának tagjai közül kirendelve s ez, ha kisebb mértékben is, a maga törzsén belül szintén a született vezér szerepét játszotta. Az archeológiai leletek e mellett a társadalmi tagozódás mellett vallanak. Azok a sírok, amelyek a legértékesebb tárgyakat rejtik magukban, nem csoportosan sorakoznak egymás mellé, hanem az egyszerűbbektől távol, külön dombok alatt találhatók,[11] mintha a legelőkelőbb hős még halála után is meg akarta volna őrizni exclusivitását. Nem tartható tehát fenn tovább az a felfogás — Hajnik Imre és Tagányi Károly egyaránt hirdették — hogy a honfoglaló magyarság nemzetségi szervezete az Árpád-kor első századaiban szinte érintetlenül megmaradt s viszályaikat nem a király intézte el, hanem a nemzetségek vénei. A XIX. század végének volt ez a történet felfogása, amely úgy látta, hogy a honfoglaló nemzet tagjai zárt tömegben a királytól valósággal függetlenül éltek a maguk közös földjén, amelyen «nem Szt. István törvénye, nem a királyi megyék joga, hanem az ősi magyar szokásjog uralkodott» s a király csak akkor ítélt felettük, ha a vitatkozó felek a maguk jószántából felkeresték őt.11 Hasonlóképpen nem egyeztethető össze a karizmatikus felfogással az a feltevés sem, mintha a bírói hatalom egy bizonyos «ősalkotmány» szellemében, a népnél, törzsnél lett volna, amely azután azt ráruházta az általa kirendelt s a «jogvitákat eldönteni hivatott bírákra», felettük is fennmaradván magának a nemzetnek a nemzetgyűlésen gyakorolt hatalma.12

A fejedelem, majd a király nem ilyen árnyékuralkodó volt. Hatalma nagyobb, szinte korlátlan. Nem mintha erőszakkal kellett volna azt elismertetnie. A lelkeken uralkodott ő s vallási képzetek vitték az embereket eléje, hogy necsak elismerjék uruknak, hanem ítéletének, parancsának engedelmeskedjenek is. A király pedig meg is követelte, hogy az ő közegei intézzék el az ügyeket. A legújabb kutatások ezt kétségtelenül igazolják. Ma már tudjuk, hogy a királybírák, a billogosok intézménye nem a XI. század végén kelt életre, hanem már Szt. István korában megvolt.12a Arról az I. Endre képét ábrázoló ércpecsétről, amelyet az egyik királybíró nyakába függesztve hordott s amely csodálatos véletlen folytán fennmaradt, csak az imént mutatta ki tudós méltatója és magyarázója, hogy azt Szt. István pecsétjének mintájára vésték.[13] Ezek a bírák pedig szerte az egész országban Ítélkeztek azon király nevében és helyett, akinek képét mellükön viselték. Hatáskörük kiterjedt minden rendű emberre, azokra a szabad magyarokra is, akikről korábban azt hittük, hogy elkerülve a király közegeit, ügyeiket nemzetségi bírák előtt intéztették el. Sőt elsősorban felettük s nem az alacsonyabb helyze-

tűek felett ítéltek a királybírák, mert hisz a királyi megyékbe vagy uradalmakba tartozóknak a bírái az ispánok voltak.

Amit így a jogtörténeti és szfragisztikai részletkutatás megállapított, az mind megerősíti a királyság karizmatikus jellegéről mondottakat. Ha azt olvassuk Hintzenél, hogy a frank birodalmi comesek hivatali hatásköre és megbízatása végső fokon karizmatikus gyökerű,14 akkor ugyanezt teljes joggal elmondhatjuk a példájukra életrehívott magyar ispáni intézményről is. Bizonyára nem kell magyaráznunk, hogy a karizmatikus vonás szem előtt tartásával és a demokratikus nemzetségi szervezet teóriájának félretételével nemcsak a király és alattvalóinak XI—XII. századi viszonya helyezhető új megvilágításba, hanem a társadalmi fejlődés is. A kutatás, a régi adatok újabb átvizsgálása és átfogalmazása e tekintetben bizonyára még sok meglepetést fog nyújtani, éppen mert a probléma egyszerre szinte egészen új oldaláról figyelhető meg.

Az alábbiakban nem törekszünk a társadalmi fejlődés részletes megrajzolására. E kérdéssel nagyterjedelmű szakirodalom foglalkozik,15 amelyben a legellentétesebb állítások nyertek kifejezést. Ha szakítunk a mintegy kötelezővé vált szokással és nem igyekszünk minden, a korábbitól eltérő magyarázatnál részletesen megindokolni, hogy mit és miért nem tartunk a régibb kutatás eredményeiből elfogadhatónak, ezt abban a meggyőződésben tesszük, hogy az olvasóközönséget nem érdeklik a részletek, a szakember, a kérdés anyagának ismerője pedig észreveszi, hogy az általunk külön nem említett teóriák, feltevések a szakirodalom valamelyik termékében már megcáfolt attak; egyébként célunk úgy sem egyéb, mint néhány szempontra felhívni a figyelmet.

Mindenekelőtt szükséges, hogy ne lássunk és még kevésbbé törekedjünk keresni a XI—XII. századi Magyarországon olyan társadalmi alakulatokat, amelyek egy másjellegű állammal lehetnek csak kapcsolatban, így nem szabad feltételezni, hogy e korban lett volna nemesség, mint sajátos életet élő rend. Az a feltevés, hogy a (deljesjogú szabadok vagyis a honfoglaló nemzetségek utódai a saját nemzetségi kötelékeiken kívül egyebet nem ismertek, nem adóztak és uralkodójukat csupán fegyverrel szolgálták»[16] nem más, mint a későbbi rendi viszonyoknak Werbőczi szellemében való visszavetítése. A valóságban a honfoglaló magyarság nem azonos a XIV. századi nemességgel, közöttük az átmenet nem töretlen. Ha úgy volna, amint Werbőczi állítja, akkor a magyar jobbágyok azoknak a szabad magyaroknak a leszármazói volnának, akiket büntetésből ítéltek szolgasorsra, kivetve őket a nemzetségi szervezetből; ez esetben pedig alig volna érthető, hogy a magyarság mint tudta magába olvasztani a honfoglaláskor itt talált népelemeket. Feltételezve, hogy a magyarság mint hódító nép rátelepedett az itt találtakra s azoknak jobbágyi szolgálmányaiból élt — még az a külföldi

irodalom is így képzeli, amely nem akarja a nemzetiségek elnyomásának vádját kovácsolni ellenünk[17] — a rendiség korába a magyar társadalom a Nyugatot megelőzve jutott volna el. Rendekről, nemességről azonban korántsem azért nem szabad beszélnünk a XI—XII. században, mert az a karizmatikus uralom kora, hanem mert az adatok sem szólnak róluk. Ha nem próbáljuk a reánk maradt korai társadalomtörténeti adatokat mindenáron egy későbbi korra jellemző képbe foglalni össze, hanem megmaradunk eredeti — mondhatnám: természetes — értelmüknél, akkor olyan fejlődést rekonstruálhatunk belőlük, amely részleteiben is az uralom karizmatikus jellegének felel meg.

Szt. István korát véve kiindulópontul, a szabad magyarság körében ekkor három csoportot különböztethetünk meg.[18] Legfelül vannak a király környezetének tagjai, egyháziak és világiak, a legelőkelőbbek, akikre uralkodásában támaszkodik. Magyarokat és külföldről bejött lovagokat egyformán találunk köztük. Ennek a kíséretnek a tagjait nevezik — jelző gyanánt alkalmazva a szót — a XI. században elszórtan, majd a XII. században általánosabban — így Anonymus is — nobilisoknak,19 de még használatosabb a comes, ispán megnevezés. Aligha kell arra gondolnunk, hogy a comes minden esetben ténylegesen vármegyeispánt jelent. Valószínűbb, hogy a szó eredeti jelentésében értelmezhető és a királyi kísérethez, a comitatushoz tartozást jelenti. Aktív szerepe még a XIII. század elején is csak ennek a kis csoportnak van; még akkor, az aranybulla idejében is a nobilis elnevezés csak reájuk — tehát eredetileg a király tetszése szerint összeválogatott és heterogén jellegű környezet tagjaira, ül. azok leszármazóira — vonatkozik.

A második csoportot a magyarság harcos, fegyverforgató tagjai alkották, míg a harmadikat a békés életmódot folytatók. Ha fel is tesszük, hogy a vándorlások idején még minden szabad magyar — az egész nép — részt vett a harcokban, a végleges megtelepedés már mélyreható változásokat okozott. Akik mint vagyonosabbak szolganépekkel rendelkeztek s továbbra is a harc volt éltető elemük, folytatták a kalandozó háborúkban, majd a királyi seregekben régi életmódjukat, akik azonban földmíveléssel, gazdálkodással foglalkoztak, azok sorsa lassan megváltozott. Eleinte saját földjükön gazdálkodtak és személyükre nézve éppoly szabadok voltak, mint a harcosok, a milesek. Amint azonban nőtt a családtagok száma és fogyott az ősi föld, az új generációk kénytelenek voltak máshol keresni megélhetést.[19a] Ezt a királyi uradalmakban találták meg, továbbá az egyházak, az előkelők és a mileseknek nevezett jómódú emberek birtokain. Földet kértek és kaptak, aminek fejében bizonyos szolgálmányokat teljesítettek. Személyes szabadságuk kétségtelen a XI. század végén is, tehát akadály nélkül mehettek más birtokosokhoz, hogy ott vállaljanak szolgálatot s «liber» nevük is szabad állapotukat jelzi. Ez a név azonban hovatovább csak egy elveszített társadalmi

helyzetnek az emléke lesz. Ha már Szt. István korában is megnyilvánult a tendencia, hogy a hatalmasok és a harcosok a szegény közszabadokat szolgaságba hajtsák, ez a törekvés aligha veszített erejéből a magán nagybirtok fokozatos kiépülése során. De egyébként a szabad költözés biztosítása sem sokat jelenthetett számukra, mivel más birtokosnál is csak hasonló feltételek mellett nyerhettek földet. Süllyedésüket mutatja az is, hogy a XII. századi oklevelek szerint a földdel, amelyet műveltek, szokták őket is eladományozni.[20] A liberek gazdasági élete és helyzete ekkor már alig különbözött a honfoglalók által itt talált népelemekétől vagy a servus-sorsból felszabadítottakétól s így megvolt a lehetőség, hogy összeolvadhassanak, ami a XIII. században már be is fejeződött. A honfoglaló magyarság által megszállt területek lakossága — az oklevelek tanúsága szerint — akkor már magyar volt.

Ennek az elszegényedő magyarságnak nem volt módjában katonáskodni. Hadiszolgálatának megváltásául[21] fizette a «szabad dénár», liberi denarii nevű adót. Mégpedig minden liber fizette ezt, tekintet nélkül arra, hogy saját földjén vagy másnak a birtokán élt-e. Kálmán király segíteni óhajtván az önállóságukat megőrzött szabad magyarokon, elengedte az adót, de csak nekik, mert egyébként a más földjén vagy a királyi megyékben centuriók felügyelete alatt élőktől beszedette. Ha fel is tesszük, hogy ezzel a rendelkezéssel az otthon élő libernek, szabad parasztnak visszaállott hadakozási kötelezettsége, ezt a katonai szolgálatot nem értékelhetjük magasra s legfeljebb — későbbi analógiához folyamodva — a közszékelyekéhez hasonlíthatjuk. Tehát csak kis távolságra s rövid időre lehetett igénybe venni, igazán a végső szükség esetén; komolyabb hadi vállalatokra azonban nem, mert ilyent a liber gazdasági helyzete sem tett lehetővé, nem lévén módjában a fegyver forgat ás begyakorlása.

Ha az uralkodónak fegyveresekre volt szüksége, komoly hadseregre, akkor ilyent nem a liberek soraiból igyekezett szerezni, hanem igénybe vette elsősorban környezetét s az ezáltal reprezentált haderőt, azután a vármegyék harcos elemét s végül azt a jómódú birtokos réteget, amelyet, mint az előkelők és közszabadok közti második csoportot Szt. István korában miles néven emlegettek. Ez volt a szabad, hivatásos harcos elem, amelynek katonáskodását gazdasági ereje, földbirtoka és servusainak munkája is lehetővé tette. Valami népes, nagyszámú rétegnek azonban aligha szabad elképzelnünk. S ha nem hagyjuk figyelmen kívül Delbrück kutatásainak eredményeit,22 melyek szerint a középkori hadseregek rendkívül kicsinyek, akkor — Magyarországra alkalmazva e megállapítást — azt a társadalmi réteget sem gondolhatjuk nagynak, amelynek férfitagjai egyébként a magyar haderőnek csak egy részét jelentették. De még e milesek számát is több körülmény csökkentette. Sokan beállottak közülük a király szolgálatába s akkor a vármegyei

szervezeten belül az ispán hatósága alatt voltak, sőt egy-egy előkelő kíséretébe, környezetébe is elszegődtek. Ez az önkéntes szolgálatvállalás pedig hamar és könnyen vezethetett függő helyzet kialakulására. Így Szt. István korában olyan milesekről is szó van, akik elmenekülnek uruktól s akiket a seniornak jogában van visszakövetelni.[23] És meg számuk az otthoni, ősi birtokon szaporodott, ez ismét az elszegényedés folyamatát indította meg, a «liber»-ek sorsára juttatta őket. Amelyik család megtartotta ősi birtokait, sőt azokat növelni tudta s így módjában volt állandóan megfelelő fegyveresekkel hadba vonulni, az tartozott a milesek csoportjába. Éles, áthághatatlan határok azonban nincsenek a rétegek közt; a jómódú birtokos utódaiból lehet szegény liber, akinek magánbirtokra kell kéredzkednie, de ugyanúgy hadi érdemeivel szerezhet magának újabb adomány birtokokat, bekerülhet a királyi környezetbe s lehet hatalmas comes.[24]

Mondanunk sem kell, hogy ilyen társadalomban, amelyben még nem lehetnek rendek, zárt társadalmi csoportok, nincsenek az egyes rétegek jogai sem szabályozva vagy megállapítva. De írásos kiváltság- vagy jogösszegezésre nincs is szükség. Amikor eljön ennek az ideje,, az egy másik periódusnak lesz majd a jellemző vonása. Nem a véletlen, esetleg oklevelek elpusztulásának a következménye tehát az, hogy nem tudjuk, mi volt egy comesnek, egy jómódú harcos magyarnak vagy egy libernek a «joga». Valamennyien olyan társadalomban élnek, amely személyes jellegű, ahol mindenki vallásos tisztelettel tekint a megkoronázott királyra, annak óhaját kötelező parancsnak érezve. Ez az óhaj pedig elevenébe vágó követeléseket támaszthatott a kíséret, a királyi környezet tagjai iránt éppen úgy, mint a milesekkel vagy liberekkel szemben. Vájjon fizetett-e a jómódú birtokos magyar adót vagy adómentes volt-e, ez a probléma nem lényeges, ha tekintetbe vesszük, hogy a legnagyobb teljesítményre, a véráldozattal járó hadiszolgálatra bármikor igénybe vehette őt királya.

A XI—XII. századi magyar uralmi forma és társadalmi rétegződés így — az ellenkezője el sem képzelhető — a legszorosabb kapcsolatban volt. Az egész rendszer alapja egy vallásos jellegű hit, központja pedig a király. Uralomról szólván, nem mellőzhetjük el annak megvizsgálását, hogy miként történt a hatalom gyakorlása. Emlékeink egyértelműen arról tanúskodnak, hogy a király nem egyedül intézte országa ügyeit. A kormányzás és közigazgatás vezetésére mellette vannak hű emberei, akiknek véleményét, ha jónak látja, fontos ügyekben megkérdezi s akik végrehajtják utasításait. Ezeket hozzá tisztán a személyes kapcsolat fűzi, éppen úgy, mint a germán Gefolgschaftot vagy a szláv druzsinát uraihoz.[25] Nincs arra szabály, hogy kik lehetnek tagjai a király környezetének; nincsenek családok, amelyeknek tagjai eleve igényelhetnék a maguk számára, hogy a király őket megkérdezze. Az uralkodó egészen

tetszése szerint járhat el, válogathatja össze — ez is a karizmatikus uralom jegye — kíséretét. Egyszerű rabszolgát élére állíthat egy vármegyének, ispánná teheti s az így egyenrangú lesz a régi, előkelő családból származó ispánokkal. Ugyanígy egyedül tőle függ, hogy kit nevez ki püspökké, érsekké. Mivel keze nincs megkötve, szívesen ad helyet maga mellett idegeneknek, bevándorolt német, spanyol, francia lovagoknak, akik — semmi kötelék sem fűzvén őket a magyar társadalomhoz s így mindent a királynak köszönhetvén — még feltétlenebbül ragaszkodnak hozzá, mint a magyarok közül kiválasztottak. Azt a hatalmi apparátust, amelyre a király támaszkodott, valóban a személyes hűség, a ragaszkodás s később a kölcsönös viszonyból kialakuló gazdasági és társadalmi előnyök fűzték az uralkodóhoz. Ez környezetével tárgyal, tanácskozik, kormányoz, egyszerűen azért, mert egyedül nem végezhetne mindent és munkatársakra van szüksége, akikkel, bár ki vannak szolgáltatva kénye-kedvének, amíg hűek hozzá, nem bánik méltatlanul. Erre nincs példa az Árpádok történetében; nincs eset, hogy a király keleti despota módjára eltegyen valakit láb alól, mert megunta őt környezetében. Csak az ellen fordul haragja, aki megszegi a hűséget vagy visszaél bizalmával. Világosan látjuk ezt II. Béla eljárásából. Bár ő elődjének, II. Istvánnak sok szenvedést köszönhetett, trónralépte után nem állott bosszút. Aki hűségére tért és hozzá csatlakozott, az védelmet nyert nála. Csak amidőn Borisz mint trónkövetelő lépett fel s a fegyveres összeütközés elkerülhetetlennek látszott, akkor próbált különbséget tenni igazi hívei és a megbízhatatlanok között. Akik kérdésére, vájjon alkalmas, méltó-e Borisz a koronára, határozott nemmel feleltek, azokat az első csoportba sorolta, az ingadozókat a másodikba s ezeket, hogy a döntő pillanatban ellene ne fordulhassanak, legyilkoltatta. Nem az uralkodása előtt elszenvedett sérelmekért rendeztetett tehát II. Béla vérfürdőt, hanem azért, mert a legyilkoltak hűsége, odaadása nem látszott elég szilárdnak. S hogy az ilyenek eltávolítását a környezetből jogosnak találták, azt egy epizód tanúsítja. A gyanús urak egyikét, Lampert ispánt, a saját testvére ütötte agyon, így bizonyítván be, hogy még a testvéri szeretetnél is erősebbnek kell lennie a király iránti hűségnek.[26]

A karizmatikus uralmi forma nem az Árpád-ház kihaltával ért véget. Naivság volna azt hinni, hogy azért szűnt meg a magyarság karizmatikus hite, uralkodócsaládja isteni hivatottságáról vallott felfogása, mert III. Endre után nem volt több fiúutód, akihez ez a hite hozzákapcsolódott volna s így a végzettől teremtett helyzet kényszerűsége következtében fogadott el vagy szervezett új uralmi formát. A karizmatikus jelleg hamarább eltűnt, még a XIII. században, az Árpádok uralma alatt. A döntő tényező a királyi környezet felfogásának, hitének s ezzel kapcsolatban társadalmi meg gazdasági helyzetének átalakulása volt. Király és környezete, ez a maroknyi csoport, a XIII. században

is kezében tartotta a hatalmat, így kívülről talán semmi változást sem lehetett rajta észrevenni, pedig valójában a két félnek egymáshoz való viszonya egészen más lett. A súlypont a XIII. század elején eltolódott és a király helyett a környezet lett a jelentősebb. A társadalomnak ez elitjében hamvadt el először a régi hit tüze s nem a nagy tömegben, hogy helyet adjon egy új felfogásnak, megerősítve korunknak azon meggyőződését, hogy a műveltség fejlesztésében, átalakításában mindenkor a kiválasztottaknak van döntő szerepük.

Azon sem lepődhetünk meg, hogy a királyi környezet egyházi és világi tagjai közül a klerikusok előbb vontak ki magukat a karizmatikus hit varázsa alól. Korántsem azért, mintha esetleg külföldi származásuk miatt idegen lett volna előttük a magyarságnak az uralomról vallott felfogása. Még azoknak a külföldieknek is, akik Szt. István korában jöttek Magyarországba, s itt a legmagasabb egyházi méltóságokat nyerték el, ugyanazt az uralkodót kellett a magyar királyban látniok, mint bármely magyar származású püspöknek vagy ispánnak a XI. század végén. A király ugyanis egyháza ügyeiben éppen olyan korlátlanul intézkedhetett, mint a világi vonatkozásúakban. Tehát tetszése szerint nevezhette ki az egyháznagyokat és a királyi apátokat, elvehette tőlük méltóságukat, ellenőrizte őket, szervezeti kérdésekben gyakorolta a legfontosabb jogokat, és parancsaival, utasításaival belenyúlhatott a legbelső ügyekbe. Mégpedig nemcsak Szt. István, hanem utódai is, s nem is valami speciális pápai felhatalmazásra. Nem kell feltételeznünk, hogy Szt. István a római szentszéktől különös kiváltságot kért vagy kapott a magyar egyház megszervezéséhez.[27] II. Szilveszter valószínűleg maga lett volna a legjobban meglepődve, ha Szt. István őt kérte volna fel a szervezés munkájára; a pápa a felhívásnak nem is tehetett volna eleget, mivel a XI. század elején nem rendelkezett megfelelő apparátussal. De Szt. Istvánnak nem is volt szüksége engedélyre. Egész Európában olyan volt akkor a helyzet — a pápaság hatalmának kifejlődése *előtt* vagyunk — hogy az uralkodók egyházuk ügyeit tetszésük szerint intézték, így pl. a cseh herceg és a lengyel király is, noha ők egyházi tekintetben sem voltak olyan szuverének, mint az Árpádok. A prágai püspököt tehát a cseh herceg nevezte ki s ha össze is gyűlt a klérus, a nép, a nemesség, ez csak azért történt, hogy az új püspök bemutattassék és elnyerje az acclamatiót; ezután a német király erősítette meg méltóságában, a mainzi püspök pedig a felszentelést végezte el.[28] Lengyelországban hasonlóképpen egészen a fejedelem hatalma alatt állott az egyház a XII. század végéig, éppen mert a kereszténységet az államhatalom terjesztette el s állam és egyház vállvetve, kölcsönösen egymásra támaszkodva haladtak.[29] Nehéz feltételeznünk, hogy Szt. István csak különös felhatalmazásra tehette volna azt meg, ami a cseh hercegnek módjában volt, utódai pedig még úgy sem. Ismételjük, a valóságban a magyar királyok

a XI. század végéig éppen olyan korlátlan módon intézkedtek az egyházon belül, mint az államigazgatás terén, s így a klerikusok, kik tőlük nyerték püspöki kinevezésüket, feltétlen engedelmességet tanúsítottak irántuk. A nagy változást a pápai hatalomnak a megerősödése s az a törekvése idézte elő, hogy a nemzeti egyházak püspökei tőle függő helyzetbe kerüljenek. Ez fokozatosan sikerült. Magyarországon a római kúria a két érseket juttatta vezetőszerephez azzal, hogy a többi, eddig velük csaknem egyenrangú püspök fölé emelte[30] s ugyanakkor szorosabban magához fűzte őket. Ismeretes, hogyan történt ez a kalocsai érsekkel. 1105-ben a pápa maga iktatta őt méltóságába, palliumot küldött neki s hűségesküt követelt tőle. Ez annyira új dolog volt, hogy a király és környezete nem győztek eleget csodálkozni s mellőzését kérték. A pápa azonban keresztül vitte akaratát,[31] s az érsekeknek ettől fogva személyesen kellett a palliumért Rómába elmenniök, ugyanott a hűségesküt is leteendő. A sokat emlegetett III. Béla-kori jövedelem jegyzék mutatja, hogy akkor már az érsekek valóban a püspökök felett álltak; ez a följegyzés a magyar püspökségeket a szerint csoportosítja, hogy az esztergomi vagy a kalocsai érsek suffraganeusai-e.

A magyar egyháznagyoknak a királytól való további függetlenülését jelentette Kálmán lemondása az invesztitúráról (1106.), amelynek gyakorlása jelképezte eddig a királynak az egyházi ügyekben játszott döntő szerepét. Azt a hatalmát, hogy az egyháznagyoknak az anyagi és lelki jogkört — a temporaliát és spiritualiát egyaránt — ő adja. A XI. században érvényesült gyakorlatban tehát a király ajándékozván a birtokot az egyháznak, őt illette meg a jog arról továbbra is gondoskodni, így az egyházak és közigazgatásuk élére a püspököket és apátokat, mint tisztviselőket behelyezni s őket ellenőrizni, vájjon lelki hivatásukat teljesítik-e.[32] Az invesztitúraharcban az uralkodó elveszítvén az egyházi hivatal és a vagyon feletti rendelkezést, mindössze az a joga maradt - meg, hogy az érseket, püspököt bevezesse, beiktassa egyháza javainak az élvezésébe, vagyis hatalma csak a temporaliára szorítkozott. Ennél azonban a spirituália természetesen fontosabb volt; előbb ezt kellett elnyernie az új egyháznagynak s ha megkapta, akkor már meg is illette a temporalia. Az uralkodó így többé nem rendelkezik szabadon az egyházi birtokkal, az hűbéri jellegű lesz. Mert amint a hűbérúr nem veheti egyszerűen vissza a birtokot hűbéresétől, hanem az annak családjában öröklődik, ugyanígy az egyházi vagyon is elválaszthatatlan tartozéka lesz egy bizonyos egyházi tisztségnek, méltóságnak, amelynek betöltése többé nem egyedül az uralkodó önkényétől függ. Vagyis az egyházi javak és azok birtokosai — a hűbéri felfogás érvényesülésével — függetlenülnek a királytól, míg *végül* ennek hatásköre csak a főkegyúri jog gyakorlására szorítkozik.[33] Kálmán 1106-ban tehát igen jelentős jogkört adott fel[33a] s ezzel utódai uralmának karizmatikus jellege

megszűnt a magyarság lelki életének azon területén, amely az egyházzal volt vonatkozásban. A magyar egyház nem tekinthette többé oly rendkívüli hatalomnak a királyságot, mint korábban, ha egyszer a pápa rendelkezik a spiritualia felől.

A laikus világ aligha szerzett tudomást a változásról, talán a klerikusok legnagyobb része sem értette azt meg, a legműveltebb és legelőkelőbb egyháznagyok azonban annál inkább tisztában voltak annak fontosságával. Ők éppen tanultságuknál fogva egyre szélesebb körben terjeszthették el azt az új felfogást, hogy a király az egyházban csak a regaliával remdelkezik, ez pedig, mivel tartozéka a spiritualiának, csak azé lehet, akit megillet a vezetés a lelkiekben. Ha azonban a király nem adhatja másnak az egyházi javadalmakat, csak annak, aki kánoni választás és felszentelés által érsek, püspök vagy apát lett, az egyházi javadalmak mintegy hűbér birtokok lesznek, ő maga pedig mintegy főhűbérúr. Marad ezentúl is befolyása, azt érvényesítheti a választásnál, az ellenőrzés területén, a méltatlan püspökök elmozdítása tekintetében pedig hatásköre a XII. század közepéig változatlanul a régi, mégis, hatalma nem oly korlátlan, mint régen és legfőbbképpen más színben tűnik fel az érdekelt egyháznagyok előtt; Ezek, a pápára támaszkodva, önállósulnak, kikerülnek a király kizárólagos hatásköre alól, lesznek a királyi kegytől független jogaik, amelyeknek megerősítésére, továbbfejlesztésére törekedhetnek. Az önállósulással, a hűbériséget jellemző ezen mozzanattal pedig kirobbannak a konfliktusok a király és az egyháziak között. Lukács érsek szereplése a XII. században már az uralkodó és a klérus ellentétbe jutásának az eredménye.

Később változott meg a királyi környezet világi tagjainak a felfogása. Ez is együtt járt az uralkodótól való függés meglazulásával. Amint egyesek hű szolgálataikért vagyont, nagy birtokot szereztek, amely nemzedékről-nemzedékre öröklődött, családi hatalmak tűntek fel, alakultak ki. Annak tudata, hogy a vagyon a király jóindulatából származik, annál könnyebben homályosulhatott el, minél súlyosabb morális gátak akadályozták a királyt abban, hogy visszavonja elődeinek intézkedéseit. S különben, miért is vette volna el a vagyont, ha hozzá hű emberek kezében volt az? A vagyon azonban önállóságot biztosított és a feltétlen engedelmesség csak addig tartott, amíg a király mindent elnyomó hatalommal rendelkezett. Mihelyt a legvagyonosabbak együttesen nálánál nagyobb erőt képviseltek, s ennek valamely trónviszály alkalmával tudatára jutottak, vége volt az engedelmességnek, sőt — sok esetben — a hűségnek is. A környezetnek a XIII. század elejére bekövetkezett önállósulása jelöli ki tehát a karizmatikus uralom végét.

A változás óriási méreteit jól jellemzi a XI. és XIII. századi felfogás szembeállítása. Az elsőt Ernye ispán szavai fejezik ki. Amikor Salamon és a hercegek között harcra került a dolog, a csata előtt könnyeit hullatva

vallotta be, hogy fájlalja a testvérháborút; de bár igazságtalannak találta uralkodója eljárását, hozzátette: «Nekünk illik, hogy meghaljunk a királyért, de jobb volna, ha okosabban cselekednénk».34 Hűsége tehát győzött minden más érzése, szenvedély és belátás felett s engedelmesen feláldozta életét. Míg akkor a király elhatározása döntötte el a környezet sorsát, éppen ellenkezőleg történt a XIII. század trónviszályaiban. A változás időpontja elég pontosan megrögzíthető. Imre fegyvertelenül, egy szál vesszővel kezében egyedül átment öccse táborába, hogy kiragadja környezetéből, anélkül, hogy ez moccanni is mert volna a karizma birtokosa ellen (1203); ugyanő azért koronáztatta meg fiát, hogy biztosítsa számára az uralkodást. II. Endre ellenben kénytelen volt megbocsátani azoknak, akik feleségét meggyilkolták s fiát azért tette meg ifjabb királlyá, hogy a saját uralmát valahogyan megőrizhesse. Ha 1213-ban még felháborodva kérte III. Incét, átkozza ki azokat a hűtlen összeesküvőket, akik az ő életében s akarata ellenére fiát, Bélát akarják trónra juttatni, a következő évben már hozzájárult a koronázáshoz, hogy így szerelje le az ellenzéket. Kétségtelen ugyanis, hogy nem Béla herceg volt az, aki a mozgalmat apja ellen megindította, lévén 1214-ben mindössze nyolcéves gyermek. Egy párt állott mögötte, amely felhasználta őt. Ez a párt nem a nemzet egyik része volt, hanem az előkelők azon kis csoportja, amely Endre udvarában nem érvényesült eléggé, s így az ifjabb király országrészében — előbb a Dráván túl, majd Erdélyben — akart szerephez jutni. Ezek az urak tolták előtérbe a herceget, hogy háta mögött megvalósíthassák terveiket, gyakorolhassák a hatalmat, amely — hitük szerint — megillette őket. A környezet túlsúlyra jutását a XIII. század második felének az eseményei még határozottabb vonalakkal tükrözik vissza. IV. Béla jól tudhatta saját tapasztalataiból, mit jelent az ifjabb királyság s mégis kénytelen volt megkoronáztatni fiát, Istvánt, hogy ez az országnak kb. felén nádora, országbírája s egyéb előkelők kíséretében uralkodjék; el nem kerülhette azonban még így sem a fegyveres viszályt, amelyet mindkét uralkodó környezete szított, hogy azután Kun László korában a fejlődés lavinaszerűen rohanjon tovább. A versengő udvari pártok ekkor már bábként rabolták el a királyt; hol egyik, hol másik kényszerítette rá akaratát, nem hagyván fenn kétséget, hogy az urak hatalma olyan nagy lett, hogy nemcsak együttesen, hanem csoportonként is erősebbek nálánál.[35]

Ugyanakkor, amidőn a királyi környezet önállósul s tagjaiban kihuny a karizmatikus hit, tűnik fel oklevelekben egyre gyakrabban a királyi serviens elnevezés.[36] Nem lehet valami esetleges jelenség, hogy a harcos, birtokos magyar neve egy bizonyos időponttól kezdve lesz «királyi szolga». Nem lehet egyszerűen valami kancelláriai divatot, egy szónak kedveltté válását látnunk a kifejezés állandósulásában. Az elne-

vezés értelméből és az időpontból — a XIII. század első negyedéről van szó — bizonyos társadalmi eltolódásra, a mélyben végbement változásokra következtethetünk. Úgy látszik, mintha a király azt a hiányt, amely környezetében a legelőkelőbbek önállósulásával, függetlenülésével keletkezett, új elemek bevonásával igyekezett volna pótolni. A birtokos jómódú harcos — lett légyen magyar származású vagy külföldről bevándorlóit — került a királlyal új nexusba. Az uralkodó ezt az egész társadalmi réteget, amely eddig nem volt vele oly szoros kapcsolatban, mint a nobilisok csoportja, most a maga kísérete, famíliája tagjául tekintette. Annak a régi társadalomszemléletnek szellemében történt ez, amely a karizmatikus hittel kapcsolatban már korábban kialakult. Eddig is a legnagyobb jutalom az volt, ha a király felvett valakit a kíséretébe. Ahol nincs cím és rang, nincsenek meghatározott jogú rendek, ott nem is lehet nagyobb kitüntetést elképzelni, mint az uralkodó környezetébe, a kiválasztottak közé való tartozást. A magyar törzsszervezet és fejedelemség korának a XIII. század elején is még élő felfogását, a kíséretnek ezt a jelentőségét máshol, hasonló kultúrfokú népeknél is sorra megtaláljuk. Hogy a laikusok által ismert szép példára hivatkozzam, Tolsztoj egyik kaukázusi elbeszélésében is a kunzáki tatár kánoknak kész a náluknál hatalmasabb Hamzat egész hadseregével éppen úgy szolgálni, mint apja szolgálta az előbbi kánt s erre irányuló kérését így fejezi be: «Engedjétek meg, hogy a hazátokban éljek s én tanácsaimmal foglak benneteket támogatni, ti pedig azt teszitek, amit akartok».

A harcos, birtokos magyar, aki távol élt a királyi udvartól, érthető, csak képletesen lehetett a királyi környezet — a família vagy aula, vagy domus regia — tagjává.[37] Szolgálata, hogy azt az uralkodó környezetének tagja gyanánt róhat ja le, nem megalázást jelent számára, hanem ellenkezőleg, kitüntetést s így nem is tiltakozik a «királyi szolga» elnevezés ellen. A serviens kifejezés általánossá válása nem jelenti tehát új társadalmi rétegnek a születését; egy már meglevő réteg nyerte el ezt a nevet, mégpedig úgy, hogy arról írásos emlék nem maradt fenn. Azok az egyes királyi oklevelek, amelyek servienssé fogadásról szólnak, ugyanolyan jellegűek, mint a későbbi nemesítő privilégiumok, azaz velük alsóbb rétegekből kifejezetten egyeseket emelt ki a király. De ugyanaz a kapcsolat, amellyel a névszerint ismert hospeseket vagy várjobbágyokat magához fűzi az uralkodó, közte és a birtokos, harcos magyarság között írás nélkül jött létre. Ezen az elmondottak után nem csodálkozhatunk. Az volna az érthetetlen, ha az egész országban egy bizonyos évben servienssé fogadó okleveleket osztogattak volna szét. Amint a XI—XII. században a királyi környezetbe fogadásról a kíséret új tagjai, így a bevándorló lovagok nem nyertek oklevelet, mert ilyenre senkinek sem volt szüksége, ugyanúgy a kibővült kíséret tagjaiul tekintett birtokos magyarok sem kívánhattak hasonlót. Ők, ha szabad mondanunk, autó-

matikusan lettek királyi serviensek. De korántsem úgy, hogy ők kezdték magukat a királyi környezet tagjainak tekinteni vagy mondani. Ilyesféle pozícióigénylés abban a társadalomban, amelyet a személyes kapcsolat jellemez, korai volna. Azt még fel lehet tételezni, hogy egy társadalmi réteg új előnyökre vagy a meglevők kibővítésére törekszik, de azt már nem, hogy olyan személyes viszonyt kifejező kapcsolatba akarna jutni, amely reális előnyt nem jelent neki. A XI—XII. századi uralmi szervezetből éppen úgy következik, mint az imént említett jelenségekből, hogy csak a király lehetett az, aki kitüntetésképpen a maga szolgáinak tekintette és nevezte a társadalom egyik rétegét. Vagyis ez a felemelés a királyság műve volt és nem a társadalomé.

Nem mond-e azonban a fentieknek ellen a királyi serviensekre vonatkozó legbecsesebb emlékünk, az aranybulla? E kérdés felvetése nem látszik feleslegesnek, hiszen éppen ez oklevél alapján homlokegyenest ellenkező vélemények hangzottak el arra vonatkozólag, hogy kik is a királyi serviensek. Így az egyik szerint «a nemesség alsó határán mozgó és a teljes nemesi szabadság elnyerésére még csak törekvő hűbéres katonaosztály» tagjai;[38] a másik szerint, amely általánosabb, egyenes leszármazói a honfoglaló szabad magyaroknak, akik elszegényedve, a hatalmasok által elnyomatva, sanyarú helyzetbe jutottak,[39] míg az aranybullával régi nemesi szabadságukat vissza nem nyerték. Ez a mozgalmuk ezért is lett volna tradicionális jellegű, a Szt. István korától élvezett társadalmi helyzet visszaszerzésére irányuló.[40] Általában a servienseket igen népes társadalmi rétegnek képzelik. A nemzet zömét látják benne, pl. Tagányi a nemzetségi szervezetben élő egész magyarságot. Közelebbi, részletesebb vizsgálat alapján azonban az tűnik ki, hogy az aranybulla szerint is a királyi serviensek jómódú, sőt gazdag emberek. Bár a gazdagság relatív fogalom, az vitathatatlan, hogy nem gyengülő, szegényedő réteg tagjai, mint azt a tüstént ismertetendő pontok is igazolják.

A 3. pont szerint a király megígéri, hogy collectát vagy szabad dénár nevű adót nem szedet a serviensek birtokain, sem azok házaiban vagy falvaiban nem száll meg. A birtok neve itt praedium, a falué villa. Ez a mondat nem értelmezhető a későbbi nagyszámú nemesség, nemesi falvak mintájára úgy, mintha a birtok csak földet jelentene, amelyet a serviens maga művel meg, a villa pedig olyan falut, amelyben számtalan serviens él, egy-egy közös honfoglaló ős leszármazottai. A «super praedia» kifejezés más magyarázatot kíván, ugyanúgy a «szabad dénár» elnevezés is. Ha arról volna szó, hogy a király ezentúl nem fogja a serviensek által eddig személy szerint fizetett adót beszedni, akkor nem említené birtokaikat. Birtokokon a rajtuk élő népelemeket kell értenünk, amelyekre különben a liberi denarii név is utal. Ezt az adót, mint láttuk, a külföldről beköltözöttek vagy az egykor szabad magyarok fizették, akik

elszegényedve, a király és mások birtokaira húzódtak, a comesek uradalmaira éppen úgy, mint egyházi javakra — és a serviensek földjeire. Azaz a servienseknek olyan birtokaik, falvaik voltak, amelyekben liberek *is* éltek. Mert hogy szolganépeik voltak, az bizonyosra vehető. Ugyanezen cikk további része megerősíti a serviensek gazdagságára vonatkozó feltevésünket. E szerint a király a collectát az ő — t. i. a serviensek — egyházaik népeitől sem fogja beszedni: super populos eciam ecclesiarum *ipsorum*. A magyarázatok ezt az *ipsorum* szót mint valami felesleges vagy értelmetlen kifejezést figyelmen kívül hagyták s a mondatot úgy fordították, hogy általában az egyház népei nyernek mentességet. Pedig a kifejezés az előző mondat servienseire utal s ha tisztában vagyunk az Eigenkirche fogalmával — sajnos, nem térhetünk ki régibb egyháztörténetünket fenekestől felforgató jelentőségének magyarázatára — azonnal észrevesszük, hogy itt azon egyházakról van szó, amelyeknek serviensek voltak a kegyurai. Olyan templomokról és monostorokról, amelyeket egy-egy család, abból szétágazó nemzetség alapított, s amelyekhez, mint családi vagyonhoz az alapító utódait a kegyúri kötelességek éppúgy hozzáfűzték, mint az egyházi bevételekből húzott jövedelmek is. A király tehát a serviensek egyházainak népei számára biztosítja a collecta alóli mentességet, amiből következik, hogy az a servienscsalád, amely kegyúr volt, nem tartózhatott a szegény közszabadok közé, hanem csak a tehetősek, sőt gazdagok sorába.[41]

Az 5. pontnak az a rendelkezése, hogy a megyei ispán csak pénzváltási és tizedügyekben ítélhet a serviensek birtokain (praedium), szintén feltételez azokon szolganépeket; ellenkező esetben, ha szegény szabadokról lenne szó, az intézkedés is csak róluk emlékeznék meg és nem birtokaikról.[42] S még világosabban szól a 18. pont: «A serviensek, engedélyt kapva tőlünk, szabadon mehetnek fiúnkhoz, vagyis a nagyobbtól a kisebbhez s ezért birtokaikban ne károsíttassanak meg».[43] A birtok neve itt possessio, ami a későbbi terminológiában falut jelent.

A kép, amely a felsorolt pontokból kibontakozik, nem szegény, keze munkájából élő szabadokat ábrázol, hanem jómódú, falvakkal, szolgákkal rendelkező birtokos urakat. Mindazon további cikkek is, amelyek a serviensek falvait (villa) emlegetik, nem értelmezhetők úgy, mintha a serviensek közbirtokosságot alkotnának s oly falvakat, amelyekben a szolganépekkel szemben ők vannak túlnyomó többségben. Ha tehát a 15. pont szerint a királyi lovászoknak, solymároknak és pecéreknek nem szabad a serviensek falvaiban megszállni, itt a serviens értelme: földesúr. S ezt még kétségtelenebbé teszi az 1231-i aranybulla 28. pontja, amely egész világosan a serviensek népeit (populus) menti fel a gyepüvágás, határkészítés szolgálata alól.[44]

Ha a serviensben nem látunk többé szegénysorsú embert, ha nem is azzal a közszabaddal azonosítjuk, aki ősi szabadságát a saját földjén

éppen csak meg tudta őrizni, akkor nem akadunk fenn azon sem, hogy a híres 1232-i zalai oklevélben, amely a megyei önkormányzat legelső emléke, a serviensek közt a hatalmas Atyusz bánt is ott találjuk. De ugyanebből a feltevésből kiindulva, az aranybulla lényegére vonatkozólag is elfogadható magyarázatot nyerhetünk s megkísérelhetjük annak eldöntését, hogy vájjon új, addig nem élvezett előnyöket jelentett-e az oklevél a servienseknek vagy csak régi, esetleg közben veszendőbe ment jogaik megerősítését? Bizonyára felesleges hangsúlyoznunk, hogy az eredmény nem lehet közömbös. Az első esetben az aranybulla egy emelkedő társadalmi réteg törekvéseinek betetőzését jelenti, az utóbbiban egy süllyedő erőfeszítését, hogy régi életszínvonalát megtarthassa.

Az aranybulla előtti korból a serviensekre vonatkozólag, sajnos, igen csekély okleveles anyag áll rendelkezésünkre. E szerint azoknak, akiket később királyi servienseknek neveztek, a XIII. század elején kiváltságaik a következők voltak: 1. A királyi seregben harcolnak, 2. csak a király vagy a nádor bíráskodhatik felettük, 3. a királyi udvarban szabadon megjelenhetnek, 4. rendkívüli adót (exactio, collecta) nem fizetnek.45 Ez utóbbi kiváltság nagysága — sajnos — egész pontosan nem állapítható meg; lehetne arra gondolni s ez is volna a valószínűbb, hogy csak ők maguk személyükre voltak adómentesek, szolganépeik pedig már fizették a királyi adót,[46] de úgy is értelmezhető az a kuszált mondat, amelyre utalva vagyunk, hogy birtokaik is általában mentesek a rendkívüli adó alól.[47] Az aranybulla megerősíti az említett négy kiváltságot, ugyanakkor azonban más jogokról is szól. Azt hisszük, ha a serviensek az utóbbiakkal már a XIII. század elején rendelkeztek volna, az oklevelek azokról szintén megemlékeznének. Ami tehát az aranybullában először tűnik fel, az új vívmány, s ezt annál inkább feltehetjük, mert magának az oklevélnek a fogalmazása is e mellett szól.

Rendkívüli könnyítést nyertek el a királyi serviensek a hadi szolgálat terén. Amíg korábban a király felszólítására haladéktalanul táborba szállottak s támadó hadjáratra is elkísérték őt, túl az ország határain, most megkapják azt a kiváltságot, hogy csak védekező háború, ellenséges támadás esetén kell harcolniok. S ha a király külföldi hadi vállalatánál mégis igénybe akarná venni támogatásukat, akkor köteles kiadásaikat pénzben megtéríteni. Azt, hogy új volt ez a kiváltság s régebben elkísérték a királyt, bizonyítja az a további ígéret, hogy a támadó háborúból visszatérve, az otthon maradt serviensektől a király nem fog szedni hadbírságot. (7. pont.)[48] Ez a bírság nyugaton is a katonai szolgálat alól kibújókat sújtotta,[49] s így kétségtelen, hogyha most a serviensek biztosítékot stipuláltak maguknak, hogy mentesek alóla, akkor korábban kellett fizetniök.

Pénzügyi tekintetben szintén jelentékenyen bővültek a serviensek kiváltságai. A király birtokaikon rendkívüli adót (collecta) nem szedett —

ez esetleg régi kedvezmény volt — újnak tekinthető azonban az az igéret, hogy a birtokaikon megtelepedett liberektől füstpénzt sem. (3. pont.) Eddig is volt már arra eset, hogy az uralkodó főleg egyházaknak és előkelőknek átengedte a birtokaikon szedett «szabad dénárokat» vagy azok egy részét,[50] most pedig ezt a kedvezményt kiterjesztette a királyi serviensekre is.[51] Az adóelengedés, amely csökkentette a király bevételeit, nem az adózók terheinek könnyítésére irányult. A libereknek továbbra is elő kellett teremteniök a dénárokat, azokra azonban a földesúr, a serviens tette rá a kezét. Azzal, hogy az egykori állami adók így magán földesúri szolgáltatásokká változtak, egyrészt a régi szabadok végérvényesen egy színvonalra süllyedtek a korábbi szolgaelemmel, másrészt, ami bennünket most érdekel, a serviensek tekintélyes jövedelemhez jutottak. Hasonló jelentősége volt a descensustól való szabadulásnak. Személy szerint eddig sem terhelhette ez a költséges vendéglátás a servienseket; az ő házukban a király emberei korábban sem szállhattak meg, most azonban népeik is mentességet nyertek (15. pont), amiből megint csak nekik, a birtokosoknak volt hasznuk. Népeiknek a király által igénybe nem vett gazdasági erejét, szükség esetén ugyanis ők használhatták fel. A serviens földesúri joghatósága egyébként igazságszolgáltatási tekintetben is megerősödött népei felett. Bár az immunitás még nem teljes, igen nagy lépéssel haladt előre a fejlődés. A megyei udvarispánok be sem tehetik lábukat a serviens birtokaira, az ispán is csak pénz- és tizedügyekben ítélhet annak népei felett s bár bűnügyekben megmarad a régi királybírák illetékessége (5. pont), minden más, főleg vagyonjogi kérdésben a serviens lesz a bíró falvainak lakói felett.[52]

A serviensek személyes szabadsága azzal, hogy közvetlen a király, illetőleg a nádor bíráskodása alá tartoztak, eddig is kétségtelen volt. Ha erre vonatkozólag mégis történt intézkedés, ez csak a visszaélések meggátlására irányulhatott. Az aranybulla fogalmazása megerősíti ezt a feltevést; megígérteti ugyanis a királlyal, hogy még valamely hatalmas kedvéért sem fogat el servienst, kivéve, ha előbb megidéztette és törvényes úton elítéltette (2. pont), viszont a bűnös servienst még egy hatalmas sem veheti védelmébe. (28. pont.)

Azt a kiváltságos helyzetet, amelyet a serviensek az aranybullával nyertek el, a régi uralkodói kíséret tagjai, a legelőkelőbbek már régóta, bizonyára már a királyság előtti kortól kezdve élvezték. A serviensek számára mindez új volt. Nem egyszerűen régi jogaik megerősítését, elismerését jelenti tehát az aranybulla, hanem óriási előnyöket, társadalmi helyzetük hatalmas felemelkedését. A törekvés, hogy mindezt elnyerjék, természetesnek mondható. Mikor szimbolikusan a királyi kíséret tagjai lettek, mikor az uralkodó egyetemlegesen befogadta őket oda s annak részei gyanánt tekintette őket, fel kellett ébredni bennök a vágynak, hogy elnyerjék mindazt a reális előnyt is, amely ezzel a hely-

zettel korábban, régtől fogva — mint az emberek gondolták, Szt. István korától fogva — együtt járt. Ez a vágyuk azonban csak akkor érhetett célt, amikor az általános politikai helyzet kedvező fordulatot vett.

Az aranybulla kiadásának körülményei — amelyeket történetírásunk oly mesteri módon tisztázott[53] — igazolják feltevésünket. Nem a serviensek voltak az igazi mozgató elem, hanem a legelőkelőbbeknek, a nobilisoknak az a csoportja, amely kívül állott a hatalmon s nem érvényesült — II. Endre kedveltjei két-három méltóságot is kumuláltak —, a kormányrudat azonban kezébe igyekezett szerezni. E mozgalom vezetőinek, Imre király régi híveinek «kormánybuktató» tervükhöz szükségük volt külső tényezőkre, amelyek súlyt adhattak törekvéseiknek, így fordultak a serviensekhez, akiket meg is nyertek, lappangó vágyaik kielégítését ígérve. A mozgalom sikerrel járt; a csoport vezére, Tódor lett a nádor, a serviensek pedig megkapták az aranybullát. Ez tehát nem kizárólag a serviensek műve, de még kevésbbé egy közvetlen pusztulás előtt álló népelem, valami igen nagy tömeg — a közszabadok — vak ösztöneinek elementáris megmozdulásával kivívott szabadságlevél. Nincs semmi támpont annak feltevéséhez, hogy az aranybulla kieszközlői a netán megzavartnak gondolt társadalmi vagy erkölcsi rend helyreállítására törekedtek. A szellemtörténet lényegének félreismerése, vérszegény ábrándozássá, sőt logikátlan képzelődéssé alacsonyítása volna azt tételezni fel, hogy erkölcsi értékeket sértő igazságtalanságok jóvátételére, a «tradíció», az elődök jogának biztosítására irányult volna a mozgalom. A királyi serviensek semmit sem törődtek a szegény magyarokkal, a közszabadokkal, segítő kezüket nem nyújtották ki feléjük, javukra még ígéretet sem kértek, hanem ellenkezőleg, rajta voltak, hogy a liberek végleg az ő és a nagybirtok alattvalóivá legyenek. Az aranybulla, a nobilisok egy csoportjának és a servienseknek ez a közös műve, valójában egy új kormány programmjául tekinthető. A programmszerűséget igazolják a kijelentések, amelyek a különböző társadalmi csoportok, így a várjobbágyok, hospesek kiváltságainak megerősítését, biztosítását Ígérik, vagy a visszaélések, mint a méltóságok halmozásának megszüntetését, továbbá a megyésispánok szigorú ellenőrzését, a zsidók és izmaeliták visszaszorítását, jó pénz verését, az egyháznak járó tized régi módon való fizetését, amint az egy új rezsimhez illik is.

Az új kormány tagjai természetesen nem a serviensek közül kerültek ki, hanem ugyanazon nobilisok közül, akiknek egy másik csoportján nyugodott eddig a király mellett a hatalmi szervezet. Ezeknek a nobilisoknak a kiváltságos helyzetét senki kétségbe nem vonta; őket, mint egy csoport tagjait, sem a király, sem társaik, az ad hoc uralmon levők el nem nyomhatták, így «jogaik» felsorolására sem volt semmi szükség. Igaz, az aranybulla bevezetésében e nobilisok, magukra célozva, mondatják a királlyal, hogy az ő szabadságuk az uralkodók önkénykedése és hamis

tanácsadók sugalmazása folytán megcsorbult, amiért a királyt gyakran kérték az ország helyzetének orvoslására; mindezek a frázisok azonban csak azon sérelmeikre vonatkoznak, amelyek a hatalom gyakorlásából való kiszorítással érték őket. A maguk számára nem volt sok követelni valójuk. Miután elnyerték a főbb tisztségeket s ezzel a kormányzás a kezükbe jutott, élvezték a hatalommal járó előnyöket, mindazt, ami az imént előttük uralkodó csoporté volt. Mindössze néhány pontban látszott szükségesnek a maguk és társaik, a nobilisok helyzetét biztosítani.[54] Így (8. pont) a nádor az ő pereiket, ha azok fejvesztéssel vagy jószágelkobzással járnak, nem fejezheti be egyedül, hanem köteles a király elé terjeszteni. Ez volt éppen az egyik különbség, amely nobilis és királyi serviens közt fennállt; az utóbbi perét a nádor minden esetben végérvényesen elintézhette. Ugyancsak a nobilisok érdekeit védte az a rendelkezés, hogy a háborúban elesőnek fia vagy testvére megfelelő tisztséget kap, azaz a család nem esik ki a kormányzást végzők közül — a hasonló módon elhunyt serviensnek ugyanekkor csak fia részesül a király tetszésétől függő adományban (10. pont) — vagy hogy idegenek nem nyerhetnek méltóságot máskép, csak az országtanács, vagyis az előkelők hozzájárulásával, (11. pont.) Hasonlóképpen a maguk számára tartották fenn a nobilisok a híres ellenállási jogot, amelynek értelmében kényszeríthetik a királyt az aranybulla rendelkezéseinek megtartására. Akik ezt megtehetik, a következők: a püspökök, a jobbágyok — a legfőbb tisztségek viselői — és a nobilisok, az előkelők. Szó sem lehet tehát arról, hogy a serviensek, egy mégis nagyobb számú réteg tagjai nyertek volna felhatalmazást az uralkodó ellenőrzésére. Ennek feltételezése semmiképpen sem egyeztethető össze a magyar társadalom vázolt fejlődésével. Ha így lett volna, óriási ugrás következett volna be, amelyre magyarázatot sem találunk. Ellenben az önállósuló királyi környezet tagjai, akik már útban voltak ahhoz, hogy független nagybirtokosok legyenek, s akik egyre határozottabban látták a királyt főhűberuruknak, már igényelhették azt a szerepkört, amely a királlyal való viszonyuk megváltozását kifejezésre juttatta. Ha ők lettek a hatalmasabbak, akik akaratukat rákényszeríthették a királyra, elfogadtatva vele az aranybullát s kierőszakolva, hogy kegyencei helyett rájuk bízza a kormányzást, magától adódott, hogy az ellenőrzést továbbra is gyakorolni akarták.

Ezzel már jeleztük is, hogy a magyar társadalomtörténetnek azt a periódusát, amelybe a XIII. század is tartozik, miként lehetne elnevezni. Szerény nézetünk szerint a XV. század közepéig terjedő kor nálunk a hűbériség kora. Megfelel ez az elnevezés M. Weber rendszerének és a mai nyugati történetírásnak éppen úgy, mint — ami természetesen fontosabb — a tényleges történeti adottságoknak és fejlődésnek is. Weber megállapítását, hogy a hűbériség a karizmatikus uralom Veralltäglichung-ja, úgy látszik, örömmel fogadta el a történettudomány[55] s

a magyar fejlődés elfogulatlan vizsgálója a pozitív adatokból és negatív érvekből ugyanazt konstatálhatja. Nem beszélhetünk természetesen szigorúan zárt határokról, mintha a magyar királyság hűbéri korszaka egy bizonyos évnél érne véget. Amint a hűbériség nálunk nem a XIII. század elején egyszerre tűnik fel, hanem kezdetei viszonyulnak korábbi időszakba, amelyben csirái rejtőzködnek, a karizmatikus hit pedig a társadalom különböző rétegeiben — felülről lefelé haladva — fokozatosan későbbi időpontokban szűnik meg, ugyanúgy azt sem mondhatjuk, hogy a hűbériséget felváltó rendi periódus egy bizonyos évvel kezdődik. Sehol a történelemben — s bizonyára legkevésbbé a társadalom életében — sem kereshetők ily pontos elhatárolások. Csak arról beszélhetünk, hogy egy elv vagy gondolat miként tűnik fel, küzd az érvényesülésért s jut túlsúlyra, hogy a kort, melyben az utóbbi bekövetkezik, róla nevezhessük el. Így a hűbériség és rendiség küzdelme a XV. században folyik le Magyarországon, éppen olyan átmeneti korrá téve azt, mint a karizmatikus és hűbéri gondolat harca a XIII. századot.

Sajnos, a magyar társadalomnak az aranybulla utáni korával történetírásunk forrásszerűleg még alig foglalkozott, a XIV—XV. század történetével pedig szinte egyáltalában nem. Ennek tulajdonítható, ha vakmerőnek tetszik nemcsak a magyar hűbériségre vonatkozó állításunk, hanem az a további is, hogy az aranybullával még nem magyaráztuk meg a magyar nemesség kialakulását. Nemességünk nem a XIII. század elején fejlődik ki, hanem annak második felében, s benne a királyi serviensek csak az egyik réteget képviselik; kialakulásában pedig az aranybullának alig volt valami része, egészen más hatóerők működvén ott közre. Az aranybulla csak akkor jutott jelentőségre, Nagy Lajos korában, amikor a nemesség már kialakult s az első halvány nyomok észrevehetők, hogy mint rend, egy testületnek érzi magát. Ennek a kétségtelenül fontos problémának a részletes megvizsgálása nemcsak annak megállapítását eredményezné, hogy a magyar nemesség is másodfokú képződmény, akár mint a német vagy francia, hanem — negatíve — bizonyítaná, hogy a magyar királyság karizmatikus korszakát valóban a hűbéri követte. *Mályusz Elemér*\

1 Társadalomtudomány. 1933- 37—49-

2 Wirtschaft und Gesellschaft. (Grundriss der Sozialökonomik. III. Abt.) Tübingen, 1922. 140. skk. 1.

3 U. a. 143. skk. 1.

4 *Hóman B.:* Magyar történet. I. 67.

5 *Pauler Gy.-Szilágyi S.:* Magyar honfoglalás kútfői. Bp. 1900. 237, 260.

6 U. a. 237—39.

7 U. a. 153, 217, 219.

8 Bizonyára oly értelemben, mint Radloff a bej és a kán hatalmát leírja; *Németh Gy.:* A honfoglaló magyarság kialakulása. Bp. 1930- 22, 26.

9 Az újabb irodalomból elsősorban *Bartoniek E.* tanulmányait kell kiemelnünk: A magyar királlyáavatáshoz. Századok. i9_22. 247., Az Árpádok trónöröklési joga. U. a. 1926. 785.; u. ő. és *Domanovszky S.:* Az Árpádok trónöröklési jogához. U. a. 1929. 37.

10 *Fettich N.: A* levediai magyarság a régészet megvilágításában. Századok. 1933. 379.

11 *Tagányi K.:* Megyei önkormányzatunk keletkezése. (Ért. a tört. tud. köréből. XVIII. 6.) Bp. 1899. 5. *Pauler Gy.:* Álmagyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. Bp. 1899. I2. 58. *Hajnik I.: A* magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és vegyesházi királyok alatt. Bp. 1899. 4. A nagy megegyezés egykor vezető történészeink müvei között — felemlíthetjük még a közjogászok közül *Ferdinándy G.* hasonló felfogású s ugyancsak 1899-ben megjelent művét (Az aranybulla) — kellőleg igazolja, hogy valóban koruk tudományos meggyőződését fejezték ki.

12 *Hajnik* i. m. 3. E felfogás kialakulásáról *Eckhart F.:* Jog és alkotmánytörténet. *(Hóman B.: A* magyar történetírás új útjai. Bp. 1931.) 306.

12/a *Váczy P.:* A magyar igazságszolgáltatás szervezete a XI—XII. században. Miskolc. 1930. 7.

13 *Jakubovich E.:* I. Endre király törvénybeidéző ércbilloga. Turul. 1933. 68, 73—74.

14 *Hintze, 0.:* Wesen und Verbreitung des Feudalismus. Sitzungsberichte der preuss. Akademie. Phil.-hist. Klasse. 1929. XIX—XX. Berlin. 324.

15 *Hómanak* a Békefi-emlékkönyvben megjelent tanulmányától datálhatjuk ezt a napjainkig egyre növekvő irodalmat, amelynek jelentős része az Erdélyi László és Tagányi Károly közti polémia során a Történeti Szemle 1913—1916. évfolyamaiban jelent meg.

18 *Tagányi K.:* Vázlatok a régibb Árpádkor társadalomtörténetéből. Társadalomtudomány. 1922. 218.

17 Érdekes kifejezést ad ennek a felfogásnak a svéd *P. E. Fahlbeck* (Die Klassen und die Gesellschaft. Jena. 1922. 173.): Magyarországon «wurde die ganze Gesellschaft auf Erobererweise in Herren und an die Scholle gebundene Unterjochte geordnet. Und diese Ordnung erhielt sich bis in die jüngste Zeit hinein».

18 Így *Domanovszky:* La formation de la classe nobiliaire en Hongrie. Résumés des Communications présentées au congrés Varsovie, 1933. II. 33., akinek a liberekre és milesekre vonatkozó előadásával alábbi magyarázatunk sok lényeges pontban megegyezik.

19 *Váczy P.:* A királyi serviensek és a patrimoniális királyság. Századok. 1927. 390. skk. 1. helyesen értelmezte a «nobilis» kifejezést, utóbb azonban visszavonta magyarázatát. (A szimbolikus államszemlélet kora Magyarországon. Minerva. 1932. 193.)

19/a *Eckhart F.:* Magyarország története. Bp. 1933. 42., 72.

20 *Tagányi* i. h. 216.

21 *Hóman B.:* Az első állami egyenes adó. Történeti Szemle. 1912. 178.

22 *Delbrück, H.:* Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte. IIP. Berlin. 1923.

23 Szent István. I. 25. (Závodszky L. kiadása. 148.)

24 Ugyanígy változó a külföldről, a Nyugatról bevándorlottak helyzete is. A legelőkelőbb a királyi kíséretbe jut, a szegény a liberek közé, a harcos pedig a középső rétegben foglal helyet.

25 A kíséretnek ez a nagy jelentősége indította arra A. Gassert (Basel), hogy a IX. század előtti frank birodalom megjelölésére a Gefolgschaftsstaat elnevezést ajánlja. A véletlen folytán ugyanazon szekcióban s közvetlenül egymás után tartottuk meg a varsói VII. történeti kongresszuson 1933 augusztusában rokontárgyú előadásainkat. Gasser «Strukturwandlungen des mittelalterlichen Staates» c. tanulmányában (Bulletin des sciences historiques. 1933. 97—107.) a következő típusokat különböztette meg: Geschlechter-, Gefolgschafts-, Feudal-, Ständestaat és — már az újkorban — Behördenstaat. Magam «Herrschaftsformen im mittelalterlichen Ungarn» címmel (Résumés. Warszawa. 1933. I. 316—21.) a jelen cikkben elmondottak leglényegesebb részleteire is kitérve, a középkori magyar *királyság* életében e három korszakot véltem megkülönböztethetni: charismatikus, hűbéri (feudális) és rendi. Bármily tanulságosak is Gasser fejtegetései és kifejező a «Gefolgschaftsstaat» elnevezés, nem gondolnám, hogy célszerű volna a «charismatikus királyság» megjelölés helyett alkalmazni. Egyrészt inkább a kormányzás- és közigazgatástörténet körébe tartozó vonást emelnénk ki vele s azzal, hogy nem hangsúlyozzuk a magyarságnak Keletről magával hozott hitét, felfogását, a középkori Magyarország egyik jellegzetes egyéni, lelki vonását hagynók homályban, másrészt pedig, mivel a Gefolgschaft lényegét történetírásunk csak körülírással tudja kifejezni, a «Gefolgschaftsstaat» megjelölésére előbb meg kellene találnunk az alkalmas magyar szót.

16 Bécsi képes krónika. 63. c. *(M. Florianus:* Fontes domestici. II. 213—4.), az eseményt fenntartó forráshely értelmezéséhez *Pauler* i. ni. I. 241. II. 611., *Domanovszky S.:*

Az aradi «véres» országgyűlés. Századok. 1912. 774—7.; *Hóman* i. m. I. 370. a kérdésben más álláspontot foglalt el.

27 Jellemző régebbi történetírásunk jogi beállítottságára, amely nem vette számba a kezdetleges állapotokat, hanem mindent a fejlett jog kialakult normájával akart mérni, hogy Karácsonyi János, bebizonyítván az ú. n. Szilveszter-bulla hamis voltát, nemcsak feltételezte továbbra is, hogy Szent István kapott felhatalmazást, jogokat a pápától, hanem a pannonhalmi alapítólevél és IV. Béla egy levele segítségével mindjárt meg is határozta e «jogokat», mint pl. az egyházmegyék határainak körülírása vagy püspökök kinevezése és megerősítése, de csak elsőízben. (Szent István király oklevelei és a Szilveszter-bulla. Bp. 1891. 214.) Ugyancsak jogok adományozását említi *Galla F.: A* clunyi reform hatása Magyarországon. Bp. 1931. 125. Kétségtelenül Pauler (i. m. I. 33.) és Eckhart (Magyarország története. 37.) előadása a helyes, akik szerint követi jogokról nincs, illetőleg nem lehet szó.

28 *Peterka, O.:* Rechtsgeschichte der böhmischen Lander. Reichenberg. 1923. I. 49.

29 *Kutrzeba, St.:* Grundriss der polnischen Verfassungsgeschichte. Berlin. 1912. 27.

30 A XI. századi egyházi törvények mit sem szólnak a püspökök alárendelt helyzetéről, püspök és érsek közt nem tesznek különbséget.

31 *Hóman* i. m. I. 315.

32 Az invesztitúra mindezt eléggé bizonyítja. Az érsek, püspök, apát az uralkodótól botot, majd gyűrűt is kap, amiket haláluk után az uralkodóhoz vissza kell juttatni. Amikor az újonnan kinevezett klerikus átveszi e jelvényeket, esküt tesz az uralkodó előtt. Ezután következik az intronizáció — vagyis a főpap elfoglalja a maga székesegyházában vagy kolostori templomában a püspöki, illetőleg apáti széket — majd a consecratio; az érseket egy alája tartozó püspök szenteli fel a többi püspök segédletével, a püspököt az érsek, az apátot a megyéspüspök vagy akit az uralkodó megbízott.

33 *Werminghoff, A.:* Verfassungsgeschichte der deutschen Kirche im Mittelalter. *(A. Meister:* Grundriss der Geschichtswissenschaft.) 61—64.

33*/a* Galla (i. m. 127.) kétségbe vonja ugyan a guastallai zsinat magyar vonatkozású híreinek hitelességét, felfogását azonban, mivel Hóman (i. m. I. 315.) elfogadta Pauler régibb előadását (i. m. I. 190.), nem tehetjük a magunkévá.

34 *Pauler* i. m. I. 125. Bécsi képes krónika. 58. c.

35 E közismert eseményekre l. *Hóman* i. m. II. 16, 211. skk. 1.; *Pauler* i. m. II. 76, 89, 94, 252. *Bartoniek* i. m. Századok, 1926. 820.

36 Az adatokat csoportosítva l. *Váczy P:* A királyi serviensek és a patrimoniális királyság. Századok. 1927. 257. stb.

37 A servienseknek a királyi famíliában játszott szerepéről először — tudtommal — Szekfű Gy. emlékezett meg (Serviensek és familiárisok. Ért. a tört. tud. köréből. XXIII. 3. Bp. 1912. 18. skk. 1.). Tagányi ismételten hangsúlyozta, hogy a famíliába fogadás a nemesítés legrégibb formája (Történeti Szemle. 1916. 592., Ethnographia. 1918. 40.), Váczy pedig a viszony szimbolikus voltát emelte ki id. értekezésében. Váczy újabb tanulmányában sikerült megfigyeléseket szinte nyomon követő s ellenmondásoktól sem mentes megjegyzésekbe botlunk. Amilyen helyes pl. annak megállapítása, hogy «a királyi família hihetetlen mértékben kibővül», éppen olyan sajnálatos eljárás hamis oklevelek alapján, amelyeknek megbízhatatlanságával különben maga is tisztában van, ezt a folyamatot a XII. századra tenni. Vagy pl. értékesíthetetlen az a megállapítása, hogy a XII. század végére a királyi famíliában «az egész nemesség helyet foglal» — hozzá ez a nemesség «széles tömegekből» áll! — ha egyszer tisztában vagyunk azzal, hogy filius ante patrem volna ily korai időpontban a «nemesség». (Minerva. 1932. 199, 201. j., 193.)

38 *Hóman* i. m. II. 80.

39 Így *Domanovszky* i. m. Résumés. II. 34.

40 E romantikus felfogás híve pl. Marczali. (Magyarország története. Bp. 1911. 147.) Szerinte a serviens azonos a «köznemes»-sel, a régi magyar közszabadság még élő maradványa, büszke lélek, aki a hűbériséget nem bírhatta, célja a patriarchális nemzeti királyság teljes restaurációja s ez értelemben törekvése reakció.

41 A korábbi magyarázatok közül idézzük *Pauler* i. m. II. 78.: «Azonképen az egyház jószágán sem veszünk semmi collectats. *Marczali,* Millenáris történet. II. 397.: «Az egyházak népeitől nem szedünk semmi adót». Marczali egyébként a pont első részét önkényesen így fordítja: «Nem szedünk (tőlük) adót, sem füstpénzt» s felfogását még jobban hangsúlyozza hozzáfűzött magyarázatában: «A magyar nemes tehát adómentességet élvez, úgy, mint a pap. Az egyháznak elsősége abban áll, hogy nemcsak a pap adómentes, hanem egyházának

szolgáló népei is». Hóman egyszer már rátapintott a dolog lényegére, e ponttal kapcsolatban mondván: «Akár a serviensek lakta községek egyházairól, akár — s ezt tartom valószínűnek .— a serviensektől alapított egyházakról van szó». Adó vagy földbér? Századok. 1913. 194.

42 Marczali e pontnál (i. m. 398.) helyesen jegyzi meg, hogy «a szabad ember maga volt bírája a jószágán lakóknak».

43 *Pauler* i. m. II. 80.: «jószágában meg ne bántassék».

44 Más értelmezése *Erdélyi Lászlótól:* «A serviens családfők háznépükből, fiaikból vagy öcséikből küldtek egyet vagy esetleg szolgát a közmunkára». Fejérpataky-emlékkönyv. Bp. 1917. 94.

45 *Váczy* i. m. Századok. 1927. 270. skk. 1.

46 Ezt megerősíteni látszanak — per analógiám — Iván miles végrendeletének azon szavai, amelyekben különbséget tesz oly szőlői közt, amelyek után fizetni kell a csöböradót s azok közt, amelyeket ő maga művel, vagyis amelyek adómentesek («quas ego ipse excolui»). *Eckhart F.:* A királyi adózás története Magyarországon 1323-ig. Arad. 1908. *(Wenzel:* Árpádkori új okmánytár. I. 214.)

47 *Wenzel.* I. 91.

48 *Eckhart* i. m. 54., lehetségesnek mondja, hogy az otthonmaradtaktól korábban szedett a király hadbírságot.

49 A «Königsbann» vagy «Heerbann»-ról: *R. Schröder-E. Künszberg:* Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte. Berlin, 1922. 164.

50 *Hóman* i. m. Századok. 1913. 192. skk. 1.

51 Eckhart (i. m. 28.) szerint a 3. pont «nem tartalmaz új, csak az imént kivívott jogot, hanem csak azt foglalja királyi privilégiumba az egész nemesség számára, amit a gyakorlat már szentesített". Okleveles adataink nem igazolják Eckhartnak a füstpénz eladományozásának ennyire előrehaladott stádiumára vonatkozó feltevését, amelynek alapja egyébként a serviensnek a nobilis-szal való azonosítása. A borsmonostori apátság, tehát egyházi birtokos is, még 1224-ben és 1225-ben ismételten szükségesnek találja megerősíttetni a füstpénzre vonatkozó, állítólag Imre királytól származó kiváltságait *(Fejér:* Codex diplomaticus. III. 1. 457, III. 2. 68. *Szentpétery I.:* A borsmonostori apátság Árpádkori oklevelei. Bp. 1916. 113, 115.) s kifejezetten ugyanekkor — tehát a serviensek után — nyeri el népeinek az exactio, a rendkívüli adó alóli mentességét. *(Szentpétery.* 76. skk. 1.)

52 Hasonló módon értelmezi az aranybulla pontjait Ferdinándy G., hangsúlyozva, hogy pl. «a praedium szó nem birtokot, hanem a nemes birtokán tartózkodó és így az ő hatóságának alávetett szolganépet jelent» (i. m. 39.), azonban a servienseket mégis «kisebb birtokú nemeseknek» tekinti, akik szabadságukat a nyugati hűbéri eszmék térhódításától látták veszélyeztetve. (36.)

53 *Karácsonyi J.:* Az aranybulla keletkezése és első sorsa. (Ért. a tört. tud. köréből. XVIII. 7.) Bp. 1899. *Hóman* i. m. II. 84. skk. 1.

54 Az a meggyőződésünk, hogy az aranybulla korában nobilis és serviens nem azonos, Hóman előadása nyomán (i. m. II. 80.) alakult ki. Felfogásunk mindössze abban tér el tőle, hogy mást értünk nobilisen meg serviensen is.

55 *Hintze* i. m. 323.

A NYÁRSPOLGÁR.

Embereket és embertípusokat nemcsak barátaikról, hanem ellenségeikről is meg lehet ismerni. Fejtegetéseinket ezen a ponton kezdve el, a nyárspolgáriságnak két ellenlábasa ötlik szemünkbe: a romantika és a nagylelkűség. A nagylelkűség lényegét *Aristoteles* örökké érvényes módon pillantotta meg, amidőn abban a körülményben látja, hogy valaki nagy tettekre képes és ezt tudja is önmagáról. Nagylelkűség és nyárspolgáriság azonban nem feltétlenül ütköznek össze. A romantika viszont ádáz, bár sok tekintetben elméleti ellenfele a nyárspolgárnak, nem veszi tudomásul azt, amit a nagylelkű jól lát, t. i. hogy a nyárspolgári lélekalkat az ember mivoltával, az emberi törpeséggel szükségszerűen, egyszersmindenkorra adott és meg nem változtatható, egyik alapformája a jellemeknek.

A romantika a lélek ama nyugtalanságát, végtelenre törekvését fedezi fel, amely ki akarja terjeszteni «én»-ünket, annak élményeit a határtalanba, akár a sötétség, az irtózatos, a kárhozatos, akár pedig az átszellemültség és megtisztulás irányában. A nyárspolgár az «én»-ben szunnyadó végtelenretörekvést, a sóvárgást «én»-ünk kiterjesztése után a banalitással nyomja és kábítja el önmagában. A magasságok és az örvények, amelyek között a nagy embereknek életre-halálra választaniuk kell, az átlagember előtt ismeretlenek maradnak. Minden nagyság titok a tömegnek. — Metafizikai szempontok ezek, amelyeket így elöljáróban érintünk, azonban az ember metafizikai lény és semminemű emberi lélekalkat vizsgálata — a nyárspolgáriságé sem — nélkülözhet, ha teljességre akar igényt tartani, oly adatokat, amelyek az ember metafizikai természetére is valamiképen ne utalnának.

A nyárspolgár a romantikus szemében az újnak, ifjúnak, nagynak, eredetinek, lelkesnek és szabadnak ellensége. Egy ponton azonban a romantikus is mintha sejtené itt az örök emberi adottságot, és e ponton, bizonyos pesszimizmussal leplezve, titokban be is adja a derekát, amennyiben a nyárspolgáriságot az ifjúkor után szükségkép elkövetkező életstádiumnak tartja. A romantikus diákdal szerint a diák, ha búcsút vesz a tanulóévektől, otthon filiszterré lesz. A romantika látja a hétköznapok, a középszerűség erejét és irtózik tőle.

A modern gondolkodásban és koráramlatokban is teljes határozottsággal felfedezhető egy romantikus jelleg és ezzel párhuzamosan a nyárspolgáriságnak és a kispolgáriságnak egyre terjedő és hevesebbé

váló támadása. A modern gondolkodásnak két atyja a bölcseletben: *Nietzsche* és *Kierkegaard.* Mind a kettő a nyárspolgáriság ellen harcol és a heroizmust igenli. Amíg azonban Nietzsche a természetellenest, a silány vitalitást és a nyárspolgáriságot, ennek ressentiment-jával együtt, a kereszténység lényegének tartja, addig Kierkegaard, bár felismeri és támadja a keresztény nyárspolgárt, a gyógyulást nem a pogány keménységhez való visszatérésben, hanem a félkereszténység helyett a valódi, hősies kereszténységben keresi. Ennyiben Kierkegaard előfutára az újabb keresztény áramlatoknak, amelyek a keresztény elveknek a templomok falain túl is és főleg szociális kérdések megoldásánál érvényesülést akarnak elérni.

A politikai és társadalmi irányzatok közül elsőnek a marxi szocializmus támadta a nyárspolgáriságot, mint kispolgáriságot. A kispolgár «zavaros» ideológiájában a szocializmus meghamisítását és leszerelését látta. A háború utáni politikai áramlatok, amennyiben valami új szellem szólal meg bennük, ugyancsak a nyárspolgár ellen foglalnak állást, A fasizmus és hitlerizmus a tetteket, erőfeszítést, határozottságot, a közösség szorosabb kötelékeit vallja programmjának, szemben a békés, idillikus nyugalommal és szűkkörűséggel. «Mi a kényelmes élet ellenségei vagyunk», mondotta *Mussolini* egy újságírónak, aki a fasizmus lényegét röviden szavakba foglalva kérdezte tőle.

E körülmények időszerűvé teszik a nyárspolgár társadalomleíró vizsgálatát, de másfelől fokozott elővigyázatot is szükségessé tesznek, hogy az objektív adottságokat itt nem tárgyilagos állásfoglalások meg ne hamisítsák. A mindennapi szóhasználat, a «nyárspolgár» elnevezés mögött egységes és az adottságoknak megfelelő fogalmi tartalom található, amelyet csak pontosabban és élesebben kell megfognunk.

Vizsgálódásaink a pszichológia és a karakterológia körébe is vágnak. Pszichológiaiak, amennyiben a nyárspolgár a differenciális lélektannak egy típusa, karakterológiaiak pedig, amennyiben a nyárspolgáriság lényegileg kompromisszumnak jellemezhető az egyéni önzés és az értékek világa között, a kettő kölcsönös lefokozása árán. Pszichológiai szemszögből tudjuk megragadni a nyárspolgáriság végső, alapvető mozzanatait és e pszichológiai adottságokból emelkednek ki a nyárspolgáriságnak más kategóriákba tartozó: vitális, társadalmi, etikai, kulturális stb. oldalai és vonatkozásai is.

A pszichológiai vizsgálódásnak itt szellemtudományi természetűnek kell lennie, vagyis figyelembe kell, hogy vegye a lelki folyamatok és a típusos pszichikai alkat szellemi értelmét, jelentésösszefüggéseit, értékelhetőségét is. A pszichológiai típus itt sajátos életformát, élethangulatot és életfelfogást is kifejez. Az ember egyéniségéhez és személyiségéhez hozzátartozik, ezek strukturális értelmét alkotja, élettapasztalatainak összefoglalása egységes életszemléletté, az életről való gondol-

kodása és élethangulatai. Az «élet» szót itt nem biológiai, nem is transzcendens, vallásos, hanem biográfiai értelemben használjuk: a belülről tekintett, egyéni-személyes életet, az életet, mint élményt értjük rajta.

A nyárspolgár, mint pszichológiai és élettípus, a józan ember: élethangulata, — felfogása és — formája a józanság. *Aristoteles* klasszikus meghatározása szerint, a józan kis tettekre tartja képesnek magát és valóban az is, aminek magát tartja.

Már e minden időkre szóló és találó meghatározásból is kitűnik, hogy a józanság lelki egyensúlyozottság, amelyet lelki kisméretűsége által ér el. A józan ember életelve nemcsak a gazdálkodás területén, hanem az élet minden vonatkozásában is: «Addig nyújtózz, ameddig a takaród ér». Ez a takaró pedig nem ér messzire. A nyárspolgárt élettapasztalatai arra tanítják, hogy ő semmiben sem állhat az elsők, a nagyok és kiválóságok között, nem kerülhet az élre és nem is akar odakerülni. Viszont az utolsók, a legsilányabbak közé sem akar tartozni, azok közé, akiknél legalább az értéktelenség, vagy értékellenesség nagyméretű. A nyárspolgár a középúton halad, az arany középúton, a közepesek között, a nagy tömegben, a szürke átlagban. Egyéni jelentősége kicsiny, de nem semmi, mert ez a jelentőség a nyárspolgárok nagy számaránya folytán a társadalomban nagyranő. Az utóbbi körülmény önérzetet ad a nyárspolgárnak, de ez önérzet feltétele, hogy ne járjon egyéni utakon, hanem szívvel-lélekkel beleolvadjon a csordaszellembe és zsinórmértéke a mások véleménye, továbbá a szokás legyen.

Nem szabad összetévesztenünk a nyárspolgár józanságával a hűvös kijózanodottságot és keserű kiábrándultságot, ami a modern ember lelkivilágában gyakran megtalálható és oly irányokban is kifejezésre jut, aminő pl. a «neue Sachlichkeit» (új tárgyiasság) ízlésáramlata. A kiábrándultság csalódottság, tehát kritika, az álnagyságnak, álidealizmusnak, álnemességnek leszállítása valódi közepességükre, tehát nem nyárspolgáriság, hanem épp a nagyság látszatát magára öltő nyárspolgáriságnak, az oroszlánbőrbe öltözött háziállatnak leleplezése.

Ami a nyárspolgárból minden körülmények között hiányzik, az a nagyság, a felfokozottság, a szó bármely vonatkozásában. Sem a nagy erő, jóság, vagy gazdagság, sem a nagy gyengeség, gonoszság vagy betegség nem nyárspolgári. Nincs a nyárspolgárban sem nagy, forró szeretet, sem igazi, nagy gyűlölet, nincs nagy szenvedély, nagy szellemi tehetség, nincs nagy erény, sem nagy bűn. A jót és a rosszat össze vegyíti, mintha valaki ugyanazon torokkal énekelné a *Te Deum-ot* és a *Gaudeamus-t.* A nyárspolgár sem nagy dicséretet, sem nagy gáncsot nem érdemel. Arculata határozatlan tucat-arc, főjellege a jellegtelenség, a határozott színek és vonások nélkülözése. Nem lehet végérvényesen értéktelennek mondanunk, mert még ehhez is kicsiny és kialakulatlan. Annyira szürke, jellegtelen, szűkkörű és ez a hétköznapiság a nyárspolgárok nagy töme-

geiben oly méreteket ölt, hogy ez az egy mozzanat az, ami a nyárspolgáriságnál nagy, szinte misztikus.

A nyárspolgári élethangulat közönséges, józan, hétköznapi. Minden hangulatnak van megérzékítése, esztétikai kifejezése. A nyárspolgári élethangulat esztétikai megérzékítését nem kereshetjük pl. a tavaszi táj világos: fehér, sárga és halványzöld színezetében, vagy a csillagos éjszakai égbolt képében. E képek az introvertált: elmélyedő, befelé tevékeny, költői és lírai kedélynek felelnek meg. De nem a nyárspolgár élethangulatát fejezik ki azok a képek sem, amelyek az impulzív, kifelé tevékeny, extrovertált ember érzelmi világának felelnek meg: a fehértarajos viharhullámok, a lovassági roham stb. A nyárspolgári élethangulat képei: egy tehervonat, vagy egy tál ízletes, de nem különösebben választékos étel.

Az esztétikai, logikai és etikai értékeket a nyárspolgár nem tagadja ugyan meg, de össze törekszik egyeztetni ezeket az időfeletti, önmagukban fontos értékeket, ezek mértékletes szolgálatát az egyéni önzésnek, a csak az «én» számára fontosnak hasonlóképen mérsékelt, lekicsinyített igenlésével. Ártatlan önzést, vagy ha ez nem lehetséges, legalább valami hatóságilag engedélyezett önzést szeretne. A középszerű önzés és a középszerű jóság vonzza, ezt látja, helyesli és követi. A nagy önzés, de gyakran a nagy jóság is visszariasztja. Az utóbbit gyakran félreismeri és üldözi. Erkölcsi életelvei: «Kötelességnél se többet, se kevesebbet». «A jóból is megárt a sok.» E korlátozottsága folytán a nyárspolgár szűklátókörű. Nem akarja érteni a nagyvonalút, a felfokozottat, a szárnyaló lendületet, általában semmit, ami kényelmét és kedélynyugalmát zavarja. Lelki egyensúlyát e lefokozottság, józanság, törpeség és közönyösség által éri el.

Az erkölcsi kiválóság is lelki egyensúly, de egészen másfajta. A nagy moralisták, a szentek lelkivilága felfokozott ellentéteknek szintézise és harmóniája, energiáik csúcspontján. Az erkölcsi nagyság gyakorlati idealista, aki eszményi, de elérhető célokért küzd. Finom, átszellemült, de egyúttal a létküzdelemben is megállja helyét. Lelkében a bárány és az oroszlán, az északi ember hűsége, állhatatossága és az olasz hevessége egyaránt megtalálható. Élethangulatát a *Gral*-kelyhet felemelő *Parsifal* képe fejezi ki.

Jung és egyik iskolája nyomán haladva, a józan embertípust, a nyárspolgárt a pszichológiai típusoknak következő rendszerében kell elhelyeznünk. Típusalkotásunk alapja a lelki tevékenység nagysága és iránya. A pszichológia mai felfogása szerint a lelki élet lényegileg tevékenység. E tevékenységnek mármost két alapiránya lehetséges. Irányulhat kifelé, a külvilágra és befelé, a saját «én»-ünkre. Az előbbi az extroverzió, az utóbbi az introverzió. E kétféle irányt a tevékenység nagyságával, vagy kicsinységével kombinálva, négyféle lehetőséget és pszichológiai típust kapunk.

Az első a nagy introverzió, csekély extroverzióval. Ez az elmélyedő, töprengő, tépelődő, finomlelkű, de kifelé meglehetősen passzív, kontemplatív és reflexív ember, akinek élethangulatát már jeleztük. Mély érzelmi, de csekély indulati hullámzást mutató életet él, néha rajongó. E lélekalkat testi kifejezője a kissé oldalt-, vagy előrehajtott fejtartás, nyúlánkabb termet és tagok, halvány bőr. Sok esetben megfelelést mutat Aristoteles kislelkű emberéhez, aki nagyobb tettekre képes, mint aminőkre képesnek tartja magát. A második pszichológiai típust a nagy extroverzió adja csekély introverzióval. Ez tehát az első típus fordítottja, a már szintén említett impulzív ember, akit nagy mozgás, lobbanékonyság, hangosság, erős indulati és ösztönhullámzás jellemez. Nem ritkán bizarr, vagyis eltér a mindennapitól, de anélkül, hogy ezáltal groteszk, vagy torz lenne. Szangvinikus: az élettapasztalatok mindig meglepetésként érik, anélkül, hogy hasznot húzna belőlük. Impresszionista, ötletszerű, rapszodikus lélek, de elasztikus és nem sokat töpreng. Néha elbizakodott, ami Aristoteles meghatározása szerint annyit jelent, hogy nagyobb tettekre hiszi magát képesnek, mint amekkorára valóban képes. E két ellentétes típus megegyezik egymással abban, hogy mind a kettő fogékony (az egyik kifelé, a másik befelé), de nem kiegyenlített, hanem egyensúlytalan.

Kis extroverzió kis introverzióval adja harmadiknak a nyárspolgár típusát, Aristoteles józan emberét, aki mentes minden rajongástól, lelkesedéstől és fellengzőstől, tárgyias és tárgyilagos. Realista, pozitivista és epikureista, nem idealista. Nincsenek nagy céljai és érzelmei. Amíg az impulzív ember erősen szexuális, szerelmi szenvedélyre könnyen lobbanó, addig a józant az érzékiség jellemzi. Érzékiség és szexualitás megkülönböztetendők egymástól. Az érzékinél mélyebb, vagy — ha úgy tetszik — egy fokkal magasabb, vitális jellegű szerelmi szenvedély helyett a nyárspolgárnál a lélek magasabb rétegeitől pszichológiailag elszigetelt és elszakadt testiességet, érzékiséget találjuk, amit a német *fleischlich* szó fejez ki. Az elszigetelt érzékiség vitális és erkölcsi szempontból egyaránt hanyatlást jelent, éppúgy, mint intézményesítése, a prostitúció. Az erős élet szerelmi téren is hódít, a gyenge vásárol, megfizet. Itt félreismerhetetlen a nyárspolgáriságnak és az életértékek kopásának kapcsolata.

Amíg a józan ember kiegyenlített, de nem fogékony, addig a negyedik pszichológiai típus, a gyakorlati idealista, kiegyenlített és fogékony, aki nagy introverziót és nagy extroverziót egyesít. Aristoteles nagylelkű embere. Harmonikusan egyesít magában oly vonásokat, amelyek másoknál harcban állnak és egymást gyengítik, vagy legalább is váltogatják. Lélekjelenlétét igen nagy felindulás közben is megőrzi. Tudatos, logikus, de az összefüggéseket ösztönszerűleg is megérzi. Kezdetben megdöbbent, zavarba ejt, de azután megilletődést vált ki és követésre vonz. Az erkölcsi kiválóság és lelki nagyság, pszichikógiailag tekintve, szintézis, a nyárspolgáriság ellenben megalkuvás. Az első az igazi, teljes ember, aki gazda-

gabb életet él, mint a hozzá képest töredékes, félbenmaradt átlagember, nyárspolgár.

A négy pszichológiai típus a valóságban nem fordul elő tisztán, izoláltan, hanem minden emberben van hajlam és adottság mind a négyből, csak különböző arányokban. A típusok továbbá nem olvadnak össze, hanem egymás mellett maradnak. Az elmélyedő és az impulzív típus pl. nem alkotja együtt a negyedik típust, hanem egymás mellett, egyensúlytalanul maradnak. Az egyes ember rendszerint a benne előforduló elmélyedő adottságokkal éli mélyebb érzelmi és gondolkodó életét, egyéniségének józan oldalával fogalmazza meg elhatározásait és impulzív adottságaival cselekszik. Legelterjedtebb, legközönségesebb a józan típus, de sok az extrovertáltság is az emberekben. Ritkább típus az elmélyedő és rendkívül ritka esetben található jelentékenyebb adottság a negyedikből.
A legtöbb emberben a józan típus, a nyárspolgári elem van túlsúlyban, sőt, mivel minden típus minden emberben többé-kevésbbé feltalálható, bizonyos fokig mindnyájan nyárspolgárok is vagyunk. A továbbiakban mindenekelőtt — anélkül, hogy e felsorolásban teljességet és lezártságot látnánk — a józan típus egyes altípusait fogjuk felsorolni. Első a moralizáló altípus, akit a puritán kötelesség-morál, vagy pedig az utilitarisztikus jólét-morál eszményei mozgatnak. Az erkölcsi nagyságot a moralizáló nyárspolgártól már csak az a körülmény is megkülönbözteti, hogy az előbbi a szép iránt élénk érdeklődést, esztétikai fogékonyságot, sőt rendszerint bizonyos művészi alkotóképességet is fel szokott mutatni, a nyárspolgárnak viszont az esztétikai élete szegényes és kezdetleges, hangoztatott esztétikai értékbecslése csak divatos ítéletek utánaszajkózása. Minden erkölcsiség rendező jellegű. A nyárspolgár is a rend embere, de kicsinyes és külsőleges. Rendje a hétköznapi megszokottság és ismétlődés. Az erkölcsi kiválóság ellenben a lélek bensőséges, mély rendjét jelenti.

Ha a nyárspolgárnak jellemvonásai közül a megszokottsághoz, a mindennapi beosztáshoz és körforgáshoz való ragaszkodás válik uralkodó vonássá, akkor újabb altípus áll előttünk: a filiszter. A filiszter határozmánya, hogy erkölcsi szempontból nem egészen értéktelenül, de tökéletlenül és nem a legmagasabbrendű lehetőséget választva, bizonyos elgépiesedéssel, az egyformasághoz való ragaszkodással a kötelességek útján tud maradni és erről önmagával szemben biztosítékot találni. A filiszter lelke mélyén titkos félelem honol az életnek lépten-nyomon új, sohasem sejthető gazdagságával szemben és önmagának azzal a rejtett, meg nem születhetett «én»-jével szemben, amit valósággal élt, szűkkörű és az unalomig megvalósított «én»-je nyom el. A filiszter tehát erkölcsi biztonsága érdekében az egyformasággal és szűkkörűséggel kényszeríti magát azokra az áldozatokra, amelyeket egészen szabad lélekkel nem hozna meg.

A moralizáló nyárspolgár és a filiszter erkölcsi vonatkozású altípusok. Velük szemben a harmadik altípus intellektuális irányú elágazást mutat. Ez a típus a matematikához, mechanikához, orvosi, mérnöki, gazdaságtani stúdiumokhoz vonzódik, vagy pedig a technika iránt fogékony. Egy negyedik altípus a közönyös, flegmatikus és anyagias ember, akit csak a gazdasági, kenyérkereső és szerzési vonatkozások érdekelnek, valamint kényelme és testi jóléte. Végül ötödik altípusunk az egyensúlyozatlanságba átmenő, de azért kiskaliberű és érzéketlen típus, amely az értékek iránt többé-kevésbbé színvak és így a pathológiai határhoz közel van. Ez a cinikus, érzelmi megvilágosodás nélkül való, akadékoskodó, gúnyolódó, de azért passzív ember.

További altípusokat is vég nélkül lehetne találnunk. Csak azt az egy körülményt említjük meg, hogy nyárspolgár minden nemzet, világnézet, kor és foglalkozás körében található, de e körök szerint módosulva, különböző altípusokra oszolva. A magyar nyárspolgár pl. Kelet és Nyugat találkozásából, az ősi, ázsiai nyugalomnak az európai átlag-életformával való egyesüléséből született meg. A *Maupassant, Balzac* és újabban *Mauriac* által rajzolt francia nyárspolgár ismét egészen más altípus. A francia nyárspolgár, ez írók tanúságtétele szerint, módot ad embertársának a bűnre, ha érdeke úgy kívánja, de utólag szemforgató megvetéssel ítéli el azt a cselekvést, aminek a megtörténését előbb maga is óhajtotta.

Eddigi elemzéseink társadalomlélektani természetűek is voltak, nem tartoztak csupán az egyéni lélektan körébe. Egy elképzelt társadalomnélküli állapotban is megvolnának az egyénben az introverzió és extroverzió különböző nagyság- és egyensúlyviszonyai, de az ezekből adódó típusok és életformák már a társadalomban élő és ehhez viszonyuló lélekalkat formái. A szellemi élet a közösségben folyik le, tehát minden szellemtudományos pszichológia egyúttal társadalom-pszichológia, ha mindjárt eddigelé ezt a tényállást sokan nem is ismerték fel.

Másfelől a társadalom élete és szervezete is az egyéni pszichológiai adottságokból nő ki. Hogy az emberek túlnyomó többsége elsősorban nyárspolgári, józan, törpe és megalkuvó, ez a körülmény formálja a társadalmat sem angyali, sem ördögi, hanem épp emberi társadalommá. A nyárspolgárok a; társadalomnak amaz elemei, amelyeknek lényeges társadalomtudományi jegyei az egyéni, egyedi pótolhatóság, minőségi felcserélhetőség, de párosulva tömegeiknek, összegüknek mennyiségi pótolhatatlanságával és szükségességével. A nyárspolgár a teherviselő elem és, mint ilyen, csak egyénileg jelentéktelen.

Mindaddig, amíg a nyárspolgárok a társadalomban megmaradnak e természetes feladatuk és helyzetük körében, addig a társadalom egészséges, ők pedig annak építő, hasznos tagjai. Vannak azonban korok és társadalmak, amelyek egyes pszichológiai típusoknak megfelelőbbek kedvezők, előmozdítók, esetleg más típusok rovására. A hindu kultúra,

vagy a középkor pl. jórészt az elmélyedő, introvertált embernek kedvezett. Az újkori és a modern kor, valamint társadalmuk viszont egyes rétegeinek tagjait nyárspolgári életformák közé kényszeríti, esetleg természetes lélektani adottságaikat visszafejlesztve és elnyomva is.

Azok a társadalmi és kulturális tényezők azonban, amelyek a nyárspolgári lelkület általános elterjedésére, uralmára vezetnek, beteges, hanyatló jellegűek. A nyárspolgár általános emberi, természetes jelenség, de természetellenessé lesz az életnek ama területén, ahol vezetőszerephez jut. Az újabb orvosi pszichológiának, pl. *Kretschmernek* és iskolájának az az álláspontja, hogy az átlagos, a középszerű az, ami testi-lelki tekintetben egészséges és normális és a tőle eltérő a beteges. *Max Scheler* életbölcselete szerint, amely szintén figyelembe veszi az élettudomány új eredményeit, más képet kapunk. *Scheler* az életet lényegileg nem merő önfenntartásnak és nyárspolgári alkalmazkodásnak fogja fel, mint a darwinizmus, hanem az erős, nemes életet valami vidám, bátor metafizikai kalandnak látja, tendenciának a valószínűtlenre és kiszámíthatatlanra, hódító hatalmi akaratnak, de egyúttal pazar jóságnak és önfeláldozásnak is. A gyenge, hitvány élet viszont békés, meghódoló, alkalmazkodó, félénk, takarékos, számító, előrelátó, vagyis — tehetjük hozzá *Scheler* jellemzéséhez — nyárspolgári.

A tények inkább *Scheler-nek* adnak igazat, legalább is arra az esetre vonatkozólag, ha a nyárspolgári szellem tőle idegen, őt meg nem illető helyre: vagyis az élre, uralomra kerül. Alárendelt, mintegy hordozó szerepben viszont a nyárspolgáriság beteges voltát nem látjuk mindenben beigazoltnak. Megállapításunkat igazolja, hogy a kispolgárság társadalmi rétege egyúttal nyárspolgári életformát is jelent, másfelől azonban közelál a néphez, tagjainak zöme ebből az életerő-tartalékból emelkedik fel egy fokot, hogy így a kispolgárság körébe jutva ezt is életerővel lássa el. Minél tovább haladunk azonban innen felfelé, magasabb társadalmi rétegekhez, a nyárspolgáriság, vagyis a biztonságos, kényelmes, lágy életmód annál dekadensebb formákat ölt.

A nyárspolgári lelkület elhatalmasodását főleg a haladottabb és ezért elöregedettebb társadalmak és kultúrák mutatják. Amint már *Rousseau* és újabban *Klages* észreveszi, az emberi szellem, a kultúra rendszerint visszaélést, rablógazdálkodást folytat a vitalitással, természetellenes, elsorvasztja az életerőt. A kezdetleges társadalmak harcos alakulatok, az élet itt kemény, veszedelmes, kockázatos. A haladottabb társadalom nagyobb közbiztonsága, a civilizáció-nyújtotta kényelem, a humanitás, a harcnak a munka által való, részleges kiszorítása, a lágyabb életfelfogás és elpuhultabb életmód nyárspolgárokat nevel. A kezdetleges és a földmívelő-állattenyésztő társadalmakban tiszta nyárspolgári életforma alig lehetséges. Itt a gyengék, gyávák vagy kényelmesek lesodortatnak a középszerű helyzetből az utolsók, a páriák, rabszolgák, jobbágyok közé.

A polgári társadalom az a kezdetlegesnél haladottabb társadalmi és kulturális fok, amelyben a nyárspolgári szellem uralkodik és érvényesül. A kifejlődés sorrendje azonban az, hogy előbb a nyárspolgári lelkület jut hatalomra, átjárja a felsőbb osztályok szellemét, és ezzel előkészíti az új társadalmi rendnek: a polgári társadalomnak kialakulását is. *Sombart* kimutatta pl., hogy annak a francia nemességnek legnagyobb része, amelynek jogait a francia forradalom megsemmisítette, nem is volt valódi nemesség, hanem nemesített szatócsokból állott.

A középpolgárság és a kispolgárság alkotja azután a legkedvezőbb talajt a viszonylag tiszta nyárspolgár típusának és életformájának kitenyésztéséhez. A nagyvagyonú, vagy magasállású polgár már legalább is egy ponton, t. i. épp vagyona nagyságával túljutott a mindenirányú közepességen, a proletár viszont ezen alulmarad. Az igazi kispolgár élete nemzedékről-nemzedékre alig változik. A fiú folytatja apja foglalkozását, *karrierét* nem csinál, mert e tekintetben életelve: «Jobb ma egy veréb, mint holnap egy túzok». (Itt jegyezzük meg, hogy a nyárspolgár legfőbb életbölcsesége, ha bizonyos közmondások értelméig eljut.) A proletár gyökérvesztettsége, hányódása egyik munkahelyről a másikra, gazdasági létbizonytalansága már nem nyárspolgári.

A polgári egyenlőség gondolata a *hanyatló* demokráciák esetében nivelláló célzatot jelent, amely mögött a nagyság, erő és gazdagság lealacsonyítására törekvő *ressentiment* áll. Ez egyúttal a nyárspolgár *ressentiment*-ja is: minden nagyságnak tehetetlen és álcázott gyűlölete. A nyárspolgár a nála hiányzó szellemi és életértékeket ilyenkor szurrogátumokkal helyettesíti. A nyárspolgári életforma jellemző vonása a szurrogátum, a magasabb értékeknek és javaknak alacsonyabbakkal való pótlása és az ebből fakadó értékcsalódások. Az emelkedett, emancipált lelkület igénytelenségét a nyárspolgár összetéveszti a tompasággal és érzéketlenséggel, az alázatot a szolgalelkűséggel, a lemondást a tehetetlenséggel, az önmegtagadást a félénkséggel, a vidámságot a könnyelműséggel, a szeretetet a szentimentális lágysággal stb.

A legalacsonyabb értékek az érzéki gyönyör és a hasznosság. A nyárspolgár ezekben keres kielégülést a mélyebb lelki szférák szegénységével és ürességével szemben. Epikureizmusa és utilitarizmusa csak jele az esztétikai, logikai és etikai kiéhezettségnek, továbbá a silány vitalitás fáradtságának. A vallásos és moralizáló nyárspolgár pedig előszeretettel hígítja fel a szent könyvek misztériumait valami szentimentális cukrosvízzé.

A polgári társadalom utilitarizmusa kedvez a nyárspolgári életforma kialakulásának. A polgár a haszon, az üzleti munka és üzleti szellem embere. A nyárspolgár pedig a megkopott, vagy hiányzó vitális és szellemi értékek helyett legtöbbre a kényelmet és biztonságot adó technikai értéket, a hasznosságot, a célszerűséget becsüli. Ezért gyakran

található a nyárspolgárnál farizeuskodás: amikor erkölcsi, vagy szellemi értékekről beszél, a hasznosságra gondol.

A nyárspolgárból hiányzik a szellemi eredetiség, a magasabb kulturális teremtőerő. A nagy művész, tudós, a nagy szellem, mint ilyen, a maga területén sohasem nyárspolgár, bár az élet egyéb oldalain természetesen ő is lehet közepes és törpe. Az újabb írók általános tulajdonsága, hogy műveikben szeretik kicsúfolni és bosszantani a nyárspolgárt. Ennek több oka van. Először is a nyárspolgár az eredetiségnek, nagyságnak és egyéniségnek természetes és öntudatlan ellenlábasa. Azután meg, általános kiskaliberűsége folytán, önkénytelen komikumot hordoz. A nyárspolgárból továbbá hiányzik az esztétikai érzékenység és fogékonyság. Házai, lakásberendezésének tárgyai és ezek elrendelése esztétikai botfülűséget árulnak el, és a valódi műértéket, továbbá a valóban nemes anyagot talmi utánzatokkal pótolják. Itt is értékszurrogátumokat találunk. A vagyonosabb középpolgársághoz tartozó nyárspolgár szeret ugyan, ha lakásának berendezése tartós, masszív, sőt értékes és ízléses darabokból áll, de ebben az esetben sem az esztétikumot önmagáért, hanem a jólétet, biztonságot, kényelmes és kellemes környezetet intencionálja. A vagyonos középpolgárság bútorai, anélkül, hogy épp fényűzők volnának, szilárdak és jól készültek: nem tucat darabok és nem külvárosi gyártmányok. A szőnyegek valódiak, az asztalteríték tömör ezüst, a képek a falon mesterektől valók. Itt-ott kétségtelenül becses porcellán-, kristály- vagy bronzfigurák és edények láthatók. A szemlélő érzi, hogy ha nem is tisztán esztétikai okokból, de mégis csak becsüli és óvja birtokosuk e tárgyakat. A kispolgári lakás helyiségei ellenben alacsonyak és szűkek, díszítmények és függönyök csak azért vannak, mert ilyeneknek is kell lenniök, valami megszámláltság, kényelmetlenség, nyomottság és szeretetlenség ül a dolgokon. Korunk irodalma a valódiságért, az álértékek és szurrogátumok ellen harcol, s ezért támadja a nyárspolgáriságot.

Némelyek szerint a nyárspolgáriság újkori jelenség és a keresztény nemzetek megkopott vitalitásával függ össze. Ez a vélekedés, amint láttuk, tévedés, mert a nyárspolgár általános emberi jelenség. A római császárok korából maradt sírok házaspár-szobrai megannyi derék szatócsot és kispolgárt ábrázolnak. *Horatius* költészetében és a császárok korában igen elterjedt epikureista bölcseletben is sok a nyárspolgáriság. Hogy azonban a nyárspolgáriság az újkori emberrel szorosabb kapcsolatot mutat, azt is tárgyaltuk. Most a nyárspolgáriságnak és a kereszténységnek is bizonyos összefüggéseit fogjuk felfedezni.

A kereszténység lényegileg minden nyárspolgáriságtól mentes, mert hiszen minden időkben lényegéhez tartozott a heroizmus, a nyárspolgáriság ellenlábasa. A keresztény ember azonban a heroizmust önmagával szemben követeli és tanúsítja, mások iránt ellenben szelíd és irgalmas, tehát egy fokkal lágyabb, mint a pogányság. Ez a mozzanat kedvez

AZ OROSZ EMIGRÁCIÓ TÖRTÉNETFILOZÓFIÁJA.

1.

A múlt század hagyatékának két véglete között még mindég folyik a harc és pedig elszántabban, mint valaha. Az antik világra épült Európa szembenáll ellenfelével, az új orientalizmussal. Az antik szellem elvesztette a csatát a művészetben, de győzött a tudományban és a filozófia nagyobbik részében. Az orosz metafizika és formabomlasztás elárasztotta a zenét, festészetet, színházat, irodalmat. A művészet átértelmeződött; a régi Európa tiszta és világos szenzorikus művészetéből chaotikus imaginatív vizió lett. Ez az irány, amelyik Cézanneból, Gauguinből indult ki; amelyik ma a zenében Stravinszkinél virágzik; az irodalomban Proust és Joyce győzelme ezt jelenti. De a tudományban újjáéledt a goethei görög természetszemlélet, amelynek egyedüli célja az Urphaenomen szemlélete. A filozófia lényegesebb része a tudomány mellett áll és tradíciója antik, kisebbik része orientális. A szellemiség egyéb területein, állameszmében, társadalomberendezésében, morálban, történelemben még folyik a küzdelem a két *világ* között, amelyiknek egyike a kozmikus rend egysége, másika az élet mélységeinek demonizmusa.

Még néhány esztendővel ezelőtt mindenki abban a hitben élt, hogy Oroszország politikai forradalmat csinált. Azt hitték, a gondolati mag Rousseau «emberi jog»-a volt, amely fűtötte a francia forradalmat, ez a forradalom fűtötte a francia állambölcselőket, Hegelt, a két irány kapcsolódott össze Marxban és innen kelt ki a bolsevizmus; azóta máj: kitűnt, hogy Marxnak a bolsevizmushoz igen kevés köze van. A marxizmus csak az a szellemi képlet, amely alatt az oroszok önmagukat megértik. Ami Oroszországban történik, az, mint Ortega a «Tömegek felkelés sében» mondja vallásos mozgalom. Vagyis nem politikum, hanem ennél sokkal több, mélyebb, megingathatatlanabb, belülről fakadóbb. Az orosz Mereskovszkij ezt már Ortega előtt tíz évvel megírta. «Az orosz forradalom lelke öntudatlanul vallásos. Világ proletárjai, egyesüljetek; — ez a darvak krugatására emlékeztető kiáltás még sehol sem hangzott el oly elérhetetlenül távoli, félelmesen ünnepélyes, úgyszólván apokaliptikus reménnyel vagy fenyegetéssel, mint az orosz forradalomban.» Gazdasági felszabadulás, kapitalizmus bukása, egyenlőség, osztálykülönbség megszüntetése — mindez nem a lényeg. A lényeg az orosz szellemiség és ebben a gazdaság,

kapitalizmus, osztályharc szerepe egészen másodrendű, függ a centrális állásfoglalástól: — a vallástól.

Európa több-kevesebb tisztasággal mindig a görögségben megalapozott természet kultuszát vallotta és a személyiségek kultúrája volt (Das höchste Gut der Menschenkinder ist die Persönlichkeit.» Goethe); ennek köszönhette minden eredményét, egész nagyságát és szépségét. «Der Einzelne ist der allgemeine Fall, die Millionen die besonderen Fälle» — mondja Goethe, ugyanaz ez, mint Voltaire «il faut cultiver notre jardin»-je, mint Nietzsche és Sokrates individualizmusa. Természet és egyéniség az a két pont, amely közé az európai világ íve kifeszül s a cél a kettő harmóniája: a kozmosz, a «szép rend». A pythagoreusoktól a XX. századig Európa a szép rend szellemének fényében élt. Az orosz szellem alapja nem a görög. Arzenyev «Az orosz ember»-ről írt tanulmányában (Leuchter, V.) azt mondja, hogy az oroszság leglényegesebb öröksége az anatóliai egyház szellemisége. Az orientalizmus tagadja a természetet, amelyből ki akar lépni és gyűlöli a személyiséget, amelyet bűnnek tart. A keletiességben mindig van valami általánosító, valami kiegyenlítő tendencia. Ez ma is könnyen ellenőrizhető: az orosz gondolatra való reakció jele annak, hogy ki milyen mélyen tartozik a tömeghez. Az orientalizmus mindig en masse megoldásokban jelentkezik, ellentétben a hellenizmus személyiség-mikrokozmosz-problematikájával. Európa a sohasem kész egyéni öntudat erőfeszítése a tiszta rendre; Oroszország nem akar tudni az emberről, csak az örökkévaló emberiségről; Európa a lelkiismeret-szabadság földje; Oroszország az emberiség-vallásé; a történelem perspektívája Európában naturálisan kozmikus, Oroszországban démonikus; Európa államisága mindig az autokrácia volt; Oroszországé, akár a cárok, akár a proletárdiktátorok alatt, mindig a theokrácia.

De az oroszság elsősorban vallás és a vallás lényege sohasem tárul fel a világban való megnyilvánulásaiban, csak belső immanens struktúrájának szemléletében. Az orosz vallás alapélménye az élet mélységének démonizmusa. Az ember lénye teljesen átértelmeződik. «Az ember sokkal magasabb lény, mint ahogy hitték» — mondja Rozanov. És: «az ember személyiségjelentősége csak a vallásban nyilatkozik meg». Az orosz vallás tudatosan szemben áll a pogánysággal («Európa»), amely a természet erőit tiszteli; az orosz tagadja a természetet, különösen az emberben levőt: az élet vágyat, az ösztönt. A «primitív pogányság» («Európa») kultusza az erőknek hozott áldozat volt; az orosz magát a természetet áldozza fel: önmagát áldozza fel. Az orosz vallás magja a pszichológiai dráma: az ember feláldozza magát a transzcendens távlatban, — az örök élet jegyében. A vallás állandó belső tendenciája az önemésztés. Élet romboló démonikus erők szabadulnak fel, amelyek megfosztják az embert természetszerűségétől. Mert az ember — ahogy Szolovjev mondja — «nem a törvény alatt él, hanem az isteni kegyelem alatt, hiszen az ember

szellemi lény». Az élet itt nem a születés és halál között folyik le, hanem a «bűnbeesés misztikus aktusa és az utolsó ítélet megváltása között». (Rozanov.) Az orosz élet transzcendálás az örökkévalóságba. Az emberiség élete, vagyis a történelem szintén nem más. «A vallás feladata az elrontott életet megint kijavítani.» (Szolovjev.) A történelem előkészítése Isten földi uralmának. «Egy nép örökös mozgásának célja s minden külön cél, történetének minden szakaszában, egyesegyedül csak Isten keresése, Istenhez való ösztönszerű vonzódása,» (Mereskovszkij.) Arzenyev szerint az emberi élet kiindulópontja a «metanoia», a természettől való elfordulása.

Az élet őstényével való szembenállás minden esetben démonikus, mert a démoni éppen annak az alaplényegnek felbontása, amin az ember áll. Az élet valami végső, amin az ember nem léphet át a nélkül, hogy ne szűnjék meg maga az ember. Az élet szétrombolása az ember szétrombolása, a «nemlét és önmegsemmisítés félelmetes szellemeinek» (Bergyajev), a démonoknak felszabadítása. Ez az oroszságban állandóan ismétlődő belső dráma: az ember az élet és a démonok küzdőtere; ez a folytonos belső harc a vágyak és a vágyak legyőzése között; az örökös kettősség «a szeretet átható gyönyörűsége és a szellem szigorú józansága között.» (Arzenyev.) Ha az örökkévalóságot akarja, meg kell semmisíteni önmagát s hacsak egy pillanatra is enged az életnek, azonnal felmerül az örökkévalóság elvesztésének félelmetes veszélye. Az oroszság nem ismeri az örömet, mert az ember az életromboló démoni erők pusztításának színhelye. Ez az orosz szellemiségben az orientális: a szembenállás a természet őstényével, szembefordulás a természetes emberrel.

A világ drámája belül folyik le: a démonok belső rombolóerők. Az orosz szellemiség látása kiélesedett a belső szemléletre: a mélység szellemisége. Ez volt az, ami Európát elárasztotta és oly nagy tért nyert. Az antik szellem mindig szenzórikus, mert tudatában van annak a belátásnak, hogy élete a renden és örömön nyugszik; ez pedig a felszíné, a látszaté. A belső, mélység perspektívája a chaosz és a szenvedély, — az orienta!izmus szellemisége. Az oroszság szemléletében a világ belül dől el. Belül van a világ értelme és értelmetlensége; az emberiség élete is belső. A történelem a belső mélységek feltárulása az időben. De az idő sem ugyanaz, ami az antik hagyományú Európában. Bergyajev egész történetfilozófiája az orientális idő gondolatán nyugszik; ez a pszichológiai idő. A görög világban az igazság a valóságban volt és ez a dolgok entelecheiájában jelentkezett. Egész Európa ezt vallotta háromezer évig. Az orosz világban az igazság belső és az entelecheia elveszett, csak a chaosz maradt meg, a mélység, ahol az új orosz istenség lakik.

2.

Az európai számára az orosz történetfilozófia alapvetése egészen szokatlan; minden gondolkozó kivétel nélkül regényíróból, Dosztojevszkijből indul ki. A történetfilozófusok egymástól teljesen független, de egyöntetű véleménye, hogy az anatóliai egyház örökségén kívül egyedül Dosztojevszkij tárja fel az emberiség helyzetét a történelemben. Európai szellemiség nyelvére fordítva ez annyi: egyedül Dosztojevszkij regényeiben nyilvánul meg az orosz démonikus mélységszemlélet; ő fedte fel az új orientalizmus magját, a pszichológiai drámát, amely az orosz történetfilozófia kiindulópontja.

Európában Dosztojevszkijt az irodalom szemszögéből nézték és az irodalom tradíciójával magyarázták. Csak későn vették észre, hogy jelentősége nagyobb: Dosztojevszkij új szellemiség jelentkezése. Regényeinek tárgya az, amit röviden a gonosztevő igazolásának lehet nevezni. Úgy látszott, mintha ez a pont is a múlt század irodalmi fejlődéséhez tartozna. Hugó Victornál igazolódott a nyomorékság, Balzacnál a szegénység, Dumas filsnél a heterizmus, Zolánál a lumpenproletariátus, Dosztojevszkijnél a gonosztevő. Az egész komplexust együtt naturalizmusnak hívták. A perspektíva egészen helytelen. Dosztojevszkij új szellemiségének visszafelé ható ereje volt, magával vonta az egész század irodalmi tradícióját. Olyan szférát teremtett, amelyből önként következett a nyomorékság, szegénység, heterizmus és lumpenproletariátus igazolása; úgy tűnt, mintha tradíción alapult volna, de nem, az értékelés szemszögét változtatta meg és ebből az új szemszögből bizonyos tekintetben az egész irodalom az ő előzményének látszott.

Dosztojevszkij azonban nem irodalom. Ivanov azt mondja: «benne az életnek dramatikus felfogása jelentkezik, ez a dráma az egyes emberben és a világtörténetben zajlik le . . . láthatatlanul az Isten és a legbelsőbb emberi én között». «A belső struktúra: tragédia epikus öltözékben.» «Személyiségfölötti történések ábrázolása.» Dosztojevszkij maga mondja: «lélekrajzolónak mondanak, de ez nem talál. Realista vagyok magasabb értelemben, vagyis az emberi lélek minden mélységét mutatom meg.»

Dosztojevszkij művészete a gonosztevő igazolása. A meghatározás, természetesen, az európai szellemiség alapján történik. Az orosz ilyet, hogy gonosztevő, nem ismer. Ebben a szellemiségben nincs külön gonosztevő, mert démonikus szemléletében «az emberi történelem kiindulópontja a bűnbeesés» és így mindenki bűnös, mindenki gonosztevő. Ez éppen az új orientalizmus leglényegesebb pontja, a bűntudat s az ebből önként folyó életérzés, amit Bergyajev orosz nemzeti sajátságoknak mond: «az önmegsemmisítés és önelégetés». «Az oroszok nihilisták és apokaliptikusok, a kultúra számukra csak valami közbülső állapot, mint ahogy a becsületesség csak közbülső erény s így értéktelen.» Dosz-

tojevszkijnél igazolódik a rossz: az életrombolás. Az ő nyomán sötétítő, zavargó, felbontó erők lépnek működésbe. A világ értelmetlenségét az antik világ is tudta, de ezt a tudatot, mint az életről való tudás legkeserűbbjét, nem arra használta fel, hogy megrontsa magát vele, hanem ellenkezőleg, hogy fokozza az élet örömét; a figyelem az életre esett, a felszínre, a látszatra, a pillanatra. A démonok leszaggatják a látszatot. Nyomukban sötétség támad; az értelmetlenség nem mint életfokozó, hanem, mint élet bénító erő jelentkezik, amint mereven fixírozza a keserű tényt és kétségbeesik fölötte.

Abban a pillanatban, amikor az élet szép látszata eltűnik, felszabadul a mélységben rejtőző rossz, gonosz és alacsony. Dosztojevszkij regényeinek atmoszférája a bűn, ez a világ legsötétebb ténye. Alakjai démonok: a «Megmételyezettek» a politikai bűn regénye, a «Bűn és bűnhödés» a rablógyilkosságé, a «Félkegyelmű» az intellektuális bűné, az idiótaságé; az «örök férj» a házasságtörésé; a «Sztyepancsikovo» a szélhámosé; a «Karamazov testvérek» az apagyilkosságé, sőt szimbolikus értelemben az istengyilkoságé, mert Iván, a felbujtó, tulajdonképen Istent akarja megöletni. Az egész oeuvre középponti problémája a bűn, éspedig a jellegzetes dosztojevszkiji attitűddel, amelyik démoni, vagyis elijesztve vonz, borzalmasságával csábít, miközben rettegésben tart, húz magához; megízlelteti az emberrel a pszichológiai dráma mérgét, a lelkiismeretfurdalást, mint fokozott életérzést, a bűnben rejlő gyönyört. Dosztojevszkij főalakjai nem Myskin herceg, Aljosa, Sztarec; ez ellen minden orosz tiltakozik. A főalakok még Sztavrogin sem, Karamazov Iván sem, Raszkolnyikov sem, mert, ha ezekben nincs is más, van szellemi magasrendűség. Az igazi Dosztojevszkij-alak Szvidrigajlov, Szmergyákov és a «Nagyváros homálya»-nak hőse, a «csatornalakó», ahogy Sesztov mondja, ez az emberileg, erkölcsileg, szellemileg is teljesen lesüllyedt lény; nem a moral-insanity, hanem a life-insanity, nem a morális gazember, hanem a transzcendens értelemben vett gonosztevő. Ez az az ember, aki mindent, amihez nyúl, bemocskol, akinek gyónása nem tisztító megkönnyebbülés, hanem még intenzívebb elmerülés saját gonoszságába és mindennekfölött ez az, akiből árad a bűn és a szenny, akinek démoni fertőzőereje van arra, hogy magával ragadjon minél több embert. Ez a diabolikus Dosztojevszkij-hős — akinek ördögi öröme a megrontás, életlehetőségek megölése, akinél a «metanoia» valósággá lett, teljesen elfordul az élettől, aki már az életbe vezető karamazovi belépőjegyet is visszaadta — fellázadt Isten ellen; elkövette a legnagyobb bűnt, megölte Istent, az életet, nem akar élni, csak a sötét romboló démonok kavargó infernális pusztításán vigyorog.

Hogy hová vezet ez a démonizmus, az később láthatóvá lesz Rozanov és Sesztov könyveiben és az orientalizmus győzelmében, amit Európa még csak most kezd érteni, mert az előbb azt hitte, hogy társa-

dalmi és politikai változás. «A kétségbeesett küzdelemben — írja Keyserling — az ember a szellemi magasságáról majdnem teljesen leköszön és csak az alvilági erők kezdenek benne hatni ... a világháborúnál sokkal undorítóbb volt az orosz vörös-fehér polgárháború, amikor a régi uralom védői soha nem látott nélkülözések közepette soha nem látott távolságokra özönlöttek folytonos harcban s mindig fokozottabb represszáliákat alkalmaztak a vörösökkel szemben. Végül az egész európai-ázsiai Oroszország egyetlen pokollá változott, amilyet semmiféle középkori festő sem tudott elképzelni. És az akkor felébresztett pokoli ösztönök továbbhatnak. Természetszerűen a gonosztevők emelkednek ki és határozzák meg az időt. Azzal szemben, amit nem akarnak megtűrni, ördögi szadizmust alkalmaznak . . . Így elevenedik meg az egész alvilág és okádja le a megborzadó világot.» (Südamerikanische Meditationen.) A világ már egészen jól kezdi látni, hogy Oroszországban a feltámadt alvilági erők megvalósulásának főfeltétele éppen a gonosztevők uralma; látja azt is, hogy ez már kezd nem tisztán orosz jelenség lenni és az új orientalizmus elárasztja a «megborzadó földet»; az alvilág démonikus kisugárzása oly elementáris, hogy az emberiség megrendülve tapasztalja: a világrend néhány év alatt megváltozott. De nem tud védekezni ellene, mert a szellemiséget, az élet mérőeszközét az orientalizmus már előzőleg szaturálta; megszűnik az ítélet a gonosztevők fölött abban a pillanatban, amikor először a gonosztett általános tudatát csempészték be az emberiség szellemébe. Egészen új élettechnika fejlődött ki — ez az a bizonyos «alvilági» életszemlélet, a «csatornalakó» életszemlélete, amiről Rozanov és Sesztov oly sokat ír — ebből pedig hiányzik az emelkedettségnek és tisztaságnak vágya, a nemesség, becsület, kultúra, rend; hiányzik a mindennemű erény iránt való érzék. — És ennek az alvilági szellemiségnek kiindulópontja Dosztojevszkij. Ó az a «szörnyű genie», ahogy Ivanov írja, a «földalatti labirintus építőmestere», a «szatanizmus mélységének» és a «szodomai szépségnek» költője, «Ahrimannak, a világrombolásnak prófétája».

3.

Az orosz szellemiségnek Dosztojevszkij utáni képviselőiből teljesen hiányzik a felvetett történelmi élettechnika megítéléséhez való tiszta látás. Megbűvölve a «szatanizmus vonzó mélységétől» és a csábító «szodomai szépségtől»,egy pillanatig sem gondoltak arra, hogy a felszabadított erők talán veszedelmesek lehetnek rájuk nézve is. Csak mikor már a forradalom kitört, veszi észre Mereskovszkij, hogy itt az okot nem Marxban, hanem Dosztojevszkijben kell keresni.

Szolovjev Vladimirnél jelentkezik először teljes mivoltában a Dosztojevszkijen alapuló történelemszemlélet. Ő az, aki tudatosan szembe-

fordul az antik tradícióval és az európai gondolkozást (dogmatikus lázfilozófiának» nevezi. Szolovjev alaptémája az isteni gondolat története és jövője. Az istenség az emberi történelemben, mint szellem, mint a jó és mint a szeretet működik, e szerint három lényeges diszciplínában fejeződik ki: a theozófiában, theokráciában és theurgiában. A világtörténelem az anyagi princípium teljes «belső felőrlődése». Az ember anyagiassá lett a történelem elején, a bűnbeesésben. (Pszichológiai dráma.) «A vallás feladata, hogy a megrontott életet újra megjavítsa» és megszabadítsa az embert «alacsony természetének rabszolgaságából». Ebben a történelemgondolásban már szerepel minden lényeges orosz gondolat. Az alapvető kérdések nem a periódikusság, a dinamika, az egyéniség kérdése, az áramlatok, a korszakelhatárolás, az egység, a morfológia, mint az európai történetfilozófiában, hanem a természet, halál, bűn, törvény, kegyelem. A «természet megromlása» itt megingathatatlan tény, amilyen tény az is, hogy a világ értelmének «kinyilatkoztatása a kereszténység.» (Anatóliai egyház.) Szolovjevnek szorosan Dosztojevszkijhez való tartozása sehol sem tűnik ki élesebben, mint a szeretetről és a jóról írt könyveiben. Az orosz szeretet: áldozat, feladás, lemondás; mindig és minden esetben drámai küzdelem, ahol a természet és a szellem küzd. Az európai szemében a szeretetben sohasem merült fel az áldozat lehetősége, az enyém-tied, az adás-vétel; Európában a szeretet a közösben való részvétel, a közös öröm, az élet közösségének nem misztikus, hanem tapasztalati ténye. Az orosz szeretet mindig összeütközés, mindig démonikus: a Szmergyakov szeretete ez, akitől távol áll a közösben való részvétel; ő azzal is, hogy szeretetre kényszeríti magát, önkínzó eszközt készít magának, amellyel még mélyebben megalázhatja magát és megsértheti magában a tiszta élet örömet. A jóság is pszichológiai dráma a dosztojevszkiji értelemben, mert hiszen, ahogy az áldozat a szeretettel kapcsolatban csak a gyűlölőben jelentkezhetik, a jóság drámaisága is csak a gonosztevőben van meg. Az antik ember számára a jóság világtény volt, amelyben meg kellett nyugodnia és amiben meg is nyugodott. A jó szükségszerűség. Az orosz szellemiségben a jóság problematikussá van téve — elmélyítve — démonizálva.

Arzenyev történelemfelfogása csak árnyalatban tér el Szolovj evétől, vagyis Dosztojevszkijétől. A történelem nála sem más, mint a «transcende te ipsum»-parancsának megvalósulása a földön; a kiindulás a bűnbeesés, a jövő pedig a «Hades lerombolása». Dosztojevszkijben az orosz nép «határtalan önfeláldozási hajlamának» uralomrajutását látja és azt mondja, hogy az ember feladata megindulni azon az úton, amit Dosztojevszkij megjelölt.

Az orosz történetfilozófia sehol sem jelentkezik saját nevén, csak egészen későn, Bergyajevnél, de még ott sem rendszeresen, európai értelemben vett tudományossággal. Ezzel szemben a jellegzetes orosz

gondolkozóknak egész beállítottsága történetfilozófiai. Az orosz gondolkozásra mindenütt az egész sajátos történetfilozófiai átitatottság a karakterisztikus. Bergyajev azt mondja, hogy ez az oroszság sajátsága, mert «ami az oroszokat érdekelte, mindig saját országuk rejtélye és történelmi hivatása volt.» «Az eredeti orosz gondolkodás a történelem, végének eszkatológiai problémái felé fordul és apokaliptikus.» Ezt a tényt senki sem igazolja jobban, mint Mereskovszkij Dimitrij, aki egész munkásságát nagy történetfilozófiai elgondolásra építette fel. A történelem Krisztus és Antikrisztus küzdelme, de nem a történelmi, látszólagos időben, hanem elmélyítve; a krisztusi gondolat nem palesztinai eredetű, hanem egyiptomi (utolsó könyveinek egyikében, a «Nyugat titkában» még mélyebbre viszi a kérdést és a képzeletbeli Atlantisz birodalom sorsát magyarázza vele) az antikrisztus sem zsidó, hanem keleti, babilóniai. Ez a küzdelem az emberiség örök küzdelme, minden történelmi gondolat ebből a küzdelemből fakad. «Az ember nemcsak azt szereti — idézi Dosztojevszkij «Nagyváros homályából»-t — hogy jól érzi magát, talán éppen úgy szereti a szenvedést is . . . hiszen az ember néha szenvedéllyel szereti a fájdalmat … az ember sohasem fog lemonddani az igazi szenvedésről, a pusztításról, a chaoszról. Az ember Babilóniában ismerte fel azt, hogy jól esik néha valamit összetörni — és összetörte Egyiptomot. Incipit tragédia — itt kezdődik az emberiség tragédiája.» A babiloni és egyiptomi embert mély eszkatológiai különbség választja el. A babiloni hite a lélek halhatatlansága — végeredményben az, amit ma energiamegmaradásának neveznek; ez anyagi, földi gondolat. Az egyiptomi hite a feltámadás; ez az isteni gondolat. A feltámadás nem bizonyítható úgy, mint a kétszer kettő négy, mert a feltámadás sokkalta biztosabb valóság, mint a kétszer kettő négy. Az előbbi az antikrisztusi erő, az anyag, a mathematika, a tudomány; az utóbbi az isteni erő, a krisztusi, a vallás. A történelem a két erő harca az emberiségben és az emberben. Atlantisz—Babilónia—Egyiptom—Görögország—Róma—középkor—újkor ugyanaz a folytonos pszichológiai dráma mindenütt. Most a történelem ott áll, ahol Atlantisz idejében: a kezdődő chaosz a felbomlás jele, a pusztulásé. Európa úgy tűnik el, ahogy Atlantisz, mert Európa az antikrisztusi szellemben él. De az emberiség fennmarad, hogy továbbküzdjön. A történelem vége a feltámadás és az örök élet.

Ivanov Vjastseszlávnál észrevétlenül megtörténik az az értékmegfordítás, amelyhez az új orientalizmusnak el kellett jutnia. A történelem felfogása nála is vallásosán dualisztikus: választás az élet útja és a romlás útja között. De amíg Szolovjev, Arzenyev, Mereskovszkij még általában beszél romlásról, addig Ivanov már a romlást tisztán Európában látja megtestesülve. Az élet útja Dosztojevszkijé, a romlás útja az antikvitáson nyugvó Európa. A sokat kommentált Nagyinkvizítor

elbeszélés nála nyer végleges értelmet; az Inkvizítor nem más, mint a «megromlott kereszténység szimbóluma», amit Ivanov a nyugati egyházban lát; ez az antikrisztusi szellem, «az ördöggel szövetkezett emberiség, aki az embert eladta a földi hatalomnak»; Krisztus az orosz, az anatóliai egyház a szenvedő emberre alapított világ. Ivanov mondja ki először, hogy a történelmi cél: Dosztojevszkij mélységvilága a Sztavroginoké, Szmergyakovoké. Tudomásul veszi, hogy «az emberiség szenvedéllyel szeret szenvedni», szeret pusztítani és Dosztojevszkijről beszélve elragadtatva idézi a dantei Inferno kilencedik énekét: «Ó ti egészséges szellemek, nézzétek a rettentő tant, amely rejtve van a csodálatos költészet varázsával».

4.

«Abyssus abyssum invocat» — idézi Ivanov a Zsoltárokból; «mimind szeretünk a mélységek szélén tévelyegni» — mondja Rozanov. Szolovjev, Arzenyev, Mereskovszkij és Ivanov gondolkodása erősen európai szellemmel fegyelmezett orientalizmus. Rozanov és Sesztov gondolkozásának elvetemültsége megrettent azzal a kétértelmű démoni megrettentéssel, ami az oroszság jellemvonása. Az előbbiek teljesen az orosz demonia bűvöletében élnek, Rozanovnál és Sesztovnál a demonia aktívvá lesz.

Senkinél az orosz léleknek szmergyakovszerűsége nem emelkedik ki jobban, mint Rozanov Vaszilijnál. A «Nagyváros homályá»-nak életre kelt alakja, a lealacsonyodás oly mértéke, amilyenre még egyáltalán nem volt példa. Rozanov lázadó, de «Rozanov lázadása becstelen és alattomos» — mondja róla Mereskovszkij. Ez a romboló düh, csakhogy a «csatornalakó» romboló dühe. Rozanov szellemisége a mobé, a csekáé, a titkos rendőrségé, a névtelen levélíróké, a terroristáké. Csupa irigy bosszú, szennyes és trágár gyalázkodás. «Szörnyeteget érzek magamban» — mondja, mert ő tudatosan mondja, amit mond, hiszen az elaljasodásnak erre a fokára csak a tudat hozzájárulásával lehet eljutni. Az orosz lelkiséget így határozza meg: «a templomból a korcsmába, a korcsmából ismét a templomba». Szociális gondolat? — «Most mindenki a társadalomról, szociális gondolatról kiabál. Lehet, hogy semmit sem értek az egészből, de ha szociális érdeklődésű emberrel találkozom, közelében az unalomtól egyszerűen meghalok.» Tradíciótisztelete? — «Tolsztoj Leó mögött isszonyúan ízléstelen élet van.» «Gogoly hülye.» «Rozanov minden nagyot leköpdös» — írja Mereskovszkij. De tudatosan teszi. «Egész életemet annak lerombolására szenteltem, amit szeretek», — írja s ezzel a pszichológiai dráma legmélyét fejezte ki, a démonikus önmegsemmisítést, azt, amikor az ember «szenvedéllyel szeret szenvedni.»

Rozanov tisztán látja az európai-orosz ellentét elhatározó jelentőségét. Tudja, hogy a «férfias, csontos, kemény princípium félig szétzúzódott, amikor az antik világ elpusztult». Most az orosz szellemiség

következik. Küzdelembe kerül? Igen, de «mi megvalósítjuk szodomita ideálunkat még az egész emberiség megsemmisítése árán is». Csakhogy Rozanovban, mint ősképében, a dosztojevszkiji alvilághlakóban, nyoma sincs semmiféle vallásosságnak. Szerinte «sohasem volt megváltói aktus, ami volt, azt tévedésből hitték annak; vallás, mint vallásos titkok őrzője nincs, csak illúzió van, mert az embert meg kell csalni, hogy valamiképpen be tudjon rendezkedni a földön». Egész társadalombölcselete a «szegénység kiáltásán alapszik: vezessetek bennünket, de adjatok enni, mert az emberek legnagyobb része sohasem lesz olyan erős, hogy maga szerezze meg ennivalóját. Ha pedig jóllaktak, első kérdésük, kit imádjunk?» így kellett elérkeznie ahhoz, hogy ő is csal, ő is hazudik, hamisít. «(Bámulatos, milyen jól megfértem mindig a hazugsággal.») Ez az orosz démonizmusnak eddig elért legmélyebb pontja.

Sesztov León végső lényegében nem más, mint Rozanov, de pallérozottabb, nem olyan durva és drasztikus; ez az előnye és veszedelme. Művelt és szenvedélyes lázadó; az ő világképe is a chaosz, a felbomlás, az életrontás, de rendkívüli filozófiai és történelmi anyag apparátusával, vagyis rendkívüli szofisztikái képességgel, amit, természetesen, ő maga is meg vall, amikor a görög szofistákban látja a filozófia egyik legmagasabb pontját.

«Az egészséges emberi értelem, amely a pozitív tudományokban teljes önbizalommal tevékenykedik, meggyőződéssel mondja: a legszörnyűbb vétkek egyike Herosztratoszé. Herosztratosz volt az, aki a művészet csodálatos alkotását, Diana templomát megsemmisítette. Az ilyen embereket meg kell láncolni. Erkölcstan, politika, szociológia visszhangozzák: meg kell láncolni! És a filozófus? A filozófus hallgat . . . Mert mit csinál a természet? Milyen gondtalansággal, könnyűséggel pusztítja el legjobb alkotásait . . . Megóvta a Vezúv Herculanumot? ... a moralista és a szociológus ezt a tényt elfelejthetik. A filozófus nem felejti el. . . Platón azt mondta: a filozófia folytonos meghalás, előkészület a halálra . . . Igen, az embernek szüksége van valamire, ami alkalmas azonnali használatra. Igazságra egyáltalában nincs szüksége. Hazugság és illúzió éppen olyan jól megteszi.» «ó isteni Platón! Te találtad ki a dialektikát és te akartad, hogy az államokat filozófusok kormányozzák. Ez utóbbi, szerencsére, nem teljesült, de a dialektika uralkodik az embereken és téged elért a büntetés, amelyet megérdemeltél. Előbb a banalitás csak banalitás volt, ma azonban a te módszered szerint bizonyítjuk és ezért igazság a neve.»

Ez Sesztov módszere. A «Nagyváros homályának» kétségbeesett rabulisztikája, amely mindent felbont, hogy annál mélyebbre rántsa önmagát a szenvedésben. Sesztov történetfilozófiája a bevallott chaoszteremtés, vagyis a világrombolás célján nyugszik. Rombolására jellegzetes: a morál nem egyéb, mint «a kicsinyke erkölcsi szó példátlan

szemtelensége»; «a tudomány mindent közönségessé akar tenni és csak akkor van megelégedve, ha munkája végeztével semmi sem marad»; a nevelés hatása az, hogy «értelmünk, amelyet gyermekkorunkban annyi értelemellenességgel tömtek meg, elvesztette a képességet, hogy védekezzék az értelmetlenség ellen és mindent felvesz, kivéve azt, amitől óvták, az okszerű történést». Elvek: «nincsenek alapelvek és az elegendő ok elve csak az önmagát istenítő korlátoltság autószuggesztiója». Istenség: «a földön Istennel berendezkedni époly kevéssé lehet, mint Isten nélkül». «Az isteneket megérteni, bár lehetetlen, mégis szükséges.» Ez a teljes nihilizmus.

5.

Bergyajev Nikolaj az a gondolkozó, akinél az egész orosz történelemproblematika minden belletrisztikai mellékesség és fölösleges szubjektivitás — ami azonban nem azt jelenti, hogy a jellegzetes orosz szenvedélyesség — nélkül nyilatkozik meg. Bergyajev theológiai tanár volt Moszkvában, a bolsevizmus első éveit Oroszországban töltötte, de menekülnie kellett. Most Parisban él és könyvei három nyelven (francia, német, angol) jelennek meg. A róla szóló irodalom máris nagyon terjedelmes; benne látják a modern orosz szellemiség legmélyebb képviselőjét. Első könyve «Dosztojevszkij világszemlélete», ezt követte a «Történelem értelme», majd az «Új középkor», amely világszerte feltűnést keltett. Kisebb művei közül a «Kereszténység és osztályharc» egészen jellemző. Több folyóiratba dolgozik és középpontja annak a körnek, amely az «Orient und Occident» című szemle köré csoportosult.

Bergyajev azt mondja, hogy a történelmet az emberiség még csak most kezdi megérteni. (Sinn der Geschichte. Darmstadt. Reichl.) Az első korszak csak élte a történelem misztériumát, a nélkül, hogy tudomást szerzett volna róla; ez volt az Őskor. A görög korban, a középkorban és újkorban a történelmi katasztrófák hatása alatt az ember feleszmélt. Ez a kétezeréves felvilágosodás a hellén gondolat megszületésétől a XX. századig. A bomlás Marxhoz vezetett, aki minden kultúrértéket a testi munkából vezetett le és a történelmi történés lelkét elvette. A lélek reflexxé lett és elvesztette valóságát. Megtagadta a misztériumot, éppen ezért nem tudta megragadni. A XX. századnak választani kell «a filozófia, tudomány, művészet látszata» vagy az «emberi sors misztériuma között». Ez a választás kezdete az újabb, harmadik korszaknak, amit Bergyajev újközépkornak nevez, amelyben az emberiség a történelmet már megérti.

Mi a történelem? Nem mithosz, amely csak a nép emlékezetében élt. Nem a Messiás-gondolat, amely szűk és csak egy népre vonatkozik. Legkevésbbé pedig a tudomány, amely megfosztja a történéseket mélységüktől. (Sesztov: «a történelem az, amely azzal tűnik ki, hogy minden rendkívülit *eltüntet.*») Az igazi *történelem* a *kereszténységgel* kezdődik,

mert vele kezdődik a történelem feltétele, a szabadság. A történelem (Isten országában kezdődött» és végződik ott, ahol «az idő és örökkévalóság egybeolvad». A történelemben a szeretet és szabadság drámája folyik le: «az Isten születése az emberben és az ember születése az Istenben». «A történelem az emberi sors a földön.»

Bergyajev világosan látja, hogy a «filozófia, tudomány, művészet látszatában» az antik hagyomány él; látja Európa nagy szellemi örökségét, a görög gondolatot és ezzel szembeállítja a maga orientális mélységdemoniáját. Az új középkor az antik világ teljes megsemmisítésétől függ. Európa döntő választás előtt áll és a választástól függ az egész eljövő korszak szellemisége.

Az orosz történetfilozófia alapvető lényege az új időélmény. Azt szokták mondani, ennek az időnek körvonalazása Bergson műve. Nem így van: az új időélmény, a pszichológiai, a «mélységidő» először Dosztojevszkijnél jelentkezik. Nála válik az egész élet belsővé, lelkivé; ő volt az, aki a sorsot tisztán belső történésnek nézte, aki az élet középpontjává a pszichológiai drámát tette. Bergyajev azt mondja, hogy a belső idő, a «mennyei idő az Isten-létaeon mélyében» a létalapja s az, amit eddig a történelemben időnek neveztek, «elrontott idő», «rossz végtelenség», «az örökkévalóság ellentéte». Múlt, jelen, jövő nincs. «A múlt nem egyéb, mint emlékezés az örökkévalóságban, lesüllyedés a mennyei időtlenségbe.» Csak bomlott lélek látja a múltat és jövőt nemlétezőnek, mindakettő van «az örökkévalóság igazságában». Ez az, amit az idő harmadik dimenziójának nevez: a kiterjedést a mélységben — az örökkévalóságban.

A történelem a kereszténységgel kezdődik, mert csak a kereszténység dinamikus. A hellén ember csak az anankét ismerte; a zsidó ellenszegül a kegyelemnek, szeretetnek és szabadságnak. A kereszténység dinamikája a szabadság gondolatának, a jó és rossz között való választásnak felvetése, és a kereszténységben van meg egyedül a «jó észszerűsége». A kereszténység nem természet vallás, hanem kulturális-történelmi; itt merül fel először az «ember örök sorsának kérdése». Az embert a természetből levezetni lehetetlen; az ember szembenáll a természettel. A teljes szembenállás a kereszténységben fejeződik ki, éspedig a bűnbeeséssel. A történelem az ember sorsa a bűnbeeséstől a megváltáson keresztül az örökkévalóságig: a «transzfiguráció».

Az európai ember a kereszténység magyarázatán elcsodálkozik. Európa számára a kereszténység nem ez volt. És tényleg a kereszténység nem ez. Soha egy pillanatra sem szabad elfelejteni, hogy amikor Bergyajev kereszténységet mond, az ő sajátos kereszténységét érti. Ez pedig nem az európai egyházaké, hanem az anatóliai egyházé Dosztojevszkijen átszűrve. Ez az a bizonyos démonikus életmélységszemlélet, jellegzetesen orientális orosz diabolikus kereszténység, amelyben Dosztojevszkij sötét, szenvedélyes kétségbeesése kavarog és tele van infernális gyötrődésekkel.

Bergyajev a történelmet, mint a keresztény gondolat útját az emberiségen végigviszi: ahogy elterjed a római birodalomban, ahogy a középkorban «megreked a theokrácia és feudalizmus mellékkérdéseiben», ahogy az «újkorban visszaszorul» és ahogy újra elemi erővel az «új középkorban» feltámad, hogy teljesen megvalósuljon. Sehol sem látni jobban a két kereszténység teljes különbözőségét, mint éppen a középkor magyarázatában. Itt Bergyajev egészen az orientális gondolatot vetíti bele az európai történelembe és az ő szempontjai következtében az egész középkor eltorzul. Az ő kereszténységének Európához semmi köze, mert ez tisztán és csakis Dosztojevszkij orosz demoniájának betörése az európai történetfilozófiai diszciplínába.

Bergyajev minden gondolata a jövő korszak víziójában összpontosul. Ez a korszak az «új középkor.» (Darmstadt. Reichl.) Az új középkor vallásos korszak. A XIX. századig a vallás magánügy volt, «de a vallás nem lehet magánügy.» «Az újkor profán kor volt ... az új középkor szakrális korszak lesz.»«Az újkor apály, az új középkor dagály.» Az nappal volt, ez éjszaka lesz. «Az éjszaka metafizikusabb, mint a nappal, megvan benne a fátyollalborítottság mélysége.» «A mi történelmi időnknek ökonomizmusa a szociális hierarchia megsebzése — a szellemi központ elvesztése.» «Ma azt hiszik, hogy a mammonizmus és az illúziók lerombolása jelentik az emberiség haladását». . . «elhalt a kultúra szent szimbolikája; az uralkodó élethatalom nem a templom, hanem a tőzsde... az embereken nacionalista partikularizmusok uralkodnak». Az új középkorban «a politikai pártok jelentősége megszűnik, a parlament vámpírizmusával eltűnik az életből». «A munkát, amelyet a kapitalizmus és szocializmus közös erővel mechanizált, újra meg kell szentelni.» Új embertípus lép fel, ennek első képviselője Dosztojevszkij. Az újkori alkotásnak «két betegsége volt: a reflexió és a kétely.» Dosztojevszkij alkotása nem praktikus és nem kritikus, hanem «szabad: dogmatikus». A tudomány megszűnik, «az ember visszatér ősformájához, a misztériumhoz». Az újkor kifejezetten a férfi kultúrája volt; az új középkorban a nő fog nagyobb szerepet játszani, — egy neme lesz az új matriarchatusnak. «A nő szorosabban egybenőtt a világlélekkel, ősi lényekkel. A férfikultura nagyon is eltávolodott a kozmikus lét közvetlen misztériumától s ehhez a visszatérés a nőn keresztül vezet.» Az asszony hivatott arra, hogy meghozza az örök békét. És az emberiség máris itt áll az új középkor kapujában.

Bergyajev társadalomszemlélete minden részletében az újkor megvilágítása. (Le christianisme et le lutte des classes. Paris. Demain.) Az új korszak «az egyház és állam teljes egysége lesz», az osztály megszűnik. «A legnagyobb erő nem a gazdaság, hanem a bűn ereje s ez tisztán szellemi.» «Az osztály leveti reális karakterét és tisztán szimbólummá lesz.» Az újkor embere az igazságot «osztályon kívül és felül nézi, mert az osztály

az igazságot mindig eltorzítja és denaturáljam «Elutasítja az ember átalakítását dologgá és a munka átalakítását áruvá.» «A munkát szentségnek nézi, a munka szellemi kérdés.» Nem fogja elviselni többet a mechanikus munkát... mert nem lehet birodalmat alapítani a nélkül, hogy ne adják meg a munkának az attitűdé spirituellet. «Csak egyetlen szabadság van, az emberi munka és alkotás lehetőségének szabadsága.» «Az ember misztériuma nem a szolgaság (Sinn des Schaffens. Tübingen. Siebeck) ... a világ értelme a teremtés és a teremtő ... az élet alkotásokat követel... alkotás és szabadság szorosan összefügg... a szabadság felé vezető út aszkézis, visszatérés Istenhez . . . alkotó extázis ... a jövő művészete a theurgia művészete lesz... az alkotás szabadsága adja meg a morál szabadságát ... az embert nem a filozófia vezeti, amely az ember kinyilatkoztatása, hanem a vallás, amely az Isten kinyilatkoztatása.» Bergyajev nem szisztematikus. A szisztéma az antik kozmikus rendszemléletből fakad. Bergyajev meggyőző ereje nem a rendben van, hanem a mélység feltárásának démonikus gesztusában. Ugyanaz a mód ez, amely Európában a művészet szellemiségében már tért hódított: irodalomban követelmény lett, a festészetet elárasztotta, betört bölcseletbe s most ott áll, hogy megváltoztassa a történelemről való felfogást és belevigye a történetfilozófiába az új orientalizmust.

Hamvas Béla.

FIGYELŐ

A HAGYOMÁNY ÉS A FORRADALOM A VILÁGKÉPBEN.

H. Freyer előadása.

A német szociológia kiváló képviselője, Hans *Freyer* lipcsei professzor e tanulmányát, melyet a «Fédération des unions intellectuelles» Budapesten tartott kongresszusán mutatott be, magyar nyelven való publikálás céljából a Társadalomtudomány számára volt szíves átengedni. A tanulmány teljes szövegének közzétételére, sajnos, nincs terünk, a szerző igen érdekes gondolatmenetét, tehát az előadás lényegét azonban az alábbi szemelvényes, de szószerinti fordításban közöljük.[1]

Midőn e század kezdetén feltámadt a német «ifjúsági mozgalom», mindnyájunknak, kik résztvettünk benne, határozottan az volt az érzésünk, hogy egy forradalomnak vagyunk a hordozói. Ma is, 25 év elmultával úgy látjuk, hogy az az érzésünk, mely szerint mi forradalmárok voltunk, nem volt egészen csalóka. Forradalmak nem mások, mint a történeti világ megrázkódásai, amelyek csupa kicsiny mozdulatokban jelentkeznek és készülődnek elő, mielőtt tetőpontjukra jutnának és egy egész korszaknak kell eltelnie, míg a *világ* új állapota, mely bennük megszületik, beteljesedik. A forradalmak erjedési állapotok, melyekben *új ember* — miként az oroszok szívesebben mondják, új élet — jő létre. A társadalom története tele van mindennemű szociális mozgalommal, rendi és osztályharcokkal, rabszolgalázadással és pártháborúkkal, amelyekben a társadalom egyik része fellázad a fennálló rend ellen és többé-kevésbbé céltudatos akciókban ama rend megváltoztatását keresztülviszi. A XIX. század általában hajlamos volt arra, hogy e társadalmi harcoknak — ha azok erőszakos módon vitettek végbe — a forradalom megtisztelő nevét adják. Ma felismerjük, hogy a világtörténet nagy forradalmai alapjában mások, mint ama belső hatalmi küzdelmek a társadalomtestben. Bennük nem egy osztály vagy rend küzd bizonyos, tőlük elvont előjogokért. Nem-

[1] H. Freyer munkái: Theorie des objectiven Geistes. (1923.) — Der Staat (1926. 2. kiad.) — Gemeinschaft und Volk. (1929.) — Soziologie als Wirklichkeitswissenschaft. (1930.) A szerző nálunk is ismert munkái a német szellemtudományi alapról kiinduló szociológia termékei s az «ifjúsági mozgalom» eszmekörének jellegzetes képviselői.

csak jogokról vagy szabadságokról, avagy egy darab demokráciáról van szó. Eszméjük, mely a mozgalom mögött van, nem a saját helyzetük javítása, hanem *egy egésznek megújhodása.* Magvuk a külső intézmények rétegénél mélyebben van. A társas küzdelmek, a politikai átalakulások, sőt háborúk, melyek kitörnek forradalmak nyomán, csak külső jelei annak, ami igazi forradalmakban végbemegy: egy új ember születik meg bennük . . . Régóta készülődik: egyszerre csak kitör, a fennálló kötöttségek rendszerét lerázza, új értékeket tűz ki és az életnek új kristályosodási rendet ad. Ha az államnak, a civilizációnak külső rendjét széttöri, nem más ez, mint az emberiesség anyagában való belső átrétegeződésének külső kifejezése. Az emberi akarásban megy végbe a történet. Comte ép úgy tudta ezt, mint Hegel, Vico úgy, mint Herder: az ember és a világról alkotott képe a történetnek a belseje. Az egész XIX. századot megtöltötte a sejtelem, hogy korszakfordulóban, átmenetben, válságban vagyunk. Az a gondolat, hogy az 1789—1914-ig terjedő időszak a világ egész fejlődésének a magaslata és hogy az ipari társadalom rendje az emberiség végleges életformája — oly gondolat, amelyre sok súlyos tanú hozható fel Angliában, Amerikában, de Franciaországban is — Németországban szinte tökéletesen hiányzik. És helyére lépett egy igen *gyökeres kultúrkritika,* mely a polgári társadalom alapjai ellen támadt — sőt a válságban léteinek *tudata* jött létre, amelynek a mi legkiválóbb szellemeink adtak hangot. Ez a kultúrkritika világos jele annak, hogy a XIX. század szellemében a szó mélyebb értelmében vett forradalom: magának az embernek átalakulása készült elő. A háború előtti évtizedben ama rejtett átalakulás már igen előrehaladt; erre nézve a német «ifjúsági mozgalom» úgy látszik előttem, igen szimptomatikus. Akkor — teljes naivságban — az volt a tudatunk, hogy nem is kultúrkritikáról van már szó, nem pusztában hangzó szóról és a kor elleni harcról, hanem egy új emberiesség keresztültöréséről. Akkor kezdtünk beszélni arról, ami a *külső* rend kérdései helyett az *emberi* mivoltunkra fordította a kérdést: fogalmakról, minő az emberi *magatartásé,* a *hovatartozásé,* az ifjúságé ... Ez még nem volt komoly értelemben forradalom. Az ifjúsági mozgalom is a társas élet és társalgás esztétikai szférájában mozgott. Forradalmárrá akkor lesz egy ily embertípus, ha mint egyre feljebb emelkedő talajvíz, mindenfelé kiömlik a föld színéről. És forradalmárrá akkor lesz, ha ama változás az embert nem mint egyes egyedet, egyes lelket éri, hanem mint egy történeti egésznek, melyben él, a tagját, mint egy *nép* tagját.

1920 óta mindinkább világos volt, hogy az ifjú nacionalizmus, mely világszerte felemelkedett, ezen korszak forradalmának a hordozója lesz. Persze ez az új nacionalizmus alapjában különbözött a XIX. század nemzeti mozgalmaitól: nem volt hozzákötve a feltörő polgárság liberalizmusához, hanem különböző módon szocialisztikus szellemmel párosult. Nem egy zárt nemzeti állam megalkotására és védelmére irányult, nem

a vagyonnak és megtartásának, nem a nemzet valaminő nyugalmi állapotának értékeire tört. A nemzet, melyre gondolt, mindig feltörőben van, mindig újjá formálódik, mindig alakul, nem pedig pusztán van. Egyszerre rájöttünk, hogy jóformán minden, amit a XIX. század gondolt a forradalmon és tanított róla, érvénytelen; nem örök törvénye a forradalmaknak, hogy azokban elnyomott osztályok kelnek fel elnyomóik ellen, hanem ép egész népnek fellázadó *öntudata* lesz a forradalom forrása. Ebbe a nacionalizmusba mindaz beletorkollik, ami ma egy új embertípusra irányult.

A *politikai* ember lett a jelszó és a német ifjúság művelődési ideálja; miután egy század óta a *gazdaságot* érezték sorsuknak, az egész művelődés a liberalizmus jegyében a szellemet politikamentessé és az államot a puszta rend sémájában üressé tette, most a politikában ismét a történeti élet legmagasabb összegező formáját ismerte fel — az államot pedig oly valóságnak nézte, amely a szellem birodalmából kiindulva épül fel és mindenüvé széthatol; amelyben tehát egy korszak sorsa határozódik el.

Az első stádiuma az új emberiességnek igen *romantikus* volt ... a modern kultúra elmerevült formái ellen irányult, a mechanisztikus civilizáció, a néptől idegen tudomány, a polgári konvenció, a munka üressé válása, az élvezetek hazugságai ellen. A romantikus szellem abban áll, hogy nem lép valamely ellentétes álláspont központjába, hanem föléjük áll és arra törekszik, hogy együtt érezzen a valósággal, nem akarván azt átalakítani aktív módon; az eszmét szemléli esztéta módjára, kézzelfoghatóan azonban nem akar valamit létrehozni.

Ám a mozgalom második stádiuma egész más színt öltött. Egy *realisztikus nemzedék* jelentkezett. A modern élet fejlődési irányzata ellen a legcsekélyebb ellenvetést nem támasztotta. A technikának és a racionális szervezési formáknak átlátszó, okos, gyors rendszerébe szívesen illeszkedett bele. örömmel üdvözölte a feszes, fegyelmezett életformát, amelyet a modern munkásság világában látott keletkezőfélben.

Az első idők romantikus vonásai, majd a tárgyiasság páthosza csakhamar beleolvadtak egy politikai fordulatba. *Vezetés és követés;* ezek a különleges politikai kategóriák voltak az ifjú nemzedék alakulatainak vezérszavai. Oly fogalmak, mint a jelenkor, a ma, a felelősség, döntés, reális lét uralkodnak a gondolkozáson. A *jelen;* ez volt a politikai válság jelene, de a gazdaság, a műveltség, a szellem válságának a jelene is. *Döntés;* ez volt a konkrét elhatározás egyik vagy másik politikai mozgalom vagy vezér irányában. *Felelősség;* ez volt a felelősség a népért és jövőjeért.

Megértették, hogy a politika nem valaminő külön rekesze a kultúrának, nem specialisták szakmája, hanem a totális történeti elhatározások területe. Mindenekelőtt azt látták, hogy politikai gondolkozás és cselek-

vés nem valaminő technikai ügy, nem puszta okos alkalmazkodás helyzetekhez és adott alkalmak ügyes kihasználása. A politikai életirányra való elhatározás az új nemzedék szívében nem volt más, mint *a nép új életformája* mellett való zászlóbontás.

A «rendszer» — in concreto a weimari államé — mintegy ellentétes fogalom volt az «élettel» szemben. A «polgári»-nak egész metafizikáját fejlesztettek ki; mindaz benne volt, ami ellen küzdöttek, mert nincs benne merészség, jövőakarás, ifjúság és mélyebben vett élet. A marxizmus is az ipari társadalomhoz tartozott, osztozott ezzel a teljesen gazdaságivá lett ember szegényes eszménye által.

A XIX. század egy bámulatos módon jellemző kategóriát fejlesztett ki, a magától lefolyó *fejlődését.* E kor pesszimizmusa tipikus módon ebben a gondolkozásmódban mozog: magától lefolyó fejlődéseket lát maga előtt, melyek a mélybe visznek, de amelyeket az ember nem fékezhet, sem nem irányíthat. Ez a haladáshit is — ma teljes világossággal felismerjük — hozzátartozik a «polgári» biztonság akarásához. Ez a jelen felelősségét a jövőre tolja, éspedig oly jövőre, mely magától bekövetkezik.

Egy nehéz válságban összeomló korszak e hamis eszméjével szemben az új nemzedék szembeszegzi a saját hitének bizonyosságát. A haladási eszme felülmúlása által a politika, sőt a történelem iránti érzék egyszerre ismét felébred. Vannak kezdések, új indulások és az ember kötelezve van arra, hogy ezeket, ha az óra int, necsak megismerje, hanem véghezvigye; egy darab vallásos radikalizmus él e nemzedék meggyőződéseiben. De az erős akarat, magát és a világot forradalommal újjáalakítani, csak az egyik sarkpont; a másiknak neve *hagyomány.*

A konzervatív ember sem hisz a haladás kategóriájának; nem hisz még a fejlődésben sem. Nem él gondolatilag e kategóriákban, melyekben két százada gondolkodik az európai emberiség; a konzervatív ember is a *kezdésben* hisz. Ez a hit a «kezdés» törhetetlen erejében összekötő kapocs; az igazi forradalmárt és az igazi konzervatívot szövetségessé teszi szemben a liberális világgal, valamint a restaurációval.

A historizmus a múltat önmagától elválasztja, a történetet alakokkal telítetten pusztán szemléli. Ma azonban ép ellenkezőleg nézzük a dolgot: a múltat, mint a jelen termő alapját élőnek tartjuk, vagy ha már romokkal volt borítva, újból életre keltjük. Abban a forradalmi akarásban, mely ma lélekkel tölt el, érezzük újból hatékonynak azokat az erőket, melyekből évszázadok óta történetünk származott. Ha újak is a feladataink, elevenen érezzük a kapcsolatot a birodalmunk régi formáival. Ez nem historizmus. Puszta történeti tudat sem. Ez *élő hagyomány,* a jelen élet belefogózása saját eredeteibe. A gyökértelenséggel szemben álló fogalom a talajbangyökerező. És a jelen nemzedék forradalmi radikalizmusát nem tudjuk jobban megjelölni, mint úgy, hogy azt talajban-

kezdődött és az 1933—34. gazdasági év végével, tehát az idei naptári évben, az idei aratás előtt ért véget. A négy év alatt a rendszer alapja, maga az elgondolás ugyanaz maradt, de annál inkább változott az a megterhelés, amit a boletta évente a fogyasztásra nézve jelentett. A cél mindvégig az volt, hogy a gazdák a két terménynek, a búzának és a rozsnak kereskedelmi forgalomba kerülő hányada alapján az állam segítségével árkiegészítést kapjanak azoktól, akik ezeket a terményeket tőlük megveszik. A hazai fogyasztókkal szemben ezt a feladatot az állami hatalom meg is tudta valósítani, bár bonyolult ellenőrzési rendszer alapján.

A gazdák tehát megkapták az árkiegészítést mindaz után a búza és rozs után, amit eladtak. Azonban minthogy a magyar búza és a rozstermésnek jelentékeny része megy külföldre, a világpiacon pedig nem mi irányítjuk az árakat, a kivitt gabonáról le kellett venni a boletta terhét, hogy eladhassuk. A külföldnek eladó kereskedő számára vissza kellett téríteni azt a bolettaterhet, amit ő a gazdának már kifizetett. Erre szolgált a fogyasztás második fokú megterhelése, az, amellyel a hazai lisztfogyasztást rótták meg. Minél nagyobb volt ennélfogva a kivitel, annál több árpótlékkal kellett megterhelni a hazai lisztfogyasztást. Mivel pedig az egész rendszert a gazdasági év elején kellett megállapítani, amikor még nem lehetett tudni, milyen lesz a termés, ebből az egész rendszer fennállása alatt különböző nehézségek származtak. A lisztforgalmi adópótlékot ugyanis csak közepes termés arányában lehetett megtervezni, mert hiszen nem az volt a cél, hogy e címen a fogyasztást túlterheljék vagy tartalékokat gyűjtsenek. Ha aztán a tényleges kivitel meghaladta az előre várt mennyiségeket, akkor e címen jelentékeny hiány keletkezett, amit így utólag már nem lehetett a fogyasztóközönségre hárítani. Ilyen esetben a hiányt mégis a kincstárnak kellett vállalnia, holott az eredeti elgondolás magva az volt, hogy az államháztartás az állami költségvetés siralmas helyzete miatt mentesüljön a gazdák érdekében való újabb megterheléstől.

Az első évben a gabonajegy terhét összesen 3 P-ben állapították meg és a kivitel veszteségét az általános lisztforgalmi adóból fedezték. Az esztendő azonban 15 millió P hiánnyal zárult. Erre a következő évben a gabonajegy címén fizetendő megterhelést 10 P-re emelték s ezenfelül ugyancsak az eladott gabona arányában 2.50 P lisztforgalmi adóváltságot állapítottak meg. A fogyasztóra nézve tehát a végső megterhelés összege 12.50 P volt, ami csaknem meghaladta a búza valóságos árát. De az alap hiánya ezzel a rendszerrel 21 millió P-re nőtt. A harmadik évben tehát ugyancsak a 12.50 P-s megterhelés arányában úgy alakították át a rendszert, hogy a gazda kevesebbet kapott belőle — az előző évi 6 P helyett 4 P-t — és ennélfogva egyfelől kevesebb lett az az összeg, amit a határon vissza kellett téríteni, másfelől nőtt a tartalék, amit vissza-

térítésre lehetett fordítani. Ezzel sikerült elérni, hogy az alap költségvetése egyensúlyba került, de viszont ebben az esztendőben a gazdák gabonajegy címén az alap 87 millió P-nyi bevételből mindössze 27.3 millió P-t kaptak, a holtteher tehát, amit a fogyasztónak viselnie kellett, ennek az összegnek a kétszeresére rúgott. Az előző évben a gazdák 56.4 millió P-t kaptak gabonajegyszelvényérték címén. A negyedik évben a harmadik évnek ez a siralmas eredménye új rendszer életbeléptetését kívánta. A gabonajegy címén a gazdának az előző évi 4 P helyett már csak 3 P-t ígértek és fizettek, a lisztforgalmi adóváltságot pedig ennek az összegnek a másfélszeresében állapították meg, vagyis arra készültek fel, hogyha ugyanannyi lesz a búza kivitele, mint amennyi a belső kereskedelmi fogyasztás, akkor is másfélszeresen fedezve lesz a visszatérítésre szükséges összeg. De ez az esztendő a búza és rozs termése tekintetében váratlanul kitűnő évnek bizonyult és így becslés szerint még ezen az alapon is mintegy 12—15 millió P-nyi hiányra kell elkészülve lennünk. Ennek az évnek a zárszámadásai még nincsenek meg.

A kísérletezésnek ez évei alatt mind jobban előtérbe nyomultak a rendszer igazságtalanságai is, amelyeket éppen maguk a gazdák hangsúlyoztak. A fogyasztóközönségre nézve ugyanis az egész rendszer magában véve olyan igazságtalan volt, hogy a részletek azt már külön nem érdekelték. A közönség egyszerűen igyekezett a terhek alól úgy kibújni, hogy mind több és több lisztet igyekezett a vámmalmok útján, tehát adózatlan és bolettamentes lisztből megszerezni. A malomellenőrzés nem lehetett olyan erős, hogy ennek útját tudta volna állani. A «fekete liszt» nagy mennyiségekben tört be a kereskedelmi malmok fogyasztóterületébe és károsította a bolettaalapot is. De olyan rendszer, amely a megterhelésben a piaci ár kétszeresére emeli a tényleges árat, mindig kénytelen számolni ezzel a kockázattal.

A gazdaközönség külön sérelme kettős volt. Egyfelől azt panaszolta, hogy a gabonajeggyel legalább felerészében adót kellett fizetnie és úgy fogta fel a rendszert, mint ami nem őt segíti, hanem amellyel a kincstár a saját maga gondjait enyhíti, másfelől pedig általában helytelennek tartotta a segélyezésnek azt a rendszerét, amely csak a búza és a rozs termelésének kapcsán ad segítséget, tehát amely mellett hátrányban maradnak azok, akiknek termelése főként más cikkekre terjeszkedik ki. Ezenkívül nem volt alaptalan az az ellenvetés sem, hogy ez a rendszer, amely a kereskedelmi forgalomba kerülő terméshányadhoz köti a segélyezést, elhanyagolja a kisgazdát, aki csak annyi búzát termel, amennyire a saját maga gazdaságában és fogyasztásában szüksége van. Ezt maga a gazdaközönség is igazságtalannak érezte a kisemberrel szemben, akinek szenvedései kétségtelenül a legnagyobbak, ha mindjárt nem is a válsággal függenek össze, hanem mélyebb okokból keletkeznek és ennélfogva a válságnál állandóbb jellegűek.

A kincstár mindakét ellenvetéssel számolt. Egyfelől ugyanis megteremtette az 50 k. holdnál kisebb gazdaságok adójának visszatérítését, amit a rendszer második két évében már a száz holdnál kisebb gazdaságokra is kiterjesztett. Másfelől pedig olyan közvetett segítési módokat dolgozott ki, amelyekkel az őstermelés általánosabb jellegű kívánságait is tekintetbe lehetett venni. De ez ismét maga után vonta az alap bevételi rendszerének átalakulását is. Ha ugyanis a segítség célja nem közvetlenül termelési jellegű, akkor helyesnek látszott, hogy a fogyasztást is általánosabban terheljék meg. S ha az államháztartás állapota nem engedte meg, hogy a segélyezés ennek a terhére történjék s meg kellett maradni a forgalmi adók rendszere mellett, akkor legalább ezeknek a körét szélesítették és a liszt mellé mind nagyobb mértékben vontak be másféle cikkeket is. Az élő állatokat, a külföldről behozott fűszert, majd különböző iparcikkeket is, meglehetősen széles körben.

Ez az út olyan járhatónak bizonyult, hogy végül is maga a gabonajegyrendszer egészen kiesett a segélyezés rendszeréből és egyfelől elmaradt a búza és a rozstermelés közvetlen megsegítése, másfelől pedig a lisztforgalom kizárólagos kiaknázása. A bolettarendszer a múlt gazdasági évvel megszűnt, azonban utódja, a mezőgazdaság megsegítésére szolgáló alap a most folyó gazdasági évben is 45 millió P-nyi előirányzott költségvetési keretben folytatja azt a feladatot, amit a gabonajegyrendszer megkezdett.

A nagy kísérletből sokféle tanulságot kell levonnunk.

Az állam szempontjából, mint amely a szervezési gondolat legszélesebb körű foglalata, azt, hogy mindig találhatók megoldási lehetőségek. A négy esztendő alatt ez az alap, amelyet nem is kapcsoltak be az állami költségvetésbe, 390 millió pengőt vett be, vagyis évente kereken 100 milliót. Az állam közigazgatási költségvetésének ez egynyolcadrésze. S éppen azokban az években történt ez, amelyekben az államnak minden pénzügyi tekintélye azt jelentette ki, hogy nincs más mód, mint brutális lefaragása az állami terheknek, majdnem tekintet nélkül arra, hogy ezzel az állami funkciók menetét zavarjuk-e s hogy az állami szervezet teljesítőképességét csökkentjük-e. Ezzel szemben egy nem is egészen kiforrott, nem is egészen helyes gondolat elég volt ahhoz, hogy az állam erejét olyan összegek előteremtésére bírja, amelyek csaknem felértek azoknak a megtakarításoknak összegével, amelyeket csak szinte kegyetlen módon lehetett elérni. Pedig a boletta gondolata végül egészen tarthatatlannak bizonyult. Ha tehát még a helytelenül elgondolt akcióra is meg lehet teremteni a fedezetet, akkor bizonyára csak rajtunk múlik, ha a helyes, szükséges és hasznos dolgokra nem teremtünk anyagi alapot.

Közgazdasági szempontból az a tanulság, hogy meghaladja erőnket az a feladat, amelynek célja, hogy a társadalom egyik felét a másik félnek áldozataiból állítsuk talpra. Az ország népességének ma még

mindig a fele őstermelő és nem véletlen, hanem a fejlődés törvényének, a következése, hogy ez a szegényebbik fél. Ezt a felet a gazdasági válság formájában rendkívül nagy csapás és veszteség érte és ezért természetesnek látszott az a gondolat, hogy ha a veszteségek valóban kívülről sújtották, külső erőket, a társadalom többi rétegeit vegyük igénybe megsegítésére, ami csak kárainak pótlása lett volna. De kérdés, hogy vájjon e veszteségek csakugyan más oldalról, csakugyan az ipar, a kereskedelem, a közösségi szervezetek által okozott megterhelés oldaláról származtak-e? Nagyon valószínű feltevés, hogy az az árromlás, amiben az őstermelés kárai kifejeződtek, nem kívülről eredt, hanem belülről: saját termelési módszereinek, saját termelési kultúrája változásának eredményeképpen. Bármilyen rosszul ment is az őstermelésnek ezek alatt az évek alatt, nem bukott meg, sőt nem is adósodott el sem minden gazda, sem minden gazdasági terület, sem minden birtok. A segítésnek az a mechanikus módja, amit a boletta jelentett, a jó gazdának sokkalta többet juttatott, mint a rossznak, vagyis növelte azokat az ellentéteket, amelyek e termelési ág keretén belül jelentkeznek. Az igazi segítség tehát nem az lenne, hogy bizonyos pénzösszegeket igyekezzünk az őstermelésnek juttatni, hanem az, hogy segítsünk azoknak a termelési módoknak az elterjedésében, amelyeknek nem ismerése felidézte a válságot, a gyengébb gazdák katasztrofális lemaradását.

A bolettarendszer csak a birtokos gazdáknak kívánt közvetlen segítséget nyújtani, pedig az őstermelő népességben a birtokosok vannak kevesebben. De a birtokosok közül is általában csak azokat segítette, akiknek húsz holdnál több földjük van, ami a birtokos elemnek ismét csak igen kis hányadát jelenti. Általánosnak pedig legfeljebb az ötvenholdas gazdaságokon felül vehetjük a bolettás segítség hatását, ami azt jelenti, hogy talán legfeljebb minden ötvenedik gazda jutott ennek a rendszernek az előnyeihez. S minél nagyobb volt a gazdaság, természetesen annál jobban növekedett az előny is. Arról, hogy a gazdák jövedelmének mesterséges növelése megfelelően éreztesse hatását az stermelő népesség nagy tömegeinél is, a bolettarendszer nem gondoskodott.

A fogyasztást tehát ilyen hatalmas összegekkel adóztattuk meg azért, hogy minden huszadik-harmincadik gazdán és mindenesetre minden nagygazdán segítsünk. De ugyanakkor, amidőn évente száz milliót kellett a fogyasztásnak előteremtenie, ebből a gazdák csak hatvan milliót kaptak meg, vagyis a rendszer hibája folytán a fogyasztóközönségnek a 60 milliós segítség mellett 40 milliónyi költséget, vagyis a segítség kétharmadát kellett holtteherként magával hurcolnia

Maga az árkérdés pedig ezzel meg sem oldódott, mert a tőzsdei jegyzés világosan mutatta, hogy a tőzsdei ár mindig pontosan betudta a búza és rozs árába a bolettát, s akkor, amidőn a boletta megszűnt, az ár annak összegével automatikusan emelkedett. Nem vált tehát be már

maga az alapelv sem, mert a gazda a boletta formájában nem árkiegészítést kapott, hanem így két részben kapta meg azt az árat, amit anélkül is megkapott volna. Pedig anélkül nem is kellett volna a fogyasztóközönséget a búza árával kétszeresen megterhelni.

S kétségtelen az is, hogy ilyen módon azok az évi száz millió pengők, amelyeket négy esztendőn át a boletta-rendszer nagy gazdaságpolitikai tévedésére kellett fordítani, hiányoztak a gazdasági élettől, hiányoztak a fogyasztónak, nem váltak hasznára a termelőnek, nem gyűlhettek fel dolgozó tőkékké; a rendszer terhe meggátolta a pénzügyi közigazgatás munkáját és lehetetlenné tette annak egyszerűsítését, a kereskedelmet megnyomorította az összegek előteremtésének feladatával, s a malmok számára árpolitikájukban olyan védőfalat biztosított, amelynek leple alatt a válság ellenére is növelni tudták nyers keresetüket. De még a malmok sem osztozhattak egyenlő mértékben ezen a hasznon, mert a kereskedelmi malmok hátrányba kerültek azokkal szemben, amelyeknek megvolt a lehetőségük arra, hogy bolettamentes, csempészett, fekete lisztet hozhassanak forgalomba, talán nem is közvetlenül, hanem a gazda megnövekedett őrlési forgalmán keresztül.

A gazdák e rendszer folytán elvesztették ugyan a tőzsdei árnak azt a részét, amely a boletta összegének megfelelt, de viszont ezt boletta formájába mégis visszakapták, tehát őket nem érte kár. De a lisztforgalmi adó következtében a fogyasztóközönség elvesztette azt a lehetőséget, hogy. a búza és a rozs olcsóbbodását fogyasztásának megnövelésében fordíthassa előnyére. Talán azok, akik meg tudják vásárolni a búzát és a kenyeret, kiheverték ezt a veszteséget és nem kellett azt táplálkozásuk színvonalának csökkentése által fiziológiai értelemben is megszenvedniük. Az olcsóbbodás nagy szociális jelensége azonban abban van, hogy új fogyasztó rétegeket teremt. A gazdaság ebben az esetben ezt az előnyt elvesztette és így számára megnehezedett a válságból való kivergődés. Ennyiben egészen világos a rendszer szociális kára; nemcsak abban nyilatkozott ez meg, hogy a termelők közül éppen az erősebbeket támogatta, hanem abban is, hogy a társadalom fejlődését gátolta, útját állván új fogyasztórétegek kialakulásának. Egyébként ugyanez a jelenség ismétlődik minden olyan esetben, amidőn az államhatalom az olcsóbbodás gátjait építi meg és ezzel az alacsonyabb néposztályok emelkedésének érdekeivel szemben azokat védi, akiknek a válságok során van mit veszteniök.

A bolettakorszaktól mindezeknél fogva a magyar gazdasági élet csak szomorú emlékekkel búcsúzhatik. Igen kicsiny vigasztalás, hogy amint már előbb hangsúlyoztuk, legalább annyit megmutatott ez, hogy az állam számára mindig vannak szervezési lehetőségek, vagyis az állam pénzforrásai sohasem dugulnak be. Sajnos ez a tanulság még nem vált tudatossá és az állami keretben így tovább folytatódik a zsugorodás, az összehúzódás folyamata. *Móricz Miklós.*

MIBŐL ÉL FÖLDMÍVES NÉPÜNK?

I.

A mezőgazdálkodás jövedelmezőségének számtartási eredményeken alapuló vizsgálata — a több évtizedre visszanyúló külföldi gyakorlat mintájára — az utolsó években nálunk is egyre terjed. Az úttörő kísérletek hazánkban is visszanyúlnak a háború előtti időkre, de szélesebbkörű érdeklődést csak a mezőgazdaság háború utáni konjunktúrájának elmúltával, a gazdasági válság elmélyülése nyomán ébresztett gazdaköreinkben, amikor döbbenetes erővel nyomult fel előttünk a kérdés: hová tűnt el oly váratlanul a mezei gazdálkodás régi jövedelmezősége?

Éppen egy évtizede már, hogy a magyar mezőgazdálkodás addigi kedvező helyzete megrendült. Az 1924. évi rossz termés után a termény- és állatárak 1925. évi hirtelen zuhanása megindította a gazdák eladósodását. A válságot az autonóm-vámtarifa életbeléptetése is fokozta, amely megnehezítette a kivitelt, összeszűkítette a piacokat, mialatt az államháztartás szanálása, a valuta megszilárdítása szinte megkétszerezte a gazdák közterheit, az iparcikkek, a munkabérek és a hitel drágulása pedig váratlanul felduzzasztottá a termelési költségeket.

Ekkor indult meg országszerte a mezőgazdasági számtartások rendszeres vezetése az Országos Magyar Gazdasági Egyesület — az OMGE — szorgalmazására. A gazdák figyelmét előadások tartásával, számtartási tanfolyamok, külföldi tanulmányutak rendezésével igyekezett az egyesület e nagyfontosságú kérdésre felhívni — igen szép sikerrel. A mozgalom lendítő erői között kezdetben a gazdák köztehervíselőképességének, illetőleg közterhei és vámterhei nagyságának tárgyilagos felderítése és a kormányzat felé irányuló demonstrálása volt előtérben bizonyos agrárpolitikai és vámpolitikai intézkedések sürgetésének nagyobb — tárgyilagos — nyomatéka kedvéért. A gazdálkodás megfelelő irányításának, a mezőgazdasági üzemek helyes vezetésének, a jövedelmezőség célszerű fokozásának gyakorlati szempontjai csak később jutottak jelentőségre, mikor a számtartási rendszert a kisbirtokokra is mindjobban kiterjesztették.

Bár e mezőgazdasági jövedelmezőségi számításoknak és az eredmények tanulságainak — a kormányzatot illető agrárpolitikai vonatkozásaikon kívül — elsősorban a birtok jövedelmezőségére törekvő gazdák szempontjából van gyakorlati fontosságuk, általános társadalmi és nemzeti szempontból is igen figyelemreméltóak ezek az eredmények, mert a mezőgazdasági népesség mai megélhetési viszonyait világítják meg. A mezőgazdasági népesség teherviselőképessége, a szellemi és anyagi javak irányában megnyilvánuló fogyasztóereje *közvetlenül* függ a gazdálkodás jövedelmezőségétől, tehát ez döntő fontosságú az egész nemzet anyagi boldogulása és emberi haladása szempontjából is. A jövedelmező gazdálkodás helyhez köti a vele foglalkozó néprétegeket s még a nép birtoktalan elemeitől is

távoltartja a városokba való menekülés vágyát és ezáltal a falvakon nagyszámú fogyasztótömeget tart erőben a városi ipar és a kultúra kiáramló termékei számára. Ahogy az évezredes klasszikus közmondás tartja: *Sator opera tenet* (mindent a földmíves tart fenn), de csak akkor, ha van *hozzá* anyagi ereje, amit földjének jövedelmezősége táplál. Ahol ez a jövedelmezőség megszűnik, megbomlik az addigi társadalmi egyensúly és ennek nyomán egymást váltják a súlyos válságok. Ebből a szempontból érdekel bennünket is a magyar mezőgazdálkodás jövedelmezőségének vizsgálata.

A különböző intézmények által eddig feldolgozott számtartási eredmények alapján immár hat évre visszamenőleg tudjuk áttekinteni mezőgazdálkodásunk jövedelmezőségi viszonyainak alakulását.[1]

E hat év alatt, 1927-től 1933-ig általában felére, *sok gazdaságnál harmadára esett a mezőgazdasági üzemek nyers hozama, nyers bevétele.* A szám-

[1] A gazdasági számtartások vezetésének elterjesztésében a kezdeményező OMGE járt elől *Rege* Károly dr. előadói tervei szerint, amelynek munkájához a keszthelyi és a debreceni gazdasági akadémia üzemtani tanszéke is csatlakozott *Juhos* Lajos, illetőleg *Kesztyűs* Lajos dr. vezetésével, akik főleg a kisgazdaságok viszonyainak kutatásával értek el komoly eredményeket. Újabban a Duna-Tisza-közi Mezőgazdasági Kamara is megindította a területén fekvő kisgazdaságok számtartási ellenőrzését, 1932 óta pedig a földmívelésügyi minisztérium fennhatósága alatt álló Országos Mezőgazdasági Üzemi Intézet folytat *Prack* László dr. vezetésével jelentéses hírszolgálat alapján friss ütemű adatgyűjtő, feldolgozó és tájékoztató munkát.

Ezek az intézmények időrendi sorrendben eddig a következő számtartási kiadványokat tették közzé:

1. *Mezőgazdaságunk válsága számokban.* (A magyar mezőgazdaság jövedelmezőségének kimutatása számtartási eredmények alapján az 1927. évben.) I. évf. Kiadja az Orsz. M. Gazdasági Egyesület. Bp. 1930. Pátria, 223 lap.

2. *Juhos* Lajos, *Kisgazdaságok jövedelmi eredményei az* 1929. *évben.* Keszthely, 1930. Mérei. 80 lap.

3. *Juhos* Lajos, 46 *dunántúli kisbirtok vagyoni viszonyai és jövedelmi eredményei az* 1929. *és* 1930-as *években.* Különnyomat a «Mezőgazdasági Közlönys 1931. évi 12. számából. 15 lap. Pátria, Bp.

4. *Juhos* Lajos, *Dunántúli kisgazdaságok vagyoni és jövedelmi viszonyai az* 1929—32-ig *terjedő években.* Különnyomat a «Mezőgazdasági Közlönys 1933. évi 5. számából. 38 lap. Pátria, Bp.

5. *Kesztyűs* Lajos dr., *A kisgazdák számtartási rendszere és a debrecenvidéki kisközép-gazdaságok* 1931. *és* 1932. *évi jövedelmezőségi eredményei.* Debrecen, 1933. Városi nyomda. 75 lap.

6. *Mezőgazdaságunk üzemi eredményei az* 1932. *évben.* Az OMGE üzemstatisztikai bizottságának II. kiadványa. Bp. 1934. Pátria, m lap.

7. *Prack* László dr. *A mezőgazdaság* 1932. *évi jövedelme.* Eredménymegállapítások a földmívelésügyi miniszter fennhatósága alatt álló Országos Mezőgazdasági Üzemi Intézet jelentéses számtartásai alapján. IV. füzet. Bp. 1933 május. Pallas. 31 lap.

8. *Prack* László dr.: *A mezőgazdaság* 1933. *évi jövedelme.* VIII. füz. Bp. május. Pallas, 43 lap.

E rendelkezésünkre állott kiadványok közül a mezőgazdasági számtartás rendszeréről, módszeréről és irodalmáról részletes tájékoztatással szolgál az 1., 2. és 5. alatt említett forrásunk. Ezek a kiadványok összesen 509 gazdasági üzemi eredményt publikálnak. Ez a szám nem ugyanennyi gazdaság jövedelmi viszonyaira utal, mert a megfigyelt üzemek többsége több évi zárlattal is szerepel benne. A számadási zárlatok közül 266 kisgazdaságokra, 243 nagygazdaságokra, 273 dunántúli, 195 alföldi és 41 északdombosvidéki birtokra vonatkozik. Az egyes kiadványok az egész mezőgazdasági területnek általában csak 2—5%-ról gyűjtött adatokat dolgoznak fel.

adási eredményekből kiderül, hogy a saját munkaerővel dolgozó kisbirtok holdankinti átlagos bevétele a legrosszabb viszonyok mellett is mintegy 20%-kal magasabb a nagybirtokénál. Volt ugyanis a kat. holdankinti átlagos nyershozam

év	kisbirtokon	közép- és nagybirtokon
	P e n g ő	
1913	—	140—150
1927	—	130—170
1929	200—330	—
1930	200	—
1931	130—150	—
1932	no—150	90—130
1933	75—100	45—80

1927-ben még kb. a békebeli színvonalon állott a nagyobb birtokok holdankinti nyers hozama. Ezt a bevételt azonban a gazdálkodás folytatásához szükséges kiadások (üzemköltségek) már akkor is jórészt fölemésztették. 1913-ban mindössze 5—25 pengő holdankinti tiszta jövedelme maradt a nagybirtokosnak, 1927-ben 10—30 pengő. De 1932-ben egyes nagybirtokcsoportoknál már holdankint 6 pengős hiány mutatkozott s még a jobban jövedelmező birtokoknál is legföljebb 7 pengő, *a békebelinek alig egyharmad része volt a holdankinti tiszta jövedelem.* A következő évben mégj óban nőtt a ráfizetés összege s némely gazdaságokban már 16 pengőre is rúgott kat. holdankint. A kisbirtokokra nézve a tiszta jövedelem szempontjából az 1932. év volt a legválságosabb, különösen a Dunántúl, amikor a kedvezőbb helyzetben lévő gazdaságok tiszta jövedelme is csak 9 pengő volt holdankint, de *a legtöbb 15—26 -pengő holdankinti ráfizetéssel gazdálkodott.* A Mezőgazdasági Üzemi Intézet jelentése szerint 1933-ban a megfigyelt kisgazdaságoknál a tiszta jövedelem ismét emelkedőben volt, az előző évi deficites gazdálkodás megszűnt, míg a nagybirtokok egy része még akkor sem tudta fedezni bevételeiből kiadásait.

A gazdasági üzem tiszta jövedelmének eltűnése annál aggasztóbb, mert a gazda, mint vállalkozó, joggal számít birtokának olyan hasznára, olyan tiszta jövedelemre, amely a birtokban fekvő vagyonnak, a cselekvő tőkéknek méltányos kamatozását is biztosítja a maga munkabérigényén felül. De a kimutatott tiszta jövedelem 1929—1930-ban is csak 1—3%-os kamatozását jelentette a birtokban fekvő tőkéknek, 1931—1932-ben pedig már egyáltalában nem futotta a birtok jövedelméből a vagyon kamatozására, tehát veszteségessé vált a mezőgazdasági tőkék befektetése. Általában mínusz 1—2%-os kamathiányt kellett pótolni a gazdának saját munkabérigényének csökkentése árán. A dunántúli nagygazdaságok tiszta jövedelme 1913-ban még mintegy 3-4%-os kamatozást biztosított a cselekvő tőkének. Az 1927. évi jövedelem már egyharmad részét sem jelentette ennek a békebeli kamatozásnak, 1932-ben pedig legtöbb nagybirtoknál 0% alá

esett a kamathozadék s általában 6%-os hiány mutatkozott a vagyon normális 5%-os kamatigényével szemben.

A gazda tehát — akár kisüzemben, akár nagyüzemen gazdálkodott — hiába fáradt, hogy költségeinek megtérítésén felül vagyonának megfelelő kamatozását is biztosítsa s emellett a tiszta jövedelemből munkájának teljes ellenértékét is megkapja. Pedig a tiszta jövedelem, ha egyáltalában van is, még nem jelenti azt, hogy a mezőgazdasági termelés gazdaságos, mint üzleti vállalkozás rentábilis, hasznothozó. A gazdának meg kell keresnie az üzemében felhasznált idegen tőkék normális kamatterhet is a maga munkabérén és vagyonának kamatigényén felül, ha nem akar a gazdálkodásra ráfizetni. Az így számítandó összes *termelési költség* fedezésére azonban a megfigyelt gazdaságok átlagos eredményei szerint az utolsó években egyetlen gazdaságcsoport nyers bevételeiből sem futotta. A kisgazdaságoknál 1929-ben 55—70 pengő volt a holdankinti átlagos üzemi veszteség, 1931-ben 100 pengő, 1932-ben 40—92 pengő. Ez a két év volt legsúlyosabb a kisbirtokos gazdálkodókra nézve — mert 1933-ban már 25—35 pengőre csökkent a holdankinti ráfizetés. Ugyanez volt a helyzet a nagygazdaságoknál is, ahol az utolsó két évben átlag 25—55 pengő volt az üzemi veszteség, mert a birtok nyers bevétele nem fedezte az üzemi kiadásokon kívül a tőkevagyon 5%-os kamatigényét is.

Kevés kivételes esettől eltekintve, a számtartási zárlatok végső eredménye az, hogy *a hazai mezőgazdálkodás, mint üzleti vállalkozás 1929 óta teljes csődben van,* mert a birtok tiszta hozadéka nem biztosítja a benne fekvő vagyon normális kamatozását és nem adja meg a termelésre fordított munka anyagi ellenértékét. A gazdálkodás jövedelmezőségének teljes hiánya legszembetűnőbben a földárak nagyarányú esésében nyilatkozik meg, amit a földtől való szabadulás vágya és a földkereslet alacsonysága okoz. Ha rideg üzleti szempontból számítja a gazda a földmívelés eredményét, sokkal jobban jár, ha birtokát pénzzé téve, tőkéjét bankban kamatoztatja, mert ily módon — gond és munka nélkül — 4—5%-os tiszta hozadékot élvez s amellett még szabad munkaerejét is értékesítheti. *A magyar mezőgazdák legtöbbje ma földtulajdonos földjáradék nélkül, vállalkozó nyereség nélkül, munkás munkabér nélkül.* Közgazdasági szempontból, a mezőgazdasági üzem *objektív* jövedelmezősége szempontjából, ezt a vigasztalan képet tárja elénk a gazdasági számtartások végső eredménye.

II.

Természetes, hogy nem lehet kedvezőbb az a kép sem, amelyet a földbirtokos *szubjektív* szempontjából, *a gazdacsaládok megélhetése szempontjából kapunk.* Itt az e kérdés, hogy milyen felhasználható tényleges jövedelmet élvez a gazda, mennyit fordíthat *mezőgazdasági bevételként* a maga és családja megélhetésére? Ez határozza meg a gazdacsalád életszínvonalát, fogyasztóerejét és teherviselőképességét. Ez az a takaró, ameddig a gazda-

család szükségletei kielégítésében szabadon nyujtózkodhatik. Ennek nem ismerése okozta a magyar középbirtokos osztály egzisztenciájának múlt századvégi összeomlását s okozója ma is igen sok gazdacsalád tönkrejutásának. A gazdaság tiszta jövedelme, mint az üzem *objektív* gyümölcse, nem illeti mind a gazdacsaládot. Ebből előbb ki kell elégíteni az idegentőkék utáni tartozást, az adósságok kamatterhet és csak az ezután megmaradó hányad: a *vagyonjáradék,* valamint a kiadásoknál már elszámolt munkabérkereset, — együtt: *a mezőgazdasági bevétel* — áll felhasználható, elfogyasztható jövedelemként, — az esetleges egyéb mellékbevételekkel együtt — a gazdacsalád rendelkezésére. Ahol ez a mezőgazdasági bevétel nem fedezi a gazdacsalád magánszükségleteit — élelmezési költségét, készpénz- és természetbeni magánkiadásait — ott a gazdának vagyonállománya egy részét kell feláldoznia, piacravetnie, illetőleg adósságokat kell csinálnia a maga és családja megélhetésének biztosítására. *Juhos* Lajos számításai szerint (1933. 24. lap) 1929-ben a dunántúli 31 holdas kisgazdaságok átlagában a család — pénzértékben 3641 pengővel felérő — szükségleteinek teljes kielégítésén túl még 1926 pengő évi felesleg maradt a mezőgazdasági bevételből. 1930-ban ez a felesleg még mindig 574 pengőt mutatott, de 1931-ben — a gazdaválság legmélyebb pontján — a megélhetéshez szükséges összegből már 1060 pengő hiányzott, amire a gazdaság összes nyers bevétele már nem futotta, amit a vagyonállag csökkentésével kellett előteremteni. Hasonló volt a helyzet a debrecenvidéki kisközépgazdaságok művelőinél is, ahol az 1931. évi összbevétel még több mint 1200 pengős felesleget eredményezett, 1932-ben azonban már a 4000 pengőt is meghaladta a gazdák háztartási hiánya. Ezt a megélhetéshez hiányzó jelentékeny összeget itt is a készletek árubabocsájtásából, a gazdasági felszerelés jókarbantartásának elhanyagolásából, új adósságok felvételéből, tehát a vagyon egy részének felélésből kellett előteremteni. A gazdaságok többségénél ilyen módon valóságos *önemésztési* folyamat következett be, ami később méginkább csökkentette a birtokok nyers hozadékát. A gazda természetesen nem tűri tétlenül vagyonállományának csökkenését és ez ellen *a fogyasztás messzemenő korlátozásával védekezik.* Igen érdekesek erre nézve *Juhos* Lajos alábbi adatai a dunántúli kisgazdaságok összfogyasztásának alakulásáról. Ezeket a számításokat bátran lehet országos érvényűeknek, általában jellemző erejűeknek tekinteni. (Lásd Mezőgazdasági Közlöny, 1933. évi 5. sz. 35. 1.)

Egy-egy dunántúli gazdacsalád egész évi átlagos fogyasztása pengő értékben.

	1929	1930	1931	1932
Háztartási költség	2655	2113	1684	1500
Magánkiadás	986	836	721	668
A család összes fogyasztása	3641	2949	2405	2168
1929 = 100	100	81	63	60

Az index-számok jól mutatják, hogy 3 év alatt az 1929. évi mértéknek hat tizedére esett vissza a gazdacsaládok fogyasztóereje. Bár a háztartási költségek (főleg az élelmezés) csökkenésében a természetben felhasznált javak mintegy 30%-os áresése is szerepet játszik, a jórészt iparcikkekre (ruházatra) és kulturális igények kielégítésére fordított magánkiadások összegének egy harmad résszel való hanyatlása a kisgazdacsaládok fogyasztóerejének tényleges kiesését jelenti. A ruházkodási kiadások pl. 64%-os csökkenést mutatnak, az iskoláztatási költségek, egyleti díjak, szórakozás, posta, újság, könyv, dohány, stb. címén kimutatott fogyasztási tételek mintegy 48%-os hanyatlásról számolnak be három év alatt, amiben az iparcikkek és más fogyasztási javak némi áresésénél sokkal nagyobb szerepe van a fogyasztás tényleges korlátozásának, az igények kényszerű leszállításának. Jellemző adat erre egyébként, hogy 1929-ben egy felnőtt személy évi magánkiadása még 187.54 pengő volt a gazdacsaládokban, 1932-ben már csak 132.43 pengő.

Ezekben a számokban tükröződik a mezőgazdálkodás jövedelmezősége elsorvadásának, a gazda bevételei csökkenésének *közgazdasági hatása,* amely következményeivel végigvonul a nemzetgazdaság egész területén. A gazdacsaládok fogyasztóerejének ezt a nagyarányú csökkenését érzi 1929. óta az ipar és a kereskedelem, de érzik a közületek pénztárai és a kultúra intézményei is, amelyek a mezőgazdasági népesség régi fogyasztása és teherviselőképességének 40—50%-os csökkenésével kénytelenek számolni. Ezek a számok magyarázzák a milliókra menő adóhátralékokat, a pénzintézeti tartozásokkal szemben elrendelt gazdamoratórium szükségességét, megvilágítják a magyar falu válságos gazdasági elesettségét.

Még világosabban látszik a birtokososztály jövedelmének összezsugorodása, ha egy-egy holdra számítjuk ki az évi átlagos nyers bevételeket. A holdankinti átlagos nyers bevételt — a gazdálkodásból és a melléküzemekből nyert *összes jövedelmet* — megszorozva a birtoknagysággal, megkapjuk azt az összeget, amelyet egy-egy gazdacsalád — birtokának nagysága szerint — egész évi megélhetésére felhasználhatott.

A kisgazdacsaládok átlagos évi nyers bevétele katasztrális holdankint.

Év	a Dunántúl[1]	az Alföldön[2]
1929	180.—P	— «
1930	134.— «	—.— «
1931	55.— «	58.— «
1932	57.— «	15-— «

Ez a nyers bevétel, amely a Dunántúlon 1929-hez viszonyítva nem is egészen egyharmadára esett, legnagyobbrészt a gazdaságtól nyert ter-

[1] Juhos, 1932. 24. lap.
[2] Kesztyűs, 49. lap.

mészetbeni javak elfogyasztását jelenti, amelyen felül csak egészen jelentéktelen készpénzösszegek állanak bolti cikkek vásárlására a gazdacsalád rendelkezésre. Juhos Lajos eredményei szerint (1932. 34. lap) a 25—30 holdas dunántúli kisgazdacsaládok átlagos háztartási készkiadásai bolti cikkekre — egy fogyasztási egységre[1] és egy napra számítva —

1929-ben	átlag	20 fillért	
1930-ban	«	12 «	
1931-ben	«	14 «	
1932-ben	«	13 «	(pontosan 12.89)

tettek. Eszerint egy olyan hattagú gazdacsalád, amelynek 25—30 holdas birtoka van és amelynek tagjai az apán és az anyán kívül a nagyanya, egy 22 éves fiú, egy 17 éves leány és 14 éves fiú, tehát összesen 5-0 fogyasztási egységet (férfi étkezési napot) jelent, 1932-ben 12-89 X 5 X 365 fillért, vagyis egész éven át mindössze 235-24 pengőt fordított húsfélék, cukor, fűszerek, só, italok, háztartási eszközök, világítóanyagok, kávé, tea és hasonló bolti cikkek fogyasztására.

De ezek a gazdacsaládok 1932-ben még mindig 1657 pengős átlagos jövedelemmel rendelkeztek, el lehet tehát gondolni, mennyivel erőtlenebb a kisebb birtokosok, a mezőgazdasági népesség nagy tömegeit alkotó földnélküli mezőgazdasági cselédek és a mezőgazdasági munkások fogyasztóképessége, amelyeknek évi jövedelme természetszerűleg messze alatta marad a 25—30 holdas kisgazdacsaládok bevételeinek. Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület adatgyűjtései szerint

a gazdasági cselédek évi bére volt 1932-ben

országrész	nagy-	közép-	kis-	országos átlagban
	üzemben pengő			
Dunántúl ...	572.06	563.59	481.16	
Észak	583.28	516.08	—	599.70
Alföld	646.13	673.37	551.75	

A gazdasági cselédbéreknek országos átlagban azonban mindössze 7.4%-át fizették készpénzben a gazdaságok, ami abszolutszámban mindössze 44-28 pengőt jelent, míg a járandóságok nagyobb része a gazdaságok részéről engedélyezett szegődményes földek hozadékából és a természetbeni szolgáltatásokból állott s így alig jelentett — a közvetlen felhasználás miatt — valami piaci vásárló erőt.[2]

Közel egynegyed millió gazdasági cseléd-család egész évi készpénzbevétele — a természetbeni járandóságok egy részének értékesítését is

[1] Egy ú. n. «férfi étkezési nap»-ra számítva, ami a 18. éven felüli férfi családtag napi ellátási igényét jelenti.

[2] OMGE, 1932. 47- lap.

számításba véve — alig lehetett tehát több 100 pengőnél. Ha itt megemlítjük még a háromnegyed milliónyi keresővel bíró mezőgazdasági munkáscsaládok jövedelmi viszonyairól, hogy az 1932-ik esztendőben mindössze 290.10 pengő volt egy-egy ilyen birtoknélküli vagy törpebirtokos munkáscsalád egész évi bevétele, amiből fejenkint és naponkint 14 filléres elfogyasztható jövedelem esik[1] — úgy a magyar földmívelő népesség három nagy csoportjának megélhetési viszonyairól — a városi ipari munkásság és a tisztviselőosztály viszonyaival való összehasonlítás után — meglehetősen sötét képet alkothatunk. A végeredmények szerint 1932-ben volt ugyanis

	évi jövedelme	Hattagú család napi fogyasztóképessége családtagonkint
Egy 20 holdas kisgazdacsalád	1140.— P	52 fillér
Egy 10 « «	570.— «	26 «
Egy gazdasági cselédcsalád	600.— «	28 «
Egy gazdasági munkáscsalád	290.— «	13 «
Egy ipari munkáscsalád (heti 30 P) ...	1440.— «	66 «
Egy tisztviselőcsalád (havi 300 P) ...	3600.— «	164 «

A 20 holdas gazdacsalád megélhetésére ezek szerint 1929-ben még közel annyi napi jövedelem jutott, mint a 300 pengő havi fizetéssel bíró tisztviselőcsaládok megélhetésére, tehát életszínvonaluk kb. egy magasságban állott, ha a szükségletek különböző érzete és kielégítése miatt más-más életmódot folytattak is. A jövedelmi viszonyok romlása miatt a 20 holdas gazdacsalád életszínvonala 1932-ben már az átlagos ipari munkáscsaládok megélhetési színvonala alá csúszott, *a 10 holdas kisgazdacsalád pedig 1932-ben rosszabb helyzetben volt, mint a birtoktalan gazdasági cseléd,* aki legalább munkájának némi ellenértékét megkapta és vagyontalanságában nem volt semmi kamatigénye.

Valamennyi réteg között azonban a birtoktalan vagy törpebirtokos mezőgazdasági munkások vannak legrosszabb helyzetben, mert ezek családtagjainak mindössze 13 fillér napi jövedelem állott a megélhetés céljára rendelkezésre. Ez a réteg az egész mezőgazdasági népesség legszerencsétlenebb, legmostohább sorsú tömege, amelyben — minthogy legkevésbbé képes a gyermeklétszám korlátozására is — legerősebb a vidékről való menekülés vágya a városi munkalehetőségek felé, ahol a fejenkinti átlagos jövedelem — legalább is a tanult ipari szakmákban — éppen ötszöröse a gazdasági munkáscsaládokénak. Ez a réteg táplálja legjobban a belső és

[1] *Kerék* Mihály dr.: Adatok a magyar mezőgazdasági munkáscsaládok megélhetési viszonyaihoz. *Magyar Gazdák Szemléje,* 1933 dec. hó. 614. lap. — A magyarországi birtoktalan mezőgazdasági cselédség és a mezőgazdasági munkásság 1920-ban 2.16 millió lelket számlált s mintegy 490.000 családot alkotott. Mintegy 995.000 kereső 1.17 millió eltartott családtagról is gondoskodott. (L. Társadalomtudomány, 1933. évi 1—2. szám. 51. lap. *Móricz* Miklós: *Birtoktalan földmíves népünk.)*

külső vándormozgalmat, ennek a városokba való tódulása csökkentette jórészt az utolsó évtizedben a mezőgazdasági népesség keresőinek számát és növelte az ipar-forgalmi népesség abszolút és arányszámait, de egyben munkanélküliségét is a városi centrumokban.[1]

A fejenkinti napi megélhetési költségek jól érzékeltetik az egyes foglalkozási csoportok jövedelmi viszonyai között fennálló nagy feszültséget, amely állandóan kiegyenlítést keres. *Ebben a kiegyenlítési törekvésben mutatkozik a jövedelmi viszonyok alakulásának és különbözőségének társadalmi hatása.* Az egyes családok adott életszínvonalának megtartására vagy emelésére ugyanabban a társadalmi munkakörben alig van más mód, mint a gyermeklétszám korlátozása, ha a jövedelem nem kielégítő, ha csökken vagy nem gyarapszik kellő arányban. Ahol ehhez az eszközhöz nem nyúlnak (mezőgazdasági munkások) vagy nem nyúlhatnak (a család már népes), ott az életigények leszállítása, a fogyasztásnak egész a nélkülözésig való korlátozása kíséri a jövedelmi viszonyok romlását. Az életigény általában nagyon rugalmas, különösen az egyszerű földmívesnépnél, amely sokszor a kelleténél is nagyobb óvatossággal korlátozza fogyasztását és sokszor hónapokon át sem vásárol semmit, hogy a jövedelme szabta határokon belül maradjon.

Ha ugyanabban a társadalmi rétegben nem sikerül a régi életszínvonalat fenntartani, vagy az már elviselhetetlenül alacsonyra száll alá, akkor indul meg a kiegyenlítődésre való törekvés, a magasabb életszínvonalat biztosító foglalkozások felé való vándorlás. Minthogy a mezőgazdaság már nem bír felvenni újabb megélhetést kereső tömegeket, anélkül, hogy az ott élők embertelenül alacsony életszínvonalát is ne veszélyeztesse, megindul a falvak fokozódó elnéptelenedése, a városi foglalkozások erős gyarapodása, de egyben a városi munkanélküliség fokozódása is és a tisztviselői pályákra képesítő iskolák megrohanása: az az egészségtelen vándorlási folyamat, amely a faluból menekülő tömegek jobb sorsot kereső csapatait a városi centrumok felé sodorja.

Társadalmi szempontból ez a magyarországi kisgazdaszámtartások eredményeinek alapjában egyszerű, de mély megfontolást igénylő tanulsága. *Áfra Nagy János.*

[1] Ismeretes, hogy az utolsó évtizedben (1920—1930) 102.243-mal csökkent a kereső mezőgazdasági népesség száma. Ezzel szemben 207.863-mal nőtt az iparban és 42.993-mal a kereskedelemben a keresők száma, 28.309-cel a közszolgálati és szabadfoglalkozásúak száma, 10.961-gyel a gyári napszámosok, és 20.818-cal a városi házicselédek száma. (L. Magyar Statisztikai Szemle 1934 augusztus hó 648. lap. *Kovács* Alajos dr.: Keresők és eltartottak.)

KÖNYVISMERTETÉSEK.

R o g g e H e i n r i c h : ***Nationale Friedenspolitik.*** Handbuch des Friedensproblems und seiner Wissenschaft auf der Grundlage systematischer Völkerrechtspolitik. Berlin. Junker und Dünnhaupt, 1934. XXVIII 707 1.

Ez a terjedelmes és jelentékeny munka, amely *Papén* előszavával, a *Curtius* elnöklete alatt álló *Stresemann-alapítvány* segítségével *Kohler* emlékének ajánlva látott napvilágot, érdekes kísérlet egy nemzeti szellemű békeelmélet felépítésére. A megjelent kötet röviden vázolja a béketudomány *történetét* és azután e tudomány főkérdését, a *jog által való békét (Frieden durch Recht)* tárgyalja, egy további kötetre tartván fenn a béketudomány *módszertanának* kifejtését.

A könyv főtétele az, hogy becsületes béke a *nemzeti becsület* nemzetközi jogi tiszteletbentartását és a nemzeti *önvédelem* sarkalatos jogként való elismerését feltételezi (XIII.). Érdekes, hogy ebben a főtételében szöges ellentétbe jut és így kiegészítő vonatkozásba kerül az erősen fejlődő békekutatásnak olyan szép termékeivel, mint pl. Jacques Lambert, a kiváló lyoni jogtudósnak *Les nations contre la paix,* 1933 vagy Lord *Raglan The Sience of Peace,* 1933 c. művei, akik szerint a nacionalizmus a béke legfőbb akadálya és veszedelme.

Megegyezik azonban velük abban a másik tételében, amelyet a békeprobléma Ariadne-fonalának nevez, hogy t. i. a béke velejében *jogi* probléma. (XVII.) *Lambert* szerint is a béke története a jog története, mert a béke nem más mint a jog és a béke megszervezése, nem új probléma, hanem a jog problémájának mai megjelenése (I. m. 17. 1.) Lord *Raglan* könyvével az is rokonságba állítja, hogy a pacifizmus illúzióit mindketten keményen ostorozzák.

Végül általános jellemvonásai közé tartozik még a könyvnek a *természetjogi* beállítottsága. Egész gondolatmenete a *jogos önvédelem (Notwehr)* természetjogi követelményén alapszik. Elveti a *pozitívisztikus* nemzetközi jogtudományt, amely a jogforrás propotypusát a nemzetközi *szerződésben* látja. (661.) De a világháború alatt a *párbajháború* szerződési (pozitív) jogát a jogos önvédelem természetjogi eszméje váltotta fel, aminek felfogásához a positivista tudománynak még hiányoznak a fogalmai, miért is át kell alakulnia. (662.) A jogfejlődés és a tudományofeljődés ilyen szoros kölcsönhatásainak vizsgálata adalék a *tudás szociológiájához.* (2.)

Rogge a jogos *önvédelem,* a *birtok* és a *per* békefunkciójából indul ki

— *Kohler* felfogását követve — és minden jognak e három jogintézményben érvényesülő békítő befolyásából akarja leolvasni a nemzetközi béke feltételeit is. Először is a *háború* változó fogalmát kell a nemzetközi jogfejlődés súlypontjául elismerni. (652.) A *támadó* meghatározását nem szabad *deliktuális* tényálladékmeghatározásként kezelni. (653.) A világháború tanulsága a *becsületes ellenfél* erényének elismerése (Morál des ehrlichen Gegners) mint a becsületes béke első feltétele és a nemzetközi jogos védelem erkölcsi megtisztulása. (652.) A Népszövetség alapkérdése az, hogyan kell a védszövetséget a *tisztult önvédelmi morálnak* megfelelően a tiszta békeakarat kifejezéseként átalakítani? (653.) A háborúutáni békeszerződések helyébe becsületes békét és becsületes megértési politikát kell léptetni. (654.) Főfeladat a nemzetközi jogos önvédelem szabályainak kodifikációja. Az önvédelem és a becsületes ellenfél morálja, amelynek közös nevezője az *erőszak mérséklése* (655), a tisztátlan önvédelem, az önvédelmi ürügy kiirtása és a békés megegyezés és ellenőrzés előmozdítása (656) egyetlen posztulátumban, a *jogi tisztesség* követelményében foglalható össze (Rechtsehrlichkeit) (657.).

A könyv erőssége nagy apparátusában, alaposságában, termékeny és eredeti meglátásaiban van. Rendkívül tájékoztató és ezért minden nemzeti irányú békepolitikának fegyvertárul szolgálhat. Kritikájában jó adag igazság van, saját gondolatmenete és érvei azonban sem világodsaknak, sem áttekinthetőknek, sem meggyőzőknek nem mindig nevezhetők. Végeredményben termékenyítőleg, sőt tisztítólag fog hatni óriási és nem mindennapi színvonalú munkateljesítményével. Jelentősége az, hogy végre a nemzeti világnézet súlyát és argumentumait is beledobta — és elsőnek dobta bele — a fenntartás nélküli realisztikus békepolitika serpenyőbe. *Horváth Barna.*

Martin Heidegger: ***Die Selbstbehauptung der deutschen Universität***. Breslau, 1934. 62 1.

Társadalomtudományi szempontból végtelenül érdekes szervezetek az egyetemek, amelyeknek mai alakja hatszáz éves fejlődés folyamán természetes módon alakult ki. Valóságos erődítések, amelyekben a tudományos kutatás és oktatás védelmet talál idegen befolyásokkal szemben. A szervezet azonban csak külső lecsapódása egy szellemnek, amelyen a szabadság és az önkormányzat eszményei uralkodnak.

Mi lesz az önkormányzat szervezetével az étatizmus korában, mi a szabadság szellemével a liberalizmus válsága idején? Az egyetemi oktatás válságával foglalkozó irodalom tengeréből rövidsége ellenére is kiemelkedik M. Heideggernek, a legmaibbnak és legnémetebbnek tartott filozófus professzornak e munkája, amely a szellem megújhodásán munkálkodik.

A szerző hangsúlyozza, hogy amíg kultúrára, tudományra és nemzetre

szükség van, addig szükség van egyetemre is. Az egyetem ugyanis oly magas iskola, amely a tudományból kiindulva és a tudomány által a nemzet sorsának őreit és vezetőit neveli. Nem arra van szükség, hogy az egyetemek eredeti lényegüket elveszítsék, hanem épp ennek a lényegnek fokozotabb megvalósítására.

A szervezet autonómiájának fokozottabb megvalósításáról a szerző csak annyit jegyez meg, hogy az instancia-nélküliséget meg kell szüntetni, az egész szervezetet pedig egységesebbé, középpontibbá kell tenni, hogy visszaélések lehetőségével szemben védelmet nyújtson. Nem pusztán az a cél azonban, hogy régebbi szabályozásokat újabbakkal cseréljünk fel. Kiemeli, hogy száműzni kell azt a szabadságot az egyetemről, amely csak törvénynélküliség, önkény a tettekben, vagy azok elhagyásában, gondtalanság, a felelősséggel való nemtörődés, a hajlamok tetszésszerintisége. Helyébe az egyetlen pozitív, értékes szabadságot: az önfegyelmet kell ültetni.

A szellem nem sterilis elmélet, nem is semmire sem kötelező elmésség, vagy üres éleselméjűség, és nem is az értelem vég nélkül folytatott széttagoló munkája. A tudomány korunkban sok művelőjénél kényelmes, veszélytelen és nyárspolgári foglalkozás lett, ismereteink gyarapítására. Az igazi szellem azonban az egész személyt és a személyek mély közösségét jelenti, folytonos döntést a nagyság akarása és a hanyatlásba való beleegyezés között. A tudományokat a túlságos szétszórtságból és szakokra való széthüvelyezésből vissza kell hozni az egységes világképbe, eleven közelségben az élet hatalmasságaihoz, aminők: természet, történelem, nyelv; nép, erkölcs, állam; költészet, gondolkodás, hit; betegség, őrület, halál; jog gazdaság, technika.

Magukon az egyetemeken múlik, mondja a szerző, hogy akarják-e önmagukat, vagy pedig kitérnek a döntés elől. Azonban elhatározásuktól függ az európai szellem és kultúra sorsa.

Szép, de a megvalósíthat ás szempontjából határozatlan gondolatok ezek. A szerző pl. nem ad felvilágosítást, hogyan gondolja konkrét alakban a tudományok egységes világképbe való egyesítését. Ma minden egyes tudomány oly nagy anyagot ölel fel, hogy a tudományos sokoldalúság csak sokoldalú dilettantizmus lehet. Érdeme a szerzőnek, hogy komoly és nagyvonalú elgondolásokkal ráeszméltet az egyetemi oktatásra vonatkozó legmélyebb problémák és igények tudatára. *Noszlopy László.*

H. Hessell Tiltman: ***Peasant Europe.*** London, Jarrolds. 1934. 282. oldal.

Középeurópai problémákat tárgyaló angol könyvet mindég azzal a szorongó érzéssel nyitok fel, amellyel a gyerek a rugóra járó dobozt: a gonosz ördög fog kiugrani belőle, vagy az ostoba paprikajancsi? Tíz

évvel ezelőtt még az ördög dominált. Az angol könyvek lapjairól az évtizedek munkájával megalapozott, céltudatos, ügyes és borzalmasan sikeres magyarellenes propaganda öltötte nyelvét a magyar olvasóra. A nagy amerikai könyvtárak Magyarországra vonatkozó anyaga mindenütt Scotus Victor műveinek sorozatából állt — ebből táplálkoztak az egyetemi tankönyvek írói és a nagy enciklopédiák minden magyar kérdésben félrevezették olvasóikat. Aki tíz évvel ezelőtt Amerikában hangot próbált adni a magyar igazságnak, fuldokolva érezte, hogy a közönség nem hisz és nem hihet neki, mert amit mond, az ellenkezik minden szaktekintély tanításával. Minden kút meg volt mérgezve.

A húszas évek elején járt itt néhány jószándékú idegen, akik meglátták a magyar tragédiát és többé-kevésbbé sikerült formában írtak róla. Majd megindult, tapogatódzva és eleinte nagyon ügyetlenül, a magyar propaganda. Magunk írtunk keserű kirohanásokat, melyeket külföldön papírkosárba dobtak. Később a tárgyilagos bizonyítás terére léptünk és eltanulva az ellenfél fogásait, külföldi fémjelzéssel ellátott könyveket hoztunk forgalomba.

Szükség van az ilyen könyvekre, mert fel kell venni a harcot, jóllehet a mi szegényes anyagi eszközeinkkel nem tudunk sikeresen versenyezni «győztes» ellenségeink állandó propagandisztikus tevékenységével. Azonban mégsem egyedül a pénz és ügyesség döntenek. Előbb-vagy utóbb előtűnik a meztelen igazság, ami végül is a mi igazunk.

A direkt vagy indirekt magyar támogatással megjelent magyarbarát könyvek lehetnek hasznosak — de a magyar olvasó számára ritkán érdekesek. Azt mondják el, amit mi úgyis jobban tudunk. Annál érdekesebbek azok az immár örvendetesen szaporodó angol könyvek, melyek írói nem tárgyaltak előzetesen az illetékes magyar tényezőkkel, csak körülnéztek és az amit írnak mégis fényes igazolása a magyar álláspontnak.

Ilyen könyv H. Hessell Tiltman könyve, a paraszt Európáról. Ez az iró nem a mi emberünk. Könyve azt az érzést kelti, hogy mikor itt járt, vagy nem került össze a megfelelő emberekkel, vagy ha igen, ezek elmulasztották eléje tárni a magyar ügy legerősebb argumentumait. A magyarsággal szemben hűvös, — itt senki sem tudta vele megszerettetni a népet és országot, mint ahogy azt megtették az ukránok, bulgárok, horvátok és csehek. Nyilván aránylag rövid időt is szánt reánk és így a legérdekesebb olvasmány számunkra nem a Magyarországról szóló fejezet, hanem azok, melyekben az utódállamokról ír.

Hessell Tiltman, kinek nevét a nemzetközi politikai és gazdasági problémákat tárgyaló könyvek sora tette ismertté, ezúttal arra hívja fel a figyelmet, hogy Európa népességének nagyobb fele földművelő és hogy azok az országok, melyekben a népesség zöme paraszt jellegű, zárt vonalban sorakoznak a Fekete tengertől a Balti tengerig. A föld

nagy szerepe a népek életében bizonyos közös jelleget ad nékik — bár elválasztják őket a politikai határok. A roppant kiterjedésű parasztvilágot, mely Nyugateurópát Ázsiától elválasztja, az jellemzi, hogy a kormányok általában keveset törődnek a néppel, gyilkos adóztatást visznek véghez, amihez hozzájárul a mezőgazdasági termékek áresése és sok helyütt a kisebbségek üldözése. — Ezekben az országokban először is megállt az emberi haladás, azután pedig visszafordult az inga és az állapotok lassan visszafejlődnek a középkor irányában. Az elnyomott parasztság mégis ébredezik, követelve emberi és faji jogait. Ezt a processzust gyorsítják azok a gyökerükben elhibázott békediktátumok, melyek egész nagy parasztnemzetektől, p. o. az ukránoktól vagy a horvátoktól megtagadtak minden szabadságot és biztonságot, — másutt pedig, mint például Romániában milliós kisebbségeket szolgáltattak ki akaratuk ellenére és megkérdezésük nélkül, velük szemben száz évvel elmaradott nemzeteknek.

Az író Ausztriából indult útnak — szerinte ez a paraszt országok kapuja. Első állomása az S. H. S. királyság, ahol látnia kell, hogy mit jelent a gyakorlatban a «jugoszláv» egység fikciója. Idézi a St. Germainban kötött béke bevezető szavait: «Miután a volt Osztrák-Magyar Monarchia szerb, horvát és szlovén népei saját szabad akaratukból elhatározták, hogy egyesülnek Szerbiával ... és leszögezi, hogy a horvátoknak szerb uralom alá hajtását, sem ezelőtt, sem azután nem fogadta el a horvátoknak semmiféle reprezentatív testülete. Elmondja, hogy a horvátok kultúrnívója és életstandardja magasan felülmúlja a szerbekét. Valaha kultúrnépekkel való érintkezéshez és relatív függetlenséghez voltak szokva, ma egy terrorisztikus rendőrállam gyilkolja vezéreiket és rettegteti népüket. Keserű iróniával állapítja meg, hogy a horvát nemzetet, mely 1918-ig nagyjából megőrizte nemzeti és politikai szabadságát — minden szabadságtól megfosztották, akarata ellenére idegen igába hajtották és balkáni állapotokba kényszerít ették egy olyan békerendelkezéssel, mely állítólag a népek önrendelkezési jogának alapján jött létre. A szerbek azt állítják, hogy nincs horvát kérdés — az író szerint ötmillió horvát hangoztatja ezt az égető kérdést és Európának válaszolnia kell.

Nagy rokonszenvvel ír Tiltman a fiatal bolgár államról, melyben a parasztok valóban maguk intézik sorsukat. A szegény nemzet nagy áldozatok árán fejleszti iskoláit és lassan de biztosan emeli saját nívójót.

Románia a békeszerződésben megkapott «mindent és még többet». Területe 209 százalékkal növekedett. Azóta «krónikus nemzeti gyomorrontásban szenved». Egy nemzet, mely a korrupciót virágzó iparrá fejlesztette, abszorbeált egész országrészeket, melyek előbb Ausztria, Magyarország és Oroszország kormánya alatt voltak és melyekben az emberek olyan kultúr- és életstandardhoz voltak szokva, ami a régi Regátban ismeretlen volt. Ezeket a románok most elszántan igyekeznek lerántani

saját alacsony nívójukra. Régi tradícióik helyett pedig nem adhatnak nékik sem kultúrát, sem művészetet, sem tudományt, sem jólétet. Meddig fogják ezek a népek tűrni maguk felett a román bocskort? Ne felejtsük el, hogy Európa békéjére nézve éppolyan veszedelmes lehet egy kaszára kapott dühös parasztcsapat, mint egy túlambíciózus nagyhatalom.

Besszarábiában mindenütt pusztulást hozott az új román impérium. «Csak a fényképészek műtermei, a férfiak számára fűzőt készítő boltok és a bordélyházak virágzanak.» Bukovina ukrán népét a román rendőr-állam ellenségként kezeli. Életük minden megnyilvánulásába beleszól és beleavatkozik az állam, különböző rendszabályok elviselhetetlen sokaságával. Még az egyházaknak is bele kell törődniök, hogy Bukovina istenének Carol király a prófétája. A kisebbségek üldözésének oka világos: a legoptimistább román miniszter sem hiszi a lelke mélyén, hogy Románia jelenlegi határai állandóak maradhatnak. A cél tehát, hogy ha eljön az elkerülhetetlen revízió, Románia ne járjon túlságosan rosszul.

Magyarország felosztása — az író szerint ezt most már általában belátják az emberek — tévedés volt, melyet nem is lehet mentegetni. A magyar revizionista propaganda, melyet rátermetten vezet Európa egyik legbüszkébb és legműveltebb nemzete, szállóigévé lett. Ezt az különbözteti meg minden más propagandától, hogy nem egy ambiciózus kormány, de egy egész ebben a gondolatban tökéletesen egységes nemzet áll mögötte. Magyarországon herceg és paraszt egyformán meg van győződve arról, hogy Közép-Európa szenvedéseit az 1919-ben elkövetett gonosztett okozta, mely megbontotta a Dunavölgy gazdasági és politikai egységét! Lehet, hogy vannak magyar parasztok, akik meg vannak elégedve Magyarország jelenlegi határaival — mondja Tiltman — de ő nem talált ilyeneket. Ahánnyal beszélt, mind a határok kérdését tartotta a legfontosabbnak és «igazságot» kívánt. Mindez nem lehet «felülről» inspirált álláspont.

Kérdés, hogy vájjon csakugyan megoldaná-e a magyar paraszt minden baját a revízió. A szerző idegen szeme úgy látja, hogy sok más is kellene hozzá, hogy Magyarország népe boldog legyen. A vámfalak lebontása, újabb és a réginél radikálisabb földreform, hogy mindazok a nincstelenek, akik ma is majdnem feudális viszonyok között élnek, gazdaságilag függetlenek legyenek. A mezőgazdasági termények árának emelkedése és változás a nemzetközi hitelrendszerben.

A magyarok számára azonban a határok kérdése marad mindennek kulcsa. S a szerző, aki beutazta az elvesztett területeket és tudja, hogy mit jelent az, mikor egy nép alacsonyabb kultúrájú nép hatalma alá kerül — legalább is megérti a magyarokat. Kétségtelen, hogy Magyarországon a kultúra nívója minden handicap dacára állandóan emelkedik — míg az elszakított területeken a rossz adminisztráció és nemtörődömség miatt sülyed az életszínvonal. Ha ez úgy hangzik, mintha magyar propa-

ganda lenne — teszi hozzá a szerző — az nem lehet az ő hibája, aki mint pártatlan megfigyelő jegyzi fel, amit szemével látott — csak a kormányoké, melyek súlyosan elmulasztották, hogy gondoskodjanak azokról, akiket a háború hatalmuk alá vetett.

A lengyel parasztság nehéz helyzetéért a fiatal lengyel állam túlzott sovinizmusát teszi felelőssé Tiltman, majd ismerteti Európa «legromantikusabb népét», a negyven milliós ukrán nemzetet, melyet a háború után négy állam osztott fel. A békeszerződések urai nem törődtek ennek a nagy népnek önálló nemzeti élethez való jogával. A szerző szívéhez valamennyi parasztnép közül ez a nemzeti önállóságtól megfosztott ukránság áll legközelebb — és ezt megértjük. De különösen hat a könyv utolsó fejezete — melyben a tárgyilagos szerző Csehszlovákiára pazarolja egész szeretetét, megszűnik tárgyilagos lenni. Míg Jugoszlávia esetében rámutatott, hogy «jugoszláv» ember nincsen — nem akarja észrevenni, hogy «csehszlovák» ember, vidék vagy ház sincsen.

Kétségtelen, ezt el kell ismernünk, hogy a cseh nép kultúrnép. Azt is tudjuk, hogy a Csehszlovákia tartja fenn az utódállamok körül az alkotmányosság legnagyobb látszatát és hogy az angolszász ember ott láthatja a modern, nyugati intézményeket és hallhatja a legszebb demokratikus elveket. De csodáljuk az élesszemű Tiltmant, aki itt nem nézett a felszín alá. Egy szava sincs az ellen, hogy ez az új állam is millió-számra kebelezett be akaratuk ellenére, megkérdezésük nélkül, magyarokat, németeket és tótokat. A tót autonomista törekvéseket igazolja, éppúgy, mint a magyar és a német kisebbségek sorsát. A magyarokról mindössze annyit mond, hogy Csehország kultúrnívója, magasabb mint Szlovákiáé — ami szerinte a cseheket dicséri és a régi magyar kormányokat vádolja. A kitűnő közgazdász itt azt a tévedést követi el, hogy összehasonlít egy földmívelő országrészt egy iparűző országrésszel. Szerinte Csehszlovákia mint állam «sikerült kísérlet». Ott él a világ legokosabb államférfia, Masaryk és ott minden gyönyörű és nagyszerű.

Hiába — a cseh propaganda, mely nem lett szállóigévé mint a magyar, ma is ügyesebben dolgozik, mint mi.

Az utolsó fejezetekben az író ismerteti a gazdasági depresszió hatását a paraszt országokban és a parasztok véleményét saját jövőjükről. Ismét visszatér a békeszerződések bűnére, melyek nem vették tekintetbe azt az Íratlan törvényt, hogy nyugati kultúrájú népeket nem szabad alárendelni keleti népeknek. Európában új «kis entente» van keletkezőben, az elnyomott kisebbségek csendes szövetsége, melynek célja az elnyomóktól való szabadulás.

Milyen lenne Európa új térképe, az igazság szerint való? Tiltman szerint Magyarországnak vissza kellene kapnia «Erdélyből egy jókora darabot» úgy mint Jugoszlávia és Csehszlovákia magyarlakta részeit A szlovákok csak valamiféle dualizmust fognak kívánni cserébe azért,

hogy hűségesek maradjanak Csehszlovákiához — csak egy maroknyi túlzó kíván ennél többet. Horvátország független lenne — Bulgária visszakapná a Dobrudzsát . . .

Nyugateurópa számára a parasztnemzetek egyensúlyba kerülése, virágzása és jóléte, nem veszedelmet jelentene, hanem olyan piacot a gyáripari termékek számára, mely jelentősebb lenne az egész ázsiai piacnál.

Hessell Tiltman könyve becsületes igyekezet a földműves népek problémáinak megrajzolására, annyi tárgyilagossággal, amennyi egy erősen emberszerető és az igazságért hevülő íróembertől kitelik. Ha néha téved — errare humánum est. Mindenesetre kívánatos lenne, hogy akiben annyi képesség és erkölcsi bátorság van, tovább foglalkozzék Közép-Európa nehéz problémáival. Ha jobban megismerné a magyarságot, igen értékes barátot nyernénk benne. *B. I.*

Nikolai Hartmann: ***Das Problem des geistigen Seins.*** Berlin, 1933 W. de Gruyter 482 1.

Hegel vette észre először, hogy minden népnél és korban más-más az objektív szellem. A népek történelmét és korok jellemző vonásait, kultúráját, akkor értjük meg legjobban, ha ismerjük objektív szellemüket, mert ettől függ a nép élete és műveltségének alakulása. A társadalomtan is felismerte, hogy minden állandóbb jellegű embercsoportnak, közösségnek meg van a maga közszelleme. E nélkül a közösség élete el nem képzelhető. *Mac Dongall* (The group mind. Cambridge 1920 és 1927) és az ő nyomán Alfréd Vierkandt (Gesellschaftslehre F. Enke Stuttgart 1921 és 1928) alapvető munkáikban véglegesen biztosítják azt, hogy a csoportszellem nélkülözhetetlen fogalma lett a társadalomtudománynak. Egy csoport embernek, egy közösségnek szellemi életet nem lehet megmagyarázni kizárólag az egyes ember lelki jelenségeiből. Az állandó együttélésből és lelki kölcsönhatás tényéből létrejön egy új dolog a csoportszellem (a group mind), vagy közszellem, és ez a közszellem határozza meg a közösségbe tartozó emberek gondolkozását, érzületét és szellemét. Ez magyarázza meg a felfogásukban, szemlélési módjukban, magatartásukban nyilatkozó egyöntetűséget, szóval a közöttük lévő szellemi életet, nem pedig az egyesek lelki világa. Minél állandóbb jellegű és hosszabb életű a közösség, annál erősebben és önállóbban fejlődött ki közszelleme. A nemzet sok évszázados életre tekint vissza és e szellem alkotása: a nemzeti kultúra kézzelfoghatóan szemlélteti a nemzeti szellem egyénfölötti létét. Ha a nemzeti közösség életét meg akarjuk érteni, elsősorban a nemzeti szellemet kell megismernünk. Ettől függ, mint elsődleges tényezőtől, a többi szellemi jelenség.

A társadalom kutatóitól függetlenül a filozófusok is megvizsgálták

a közszellem sajátosságait. *Dilthey* szellemtörténeti tanulmányai, E. *Spranger, II. Freyer* és *T. Litt* gondos, sőt aprólékos elemzése lassanként eloszlatta e körben még fennálló metafizikai előítéleteket. Majd *M. Scheler* fenomológiai irányú tanulmányai mutatják a szellem új fogalmának használható voltát. Ezen előmunkálatok alapján adta ki *Nikolai Hartmann* itt ismertetett munkáját.

E könyv lehetőleg kerül minden metafizikai spekulációt és csak a szellemi jelenségek gondos, tárgyilagos vizsgálódása alapján kívánja a szubjektív, az objektív és az objektivált szellem jelenségeit leírni. Szigorú pontosság, élesszemű fenomenológiai kutatás jellemzi e munkát, mely a filozófusok és a szociológusok számára tisztázza a szellem alapvető kérdéseit. E könyv gazdag tartalmát a helyszűke miatt nem ismertethetjük, csak a nemzeti szellemre vonatkozó eredményeket állapítjuk meg.

1. A nemzeti szellemnek van önálló léte, sajátos egyéni, évszázados, folyton változó léte. Létezési módja nem hasonlítható a lélekéhez. A lélek egy ember életéhez van hozzákötve, míg a nemzeti szellem egy nemzethez, egy fajhoz. Az egyes ember lelke a nemzeti szellemnek csak egy kis részét tudja felölelni, csak az egyének közössége, a nemzet a szellem egészének hordozója. A szellem nem összege az egyes egyének lelki jellenségeinek, hanem egy új *realitás, önálló élettel rendelkező egész.*

2. A nemzeti szellemnek nincs szubsztanciája, nem is külön álló lény, de van saját léte: *egyénfölötti szellemi összefüggés és egyének lelkében érvényesülő hatások összessége.*

Nem lehet nevezni léleknek, nem beszélhetünk nemzeti lélekről, mert a lélek létezési módjától teljesen különböző létezési osztályba tartozik. Legjellemzőbb sajátossága, hogy *nincsen tudata,* nincs a nemzet tagjain kívül azok fölött álló valamilyen felsőbbrendű lélek létezéséhez kötve. Mégis az egyes szellemi jelenségek mind tudatosak a nemzet különböző tagjaiban. Hiszen létezését annak köszöni, hogy az egyének a hordozói, de nem mint elkülönült egyének, hanem mint a nemzetközös-r ség tagjai.

3. A nemzeti szellemnek ez új létezési módját megértjük, ha N. Hartmann útmutatása szerint áttekintjük a létezés négy fokozatát. Az elsőbe az anyagi világ tartozik, ezt a fizika és kémia magyarázza. A másodikba az élet jelenségei. A harmadikba a lelkiek és a negyedikbe a szellemi jelenség csoport. A szellemieket mindig összezavarják a lelkiekkel. De ezt épp úgy nem szabad tenni, mint ahogy a fizikai és vegytani folyamatokat nem szabad egyfélének venni az élettaniakkal. Igaz, hogy minden életfolyamat egyben fizikai és vegytani jelenség is, és minden szellemi egyben lelki is, de az élet több mint az anyag, és a szellem is több és valami újat képvisel a lélekkel szemben. A szellem a lelkiekkel szemben époly eredeti, különálló új létosztályt alkot, mint az élet az anyaggal szemben. A szellemi világ egy új, szabadabb, változatosabb, magasabb

rendű világ és a többi 3 létfokozat fölé emelkedő egyénfölötti összefüggések egésze. Meg van a maga eredeti birodalma, hol független és *saját külön törvényszerűsége* szabja meg a fejlődés életét. A függetlensége azonban a többi létfokozatoktól való függéssel párosul és azért bizonyos tekintetben a legtünékenyebb és leggyengébb létosztályba tartozik. De mivel van önálló birodalma, hol teljesen szabadon fejlődhetik, azért megszerezheti azt a hatalmat és erőt, amelynek révén a többieken uralkodik. Ha ugyanis a szellem megismeri az alsóbb létosztályok természeti és lelki világ törvényeit, akkor ezekhez alkalmazkodva uralkodni tud azokon és a neki nem kedvező erőket kijátszva a velük ellentétes erőkkel, saját céljai felé törekedhetik és különös érdeke szerint alakítja át a világot. A szellem, mint a legfüggőbb, legtünékenyebb létű realitás, megszerezheti az egész világ felett való uralmat. Erre törekszik is a szellem, mert lényegéhez a szabadság tartozik. Nem szereti a megkötöttséget és akiben csak él a szellem, azokat mind a szabadság, a világ felett való uralom megszerzésére hajtja. A nemzeti szellem is ilyen irányú és ezért lett a nacionalizmus a leghatalmasabb történelmi mozgató erő, és ezért törekszik minden nemzet hatalmi fölényre.

4. A nemzeti szellemnek sajátos létezési módja végre eldönti azt a sokat vitatott kérdést is, vájjon az egyéni vagy az egyetemes iránynak, azaz vájjon az individuális irány, vagy a *Spann-féle* univerzálismus részén van-e az igazság?

A nemzeti szellem létezése valóban megmutatja, hogy az *egész* előbb van, mint az egyén. Az egyes csak belenő a nemzetbe. A nemzeti szellem egyes egyénektől függetlenül él. De viszont a szellemnek nincs az azt hordozó közösségtől független létezése, mert nincs oly felsőbbrendű személyiség, amely a szellem tudatát bírná, csak egyének tudata öleli föl részlegesen a szellem egyes jelenségcsoportjait. Nem egyéni a közszellem, mert csak a lélek az. Egyénfölötti ugyan a szellem, tehát bizonyos tekintetben egyetemes, de mégis csak a nemzetet alkotó egyének tudatában gyökerező. Nem lehet sem az egyéni, sem az egyetemes társadalomtani elméletet elfogadni. A nemzeti szellem létezési módjának fölismerése kibékíti az ellentéteket. Megmutatja, hogy a nemzeti szellem az egyéni tudatműködés és az egyén fölötti szellemi összefüggés sajátos összefonódottságában áll és létük kölcsönösen föltételezi és megalapozza egymást.

5. Az egyéni lélek és nemzeti szellem nem zavarható össze egymással, mert két ellentétes sarok felé irányulnak. Az egyéni lélek képviselője az elkülönülő, szétválasztó, mindenkitől különbözni akaró elvnek. A közszellem az egyöntetűséget, a közösséget, az összekapcsolás, az egység elvét képviseli. A *közszellem a legnagyobb egységesítő hatalom.* A nemzeti egységet leginkább a nemzeti szellem teremtheti meg. Nemzeti szellem nélkül nincs közösség. Ez kapcsolja össze az egyéneket. A nemzeti közös-

ség hordozója a nemzeti szellemnek, de ez egyben a nemzeti közösség előfeltétele, létalapjának megteremtője. Minél tudatosabbá válik a nemzeti szellem és minél fogékonyabbak az egyesek annak hatása iránt, annál jobban érezteti egységesítő, közösséget teremtő hatását.

Lechnitzky Gyula.

Dr. A. B l á h a: *Dnesni krize rodinného zivota.* *(A családi élet mai válsága.)* Brno, 1933. 120 l. A szerző kiadása.

Korunk ez egyik legégetőbb s társadalmi szempontból a legkülönbözőbb viszonylatokat érintő, szélességben és mélységben egyaránt messze elágazó kérdése a szerző (a brünni egyetem tanára) szerint az egész kultúrvilágra kiterjed. Mindenünnen hallatszanak a vészthirdető szavak, Bordeaux, Duprat, Durkheim, Michels, Keyserling, Groves, Mowrer, Russel stb. arra valamennyien és egyöntetűen rámutatnak.

B. megállapítja, hogy a családi élet válsága nem átmeneti, hanem tartós és konstitucionális jellegű, azaz a család szervezetét a maga egészében érinti. Olyan hangok is hallhatók, hogy a válság halálos s hogy a monogamikus család a mai formájában pusztulásra van ítélve. B. azonban nem esik túlzásba; határozottan a monogámia mellett foglal állást, minthogy ez az intézmény felel meg a legjobban az emberiség testi-lelki szükségleteinek, valamint a társadalom és erkölcs magasabb eszményeinek.

A családi élet alapfunkciói a szexuális, gazdasági és lelki szükségletek közös voltában nyilvánulnak. Az utódokat illetőleg a család tevékenysége: a gyermek testi-lelki kifejlődésének megvalósítása, a nevelés révén pedig annak a társas életre való alkalmassá tételével a társadalom folytonosságának biztosítása. A férfi és nő viszonyában a kétféle nemiség csupán ugyanazon faji típus más-más élettani formációját testesíti meg, de ez nem jelenti a nő alsóbbrendűségét, ami azonban nem a teljes egyenlőséget, hanem csak az egyenlőértékűséget foglalja magában.

A családi életkép megváltozásának tünetei a szexuális válságban, a család gazdasági megalapozásának és a lelki-erkölcsi állapotoknak megrázkódtatásaiban vetődnek elénk. A következmények pedig a férjek s a feleségek lázadozásában, másrészt a gyermek s a társadalom jövőjének veszélyeztetésében ütköznek ki.

1. A válság előidézői a szexuális relációk talaján a hygieno-esztétikai gátlások, organikus és pszichikai elemek az általános egészségi állapotok, a kórkülönbség és a nemi frigiditás.

A polygámia és polyandria kényes kérdésének számbeli viszonylatai megbízható statisztikai adatok hiányában alig rögzíthetők meg. De az ilyen irányú kilengések láthatóvá is váló gyakorisága (1. bírói tárgyalások) elegendő ahhoz, hogy ne haladjunk el behunyt szemmel e tények mellett.

Orvosi megállapítás szerint a nő mai magatartása és az ú. n. testkultusza okozója annak, hogy a fehér nő negyvenszázaléka erotikai impotenciában szenved, azaz képtelen megfelelni a nemiség és anyaság normális fiziológiai követelményeinek. Ezek fele pedig gyógyíthatatlanul impotens. Az okok azonban nemcsak testiek — lelki természetűek is. Michels egy igen boldog házasságban élő úriasszony szavait idézi. «A nemi élet számomra teljesen közömbös, kár, hogy nem lehet mellette — harisnyát kötni.[1] Wieth-Kundsen hasonlóképen nyilatkozik: «Aki tudja, hogy milyen gyötrő és megalázó ... a szexuálisan érzéketlen nőkkel való érintkezés, megérti, hogy a trópusokról visszatérő európai férfiak miért részesítik előnyben — ami a szerelmet illeti — a hideg, fehér nővel szemben a maláji, polinéziai avagy japán nőket .... S a fonákságot növeli, ha a fehér nő azt képzeli, hogy éppen ez alapon «magasabb» lény mint a férfi, jóllehet a valóságban defektusos individuum, nemi rokkant.[2]

Az igazság teljességéért azonban fűzzük hozzá, hogy a nő frigiditását előidézheti a férfi tapintatlan eljárása, a női indiszpozíció figyelmen kívül hagyása. Sok férj nem tudja megérteni, hogy a házasság «illeszkedési folyamat» s ennek legelőször is a sexuális élet világában kell megvalósulnia.

A testi-lelki vonzódás a családi tűzhely lakályosságán kívül az asszony rendszeretetén és tisztaságérzetén is múlik. Néha apró jelentéktelenségek tűszúrásain borul fel a családi béke s az ennek nyomán fakadó ridegség is okozója az otthontól való menekülésnek.

2. A családi élet legádázabb rákfenéje, minden nemesebb törekvés elsorvasztója az egész világot megremegtető gazdasági válság. A modern élet gazdasági természete egyébként is felforgatta a család munkaközösségét. A kenyérkeresetet gondja szétszórja a család tagjait s ha a feleség is távol van, a családi otthon üres, elhagyatott éjjeli menedékhellyé válik. A nő ú. n. gazdasági önállósága elfagyasztja a családi otthon melegét s a családiasság fogalmát.

3. A lelki válság kórokozói az erkölcsi és műveltségi eltérések, a vallási s politikai különülések, a szellemi értékelések terén való összhang hiánya; a női emancipáció és a férfi tradicionalizmusa, a közvélemény tévtanai, az individualizmus és hedonizmus filozófiája s általában az Én beteges kultusza.

B. erélyesen védelmezi az erkölcsi értékeket. Megállapításai művének legszebb lapjai. «Az élet legnagyobb művészete és lehető legnagyobb kiteljesedése a bennünk levő kísértések és rablóösztönök felett való uralmunkban rejlik.» (91. 1.) «A legnagyobb felvilágosodás és kultúra mellett sincs más záloga a békés házasságnak, mint a becsületes akarat (95. 1.) Arról van szó, hogy a házastársi együttélés ama filozófia felé irányuljon, amely az anyagi értékeknek elébe helyezi a lelkieket, az individuálisok-

[1] Sittlichkeit in Ziffern. 134 1.
[2] Frauenfrage und Feminismus. 88 1.

nak a szociálisukat ... A család társadalom — kicsinyben; a bajtársiasság, alkalmazkodás, a kooperáció folyamata s így a társadalmi együttélés igazi előkészítője, igazi iskolája legyen. «A házasságot a felelősség eszméjére kell felépíteni.» (103. 1.)

Széles látókör, tárgyilagosság, erős gyakorlati érzékkel párosult mérséklet s tisztult erkölcsi felfogás bontakozik ki B. mindvégig élvezetes, világos előadásából. A mű aránylagos rövidsége mellett sok problémát vet fel, de fogyatékossága, hogy itt-ott elkalandozásokra, ismétlődésekre bukkanunk. *Zachár Emil.*

Coudenhove-Kalergi: ***Stalin és tsa.*** Ford. Dénes B. Kosmos. Év n. (1934.) 68 1.

A páneurópai mozgalom zászlóvivője Pan-Europa (1923) c. munkájában máris megdöbbentő képet rajzolt a kulturális Európa és Oroszország viszonyáról akkor, amikor a vörös állam még nem is látszhatott annyira megszilárdultnak, mint ma. Amidőn már a franciák protekciójával a Nemzetek Szövetségébe is bejutott a vörös világforradalmat hirdető állam, méginkább aktuális a kérdés: hát mi lesz? Hova fog jutni a meghasonlott Európa a barbár egységű, de mégis csak egységes 160 milliós vörös állammal szemben. Coudenhove-Kalergi mélyreható történelmi párhuzamokat egyszerű szavakban rajzol meg: Oroszország ma egyházi állam materialista hittel, hol mechanikus géprész lett az egyes ember egyéni szabadsága megsemmisítésével; példátlan etatizmus tombol a gazdasági élet széles köreiben épúgy, mint a magánlakás szentélyeiben; azaz magánélet immár nincs is ott, ahol a despotizmus, a Stalin és társacég már nem ismer semminő korlátot. Rendőrállam, ötéves terv, imperializmus, a modernizált vörös hadsereg stb. egységes erővel áll szemben «a tervnélküli Európával», — azzal a Nyugattal, amely kulturált, de államai belül-kívül káoszt rejtegetnek, individualizmus és gazdasági anarchia dúl. A szerző szerint «az örvény szélén» állunk. «Mialatt a Nyugat az örök békéről álmodik, a bolsevizmus vallásháborúra készül Európa ellen»; és köztudomású: a vallásháborúk bámulatosan véresek s rombolók.

A szerző komoly mementói a helyzet feltárása után a szellemi, a gazdasági, katonai és politikai védekezés módjaira utalnak. «A bolsevizmus hullámát csak Európa megújulása törheti meg» a «morális zavarodottság» leküzdése által. Világos tudatunkká kell válnia annak, hogy «Európa leírhatatlan katasztrófa előestéjén áll, csak a népvándorláshoz lehet *ezt* hasonlítani . . . Kevés év marad Európának a maga megmentésére, s *Európa alszik».* A szerző szózatát, bár sokszor túloz, senki sem fogja merőben komolytalannak mondani, ki tisztában van Európa mai káoszának gyökereivel. Démoszthenész kiált, ki Makedóniai Fülöp barbár uralma ellen akarja felrázni a sokfejű görögséget s a szó komoly. A kis könyvet el kell olvasni mindenkinek, akinek széles történeti látóköre és történeti

lelkiismerete van. De azt is hozzá kell tennünk, hogy a «Pan-Europa»-féle *politikai és gazdasági* egység nem lehet holmi jogászilag kicirkalmazott szerződésen alapuló tömörülés. Mélyebbről kell szívnia az új európai lelkiismeretnek a tápláló nedveket, a keresztény hitből, morális életstílusa- és életigazságaiból is, egykori politikai erejéből is. Mindenben gazdasági kérdést látni, ez a mai Európa infekciós gócpontja. Individualista önkény és önzés, kényelemszeretet és kendőzött materializmus stb. valóban tárt kapui a szovjet betörésének. És ezzel a problémával szemben nem lesz jó a szkeptikus vállvonogatás álbölcsesége. *k. n.*

G. B o r t o l o t t o : ***Massen u. Führer in der faschistischen Lehre.*** 1933. Német fordítás. Hamburg, 1934. 122 1.

Négy fejezetben ismerteti (Tömeg és vezető. A tan. Az alkotmány. A nemzeti fegyelem) a fasiszta felfogást a tömegek, a vezető, az állam viszonyáról. Jól tagolt írás, mely a hazai és külföldi irodalmat egyformán jól tekintetbe veszi a nélkül, hogy bárminő ponton is mélyre hatolna. Nincs szemléletes képe a mai szociológusok előtt jól feltárult problémáról, szociológiai elemzése felszínes, inkább száraz és bürokratikus problémakezelésre hajlik. Mindamellett gazdag tartalmú, enciklopédikus és tanulságos is a maga egészében s így figyelmet érdemel. Ha azonban arra gondolunk, hogy a szerző *jogászi* problémanézéséhez mégis mennyi *szociológiai* témát fűzött hozzá, örvendünk annyi szociológiai szempontnak is, amennyi itt van előttünk. *d.*

G e o r g e s L a k h o v s k y : ***Le racisme el L'Orchestre Universel.*** Librarie Félix Alcan. Paris. 1934.

Hogy a népek ki ne haljanak, a zsidókkal kell keveredniök, mert ezek nélkül semmi sem virágozhat. — így állítja a szerző — de nem nagyon bizonyítja. A zsidók elűzetése utáni Egyiptom, a zsidókat hasonlókép nem kedvelő II. Fülöp korabeli Spanyolország s a pogromos cárizmus rossz vége ugyanis nem hozható közvetlen oki kapcsolatba ezek antiszemita voltával. S az sem áll, hogy a nagy jövővel biztató népek — a francia-német háború óta egyenletesen fejlődő Franciaországot, a hitlerizmusig szerinte mindjobban népszerűsödött Németországot s Amerikát hozza fel példakép — művészeti, tudományos és gazdasági életük lendületének nagyobb részét a zsidóknak, illetőleg zsidóbarátságuk következményének köszönhetik. Nem kell messzire visszamennünk s a zsidók elűzetése után még elég hosszan élt Egyiptom múltját, meg a zsidókedvelő s eszerint gyöngyéletet élhető Amerika mai sorsát sem szükséges bővebben fejtegetni, hogy belássuk a szerző nézőpontjának meddőségét. Avval az állításával pedig, mely szerint a zsidóság nem faji hanem vallási közösség, nem is vitatkozunk. Erről előbb a magát különálló fajnak tartó zsidóságot kellene a szerzőnek meggyőznie.

Ebből a megfejelt milieuelméletből nem lett volna szabad *könyvet* szerkeszteni. A tudomány felemelt sorompókkal áll minden új előtt s most is azt mondja: tegyük fel, hogy csakugyan nincs zsidó, csupán zsidóhitű kínai, néger, francia, német stb., és hogy az emberváltozatok tényleg a földi meg a kozmikus sugárzás műtermékei. Kérdezzük azonban: hol vannak a szerző perdöntő és könyvetérdemlő bizonyítékai? A zsidóság nagy nép s hogy a hibáiban sem eleve megátalkodott, ennek az Új Szövetség a legszebb bizonyítéka. De ha a krisztusi korbácsütésektől sem okultak, használhatnak-e az ilyen nyaklónélküli dicséretek?

Lakhovsky szellemesen megírt s bár hibás célkitűzés érdekében, de sok ötlettel szerkesztett könyvében, két fontos tétel, két sarkigazság sikkad el. A kevert fajták életképesebb volta s az északi fajelmélet tudományos megalapozásának szükségessége ugyanis kétségtelen. De ki és hogyan döntheti el valaha is ezt a hosszú meg a kerekfejű népek közti vitát, ha a «nemzetközi összhang» helyett ezek mindketten s továbbra is csak a rájuknézve kellemes igazságokat lesznek hajlandók méltányolni?

Fülöp István.

I l l y e f a l v i L a j o s dr.: ***A székesfőváros múltja és jelene grafikus ábrázolásban.*** Budapest székesfőváros egyesítésének hatvanadik évfordulója alkalmából kiadja Budapest székesfőváros Statisztikai Hivatala. (É. n. 1933. XII. 200 lap.)

Mindazt a rengeteg anyagot, amelyet a főváros statisztikai évkönyvei végtelen számoszlopokban évtizedek óta felhalmoztak, a tetszetős grafikai ábrázolás eszközeivel közli ez a retrospektív kiadvány. Illyefalvi igazgató kifejezetten a statisztikai eredmények *népszerűsítése* érdekében határozta el a hatvanéves jubileum alkalmából a fővárosi lakosság életéről évtizedek óta gyűjtött adatoknak ilyen alakban való összefoglalását. De a társadalom életét rendszeresen kutató szakemberek előtt is olyan összefüggéseket deríthet fel a számsorok szemléletessé tételének ez a módja, amelyekre a széteső táblák vizsgálata egyébként őket sem vezette volna rá.

A technikailag is dicséretes kivitelű, világos szerkesztésű grafikonok általában a statisztikai évkönyvek anyagközlésének ismert rendszerét követik, de sok tekintetben bővebbek az évkönyvek anyagánál. Különösen az épület-, lakás- és a népességi viszonyok megvilágításával foglalkozik behatóan a kiadvány, amelyek vizsgálatánál a területi eltérések ábrázolása tár fel sok ismeretlen összefüggést az egyes jelenségek között.

A mű táblázatos anyagot nem tartalmaz, de sajtó alatt van a főváros 60 éves fejlődését statisztikai táblázatokkal bemutató kötet is, amely — mint e kiadvány kiegészítője — több évtizedes múltra visszatekintő adatokkal szolgál majd a részletek iránt érdeklődőknek. *Á*—s.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

NUOVI STUDI Dl DIRITTO, ECONOMIA E POLITICA. Roma, 1934. január—április.

Ugo S p i r i t o : ***Régime Gerarchico.*** (Tekintélyen alapuló vagy rendi kormányrendszer).

A szerző, aki a fasizmus korporatív társadalompolitikai és közgazdasági szemléletének egyik legkiválóbb ismerője, tanulmányában párhuzamot von a történelmi kormányrendszerek két főtípusa, az arisztokrácia és a demokrácia, valamint a hierarchián (tekintélyen, illetőleg rendiségen) alapuló kormányzati rendszer között.

A szerző szerint minden kormányforma alapjában az említett két fő kormányzati típus egyikére vezethető vissza; az arisztokrácia a kormányzás jogát a nemzet kiválóbbjai számára, illetőleg egy kiváltságos, osztály számára tartja fenn, a demokrácia a nép egyetemét kívánja részesíteni a kormányzás jogában. A valóságban azonban nincsen oly kormányforma, amely tisztán arisztokratikusnak vagy demokratikusnak volna nevezhető, hanem a gyakorlati kormányzati rendszerek a nemzet életének különleges adottságait figyelembevéve kénytelenek engedményeket tenni mind az egyik, mint a másik főkormányzati típusnak.

Az arisztokrácia ősi formájában a kormányzás joga egyetlen osztályon, kaszton belül öröklődik. A nép többi rétege ezzel szemben örökre ki van zárva sorsának intézéséből. Így az uralkodó kaszt és a kormányzásból kizárt rétegek között állandó és áthidalhatatlan szakadék támad. Az uralkodó osztály a kormányzatban csupán saját érdekeit tartja szem előtt és az általa kormányzott rétegeket eszközöknek tekinti a kormányzás gyakorlásában. Ez az ősi dualisztikus szakadék jellemez lényegében minden arisztokratikus kormányrendszert, de legpregnánsabban jelentkezik az ókori arisztokráciában, ahol a politikai jogokat élvező kevés számú kiváltságosok mellett áll a minden jogból kirekesztett rabszolga-osztály.

A civilizáció előrehaladásával enyhül ez az ellentét. A modern arisztokratikus kormányrendszerekben a kiválasztottak osztálya az uralkodáshoz való jogát szellemi felsőbbrendűségére alapítja s ezt a jogot egyszersmind az általa kormányzott osztályokkal szemben vállalt kötelességnek tekinti, amelynek gyakorlásában nem csupán a saját osztályérdekeit, hanem a nép egyetemének érdekeit kell szem előtt tartania. A modern

arisztokrácia az antidemokratikus liberalizmus kormányzati eszménye. Ennek a modern arisztokráciának a múlt század folyamán két egymással többé-kevésbbé kapcsolatos faja alakul ki: a gazdasági és a politikai arisztokrácia.

A gazdasági arisztokráciát a kapitalista arisztokráciával azonosítja a szerző és párhuzamot von közte és az ókori ősi dualisztikus arisztokrácia között. A kapitalista arisztokrácia a tőke és a vagyon örökölhetősége folytán egyre zártabb kasztot alkot és a gazdasági életben kizárólagosan uralkodik. Vele szemben áll a proletariátus, amely a gazdasági élet irányításából ki van zárva és csupán eszköz a kapitalizmus céljainak szolgálatában, éppúgy mint az ókori arisztokráciában a rabszolgák társadalma eszköz volt az uralkodó osztály kezében. Az arisztokráciát jellemző szakadás tehát a liberális kapitalizmus társadalmában is feltalálható és ez a szakadék épp oly áthidalhatatlannak tetsző, mint volt az ókor arisztokratikus kormányrendszereiben.

A szerző azonban rávilágít a modern politikai arisztokrácia hibáira és ellentmondásaira is. Ha fel is tesszük, hogy az uralkodó osztály tényleg önzetlenül és az egyetemes érdekeket tartva szem előtt, gyakorolja hatalmát, ez nem szünteti meg közte és a kormányzatból kirekesztettek osztálya között tátongó szakadékot, csupán a modern arisztokratikus kormányrendszerben ez a szakadék erkölcsi természetű. Az arisztokrácia osztályegoizmusát osztálygőg váltja fel, amelyet az uralkodó osztályban az a tudat vált ki, hogy ő a nemzet egyetemes érdekeinek letéteményese. Ezzel a kormányzati céljaiban talán idealista, de gőgös és exkluzív uralkodó csoporttal szemben áll a kormányzottaknak nagy tömege, amely a közügyek intézéséből kényszerűen kirekesztetvén, az állam egyetemes érdekeivel szemben érzéketlenné válik.

Az arisztokrácia legfőbb hibája a szerző szerint az, hogy a köz- és «magán-élet» közé éles elválasztó vonalat von. Egyik oldalon áll a közélet, melyben kizárólag a kiváltságos osztály vehet részt, másik oldalon áll a kormányzatból kirekesztett tömegek «magánélete», amely a köznek és ezzel együtt az államnak a fogalmától különválik, sőt a politikai jogokból kirekesztett ember az államot és a köz fogalmát az uralkodó politikai osztállyal hajlandó azonosítani.

Minden arisztokratikus kormányzat tehát végeredményben a társadalom dualisztikus megosztódásához vezet. Ezt a megosztódást akarja kiküszöbölni a demokrácia az által, hogy a jogegyenlőség elvénél fogva a nemzet, illetőleg a nép minden egyes tagját részesíti a kormányzásban. Minthogy azonban a társadalomban a szellemileg kiválóbbak és képzettebbek kisebbségben vannak, a kormányzatban való részvétel joga pedig minden egyént egyformán illet meg, a demokratikus elvnek keresztülvitele az alacsonyabb kultúrájú tömegek uralmához vezet a szellemileg kiválóbbak felett. A demokráciában tehát a kormányzás irányát a kultúrában alacso-

nyabb fokon álló, de többségben lévő *tömeg* akarata szabja meg s vele szemben áll a kisebbségben lévő szellemi *elit.* A többségi elv tehát, amely a demokratikus kormányzat szükségszerű velejárója, ismét csak a társadalom megosztódását idézi elő. A többségi akarattal szemben áll a kisebbségi akarat, csakhogy míg az arisztokráciában a szellemileg kiválóbbak kényszerítik rá akaratukat a többségre, a demokráciában fordítva. A demokrácia tehát nem szünteti meg az ellentéteket s további nagy hibája, hogy csupán a számszerű többségi akaratot tartva szem előtt, a kevésbbé képzettek kormányzatában vezet és az arisztokrácia utópisztikus politikai ideálja helyett a politikai pártok és klikkek kormányzati dilettantizmusának ad helyet.

A demokrácia politikai ideálja az, hogy mindenki részt vegyen a kormányzásban. Láttuk, hogy ez az ideál a valóságban csupán egy korrekcióval, az ú. n. többségi elvnek közbeiktatásával és a többségi akaratnak az egyetemes nemzeti akarattal való azonosítása útján valósítható meg. A szerző azonban kifejti, hogy a demokratikus kormányrendszerben még csak nem is a többség az, amely kormányoz, mert hiszen, ha a többséget a szellemileg alacsonyabb nívón álló tömegek alkotják, a szellemileg kiválóbb, képzettebb egyének csakhamar kijátszák azt és saját egyéni céljaik szolgálatába állítják a többségi akaratot. A demokrácia tehát végeredményben egyes kiválóbb szellemi képességgel rendelkező egyének uralmát eredményezi.

A történelem egyik legnagyobbszabású kísérlete egy teljes demokratikus kormányzat megvalósítására az orosz szovjet-forradalom volt. Ez egyszersmind legjobb bizonyítéka annak, hogy a demokrácia ideálja, t. i. a tömegek minden egyes tagjának egyenlő részvétele a kormányzásban kivihetetlen, még olyan kormányrendszerben is, amely elvben kifejezetten a legszélesebb rétegek uralmára van alapítva. Az orosz bolsevizmusban nem a proletariátus diktatúrája valósult meg, hanem egy pártnak, a bolsevista pártnak, helyesebben a párt központi direktóriumának diktatúrája a proletariátus felett.

A szerző fejtegetéseit követve arra a következtetésre jutunk, hogy mindaddig, amíg az emberek között az élet kulturális, vagy technikai területén fennálló különbségek teljesen el nem tűnnek, az *elit* felsőbbrendűsége mindenkor érvényesülni fog bármilyen kormányrendszerben és a demokráciának a jogegyenlőségen alapuló kormányzati ideálja csak utópia marad.

Ezek után a fasizmus kormányzati rendszerének elméleti alapjait vizsgálja a szerző. Ez nem illeszthető bele egyik főtípus elgondolásába sem, de nem is kompromisszum az arisztokrácia és demokrácia között, — amint azt a legtöbb gyakorlati kormányrendszernél tapasztaljuk. A fasizmus kormányrendszere eredeti szintézis, amely gyökereiben egyaránt támaszkodik az arisztokrácia és demokrácia alapelveire, de két merőben új elemmel, a tekintély és a rendiség fogalmával bővül.

A fasiszta kormányzati rendszer elismeri a szellemileg felsőbbrendű egyén, az *elit* igényét arra, hogy a kormányzatban fokozott mértékben éreztesse befolyását, á kormányzatban való fokozott részvétel joga azonban nem valamely uralkodó kaszthoz, osztályhoz tartozás alapján illeti meg az egyént, mint az arisztokratikus kormányrendszerben, — hanem ezt a jogot kizárólag személyi tulajdonságai, kiválósága, felsőbbrendűsége és az ennek folytán élvezett *tekintélye* adja meg számára. Ez a rendszer tehát a legnagyobb mértékben elismeri az egyéni képességet és ösztönzően hat az egyéni kezdeményezésre, anélkül azonban, hogy az egyénnek módot adna arra, hogy ambícióit egoisztikus irányban elégítse ki. A fasizmus ugyanis a testületek (korporációk) közvetítésével a nemzet minden tagja számára megadja a képességeinek megfelelő helyet a köz életében, ahol tevékenységével közvetve, vagy közvetlenül hozzájárulhat az államélet irányításához. S ugyancsak a testületek útján minden egyén egy hatalmas, egységes rendszernek, *hierarchiának* a tagja, amelyen belül megvan számára a lehetőség, hogy a végzett munkájához és képességeihez mérten egyre előkelőbb pozíciót vívjon ki magának; ehhez azonban nem a nála csekélyebb képzettségű és képességű tömegek választása, hanem a hierarchia felsőbb fokán állók által gyakorolt szelekció útján jut és az egyén értékelésénél egyedül a közérdek szempontja lehet irányadó. A hierarchián alapuló rendszert a szerző oly lépcsőzethez hasonlítja, amelyen csak egy irányban lehetséges felfelé haladni s ezt az irányt a köz érdeke szabja meg; bármely más, egoisztikus érdek szabta irányban próbálna letérni az egyén, előbbrehaladása a hierarchia korlátaiba ütközik.

Az elmondottakból önként következik az is, hogy ez a rendiségen, vagy tekintélyen alapuló kormányrendszer közelíti meg leginkább a demokrácia eszményét, azt t. i., hogy minden egyén részt vegyen a kormányzatban. A hierarchikus rendszerben nincs oly egyén, aki a kormányzatban való részvétel lehetőségétől el lenne zárva: mindenki részt vehet, sőt mindenkinek részt kell vennie a képességeinek megfelelő helyen a köz életében és a kormányzás munkájában, csupán a kiválóbbak nagyobb mértékben vesznek részt ebben a munkában, mint az alacsonyabb képességgel rendelkező egyének. A jogegyenlőség elve a kormányzatban való részvétel szempontjából tehát elveszti azt a materiális jelleget, amit a demokrácia kölcsönzött neki: már nem azt jelenti többé, hogy minden egyén, képességeire és képzettségére való tekintet nélkül egyformán jogosult szavazatával a számszerű többségi akarat kialakításához és ezzel az államélet irányításához hozzájárulni, hanem azt, hogy minden egyén számára egyenlő lehetőség, illetőleg kötelesség áll fenn a képességeinek megfelelő közérdekű tevékenység elvégzésére.

Urbánszky Andor.

THE SOCIOLOGICAL REVIEW. 1934 ápr.

Karl M a n n h e i m : ***The crisis of culture in the era of mass-democracies and autarchies.*** (A kultúra válsága a tömegdemokráciák és autarchiák korában.)

A kulturális válságoknak természetszerűleg megvannak társadalmi gyökereik. Az értelmiségi réteg szociológiájából kell kiindulni. Ez az elit réteg hivatott a kultúra formáinak megteremtésére (politikai elit, szervező elit, tudományos elit, vallásos elit stb.), a feltörő akarat kiteljesítésére (politika) és az erőfeleslegek szellemi szublimációjára (tudomány, művészet). Hogyan teljesíti e réteg feladatát, az kiválasztódásának és formáinak kedvező feltételeitől függ. A tömegtársadalomban az elit új rétegeknek emelkedésével is növekszik, ami eleinte jó hatású, mert polimorfizmust hoz magával. Később azonban konfúzióhoz vezet. Az elit nagyarányú és túl gyors növekedése lehetetlenné teszi a kiválasztottak kizárólagosságát a vezetésben, pedig erre az ízlés, stílus egy uralkodó elvének kifejlődése és céltudatos terv alkotása szempontjából szükség lenne. (Riegl szerint a tömegtársadalom demokratizálásának nagy része van abban, hogy 1840 óta nincs eredeti stílus s csak a régieken rágódunk.) Bizonytalanság támad az élet filozófiai magyarázatában, az erkölcsi értékelésben, a politikai állásfoglalásban. Ez kihívja a diktatórikus megoldást. A szabadon érvényesülő liberalizmus negatíve kezd hatni s a saját bukását készíti elő. Az elit kiválasztásának három fő alapja: a vér, a vagyon, az egyéni képesség. Arról, hogy a tömegtársadalomban miként valósul meg e szelekció, nem lehet tiszta képünk. Lehet, hogy az egyéni képességek alapján történt kiválasztás gyors változást idéz elő s a kontinuitás megszakadására vezet. A kultúra veszedelmét mégis inkább az egyéni képességek elvének elejtése okozná, ha helyébe a vér, faj vagy más elvi alapú kiválasztás lépne, még pedig demokratikus értelemben, hogy t. i. mindenki kiváltságos. A válság további forrása a kiválasztottak rétegének összetételében beálló változás lehet: autochton és mobil elemeinek aránya megbomlik. A kultúra demokratizálódása így magával hozza lokalizálódását s az ú. n. mozgó elemnek (a keresztény kultúra kezdetén Európában a szerzetesek) kizárása a gazdasági autarchia mellé megteremti a kulturális autarchiát. Ez a dekolonizáció és elidegenedés a római és keresztény kultúrától a törzsvándorlások kora kultúrájának színvonalára süllyeszthet.[1] A kultúra demokratizálása a tudományok elproletarizálódásához vezet. A szellemi pályák túlzsúfoltságának jelentősége nem abban van, hogy a tömeg a szellemi foglalkozást aláértékeli, hanem abban, hogy a kultúra maga száll alá, mert értékelése azoknak az elemek-

[1] Mennyi finomsággal tudja formulázni a szerző a Németországból emigrált zsidó tudósok panaszát és fenyegetését, nem a nemzetközi kultúrcserére, hanem a mobil elem mozgási szabadságára vetve a hangsúlyt. *A szerkesztő.*

nek szociális értékétől függ, melyek teremtik. Az intelligenciának számbeli növekedése minőségi romlását rejti magában; az új rétegek beáramlása meggyengíti, sőt megsemmisíti a régiek asszimiláló képességét. A kiválasztottak felduzzadt rétegében egyre élesebb érdekellentét támad. Ezek az ellentétek a szociális és kulturális tervszerűsítés szükségét hordozzák magukban, pedig az a kultúra egyik legnagyobb veszedelme lehet. A mai helytelen fejlődés talán csak átmeneti állapot. A diktatúra nem tűri a kultúra egyik lényeges feltételét, a kritikát. Valószínű, hogy a tervgazdálkodás nem kerülhető el a kultúra szférájában sem. E helyes tervgazdálkodás nem lehet az élő szervezet elnyomása, hanem csak tervszerű beavatkozás a hibásan működő pontokon. A kulturális szférában sohasem is volt abszolút liberalizmus, az erők szabad érvényesüléséhez mindig tervszerűség kapcsolódott (pl. iskolarendszerünk). A jövőben is csak e kettő összhangja lehet a megoldás.

U. OTT. **D i a n a S p e a r m a n :** ***The psichological background of dictatorship.*** (A diktatúra lélektani alapja.)

Az autokrácia feléledésének két attitűdje van: 1. a hatalmon levő tetteinek elfogadása; 2. a hatalmon levő a lelkesedés tárgya. Hogy emberben valamilyen jótékony erő megtestesülését lássuk, ez a hajlandóság az autokráciára nem kedvező politikai beállítottságú korok írásaiban is fellelhető. (Carlyle.) A hérosz-mithosz is azt bizonyítja, hogy a jótevő hatalmas lény gondolata sok nép lelkében feltámad bajok idején. A modern diktátorok kultusza, úgy látszik, ugyanazon az impulzuson alapszik, mint a görög monarchák, vagy pl. Augustus istenítése, az istenítettben megtestesült jótevő erő imádása. A modern gondolkodással nem fér össze az ember istenítése, de a diktátorokért való lelkesedés impulzusa ugyanaz, ami a régieknél. Bizonyos, hogy az egy hatalmas, erős vezető elve alapvető formája a társadalmi szervezetnek (állatvilágban és emberek közt egyaránt). Freud szerint az ember azért keres védelmet egy erőteljes személyiségben, mert fiatalon, a családban szokta ezt meg. Ez a nézet azonban csak a diktatúra kisebbítésére alkalmas, azonban nem magyarázza meg a demokráciának diktatúrává való változását. E változások okai nemcsak lélektaniak, hanem külső tényezők hatásától is függnek. Válságos helyzetekben a félelem bénító hatása miatt az önbiztosító tendenciák gátlást szenvednek (tájékozatlanság). Ilyenkor megjelenik egy-egy egyéniség, aki alkalmas, vagy annak látszik, a segítésre. Tesz is valamit s ez lesz racionális alapja a hálának. Az autokratikus kormányzás ellen ható tendenciák legyengülnek a fenyegető helyzetben. A politikai impulzus valamely jótett reményében (pl. a rend helyreállítása) irányul a hatalmon levőre; az érzelmi impulzusok nincsenek összekötve ilyen racionális indítékokkal (pl. a diktátor csodálata egy nagy színész vagy sportember mintájára). Minden emberben meg van a vágy a hatalom

elérésére, de csak kevesen elégíthetik ki e vágyukat közvetlenül; közvetve azonban e vágy elérhető a más valaki hatalmának való alávetésében, vagy egy hatalmas egyéniséggel való azonosulásban. A diktátor a nemzet reprezentatív egyéne s az emberek a nemzeti hős hatalma és dicsősége részesének érzik magukat. A diktátor-szimbólum is s mint ilyen körül a legellentétesebb érzelmek összeolvadhatnak (mint pl. a veszélyeztetett zászló körül) személye körül. Másrészt, mint az eszmék megszemélyesítője, magába gyűjti azokat az érzelmeket, melyek az általa szimbolizált eszmékhez fűződnek. *Janson Vilmos.*

L'ESPRIT INTERNATIONAL. 1934. április.

G. D. H. C o 1 e: ***L'avenir du socialisme.*** (A szocializmus jövője.)

A szerző szocializmuson olyan kormányzati rendszert ért, mely köztulajdonon alapszik s mely a termelési forrásokat kezeli, hogy az osztályoktól mentes demokratikus társadalom szükségleteit kielégítse.

Az olasz fasizmus és a német nácizmus ezzel szemben az államhatalmat a kistermelők, tehát egyéni vállalkozások érdekében akarja érvényesíteni a nagytőke ellen. Ezzel egyben a szocializmus ellen is védekezik.

Olaszországban és Németországban tehát elnyomták a szocialista mozgalmat. Azokban az országokban, ahol olasz mintára hatalmas fasista mozgalmak vannak kifejlődőben, a szocialisták nagyrésze a parlamentáris intézmény megerősítésével és alkotmányos alapon akarja reformját keresztülvinni. Ezzel szemben a kisebbségben lévő kommunisták a forradalom szükségességét hangoztatják.

Ha a szocialisták a parlament megbízásából uralomra is tudnának jutni, ez olyan súlyos helyzetet idézne elő, hogy az új szocialista kormánynak speciális hatalomra és jogokra volna szüksége. (PL, hogy a tőke külföldre való menekülését megakadályozza.)

Ez a javaslat azonban a «jobbszárny» szocialistái közül is soknál heves ellenzésre talált. Ebből a szerző azt következteti, hogy ezek tulajdonképpen nem is kívánják komolyan a szocializmus bekövetkezését, vagy csak nagyon sokára s megelégednének a ma fennálló kapitalista társadalom keretén belül eszközölendő nagyobb újításokkal. Ezek nem a szó szoros értelmében vett szocializmus hívei, hanem inkább a XIX. századi radikális reformpárt módosított tradíciójának örökösei. Nagy-Britanniában ez a jobboldali *Labour Party* van uralmon. Franciaországban a parlamenti képviselők nagyobb része radikális. Hogy a szocialisták elég erősek legyenek kormányalakításra, arról szó sincs. Inkább hajlandók koalícióban együttműködni a baloldaliakkal, hogy a fasizmus ellen védekezzenek. Belgiumban az egyetlen ellenzéki párt a szocialisták pártja, melynek közvetlen programmja a gazdasági depressió leküzdése s a belga ipari rendszer restaurálása és nem a szocializmus keresztülvitele.

A szocialista mozgalom válságát mutatja annak több irányra való szakadása, főképpen pedig Olaszországban és Németországban történt teljes elnyomása.

A nemzeti eszme felbuzdulása megbuktatta a weimari kompromisszum elfogadása miatt német ellenesnek bélyegzett szocialista uralmat.

Angliában egyáltalában nem valószínű a fascizmus uralomra jutása, inkább a parlamenti reakció megerősödése. Az újságok nagyítják a munkáspárt uralmában rejlő veszedelmet.

Franciaország jobban ki van téve a politikai agitációnak,, mint Anglia, de zavargó elemeket csak Parisban találunk. A szocializmus nem tudja megnyerni a délvidéki parasztokat, városi kereskedőket és kisiparosokat, akikre az uralmon lévő radikális párt támaszkodik. Így a szocialista párt nem cselekvőképes.

A gazdasági helyzet esetleges további romlása esetén az elégedetlenség a szocialistákat élesebb állásfoglalásra s vezéreik kicserélésére serkentené, aminek reakciója a fascista mozgalom erősödése volna. Hogy melyik rendszer győzne, azt nem lehet tudni. Viszont egy esetleges háború majdnem elkerülhetetlenül a szocializmusra vezetne, vagy legalább is úgy megerősítené a szocialista mozgalmat, hogy ez bukás esetén elseperné a demokratikus országok parlamentáris és más tradicionális intézményeit.

A mostani viszonyok mellett még leghamarább a konzervatív spanyolországban juthat uralomra a szocializmus, mert itt semmi egyezkedés nincs a két szemben álló szélsőség között s a spanyol köztársaságnak rövidesen döntenie kell valamelyik irány mellett. Nehezen maradhat meg mostani egyensúlyi helyzetében.

Végül az Egyesült Államokról is megemlékszik a szerző. Megállapítja, hogy Roosevelt elnök akciójának, mellyel a gazdasági válságon segíteni akar, semmi köze a szocializmushoz, hiszen a privát vállalkozásokat kívánja erősíteni. Ha sikerül a krízist legyőznie, az amerikai kapitalizmus ismét kivonja magát az állami felügyelet alól s erősebb lesz, mint valaha. De még ha nem sikerül is vállalkozása, akkor sem valószínű, hogy itt, hol sohasem volt szocialista mozgalom, a szocializmus uralomra juthasson.

U. OTT:

R. B. M o w a t: ***La crise des elites.*** (Az elit válsága.) R. B. Mowat, a bristoli egyetem tanára arra a veszedelemre mutat rá, melyet az elit számára a véleménynyilvánítás és kritika szabadságának hiánya jelent. A széles néptömeg ezt nem érzi, annál jobban az elit, mert ennek legfőbb életnyilvánulása a kritika s véleményének szabad nyilvánítása. Ezt a szabadságot Európa néhány nagy államában teljesen eltörölték. Ha ez a szabadságkorlátozás a többi államban is elterjed, Európa mostani formájában halálra van ítélve.

Az az elit, mely Európát még a XIX. században is, a demokrácia

századában is kormányozta, eltűnik, ha szabadságában korlátozzák s helyét a fanatikusok, hipokriták és megalkuvók elitje fogja elfoglalni. A parlamentáris demokrácia, mely a szabad megvitatáson és kisebbség meghallgatásán alapszik, a világháború következtében lehanyatlott. Ezzel szemben a tekintélyelvűség megerősödött. Ennek oka abban van, hogy a háború okozta gazdasági válságon és munkanélküliségen a demokratikus kormányok nem tudtak segíteni. A bizalom a diktátorok felé fordult, mert ezek nagy közmunkákkal és más tervekkel ígérték, hogy a munkanélküliségen segíteni fognak. A megszerzett hatalmat aztán a tudomány és technika vívmányainak igénybevételével meg is tudják őrizni.

Az európai elit a fejlődés nyomán a középkorban uralkodó született arisztokrácia örökébe lépett. Ez a szellemi arisztokrácia, melyet műveltség és kritikai tehetség emelt a nép fölé, nemzeti, de egyben kozmopolita szellemű is volt. Három század óta Franciaország foglalja el az első helyet az elit kitermelésében. Míg Németország a szakemberek nevelésében tűnik ki, addig Franciaország olyan szellemi arisztokráciával rendelkezik, melynek kritikai érzéke, világos kifejezésmódja páratlan. A világháborúig tehát Európa legtöbb országában a kritikai szellemű, türelmes, széles látókörű intellektuális osztály volt az uralkodó.

Most azonban néhány államban az erőszak és a számbeli túlsúly uralkodik a politikában a közvélemény helyett.[1] Ez a háború következménye, mert ott szemmel láthatólag még az erkölcsi és szellemi hatalomnál is többet ért a számbeli túlsúly és az erőszak. A világháború öröksége az erőszakban, tudományban és tekintélyben való hit. Ártott a demokráciának a faji kérdés kifejlődése, mert az intolerancia szellemét hozta s ütközik a modern civilizációval. Franciaország, Anglia, Svájc és Amerika lakossága legkevésbbé egységes fajú, talán ezeknél legnagyobb a polgári szabadság és legkevésbbé élénk a fa]i kérdés. Franciának lenni ma egy civilizációhoz való tartozást jelent.

U. OTT: 1934. július.

R. H. G r u t z m a c h e r : ***Le protestantisme et le mouvement religieux en dehors de l'Église en Allemagne.*** (A protestantizmus és az egyházon kívüli vallásos mozgalom Németországban.)

A német lutheránus egyház, mint a múltban is, igazodott az állam politikai fordulatához. Megalakult az egységes «német protestáns egyház», melynek élén a birodalmi püspök áll. Hogy ebben az egyházban milyen szellem fog uralkodni, arra nézve kétféle törekvést látunk. A «régi protestantizmus» névvel illethető irány semmi politikai és nemzeti célt szolgáló változtatást sem hajlandó tenni az egyház dogmáiban. A «német keresztyének» viszont, kik a szocialisták csoportját képviselik, természetesen az egyházat a nemzeti érdek szolgálatába akarják állítani.

[1] A szerző nem veszi észre, hogy a számbeli túlsúly a közvélemény megnyilvánulásával nyeri uralmát, tehát ezek így nem állíthatók szembe egymással. *A szerkesztő.*

A tanulmány második része az egyházon kívül kifejlődött új vallási szektával foglalkozik. Az új német állam hangsúlyozza a vallási türelmet s az egyén lelkiismereti szabadságát vallási téren. Ez az elv kedvez az egyház hatalma alól felszabadult vallási és filozófiai érzés kifejlődésének. Ez az érzés nyilvánul meg főleg a «német vallás» mozgalmában, amely a sémi fajban gyökerező ázsiai szellemű kereszténység helyett az északi fajtól származó vallási eszméket és érzelmeket keresi. Ezzel olyan külön nemzeti vallást kíván alapítani, amilyen általában az ókorban volt elterjedve s mely az egyes népeknél azok legmélyebb metafizikai érzelmeit juttatja kifejezésre. Ez a vallás tehát az északi sarkcsillag vezetésével keresi a németség üdvét, melyet a déli és keleti csillagok nem hoztak meg neki. (Ernst Bergmann: L'Église nationale allemande.)

Hermann Wirth professzor tanulmányozta az északi népek ősi vallási kultuszait s ezekben egy primitív monotheizmus tanúbizonyságát látta, mely főleg egy Megmentő személyében nyilatkozik. Ez a Megmentő azonban nem Megváltó s nem közvetítő ember és Isten között. Mások az Edda-dalokban és régi eposzokban szereplő ősi germán vallás isteneszméinek feleleventésével próbálkoznak, de az új német vallási mozgalom vezető egyéniségei határozottan ellene vannak ennek a «Wotan-kultusznak.»

Végül az új német vallás alapeszméit sokan a középkori és újabbkori történelem azon egyéniségeinek tanításában keresik, akik megértették és kielégítették a német lélek vallási szükségleteit. Így Eckehart, Tauler, Luther, Jacob Boehme, Angelus-Silesius, Kant, Goethe, Fichte, Lagarde, Nietzsche. Ezen az alapon állította össze Bergmann a következő formulákat: «Hiszek a tisztán isteni természetben, mely bennem és kívülem van (Goethe); — az erkölcsi törvényben, mely bennem van (Kant); — hitem hatalmában, mely ugyanaz, mint maga Isten. (Luther)».

A múlt év nyarán Eisenachban összeült két kongresszus nem tudta megalkotni a «német nemzeti egyházat», csak a (oiémet vallásmozgalom cselekvő csoportját.»

Nem tartja a szerző valószínűnek, hogy ebből a mozgalomból egy harmadik vallásfelekezet fejlődnék ki, jelentősége inkább csak abban van, hogy ma is megőrzi az egyházon kívül álló vallás egy típusát. Képzelhetőnek tartja a szerző, hogy Németországban fennmarad egy olyan vallási attitűd, amely mintegy a Goethe fausti kereszténységének felel meg.

U. OTT: 1934. október.

Nicholas Murray Butler: ***Les attaques contre le libéralisme.*** (A liberalizmus elleni támadások.)

E tanulmány Nicholas Murray Butlernek[1] 1934 szeptember 2-án a southamptoni Parish Art Museum-ban tartott előadása.

[1] Folyóiratunk múlt számában közölt ankétünk után érdekes olvasni a new-yorki Columbia egyetem elnökének ugyan e tárgyú tanulmányát. *A szerkesztő.*

Századokig tartott, amíg a szabadságot definiálták s a társadalmi és politikai szervezet és cselekvés alapelveként bevezették. S most, mikor már legyőzte a despoták és oligarchák zsarnokoskodását, újabb kényszer állja útját szabad fejlődésének. E kényszerrel szemben a szabadságnak nem az erőszakra, hanem a maga erkölcsi alapelveire kell támaszkodnia. A radikálisok nem liberálisok, mert szinte kivétel nélkül mind a kényszer hívei egy vagy más formában. Sajnos, a szabad intézmények nem hozták meg mindazokat a jótéteményeket, amelyeket tőlük vártak, de ennek oka az emberi természet tökéletlenségében van. Már Napóleon megmondta, hogy «ha azt akarnók, hogy egy nép igazán szabad legyen, akkor a kormányzottaknak csupa erényes embereknek s a kormányzóinak isteneknek kellene lenniök.»

A szabadság evangéliuma tehát egy állandóan javuló emberiséget tételez fel, amely mindig intelligensebb és önérdektől mentesebb és a közszellem iránt fogékonyabb lesz. Gazdasági téren támadják a szabadságot a leghevesebben, összetévesztik az igazi polgári, gazdasági és politikai szabadság tanait az egyéni nyereségvágy korlátlan kielégítésével («laissez faire»), holott ez a szabadság egyik legnagyobb ellensége.

Az ókori Görögországban a város-állam alkotta a politikai egységet. Kétezer év óta a nemzet az ideális politikai egység. Most a politikai organizáció új korszaka következik. Azokat a bölcs és fontos elveket kell a mai politikai és gazdasági világra alkalmazni, amelyek Hamiltont és Madisont és Bismarckot is vezették: Közös intézés és közös felelősség mindazokban a dolgokban, amelyek minden nemzetre vonatkoznak és külön intézmény és külön felelősség a nemzetek belső ügyeiben. Olyan nemzeti szövetséget kell létrehozni, melynek tagjai egymást polgártársaknak tekintik s nem irigykedve és felfegyverkezve állnak egymással szemben, mint a Népszövetség tagjai. Az igazi szabadság uralma alatt az egyénnek gondolat-, szólás-, gyülekezés- és vallásszabadságán kívül a könnyű kenyérkeresetre is igénye van.

Úgy látja a szerző, hogy az emberiségnek rövidesen választania kell a liberalizmus, vagy egy diktatórikus elven épülő társadalmi berendezés között. *Szombatfalvy Nóra.*

REVUE INTERNATIONALE DE SOCIOLOGIE. 1934. V. VI.

G e o r g e s H o s t e l e t : ***Un projet d'organisation des cours dans les écoles des sciences politiques et sociales.*** (Tervezet a politikai és társadalomtudományi iskolák megszervezésére.)

A szerző tervezete készítésénél abból indul ki, hogy az egyes tudományok négy kategóriában tárgyalhatók. A tényeket leíró, elemző, összetevő és egybevető kategóriákban. Ennek kell érvényesülni a társadalmi tudományok oktatásánál is. Egy társadalomtudományi és politikai főiskola három szakosztályra volna tagolandó: 1. társadalomtudományi, 2. politikai és 3. gazdaságtudományi osztályra. Mindegyik szakosztály 4 évfolyamos, azonban az első évfolyam közös volna mind a

három szakosztály részére. Ez az első évfolyam előkészítő év, amelyen leíró kategória szerint tanulják a történelmet, mű- és nyelvtörténelmet, lélektant, erkölcstant, néprajzot, gazdasági földrajzot, emberföldrajzot, a társadalmi morfológiát, a társadalmi eszmék történetét, a szociológia alapelemeit, logikát és a társadalom tanulmányozásába való bevezetést. A heti óraszám 18 volna.

A második évfolyam a szociális tények elemző ismeretét nyújtja. A harmadik év a szintetikus, összetevő tárgyalásé, míg a negyedik év a doktorátus éve az összehasonlító és elmélyítő tanulmányoknak szenteltetik. Az év végén a jelöltek disszertációt nyújtanak be és szóbeli szigorlatot tesznek, amely négy tárgykörből választható: pénzügytanból, társadalomtanból, közigazgatástanból, vagy gyarmatügyi ismeretekből.

Az alábbiakban közöljük a szerző tanítástervét, amint azt a *szociológiai szakosztály* 2—4 évfolyama hallgatói számára kidolgozta. A zárójelbe tett szám a heti óraszámot mutatja.

II. évfolyam. Elemző társadalomtudomány. Tárgyak: államtudomány (3), a politikai elméletek története (1), közgazdaságtan (3), a gazdaságtani elméletek története (2), a vallások tudománya (3), a vallások története (1), antropológia (1), a büntetőjog alapelve (1), a statisztikai módszer és alkalmazása (1), a tudományok módszertana (2). összesen heti 18 óra.

III. *évfolyam.* Szintetikus társadalomtudomány. Tárgyak: az otthon szociológiája (1), a kezdetleges népek szociológiája (2), erkölcsi és vallási szociológia (2), társadalmi lélektan (2), rendszeres szociológia (2), nyelvtörténet, vagy műtörténet (1), jogtörténet (1), a gyarmatosítások története (1), gyarmatigazgatás (1), közgazdaságtan (1), a statisztika alkalmazása és statisztikai gyakorlatok (2), a szociológiai módszertan alkalmazása és módszertani gyakorlata (2). összesen heti 18 órában.

A *doktorátust előkészítő negyedik évfolyam.* Tárgyak: összehasonlító szociológia és társadalomtudomány (politikai intézmények) (2), az értékek szociológiája (1), társadalombölcselet (2). A tanulmányok elmélyítésére: erkölcsi és vallási kérdések (2), gazdasági kérdések (2), társadalmi kérdések (1). összesen heti 10 óra.

A politikai és társadalomtudományi oktatás mai állapotáról írva a szerző a brüszeli l'école des sciences politiques et sociales-ban találta meg az elgondolásával leginkább egyező tanítási rendszert. Az egyetemeken a jogi karok által nyújtott politikai és társadalomtudományi ismeretek felsőbb szociológiai kiképzésre nem elegendők. *Rácz Imre.*

SOCIOLOGICKA REVUE: 1933. avril.

B e c k e r Howard: ***Historicka sociologie.*** (A történelmi szociológia.

A szerző a northamptoni Smith College tárnára s a Masaryk nevét viselő cseh szociológiai szeminárium, illetőleg a cseh társadalomtudományi szemle állandó munkatársa.

Szóvá teszi, hogy igen sok amerikai szociológus egy füst alatt beszél a történelmi szociológiáról és a szociológia történelméről. A két szempont összevegyítése komoly eltévelyedéseket okoz, viszont az elfogulatlan vizsgálódás kihüvelyezheti a szociális fejlődés elméletei és a szociális elméletek fejlődése között felmerülő összefüggéseket és párhuzamosságokat.

A szerző a történelmi szociológia fogalmát igyekszik tisztázni. A szociológiai elmélet történelmi jellegű. Elhatárolandó az etnográfiától és etnológiától. Feladata a társadalmi folyamatokban érvényesülő általános irányok meghatározása, továbbá a kultúra fejlődésének avagy a «történelmi folyamat»-nak, mint egésznek vizsgálata. A történelmi, kulturális és szociális fejlődés fokozatainak megjelölése, a társadalom (család, állam) eredetének tanulmánya. Az ősalakulatok, továbbá a konvergencia és diffúzió problémája a ritmusokban, fejlődési típusokban, a periódusos sorozatokban jelentkező törvényszerűségek és ismétlődések megrögzítése. Külön kiemeli Max Weber ideál-típusos módszerét, amely egyrészről megvédte őt a történelem szélsőségeinek szakadékába való zuhanástól, másrészről olyan analitikus összehasonlító szempontokat nyitott számára, amelyek a történelmi képletek szociológiai értelmezését lehetővé tették.

A jelenre való utalások a társadalmi mozzanatoknak csak igen korlátolt körét takarják, ezért a szociális folyamatok feltételeinek a jelen alapján való magyarázata sohasem nyújt elegendő alapot az ellenőrzés számára. Szükség van tehát vagy egy közelebbről meg nem határozott jövő verifikálására avagy a múltban keresendők olyan jelenségek, amelyek az összehasonlításra és általánosításra alkalmas mozzanatokról tanúskodnak.

A történelmi és a szisztematikus szociológia egymást előnyösen kiegészítő tudomány: ama problémák nélkül, amelyek felvetése az utóbbi tanulmányoknak köszönhető, az előbbi kivezető irány nélkül szűkölködő útvesztővé válnék s megfordítva a szisztematikus szociológia történelmi válfaja nélkül az üres szavakkal való bűvészkedéssé sülyedne.

Minthogy ma az amerikai szociológusoknál nem található meg eme kiegészítő funkciók szempontjainak összeegyeztetése és összhangja, a történelmi szociológia terén szembeötlő és ártalmas ellentmondások vetődnek fel. Ugyanis a ritmusok, ciklusok stb. tanulmányozásánál a szükséges adatok kiválogatását illetőleg hajlandók megelégedni a jelennel avagy legföljebb a közelmúlttal. Ez a hiányosság az amerikai szellem általános jellegű ahisztorizmusának tulajdonítható, de talán nagyobb mértékben annak, hogy könnyebb és érdekkeltőbb felsorakoztatni a jelen mint a múlt korszak adatait és hogy kényelmesebb szemlélődni «sub specie aevi nostri.»

A tanulmány érdekessége abban rejlik, hogy tárgyilagos hangú amerikai író tollából nyerjük az amerikai szociológia ahisztorikus jellemének megállapítását. *Zachár Emil.*

BEKÜLDÖTT MUNKÁK.

R. Ábrahám: A modern szocializmus elmélete. Fordította: Mónus Illés. Budapest, Népszava kiad, 1934. 149 1.

Békés vármegye törvényhatósági iskolánkívüli népművelési bizottságának Évkönyve. 1934. Szerkesztette: *Tantó József,* Békés vármegye népművelési titkára. Gyula, 1934. 143 1.

Dr. ifj. Bibó István: A szankciók kérdése a nemzetközi jogban. Szeged, 1934. 50 1.

Anthony Boder: Rural analysis. Budapest, 1934. 15 1.

Dékány István: Mit köszönhet a mai társadalompolitika és szociológia a görögöknek? Budapest, Parthenon VIII, 1934. 12 1.

Dr. Egyed István: Az országgyűlés két háza ellentéteinek kiegyenlítése. Budapest, Franklin, 1934. 14 1.

Dr. Elekes Dezső: A Dunavölgyi Kérdőjel. Budapest, 1934. 308 1.

M. kir. Központi Statisztikai Hivatal: A magyar főiskolai hallgatók statisztikája az 1932—33. tanévben. Budapest, 1934. 47 1.

Dr. Gortvay György: A közegészségügy reformjának irányelvei. Budapest, 1934. 11 1.

A magyar királyi Iparfelügyelők tevékenysége az 1932. évben. Budapest, 1933. 166 1.

Ugyanaz az 1933. évben. Budapest, 1934. 139 1.

Jánosi József S. J.: Világnézeti típuskutatás és filozófiai megalapozása. Budapest, 1934. 96 1.

Kiss István: A szolidarizmusra való nevelés. Szeged, 1934. 11 1.

Kovrig Béla: Fasizmus—Hitlerizmus. Budapest, 1934. 115 1.

Ledermann László: A japán ipari probléma. Budapest, 1934-38 1.

Magyary Zoltán: A magyar közigazgatástudományi intézet. Budapest, 1934. 189 1.

Marót Károly: A latin és az egyetemi tanulmányok. Budapest, Parthenon VIII., 1934. 10 1.

Marót Károly: Hornyánszky Gyula. Budapest, 1934. 27 1.

Dr. Móricz Miklós: Budapest társadalomrajza. Budapest, 1934. 72 1.

Dr. Ofner Jenő: Van-e kiút a világválságból? Budapest, Eggenberger, 1934. 24 1.

Ráttkay R. Kálmán: Modern országépítés. Átfogó magyar terv. Budapest, 1933. 96 1.

Ráttkay R. Kálmán: A szovjet-tervgazdaság mai állása. Budapest, 1933. 109 1.

Dr. Révész Imre: A Debrecen—Egervölgyi Hitvallás és a Tridentinum. Budapest, 1934. 45 1.

Róbert Antal: Új világ küszöbén. Budapest, 1934. 64 1.

Dr. Rudolf Rudai: Über Staatslehre und Staat. Budapest, 1934. 198 1.

Rudas Béla: A társadalomgazdaságtan alapelemei. Budapest, 1934. 49 1.

Dr. Schneller Károly: Kriminalitásunk alakulása terület szerint. Miskolc, 1934. 23 1.

Széll József: Új élet a romok helyén. Budapest, 1934. 106 1.

Dr. Takács Imre: A magyar gazdasági munkásbiztosítás története. Budapest, 1934. 46 1.

Dr. Takács Imre: A «Harmadik birodalom» telepítési politikája. Budapest, 1934. 9 1.

Dr. Takács Imre: Az agrárolló nyílása és a valutareform. Különlenyomat a Magyar Gazdák Szemléje 1934. évi III. füzetéből.

Dr. Árpad Török: Volksgemeinschaft als Rechtsidee. Különlenyomat a «Nation und Staat» 1934. évi VII. füzetéből.

Dr. Urbánszky Andor: Kollektív gondolat és munkavédelem a fasizmusban. Kecskemét, 1934. 23 1.

A MAGYAR NEMZETI LÉLEK VÍVÓDÁSAI.

«Vagy lesz új értelmük a magyar igéknek,
Vagy marad régiben a bús, magyar élet.»

Ady.

Minden öntudatra ébredt nép a maga sajátos különlétét, mély élményként értéknek tudja, igyekszik azt a maga tisztaságában megőrizni s másokkal, az idegennel, az ellenséggel szemben megvédeni. E célból számba veszi saját erejét, mérlegeli a fenyegető veszélyeket, kikérdezi a múltat s fürkészi a jövőt. Keresi létének célját és értelmét. Ezen gondolatok, törekvések s a kísérő érzelmek egymással való kapcsolódásának, tudatos és tudatalatti küzdelemnek eredője a nemzeti lélek.

A nemzeti lélek alapélménye tehát a népi különlét semmivel sem pótolhatóan értékes volta s annak veszélyezettsége térben és időben. Ezért az önmeghatározásra és teljes kifejlődésre törő nép legjobb életfeltételeit keresi. Eszköze: az idegen korlátozástól minél inkább mentes, a teljes szuverenitás illúziója szerint cselekvő állam — vagy annak hatalmában való, az önmeghatározás bizonyos mértékét legalább lehetővé tevő részesedés. Mindez együtt: a nemzetnek saját létproblémáira irányuló lelki élete, ha nemzet alatt a politikai önmeghatározás belső és külső feltételeivel rendelkező népet értem; ha úgy tetszik: politizáló néplélek. Alakítói és egyben részesei a politikus, a politikai élet jelenségeit figyelemmel kísérő és bíráló közíró, a történész, népe jövőjéért aggódó vagy annak múltján elmerengő költő, a politikai jogait tudatosan gyakorló nemzettag éppen úgy, mint az a magyar földmíves, aki öngyilkos lesz, mert lelke nem bírja el a Délvidék magyarjainak szenvedéseit: tehát a népi társadalom minden olyan tagja, aki már népe politikai jó vagy balsorsát a magáénak érzi. Ennek az érzésnek jelenléte teszi a néptagot nemzetivé, még akkor is, ha alkotmányos jogai nincsenek, vagy azok gyakorlását bármilyen ok gátolja. A magyar nép jövőjéért aggódó és küzdő, kisebbségi sorsban élő magyarban pld. nem a magyar néplélek, hanem a magyar nemzeti lélek munkálkodik. Az egyesek lelki tényei következtében kialakuló nemzeti lélek a maga részéről ismét visszahat a nemzeti közösség tagjaira, a környezet, azaz a hatásközelségben levő mások lelkiségén és a nemzeti kultúra termékein keresztül.

A következőkben a magyar nemzeti lélekről lesz szó, nem annak

időtől független, jellemző tulajdonságairól, hanem jelenéről. Mint minden nemzeti társadalomban, — oly társadalomban, amely a nemzeti szempontok szuverenitása alatt áll — úgy a magyarban is természetszerűleg a nemzeti élmény átélésének mélysége más és más lesz egyénenként. Helyesebbnek látszana talán, ha azt mondanám, hogy ez élmény intenzitását első sorban és főképpen a társadalmi helyzet determinálja: osztály, vagyoni erő, felekezet. Valóban ez nagy mértékben így van ma is még, de ez a megállapítás sokkal inkább vonatkozik az élmény tudatosságára. Nemzeti érzés és nemzeti öntudat egy nép politikai önmeghatározásának belső feltételei, melyeket a külső feltételek mellett s hordozóit a külső feltételekkel diszponálok miatt sokáig elhanyagolt elmélet és gyakorlat egyaránt.

Vizsgálatunk Csonka-Magyarország középosztályának arra a csoportjára korlátozódik, amelyik mint politikai elit a magyarság számára, ideálizmussal új utakat keres, mert hiszen problémáink nyilvánvalóan az ő lelkükben élnek legnagyobb tudatossággal.

Amint ennek a léleknek analízise bizonyítani fogja, a fájdalmas és megoldhatatlannak látszó antinómiák egész sora él e valóban szűk körre szorított csoportban is — s nyilvánvaló, hogy ez ellentmondások a nemzeti életet kevéssé tudatosan élőknél a teljes tájékozatlanság, eligazodni nem tudás, csüggedés és nyugtalanság érzéseit váltják ki. A magyar nemzeti léleknek elemzésével tudatosítani akarjuk ezeket az ellentmondásokat éspedig nem aprólékos leltár felvételével, hanem az ütköző alaptények megvilágításában.

I.

Ortega y Gasset írja, hogy Európa minden új nemzedékében tovább fejlődik a lelkek egyformasága.[1] A különböző népek lelki struktúrája egyre hasonlóbbá lesz és azonos tartalmak felé irányul. Vallás, tudomány jog, társadalmi értékek: minden nemzetet közösen érdeklő dolgok s «ha ma szellemi tulajdonunknak, elméleteknek, normáknak, kívánságoknak és megsejtéseknek mérlegét felállítanánk, úgy kiderülne, hogy azok nagy része nem külön hazánknak, hanem a közös európai fundusnak tulajdona.» És Európa nyugtalansága van minden nemzet zaklatott lelkében. Nem lehet csodálni tehát, ha a vergődő és tanulni akaró magyar politikai vezető réteg is ösztönösen a fejlődés iramában őt megelőző államok felé fordul új eszményekért.

A bolsevizmus eszmerendszerének minden tapasztalati értékesítése lehetetlen számára, mert lelke az egész komplexumot elhárítja magától. De megtanulta belőle, hogy egy elszánt és jól megszervezett kisebbség magához ragadhatja és teljesen hatalmában tudja tartani az állami szervezetet. Következésképp a polgári társadalomnak is szervezettnek kell ennie, hogy bármilyen felfordulás esetén, ha az állami rend csődöt mond,

ő vegye át az uralmat és ne pedig a szervezkedés tudományában eddig több előképzettséggel és gyakorlattal rendelkező forradalmi elem.

Ami a bolsevizmusból egyébként még nemzeti célkitűzésű politikai elgondolások számára alkalmazható és hasznosítható volt, azt régen átvette a fasizmus és feldolgozta gyakorlatában a nemzeti szocializmus.

A bolsevizmus gyakorlatának van azonban egy oly alapvetően jellemző vonása, mely rendkívül tanulságos, a magyar problémák erősen komplex volta miatt is, nehéz feladatok előtt álló politikai elit számára. És pedig az, hogy minden egysíkú kormányzati probléma megoldható, azonban ez a monománia komoly, esetleg pótolhatatlan értékek feláldozását jelenti. A bolsevizmus például, amely saját uralmának fenntartásán kívül más célt nem ismert, teljes mértékben könyörtelen volt minden olyan más célszemponttal szemben, amelyre tekintettel kell lenniök a felelős vezetőknek más kormányzati rendszerekben: nem törődött sem az orosz nép, sem a kultúra, sem a gazdasági élet pusztulásaival, sem pedig külpolitikai hatóerejének csökkenésével. Megtehette, mert hatalmas népi és gazdasági erőtartalékok álltak rendelkezésére. — Ezzel szemben ilyen tartalékokkal nem rendelkező kis nemzetek minden ténykedésüknél tekintettel vannak az összes védendő érdekekre s — innen az «egysíkú» megoldások lehetetlensége, illetőleg veszélyessége számukra.

A fasizmus már sokkal több eszmét adott, de ezek hatása is még inkább racionális síkon mutatkozott és nem volt érzelmileg színezett. Sem a nemzeti öntudat, sem az államigenlés nem volt újdonság a magyar nemzeti lélek számára. — A politikai elitnek, a társadalmi elit fölé való helyezése, az a tény, hogy semminemű társadalmi pozíció, nagy vagyon, vagy származás nem jelenti a legkisebb jogcímet sem arra, hogy a fascista államban valaki vezetőszerephez jusson, — a fascista államban a vezetők az összes társadalmi rétegekből kiválasztott legaktívabb, diszponálni leginkább tudó, a fascista államot leginkább megvédeni tudó elemek,[1]— olyan példa, amelynek hatását politikai és társadalmi életünkben nehezen lehetne kimutatni.

A nemzeti szocializmus ideológiája sokkal elevenebben él Magyarországon. Ha kísérletképpen több átlagos politikai műveltséggel rendelkező embertől azt kérdeznénk, hogy sorolják fel azokat a szavakat (fogalmakat), amelyeket belőlük a nemzeti szocializmus szó említése kivált, úgy — nem túlozunk, ha a kísérlet megejtése nélkül, válaszukat fogalmi síkra vetítve — a következő sort állítjuk össze: fanatikus hit; marsolás a III. Birodalom felé; fiatalok uralma; német diaszpóra védelme és értékké emelése; a német nép, a tiszta faj védelme; a német faj felsőbbrendű volta; a németség missziója; a burzsoa-életeszmény megtagadása; szolgálat zárt sorokban; társadalmi militarizmus; antiszemitizmus; küzdelem a keresztény egyházakkal; a bolsevizmus legyűrése; a szakértelem fontosságának tagadása; a kritikai szellem üldözése; «Können und nicht

Wissen», nevelés és nem tanítás; aktivizmus, fegyelem; parasztság és a falu kultusza; stb., stb. A sorrend természetesen egyénenként nagyon változna, épúgy, mint az egyes szavak érzelmi hangsúlya is.

Íme egy könnyen ellenőrizhető példa arra, hogy a német kultúrhatás mily erős és politikai eszmék is mennyivel könnyebben jutnak el hozzánk Németországból, mint más nyugati államokból. A különböző nemzetek közötti kultúrhatás problémája foglalkoztatta a szociológusokat, elsősorban Tarde-ot, akinek alaptétele tudvalevőleg az utánzás fogalma. Az ő gondolatmenetébe kapcsolódott Trubeczkoj,[2] amidőn az orosz kultúrát, a román-germán «ragadozó» kultúra hatásától féltve, kidolgozta azt a tételét, hogy az ilyen kulturális hatás eredményességének egyik eléggé nem hangsúlyozható előfeltétele, hogy az átvevő nemzet tagjai között nagy számmal legyenek a hatást gyakorló népből származó elemek. De ugyanő kiemeli azt is, hogy nem lehetséges idegen lelkiségből, idegen talajon, más körülmények között nőtt intézményeknek eredményes , áttelepítése. (A mondottakból következik a nemzeti szocialista eszmékkel és intézményekkel szemben az éber kritika kötelezettsége.)

Mi volt ebben a három politikai eszmerendszerben, amelyet Nyugat kinált, a közös vonás? A már idézett Trubeczkoj[3] közös gyűjtőnévvel nevezte ezeket a kormányformákat ideokráciának. Az ő eszmemenete szerint a demokráciának legfőbb törekvése az, hogy a kormányzati tevékenység minden megjelenési formájában mentes legyen a politikai ideológiák gyanújától; súlyos vádnak érzi, ha ennek ellenkezőjével gyanúsítják; törekvése az objektív jogrend megalkotása. Benne minden párt a saját maga eszméi és meggyőződése szerint igyekszik irányítani az állam fejlődését és nincs egy egységes, mindenkire kötelező erővel kiterjeszkedő politikai érzület. Az ideokrácia kiválasztási elve *egy* bizonyos érzülethez való ragaszkodás, meghatározott eszmékhez való hűség, épúgy, amikép a kor szerint szelektál a gerontokrácia, a leszármazás szerint az arisztokrácia, vagy ahogy a demokrácia igyekszik kiválasztani vezetőjéül azokat, akik a nép érdekében eredményes munkát fejtettek ki. Az ideokrácia a kötelező politikai érzületet, az állami és társadalmi élet minden tevékenységébe beviszi, azokat az embereket igyekszik mindenüvé odaállítani, akikről úgy tudja, vagy akik úgy mutatják, hogy a kiválasztás alapjául szolgáló érzület harcosai. Bár rendelkezik bizonyos eszmei tartalommal, jellemzője az élet feladataihoz való állandó alkalmazkodás és racionális (kiagyalt) rendszerek helyett a «Führer Prinzip» szupraintellektuális elvét igyekszik követni. S éppen ezért, mert a Vezér ésszel meg nem érthető misztikus személy, ez a kormányforma nem tűri a csak értelmet jelentő kritikát.

Az ideokráciáról azt állítják, hogy kisebb-nagyobb változtatásokkal Európa államainak jövendő államformája lesz. Amint láttuk, lényege az, hogy a politikai elit kiválasztásának alapelve a megbízhatóság (egy adott

politikai érzülethez való ragaszkodás értelmében) és bizonyos eszmerendszer által meghatározott magatartás. A jövőt nehéz előrelátni, de az kétségtelen, hogy meglesz a hajlandóság ideokráciákban bevált intézmények utánzására.

A felsorolt eszmerendszereken kívül itt él azonban a demokratikus gondolatvilág, a liberális eszmerendszer s a szociális katholicizmus nemes éthosza is. S jellemző, hogy a magyar nemzeti elite-nek lelkében aligha van valami a szociáldemokrácia eszmevilágából; szociális idealizmusa, társadalmi felelősség érzése mindig erősen át volt itatva nemzeti vonásokkal, ami erősen megkülönbözteti a nyugati államok politikai vezető rétegeitől, mert hiszen ezek közül nagyon sokan a világháborút követő összeomlás útkeresésében, ha nem is voltak, csak nagyon rövid ideig, szociáldemokrata pártok tagjai, a szocialista eszmerendszer lelkiségük élő, átalakított vagy elfelejtett élménytartalmához tartozik. Szekfü írja egy helyen, hogy a különböző eszmerendszerek bámulatos gyorsasággal rohannak át a magyar középosztály lelkületén. Ez valóban így van, az a nemzedék, amely pár évvel ezelőtt még a társadalmi kérdés megoldására vállalkozott, ma már Európa átpolitizálódásának következményekép minden gazdasági és társadalmi problémát a nemzeti politika szempontjai szerint ítél meg.

Ezek a háború előtti, inkább az egyetemes emberin vagy európain, mint a sajátos nemzetin nyugvó eszmerendszerek sokkal könnyebb feladatot róttak, az azokat hazájuk céljaira átélőkre, szellemükből nőtt intézményeket, olykor változtatás nélkül lehetett átvenni —, a fasizmusból azonban a karlendületnek, mint köszönési módnak, átvétele nem elég s a nemzeti szocializmus új emberének fanatikus hite és éthosza nélkül, annak még viszonyainkhoz leginkább illő intézménye is csak kárt okozhat.

Amint ez a vázlatos áttekintés mutatja, az az általános politikai tudásanyag, amely itt bennünk és közöttünk él — különböző változataiban kor, társadalmi rang, vagyon és felekezet szerint eltérően megbecsülve — sokoldalú és állandó nagy kritikával történő feldolgozására volna szükség, hogy az a nemzeti lélek könnyen felhasználható egészséges tápláléka legyen. Sajnos olyan politikai írónk, aki nagy tekintéllyel foglalkozva ezekkel a kérdésekkel, egy egységes eszmerendszer kiépítését elősegíthette volna, nincs.

II.

Trianoni Magyarországot senki sem érzi véglegesnek. Jönni kell valami másnak. A legelőször jelentkező alapvető feladat tehát, a remélt új magyar állam eszméjének kidolgozása; az a kérdés, milyen lesz az új magyar állam s milyen lesz viszonyunk szomszédainkhoz a földrajzi térben: a környező kis államokhoz és szomszédainkhoz az időben: a nagy kultúrnemzetekhez. Egy svájci tudós írja: «Az állam igenlése éppen ezért a

népszemélyiség igenlése is. És ez az érzés olyan erős, hogy az ország még olyan kis lakott részének odaadása is, a saját népszemélyiség ellen irányuló támadást jelenti. Az államnak ebben az egyéniségi és integritás-tudatában van minden nemzetközi békerendezés tragikus zátonya, mert az, amit egy nép soha fel nem adhat, egy más nép számára életszükséglet lehet és az államok közösségének racionális belátásaival ellentmondásban állhat».[4]

Az integer Magyarország képe kitörölhetetlenül benne él a háború előtt felnőtt nemzedék minden tagjának lelkében. Ez az a nemzedék, amelyik gyermekkorában és az iskolában százszor és ezerszer rajzolta fel krétával, vagy ceruzával Nagy-Magyarország térképét, gondosan belerajzolva Horvátországot is, mint birtokot. Ez az ujjuk hegyében élő gyermekkori emlékezés ma is kiirthatatlan. S az egyes ember lelki életének összeomlását jelenti, ha a legnagyobb érzelmi színezettel bíró kép a való élettel ellenmondásba kerül.[5] A magyar ember politikai világképe: az integer Magyarország volt. Ezzel nőtt fel, nem tépheti ki a lelkéből. S ha egy nap hideg fővel, józanon megtagadja, az másnap észrevétlenül visszatér. De a tényleges politikai helyzettel összeegyeztetni nagyon nehéz. Akinek lelkében változatlanul él, azt megakadályozza a valóság látásában; akinél elhomályosult, annak lelke elvesztette önbiztonságát — s akinél összetört, annak összetört politikai világképe.

Ez a küzdelem fogja megmagyarázni ennek a magyar nemzedéknek tragikus életérzését is. Tragédia az, ha az életben le kell mondanunk valamiről, amit értéknek érzünk, hogy megmentsük a puszta életet. — Ez a nemzedék küzd magával, hogy a helyzet kényszere alatt, politikai okosságból, őszintén feladja az integer Magyarország régi formájában megvalósíthatatlannak látszó álmát, mint ahogy feladta a 30,000.000 magyarról való álmodást, mint ahogy egyre kevesebbet gondol a magyar mythoszra: a tejúton hazaérkező Csaba királyfira.

Ha azonban áldozatot hozok, tudnom kell, miért hozom. Mert különben nincsen értelme az áldozat meghozatalának. Ez esetben a nagy értékről való lemondás, a gyámoltalanság, a küzdeni nem tudás jele, nem pedig tragédia. A magyar politikai világkép központi jelentőségű képe helyett egy új, mindenki által elfogadott képet kell hozni s mert ez az idősebb nemzedéknek aligha sikerül, ezért az egész fiatalok lelkében ösztönös bizalmatlanság él politikai hivatottságával szemben.

Igazságtalan tehát az a vád, amely törhetetlen imperializmussal vádolja azokat, akik ehhez a régi képhez ragaszkodnak. Mert hiszen nem valamilyen sajátos magyar jellemvonásról, hanem az emberi lélek egy általános tulajdonságáról van szó. De egyébként is új, megnyugodó államérzés csak úgy alakulhatott volna ki, ha Magyarország szétdarabolásakor tizenkétmillió magyarnak hagytak volna egy olyan területű csonka országot, amelyen élni tudott volna. Talán ebben az esetben az elmúlt tizenőt esztendő alatt, ennek az új, minden magyart magábafoglaló állam-

nak képe elhomályosította volna a régi határok ma is élő mágikus hatását. A győzők politikai bölcseségének hiányát nem lehet egy képzelt magyar imperializmus bűnéül felróni. Azt, hogy egy nemzet lelkében, politikai világképében az országhatárok mit jelentenek, meg lehet érteni, hogy az integer Magyarország képe élményszerűleg mit jelent, azt átélni másnak mint magyarnak, sőt mint a régi nemzedék magyarjának, nem lehet. Már az ifjabb nemzedékek hangjában, ha erről a kérdésről beszélnek, van valami hamis páthosz s józanságukban van valami érthetetlen és megdermesztő: révült szemekkel néz az ember azokra a fiatalokra, akik már nem álmodnak.

Ezt a képet szellemíti át, «Magyarország» gondolatát igyekszik a jövő számára átmenteni, mint nemcsak a magyar nép, hanem a régi Hungária területén lakó más népek egyetlen életlehetőségét a Neohungária, a Pax Hungarica állameszméje, s hogy a hasonló szellemű elgondolások közül a legjellemzőbbet, a legjobban kidolgozottat említsem.

Ennek az állameszménck, minden mást megelőzően magasrendű volta vitán felül áll s ha eljövetelét vagy megvalósulását a jövő politikai erői meg is gátolják, érdeme, hogy egyben múltunk igazolását, az ellenünk emelt vádak elerőtlenítését is szolgálja. Propagálása általános feltételének azonban a Max Scheler által kidolgozott azon tételnek kell lennie, amely szerint csak olyan ideológia lehet hatásos, amely komoly életérdekekhez fűződik és azokon alapul. A Neohungária megvalósításának szükségességéről akkor győzzük meg elszakított néptestvéreinket, vagy ezek külállamait, ha bizonyítani tudjuk, hogy életérdekeik kielégítését ez az állameszme inkább szolgálja, mint mások. Ezt az állameszmét ismertnek tételezve fel, csak a megvalósíthatóságával szemben felmerülő kételyeket vázoljuk, mert olyan törvényszerűségekkel kell számolnunk, amelyeknek szem elől tévesztése hiba volna.

Felfelé fejlődő nemzeti közösség további kialakulását meggátolni ideig-óráig sikerül talán, azonban olyan folyamat ez, amely végül is diadalmaskodik. Ez a nemzeti kiteljesedés jelenti például a tótoknál, vagy románoknál a nemzeti elit, a diszponáló réteg kialakulását, jelenti azcT hogy olyan társadalmi és politikai pozíciók alakulnak ki, amelyek révén minden közösségen belül egy többé-kevésbbé megszervezett, a megszerzett pozíciókhoz ragaszkodó kisebbség gyakorolja az uralmat. Erről a funkcióról, egyetlen nép intelligenciája sem mondhat le, valamint arról sem, hogy, mint ezt Mannheim fejtette ki, övé legyen a társadalmi és politikai élet minden jelenségének helyes magyarázására irányuló előjog. Éppen ezért e téren, mindennemű jövőre vonatkozó elgondolás alapjául azon szociológiai tény kellő világításba helyezésének kell szolgálnia, hogy nekünk, mint kis nemzetnek, elsőrendű érdekünk, a szomszéd kis népek vezető rétegeinek kialakulása és megerősödése. Ezt a fejlődési folyamatot megzavarni vagy meggátolni tehát nem akarhatjuk. Egyben azonban

elkerülhetlen történeti szükségszerűségnek tekintjük a szomszédság, kicsinység és közös múlt által egymásra utalt népek együttműködését — egy nemzetfeletti elv: az igazság jegyében.

A mondottakból következik, hogy uralmi igényeknek palám et publice történő bejelentése, de még az is, ha mi az idősebb testvér vezető szerepét vindikáljuk magunknak, idegenséget és nyugtalanságot vált ki szükségtelenül. Vizsgálódáson kívül hagyva azt, hogy ez a vezetésre való igényünk milyen mértékben jogosult, arra kell rámutatnunk, hogy ennek hirdetése még a mi egyoldalú szempontunkból sem tekinthető helyesnek, mert ennek következményekép a nemzeti lendület megtörik, minden erőfeszítést feleslegessé tesz, hiszen felsőbbségünk úgyis garancia a siker elérésére. Ehhez járul még az is, hogy ez a vezetési igényünk nem egyszer magasabb kultúránkra hivatkozik. Nem is szólva arról, hogy az őszinte és tartós együttműködés létesülését nem mozdíthatja elő a kultúrkülönbségek hangoztatása, a csehek aligha fogják elismerni kultúrfölényünket, hivatástudatunkra pedig a szerbek, mint a Balkán poroszai, egy nagy délszláv állam megalkotására irányuló törekvésükkel válaszolnak. Tehát kultúröntudatunk kultúröntudattal és uralmi igénnyel ütközik. Éppen ezért a tényeknek kell a megfelelő hatóerejűeknek lenni, nempedig a propagandának. Kultúrfölényünknek és vezetésre hivatottságunknak érvényesülnie kell tehát, anélkül, hogy szükségtelenül beszélnénk róla.

A károsnak tartott vak optimizmus elleni küzdelem indokolja az egyébként egybefonódott tényezők szétbontását s ez a szempont vezeti azokat, akik a Kárpátok medencéjének kétségenkívül meglevő hatóerejét túlzókkal szemben, az e téren lebegő illúzióra mutatnak rá.

A Kárpátok medencéjének államformáló geopolitikai hatása vitán felül áll. Akkor, amidőn ebben a megállapításban, ami már a legkülönbözőbb formákban nyert értékes feldolgozást, egy kétségtelen és nagy erejű igazság talál sokváltozatú kifejezést, ugyanakkor bizonyos optimizmust áraszt, amely már teljesen indokoltnak nem tekinthető. A földrajzi környezet hatásának a kultúra növekedésével párhuzamos csökkenő tendenciája eléggé kidolgozott szociológiai törvény, amelyhez még két más meggondolásra késztető tény járul. Egyik a munka fokozódó mechanizálódása és a munkás mobilizálhatósága, cserélhetősége, amely körülmény szükségképen csökkenti a földrajzi környezet ember- és államformáló hatását, — bár ez a tétel elsősorban és főképen ipari társadalmakra vonatkozik —; továbbá az utódállamoknak az a törekvése, hogy az egymásra utalt népek természetes gazdasági egységéből kitépett területeknek boldogulását olykor költséges eszközökkel is igyekezzék elősegíteni. Nem eléggé hangsúlyozható az a körülmény sem, amit Sombart már évekkel ezelőtt így fejezett ki, hogy «Das Wirtschaftliche ist etwas nebensächliches» ami ebben a viszonylatban azt jelentené, hogy a gazdasági érdekek által diktált kooperációt esetleg, más szempontok miatt, nem

föltétlenül fogják kívánatosnak találni elszakított testvéreink. Az utódállamoknak népelemeikkel szembeni esztelen politikája pedig olyan átmeneti előnyt biztosít számunkra, amelynek állandóságára nem szabad számítanunk.

Első helyen kiemelve említettük ezt a koncepciót és különös fontosságára való tekintettel azokat a kételyeket is, amelyek megvalósíthatóságával szemben felmerülnek. Ennek az elgondolásnak vitathatatlan érdeme, hogy egyesül benne az a két tényező, amely az alább említendő állameszmékben elválasztva vagy egyik a másik hátrányára háttérbe szorítva jelentkezik. Ez a két tényező egyfelől a magyar nép életlehetőségeinek megteremtése és minél szélesebb bázison való biztosítása, másfelől a magyar állam, az uralom folytonosságának értékelése, a Szent Korona tanának új időkre és viszonyokra való alkalmazása. Tehát míg Neohungária elgondolása egyfelől nem téveszti szem elől minden magyar államesz mének szükséges alaptényét, a magyar nép védelmét, ugyanakkor bízva a magyarság évezredes államalkotó géniuszában és kormányzási képességében, egy olyan jövő programmot ad, amelyben hivatást vállal azokkal szemben, akiket a közös múlt, közelségük és kicsiny voltuk a velünk való együttműködésre rendelt — amennyiben nemzeti lelkületük és a megfelelő politikai konstellációban hozott döntésük őket velünk kapcsolatba hozza. És csak ez lehet a háborúban visszaszerzett Magyarország államesz méje is.

Ez az elgondolás azonban még nem lemondás. Sokak számára az a Magyarország, amilyet mindig kívántak — mások számára egy új ország, amelyben lelküket talán más lélekkel kell felcserélniök: de az «ország».

A vívódás ott kezdődik, amidőn az a kérdés felmerül, mi lesz, ha ez nem lehetséges. A magány be nem vallott kétségbeesett kételyei, — amelyektől megijedünk, ha másoktól halljuk őket.

Ezeket a múltból táplálkozó érzéseket azonban nem tudja felhasználni a jelen, — elintézendő feladatai vannak, az élők óvása és irányítása, az adott lehetőségek szerint.

így a hagyományos magyar államesz mének háttérbe szorításával a jelenlegi magyar állam minél egészségesebb kiépítését, a benne lakó népek egészséges fejlesztését tűzi programmjául a másik elgondolás, mert meggyőződése szerint így fog erőt mutatni, így fog a balsorsban védekezni tudni, így fog bizalmat kelteni, így fogja az elszakított magyar kisebbségeket védeni tudni, s így lesz képes kedvező történeti helyzetben a lehetséges legnagyobb magyar államnak egészséges tartalommal való kitöltésére. S végül így lesz alkalmas mindennemű nemzetközi együttműködésre, amelynek előfeltétele saját erejének tudata és mások megbecsülése.

S nem tévednek talán azok, akik egyéb sürgető és lényeges gazdasági és népvédelmi okokon kívül a revizionista álláspont indokát első-

sorban és főképen abban látják, hogy az az első lépés az igazságosság uralmának elkövetkezésére, amely ha nem is jelenti azonnal a magyar állami és nemzeti igények teljes kielégítését, de reményt nyújt arra, hogy a határkiigazításra való hajlandósággal együtt a kisebbségek jogos érdekei szerint való kormányzás ideje is elkövetkezik.

A nagyobb gazdasági egység előnyeit keresik és a Duna völgyében élő kis államok egymásra utaltságát hangsúlyozzák a Dunakonfederáció vagy a dunavölgyi nemzetek szorosabb kooperációjának hívei, míg a restauráció hívei ezeken felül az uralkodóházzal szembeni lojalitás nemzetek feletti és nemzeteket összekapcsoló erejét is számításba veszik. Megannyi vitatható terv és remény. A nacionalizmus különböző telítettségi foka akadálya ennek a gazdasági szempontok által megkívánt együttműködésnek. Éhez járul még az a nehezen definiálható gyűlölködő attitűd, ami az utódállamok részéről jelentkezik mindennel szemben, ami magyar. Dosztojevszkij írja, hogy az ember azt a társát, akivel szemben valami nagy gazságot követett el — azonnal meggyűlöli, hogy gyűlölete indokolja a gazság elkövetését — utólag. Bizonyos, hogy átszellemült kulturális nacionalizmusunk, nem a leghatásosabb fegyverzet a még zsákmányoló, nyers, kielégítetlen nacionalizmussal szemben. — Az uralkodóházzal szembeni lojalitás él-e még olyan elevenen, mint azt a restauráció hívei hinni szeretik, ha még egyáltalában él, a monarchia összeomlása óta felnőtt s más politikai ideológiák célkitűzése szerint nevelt új nemzedékben[5]

S vannak, akik Páneurópa-terveket szőnek. Vannak, akik a nacionalizmust meg nem értve vagy túlzásaitól megriadva, egy a nemzetinél magasabb és lehetőnek vélt síkon akarják a nemzeteket egymással szembefordító ellentéteket kiegyenlíteni. —

A Csonkaország belső politikai kérdései másodlagosak s nem jelentkeznek nyugtalanságot kiváltó erővel. Itt egy kérdés van, ami a nemzeti lélek alakulására nagy befolyással bír és ez a kisebbségeinkhez való viszony. Három és fél millió magyar él kisebbségi sorban, magyar voltában veszélyeztetve, — ép ezért, nemcsak hogy intézményesen igyekezünk mindent megtenni a mi kisebbségeink érdekében, nem azonos, csak hasonló bánásmódot remélve az elszakított magyarság részére is, — de ezentúl is, teljes mértékben átélve a kisebbségi lét problémáit, minden e kérdéssel kapcsolatosan felmerülő gondolatot ellenőrizünk, hogy vájjon azok megvalósítását a magyar kisebbségekre vonatkozólag kívánatosnak tartanánk-e? Mi igyekszünk nemcsak intézményekben biztosítani a kisebbségek jogait — hanem lélekben is megadjuk azokat, — ugyanakkor a magyar kisebbségek örülnének a kisebbségi lét zavartalanságát lehetővé tevő jogi biztonság legridegebb minimumának. S ugyanakkor, amikor az utódállamok magyar kisebbségeiket különböző módokon zaklatják, lehetetlenné téve számukra nemcsak a magyar létet, hanem olykor a puszta

létet is, — a hatalmas Németbirodalom ugyanezekben az államokban biztosítani tudja a német kisebbségek részére a nyugodt fejlődést; sőt disszimilál, kitépi a magyar közösségbe az idők folyamán belenőtt német eredetűeket is.

S van egy kisebbségünk, a német, amelyet nem is számítottunk valójában a «nemzetiségeink» közé, amely velünk jóban és rosszban osztozott, amelynek állampolgári lojalitása mindig vitán felüli volt — s amely a háború óta, némely jelek szerint, rohamosan távolodik a magyar közösségtől nem egy vonatkozásban, elhidegülésével figyelmeztetve azokat, akik azt hiszik, hogy a legjobb bánásmód is elfelejtetheti teljesen a verség szavát.

Mindez elég a nemzeti lélek nyugtalanításához — s éhez járul még az a tény, hogy már a legsajátabb magyar közösségen belül sem küzdhet az ellen, ami még feldolgozatlan és idegen maradvány, mert a disszimilációs népi politika haragját vonja magára. Ott tartunk, hogy az «idegen» már jogot formál a lelkünkben lakásra.

A magyar jövő elképzelését és alakítását illetőleg, mondják egyre többen — két véglet áll egymással szemben: kismagyarok és nagymagyarok.[7] Ez elnevezésben hamar divatossávált fordítást van alkalmunk üdvözölni. Kisosztrákok voltak azok, akik «los von Ungarn» jelszóval Ausztria jobb jövőjét egy kisebb terjedelmű Ausztriában jobban látták biztosítottnak. A nagyosztrák kifejezés ismét a birodalmi gondolatot képviselte annak különböző változataiban. Kisnémetek voltak azok a poroszok, akik félve a katolikus német államok túlsúlyától, a német egység elgondolásánál és megalapításánál nem tartották célszerűnek Ausztriát is belevonni a német egységbe. Nagynémetek voltak akkor is, és a nagynémetek ma is azok, akik az összes németség egy birodalomba foglalását tartják az egyetlen helyes német politikai irányzatnak. Ebben az elgondolásban a politikai szempont már felekezeti szemponttal is keveredett. Sőt már a «kiseurópai» jelző is megjelent Eugen Diesel-nél, annak a politikának jelölésére, amelyik még nem jutott el addig a belátásig, hogy Európában ma már csak az egész Európát tekintetbe vevő politikai megoldások lehetnek tartósak. A kismagyar és nagymagyar kifejezéseknek eleddig senki sem adta meg pontos és kimerítő tartalmát. Odavetve jelenik meg itt-ott nyomtatásban — de annál gyakrabban magánvitatkozásokban. A kismagyar elnevezés nagyon sokaknak a tiszavidéki és erdélyi protestáns magyart jelenti, aki állítólag minden idegentől irtózó, fél a birodalmi gondolattól, különöskép a monarchia visszaállításától, mert abban az idegenek újra uralomra jutásának egyik formáját látja. Türelmetlen és túlzóan nacionalista. A nagymagyar ezzel szemben a dunántúli katolikus, aki a jövendő Hungária, esetleg a restauráció embere, kiegyenlítő, kompromisszumra hajló természetével, Ausztriához való nagyobb lelki közelsége révén s mert Deák és Széchenyi hagyományait őrzi.

Így meg lehet konstruálni erőszakosan e két ellentétes típust, amelynek ősei közelmúltunkban is élnek s jellemző vonásaik ott jobban felszínrehozhatók. A nagymagyar gondolat az osztrák-magyar monarchia fennállásának idején jelentette annak felismerését, hogy a magyarságnak elsőrendű érdeke az Ausztriával való közös államkapcsolat, jelentette továbbá, hogy a magyar birodalom területén keresni kell a nemzetiségekkel való békés megegyezés lehetőségeit. A kismagyar szemlélet jelenthette Magyarország önállóságára való törekvést — se konstrukció szerint — bár ez valójában szükségképen nem volt így — a türelmetlen nemzetiségi politikát s a nemzeti szempontoknak azonnali, minden téren való maradéktalan érvényesítését. Mindkét fél tudta védeni a maga igazát — s a vita ma is folyik tovább új formában. A kismagyar — ha e kifejezéshez mindenáron ragaszkodunk — először saját portáján akar rendet teremteni, minden vonatkozásban csak a saját erejében bízik, gondosságának tárgya a magyar nép és álmai megállnak a régi magyar határoknál s valóban idesorozhatók, mint ez irány túlzásba vivői, a fajvédők is. A nagymagyarok pedig szívesen hangsúlyozzák, hogy a mai Magyarország területén nincs megoldás, a magyar népi értékek védelmének problémája náluk a birodalmi gondolat különböző változataival vegyül, ép ezért a régi Magyarország népeire is gondolnak — s közéjük tartoznak, mint ez irány túlzói azok, akik a magyar géniuszt semmilyen vonatkozásban sem tartják önálló életre képesnek.

Ez a két szemlélet azonban a való élet dinamikájában nagyon jól megfér egymás mellett, kiegészítik egymást — minden nagymagyar elgondolás előfeltétele, hogy legyenek mennél nagyobb számban nemzeti öntudatokban biztos kismagyarok — s végzetes volna az úgyis széttagolt nemzedéket ilyen módon is pártokra szakítani.

De legyen szó akár magyar integritásról, Neohungáriáról vagy revízióról, mindezeknek az elképzeléseknek közös hibájuk — hogy nagyon gyakran megfeledkeznek arról, hogy a Duna völgyében a magyar vezető igényekkel szemben más politikai elgondolások is törnek megvalósulásra. Megzavarja ugyan időnként a tervszövést a kisebbségi magyar, aki már sok tekintetben józanabbul lát, megzavarja az utódállamok minden szembeszökő eredménye. S a pax Hungarica hirdetői ne feledjék, hogy a «pacificatio Germanica» például német vezetés alatt akarja az Ostraum kis népeit egységes keretek közé foglalni, a nemzeti államok csődjét deklarálva. Pedig ez az elgondolás bizonyára nem egy exponenssel rendelkezik ma is már és az «Anschluss» esetén egyre többel fog rendelkezni a magyar középosztályban is.

Nem szabad lekicsinyelni az e probléma területén folyó vitát. Ortega y Gasset az ismert renani nemzetmeghatározást bírálva, azon a helyes véleményen van,[8] hogy a múlt determináló szerepénél nagyobb szerepe van a nemzet jövőjét elgondoló, elképzelő és irányító szellemnek.

Ezek a futólag ismertetett tervek a jövő magyar állam elképzelései a jelen állapottal szemben, amelyet átmenetinek érez a nemzet egyeteme. Ebből az általános érzésből, amely érték, mert a jobb jövőt követelő akarat nő ki belőle, következik azonban egy rendkívül nagy károkat okozó és veszélyeket magában rejtő politikai magatartás, amelyre különös hangsúllyal kell rámutatni éspedig az, hogy — mert átmeneti időben élünk — semminek sincs igazán komoly jelentősége, teljes erőfeszítésre semmilyen vonatkozásban szükség nincs, — mert az igazi munka majd «azután» következik. Innen azonban már könnyen eljutunk addig a lelkiállapotig, amelyben minden múló jelentőségűvé válik e földön, — mert hiszen holnap úgyis tovább megyünk.

IV.

«Éppen úgy, mint az egyes ember számára, egy nép számára is a legnagyobb veszedelem az, ha hűtlenné válik önmagához, ha elfelejti, vagy éppen megtagadja legmélyebb lényegét. Éppen akkor, amikor a körülöttünk levő világ megváltozik, amidőn elhatározó változások bekövetkezése előttünk is a lehetőség színében tűnik fel, szükséges saját külön lényegünkre és annak legmélyebb értelmére emlékezni, abból a célból, hogy ha meg is kell változnunk, ne adjuk fel magunkat.»[9] Ha az ország elveszett, a lélek maradjon legalább megrendíthetetlen, azt kell tisztán megőrizni a legszomorúbb árvaságban is, hogy építhessen magának új országot. S jövő sorsa, léte, értelme felett kevés nép töprengett annyit, mint a magyar.

Ezenkívül az a tény is, hogy nagy nemzetek öntudatra ébredésének idején élünk, arra késztet bennünket, hogy hivatásukra büszke népek között keressük mi is saját hivatásunkat. Törekednünk kell tehát még inkább, mint eddig, az önismeretre, mert mint a németek egyik legnagyobb ma élő filozófusa mondja: «Kormányozni önmagunkat annyit jelent, hogy feladatokat tűzünk magunk elé és meghatározzuk mi magunk, hogy milyen úton és milyen módon valósítsuk meg azokat abból a célból, hogy általuk saját lényünket kifejtsük s azzá váljunk, amivé lenni akarunk. De tudjuk-e hát, hogy kik vagyunk? És egyáltalában megtudhatjuk-e ezt a legállandóbb és a legkíméletlenebb önmagunkra eszmélés nélkül? Az így feltárult szellemi világ kényszerít aztán bennünket, hogy döntsünk a nagyság akarása és a között, hogy hagyjuk a dolgokat történni, ahogy azok történni akarnak».[10]

E két idézet elég világosan mutatja, hogy milyen élénken él az önismeret fontossága az európai nemzetek lelkében is. Nagy nemzetek öntudatra ébredése egyúttal erőtudatuk, hatalomérzetük felébredését is jelenti. A kiválasztott nép rájön arra, hogy sajátos, rendkívül fontos küldetése van az emberiség történetében: új eszméknek forradalomszerű

hirdetése éppen úgy, mint a történeti érdeklődés középpontjában álló kérdések megoldása.[11]

Viszont kis nemzetek öntudatra ébredése gyakran azzal a tudattal jelent egyet, hogy milyen kicsinyek és milyen mértékben veszélyeztetett puszta létük is. S minél mélyebb a nemzeti külön lét élményének átélése, annál fájdalmasabb és elviselhetetlenebb lesz annak felismerése, hogy az erőkifejtés, amely minden élő szervezetnek örök törvénye, az ő számára külső okokból, nem a saját hibájából, sohasem lesz oly mértékben lehetséges, mint nagy nemzetek számára. Míg egy nagy nemzet öntudatra ébredése alkalmával a hatalom átélése és missziós tudata azonnal olyan konkrét megvalósítandó célokat fog a nemzeti közösség elé varázsolni, amely erejét foglalkoztatni fogja, addig kis nemzeteknek sokkal ritkábban lehet ilyen természetű missziós tudatuk. «Sok nép tetszeleg magában egy sajátos hivatás tudatában — írja Max Hubert. Sokszor ezek hatalmi igények szublimálásai. Kis és gyenge államok, mint amilyen pld. Svájc, kell, hogy a legnagyobb önkritikával szemléljék történelmi missziójukat. De helytelen volna álszeméremből nem foglalkozni ezzel a kérdéssel.»[12]

Éppen ezért (sok más okon kívül) nagy nemzetek könnyen kétségbe vonják kis nemzetek létjogosultságát. Arról van szó, hogy egy kis kultúrközösség rendelkezik-e olyan, az emberiség számára értékes lehetőségekkel, amelyek indokolttá teszik a külön nemzeti létet?

Arra a kérdésre: «Sagen sie mir bloss, was bedeutet überhaupt ein Ungar zu sein?» kétségkívül nehéz válaszolni, azonban a válaszadásnak nem könnyű volta egyáltalában nem jelenti, mintha a magyar létnek nem volna értelme. Egy német sem tudja azt megmondani, hogy németnek lenni mit jelent. Nyilvánvaló, hogy e kérdés azonos azzal, mintha arra kellene válaszolnom, hogy megmondjam, ki vagyok. S az ilyen kérdésre is csak dadogó választ tudunk adni, a lényegét szóval közölni senki sem tudja, ami azonban egyáltalában nem jelenti azt, hogy a szóbanforgó egyéni létnek ne lenne célja, értelme, rendeltetése. A nemzeti lét azt jelenti, hogy egy nép önmaga léttörvényei szerint akar élni, nem akar lenni más, önmaga sajátosságait meg akarja őrizni, meg akarja óvni szelleme folytonosságát, ki akarja fejteni a benne levő lehetőségeket, — s ezeknek a lehetőségeknek értékké fejlődése talán csak ma van egy nagyszámú nemzet létéhez kötve, talán a jövőben minden másképp lesz.

Különösen zavartan áll ilyen és hasonló kérdésekkel szemben a faj magyar, aki annyira benne él életérzésében, hogyha nem vátesz, mint Ady vagy Széchenyi, akkor arról beszélni sem tud, sőt mintha ezt szemérmetlenségnek érezné — de éppen azért nem tudja elhinni azt sem, hogy ez az érzés ingadozó és védelemreszoruló lehet. Innen az a sokszor gúnyosan megállapított tény, hogy nem faj magyarok, hanem

német és szláv származásúak voltak a magyar nacionalizmus legfanatikusabb hirdetői. Arról van szó, az a magyarázata ennek a jelenségnek, hogy ezekben az emberekben távoli, vérségi, faji emlékek megőrzötték egy másik létforma emlékét és Ők, akik a választás helyzetében értéket felismerve döntöttek és ítélkeztek, ezt az értékelési funkciót az érték védelmével is kiegészítették, mert tudták, ha öntudatlanul is, hogy van ilyen feszültség a magyar lélekben. Nem változtat ezen a tényen az sem, hogy ezt a bizonytalansági érzésüket olykor túlkompenzálva, egy nagyobb jelenlevő feszültség, a zsidókérdés napfényrehozására használták fel és annak veszélyes voltát állították a közfigyelem előterébe, olyan hangsúllyal, amelynek hevessége a faji öntudatában biztos magyar előtt éppen az előbb említett okoknál fogva érthetetlen volt.

Volt missziós hitünk: óvtuk a keresztény civilizációt a keletről jövő hordák támadásaival szemben. Ez missziós hit volt, mert egy eszme szolgálatát jelentette, földrajzi helyzetünk által ránkrótt feladatokat eszményi síkra emelve. Ma is él egy ilyen missziós tudathoz hasonló feladatvállalás, abban az igényben, hogy mi legyünk a Dunavölgy megszervezésének zászlóvivői. Ez azonban csak látszólagosan misszió, s a fenti definíciókból folyólag inkább csak a történeti érdeklődés középpontjában álló fontos feladat vállalását jelenti.

A magyar missziós tudat fölkutatására sok szép kísérlet történt már. De mellőzzük azoknak ismertetését és kíséreljük meg a magyar nemzeti öneszmélés élményein keresztül eljutni egy olyan hithez, amely, ha nem is lesz mindenki által elfogadható, de egy kísérlettel több ennek a missziós tudatnak kialakítására, — a többi hasonló mellett.13

A magyar öntudatra ébredés első következménye a fojtogató tehetetlenség érzete. Nagy képességek birtokában, kedvezőtlen körülményektől gátolva még az önmeghatározás lehetősége is kérdésesnek látszik és a magyar nép fennmaradása a csodával határos színben tűnik fel, amint erre már nagyon sokan rámutattak. A kicsiségnek ez az érzete, átélése annál fájdalmasabb, mennél inkább tudatában van az önmagára eszmélő, a magyar népben levő lehetőségek értékes voltának.

A második nyomon követő élmény a reménytelen egyedüllét átélése. Rokonok és barátok nélkül, elszigetelten teljes testvértelenségben élünk, mert míg a cseh, szerb, vagy horvát a nagy szláv családhoz tartozónak érzi magát, a román a latin népek közé sorakozik fel, addig a magyar csak kultúrtudatával kapcsolódik a többi népekhez és nem pedig a faj vonzódásával.

Az öneszmélés eredményekép majdnem a megsemmisülés metafizikai félelmét érzi, hogy akkor, amikor nemzeti tudatát keresi, rájön, hogy mennyire és milyen sok vonatkozásban nem a saját életét éli.

Pedig csak a magyar létnek van számára értelme, a tiszta magyar létnek. Azok az elolához hosított magyarok, akik testileg élnek, a legborzasz-

több halállal haltak, mert a lelkük halt meg — ha előbb elpusztultak volna, akkor a lelkük élne, úgy érezzük.

S ennek a magyar létnek mi az értelme? Éber és kínzó öntudatával nem tud belenyugodni, hogy csak legyen s ne tudja, mire rendeltetett. Elvérezni, mint kóbor tigrisek serege, kérdi Ady? A lázadó lélek számára pillanatnyi megnyugvás, hogy nincs élő, ki megmondaná, mi létének értelme. Más, nagy nép sem tudja megmondani, az orosz sem. Szolovjev szerint egy nemzet számára nem az a fontos, hogy mit gondol önmagáról az időben, hanem, hogy mit gondol róla Isten az örökkévalóságban. Minden nép Istennek egy gondolata.

Valami hasonló sejtelem él a népi öntudatban. S a magyar lét talán Istennek egy «szép» gondolata. Ez a csendes hit él a magyar önérzetben, a paraszt legény hetyke rátartiságától kezdve, aesthetikai színezetű kultúránk legnemesebb megnyilatkozásáig.

Nem egyszer rendült meg s különösen így van ez Trianon magyarjánál, a földi igazság lehetőségeibe vetett hite. S a még oly kis mértékű igazságosság érvényesülésébe vetett hit pedig elengedhetetlen előfeltétele a társadalomban élésnek, még a nemzetek társadalmában is.

Innen a felsőbb eszmék után való vágyódása, vallásossága, az igazság uralmához való ragaszkodása, mert az igazságtalanságot, a sorsüldözöttséget élményszerűleg kevés nemzet élte úgy át, mint a magyar. Ha tiszta öntudattal nézzük helyzetét, úgy valóban csak egy dolgot kívánhat, az erőszak lehetetlennévválását, igazságot Magyarországnak. Még egy elképzelt nagy győzelem esetén is a magyar államraison sokkal inkább fog etikai szempontok szerint igazodni, mint más népeké.

Ezekből az elemekből alakulhat ki a magyar nép missziós tudata. Mint a létében leginkább veszélyeztetett kis nemzet, minden baj és szenvedés között, a többi kis nemzet példaképéül szolgál, hogy a legnehezebb küzdelmek közepette is ragaszkodni kell a népi különléthez s hogy minden népegyednek ugyanazon joga van az élethez, mert az örök emberi legértékesebb formájának kifejtése, nem lehet tudni, talán egy kis nemzet feladata. Minden veszély közepette kötelesség ez, mert a veszély múló, de a lélek kiteljesítésének kötelessége időtlen. Most, amikor a sors politikai világképét összetörte, lesújtottságában is a keresztény civilizáció és Európa eszméjét szolgálja. Egyszerre akar magyar lenni és jó európai s hogy ehhez eljuthasson, nincs szüksége közvetítőre. S ezért a legnagyobb árulásnak tartja, ha valaki — saját léttörvényein túl, egy fejlettebb vagy erősebb nép értékrendszerének hódol be — ahelyett, hogy egy minden nemzet felett álló érték síkján akarna találkozni a többi nemzetekkel.

Ez líra, mondják minderre azok, akik szerint, az élet önmagában hordja értelmét. Megnyugvásuk azonban inkább annak az életnek filozófiája, amelyet csak élni kell és amelyet semmi sem zavar. A magyar nemzeti lét azonban túlságosan veszélyeztetett ahhoz, — hiszen a két-

ségbeesés sötét óráiban nemcsak a nemzethalál, hanem a néphalál képe is felrémlik —, hogy a Muzagetész Thanatosz sugallatára a csak-létezésnél magasabb célt és értelmet ne keressen.

S végső elemzésben az e kérdésekben való állásfoglalás még, ha az csak ösztönös is, sokkal nagyobb kihatású úgy egyesek, mint nemzedékek politikai világképére és magatartására, mint azt általában a szellemi és lelki tényezőket könnyen aláértékelő pozitivisták képzelik.

V.

A nemzeti lét értelmének keresése közben a nemzeti öntudat hordozója, a politikai elit vizsgálódásában önmaga megértéséhez és megítéléséhez ér. önreflexiójának első eredménye az az élmény, amelyet németül egy szóval jelölhetünk: Überfremdung. Ez a szó az idegen elemek túlságos és nem kívánt térfoglalását jelenti a honi elemekkel szemben. E fogalmat a svájciak dolgozták ki nagyon alaposan, akiknek ez szintén sorsdöntő, lényeges problémájuk.14 A fogalom először a gazdasági élet terén jelentkező visszás állapotok megjelölésére szolgált és később a gazdasági jellegű térfoglaláson kívül azt is keresték, hogy milyen mérvű az idegen elem térfoglalása a társadalom vezető, felsőbb rétegeiben és a kulturális életben is. Ez a probléma nálunk majdnem olyan súlyos, talán még súlyosabb s egyben olyan kényes problémánk, melyhez csak a legnagyobb óvatossággal szabad nyúlnunk.

Hangsúlyozandó, hogy amidőn az idegen elem térfoglalásáról és ennek a társadalmi ténynek lelki hatásáról beszélünk, korántsem valamilyen fajtisztasági szempont érvényesítését akarjuk előtérbe helyezni, a németből vagy szlávból magyarrá vált nemzeti érzésű tagját a politikai elit teljes értékűnek és homogénnak érzi, hanem a gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális életben itt levő, ténylegesen idegen szellemű elemekre gondolunk. Az a forrongás, amely az új utakat kereső magyarság lelkében van, ennek az idegen testnek következménye és vagy kiforrja magából az idegen mérget, vagy pedig elveszti tiszta öntudatát s ezzel nemzeti rendeltetését. S az a hevesség is, amellyel az «idegen» hatás érzésére reagál, ebben a tényben leli magyarázatát. A nemzeti eszmét hordozó réteg homogeneitásáról, öntudata tisztaságának megvédéséről van szó tehát — s nem pedig másnyelvű állampolgárok üldözéséről vagy az azoktól való rettegésről. A kompromisszum, amely alkalmas eszköz nemcsak kormányzati, hanem fontos nemzeti problémák elintézésére is s az optimumot jelenti nagyon sokszor, nincs helyén akkor, amidőn olyan kérdések merülnek fel, mint amilyen például a nemzeti öntudat tisztaságának kérdése.

A magyar politikai elitnek legfőbb értéke ma is éppen úgy, mint a múltban, erős nemzeti érzése, amely önmaga számára ösztönösen a ma-

gyart tartja az egyetlen lehetséges, de egyben a figelőkelőbb létformának is. Ez az érzés nagymértékben kulturális öntudatából fakad, amely még zavartalanabbul és élénkebben él a kisebbségi sorsban levőknél, akik politikai sikertelenségüket az idegen uralomnak róhatják fel. Ugyanekkor azonban Dunavölgyi helyzete s a soha nem szünetelő, lassú integrációs folyamat megzavarásától való félelem, az utódállamokban lakó magyar kisebbségekre való tekintet, a legteljesebb óvatosságra inti az értékesnek és szükségesnek érzett homogeneitásra való törekvés eszközeinek megválogatásában. E tényállás következményekép egyesek károsnak és veszélyesnek látják nemcsak a helytelenül megválasztott vagy alkalmazott eszközöket, hanem magát a törekvést is. Mások már magát a homogeneitást sem tekintik értéknek, vagy azt csak a nemzeti elittel kapcsolatban tartják fontosnak, míg sem a társadalmi, sem a politikai elitre vonatkozólag nem tartják azt sem kívánatosnak, sem elérhetőnek. S vannak, akik úgy vélik, hogy ennyire nagyfontosságú kérdés megoldásától, az arravaló törekvéstől nem tarthat vissza a rosszindulatú interpretációtól való félelem.

Szociológiai törvény, hogy egy csoport fennmaradásának lényeges előfeltétele az összetartás, a kohézió — más szóval szolidaritás. S még egy olyan kis nemzetnél, mint a magyar, sem lehet arra építeni, hogy nemzeti elitjében kialakuljon ez a szolidaritás szervezés — s megmaradjon annak állandó személyes ápolása s közös feladatok elvégzésében magát kifejtő aktivitás nélkül.

Nemzeti öntudatában biztos kis csoport, mint integráló centrum, — összetartás, szervezettség és aktivitás, — illúziók nélküli, a tényleges erőviszonyokat tekintetbe vevő célkitűzés alapján — az itt felmerülő problémák, amelyhez járul még az önmagát kiegészítés, a regenerálódás, az elit cirkulációjának problémája.

Azt a magyart azonban, akinek létélménye az egyedülvalóság és önmagárautaltság — nehéz megszervezni.

A világháború alatt láttam német ezredeket menetelni, — mintha az egész ezred egy ember lett volna. De láttam s egyike volt a legszebb háborús élményeknek, az egri 60. gyalogezred bakáit menetelni, kidüllesztett mellel, gőgösen. Itt mindenki egyedül ment, önmaga, — véletlen volt, hogy még hárman mentek mellette ugyanabban a sorban. A magyar mindig egyedül van, nem tud tömeg lenni. Ha valaki nálunk egy népgyűlésen megjelenik, ezt a megjelenést, annak tényét szégyenli, indokát adja, a német viszont természetesnek veszi, hogy ott van és azt indokolja, hogy ha elmarad. S nem lehet siralmasabb dolgokat elképzelni, mint az 1921. évben szokásban volt földalatti összejöveteleket, ahol miniszteri tanácsosok altisztekkel együtt mentették a hazát, mert ezeknek az összejöveteleknek hangulata léleksértően hamis volt. Van egy minden életnyilvánulásra érvényes szabály. Mindenki legyen egészen azzá, aminek

lennie kell. A magyar tulajdonságok között alapvető a tömeggé válástól való irtózás, amely érzés hátrányos lehet, mert jelentheti a szolidaritás hiányát, de éppen olyan mértékben előny is, mert jelentheti az önállóságra valóságot. S most a jelen minden problémája azt kívánja, hogy ezeket az örökké egyedül élő embereket összehozzuk és szervezzük.

Aktivitásáról nehéz volna a legjobb bizonyítványt kiállítani. A szalmaláng nemzetének elitje is inkább szeretne egy nagy lendülettel túl lenni a problémákon, mint az eredményt naponkénti monoton munkával elérni. Még figyelme sem elég éber — a kisebbségi magyarok sorsáról épúgy meg tud feledkezni, mint a magyar falu népéről (vájjon eszébe jut-e a magyar munkás?) — s ha erre rádöbben, végtelenül tudja szeretni őket. Csakhogy a szeretet: állandó figyelem és aktivitás. Ezt talán lassan meg fogja tanulni, de hogy — gyakorlati következményei lesznek-e ennek az ismeretnek, az még a jövő kérdése.

Addigra talán a «neobarokk» grimaszt és az opportunista alázatot is leégeti arculatáról valami belső áthevülés, — mert ez lelkének nem betegsége, csak idétlensége s egyre szűkebb térre szorul. Jelentőségét kár túlozni és hiba volna kárhoztató tudomást nem venni róla.

Itt is, mint az előző kérdéscsoportoknál, azokat a tényezőket emeltük ki, amelyek nyugtalanítók, ami bizonyára az indokolatlan pesszimizmus vádját váltja ki az illúziókat szeretőknél. S nem hatalmuk előtti hódolás, ha végső megállapításkép még egyszer kiemeljük, hogy ez az elit nemzeti érzésében, kulturális öntudatában erős, komoly tehetségek vannak soraik között, érdeklődése élénk, tettvágya is, tettereje is van, mintha csak egy szervező erő hiányoznék. S hova lesz ez a tömérdek erő és akarat? Mintha valamilyen faji sajátságainkat ismerő Ellenség minden kis élni kezdő törekvés lendületét és energiáit elsorvasztaná ellen nem őrizhető praktikáival.

Az idegen szellem térfoglalásától félő nemzeti elitnek egyik legsúlyosabb gondja — az egészséges kiegészülés problémája.

A nemzeti elitnek utánpótlása, amely eddig majdnem kizárólag a felsőbb társadalmi rétegekből került ki, természetesen ezek szerint az elképzelések szerint a magyar föld népéből, a falusi őslakosságból fog történni. Itt kell rámutatni azonban arra a tényre, hogy Giese[15] és Michels[16] gondos kutatásai szerint a középosztály önmagát egészíti ki nagyon jelentékeny százalék erejéig, míg a népi elem egy nemzedék alatt csak egészen elenyésző kis százalékban jut föl a politikai vezetőrétegbe. Természetesen az, hogy ez eddig így volt, nem jelenti szükségképpen, hogy a jövőben is ennek feltétlenül így kell lennie, nem jelenti azt, hogy nem kell megkísérelni ennek a szelekciós folyamatnak a gyorsítását, a társadalmi emelkedés lehetőségeinek sokszorozását, különösen akkor, amikor úgy látjuk, hogy a középosztály nem oly mértékben egészséges, mint ahogy az a nemzet jövője szempontjából kívánatos volna. Ennek a lehetősége annyival is

inkább megvan, mert a csökkenő szaporaságú felsőbb rétegek nem tudják fiaikkal betölteni az összes pozíciókat s továbbá az a szellemi koplalás, amelyben a falusi nép még háború előtt is röghöz kötötten tengette végig az életét, már a múlté. Az amerikai faluszociológia gondosan kidolgozta, hogy milyen káros következményei vannak a falusi emberre nézve, ennek a szociális és kulturális starvation-nak s az ő általuk kidolgozott elvek szerint minél előbb elkezdendő és megszervezendő feladat a falusi lakosságnak értékes szellemi táplálékkal való ellátása.

A falu népének kultúrával való telítése azonban egy nagy veszélyt is jelenthet, különösen, ha annak erősen politikai színezete van, t. i., hogy a nemzeti társadalom legkonzervatívabb és legegészségesebb életösztönű rétege belekerül a társadalmi emelkedés atomizáló és forradalmosító folyamatába, amelynek következtében a társadalom alaprétegének minden fölépítményt biztosan hordozó kontinuitása fog darabokra töredezni.[17]

De mindezeken túl a magyar politikai elitnek legfőbb szétválasztó problémája: vagy az ezeréves uralkodó, országló lelkület megőrzése, vagy a nemzeti lélek attitűd cseréje. Talán nem túlzás, ha azt állitjuk, hogy a magyarság a politikai környezethez való újraalkalmazkodás olyan sorsdöntő korszakához érkezett, ami talán hasonló fontosságú a kereszténység felvételéhez. E kérdés körül nemzedékek ütköznek egymással s ez voltaképpen minden vívódás alap oka, az összes említett problémák ennek az ellentétnek kisugárzásai.

VI.

A magyar nemzeti lélek vívódásai címet adtuk ennek a politikai lélekelemzésnek. Vívódás az a lelkiállapot, amidőn önmagunkkal tusakodunk és vitázunk kifejlet előtt álló sorsdöntőnek érzett kérdések felett, amelyekre nincs biztos, mindenkit meggyőző felelet, ahol meg van számunkra a döntésben való részvétel lehetősége éspedig súlyos felelősség mellett. A lelkiismeretes ember töpreng s gyötrődik: gondosan mérlegeli a lehetőségeket, a megoldásokat, annak következményeit — el egészen a cselekvésre, a döntésre való képtelenségig. A vívódás cselekvés előtti állapot, ahonnan azonban nem mindig vezet út a cselekvésig.

Így vívódik a magyar nemzeti lélek, amely a legproblémateljesebb talán ebben a nyugtalan Európában, gondossága tárgyát: a magyar nép jelenét és jövőjét, a magyar lét értelmét illetőleg. A külföldtől kapott politikai eszmerendszerek, a közvetítő feldolgozás hiánya volt az első problémacsoport, amelyet igyekeztünk felvázolni. Majd szemlét tartottunk azok felett az elgondolások felett, amelyek egy új magyar politikai világkép kialakulását célozzák. Kerestük a feleletet a magyar lét értelmére és nagy vonásokban ismertettük az ezen gondolatok és törekvések hordozójának, a magyar politikai elite-nek önmagára vonatkozó reflexióit. Célunk

e komplexumok megvilágításán és szétfejtésén keresztül a magyar nemzeti lélek problémáinak tudatosítása volt. Megoldást — bár a tanulmány hangja olykor polemikussá vált, — nem javasoltunk semilyen irányban, mintahogy mellőztük annak kutatását is, hogy a felvázolt lelki tartalmak a különböző társadalmi helyzet szerint miként módosulnak és kapcsolódnak. A megoldást lehetővé tevő magatartást, a megoldás felé vezető utat, talán mégis Maeterlinck szép gondolata nyomán kereshetjük: «Ne cherchons pas a remplacer nos inquiétudes par des chiméres.»

Trócsányi György.

[1] Ortega y Gasset, J.: Der Aufstand der Massen. Berlin. 1931. 198 1.

[2] Lachmann, L. M.: Probl. d. korporativen Staates. Ges Staatswiss. 1933. 94 Bd.—2. 11.

[3] Trubeczkoj, Fürst N. S.: Európa und die Menschheit. München 1922.

Az egész gondolatmenetet ismerteti Stern, A.: Gleichschaltung und Ideokratie c, a NWT. 1933. IX. 17. sz.-ban megjelent cikkében.

[4] Huber, Max: Grundlagen nationaler Erneuerung. Zürich, 1934. 25 1.

[5] Dimnet, E.: L'art de penser. Paris. 1930. «En fait, nous retrouvons éternellement nos images . . . On ne pense guére á l'histoire sans voir quelques grands hommes ou quelque grandé période. (24 1.)

[6] Ottlik László: Új Hungária felé, «Új Hungária és Keleti Svájc», Pax Hungarica c. a Magyar Szemle 1928 szept., 1929 okt és 1934 nov. számaiban megjelent tanulmányai

[7] A kifejezéseket s egyben kifejtésüket 1. Szekfü Gy.: Három nemzedék és ami utána következik. Budapest. 1934. záró fejezeteiben.

[8] Ortega y Gasset i. m. 192 1.

[9] Huber Max i. m. 10 1.

[10] Heidegger, Martin: Die Selbstbehauptung der deutschen Universität. 1934. 6 1.

[11] Mirtschuk, J.: Der Messianismus bei den Slaven. Jb. f. Kultur u. Gesch. d. Slaven. 1930. 2—3- f- 223, 229, 235 1.

[12] Huber, M. i. m. 50 1.

[13] Ezekre a kérdésekre keres feleletet Prohászka Lajos: A vándor és bujdosó c, a Minerva XI—XIII. évf.-ban megjelenő tanulmányának magyarokra vonatkozó fejezeteiben. E tanulmánnyal könyvalakban való megjelenése után foglalkozni fogunk.

[14] Bürger, G.: Das Problem d. politischen Überfremdung der Schweizerischen Eidgenossenschaft. Leipzig 1929. 8—14 1.

[15] Giese, F.: Die öffentliche Persönlichkeit. Leipzig 1928.

[16] Michels, R.: Umschichtungen in den herrschenden Klassen nach dem Kriege. Berlin 1934.

[17] Wissenschaft a. Scheidewege. Klages-Festschrift. Leipzig 1932. Prinznorn tanulmánya.

ÁLLÁSTALAN DIPLOMÁSAINK AZ 1934. ÉVBEN.

1.

E folyóirat olvasói előtt nem szükséges bővebben ismertetni az értelmiségi pályákra való túltermelés jelenségét, ennek már a háború előtti időkre visszanyúló múltját, okait és nagy nemzetpolitikai jelentőségét. Három évtizede már, hogy a világtermelésben válság következett be, mert a fogyasztás örvendetesen növekvő üteme sem volt többé képes lépést tartani a gépipar még gyorsabb léptekkel haladó termelésével. Az egyensúly megbomlásának jelensége, a munkanélküliség azóta a társadalom egyik legsúlyosabb gondja lett világszerte. Az ember nem akar lemondani a civilizáció és a műveltség sugárkörének kiterjesztéséről, tehát az ezt elősegítő technikai vívmányokról sem s így nem tehet mást, mint hogy gazdasági és jogrendjének átalakításával keresi annak az egyensúlynak visszaállítását, amely a ma túlzott produktivitást — a javak elosztásának tökéletesítésével — összhangba hozza a szükséglettel. Ez a fizikai munkapiac problémájának megoldása, de egyben a szellemi munkanélküliségé is. A szellemi munkaszükséglet ugyanis szorosan a fizikai munkaszükséglethez, az anyagi kultúra terén való társadalmi igényhez igazodik. Gazdag társadalomnak több szellemi munkásra van szüksége, a szegény társadalom keveset is alig tud foglalkoztatni. Ez a magyarázata a gazdasági válság és az értelmiségi túltermelés együttes jelentkezésének.

A munkanélküliek számát a szellemi és fizikai tevékenységi körben együttesen 18—20 millióra becsülik.[1] A fiatal munkanélküliek száma is nyugtalanítóan magas. Határozottan állítani lehet ugyanis a hiteles nemzetközi statisztikai adatok alapján — s a számok a valóságot nem haladják túl, sőt inkább annak alatta állanak — hogy minden országban a 25 év alatti munkanélküli *fiatalság* a munkanélküliek 25%-át teszi ki. A világon ezek szerint 4—5 millió fiatal van tétlenségre kárhoztatva, akiknek nincs meg az elviselhető létfenntartáshoz szükséges anyagi lehetőségük.[2] De az elhelyezkedett fiatalság 50%-a végzettségénél alacso-

[1] Hét államban, ú. m. Nagybritániában, Németországban, Franciaországban, Németalföldön, Olaszországban, Svájcban és az Egyesült-Államokban a munkanélküliek támogatására az 1933. évben 34 milliárd francia frankot fordítottak a közületek! (Société des Nations: C. 85/1934. szám. Jean Dupuy előterjesztése a Szellemi Együttműködés Intézetében.)

[2] Dupuy 1. előterjesztése, 2. lap.

nyabb állást foglal el csak azért, hogy puszta létét biztosítsa. Ezek elhelyezkedése még félmegoldásnak is alig tekinthető, hiszen a szakképzettségen aluli munkavállalás sem az egyén, sem a társadalom szempontjából nem lehet megnyugtató. Az egyénben az üldözöttség nyomasztó érzését, sőt érthető életirigységet támaszt, a társadalomban pedig a szellemi munkával való oktalan gazdálkodás önvádját és a szellemi proletariátus veszedelmével biztonságérzetének gyengülését kell felkeltenie.

Pedig nem kétséges, hogy a gazdasági válság és munkanélküliség a diákok számát növelték. Különösen példa erre Olaszország és Németország. Hová lehet vájjon besorozni azt a fiatalembert, aki diák lett, mert munkanélküli volt és azt a másikat, aki munkanélkülivé vált azért, mert diák volt?

Általában ezek a kérdések uralják ma a szellemi képesítésű állástalan ifjúság elhelyezkedésének főleg a jövő szempontjából oly nagy kihatású megoldását, amelynek csak egy útja van — mint a világháború által alapjaiban felfordult társadalmi rend oly sok egyéb problémájának — a nemzetek állami és gazdasági életének az egész művelt világra kiható megegyezésen és kölcsönös megértésen alapuló tervszerű rendezése, hogy az így előálló gazdasági és politikai rend a szükséges belső társadalmi átalakulást lehetővé tegye.

Vájjon van-e, lesz-e a világ népeiben és az azokat irányítani hivatott Nemzetek Szövetségében kellő megértés és erő ennek keresztülvitelére? Bizonyos, hogy az ily irányú munkásságot a világ megértő és a háborús gyűlölség érzésétől mindenképpen szabadulni kívánó nemzetei — közöttük Magyarország is — hathatósan készek támogatni s minden erejükkel a megvalósítás állapotába hozni. Ha a Nemzetek Szövetsége e munkát végrehajtja, azt joggal fogja diadalának tekinteni mindenki s nem kétséges, hogy e nemzetközi intézmény így töltené be legjobban nagyfontosságú hivatását.

II.

Mielőtt az értelmiségi pályára készülő magyar ifjúság helyzetét vázolnók s az állástalan diplomások megnyugtatása és elhelyezése érdekében az 1934. év első felében végrehajtott tevékenységet ismertetnők, röviden szólanunk kell a külföldön észlelhető törekvésekről és intézkedésekről.[1]

A minden művelt államban jelentkező értelmiségi túltermelés ellen általában azonos eszközökkel próbálnak védekezni: a főiskolákon zárt szám alkalmazásával, erősebb szelekcióval, a nők, különösen a férjes nők alkalmazásának a megszorításával vagy tilalmával, a szellemi pályákra készülők helyzetének tanulmányozásával s ily feladatú szervek létesítésé-

[1] Erre nézve lásd bővebben a Néptanítók Lapja 68. évf. 2. számában «A külföldi állástalan diplomásokról» címen közölt tanulmányomat.

vel. Kényszernyugdíjazás s a megkívánt képesítés emelése, valamint ínségmunka is több államban szerepel. Három állam nyújt példát meszszebbmenő megoldások keresésére, jeléül annak, hogy ezekben a probléma nagyobb erővel jelentkezett: Olaszország, Németország és Franciaország. Olaszország nagy közmunkákban foglalkoztatja a fiatal munkanélkülieket. Lehetetlenné teszi az álláshalmozást. Külön államvizsga és nyilvános pályázat szolgál a közalkalmazást kereső diplomások megrostálására.

Németország gyökeresen próbálja orvosolni a diplomások tömegének kóros felduzzadását.[1] Már a középiskolában a kiszámított szükséglethez igazodó zárt számot alkalmaz s ennek keretében a nem árja ifjúság érvényesülését országos arányszámuk határai köré szorítja. A főiskolára igyekvők külön «főiskolai érettségi» sikeres letételére vannak utalva zárt szám keretei között. A tanári gyakorlóévre felvehetők száma tankerületenkint meg van állapítva s nem lépheti túl az azon évben tanári pályára lépők számának felét. A jelentkezők közül az egyes iskolaigazgatási hatóságok választják ki azokat, akik gyakorló szolgálatra engedtetnek. Azok, akik a gyakorló szolgálat tapasztalatai alapján nem felelnek meg a követelményeknek, nem jelentkezhetnek pedagógiai vizsgára. Azokat, akiket ilyen kiválasztás alapján képzetteknek és rátermetteknek találnak, egy külön *A)* listára veszik fel, a várható üresedések mértékéhez képest. Az eléggé meg nem felelőket egy másik, úgynevezett *B)* listán vezetik; ezek mint egy «szabad úton» folytathatják a gyakorló szolgálatot. A végzett jogászok az asszesszori (bírói és ügyvédi) vizsga letétele előtt 3 hónapig tartó ú. n. Referendarlager-ben táboroznak, hogy emberi értékeik megfigyelhetők legyenek. A felmondhatatlan állásban levők felesége elbocsáttatott. Állásban levő tanárok, tanítók nem korrepetálhatnak[2] s kántori, orgonistái állást sem tölthetnek be. Az «Akademische Selbsthilfe» intézménye a leghivatottabb állástalan diplomásokat állásba igyekszik juttatni, a többit pedig praktikus pályára irányítani. Akin egyelőre nem tudnak segíteni, azt munkatáborba küldik, ahol sokan hajlamot nyernek valamely iparághoz, vagy — ha vezetőképességük kitűnik — a párt intézményeiben helyezkednek el. A «Selbsthilfe» tagjait a diploma megszerzése után két évig segélyezi közadakozásokból. A segélyezés gazdasági (ingyen vagy kedvezményes ellátás) és szellemi (a szaktanulmányokban való elmélyedés lehetőségének megteremtése) irányú. A szervezet munkát is közvetít az állástalanok részére. Az Akademische Selbsthilfe tudományos intézeteknek soronkívüli tudományos munkák elvégzése céljából (legfeljebb 26 hétre) állástalan diplomásokat bocsát rendelkezésre, akiket ő fizet. A fizetés napi

[1] Lásd Szombatfalvy György cikkét a Társadalomtudomány 1933. évf. 311 és köv. lapjain.

[2] Ez a rendelet három nappal a magyar kultuszminiszter hasonló értelmű rendelete után jelent meg.

2.60 M; családosok családtagonként napi 50 Pf-gel többet, de legfeljebb 4 Márkát kapnak. Eddig 300 diplomást helyeztek így el, akiknek felét a hamburgi egyetem fajbiológiai intézete foglalkoztatja. Az érettségizett ifjúság félévre ipari üzemekbe kerül. (Werkjahr.) Szó van félévi «munkatáborozás» és egyéves «szünév» bevezetéséről is. Ez utóbbi elgondolás lényege az, hogy minden állásban lévő diplomás fizetésének 3%-val járul állástalan kartársai segítségéhez és ezért minden 10. évben, vagy hónapban szabadságoltatik s ez év, illetőleg hónap alatt a 3%-os járulékokból beállított fiatal kartársa helyettesíti. Végül a kormány Berlinben hivatalt állított fel a főiskolát végzettek munkanélkülisége problémájának állandó tanulmányozására.

Franciaországban, hol csak újabban ölt a kérdés komolyabb formát, részint a diplomások elhelyezkedésének a másutt is alkalmazott módon való megkönnyítésére törekednek (új kísérletek: a gabonakereskedelemnél okleveles gazdászok s utazókul mérnökök alkalmazása), részint a diplomatermelés korlátozására. Zárt szám van a kenyérszerző oklevelek kiadásánál, emelik a tan- és vizsgadíjakat, a középiskolát végzettek az egyetemi felvételre jogosító versenyvizsga előtt egy évet «munkaév»-ként kötelesek eltölteni, illetőleg bizonyos szakokon előkészítő évet. A vizsgákat szigorítják s a főiskolai szorgalmi időt megnyújtják. Az egyetemi vizsgákon csak a meghatározott számú első helyezettek kaphatnak bizonyítványt.

III.

A világháborúban vesztes, különösen a nagy területtől megfosztott államokban, így legelsősorban Magyarországon sokkal súlyosabb mértékben jelentkezett a szellemi munkanélküliség problémája. A történelmi Magyarország területének kétharmadrészéről volt kénytelen az értelmiség igen nagy hányada a csonka területre húzódni s a trianoni béke miatt gyengült életerejű országban amúgy is sülyedt életszínvonalú értelmiség kereseti lehetőségét csökkenteni. Az ú. n. B-listák alapján történt létszámcsökkentések ezen keveset segítettek s a pillanatnyi enyhülés után csakhamar jelentkezett az itt összezsúfolt értelmiségi tömeg gyermekeinek a társadalmi szint fenntartására irányuló törekvése miatt szükségképpen előálló diplomatúltermelése. Az oklevéllel rendelkező (főiskolát végzett) egyének száma 1920 és 1930 közötti tíz év alatt 73.400-ról 84.700-ra emelkedett, pedig az 1920. évi a menekültek tömegeivel már nagy felesleget foglalt magában. Az 1921—1930-ig terjedő tíz év alatt 30.000-en szereztek diplomát, 1931—1933-ban, tehát 3 év alatt további 1800-an, vagyis az évi termelés már a 3000-hez jár közel. Az évente 8000—1200-ra tehető *normális* utánpótlás-szükséglettel szemben tehát több mint kétszeres volt a diploma-termelés. Az 1920. évi XXV. t.-c. alapján az egyetemeken és egyéb főiskolákon alkalmazott zárt számok

a felvételt nem tudták megfelelően korlátozni. Ez a különben is a társadalmi felemelkedés törekvésébe ütköző kívánalom ellentétben állott a múlt évtized egyetemfejlesztő kultúrpolitikájával s mint a középiskolákra ki nem terjesztett félrendszabály egyébként is eleve erőtlenségre volt kárhoztatva. Az eredmény nem lehetett más, mint az alkalmaztatásra hasztalanul váró diplomások számának több ezerre felduzzadása s a főiskolákat látogató ifjúság számára annak a bizonyosságnak lehangoló tudata, hogy ez a reménytelen diplomás-tömeg az ő soraikból évente újabb ezrekkel fog növekedni.

Ilyen helyzetben a kormányhatalom úgy érezte, hogy nem bízhatja teljesen sorsára a jövő nemzedék vezetésére hivatott állástalan fiatal értelmiséget. Különösen akkor nem, amidőn 1931—1932. tanévben társadalmi mozgalom indult meg s a parlamenti pártok tagjainak bevonásával megalakult az Állástalan Diplomások Országos Bizottsága (ÁDOB). Ez a bizottság egyrészt a helyzetnek a nyilvánosság előtt való feltárásával, javaslatok készítésével propaganda-munkát végzett, másrészt igyekezett elhelyezkedéshez juttatni a diplomásokat. Illés József képviselő karolta fel elsőnek a Bizottságot s nyilatkozata szerint 1933. végéig az ÁDOB-nak 1833 diplomást sikerült valamiképpen kenyérhez juttatni. A kormány akkor nyújtotta segítő kezét, amidőn látta, hogy a társadalmi mozgalom saját erejére utalva nem képes többé eredménnyel működni. A miniszterelnök kijelentette, hogy a baj gyökeres orvoslásáról nem lehet szó addig, amíg az évente szükséges legfeljebb 1200 diplomás helyett egyetemeink és főiskoláink minden évben 2500 diplomát adnak ki.[1] A kormány tehát tisztában volt azzal, hogy az az erős társadalomalkati torzulás, amelyet a diploma-túltermelés tizenhárom esztendő alatt előidézett, valamint az ezzel járó szenvedés semmiféle kormányzati intézkedéssel sem szüntethető meg. Hóman Bálint kultuszminiszter, aki az 1933—1934. évben a diákjóléti célok támogatására szolgáló költségvetési összegben 80.000 pengőt biztosított a főiskolai tanulmányaikat kiváló eredménnyel végzett és a súlyos gazdasági viszonyok következtében elhelyezkedést nem találó diplomás ifjúság foglalkoztatásával járó díjazására, jóllehet a diplomások elhelyezését rendes körülmények között nem tekinti állami feladatnak, az állásnélküliek súlyos gazdasági és szociális helyzetében indokoltnak látta az állam beavatkozását.[2] A miniszter 1933 decemberében a minisztérium egyetemi ügyosztályának keretén belül diákszociális kérdésekkel foglalkozó szervet alakított s ennek feladatául az állásnélküli diplomások elhelyezkedésének előmozdítását s egyéb szociális kérdéseik gondozását jelölte meg. Néhány nap

[1] Gömbös Gyula miniszterelnök nyilatkozata. Nemzeti Figyelő 1933 december 17. A tényleges diplomatermelés, mint láttuk, még nagyobb volt.

[2] a A miniszter nyilatkozata: Budapesti Hírlap 1934 január 18.

múlva a középfokú iskolák rendkívüli tárgyainak mellékfoglalkozásként való tanítását s állásban levő tanárok magántanítását eltiltván, 80 tanárt juttatott a kormány keresethez. Ezután a miniszter személyesen tárgyalt a gazdasági érdekképviseletek különböző csoportjainak vezetőivel. Ennek eredményeként a különböző országos gazdasági érdekképviseletek körébe tartozó vállalatok mintegy négyszáz állástalan diplomás alkalmazását helyezték kilátásba. Nehezebb volt a helyzete az államnak, mint munkaadónak, amely a már is túlméretezett tisztviselői szervezetet nem apasztotta le oly mértékben, mint a nyereségszerzésre berendezkedő gazdasági vállalatok. Új állások szervezéséről kül- és belpolitikai tekintetek miatt nem lehetett szó. Egyedül a tömegesebb nyugdíjazások nyújthattak némi lehetőséget új alkalmazásokra s ennek útját egyengette az 1934. évi I. t.-c. Állástalan diplomások átmenetileg ideiglenes, kisegítő munkaerőkül voltak alkalmazhatók, ami kiválogatásuk szempontjából is előnyösnek Ígérkezett. Az ifjú diplomások ideiglenes alkalmazása sok hasznos, de a rendes tisztviselőkkel el nem végeztethető alkalmi munkálat végrehajtását is lehetővé tette. A kultuszminiszter elgondolását a pénzügyminiszter 800 állami ideiglenes kisegítő munkaerő havi 80 pengős díjazásával támogatta.

A kultuszminiszter az akció lebonyolításánál csak az irányítást és ellenőrzést tartotta fenn magának, egyéni elhelyezkedési kérelmekkel és ilyenek közvetítésével azonban nem foglalkozott. Hivatali szerve szoros összhangban járt el az állástalan diplomások személyi adatainak felvételezésére, nyilvántartására és általában ezek egyéni kérelmeinek elbírálására hivatott társadalmi szervvel, az ÁDOB-bal. Valamennyi állást kereső diplomás ifjú felszólíttatott pontos személyi adatainak űrlap útján való beszolgáltatására. Lehetőleg minden felesleges bürokratikus forma mellőztetett. A kérdés megoldásának egyszerűsítése céljából tárcaközi bizottság létesült. 1934. évi január hó 31-én rádió és a sajtó útján hívták fel jelentkezésre az érdekelteket. A vidékiek jelentkezésének lebonyolítása és ellenőrzése céljából a törvényhatóságok sürgősen megfelelő utasításokat kaptak. A jelentkezés kissé vontatottan indult, ami az akció lebonyolítását is késleltette.

A jelentkezésekkel párhuzamosan a diákszociális csoport a különböző gazdasági érdekképviseletek alkalmazási lehetőségeit tárgyalta le és biztosította, valamint az állami alkalmazásba felveendők számának az egyes tárcák között való elosztását készítette elő. A beérkezett kérdőíveket az ÁDOB megfelelő szakosztályai az általuk megállapított pontozási rendszer szerint I., II., III. osztályba sorozták: tanulmányi előmenetel, nyelv-, gyors- és gépírástudás, katonai szolgálat, szociális helyzet, stb. figyelembevételével. Az állam- és a magángazdaság által igényelt munkaerők számának két- és háromszorosát kitevő névsort juttatott el az ÁDOB a minisztérium diákszociális csoportja útján a munkaadókhoz,

hogy azok a szabadválasztás elve alapján a nekik megfelelő képesítésű alkalmazottat választhassák ki.

Az állami igazgatás a tervbe vett 800 alkalmazási lehetőséget teljes egészében ki is merítette. Ellenben a magángazdaság által kilátásba helyezett 400 munkahely betöltése igen vontatottan indult, úgy hogy Hóman miniszter április 24-ére újabb értekezletre hívta össze a magángazdaság képviselőit, amikor is erélyes figyelmeztetésre a magángazdaság képviselői kilátásba helyezték az állások gyorsabb betöltését. Még így is csak 300 embert sikerült a magángazdaság körében elhelyezni.

Az akció 1934 nyarán befejezést nyert, annak statisztikai anyaga feldolgoztatott, úgy hogy szociálpolitikai tanulságai ma már világosan állanak előttünk.[1]

IV.

A helyzet megítélése szempontjából legfontosabb kérdés, hogy az akció milyennek mutatja a diploma-túltermelés mértékét, vagyis hogy általában és az egyes hivatási körökben milyen súlyos a túltermelés jelensége. Ennek megvilágítására szembeállítottuk az 1931—33. évi, tehát utolsó háromévi termelést az akció során állást keresők számával, kiszámítottuk a 100 új diplomára eső állástalant, feltüntettük az akció során elhelyezettek számát és százalékszámát, végül azok számát, akik 1931 előtt szerezték oklevelüket s az akció során sem tudtak kenyérhez jutni.

	Oklevelet nyert	Jelentkezett állástalan	100 okl.-re esett	Alkalmaztatott	100 állástalan közül	Az akció során nem nyert alkalmaztatást
hittudományi	690	6	0·9	6	100·0	—
jogi	2809	1349	48·0	539	39·9	810
orvosi	1227	368	30·0	29	7·8	339
mérnöki	1108	612	55·2	189	30·8	423
bánya- és erdőmérnöki	67	54	80·6	24	44·4	30
bölcsészetdoktori ...	188*	85	45·2	43	50·6	42
középisk. tanári ...	1113	781	70·1	152	19·4	629
polg. isk. tanári ...	177	148	83·6	23	15·5	125
egyéb tanári	398	254	63·8	51	20·1	203
gyógyszerészi	342	90	26·3	2	2·2	88
állatorvosi	145	68	46·9	—	0·0	68
gaed. akadémiai ...	360	324	90·0	84	25·9	240
közgazdasági	351	205	25·9	71	34·6	134
Összesen ...	8975	4344	48·4	1213	27·9	3131

[1] A statisztikai anyag felhasználásánál nagy segítségemre volt a folyóirat szerkesztője, kinek ezért itt mondok őszinte köszönetet.

[2] Hozzávetőleges adat.

A nők egy árnyalattal nagyobb hányaddal szerepeltek az alkalmazásért jelentkező diplomások között, mint az 1928—1929. tanévben érettségi vizsgát tettek tömegében. S még inkább, mint az egyetemi hallgatók közbeeső évfolyamaiban. Az 1928—1929. tanévben érettségit tett 5254 tanuló közül leány volt 861 (16.4%). Az 1929—1930. tanévben II. félévében főiskolák rendes hallgatói 14.673 közül 1951 nő, (13.3%). Az állást kereső 4344 diplomás közül 847 nő, (19.5%), tehát az oklevelet szerzett nőknek úgyszólván hiánytalan tömege.

Ebből nyilván látható két tény. Egyik, hogy az az állítás, amely szerint a nők jelentékeny hányada nem kenyérkereset céljából tanul, hanem tisztán a tudományos műveltség szeretetéből, aligha vehető komolyan. A másik, hogy a nők elhelyezkedési esélyei a férfiakénál is rosszabbak. Az 1934. akció eredménye ugyanezt mutatja. A 3497 férfi jelentkező közül 1129 kapott alkalmazást, (32.3%) a 847 nő közül azonban csak 84. (9.9%.)

Tanulságos a diplomatúltermelés mértékét a főváros és a vidék megkülönböztetésével vizsgálni. Az eredmény nem lehet meglepő, hiszen köztudomású, hogy a főváros társadalmi összetételéből folyó minden gyermek-szegénysége mellett is erősen vezet az értelmiségi túltermelésben. A számadatok mégis beszédesek; különösen, ha az érettségittevők adataival is egybevetjük őket.

Az 1932—1933. tanévben

	érettségit tettek			százalék szerint			100 érettségit tett közül fiú, illetőleg leány volt		
	budapesti	vidéki	összesen	budapesti	vidéki	összesen	budapesten	vidéken	összesen
Fiú ...	1669	3326	4995	71·1	88·3	81·7	33·4	66·6	100
Leány ...	676	440	1116	28·9	11·7	18·3	60·5	39·5	100
Összesen	2345	3766	6111	100·0	100·0	100·0	38·3	61·7	100
Az állástalan diplomások közül									
férfi ...	1490	2007	3497	56·2	84·1	80·5	42·6	57·4	100
nő	465	382	847	23·8	15·9	19·5	54·9	45·1	100
Összesen	1955	2389	4344	100·0	100·0	100·0	45·0	55·0	100

Míg tehát az érettségit tetteknek 38.3%-a, az állástalan diplomásoknak már 45%-a budapesti lakos. Pedig a főváros túlzott értelmiségkoncentrációja[1] már a középiskolában háromszor akkorára szökteti fel

[1] Budapest az ország lakosságának nem egészen 12%-át teszi. Főiskolai végzettségűeknek azonban 44.6%-a lakik Budapesten. Ezzel megegyezik az állástkereső diplomások budapesti hányadának mértékszáma (45%)

a főváros arányszámát, mint amekkora egyenletes eloszlás mellett volna. A főiskolai hallgatók szüleinek majdnem egyharmada budapesti lakos, tehát kisebb hányad, mint az érettségizett tömegénél, de még mindig túlnagy hányad ahhoz, hogy a főváros és az ország többi része közötti kulturális megoszlás tekintetében egészségesnek volna mondható. Itt a túlprodukció legbőségesebb forrása, nem csoda tehát, ha az álláshoz jutni nem tudó diplomások között a férfiaknál 42%, a nőknél majdnem 55%-a budapesti.

A megyénkinti megosztásból az tűnik ki, hogy a vidék értelmiségi termelése jobban el tud helyezkedni, mint a fővárosi. De csak a férfiak. A nőknél a helyzet fordítva van.

A fiatal értelmiség minőség szerint való vizsgálata terén, először is azokra a különbségekre térünk rá, amelyeket a statisztika a vallási adatokkal jelöl. Köztudomású, hogy a középiskolai érettségi vizsgálatot tett tanulók között a zsidók számarányukat közel négyszeresen meghaladó százalékkal szerepelnek s ez valamennyi más vallásfelekezet arányszámát leszorítja. Ha mármost arra a kérdésre akarunk feleletet kapni, hogy az érettségizettek különböző vallásfelekezethez tartozó csoportjainak mekkora hányada tudott kenyérkeresethez jutni a túltermelés éveiben, az 1929—30. tanévben érettségizettek vallási arányszámait kell szembe állítanunk 1934. évi akció során állásért jelentkezettek vallás szerinti arányszámaival. Volt

	r.-kat.	ref.	ev.	izr.	egyéb
100 érettségit tett között ...	54·4	16·9	7·2	19·1	2·4
100 ÁDOB-jelentkező között	60·6	20·8	9·1	7·2	2·3

A két számsor egybevetéséből nyilvánvalóan kitűnik, hogy a középiskolát végzett izraeliták túlnyomó nagyrésze az akció nélkül is el tudott helyezkedni, míg a nem izraelita ifjúság ilyen lehetőségei sokkal korlátozottabbaknak bizonyultak. A súlyos válsággal küzdő őstermelési és az ország anyagi erejéhez mérten túlfejlett közszolgálati munkakör sokkal kevésbbé volt felvevőképes, mint az ipari, kereskedelmi és a hitelélet körébe tartozó munkaszervezetek, amelyeken az izraeliták nagyobb tömegekben helyezkednek el. Az akció révén alkalmazást keresők között mindössze 7.2%-os arányban szereplő izraeliták érthetően gyengébb színvonalat képviseltek a többi vallásfelekezet csoportjainál. Ezért kevesebb tudott közülük alkalmaztatáshoz jutni, amiben még annak is része van, hogy az izr. jelentkezők között nagyobb volt a kevesebb eséllyel induló nők hányada. Az egyes hitfelekezeti csoportok között egyébként az akció során nyert elhelyezkedés nagyjában egyenlő mértékszámot mutat. Elhelyezést talált ugyanis 100 r.-kat. közül 30.1, 100 ref. közül 27.1, 100 ev. közül 30.9, 100 izr. közül 8.3, 100 egyéb vallású közül 27.3, Az

átlagos 27.9%-os elhelyezkedési arányszámot tehát a r. katolikusok és evangélikusok is csak lényegtelenül haladták túl.

A diplomások korára vonatkozó adatokból kitűnik, hogy a jelentkezők közel kétharmadrésze 26 évesnél idősebb volt. Az elhelyezkedési arányszám az évek emelkedésével egyre csökken, kivéve a 35 évnél idősebb nőket, akik férjhezmenetelre nem számíthatván, szívesen vállaltak bárhol is alkalmaztatást. Az idevágó adatok a következők:

	férfi		%	nő		%
25 éves v. fiatalabb ...	1206	közül	477 (39·0)	373	közül	20 (5·3)
26—27 éves	716	«	241 (33·6)	197	«	29 (14·7)
28—29 «	500	«	121 (24·2)	124	«	11 (8·8)
30—31 «	346	«	105 (30·4)	68	«	8 (12·0)
32—33 «	261	«	65 (24·9)	50	«	6 (12·0)
34—35 «	177	«	37 (20·9)	29	«	5 (17·3)
36 éves v. idősebb ...	291	«	83 (28·5)	6	«	5 (83·3(

Az idősebb diplomások között természetesen fokozatosan nagyobb a gyenge eredménnyel végzettek hányada. Az eredményszerinti különbség természetesen már a jelentkezéseknél érdekesen mutatta a különböző minőségű diplomával rendelkezők alkalmaztatási esélyeit. A férfiak között a jelesek nagy része állást talál, tehát arányszámuk alacsony. A nőknél az elhelyezkedés nehezebb, a jelesek hányada nagyobb. Itt a jórendűek dominálnak, mig a férfiaknál az elégséges végzettségűek. Némi lehetőséget nyújt az akció előtti elhelyezkedésekre való következtetésre az 1929—30. tanévi érettségizők összehasonlítása az akcióra jelentkezettek megfelelő csoportjaival. Ezt, valamint az akció soránál alkalmazást nyertek számát és arányszámát a következő tábla tünteti fel:

a) *férfiak:*

	Érettségit tett az 1934-ben ADOB akción						Állást nyert a jelentkezettek %-a
	1929/30-ban	%	jelentkezett	%	állást nyert	%	
Jeles	732	15·4	359	10·2	208	18·4	57·9
Jó	1256	26·5	1123	32·2	400	35·4	35·6
elégséges	2747	58·1	2015	57·6	521	46·2	25·8
Összesen	4735	100·0	3497	100·0	1129	100·0	32·3

b) *nők:*

jeles	310	28·5	202	23·8	35	41·6	17·3
jó	376	34·6	400	47·2	35	41·6	8·7
elégséges	403	36·9	245	29·0	14	16·8	5·0
Összesen	1089	100·0	847	100·0	84	100·0	9·9

A jobb oklevéllel bírók fokozatosan kedvezőbb elhelyezkedése mind a férfiaknál, mind a nőknél jelentkezik. Mily nagy azonban a különbség

a férfiak javára! A jeles oklevéllel bíró nők 17.3%-os elhelyezkedési arányszáma messze elmarad a jelesen végzett férfiak 57.9%-os arányszáma mögött, de még az elégségessel végzett férfiak 25.8%-os arányszáma mögött is. Ebből a táblából rajzolódik ki élesen az értelmiségi túltermelés igazi arculata. 151 jeles-, 723 jóvégzettségű férfi, 167 jeles-, 365 jóvégzettségű nő eredménytelen próbálkozása nem csak 1406 egyén reménytelenségét, hanem egyben kétségtelen tudományos értékek meddőségre kárhoztatását is jelenti. Még nagyobb azonban az elégséges diplomájukkal teljes kilátástalanságba vesző férfiak (1500) és nők (230) csoportja, amely az előbbi mellett már egyenesen indokolatlan szellemi erőfeszítést, abszolút túltermelést jelentő tömegnek tűnik fel. Sőt e szám még ki sem meríti egész tömegüket, hiszen az akcióra jelentkezettek hiányos számából éppen e reménytelenek közül maradtak távol legtöbben. Ha már a jelesek nagy része sem tudott elhelyezkedni, nem csodálkozhatunk rajta, ha a különleges kiválóság sem bizonyult biztos ajánlólevélnek. A külföldi ösztöndíjasoknak a férfiak között fele, a nők között háromnegyede állás nélkül maradt, a pályadíjat nyertek és az irodalmi téren működőiteknek pedig még nagyobb hányada. Nem jelentett különösebb előnyt a hadviseltség sem. A férfijelentkezők négyötöde, a nők 90%-a beszélt idegen nyelvet, ami az elhelyezkedés esélyeit alig észrevehető mértékben növelte. A több diplomával bírók száma mind a férfiak, mind a nők között a 10% körül volt. Ezek könnyebben is találtak alkalmaztatást. Az ily férfiak 45.8%-a, a nők 17.2%-a helyezkedett el.

Az értelmiségű túltermelés, mint említettük, már a háború előtt kezdődött és a háború befejezése óta ölt egyre aggasztóbb mértéket. Nem csoda tehát, ha egyre többen vannak, akik a reménytelenség éveiben sem mondanak le a családalapításról. A 3497 férfi jelentkező közül 2959 volt nőtlen (85%). Ezek közül 1002 (33.8%) nyert alkalmaztatást, tehát az átlagosnál nagyobb hányad. Nős volt, de gyermektelen 262, nős egy gyermekkel 155, két gyermekkel 66, három vagy több gyermekkel 22. özvegy volt 9, elvált 24. A családosak közül csak a 3 vagy több gyermekkel bírók nyertek nagyobb hányadban alkalmaztatást (36.4%), a többiek közül általában minden 4-ik jutott álláshoz. A nők között több volt az egyedülálló. 847 jelentkező közül 782 hajadon (92%). Ezek közül 78 (10.2%) nyert alkalmaztatást. 36 gyermektelen férjes nő közül egy, 14 egy gyermekes és 5 két gyermekes nő közül egy sem jutott álláshoz. Ellenben állást kapott a két több gyermekkel bíró és a két özvegy közül az egyik. Hat elvált nő közül kettő alkalmaztatott. A családi állapotrajzhoz tartozik még, hogy 1777 férfinak és 370 nőnek nem volt ellátatlan testvére. 853 férfinak és 237 nőnek egy, 514 férfinak és 131 nőnek két, 353 férfinak és 109 nőnek három vagy több ellátatlan testvére volt. Ez a méltányossági körülmény az alkalmaztatás során nem bizonyult hatótényezőnek.

Az ÁDOB-akció számadatai nem merítik ki állástalan diplomásaink teljes létszámát. A 35 évet betöltöttek, a hadviseltek kivételével, a limine elutasíttattak. Ez maga a diplomások százait jelenti. De a 35 éven aluliak sem jelentkeztek valamennyien. Főképpen azok nem, akik jó anyagi helyzetük miatt nem keresték a 80 pengős ideiglenes alkalmaztatást. Talán nem sokat tévedünk, ha a két kategória révén mintegy 6—800-zal tartjuk növelendőnek az akcióra jelentkezettek számát. Becslésünk szerint tehát 1934 nyarán legalább 5000 állástalan diplomásunk volt s ha közülük 1600—1800 kapott is időközben valamilyen alkalmaztatást, viszont az utolsó évben is legalább 2500 szerezhetett új diplomát, vagyis a létszám hatezer körül lehet.

Az értelmiségi pályákon mutatkozó munkanélküliség mértéke messze fölülmúlja a fizikai munkapiacon észlelhet őt. Diplomatúltermelésünk ma nagyobb, semhogy a fizikai munkahiány megszűnése ezt a problémát is megoldhatná. Minden pályán megvan a túlprodukció, mégis különböző mértékben. Ahol a főiskolai felvétel a szükséglet komoly számbavételével történik, mint a hittudományi főiskolákon vagy a testnevelési főiskolán, ott alig van túltermelés. Katasztrofális méretű azonban az állatorvosi, gyógyszerészi, orvosi, tanári és gazdatiszti pályákon. Különösen a nők számára látszanak ma a diplomás pályák teljesen reménytelennek.

Egyetlen jelenség volt csak észlelhető, amely az akció számadataiból kibontakozó helyzetkép vigasztalanságát enyhíteni látszik: az a tapasztalat, hogy sok diplomás aránylag könnyen viseli sorsát. Erre mutatnak a sok esetben észlelt túlzott igények s az, hogy sokan nem fogadták el a szerényen díjazott és sok esetben vidéken kínált alkalmaztatást. Magyarázza ezt az a helyzet, hogy a diplomások közel kétharmada (62%-a) köztisztviselő vagy egyéb értelmiségi szülő gyermeke, tehát a családban való eltartásuk nem jelent elviselhetetlen terhet. A főiskolai hallgatóság egyharmada azonban nyomorral küzdve szerzi diplomáját s általában nem ezek a legjobb diplomák. Itt kap igen komoly színt a túltermelés szociális jelentősége.

Az akció során az állam segítsége bizonyult legerősebbnek. Az e célra beállított rendkívüli hitel terhére 800, egyéb hitelek terhére 142, együtt 942 diplomás jutott kenyérhez állami munkakörben.[1] A magánvállalatok az ígért 400 helyett 300 diplomást alkalmaztak.[2]

Ez az akció, a kultuszminiszter kísérlete megmutatta, mennyit

[1] A pénzügyi tárca 310, a kultusztárca 294, az igazságügyi 105, a belügyi 73, a földmívelésügyi 70, a többi tárcák s a közigazgatási bíróság 90 diplomást alkalmazott. A magántanítás és a rendkívüli tárgyak tanításának szabályozása 51 állástalan tanárt juttatott keresethez.

[2] A Gyáriparosok Országos Szövetsége 166, a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 52, a Takarékok és Bankok Egyesülete 40, a Biztosító Intézetek Országos Szövetsége 32, a Szövetkezetek 10 diplomás alkalmaztatását közvetítették.

lehet tenni az állástalan diplomások foglalkoztatása érdekében. Minden negyedik diplomásnak ideiglenes alkalmaztatása az eredmény. Ez az *egyszer* elérhető maximum világosan mutatja, hogy a baj gyökeres orvoslására más utat kell keresni, mert itt csak a legkiáltóbb munkanélküliség enyhítéséről lehetett szó. Ezt vallotta a kormány is az akció felkarolásánál. A diplomát szerző ifjúság álláshoz juttatása nem lehet állami feladat a szabadverseny gazdasági rendszerén épülő társadalomban, még akkor sem, ha az állam már rá is lépett a diplomaszerzés korlátozásának útjára. Különösen nem lehet szó erről minálunk, ahol a közvélemény^az egyéni érvényesülés jogcímén követeli a tanulás szabadságát s hol a főiskolák előcsarnokát jelentő középiskolák látogatásának nincsenek korlátai. De lehetőség sincs a további tömeges állami beavatkozásra. A közhivatali szolgálat keretei teljesen ki vannak töltve, bővítésük — amire pénzügyi lehetőség sincs — alig képzelhető.

A kétségtelenül kóros jelenség orvoslását tehát másutt kell keresni: A túltermelés fokozatos megszüntetésében. Erre fog vezetni az 1934. évi középiskolai törvénynek az a rendelkezése, amely a középiskolát végzettek egy része elől elzárja a főiskolák kapuit. Ez a szelektálás lesz hivatva a főiskolai hallgatók, tehát a jövő diplomatermelés minőségi feljavítására is. E fontos rendelkezés eredményes végrehajtásával párhuzamosan alkalmazandó a numerus clausus komoly leszállítása, amelyet a kormány az 1934 őszén már meg is kezdett. *Olay Ferenc.*

FIGYELŐ

BERNÁT ISTVÁN NYOLCVAN ÉVES.

1935 január 3-án az Országos Kaszinóban a magyar társadalom meleg ünneplésben részesítette a nyolcvanadik *évét betöltött* Bernát Istvánt, aki 40 évvel ezelőtt kezdte meg azt az agrárpolitikai agitációt a «Hazánk» című napilap megalapításával, amely küzdelem ma már a történelmi elismerő babérágát elnyerve a magyar életnek cselekvő tényezőjévé vált. Az ünneplés érdekes volt, mert rendezetlenül is rendszert mutatott, bár a hivatalos Magyarország a távol maradt, mégis a trianoni korszak legméltóságosabb és legelőkelőbb társadalmi tüntetése volt Bernát István életének tanúságai és pályájának igazságai mellett.

Egy korban, amely szívesen menekült létének tragikus kétértelműsége elől, az ünneplések, a szobrok, az emléktáblák, a freskók és portraitok káprázatába, hogy ezzel kikényszerítse a történelmi elismerést, érdekes és örvendetes tapasztalat volt Bernát István ünnepe. A hiúság korszakában egy öreg puritánt, a mobil kapitalizmus végnapjaiban a termelési rendszerek efemer voltát egy félszázaddal előbb meglátó közgazdát, a liberalizmus kritikája idejében a liberalizmus fénykorában csakis barátai és általa felismert hibák feltáróját és kritikusát, egy új magyar agrárpolitika kezdetén a nemzeti és szociális érdekek összhangját és azok elválaszthatatlan egységét megteremteni tudó agrárpolitikust, a modern tömegszervezés idejében a patriarchális életformák megszemélyesítőjét ünnepelték. E szembeállítás mutatja, hogy mennyi cselekvő erő, eszme és intézmény fakadt egyaránt ott, ahová Bernát István agitációja elért.

Túloznánk, ha azt mondanánk, hogy az érdem egyedül Bernát Istváné. Érdeme az, hogy volt bátorsága átélt eszményei mellett kitartani még akkor is, amikor egy más világban annak egész szellemisége, teljes politikai, társadalmi és gazdasági berendezkedése azt hirdette és igazolta, hogy a liberalizmus szellemiségében elhelyeződött Magyarország maga a magyar élet. Fényözönben meglátni a lassan növekvő árnyékokat, hirdetni eszméket, amelyeket a mindennapi élet napról-napra cáfolt, ez több volt, mint bátorság, ez az önmagában kiegyensúlyozott, hívő református ember predestinációs hite volt. Bernát István azonban már felismerte abban a korszakban a magyar élet szunnyadó erőit és amíg a «magyar föld alvó *lelkét kereste» egy* nagy evolúciónak, a közgazdasági élet kérlelhetetlen

összefüggéseinek, egy új magyar társadalmi és gazdasági berendezkedés halaszthatatlanságának megdöbbentő igazságait találta meg.

Éppen ezért Bernát István nem a tegnapé vagy tegnapelőtté, nem is a máé, amelyben még annyi dissonancia van Bernát István eszméivel, hanem azé a magyar holnapé, amelynek lesz annyi ereje és bátorsága, hogy a keresztény erkölcsi igazság eszméin és a magyarság történelmi egységén, mint nélkülözhetetlen nemzet és társadalomképző erőkön és csakis ezeken útjára indítson egy nagy nemzeti reformpolitikát. Nemzeti reformpolitikát, melynek erkölcsi értékítéletében lesz valami Bernát keresztény puritanizmusából, szociális politikájában Bernát patriarchalizmusából, politikai irányában Bernát konzervatív reformerségéből.

Bernát Istvánt pályájának eme fordulóján a Magyar Társadalomtudományi Társulat is meleghangú átirattal üdvözölte, mint a Társulat egyik alapítóját és választmányi tagját és a magyar szociológiai kutatás egyik úttörőjét. *Albrecht Ferenc.*

VETUSTA HUNGARIA.

Angol könyv Magyarországról.

Julien Benda írja egyik könyvében, hogy nagy politikusok hirtelen zuhanását és egész politikai elképzelésük csődjét nem egyszer az a körülmény okozza, hogy nem számolnak emberek és embercsoportok nemesebb érzelmeivel és törekvéseivel. A politikus valóban hajlik arra, hogy úgy a belső, mint a külső politikában csak hatalmi tényezők játékát lássa. Az emberek nagy tömege azonban nem tudja magáévá tenni a hivatásos politikus gyakran amorális szemléletét és eltekintve a háborús vagy ahhoz hasonló pszihózis kábultságától, különösen, ha saját érdekei közvetlenül veszélyeztetve nincsenek, a politikába is beleviszi erkölcsi szempontjait, azok szerint is ítél s magatartásában azokra való hivatkozással befolyásolható. Ezenkívül Európa egyre zsugorodik, területe úgy tele van államépítményekkel, hogy a legkisebb zsupfedelű állam tüze egész Európát lángba boríthatja. A népek igazságra törekvése így az igazi realitást látó politikusok jövőt elkészítő gondoskodásával találkozik s innen az egyre inkább élénkülő érdeklődés kisebb nemzetek jó vagy balsorsa, sajátosságai, képességei s állami berendezése iránt is. A Grand' Route utazói, akik valamikor London-Párizs-Róma vonaláról ritkán tértek le, ma útjukat szívesen veszik a még eléggé fel nem tárt területek megismeréséhez vezető útelágazások felé s így Magyarország is egyre gyakrabban kerül bele az érdeklődés középpontjába.

Ennek mi nagyon örülünk, mert a magyar nép nem tudván «felemelkedni» a nemzetközi politikának az igazságosságot ezidőszerint még alig tekintetbe vevő kilátástalan és rideg álláspontjára, úgy érzi, hogy a vele szemben elkövetett méltánytalanság orvoslására az egyetlen járható

út éppen az igazság. Ez az erkölcsi meggyőződés a belső, lelki alapja revízióra való törekvéseinknek. És e célt szolgálja a magyar társadalomtudomány is akkor, amidőn semminemű politikai szempont által nem feszélyezve, a tudomány követelményeit igyekszik kifejezésre juttatni, a magyar életet, vagy annak egyes jelenségeit tárgyaló, külföldiek által írt munkák bírálatában.

Pareto szerint a társadalmi jelenségek megértésének nagy akadálya készen kapott fogalmi rendszerünk. Valamely társadalmi tény megfigyelésének legfőbb előfeltétele éppen a dolgoknak friss szemmel való látása. A társadalom tényei közül sok mindent nem lát meg az, aki beléjük született és közöttük él; megszokottá válnak szeme előtt, mindennek megvan a maga neve s így gyakran magyarázata és mentsége is; nem tartja azokat megfigyelésre érdemesnek, mert a megváltoztatásukra irányuló törekvést fontosabbnak tartja, mint a még szem előtt levő tényeket: vagy pedig elfogultság és illúziók gátolják meg a realitás látásában. A külföldi szem szükségképpen bizonyos perspektívából, mondhatnók kívülről látja az idegen országot. Bár lefokozott mértékben, ismerjük honi viszonyainkkal szemben is e látást: egy nyugati gazdag államban töltött hosszabb idő után pl. törpéknek látunk itthoni nagy dolgokat, kint nagy méretekhez szokott szemeinkkel. Az első hosszabb külföldi utat követő itthonlét érzései között ott van a csalódás, az elmaradottság érzése. Nincs ok rá, hogy ezt letagadjuk. A magyar megújhodás lelki forrásai közé tartoznak ezek a hangulatok.

A külföldinél viszont, aki a tények elfogulatlan megfigyelésének előfeltételével inkább rendelkezik, mint az, aki valamely társadalom értékrendszerében lélekkel benne él, az a veszély fenyeget, amint erre Viénot figyelmeztet, hogy bár ügyesen leírja a külső tényeket, sőt eszméket és törekvéseket is, de a gondolkodásnak és érzésnek az illető nemzetre jellemző sajátságos módja: a legmélyebb valóság marad rejtve előtte, Kérdés egyáltalán az, hogy meg lehet-e érteni egy olyan nép szellemét, amelynek nyelvét nem éltük át ezer élménnyel második nyelvünkké, anyanyelvünk után? Ha valaki magyarul megtanul azért, hogy üzleteket kössön, vagy ismereteket szerezzen, még mindig csak egy közlekedési eszközre tett szert. S akinek ezek a szempontjai, annál szükségképpen fölmerül az a gondolat, hogy nagy világnyelvek valamelyike helyett egy csak kevesek által beszélt nyelv megtanulása nem hasonló luxus-e, mint ha valaki a közlekedési technika mai fejlettsége mellett repülőgép helyett lóháton jár. Hogyan tudja az, aki így «lóháton» szerezte adait, megérteni azt az idegen lelkiséget pld., amelynek mélyén az a meggyőződés él: ha magyar szó nem volna, beszélni sem volna érdemes.

A társadalomtudomány számára sok szempontból tanulságos tehát, ha komoly és tárgyilagosságra törekvő külföldi tudós a magyar élet valamely jelenségével foglalkozik. Érdekelni fogja az az összkép, amelyet az

idegen rólunk alkotott s hogy miképpen látja a magyar társadalom egyes tényezőit, jelenségeit a maga sajátságos szempontjai szögéből; hogy milyen forrásból szerezte ismereteit; az általunk jól ismert és igaznak tartott tények miképpen jelennek meg szemében, stb., stb. Fölmerül természetesen az a kérdés is, hogy az egyes kisebb részlethibák kijavítása mellett mit kell tennünk lényegesnek tartott, de helytelenül látott alaptények helyreigazítása céljából (a társadalomrajz kisebb vagy nagyobb fogyatkozásait nehéz külföldinek szemére vetni akkor, amikor jó magyar társadalomrajz egyáltalában nincs, sőt a megfelelő részkutatások is még a kezdet kezdetén vannak.) S végül az elől a feladat elől sem térhetünk ki, hogy mit ajánljunk társadalmunk figyelmébe, mint megszívlelendő igazságot.

H. A. L. Fisher, a kiváló angol történetíró, az Angol Tudományos Akadémia elnöke által szerkesztett «A modern világ» című sorozatban egy könyv jelent meg Magyarországról.[1] Szerzője C. A. Macartney, aki egyébként egy nagyobb igényű könyvet írt már a magyarok IX. századbeli történetéről[2] s ugyancsak a múlt évben jelent meg egy nagyértékű munkája a nemzeti államokról és a nemzeti kisebbségekről.[3] Bár Macartney müvének komoly fogyatkozásai vannak, amelyek egy részére az alábbiakban rá fogunk mutatni, messze felette áll azoknak a Magyarországról szóló munkáknak, amelyek a világháború óta idegen szerző tollából itthon, vagy a külföldön megjelentek.

Macartney személyében egy nagy képzettségű, lelkiismeretes történész, egy rendkívül elevenlátású utazó és publicista találkozik. Munkája jellegzetesen angol mű: sajátos keveréke a politikai és társadalomtörténetnek, alkotmányjognak, társadalomrajznak és publicisztikának. A magyar politikai történet eleven és ügyes vázlata után (35—125. L), egy minden kritikát kiálló fejezetben, Macartney alkotmányunkat, közjogi berendezkedésünket ismerteti, az Egyház c. fejezetben pedig a katolikus és protestáns egyházaknak a magyar állami és társadalmi életben való szerepét írja le. Minderre csak utalhatunk s a könyv utolsó fejezeteit is, amelyeknek erősen publicisztikai jellege van és nagy rokonszenvvel, egyebek közt a revízió kérdésével is foglalkoznak, csak végső megállapítását cáfolva vesszük tekintetbe. Vizsgálódásunkat inkább a szociológiai szempontok megítélése alá tartozó fejezetekre korlátozzuk. Macartney nem egy minden részletet felölelő társadalomrajzot akar nyújtani, hanem azért vázolja a mai magyar társadalmat alkotó különböző tényezőket, hogy teljesebb világossággal mutathassa meg, melyek azok a problémák, amelyekkel Magyarország ma szembenáll és milyen erőfeszítéseket tesz azok megoldása céljából?

[1] Macartney, C. A.: Hungary. With a foreword by H. A. L. Fisher. London (Bern) 1934. 376 1.

[2] U. az: The Magyars in the Ninth Century. 1930.

[3] U. az: National States and National Minorities. 1934.

Szerzőnk egy haladó szellemű nyugateurópai és demokrata álláspontjáról nézi a magyar élet jelenségeit. Időnkint jelentkező fölényessége is ennek az álláspontnak és nem angol voltának következménye. Többször idézi Seton Watsont és Jászi Oszkárt éspedig elismerőleg, ami jellemző arra, hogy részben milyen politikai színezetű forrásokból merítette ránk vonatkozó ismereteit. Egyébként közöttünk élt hosszú időn keresztül, magyarul is tud és könyve minden lapját az irántunk érzett rokonszenv teszi melegebbé. Nem fogja tehát rossznéven venni, ha elismerve munkája nagy értékét, megköszönve azt a nagy fáradságot, amelyet megismerésünkre fordított, teljes határozottsággal szembe fordulunk azokkal a megállapításaival, amelyeket téveseknek tartunk.

Macartney lelkiségét jellemzi a történeti szempontok teljes mérték ben előtérbe való helyezése. Hajlandó mindent a történelemből megmagyarázni, míg a szociológiai szempont majdnem teljesen hiányzik fegyvertárából. A rideg tények érdeklik és kevésbbé érdekli a szellem, amely ezek mögött a tények mögött él. A külső megmerevedett hatalmi rendszert inkább látja, mint az élet ígérkező, hajlékony és sarj adózó erőit, aminek következtében könyve sok apró, érdekesen meglátott és vonzóan leírt részletből tevődik össze — a leírásban a lényeges állandóan keveredik azzal, ami csak érdekes, de hiányzik belőle az a mélyebb látás, amely a részletekből éppen a szellem megérzése révén eleven életet varázsol.

Macartneyt az államot alkotó, a politikai életet irányító tényezők érdeklik. Azok a rendek, amelyekről úgy látja, hogy az állammal diszponáló hatalom tulajdonosai, kötik le teljesen figyelmét. Könyve kizárólag a férfi közösségek, a politizáló és gazdálkodó rétegek rajza, a nő például teljesen hiányzik az egész könyvből s csak a könyv elején említi meg, hogy egy legenda szerint a honfoglaló magyarok kizárólag férfiakból állottak és ezek női hozzátartozóit egy hadjárat alatt az ellenség lemészárolta. Amit egyébként annak bizonyságául hoz fel, hogy a faji keveredés szükségképpen milyen nagymértékű volt már a honfoglalás idején is.

Mental imagery-jének központi képe az ázsiai lovas. Idézi egy IX. századbeli arab kereskedő leírását, amely következőképpen szól: «A magyarok a törököknek egy faja és törzsük vezetője 20.000 lovas élén lovagol. Van egy síkságuk, ami csupa száraz legelő és végtelen terület. Teljesen leigázták a szlávokat, akiket állandóan arra kényszerítenek, hogy élelemmel lássák el őket és azokat rabszolgáiknak tekintik . . . Ezek a magyarok délceg nép és jó megjelenésűek, ruhájuk ezüst brokátból készül és pajzsuk arannyal bevont ezüstből s állandóan fosztogatják a szlávokat». (14. o.). Tizenegy évszázad telt el azóta — írja szerzőnk — a magyarok azóta a Don és Volga vidékét elhagyva, a Duna-Tisza közén laknak, sátorok helyett paloták díszítik országukat, részesei és építői a nyugati kultúrának, de még ma is hűnek és igaznak lehet az öreg arab leírását ítélni. «A magyarok ma is azok, amik atyáik voltak: bátor,

romantikus és könyörtelen oligarchia, hódítók nemzete, erényeik és gyengeségeik következtében egyaránt probléma Európa számára». (17. o.).

Macartney ezen, a jelennel szemben igazságtalan véleménye nyilván úgy alakult ki, hogy IX. századbeli történelmünkkel foglalkozván, olyan mély benyomásokat kapott, amelyek hatása alól többé szabadulni nem tudott. Megkísérli magyarázatát adni annak, hogy a magyar nemzet jellemző sajátosságait ilyen hűen megőrizte mind a mai napig s ennek okát nem valamely ködös faji mithoszban találja. Több helyen kiemeli, hogy nemcsak az arisztokrácia, hanem a köznemesség is erős vérkeveredésen ment keresztül, de egyben hangsúlyozza, hogy az idegen elemek nem csupán magyar nevet és magyar viseletet vettek fel, nemcsak a nyelvet tanulták meg, hanem teljes mértékben magyarrá váltak szellemben és kinézésben is. — A magyar nemzet számára sohasem volt meg egész története folyamán a kompromisszum lehetősége, fennmaradásának elengedethetetlen előfeltétele volt, hogy saját léttörvényeihez ragaszkodjék. Ebből ered a politikai és társadalmi életben egyaránt mutatkozó erős konzervatizmusa, amely ugyanakkor, amidőn nyereséget, egyben nagy hátrányt is jelent a fejlődés késleltetése miatt.

A fenti kép, melyről maga Macartney is azt írja, hogy általános a rólunk szóló külföldi könyvekben s az ellenünk irányuló propaganda irodalomban, kiegészítésre és helyesbbítésre szorul. Az a másik ethonográfiai jellegű összbenyomás, amelyet különösen a németeken keresztül kapott rólunk a külvilág s amely a következő szavakkal érzékeltethető: paprika, csikós, cigány, csárdás, puszta, tokaji stb. különösebb politikai hátrányt nem jelentett. A Macartney által is felfedezett ázsiai lovas azonban alkalmas arra, hogy nyugati, demokratikus népek előtt, mint elmaradt, antidemokratikus és oligarchikus lelkületű népet rágalmazzanak s ezt meg is tették ellenségeink a békeszerződések tárgyalása alkalmával, s azóta is számtalan alkalommal. Ha minden áron egy képet akar rólunk alkotni, úgy sokkal helyesebb, ha Zrínyi Miklós, Balassa Bálint, vagy Petőfi Sándor alakját veszi például: lant és kard lesz így az a szimbólum, amelyet már inkább el fogunk fogadni. A gazdasági élet terén, Macartney nem *egy* vonatkozásban állapítja meg a rátermettség hiányát. Ezt inkább elismerjük, azonban akkor lássa meg, hogy a politikai képességeken kívül, a magyar szellemnek olyan teljesítményei vannak, amelyek méltán sorakoznak a nyugati nagy nemzetek hasonló eredményei mellé. A szellem élete azonban egészen hiányzik könyvéből, nemcsak a politikai szellem története, hanem az egész magyar kultúra. Az élet azonban szerencsére nem csupán politikából és gazdaságból áll. Szomorú könyv ez, mint minden olyan könyv, amelyből az emberi létnek értelmet adó szellem munkájának méltánylása hiányzik.

A magyar társadalom erőit ismertető fejezetek címei: A mágnások, A gentry, A kereskedők, A parasztok, Az ipari munkások és A nemzeti

kisebbségek. Társadalomszemléletének általános bírálatául álljon itt a következő idézet: «A hagyományos rendi kategorizálás még mindig kísért. Társadalomrajzaink még mindig előszeretettel alkalmazzák a feudális hagyományok elhalványult, szétesőő kereteit. Egy ilyen felosztás ma már idejét múlta. Úgy hisszük, hogy a mágnást, a zsentrit, a rendi társadalom egyes esztétikusan ható darabjait ma már nyugodtan elhelyezhetjük a magyar szociológiai vitrinjébe».1

A Mágnások című fejezetben, miután hat oldalon az Eszterházy-család történetét vázolja, annak illusztrálásául, hogy milyen szerepe volt a főrangú családoknak Magyarország politikai és társadalmi életében, megállapítja, hogy a kezdeményezés 1867 óta lassan kiesik kezükből és pld. a főispáni képtárakban a Pálffyak, Zichyek és Erdődyek neve helyett ma már egyre inkább fordulnak elő polgári nevek: Szabók és Tóthok. A magyar arisztokrácia anyagi összeomlásának okait ismertetve rámutat arra, hogy aligha van közöttük egy is olyan, akinek jövedelmét egy középosztályhoz tartozó angol kereskedő tisztességes jövedelemnek tartaná. Az uralkodóházhoz való viszonyuk kérdését csak futólag érinti s arról sem számol be különösebben, hogy milyen érdemeik jutalmazásául kapták birtokaikat. A nagybirtokok hold-számára vonatkozó adatokat közli természetesen, e számokat azonban Nyugat-Európában szinte úgy ismerik a szociális kérdések iránt érdeklődők, mint a Gaurizankár vagy a Mont Blanc csúcsának magasságát. Ezek már nem birtokmegoszlási tények, hanem hovatovább a nyugateurópai képzeletét izgató érdekességek. Megállapítja, hogy mágnások a politikai életben mindig nagy szerepet játszottak és jól játszották ezt a szerepüket, bár meg volt az a hajlandóság bennük, hogy az állami tiszteket, sőt az állam anyagi forrásait is mint saját tulajdonokat tekintsék; mégis, mert a politikai tevékenység tradiciójával rendelkeztek és nemzeti érzésük erős volt, előnyükre különböztek más országok arisztokratáitól. Nézete szerint Magyarország a jövőben sem nélkülözheti európai látókörű mágnásait a politikai életben.

Macartney szemében a gentry a magyar nemzet leghűbb képviselője. «A gentry az —, sokkal inkább, mint a mágnás, vagy a paraszt és még inkább, mint a kereskedő, vagy az iparos — aki Magyarországot azzá tette, ami». (181. 1.) Ismerteti a vidéki gentrynek földhöz kötött életét. Bár vérük csak sokkal kevésbbé keveredett, mint a mágnásoké, szellemileg a honfoglalóknak egyenesvonalú leszármazottai. Nem csak a nemzet politikai megújhodásában volt mindig jelentékeny szerepük, hanem a politikai renaissance-okat kísérő, illetőleg az azokat megelőző irodalmi és művészi mozgalmak vezetői között a legjelentékenyebbek mindig a kisnemesség soraiból kerültek ki. Akkor azonban, amidőn Bécs ellen a nemzet érdekeit védelmezte, voltaképpen csak saját szűk osztály-

[1] Hammersberg M,: A kapitalizmus Magyarországon. Társadalomtudomány, 1931. 272 1.

érdekeit óvta. «A nemzet Magyarország lakosságának csak kis töredéke volt és az alkotmány . . . csupán ezen kisebbség privilegizált helyzetének állandósítását szolgáló intézmény volt». (185.1.) A gentry élete, tevékenysége és horizontja is szűk körre szorult. Keveset utazott, az egyetlen foglalkozás az egyházon kívül a jogi pálya volt (a politika inkább második természete volt a magyar nemesnek, semmint az életpályája) még katonatiszti pályára sem lépett, mert a hadsereget a dinasztia eszközének tekintette s épp azért a katonatiszti pályát szerbeknek és horvátoknak engedte át. Szerzőnk itt sem jutott el a jelenig. Alkalma lett volna, ha csak pár sorban is rámutatni arra, hogy ez az attitűd megváltozott s a csonka ország hadseregének tisztikara nem kis részt ebből a társadalmi rétegből kerül ki. «Üzletkötésre irányuló érzékük és képességük ma sincs éppúgy, mint a múltban nem volt. Alig van ma is olyan igazi magyar, akinek számbavehető jövedelme volna más forrásból, mint földbirtokból eredő. Ami viszont azt jelenti, hogy ezidőszerint a jelen körülmények között aligha van egyetlen jómódú magyar ember is». (191 1.)

A kereskedőosztály sohasem képezte a nemzeti társadalom megbecsült rétegét. Ebben a fejezetben közel húsz oldalon keresztül foglalkozik a magyarországi zsidó kérdéssel és itt is kiemeli, hogy a kereskedelemre való alkalmatlanság alapvető jellemvonása a magyar léleknek. Ez a megállapítás helyesbbítésre szorul. A múltra vonatkozólag sok érdekes adalék található Takáts Sándor gazdaságtörténeti tanulmányaiban. Abban a szerzőnek igaza van, hogy a társadalmi értékek magyar hierarchiája szerint a kereskedőnek nem volt meg az a becsülete, mint Nyugaton. A kereskedést nem tartották úri foglalkozásnak. Ez a társadalmi tény azonban nem elégséges ahhoz, hogy abból a magyar nép kereskedelemre való alkalmatlanságát következtessük. Különösen hangsúlyozandó ez ma, amidőn a gazdasági fejlődés nagyobb egységek felé tör és nyilvánvaló, hogy a központi fekvésű Magyarország középosztályára olyan közvetítő jellegű gazdasági teendők elvégzése vár, amely leginkább a kereskedelemhez hasonlítható, sőt azzal azonos. A helyes tényállás a következő. Schumpeter a kiváló közgazdász, a kereskedelemre való alkalmatosságot elsősorban családi hagyományok meglététől származtatja. Nem lehetetlen tehát, hogy nálunk a társadalmi aláértékelés megszűntével, egy-két nemzedéken belül kialakulnak azok a kereskedői családi tradíciók, amelyek a kereskedői szellem kialakulásának előfeltételei.

A parasztot, mindig gazdaságilag és társadalmilag alsóbbrendű lényeknek tekintette a magyar társadalom. Míg a magyar felső- és középosztályok részeseivé váltak az általános nemzetközi kultúrának, a paraszt őseredetiségében megmaradt a szülőföld hatása alatt. Várostól messzefekvő falvakban és tanyákon éli magános életét, büszke az ázsiai lovasoknak ez a leszármazottja, nem nagyon tanulékony, nagylelkű, kevésbbé takarékos és kevésbbé szorgalmas, mint a német, francia vagy szláv

paraszt. Bizalmatlan és pedig joggal, mert története tele volt szenvedéssel. Misera contribuens plebs, mint ahogy Verbőczy szánakozva írta róla.

Az ipari munkás Macartney szerint a magyar társadalmi osztályok közül a leglenézettebb, pedig különösen azok, akik Budapesten élnek, nagy anyagi és erkölcsi fölénnyel bírnak a mezőgazdasági munkások felett. De míg a parasztnak meg volt a maga hagyományos helye, még ha olyan nyomorúságos is, a magyar társadalomban, a városi munkásnak szinte létjogosultságát is kétségbevonó előítéletek ellen kellett küzdenie. Az ipari munkások szakszervezeti mozgalmának, a szociáldemokrata pártnak, ezek egymáshoz való viszonyának, az iparosodásra való törekvéseknek ismertetése után Macartney azzal zárja megjegyzéseit, hogy sok mindennek kell még megváltoznia ahhoz, hogy a munkásosztály a magyar társadalomnak integrális része legyen.

A gazdasági életben résztvevő ezen rétegek mindegyikénél alkalmat talált szerzőnk arra, hogy annak szegénységére rámutasson. Megállapította ezt a mágnásról, a gentryről, a parasztról és az ipari munkásról egyaránt.

Ha valaki a szegénységet, mint a magyar társadalom minden rétegére egyaránt jellemző általános tényt ismeri fel, nyilvánvaló, hogy az iránt is fog érdeklődni, hogy a társadalom lelkiismerete miképpen reagál erre a tényre. A szociális érzés hiányát tartja a gentry osztály legnagyobb bűnének és fogyatkozásának, egyébként azonban nem egy helyen elismeri, hogy szociálpolitikai törekvéseinknek mutatkozik komoly és látható eredménye. Ő maga is tudja, hogy azok megvalósításának legkomolyabb akadálya az országnak teljes anyagi leromlottsága.

A magyar társadalmat Macartney antidemokratikusnak tartja. A katolikus egyházról ugyan elismeri, hogy a legszegényebb paraszt fia is megfelelő tehetség mellett a legmagasabb egyházi méltóságig emelkedhetik, ezt azonban nem a magyar viszonyok, hanem a katolikus egyház javára könyveli el. Úgylátszik ismeretlen előtte, hogy a társadalmi emelkedésnek módjai és lehetőségei megvoltak a protestáns egyházak által fenntartott iskolákon keresztül is, egyébként is állandó törekvése ma úgy a kormányzatnak, mint az arra hivatott társadalmi tényezőknek, hogy az arra való tehetségek emelkedését megkönnyítsék.

Macartney, aki nem rokonszenvezik a nemzeti állammal, illetőleg fél a nemzeti elv túlhajtásából eredő veszedelmektől, értetlenül áll a csonka ország nemzeti célkitűzései előtt. Megbotránkozva említi, hogy a múltból semmit sem okulva, ma is megkívánja a nemzeti társadalom szempontjainak elismerését, sőt, a külsőleges magyarosítás célkitűzéseit sem adta fel. Tudja, hogy nemzetiségi törvényünk liberálisabb volt mint bármelyik államé, ellenünk kisebbségi panasz csak a numerus clausus miatt érkezett a Népszövetséghez s elismeri azt is, hogy ebben a megmaradt csonka országban joggal támaszthatjuk azt az igényt, hogy mi legyünk az urak. Legalább mint adottságot fogadja el tehát a nemzeti

államot és ismerje el, hogy az azt meghatározó rétegnek önmaga energetizálására joga van, sőt kötelessége, mert ez a külső ellenségek által veszélyeztetett nemzet fennmaradásának első feltétele.

Macartney megállapítása szerint a gentry osztály nemcsak leghűbb képviselője a nemzetnek, hanem egyben a hatalom birtokosa is. Éppen ezért szükséges az e rétegre vonatkozó megjegyzéseivel bővebben foglalkoznunk. Ő megkísérli, hogy a gentry szónak értelmét adja, azonban az adott definíciók kielégítőknek nem tekinthetők. Voltaképpen az egész középosztályt érti ő e kifejezés alatt, amelynek magja valóban a történeti középosztály, de ma már egyre inkább telítődnek keretei nem nemesi származású elleniekkel. Olyan folyamat ez, amelyre nyomatékosan rá kell mutatni, de egyben azt sem szabad elhallgatnunk, hogy az így kialakuló középosztály egészen a világháborúig majdnem a maga egészében gentroid értékrendszerben élt, sőt él még ma is, amely tény viszont érthetővé teszi, hogy az egészet gentry-osztálynak tekinti a részletekkel nem törődő idegen. Ennek az osztálynak hibái és fogyatkozásai számosak; úrhatnámságára szerzőnk egy gróf Majláthtól vett idézettel mutat rá. Nézetünk szerint, ha régebbi szerzőt akart idézni, idézhette volna Grünwald Bélát, újabb időkre Bernát Istvánt s a háború utáni időkre vonatkozólag pedig Szegfű Gyulát vagy Weis Istvánt, akik mindannyian sokkal jobban látták ezeket a jelenségeket és mert belülről gyakorolták a kritikát, sokkal élesebb kifejezéseket is mertek alkalmazni.

A középosztály így Macartney szemléletében a részben születési, részben hivatási rendek keretei között oszlik meg, bár könyvéből kitűnőleg ismeri azokat a rétegeket is, melyeket gentrynek igazán nem tekinthet s amelyek kívül állanak az általa felsorolt foglalkozás ágak keretein. Ez elsősorban abból magyarázható, hogy számára a politikai élet áll az előtérben és ő csak a gentryt tekinti a nemzet igazi képviselőjének. Ez a megállapítása is jelentékeny korrekcióra szorul. A nemzeti öntudat hordozói között mindig voltak és egyre inkább vannak nem nemesi származású olyan elemek, akik sokkal inkább tekinthetők ebben a tekintetben a nemzet igazi képviselőinek. Nemzetfogalmunk szűkkörű — írja Macartney. Tény ezzel szemben, hogy a nemzeti érzés az egész társadalmat áthatja s a jelen feladata ennek a meglevő érzésnek ápolásán kívül a tudatosítás, főképpen az elszakított magyarságra való tekintettel, de meg azért is, mert mint Albrecht Ferenc kifejtette, a magyar parasztosztály és középosztály között van egy olyan légüres tér, ahol bárki szabadon robbanthat. Annak bizonyítékául, hogy maga a nemzet mennyire nemcsak a gentryt tekintette a nemzet képviselőjéül, szolgálja az a kétségbevonhatatlan tény, hogy a gentry *gőg* sohasem zavart meg senkit nemzeti érzésében, legfeljebb ha néha társadalmi színezetű ressentiment-nal felelt reá.

Az oligarchikus rendszer évezredes folytonossága Magyarországon

aligha magyarázható mással, mint azzal a feltevéssel, hogy különösképpen megfelel a magyar léleknek, írja Macartney. íme a szabadságszerető nemzet, mint az oligarchikus rendszer eltűrésére görnyedt rablélek — anélkül, hogy bármikép is magyarázatát kapnánk ennek a kijelentésnek. Ilyen váddal egyébként nem egyszer illette Ady Endre is a magyar népet, azonban az ő ostorozó szavai éppen azt a mélyebben fekvő igazi lelket akarták felébreszteni, amelynek már puszta keresése: tagadása az előbbi állításnak.

Írja, hogy a gentry a magyar parasztot megveti, éppúgy mint a munkást s ahogy lenézi a kereskedőt és iparost is. Igaza van, igaza van a múltra vonatkozólag. Kár volna bővebben kitérni annak bizonyítására, hogy ma már a magyar parasztot csak az egészen szűk látókörű és ostoba gentry veti meg — s hol van már ez az osztály? — a Tisza Istvánok pedig mindig becsülték és szerették, egész irodalmunk története tele van a sorsa iránti gondoskodás meleg fejezeteivel s ma is a nemzeti megújhodás legfőbb erőforrásának tekinti ezt az osztályt mindenki. Ami pedig a dolgozó rétegek megvetését, vagy azok kellő meg nem becsülését illeti, úgy szerzőnk itt is a múltban ragadt szemléletével, mert ez az érzésvilág már a múlté és éppúgy, mint magát az attitűdöt, azok hordozóit előbb-utóbb ki fogja küszöbölni magából a magyar politikai élet és társadalom.

A politikai pártokat Macartney azokban a fejezetekben ismerteti, amelyek érdekeit azok képviselik. Így a kisgazdapártot a parasztokkal kapcsolatban, szociáldemokratákat az ipari munkásokról szóló fejezetekben, ugyanitt tárgyalja a keresztény gazdasági pártot stb. stb. Azonban messzire vezetne, ha minden olyan megállapításával perbe akarnánk szállni, amelyekkel nem tudunk teljes mértékben egyetérteni, vagy amelyek bizonyos helyesbbítésre szorulnak. És talán nem is helyes így rávilágítani egy olyan könyv hibáira, amelyik nagyrészben nem pontos adatgyűjtésen, hanem inkább szerzőjének romantikus impresszionizmusán épült fel.

Macartney részletesen leírja a trianoni békeparancs létrejövetelének körülményeit s bár a teljes tájékozatlanság vádját igyekszik elhárítani az entente hatalmakról, határozottan kiemeli, hogy azok eljárásában minden szempont inkább érvényesült, mint az igazság akarása. A kitüntető bánásmódban részesített utódállamok képviselőinek kívánságait szentesítették hatalmi szóval. A béke revíziójára irányuló magyar törekvéseket nagy rokonszenvvel és megértéssel ismerteti s annál kínosabban lep meg végső állásfoglalása. Elismeri ő ezirányú igényeink teljes jogosságát, törekvéseink méltányosságát, maga is azon a véleményen van, hogy ha a nemzeti szempontokat érvényesítették az államok kialakításánál, úgy azoknak érvényesülnie kell a mi esetünkben is, mégis úgy véli, hogy ennek az elvnek újra alkalmazása tovább rontaná a helyzetet, anélkül, hogy komoly lépést jelentene a Dunavölgy problémáinak ren-

dezése körül. S így, mint ő maga is megállapítja, a revíziót ellenzők sorába kerül. A megoldást a nemzet és állam viszonyát újra rendező ideológia eljövetelében s annak valóra váltásában látja. Kétségtelen azonban, hogy bármilyen legyen az az ideológia, amely a nemzet és állam viszonyát újra rendezi, az csak a következő alapokon nyugodhat. Érvényesülni kell ebben a magasabb egységben a népek demokráciája alapelvének, amely azt jelenti, hogy az azt alkotó minden nép teljes egyenjogúsága el legyen ismerve. Az igazságosságnak érvényesülni kell tehát s nem tudjuk elképzelni, hogy milyen módon kívánhatja Macartney azt, hogy éppen mi magyarok legyünk megfosztva az önmeghatározás lehetőségétől és nemzeti államok idején szótlanul tűrjük azt, hogy három és félmillió magyar kisebbségi sorsban szenvedjen, vagy reméljük ennek a kérdésnek megoldását tunya türelemmel az utódállamok eljövendő kérdéses jóindulatától. — Első követelmény tehát a magyar revíziós igényeknek azonnali kielégítése. — Ez ellen csak akkor tiltakozhatna szerzőnk, ha bármely okból úgy találná, hogy kisebb értékűek vagyunk, mint a bennünket körülvevő népek, vagy hogy nincs bennünk meg az együttműködésre való hajlandóság. Az elsőt nem gondolhatja, a másikra vonatkozólag ő maga írja, hogy Magyarországot az utódállamoktól csak az el nem fogadott politikai határok választják el.

Könyvét Macartney a következő sorokkal zárja be: «A magyarok története valójában egy heroikus regény. Idegen országban idegenek; kis nép, körülvéve nagy nemzetek által, veszélyes helyzetben élő őrszem Európa messze kitolt bástyáján, minden oldalról jövő támadások elleni szüntelen küzdelemre kényszerítve, ellenálltak minden vésszel szemben, fennmaradtak, sőt fejlődvén erősödtek, míg kevésbbé bátor és történeti hivatására kevésbbé büszke bármely más nemzet régen letűnt volna a föld színéről. Ezért, ha ma balszerencséjük sötét korszakán haladnak is keresztül, igazuk van, ha nem hajlandók elcsüggedni. Balsorsban volt elég részük és mindig győzedelmeskedtek felette, és most is fognak». (367. 1.)

Macartney a magyar talánynak megoldására, ennek a különös politikai képességnek megmagyarázására nem vállalkozik. De annak jelenlétét érzi egész történelmünkön keresztül és amint a fenti idézetből kitűnik, bízik annak ma is meglevő erejében. Az előbb mondottakhoz kapcsolódva arra kell rámutatnunk, hogy mint minden lét, úgy a politikai lét is: forma. S amily mértékben elengedhetetlen kelléke egy államnak, hogy pontos és jól meghatározott határai legyenek, úgy a politikai lélek számára is nagyjelentőségű a forma-tradícióval való rendelkezés. Ezért elképzelhetetlen a magyar lélek számára a határok spiritualizálása, anélkül, hogy a politikai pluriversumon belül, lelkében, előbb egy nagyobb egységet el nem fogadott volna. A határok eltörlése önmagában véve oly mértékben szláv, anarchisztikus és nőies gondolat, hogy annak elképzelése is lehetetlen, azt hisszük nemcsak a magyar, hanem francia vagy angol

számára is. A nemzet és állam viszonyának egymáshoz való újrarendezése különben egész Európa problémája. Az európai szellem dialektikájának harmadik fázisához érkeztünk talán. A csak uralmon nyugvó államok után, a nemzeti államok kialakulásán keresztül el kell jutnunk valamely az együttműködést lehetővé tevő új elvig. Ebben a munkában a magyar politikai elit, amely a legmélyebb élményszerűséggel éli át azt a problémát, nagy szolgálatot tehet Európának. Európai érdek tehát, hogy egészséges és erős legyen. Már csak azért is, mert ez a probléma éppen most kíván megoldást, amidőn a nemzeti szocialista Németország diaszpórában élő népi elemeinek aktiválása révén, egy teljesen megbízható szervezetet nyert, amely esetleg teljes fölényt jelent számára, ha a többi államok a politikában továbbra is csak hatalmi játékot látnak. De ez esetben is Európa érdekét védi a germánság és szlávság közé ékelt magyar nép, mert ennek a keleti magyarnak germanofob lelke a német terjeszkedésnek biztosabb akadálya a metzi vagy verduni erődítményeknél.

Nem esünk abba a hibába, hogy azt higyjük, Macartney, ha más állást foglal el, sokat segíthetett volna a magyar revízió ügyén. Társadalmunk hibáit ostorozhatta volna úgy, ahogy akarja, nem vettük volna tőle rossznéven, de azt elvártuk volna, hogy ő, aki ennyi rokonszenvvel foglalkozott a magyar történettel, legalább igazunkat ismerje el. Amikor könyvét végigolvassuk, az az érzésünk, mintha egy elsietett és a szerző érzése szerint már jóvá sem tehető, sajnálatos műtét utólagos igazolása céljából rajzolta volna meg a csonka országnak ezt a korképét. Bizalma is úgy hat, mintha azt mondaná, levágták ugyan lábaitokat, de majd talpraálltok. És mégis igaza van, mert csak a test csonka, erőtudatunk és jövőbe vetett bizalmunk tántoríthatatlan. Bizalmunk épp azoknak az erőknek az ismeretéből táplálkozik, amelyeket Macartney figyelemre se méltatott. Az ő figyelmét inkább az ősi Magyarország kötötte le, amelyet bár mi szeretünk és megtagadni egyáltalában nem akarunk, de már egyben ósdinak és elavultnak érzünk nem egy vonatkozásban s éppen ezért a rólunk alkotott képet hűnek és igaznak nem tudjuk elfogadni. —*i*—y.

HORVÁTH BARNA JOGSZOCIOLÓGIÁJA

A liberális jogtípus alkonyával egyidejűleg a bölcseleti jogmegismerés terén súlyos módszerbeli válság jelei mutatkoznak. A joghézagpótlás kérdése körül elhangzott szenvedélyes viták mozgalommá sűrűsödtek, az ú. n. *szabadjogi* mozgalommá, amely nemcsak az uralkodó formalisztikus kötöttségeket támadja, hanem komoly formális logikai alapon először vonta kétségbe az uralkodó liberális jogrend egyedül üdvözítő mivoltát, zártságát, vagyis az élet egyetemét egyedül átfogni tudó képességét. A funkcionális és a szubsztanciális felfogás ádáz harcai

közepette, amelyek kimutatták, hogy a pozitivizmus és a természetjog végeredményben világnézet dolga — a kizárólagosságra igényt tartó pozitivista jogszemlélet s annak keretén belül a tiszta jogtani elmélet helyzete megrendült.

Ilyen körülmények között a bölcseleti jogmegismerés is tudatára ébredt annak, hogy a jogérték és a jogfogalom meddő vitái és az üres jogforma analízise összeszűkíti a láthatárt és hogy az egyelvű módszerekkel végleg szakítva, az ellentétek reflexiós egységére alapított szinopszis felé kell tájékozódnia. Ennek a szükségletnek a felismerése folytán a gondolkodás differenciálódása ma ott tart, hogy kilépve a tárgy természete által módszerileg meghatározott egyszerű tagoltság integrált állapotából, két elvű és tehát bonyolult methodikájú tudományokat hoz létre.1

Ez a szinoptikus fordulat a szellem egyéb területein már rég bekövetkezett, így pl. a zenében. Az ókor nem ismerte a polyphonikus zenét. A fejlődés során az ellenpontos stílus legyőzte a homophoniát, az egyszerű akkordnál és skálánál dúsabb hangrendezést téve ezzel lehetővé . . .

A bölcseletben e kialakulási folyamat egyik legfrissebb hajtása a jogszociológia, amelynek logikai összstruktúráját tárja fel Horváth Barna a «Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie» (ezelőtt A. f. R. u. Wirtschaftsphilosophie) 28. külön kiadványaként megjelent standard műve: a «Rechtssoziologie. (Probleme der Gesellschaftslehre und der Geschichtslehre des Rechts». Berlin, Grunewald, 1934. XI. + 331 oldal.)

A tiszta jogtani elmélet a jogtartalmat és a formát szigorúan elkülönítette egymástól és az utóbbira szorítkozott. Az előbbinek elhanyagolása és a természetjognak egyidejű tagadása alkalmas kiindulási pontul kínálkozik a jogtartalom állandóbb elemeinek szociológiai vizsgálatához. Horváth Barna úgy a jogtartalom és a jogforma, mint a pozitív és a természetjog szociológiájára kiterjeszkedik és nem különíti el a jogtartalmat a formától tiszta jogtani értelemben, mert a formaváltozásoknak is megvan a maga külön szociológiai problematikája s végeredményben a forma és a tartalom, a pozitív és a természetjog korrelációs fogalmak, a tiszta jogtani elmélet és a pozitivizmus pedig határozott szociális adottságok eszmei eredője.

Az újkori jogszemléletnek egyik legjelentősebb ténye, az ú. n.

[1] Jelen sorok írója pl. a logikai, axiológiai, szociológiai, pszichológiai és történeti szempontok szinthézisével próbálkozott e téren. (V. ö.: «A szinthetikus jogbölcselet vázlata és történelmi kialakulásának főbb mozzanatai». Bpest, 1930.) — Horváth Barna, bár 'ezen területekre a pszichológiai összetevő kivételével mind külön-külön kiterjeszkedik — a szinthézist'elutasítja, mert az módszeri szinkretizmust jelent, az ellentét logikai misztikumának feloldását. (Rechtssoziologie, 72. o.) Hogy valaki a módszeri egyelvűséget szinopszisnak nevezett dualizmussal, avagy szinthézisnek nevezett többelvűséggel cseréli fel, az szerény nézetem szerint ismeretelméletileg teljesen egyenértékű eljárás!

történeti iskola, hozzászoktatta a természeti és észjog, továbbá a ius divinum abszolút jogformáiban nevelődött európai gondolkodást a jog gyorsütemű elváltozásának eszméjéhez. Minthogy ezen történeti gondolkodásmód meghonosodása idején a szellem egyéb területein a természettudományias fejlődési elv uralkodott, a jog elváltozásainak törvényszerűségét is sokan ennek az elvnek a segítségével próbálták megmagyarázni, illetőleg közelebbről meghatározni. Így jutottak el oda, hogy a jog fejlődéséről és ezen fejlődés során a jog különféle típusairól lehetett beszélni.

A szellemi összhelyzetnél fogva azonban ma általában bizalmatlanok vagyunk a haladást automatikusan biztosító fejlődési optimizmussal szemben, ha nem is tagadjuk azt teljességgel és főleg olyan hévvel, mint pl. Tarde, aki a jogfejlődés eszméjét az ősnemzésével hozta logikai kapcsolatba.

A fejlődés elvét divatba és forgalomba hozott történelmi jogszemlélet egyoldalúsága kiegészítésre és felfrissítésre szorul. A romantika utolsó hullámverése idején, vagyis már a XVIII. század végén általánossá lett a németeknél a fejlődés elmélete útján az állami és társadalmi jelenségek szerves, tehát természettudományias felfogása és ebből folyóan az állam személyiségkénti értelmezése. A megváltoztathatatlannak gondolt faji jellegből a nemzetszemélyiség eszméje fakadt. A történelmi kapcsolatok romantikus értékelése teremti meg az eszmék külön történelmét, a milieuelméletet és a jogtörténelmet, mint külön jogi stúdiumot. A jogszabályok genetikus és organikus létrej övet elének elve a mechanikus jogfelfogást lehetetleníti ugyan, de a szociológiai és közgazdasági tényezőknek elhanyagolása és a filológiai békés módszernek a jogtörténetben való uralomrajutása e tanszak nagy lehetőségeit már kezdettől fogva a minimumra csökkenti.

Itt nyílnak meg a jogszociológia nagy feladatai és nagy esélyei. A történelmi iskola merész új meglátásait nagyjából ugyanazok a politikai erők gáncsolták el, mint amelyek mindennemű szociológiai és tehát a gyakorlati jogszociológiai tudomány érvényesülését is sokáig gátolták. Ma ezek az erők úgyszólván jelentéktelenekké zsugorodtak össze s mi sem akadályozza annak a felismerésnek az érvényesülését, hogy ugyanaz a jog, amely logikai metszetét tekintve az egyetemes élet egyik közvetlen gondolati kategóriája, keletkezését illetően sajátos, komplex és szociális folyamat s nem egyszerű, egyneműen legális (vagy esetleg — nemlegesen — forradalmak idején pl. — illegális) aktusok halmazata. Mint sajátos, komplex, szociális tény, a jog, nemcsak egyszerűen a társadalmi folyamatok gondolati ábrázolásának kategoriális eszköze. Ellenkezőleg! Sajátossága éppen az, hogy az általa ábrázolt, kifejezett társadalmi folyamatokra, azok kialakulására formáló befolyása van. E tagadhatatlan tény helyes felismerése adja meg a határozott jogpolitikai irányvonal-

vezetés lehetőségét, ami viszont gerince az alkotó államférfiúi tevékenységnek. Innen erednek az államférfiúi képességek és a bölcseleti értelemben vett jurista bensőséges lelki kapcsolatai. Bölcseleti értelemben vett jurista ezek szerint csak az lehet, aki a jog e sajátos társadalmi funkcionálását átérti és azt ilyen értelemben működtetni is tudja. Erre pedig teljességgel csak a jog olyan teremtő elvű megismerése képesít, amely a szociológiai szempontot is felöleli. Ami ezen a fokozaton alul van, az technika és mesterség.

A gondolat elvontsága és az eleven élet egyetemes lüktetése között ezek szerint nincs is ellentét. Az élet is kategoriális pályákon mozog, akárcsak a gondolat, amely végeredményben a legmagasabbra felfokozott élet, az élet szellemi hatványa.

Az ma már valósággal közhely, hogy a jog keletkezése és fennmaradása tekintetében nem jogi tény, hanem gazdasági, politikai és szociális erők eredője. Ezt a belátást elsőízben a történelmi iskola népszerűsítette, amely mint külön jogi tan-, illetőleg tudományszak romantikus gyökérből fakadt: a jog múltja iránti romantikus kegyeletből. Csakhogy a romantikának — ahogy erre már rámutattam volt — kezdettől fogva hiányzott a kellő érzéke az élet közgazdasági és szociális tényeivel szemben s következésképpen azok saját módszerű tudományai: a közgazdaságtan és a szociológia iránt. Ezt az érzéketlenséget, sőt ellenszenvet sajnos, a jogtörténet is örökölte. Pedig a módszert a tárgy természetéhez és nem rokon- vagy ellenszenvhez igazítja az igazi mester már Arisztoteles óta. A jogra, mint az egyetemes élet nemcsak logikus, hanem egyben voluntarisztikus kategóriájára a liberalizmus virágzása idején nagyon is ráillett a «Recht als Wille und Vorstellung» komplex képlete. Csak a jog e hatalmas kategóriájának a «Sein» és «Sollen» síkokra való szétbontása hozta magával a békés, a filológiaiakhoz hasonló módszeres elveket. A jog élete és fejlődése, végül harcos egészsége («Der Kampf ums Recht») pedig szociológiai módszert kíván meg, mert a jogeszmét variáló alkotmányozó alapelvek a társadalmi élet nagy valóságaiban és óriási adottságaiban gyökereznek. De maga a mindenkori jogszemlélet sem a puszta logikai képzelet alkotása, nem merő ideológia, hanem szélesebb távlatból jő, így pl. a liberalizmus alkonyát is jellemző sarkos ellentét a természetjog és a pozitivizmus között egyfelől az idealizmus, másfelől az empirizmus funkciója, módszeri következménye. (Rechtssoziologie, 17.. 20. old.)

A jogtény és a jogmegismerés változásainak ezen most vázolt alaptémája az, amelyet Horváth Barna olymódon tárgyal, hogy eszméit két síkra is vetíti, amennyiben műve a jog egy teljes bölcseleti rendszerét tartalmazza szociológiai köntösben és egész szociológiáját bölcseleti megfogalmazásban. (A mű I. része tartalmazza az előbbit, a II. része az utóbbit.)

Módszere szinoptikus. Ennek lényege a jog normatív elemeinek és a jogilag jelentős tényálladék eszmei egybevonása. Ez a módszer jó eszköz a logikai vonatkozások kidolgozására, de a továbbiakban a «Begriffsjurisprudenz»-cel párhuzamos «Begriffssoziologie» fogalmi pusztaságához veszedelmes közelségbe vezet.

A joglogikum bölcseletét tartalmazó I. rész még erősen tiszta jogtani ideológiával van telítve, de a II. részben már nemcsak a tételes jog és a tételes jogmegismerés szociológiájára szorítkozik, hanem a jogi absztrakció másik tipikus formája: a természetjog és a természetjogi szemlélet szociológiai értelmezése elől sem zárkózik el és éppen erről a tárgykörről írja meg művének legsikerültebb fejezeteit, holott műve I. részében, amely a logikai alapvetést tartalmazza — a jogvalóság szociológiai színképének egyik jellegzetes vonalát — a természetjogot és a ius divinumot egyaránt az aszociális tények közé sorozza . . .

Horváth Barna tiszta jogtani iskolázottságának és tudományos múltjának megfelelően dogmák helyett feltevésekkel dolgozó, bizonyítatlan előítéletektől mentes, kritikai, tehát tiszta jogszociológiára törekszik. Viszont a természetjog- és a ius divinumnak aszociálisként való felfogása nem egyéb, mint tiszta jogtani előítélet, mert éppen a jogváltozás kérdésének a kutatása annak a megállapításához vezeti el őt is, hogy a panta rheit nem lehet teljes következetességgel végigcsinálni, másfelől pedig még a változáshoz is kell egy abszolút fixpont. Az állandóság és változatlanság legkisebb mértékének a feltételezése is egy természetjogi minimummal jár, amely ha megtisztított logikai értelmű természetjog is, de mégis csak természetjog. («Naturrecht in einem gereinigten, transcendentallogischen Sinn.» Rsoz. 19. old.)

Horváth Barna elismeri, hogy a jog kizárólagosan empirikus mivoltát hirdető tétel nem bizonyítható és hogy a tiszta jogtani megismerés elvileg lehetetlen. De ahogy régebbi normatológiai rendszerében az antik, illetőleg az örökérvényű jogi kódex ábrándjára szorítkozó természetjog és az emberi szellem Ikarus-röptét mutató természetjogi felfogás bírálatára szorítkozott, jogszociológiai rendszerében is a természetjognak és a természetjogi felfogásnak csak egy bizonyos fajtájával, az újabbkorival foglalkozik. Normatológiai rendszerében megállapítja, hogy a természetjogi felfogással való radikális leszámolás a jogbölcselet problémakörét rendkívül elszűkítette és hogy az a tekintet, amellyel a mai jogbölcselet a saját problémakörével szembenéz, a természet jogászok magabízó, az emberi ész hatalmába vetett bizalommal telt, lelkes és termékeny tekintetével ellentétben, józan, tiszta, kiábrándult és — meddő.

Horváth Barna nem is áll meg e meddőségnél, hanem felveti a kérdést, hogy a helyes jog törvényfogalmainak a felkutatása miért ütköznék ki a modern jogbölcseletből? («Az erkölcsi norma természete.» Bpest, 1926. 134—135- old.)

Kétségtelen, hogy a pozitivizmusnak nagy és fontos küldetése volt, amelynek az fényesen meg is felelt. Ez a túltengő metafizikai spekuláció és a jogászi racionalizmus letörésében nyilvánult meg. A pozitivizmusnak állandóan jó működése folytán érvényesülhettek csak a maguk teljességében a jogról, mint a társadalom történelmileg kifejtett és folytonosan elváltozó kategóriájáról alkotott eszmék. A pozitivizmus azonban csakhamar túllőtt a célon. A liberalizmus értékeléseitől telített, de azt a módszertisztaság elvével álcázó «tiszta» jogtan száműzte a természetjogot, de vele a jog abszolút mivoltába vetett hitet és általában a jog egész metafizikáját.

A kanti bölcselet formális logikai eszközeivel és ismeretelméletével végrehajtott ez a sterilizációs művelet azonban csakhamar éreztette káros hatásait. Ezeknek a káros hatásoknak a gyűjtőfogalma a jogászi formalizmus. Ennek csak válfaja a bírói formalizmus és a közigazgatási bürokráciatúlteng és. Minden formalizmus gyökere, illetőleg forrása egy jogszemléleti alaphiba, a magában helyes módszerbeli megfontolásokon nyugvó pozitivizmusnak túltengése, egyoldalúságainak kiélezése.

(Kant egyébként a maga részéről a puszta empíriával megelégedő jogtant súlyosan megbélyegezte; ő maga tehát a természetjogot illetően nem volt kantianista.)

Kétségtelen, hogy a fejlődés korai fokozatai nem ismerték pl. az írott jogot. Az írás elterjedése után az írott betű ünnepélyes köntösében megjelenő jog és az emberi szív mélységeiben gyökeredző igék között megindul a testvérharc. A nyomtatott betű nagyszerű találmánya a nem írott jog helyzetét igen megnehezítette. A nyomtatott betű igézete hatalmába kerítette az elméket. A papírforma szerinti exaktság hívői, a formalisták, elfelejtik az emberi szív ősi nyelvét. A betű tudása megzavarja az elméket, elválasztja őket egymástól és többé egymást sem értik meg. A betű pozitivizmusa folytán a történelmileg, alkotmányilag megadott jog önállósul és lenézi eredetének forrását, az emberi szívet . . . A formalizmus tipikailag különböző és a lelki alkatban gyökeredző s ahhoz igazodó figurái folytán végeredményben Európa és a világ életéből nemcsak, hogy «hiányzik az a jogászi elme, amely észreveszi az összeütközés lehetőségeit, mielőtt az kitörne s igyekszik az emberiség életének szabályait előre olymódon megszabni, hogy ilyen konfliktusok ne is törhessenek ki»,[1] hanem az az általános helyzet, hogy a jogfejlődés liberális típusának reménytelenül pozitivista szerelmesei értetlenül állanak az új fejlődési sorok előtt, mert már teljesen elszoktak a természetjogias gondolatmenetektől. (Az erk. norma term. 135. old.) Márpedig a világszerte alakulóban levő új struktúrák mégis csak mind az emberiség szociális természetének őstermékenységű tele vényéből törnek elő, a ter-

[1] Az I. L. A. ezidei megnyitó beszédéből.

mészét jogi rétegből s nem törődnek a pontosan kidolgozott pozitivista elméletek kicirkalmazott szépségeivel.

Horváth Barna jogszociológiai rendszerében az élet tényeit áttörő jogi formalizmust ellensúlyozza az élet közvetlen irányvonala által eltérített normalogika. (Rsoz. 55—58. old.)

A modern jogszociológia ezen eredménye a társadalmi jelenségek jogrendi jelentőségét és a természetjog funkcióit ugyan már egészen más színben tünteti fel, mint a tiszta jogtani elmélet pozitivizmusa, de mégis csak tudománytani szempontból intézi el a kérdést.

A liberális tiszta jogtan a történelem feladatát már elvégzett, az ancien régim elavult jogrendjét lerombolt és az ember jogokat felépített: tehát végleg kimerült természetjog maradványaival került szembe.

A XVII. század óta kifejlett modern természetjog hanyatlása kétségtelen. De viszont azóta sok minden történt a jog dinamikája, a politika világában. A liberális alkotmányoknak már rég bealkonyodott. A jogrendi legitimitások egyenes vonalát mindenhol áttörte a közjogi szükségjog politikai természetes ereje. A népek életrendje, az emberiség világtörténelmi sorsa természetes, erkölcsi súlypontja után igazodik. Büntetőjog ezután sem lehet meg végszükségi szakasz, magánjogi törvénykönyv szokásjogi korreláció és méltányosság nélkül.

Az egyedül lehetséges és való tételes törvényjog orthodox hívőinek a liberális jogtípus uralma idején látszólag sikerült a természet jogászokra rásütni a tudománytalanság szégyenbélyegét csak azért, mert a természetjogászok tagadták az éppen hatalmon levő «értékelésmentes» módszer tisztasági dogmáját. Szép, néha elégikus, de inkább epés gyászbeszédek hangzottak el a természetjog állítólag nyitott sírboltja előtt, ám harmadnapra az írás- és jogtudókat még eddig mindig a feltámadás örök húsvéti csodája érte ...

Eddig még minden tételes törvény- és illetve jogtípusnak megvolt a maga természetjogi pendantja.

A jogi világszemléletben u. i. két poláris erő működik. Ezek feszültségi foka határozza meg a jogkultúra jellegét. Az egyik erő a pozitivizmus, a másik a természetjogias felfogás. Az egyik abból indul ki, hogy jog csak az, ami bizonyos módon, mondjuk alkotmányosan tételezve van. A másik a feltétlen igazság erkölcsi eszméjével való megegyezésben látja a helyes jog biztos ismertető jelét. Az egyik erő tehát az, amely a jogi normákat összegyűjti, egyezteti, egységes logikus rendszerbe foglalja, kodifikálja. A jogi szemlélettér másik, nomothetikus pólusa a jogtény fenomenológiájához tapadó pozitivistáéval szemben ellentétes irányú. A szisztematikus végeredményben mindig a pozitivizmus meddőségébe hanyatlik. A természet jogász összehasonlít, értékel, bírál s ezzel változatos új jogformák teremtő elvű kiindulási pontja. E poláris erők társa-

dalmi jelentőségét az adja meg, hogy rájuk egyformán szükség van. Innen, vagyis ez erők poláris mivoltából adódik az, hogy a pozitivista és a természetjogias álláspont elvileg összeegyeztethetetlennek látszik, mert csupán társadalmi funkciója szerint olvad egy nagyobb szinthézis egységébe.

A kétféle feladatkör, amit a pozitivizmus és a természetjog betölt, társadalmilag egyformán jelentős, csak a történeti szükséglet szerint változó a hangsúly. Hol az egyik, hol a másik van előtérben. A jog elméleti művelésénél is ehhez hasonló váltógazdasági rendszer van.

Nem szándékom itt az eszmények egész fejlődéstörténetére kitérni. Ez az anyag elvégre minden jobb elméleti kézikönyvben fellapozható. De ha a Tízparancsolatra gondolok, a formulázottan kinyilatkoztatott isteni jog kőkódexére, mint a természetjog és a tételes törvényjog tömör szintézisére vagy pedig elképzelem az első egyházatyák büszke gesztusait, akik a világbíró Cézárok profán jogával szembe- és illetve annak föléje helyezték a feltörekvő új keresztény jogot, amely a szociális igazság megvalósulásának új típusa gyanánt vonult be a világtörténelembe: akkor a liberálista pozitivizmus és az aufklärista természetjog harcát csak kisebbszerű csatározásnak látom. Ellenben újból döntő jelentőségűnek ígérkezik azon jogszemléleti erők harca, amely napjainkban a szubsztanciális és a funkcionális felfogás új jelszavával éppen csak hogy megindult a tételes törvényjog és a természetjog régi frontvonalain.

A természetjog rehabilitációjának a kérdése már most szociológiai szempontból annyiban jelentős, mert egyfelől a természetjogi szemléleti mód a jogi absztrakciónak tipikus és a mindenkori társadalmi állapotokkal sajátosan veleváltozó, de éppen a tiszta jogtan által tudatosan és szándékosan elhanyagolt formája; másfelől pedig a jogi szabályozás mindenütt és mindenkor egyenlő elemeit megállapító összehasonlító jogtörténet eredményei folytán újból tudományos relevanciájú. — A tiszta történelmi szemlélet, amely a tételezett törvények időbeli korlátait s az az értékelésmentes szociológiai felfogás, amely azok térbeli adottságait mutatja ki, nem rokonszenvezett az abszolút jog eszméjével. A természetjognak ma azonban újra vannak komoly esélyei. Ha ezt úgy értelmezzük, hogy a természetjog valamely ismert, történeti megnyilvánulási formájának restaurációjára gondolunk, akkor téves utakon járunk. Ezt a megújhodási folyamatot a mai tételes törvényjog által lerögzített állapotokon túliakra utaló törekvésekben kell keresnünk. — A természetjognak u. i. többféle funkciója van: a tételes állapotok igazolása, az elkorhadt, de még mindig nagy ellenállású jog lerombolása és a társadalomnak egy új jogtípus irányában való mozgósítása. E társadalmi nélkülözhetetlenségnél fogva állapította meg Pound azt, hogy az analitikus iskola imperatív jogelmélete, a természetjogtól teljesen elszakított tételes jog elgondolása nem egyéb illúziónál.

Az új totális és autoritatív állami szerkezetek pl. legfeljebb csak formailag s csak egyszer: a keletkezésüknél veszik figyelembe a demokratikus alkotmány többségi elvének legitimitását. Azután már szellemerkölcsi erők dinamizmusa: a népek természeti életrendje hajtja őket előre. Az önbeszabályozó és piacokat hódító közgazdaság tervezett, ellenőrzött és célszerűsített struktúrákra tér át . . . Mindebből azután új corpus iurisok születnek, amelyek normáit új egyetemes hiedelmek indokolják, a közakarat hatalmi s a megismerés logikai erején felül a vallásos érzéshez hasonló emocionális tényezők biztosítják. A jogalkotó örök természeti erők (természetjog!) és a belőlük eredő mulandó létű tételes törvényjog dualizmusa sohasem volt annyira szembetűnő, mint éppen napjainkban!

Horváth Barna igen nagy gondot fordított problematikájának módszeres exponálására. Művének ez az első része a komplex jogkategória bölcselete, amely azonban a gyakorlati szociológiai megoldásokat legalább is dióhéjban tartalmazza. Így tehát ez az I. rész előkészítése a tételes jog szociológiájának egyes főbb kérdéscsoportjait tárgyaló II. résznek. Ez a rész tartalmazza a pozitív jogtény szociológiáját, a társadalomtanilag súlyosabb és latba esőbb anyagot, illetőleg annak válogatott fejezeteit.

Igen érdekes mondanivalója van Horváth Barnának már a jog és a gazdaság viszonyát tárgyaló első kérdéscsoportnál.

A tiszta jogtani elmélet azonosította a jogot az állammal. Ez a liberalizmus jogszemléletéből következett. A jogállam a liberális politika kiváló eszköze volt: a jog és a hatalom ellentétének egy sajátos feloldása és mint ilyen, kétségtelenül eredeti elgondolás. Az állam lényegének a jogéval való azonosítása azonban illúziónak bizonyult, amelyből csak a jogeszme ápolásának egy bizonyos stílusa maradt reánk értékes örökségként.

Ma a jog és a szabadság eszméje újra erős belső reláció nélkül van, amit a totális államra való törekvések és az államtagadás irányzatai egyaránt bizonyítanak. (Horváth Barna egy külön tanulmányban foglalkozott e kérdéssel: «Hegel und das Recht», Zeitschrift f. öffentl. Recht XII. k. 1. f. — L. v. Wiese egészen hasonló eredményhez jut el: «Der Liberalismus zerbrach am Problem der Macht. Es gelang ihm nicht seine Idee der Freiheit in ein rechtes Verhältnis zu ihr zu setzen.» — Der Liberalismus in Vergangenheit und Zukunft. 183. old.)

A liberalizmus e felfogásának dialektikai ellentéte gyanánt jelentkezik a történeti materializmusé, amely viszont a gazdaságot és a jogot azonosítja. Ez ellen Horváth Barna ép úgy tiltakozik, mint ahogy felemelte szavát azon szociologizmus ellen, amely a jogot és a társadalmat azonosítja. Ez ellen Horváth Barna épp úgy tiltakozik, mint ahogy felemelte szavát azon szociologizmus ellen, amely a jogot és a társadalmat

azonosította. Marx és Stammler vitája a gazdaság és a jog primátusát illetőleg ezen szociologizmus gondolatkörében mozog. Horváth Barna a gordiusi csomót éles okoskodással vágja szét. Szerinte nincsen társadalmi állagazonosság a gazdaság és a jog között, hanem csupán határozott szabályszerűségeket követő szociális összefüggés. Ezt az összefüggést egyenkint a mennyiség, hatékonyság, szabadság és a kölcsönösség szempontjából teszi vizsgálat tárgyává. Itt axiomatikus módszerrel dolgozik. Szellemes aforizmákat és azokat kiegészítő tételeket csoportosít, mind a kiélt kapitalisztikus fejlődés és a hamis vágányon indult tervgazdálkodás középvonala irányában. Ezt az eszmei középvonalat állampolitikailag egy a közös feladatokat elvégző nemzetközi szervezet és az ezt magából kitermelt kultúrkör tagállamai között megosztott szuverenitás jellemzi. (V. ö.: Szinth. Jogbölcselet, III. fej.: az alakuló kultúrtípus jogrendjének pszichikai tagoltsága, *b)* Az állam.)

A jog és a gazdaság viszonyát illetően az a végső elgondolása, hogy a gazdaságot ugyan genetikus elsőbbség illeti, de a jognak nagyobb az értékkapacitása, mert úgyszólván ethikai a priori gazdasággal szemben.

Ragyogó dialektikai fordulatossággal ábrázolja végül ezekben a fejezetekben a tőkés termelési rendszerrel korrelációs viszonyban lévő liberális jogtípus kialakulásának grandiózus jelenségét, amely lényegében alanyi jogi helyzeteknek a jogalkotás logikai hézagaiba való lassú beszivárgása és az az adott történelmi kereteknek fokozatos szétfeszítése útján történt meg. Bravúros teljesítmény, ahogy az egész gazdasági fejlődés jogrendi értelmét azon egyetlen szociológiai képlettel oldja meg, hogy lényegileg mindig s tehát ma is csak arról van szó, hogy kik legyenek a gazdálkodás jogilag is elismert hordozói, jogalanyai?

A mű következő négy darabja mind teljesen egységes logikai vázrajz szerint készült.

A jog volitív elemeinek szentelt fejezetekben («Der Kampf ums Recht») sok az őstörténeti anyag (Maine) és a fejlődési terminológia újra szóhoz jut. A létért való egyetemes küzdelem szelektálja a normákat, minek folytán csak az életképesebbje marad meg. A harcos eredetű jog lassan magának a durvább küzdelemnek helyébe lép és a küzdelemnek lesz egyik finomabb, tisztultabb formája. E folyamat révén a küzdelem átlényegül ugyan, de a küzdelem létkategóriája és a jogeszme sohasem azonosul teljességgel.

A küzdelem örök természeti kényszerűségének és az államilag megszervezett háborúnak pontos elkülönítésére építi fel a pacifizmus utilitarista bírálatát és ad áttekintést a hadbölcselet roppant anyagáról. (L. e sorok írójától a Magyar Jogi Szemle III. évf. 6. számában: «Kant és a világbéke» c. cikket.)

Horváth Barna szerint a liberális világ- és jogszemléletben gyökeredző egyelvű előítéletekkel szakítani kell, mert a küzdelem maga is

szelektálódik, racionalizálódik. Viszont a mai abszolút háború irracionális eldöntésű és társadalmilag kontraszelekciós hatású. Tehát nem minden háború áldásos, ahogy minden béke sem az. Kétségtelen, hogy a küzdelem előmozdítja a jog kialakulását, de nem minden jog küzdelemből eredő.

A hatalmi helyzeteknek jogszociológiai jelentőségét illetőleg végigpergeti előttünk az uralmi formák filmjét, a synarchiától kezdve a monarchián keresztül a polyarchia felé irányuló egész fejlődésmenetet.

A nyers erő-fölény és a habituális engedelmesség poláris társadalmi tényei mindenhol és mindenütt eljárásilag szabályozott, végtelenül érzékenyen strukturált hatalommá finomodnak. Ebből vezeti le a jogilag szabályozott eljárás: az ú. n. alaki jog egy-egy jogtípus jellegzetességét meghatározó szociális elsőbbségét, amely szociológiai belátás a perjogok bölcseletét egészen új alapokra fektetendi. Erre a problémakörre egyébként a mű utolsó fejezeteiben újra visszatér. Ott a Durckheim-féle szociológiai módszerrel tárgyalja a jogforrás elméletét. A jogforrás Horváth Barna szerint egy imaginárius pont, ahol a jog láthatóvá, foghatóvá, egyszóval eljárásilag érzékelhetővé válik.

Horváth Barna tagadja az abszolút legitimitás lehetőségét csakúgy, mint a creatio ex nihilo elvét s ezzel a jog teljes forradalmasításának gyakorlati kivihet őségét. Az alaki és anyagi jog megkülönböztetése tételes jogivá zsugorodik össze nála, minek folytán a jog szociológiai vegyképlete a helyzet és az eljárás elemeiből tevődik össze.

Ezek szerint a jog mindenkori társadalmi sorsa az eljárások arányosításán múlik és a túltengés folytán bukik meg.

A jognak a hatalomból való keletkeztetése, mindennemű hatalmi ideológia ezek után «filius ante patrem» okoskodás, amely hibába még a nagy Hobbes is beleesett. Itt tárgyalja Horváth Barna a szabadság, továbbá a jog és a kényszer állandóan napirenden tartott viszonyát is.

A jogélménnyé fokozott tudás jogszociológiai szerepét főleg Max Weber és Kari Mannheim kutatásai nyomán tisztázza. A valóságelemből és értékelésből szinoptikusan egybeillesztett jogállagnak a «sein» és «sollen» síkján mozgó élményes tudás a ragasztéka: cementje úgyszólván.

Minden jogszociológiailag releváns tudás a mágiánál kezdi, áthalad a hagyomány, az utópia és a recepció útján a jogfejlesztés fokozatain és a teljes racionalizálásnál végzi pályafutását. (A társadalmi utópia jogszociológiai alapprobléma jellegét illetően v. ö.: Szinth. Jogbölcs. I., 1. A társadalmi utópia elmélete.)

Minden formalizmusban, vagy az esküdtszék orákulumszerű intézményében pl. ma is ott él eleven erővel, törhetetlenül az ősi mágia.

A formalizmus egyébként egyáltalában nem titokzatos valami ma

már. Ez a társadalom konzerváló szere, amellyel bizonyos jogi helyzeteket a saját életerejükön felül meg lehet tartani, le lehet bizonyos nem kívánatos fejlődéseket lassítani és leplezni lehet ideig-óráig egy elaggott jogtípus erőtlenségét. De ezt az eljárást minden jogrend egyformán alkalmazhatja.

A mágiával, annak szociológiai hatékonyságával függ össze az a kérdés is, hogy vannak-e formulázottan is kész, vallásos nyelven szólva: charismatikusan kinyilatkoztatott jogi normák, amelyek függetlenek a maguk autonóm hatályánál és érvényességénél fogva minden tételes t örvényhozástól?

A probléma első pillanatra hasonlít a velünk született ideák: a nativizmus kérdéséhez, amelynek alapjait a modern lélektan megint kiválóan elmélyítette. E szerint nemcsak a jogérzet mint pszichofizikai diszpozíció, hanem kész, apriori jogi fogalmak, sőt a jog egy bizonyos fajta, minden empíriától független szemléleti módja is velünk született és tehát természetes adottság.

E velünk született jogok kétségtelenül az emberi lélek prelogikus, mágikus rétegeiben gyökereznek és ehhez képest a történelmi idők során először vallásos formában jelentkeznek.

A hitbeli emocionális igazság és a velünk született jogok lényegét a vallás-szociológiai kutatás nem merítheti ki.

Az ú. n. ember jog ok a velünk született jogok szekularizációi. A mai alkotmányok a szekularizált ember jogokat tételes alapjogokká denaturálták, vagyis a természeti jogokat tételesítették. Ez az állami közületforma Horváth Barna által is megállapított és okfejtett nagy válságának egyik tünete . . .

A racionalizmus végső foka a kritikai racionalizmus, a jog társadalmi és az állam politikai mindenhatóságába vetett hit feladása, amellyel megdől a jog és az állam korlátlan szuverenitásának elmélete.

A jogszociológiai kritika számol az egyetemes hiedelmek és tévedések nagy történelmi múltjával, továbbá az átlagismeretek irányíthatóságával és a végső: teremtőelvű megismerés befolyásolhatatlanságával is. (V. ö.: Szinth. Jogb. I. i.) *Hegedűs József.*

KEYSERLING ÚJ KÖNYVE.

I. Keyserling legújabb könyve[1] az előbbi «Délamerikai meditációk» egyenes folytatása és következménye, anélkül azonban, hogy azt az eredményt, amit ott elért, lényegesen tovább tudta volna vinni. De ez nem is lett volna lehetséges. A «Meditációk» egész beállítása, különösen két fejezet («Gana» és «Delicadeza») a legtöbb, amit Keyserling alkotott és közel

[1] Keyserling Hermáim, comte de: *La révolution mondiale et la responsabilité de Esprit.* Paris: Stock. 1934. 224 P.

van ahhoz, hogy a legtöbb legyen, amit modern német gondolkozás egyáltalán alkotott. Hogy mi ez a legtöbb? — nagy világtények felfedése. Keyserling kezdettől fogva a gondolkozásnak erre az irányára állította be magát. Első könyve a «Reisetagebuch» teljesen szakított a német filozófia formai hagyományaival. Bár megkísérelte (Schöpferische Erkenntniss), de addig nem jutott el, ameddig Nietzsche követelte és nem tudott olyan filozófiát csinálni, mint a Szókratész előtti görögök, de behozta Kelet közvetlen hangját. Ez benne a közvetlen varázs, a hinduk és kínaiak között tanult filozófiai módszer, konkrét, egyszerű, absztrakt attitűd nélkül való, tágas és levegős gondolkozás. A XIX. század végén a szellem egész területére betört a «plener.» A filozófia is megszűnt szoba-, tudós- és egyetem-filozófia lenni. Keyserling plener gondolkozó: nem merül ki gondolatainak igazolásában és bizonyításában, nem folytat végtelen diszkussziókat, nem nagyon igazodik a logikus menethez. Nem akarja meggyőzni az értelmet. Nagyobb becsvágya van: a világot olyannak akarja látni, amilyen. A valóság nem mindig kedvező, szelíd, sima, szép, de mindig nagyszerű. A nagy világvalóság látója akar lenni, mint a keletiek és egészen közvetlenül akarja megírni, mint szintén a keletiek.

A valóságlátó gondolkozó Keyserlingben csak későn bontakozott ki. Első lényeges eredménye a négy éve megjelent «Amerika.» Ez a mű alapgondolatában teljesen hibás, de már itt jelentkezik a plener gondolkozás két nagy előnye: a konkrét élet felé fordulás, a valósághoz való közelség és ebből a másik: nem a «magasabb», hanem éppen a «mélyebb» jelentőségek felismerése. Nagy eredmények csak az élettel való közvetlen érintkezésből fakadhatnak. Ahogy Keyserling mindjárt az «Amerika» elején mondja: «Die Erde und nicht der Mensch die letztlich herrschende Kraft ist». Milyen ez a föld Északamerikában? az USA az ízetlenség földje: «az amerikai datolyát annyira sterilizálják, hogy a legízesebb baktériumokat megölik és a gyümölcs élvezhetetlen». Ennek ellenére Amerika «új geológiai korszak», «új állati pályafutás.» «Az ember a legveszedelmesebb állat, mindent megsemmisít, amire nincsen szüksége. Amerika nem ismeri a szépséget, nincsen rá szüksége.» Amerika a steril gyümölcs és a steril ember földje. Nem ismeri az egyéniséget, az individuumot, de nem ismeri a szociális gondolatot sem. Amerikában «a szociális ösztönök organikusan uralkodnak.» Ez nem az európai «volonté de tous», hanem a «volonté générale.» «Minden úgynevezett szocialista elméletet individualista népek találtak ki, hogy szocializálják magukat: ez a szabad akaratok összehangolása. Ez a szocializmus nem számol a szociális impulzusok létével, sőt ellenkezőleg azok nemlétezését tételezi fel.» Amerikában nincsenek komoly szociális elméletek. Egyszerűen tömeg van, a tömegszerűség láthatatlanul és feltétlenül összetart. Ezért Amerika nem hasonlít Európához, hanem inkább Középázsiához. Idézi Le Bon-t: Les peuples ne sönt pas gouvernés par leur institutions, mais par leur caractere.

Az a módszer, amit az «Amerika»-ban fölvetett, a «Meditációk»-ban jutott a csúcspontra. Itt már mindig adott helyzettel áll szemben: mindig az eleven élettel. Az «Amerika»-ban még zavarta a tétel, amit igazolnia kellett, az: «Aufgang einer neuen Welt». Be *kellett* bizonyítania, hogy Amerika *új* világ. Ez a bizonyítási kényszer és igazoló vágy ott lappang a könyvben és nem ereszti a végső valóságokhoz. Már teljesen benne áll a vitális erőkben, de még befolyásoltatja magát, ha többel nem is, egy előítélettel. S így az «Amerika» legjobb fejezetet sem lehet elfogadni fenntartás nélkül, mert mindig van bennük fenntartás. A végeredménynek, az «Aufgang»-nak ki kell jönnie. S az ember nem tud megszabadulni a gondolattól, hogy az eredmény kedvéért néhol még a számítást is meghamisítja. «Meditációi»-ban ez az előzetes rosszhiszeműség hiányzik. Alig van a modern időben könyv, amelyiktől annyira távol volna mindennemű elmélet, vagyis mindennemű valóságra nem alkalmazható szellemi befolyás. Ez a teljesen elmélettelen magatartás, amely magára bocsátja a világerőket, a bennük levő elmerülésben és az erők átélésében látja a világ maradéktalan megértését: — ez jut kifejezésre a «Gana»-fejezetben. Gananak nevezi Keyserling az ős-vak élet őszt önt. «Gana az erősek között a legerősebb és ugyanakkor a gyengék között a leggyengébb, elementáris őserő és végzetes ájultság együtt». Nem gondolkozik, nem képzel, még csak nem is lát. Van benne valami kimondhatatlanul súlyos, ami köt, tapaszt és láncol; de éppen ebben a kötésben és odatapadásban válik az ember, az élőlény ugyanolyan kimondhatatlan könnyűvé. Az anyaföldhöz való kötöttségben, hazaszeretetben, szülőföldhöz való ragaszkodásban az ember a gana tehetetlen rabja; de teljes, könnyű és szabad ember csak akkor lehet, ha vannak ilyen nagy kötései. A házasság is kötés, súly és lánc, de teljes érzésszabadság csak a házasságban van. A gana legmélyebb lényegében passzív. Nincs iniciatívája, nem diszciplináit és nem diszciplinálható. A gana nem cselekszik: — adja magát. Vakon és tehetetlenül. A ganának csak melódiája van. Más helyen: «nincs iránya, hanem esése». Ez az élet legmélyebb pontja, az ember végzetes kiszolgáltatottsága, a nagy világerők elszenvedése. Legyőzhetetlenül zsákmánya az időnek, földnek, vérnek, ösztönöknek. A világerők megszállják az embert és a megszállottság melódiája zúg benne. «Das unterst-animalische Leben . . . ist träge, re-agierend und nicht agierend; es ist absolut gebunden von innen her. Blinder Drang beherrscht es. Von Fortschritt weiss es nichts. Urtümliches Lében ist Gelebt-werden». És ez a vak gana-élet a tökéletes élet. «Je blinder ein Lében, desto nachtwandlerisch sicherer ist sein Verlauf; desto náher kommt es der Volkommenheit innerorganischer Prozesse.»

II. A «Révolution mondiale»-t nem lehet megérteni anélkül a nagy feszültség nélkül, amely Keyserlingben a «Meditációk» megírása után támadt. Ez a feszültség az ős-vak gana, más oldalon a látó fény, a szellem

között. A szembenálló két erőnek meg kell küzdenie. És ez a két erő küzd ma Európában, ez a világforradalom végső történelmi értelme. A szót Keyserling óvatosan veszi fel. Azonnal megkülönbözteti önmagát azoktól, akik ma szintén a válság megoldását hirdetik. Kimondja, hogy ő nem szándékozik «állatszelidítő» (dompteur) lenni, aki a tömegek fölött a terror minden nemével uralkodik (bolsevizmus, hitlerizmus). Nem vállalkozik arra, hogy akár ostorral, akár gépfegyverrel csinál rendet. Van egy másik embertípus, akiben él a «szellem felelőssége», ez az igazi vezető (guide spirituelle). Nem erőszakkal, nem fegyverrel uralkodik, hanem a felsőbb tudás erejével. Könyve egy későbbi fejezetében újra visszatér ez a gondolat, amikor arról beszél, hogy ma az idő újra megérett a próféták számára. A történelem, amelyből a múlt században a lelketlen «Tatsachenfanatismus« kiirtott majdnem mindennemű életet, most újra jóskönyvvé fog válni, amelyből próféták az igazságot ki fogják olvasni. Az egész könyvre jellemző «guide spirituelle»-i attitűd, természetesen, ismét megzavarja a tények közvetlen szemléletében és a valóság közvetlen átélésében. Visszaesett oda, ahol az «Amerika»-ban volt. A közvetlen valóságlátáson kívül egyéb szempontja is van. És ez zavar. Nem lát tisztán és ezért nem tud tisztán láttatni. A mélyreható következmények nem is maradnak el.

Keyserling kiindulópontja az, amit oroszok és németek csaknem egy időben vetettek fel, de, ami visszamegy Nietzscheig: a világválság gondolata. Keyserling az orosz felfogást teszi a magáévá és azt mondja, hogy a válság «geológiai katasztrófa» (Mereskovszkij), más szóval «biológiai mutáció» (Bergyajev). A válság nem olyasvalami, amit politikailag, gazdaságilag, vallásilag meg lehetne oldani. Politikát, gazdaságot, vallást az élet viszi; a katasztrófa magában az életben történik, abban a valamiben, ami minden egyebet visz. Megoldani nem lehet. Amit lehet: átélni, — kiélni, — túllenni rajta. Nem elmélettel. Egészséges életösztönnel, amelyik tudja gyógyítani magát és van annyi ereje, hogy átküzdi magát a katasztrófán.

Mi ennek a világválságnak legmélyebb természete? Keyserling azt mondja: az új élet feltörése. Az új élet «vitális, antiliberális, antiintellektuális, antikulturális». Új barbárság. Tellusi erők kirobbanása — a gana elementáris jelentkezése. Nem akarja a szellemet. «Passivité spirituelle provient d'une révolte des forces non-spirituelles, de forces telluriques.» A most feltörő élet vak, tehetetlen, értelmetlen, szellemtelen. Az ember dehumanizálódik. A kor legerősebb áramlata a «repaganisation», amely áramlat Nietzscheből és Hölderlinből indul ki. Még sohasem volt az antik kultúrának olyan nagy szerepe Európában, mint ma, a reneszánsz idején sem: mert ma ez a visszapogányosodás nemcsak a magas életnívójú ember legbelső szükségletéből fakad és nemcsak művészi, mint a reneszánszben volt, hanem jelenti az emberi gondolatnak megmentését egyáltalán. Az

új pogányság az embert kiemeli a technikától, szocializmusoktól, demokráciáktól, politikáktól tönkretett Európából és újra elemivé, életszerűvé, ganaszerűvé teszi. Ez a «primitivizmus a megifjodás tünete.» «A modern ember, mint a görög, már nem hisz a haladásban, amiben hisz, az a tökéletesség.» De a modern ember már nem hisz a humanizmusban sem olyan értelemben, ahogy a humanizmus a «közjólét», «közműveltség», «elnyomás alól való felszabadítás», az «életstandard emelése» tanítja és követeli. Ez a fajta humanizmus letűnt, nem mintha «défaiteurs et profiteurs compromettent l'Humanité», hanem «en politique, l'Humanité est une idée absurde».

De a szellem felelősségtudatának teljes eltűnése, ami éppen a világforradalom jellegzetessége, utat enged a tellusi erők egész érvényesülésének. És ezek az erők rettenetesek. Ha csak a politikát nézi is, meg kell állapítania, hogy «politique, expression des bas-fond humains». Olyan ősi, elemi energiák szabadulnak fel és törnek ki, amelyek vulkáni robbanásaikkal már eddig is megsemmisítették a világ felét, de nem fognak habozni, hogy a másik felét is megsemmisítsék. A szellem ma képtelen arra, hogy organizáljon. Az élet ősereje kitépte magát és minden földalatti ösztön szabadon nyargal a szétbomlásra ítélt civilizáció fölött. A politika a rombolásnak csak egy területe. De a politika is meg fog szűnni (L'ordre de vie a-politique á venir). Ez a nagy világrengés minden területen folyik és van és tart. Hogy a szellem felelőssége milyen mértékben szűnt meg és oldódott fel, arra legyen elég egyetlen példa, Keyserling szerint a leglényegesebb a modern «realitás» teljes megváltozása. Az elmúlt idő embere számára a realitás a gondolkozás fogalmiságán múlt, valamin, ami szellemi, átlátszó, tiszta, elvont és magas. Ma a fogalmi gondolkozás lassan megszűnőben van és helyébe lép az, amit émotion primaire-nek, état émotif-nak nevez (Frobenius nyomán, aki «Ergriffenheit»-nek hívja). A fogalomban a szellem fénye nyilatkozik meg; a «megragadottság»nak semmi köze a szellemhez, ez valami sötét kavargó ihlet, a megszállottság egy neme, mélyen gana-szerű, homályos és misztikus. De a fogalmi gondolkozás meg tudta állítani a földalatti erőket, a megragadottság nem: mert ez vakon odaadja magát minden erőnek. Nemcsak a tápláló, hanem a pusztító erőnek is; nemcsak az élet növekedésének, hanem a marcangoló betegségeknek is. így tör be az ember magánéletébe, művészetébe, államéletbe, gondolkozásba, a társadalom minden területére az élettel együtt a rombolás, a szabad levegővel együtt, eddig a szellem erejétől fékentartott szenny; így szabadulnak fel az emberben a gonosz erők és az emberiségben a gonosztevők, akiknek, most, hogy a nagy fegyelmező, a szellem, elvesztette hatalmát, korlátlan lehetőségük van a garázdálkodásra. Így vész el a modern korban mindennemű fegyelmezett és rendezett államiság. Vak tellusi erők felszabadították a tömegeket, de: «l'áge des masses en realité l'age des meneurs». A tömegek vezetője nem a szellem embere, hanem

ugyanolyan vak, mint a tömeg: fanatikus, sötét, kegyetlen, erőszakos, értelmetlen elementáris jelenség.

III. A guide spirituelle-i attitűd, amely fontosabbnak tartja saját személyének szerepszerűségét, mint a valóság közvetlen szemléletét, Keyserlinget visszavonhatatlan tévedésbe rántotta. A helyzetet nem menti meg az, hogy a könyv kitűnő részletekben bővelkedik és egész felfogásában van valami átható tűz. A nagy tévedéseket nem menti semmi. A tévedés pedig, amit Keyserling elkövetett, nagy. Alig lehetne nagyobb. Amikor a szellem ellenfelét keresi, azt az elemet, amelyik most a fegyelem alól felszabadulva űzi a világpusztítást, nem hajlandó észrevenni más erőt a tellusin kívül, azon az erőn kívül, amelyet éppen ő fogott meg a legjobban a délamerikai gana szóval. A telluson kívül valami más is jelentkezik. Ha a tellus a «földalatti» (a görög «chihón»), akkor van itt valami más, ami époly sötét és vak, de semmiképpen sem lehet összetéveszteni a chthonikussal és ez az «alvilági.» A kettő között levő különbség abszolút. A földalatti mindig organikus, életszerű. Vak, de legmélyebb lényegében egyszerű, ártatlan, mint ahogy az élet továbbnövése az. A tellusi erőknek vannak mutációi, hirtelen ugrásai és az élet ezeket a nagy ugrásokat meg érzi. De ezek sohasem katasztrofálisak, különösen nem olyan értelemben, ahogy a mai révolution mondiale-ban azok. Egy másik erőkomplexus dolgozik: az alvilági, amelyik nem organikus. Leginkább ördöginek lehetne nevezni, mert lényege az értelmetlen, gonosz rombolás, bemocskolás, elposványítás, elszegényítés. A gana nem rombol, csak növekszik és helyet csinál magának. Az alvilági erő pusztít, emészt, destruál. Mind a két erő vak. De az egyikben a gana ős élet-vaksága él, a másikban egy földöntúli düh, ami egy forradalom csőcselékében nyilatkozik meg. A gananak az élet elemi ténye mindig szent marad; az alvilági erők éppen az élet kiirtására törnek. A gana erőitől megragadva az ember eshetik misztikus transzba és extázisba, elvesztheti értelmét és szembenállhat a szellemmel, de a gana lényegében mindig passzív, befogadó, átélő: a ganaélet az intenzitások élete. Az alvilági erőktől megragadva az ember szembenáll a szellemmel éspedig, mint ellenség, az alvilági extázis roncsoló őrület, értelmetlen pusztítás, lealacsonyodás, elzüllés, gonoszság, bosszú, vérontás. Az alvilági erő nem organikus erő, mert belőle sohasem következik semmiféle több, hanem mindig kevesebb. A gana ősártatlanságában tiszta; az alvilági nem az. A ganának sincs érzéke az értékek iránt, ha azok szellemiek, de van, ha azok az élet értékei; az alvilági feltétlenül és mindig értékromboló. A gana értelmetlen; az alvilági ért elemellenes. A gana öl, de csak ha éhes; az alvilági öl, mert neki az ölés gyönyörűség. A gana lényege: a növekvés; az alvilági lényege: összetörni. A révolution mondiale jelenségeit nem lehet megérteni a ganából; a tellusi erőkön kívül a világválságban van valami, ami teljesen összeverődik vele, de amíg az tápláló, ez elviselhetetlen. Ez az alvilági. Ez a feltörő szennyes áradat,

tudatos pusztítás, kegyetlen aljasság, kemény és hideg életirtás, ami ma belülről fojtogatja Európát s amelynek minden gazdasági, politikai, társadalmi jelentkezése csak a belül lejátszódó küzdelem vetülete. Ezt az alvilági feltörést Keyserlingnél jobban látja Ortega a «Tömegek felkelése»-ről szóló könyvében, ahol ezt a jelenséget «alulról való barbárságának nevezi (különösen a bolsevizmussal kapcsolatban). Keyserling ezt összetéveszti a feltörő életerővel, amely csak azért barbár, mert túlságosan új és erős. Azt hiszi, a kettő ugyanaz. Azt hiszi, hogy Gide, George életéhsége, vagy akár csak az ő életvágya is egy azzal az erővel, amely összetöri az európai kultúrát. Azt hiszi, hogy a «repaganisation» és a bolsevizmus egy forrásból ered.

A tévedést nem lehet jóvátenni. Ezért zavartkeltő a könyv. Bátor, — de nem világos, őszinte, — de nem mély. Súlyos, — de nem tiszta. Nem tárta fel a «révolution mondiale» igazi lényegét.

Hamvas Béla.

MILYENNEK LÁTJA A CSEH A MAGYAR PARASZTOT?[1]

Az államfordulat után a volt Magyarország egy része a Csehszlovák köztársasághoz került, amely így Szlovenszkón és Podkarpatszká Ruszban más fajú és nem szláv nyelvű új polgárokat szerzett. A csehszlovákiai magyar polgárok legnagyobb részét földművesek teszik, ezek közül pedig a legérdekesebbek s egészen jellegzetesek a tiszamentiek.

A kárpátaljai magyar földműves a szántóföldért való előnyomulásában megállott mindjárt a Tisza mögött, alig hágott a Beregszász-környéki alacsony dombokra, amelyek szőlők zöld sávjával övezik a rónát, örökre befejezte útját. A szőlős bércek mögött más világot, a magas hegyek kedvezőtlen világát pillantotta meg, ahol a róna fiainak szemében a legrosszabb az ember élete: ott nincs mező és szőlőskert, csak puszta, nehezen járható hegyek, valahogyan csak a medvék és a ruszinok számára valók! A magyar földműves lent maradt a rónán, amely az ő világa, amely neki kukoricát, búzát, dohányt ad, sík, mint az asztal és kényelmesen járható. A puszta termékeny és többnyire nem igényel megmunkálást. Ahol a termés csak nehéz munka árán nő ki, ott a magyar földműves le nem telepedett. A szérűk, pajták, ólak mindig teltek, amikor eljön az ideje, ezernyi sertés túrja a puszta szántóját, ezernyi kacsa és lúd fehérlik a halastavaknál és így az áldott pusztát a magyar földműves hőn szereti, soha nem gondol kivándorlásra.

A róna iránti szeretet alapvető vonása a magyar földművelő jellemé-

[1] Egy *Malis* nevű cseh mérnök a *Venkov* mellékletében terjedelmes jellemzését adja a felvidéki magyar gazdaembernek. Ezt a rajzot, amely nem csak az elszakított magyarság nagy tömegére, hanem új uraik gondolkodására is jellemző, a Prágai Magyar Hírlap fordítása alapján, minden megjegyzés nélkül közöljük.

és ténykedésének. Nem szereti a hegyeket, gyűlöli a hegyeket, a hegyvidékre soha nem megy: neki a világ minden szépsége a rónaság végtelen látóhatárában van. A magyar földművelő a rónával párhuzamosan néz előre, tekintete nyílt, egyenes s a beszéde telve filozofikus mondatokkal. A róna és még inkább a puszta lassúakká és nyugodt gondolkodókká teszi az embereket, szilárd családokat teremt és az államnak jó polgárokat és katonákat nevel: nem tudom, találhatunk-e erre jobb bizonyítékot, mint a tiszamenti pusztán. A magyar földművelő előrelátó és nyugodtabb, mint ahogy azt a híre szerinti vérmérsékletéből gondolnók. Fia ő a nyáron sárga, télen fehérlő pusztának, mely körülvéve körüskörül a változatlan éghatártól, különös érdekű és értelmű elszigetelt világnak látszik. A puszta rónasága olyan, mint a sovány nő keble és nincs semmi, ami emelné a szívet és gyújtogatná az agyat. A magyar földművelő egyszerű, konzervatív, józan férfi, nem ismeri a hegyi ruszin filozofikus elmélyedését és évszázadok óta él az egyhangú puszta törvénye szerint. Mezőgazdasági üzeme egészen átlagos, ha nem átlagalatti, ősszel ritkán szánt, gondtalanul és nem gazdaságosan trágyáz, a gazdasági gépek közül csak a legszükségesebbeket ismeri, rosszul etet: a termékeny róna lehetővé teszi, hogy a búzát durva barázdába vethesse és a zab egyenesen az ekevas nyomába eshessen a vető kezéből. A mi földművelőnk itt kétszeres terméseredményt érne el. A puszta elegendő bőkezűségének és a sertéskondák halhatatlanságának tudata a magyar parasztban a fölényesség érzetét kelti, amely a városi emberek sajátja s ebben a magyar szerfölött eltér a ruszintól, aki valóban pásztornak termett. Jellemében így kiütközik ama tipikus eleme a mágnáskodásnak, amely a földből élni akar anélkül, hogy megérezné a kérges kéz mivoltát, ezért a Csap—Huszt közötti vonalon utazó turista nem talál semmi olyat, ami az óriási rónaság szürke, egyhangú területein szemét gyönyörködtetné.

A magyar földművelő a mi értelmezésünk szerint nem jó gazdálkodó: munkaintenzitása kicsi, munkamódszerei jelentéktelenek és ósdiak, — talán csak a szőlőskertekben találunk igazán példás munkát. Munkájának alacsony mennyisége és minősége ellenére is gazdag, önálló és gavallér ember benyomását igyekszik kelteni a magyar földművelő. A csehekhez tisztességesen viselkedik: a puszta szívében ő a társadalmi lény s a nacionalizmust a tisztes viselkedés szabályai alá rendeli. A munkánál jobban szereti a pihenést, a víznél jobban a bort s nem szívesen jár rosszul öltözötten. Könnyebb életet él, mint ahogy a földművelők körében szokásos. Kedvelője a jó zsíros és elviselhetetlenül fűszerezett ételeknek, a menyegzőket télen rendezi meg gazdag lakomák kíséretében. Vasárnap a legboldogabb ember, mert csizmában és kitűnő lovaglónadrágban megy meglátogatni az Istent. Vasárnap és ünnepnap soha nem dolgozik.

Mindenekfölött szereti a zenét. Számára a cigány hegedűvel a kezében többet jelent, mint a pap, a tanító és a bíró. A puszta magyar fiának a zene valami titokzatos hatalom, amely kimondhatatlan gyönyört és boldogságot ad. A csárdás, mely még mindig a táncok királya és szikrázó és élettől duzzadó, a csárdás harangoz, peng, nyög, sír, tombol és lázong, a világon nem láthattok nagyobb boldogságot annál, mint amit a magyar arca árul el, ha hegedűszót hallgat.

A csehszlovákiai magyar földművelő gyorsan orientálódott és ma a köztársaság leglojálisabb polgárai közé tartozik. Fizeti adóját és a fiai közül legjobban azt szereti, aki katonasapkával jön haza. Engedelmes a hivatalokkal szemben és a közrendészetnek kevés munkát ad (kivéve a csempészetet), mert fajának reprezentánsa akar lenni. A demokráciáról és a köztársaságról nincsen különösebben pontos tájékozottsága: ő elsősorban magyar, tagja a lovagias nemzetnek, amely az emberek között nem ismer egyenlőséget. Címer a kocsin, ezüst veretű lószerszám a tisztavérű lovakon, díszes gombozású kocsis — ez az élet dicsősége s mindenki balga, aki azt hiszi, hogy a világon ezen kívül más is adhat kielégülést az emberiségnek.

Látjuk, hogy a magyar földművelő szereti a jólétet, az urakat, a csárdást és a bort: mint a rónaságon lakó földműves tiszteli a rendet s ezért meg van elégedve a csehszlovák köztársasággal. Jó ember, akinek csak rendes művelődésre van szüksége. Mindenféle forradalmiság idegen számára, neki elég a puszta csendje, a zene és a jó kormányzat.

SZOCIÁLPOLITIKAI HELYZETKÉP GYŐRÖTT.

Amit egy újságíró leír, az rendszerint annak a közönségnek arcát is mutatja, aki egy országos lapot (ilyenről van szó) olvas. Le lehet olvasni a lapról a közönség lelki arcát. Minő arculatra enged egy lapunk következtetni? Minő ma a szociálpolitikai érdeklődés? A statisztikusok a nagy számok alapján dolgoznak, a tömeglélektani búvárkodó a kis esetben is jellemzőt talál. íme a kis eset, mit egy lap diadalérzet színeiben közöl. Győr mellett, a Rábca partján, hatalmas körtöltés mellett «teljesen kopár, fátlan, terméketlen mező» a város tulajdonában. «Földbevájt cigánynutrin» kívül még csak egy-két legelésző állat sem fedezhető fel itt, hiszen nemrégen még «vad és terméketlen terület» volt. Most pedig, 2% év múlva 240 csupa egyablakos házikó szorong itt, sok még vakolatlan vályog, ritkásan fonott kerítés is alig akad. Nagy csomó kilakoltatott verődött itt össze, nem egy, akinek nagy volt a családja (már csak ezért is kilakoltatott), általában munkanélküliek, kik nem bírtak fizetni a városban lakásbért. Látták, hogy a cigányok mikép vernek tanyát maguk vetette vályogból, építettek hát sorra ők is. A keresztény szakszervezetek emberei kijárták a városnál a telek-engedélyt (100—120

négyszögölre), még 20—40 pengő segélyt is kieszközöltek (házépítésre!) Az ól-nagyságú putrik helyett «már emberibb formájúak» lettek az épületkék, nyugdíjas vasutas, vaggongyári munkás is vályogot vet és épít, mikor nincs munkanapja. «Egy-egy szakértő öregember» jó tanácsokat ad a tetőszerkezetre. Az első tél szomorú, szerencsére már tavaly elmúlt; sok viskó «kívül-belül vakolatlan» s egyik-másik «háziúr» deszkával, rongyokkal dugta be az ablakát». Majd eljutnak a — következő évben — a vakolásig, ajtó- és ablakig, sőt a kis tornácig, sőt a padlódeszkákig stb. És e kis, külvároson túli telep nevét eltalálták — *«Trianoni telep».*

Mennyire jellemző ez a mai korra. Még Győr, a Kisalföld szíve, a derék, szorgalmas és szociálpolitika terén megértő Győr is csak ily kis «trianoni» telepig tud eljutni. Hol vannak a még szegényebb vidékek? Meg kellene mutatni a népszövetségi uraknak, nézzék, ime így helyezkedik el, mint kóró a «vad és terméketlen» mezőn, az, aki trianoni leszorítottságunkban csak egy viskóig akar eljutni. A szociálpolitikai érdeklődésünk fokát meg magunknak mutassuk meg. Vájjon *diadallal* nézzünk-e a győri településre? Az egész városkörnyéki, szomorú településben egyetlen vigasztaló: a szociálpolitika lelke. Az őszinte keresztény szeretet megmutatta, hogy még Trianon mellett is lehet valamit tenni, nagyon keveset, de mégis annyit, amennyivel meg lehet menteni a nagyon-nagyon szegény emberek már-már balra tekintő lelkét. —*st.*—

KÖNYVISMERTETÉSEK.

R u d o l f R u d a i : ***Über Staatslehre und Staat.*** Budapest. 1934. S. Politzer und Sohn. — 198. oldal.

Minden lőfegyver sajátossága, hogy a legpontosabb célzással és azonos irányzékállással leadott lövéseinek nagy része a középső találati pont felett és mellett halad el, azaz magasságban és szélességben is szóródik. A röppályák a csőtorkolatból, mint csúcspontból kiinduló, a szórási mag köré épített kúpalakú idomot képeznek, amelynek érdekes matematikájú metszeti képei vannak. A szórás nagysága a távolsággal nő stb.

Hasonló törvényszerűséget észlelhetünk a logika világában is. A megoldandó kérdések célpontja és a helyes megoldás középső találati pontja körül a kísérletezések szóródnak. E kísérletek a maguk egészében rendszeri egységet képeznek. Az élettől minél elvontabb valamely probléma, annál szélesebb alapkerületű kúpalakot mutatnak a megoldások. így van ez az elméleti politika körében is. A logikai szórás törvénye csak úgy ontja a módszerileg különböző megoldásokat.

Rudai Dezső ezt a dinamikai folyamatot valahogy sztatikailag méretezett mederbe kívánná terelni. E végből legszükségesebbnek az államtény és az államelmélet viszonyának pontos rögzítését tartja. Ezt a feladatot szolgálja «Über Staatslehre und Staat» c. műve, amely a politika körébe tartozik nemcsak jelzett célkitűzésénél fogva, hanem címe szerint is, mert magyar szóhasználat szerint a «Staatsrecht» közjogot jelent, a «Staatslehre» pedig politikát.

Az állam mint a politikai és társadalmi élet alaptényе arra ösztönzi szerzőnket, hogy egyfelől a politika és ontológia, másfelől a szociológia kapcsolatait kutassa és mindkét irányban feltárja a végső: világszemléleti gyökérzetet.

Minthogy a liberális világszemléletre olyannyira tipikus fejlődési dialektikát, amely végeredményben csak egy változata az önbeszabályozásra alapított és tehát kényelmes laissez faire»-nek — elutasítja, a sarkos ellentétek szelektáló elvét teszi meg módszerének. A módszeri alapvetéshez Concha, Litt, Bergson és Spranger műveiből meríti az indokolást. Homogén szellemiség ebből nem nagyon adódhatik, de mindez elvégre csak a logikai felkészültség, illetőleg a terminológiai fel-

szerelés és fegyverzet kérdése. A mi szempontunkból egyedül az a lényeges, hogy minő gyakorlati szociológiai eredményeket ér el vele? Concha-tanítványnál egyébként egyáltalában nem meglepő, ha ezzel a poláris módszerrel dolgozik, ha a romantikusok ellentéteket átölelő, feloldó gondolkodásmódját használja. Hiszen Concha büszke tanépületének is vannak kétségtelenül romantikus stílű oszlopai. (A nemzet- és államszemélyiség elmélete, a szerves és genetikus jog- és társadalomfelfogás és legfőképpen az országlásnak művészet gyanánti értelmezése.)

A szerző elvileg maga is a gyakorlatiasság álláspontjára helyezkedik. Célkitűzése nem az összes jelentős elméletek kontradiktorikus megbeszélése vagy egy önálló politikai rendszer megszerkesztése, hanem a politika egynéhány főbb, az élettel közvetlenebb kapcsolatban levő kérdéscsoportjának tisztázása. Ezek közül a szociológia figyelmét elsősorban a szerző azon gondolatmenete igényeli, amely az ú. n. «tiszta» jogtani elmélet azon tévedése ellen fordul, mely a jogot az állammal azonosította, a jogot a politikai állag sztatikájának, az államot pedig dinamikájának tekintette. A szerző itt főleg L. v. Wiese és Tönnies kutatási eredményeit használva fel, kimutatja, hogy a szociológiai szemlélet, de főleg a társadalmi, közösségi és közületi alakulatok és viszonylatok tisztázása derített fényt a politikum igazi mibenlétére, amelyet mindenkor pontosan el kell határolni az általános társadalométól.

Az államtény alkatának Smend integrációs típusai nyomán készült ismertetése felette szemléltető és a mű sikerültebb részei közé tartozik. Idesorolnám még a romantika politikai szerepének Kari Schmitt kutatásaira támaszkodó tisztázását. Viszonylag a legeredetibb a mai egyetemes, kultúrtípusbeli elváltozás és a jellegzetesen új politikai rendszerek közti összefüggés szociológiai kimutatása.

Rudai általában is a ma modernjei s az utolsó évtizedek modernsége felé vonzódik a legjobban. Klasszicitásra nem nagyon törekszik. Régi klasszikusokra nem is hivatkozik, pedig a politikai tudomány ókori klasszikusai örökértékű módszeres mintákat hagytak reánk.

Nagyon dicséretes dolog, hogy kiváló bölcseleti és politikai gondolkodóinkat (Nagy József, Pauler Ákos, Réz Mihály, Concha Győző, Szandtner Pál) bemutatja a külföldnek. A romantikus páthosz termékeny elgondolásainak és a bölcseletileg fegyelmezett elme rendszerességének szerencsés találkozásából született Concha-féle Politika pl. ma annyira szűkre szabott határainkon túl ismeretlen. Pedig elméletileg a politikai tanszak nemzetközi újabb fejlődésének egész keresztmetszetét felöleli az I. kötet. De hát Concha-fordításunk nincsen, holott egy, az irodalmi apparátussal megrövidített szövegű fordítás nem ütköznék komolyabb nehézségbe. Ilyen körülmények közt egy német nyelvű munka, amely gondolkodóinkat megismerteti a külfölddel, e közvetítő szerepénél fogva is már igen hasznos szolgálatokat tehet a magyar tudománynak.

De a német nyelvvel a német lelki alkat is ráragadt szerzőnkre: a dogmatizáló fogalomelemzés, amely a «Begriffssoziologie» módszeri melegágya. A magyar szellem egészséges pozitivitásából pl., amelyet mestere, Concha annyira tisztelt és kultivált is, vajmi kevés észlelhető nála.

Ennél is komolyabb tehertétel, hogy ott, ahol a politikai, illetőleg a szociológiai tudomány mai állása szerint valamely kérdésre még adós maradt a kielégítő megoldással, Rudai az egyetemes élet mágikus képletével felel. Azzal a misztikus élettel, amely lehetőleg zajlik . . . Állandóan használja u. i. a «das rauschende Leben» kissé figurális kitételt, sőt néhol annyira halmozza azt, hogy egyenesen bántóvá lesz ez a modorossága.

A logikai szigetelés sem mindenütt kifogástalan s akadnak bizony rövidzárlatok, hibás következtetések. A sarkos ellentétek módszeri alapelve valóságos idolává lesz a kezén. Túlsók az elvont nyelvezetű bölcselkedés, az ad hoc szerkezetű, le nem bontott állvány, amely a kész épületnek egyáltalában nem válik díszére és előnyére.

A mű végső értékelését illetően önkénytelenül is a cumaei Sibylla könyveire gondol az ember. Három több volt belőlük és súlyosabb, de legalább is olyan értékű, mint kilenc. Rudai lényeges mondanivalója is — szerény véleményem szerint — egy terjedelmesebb értekezésben jobban lett volna kidomborítható.

A Sibylla sorskönyvei az idegen szellem túlságos befolyását jelentik a rómaira. Nagy, szinte vallásos tiszteletben részesültek s politikailag válságos időkben tanácsukat kérték. Egyébként az a hír járta róluk, hogy lapjaikat a legkisebb szél is összezilálja és elfújja . . .

A politika és a szociológia komoly tudománya nemcsak válságok idején, de állandósággal legyen segítségünkre. Eredményeiket rossz idők és hatalmas viharok se fúhassák el. Mint ezeknek a komoly politikai és szociológiai rokon tudományoknak barátját és munkását üdvözöljük Rudai Dezsőt Politikája megjelenése alkalmával. S mint ilyen éppen ő az, aki a legjobban tudja, hogy nemzetléti sorsunkat determináló politikai jellemünket óvni kell minden olyan idegen politikai és tudományos hatástól, amely annak elfajulását eredményezhetné . . .

Hegedűs József.

L a n g l e t, W.: ***Till häst genom Ungern.*** Stockholm, Wahlström ó Widstrand, 1934, 8°, 445 1.

Lóháton Magyarországon át, többet ad mint címe ígér; sportélmény leírásából — könnyű formában — Magyarország gazdasági, néprajzi, politikai és szociális ismertetésévé, sőt jellemrajzává bővül. Indítékul egy lovaskirándulás szolgál: Dunántúl a Balatonhoz és kerülővel vissza

Budapestre, majd Tokaj, Miskolc, a Tiszavidék a határig s Cegléden[1] át ismét a fővárosba. Ehhez fűződnek egyenként, a 171. laptól kezdve, a bámulatosan jólinformált ismertető fejezetek: Magyarok (történelem), Magyar nyelv, Ibolyka (a magyar nő), A falu, Arisztokraták, Zsidók, Isten Magyarországon, Kenyér és bor, Nagymagyarország, A Duna királynője (Budapest). Viszonyainkat a szerző hosszú évekre terjedő tartózkodás alapján közvetlen tapasztalatból kitűnően ismeri. Érdeklődésének középpontjában az élő valóság áll; nem a rendkívüli, a dísz, a csillogás, a hangos szó vagy harsogó szín, hanem a köznap, a föld szaga, a népélet és jellem, szokás, nyelvi sajátságok, az átlagteljesítmény, vagy éppen valamely szürke, látszólag jelentéktelen tény, ami azonban az idegen szemüvegén át egyszerre szimbolikussá súlyosodik, s mindez valami sajátságos, tartózkodó, humorral átszőtt melegséggel és ötletes változatossággal előadva. Meglátásai annál becsesebbek, mert mint semleges, nyilván jóindulatú, bár szigorú megfigyelő, nem esik a politikai elfogultság gyanújába. A legfairebb méltányossággal, de magas mértékkel mérlegel minden körülményt, s ha így meleg rokonszenvet érez irántunk, annál inkább illik kritikáját is méltányolnunk.

A tisztán ismertető anyag mellőzésével csak társadalmi vonatkozású megállapításait akarjuk itt-ott saját szavaival, egyébként pedig összefoglaló rövidséggel, de gondolatához híven alkalmazkodó vetületben vázolni.

A magyar közületi (állami) szervezet még egészen «arisztokratisztikus» (295. lap) állapítja meg éspedig a háború óta bekövetkezett változások dacára, s habár a Bethlen-éra letűntével az arisztokratikus elem a kormányból kiesett, a társadalom szelleme ma is az. Hogy is lenne más, mikor a magyar paraszt is született arisztokrata, s érzi magát «annyira», mint akár a legmagasabb születésű úr (307. 1.); a polgári elem szervezetlen, s oly réteg mely megfelelő elhivatottsággal a vezérszerepet átvenné tulajdonképpen nincs. «Jelleménél és tradícióinál fogva a magyar arisztokrata kevés kivétellel jobban felelt meg azoknak a követelményeknek, melyeket a nemessel szemben támasztani lehet, mint legtöbb idegen országbeli osztálytest vére.» (320. 1.) A nemesség múlt érdemei elvitathatatlanok s a jövőben is aktív értéket, élőenergiaforrást jelenthet, ha a megváltozott viszonyokhoz alkalmazkodva az eljövendő kor életébe bele tud illeszkedni. Az ifjabb generáció sajnos kevés hajlamot tanúsít arra, hogy nép és föld sorsával törődjön, pedig jó lenne, ha a régi vezérosztály utódai fogékonyságot mutatnának az új kor követelményeivel szemben, mert a demagógia oly biztosan beköszönt, mint ámen a temp-

[1] Cegléden skandináv kapcsolatokat talált. A luteránus hitközségnek van egy dán tagja, a gimnázium igazgatójának egész kis svéd könyvtára van, az evangélikus lelkész Söderblom tanítványa volt, s még egy skandináv párral is találkozott. Van, aki Svédországba készül. Szóval «szinte egész kis svéd kolónia a magyar vidéki városban.

lomba, ha keményen és nyakasan gátoljuk a demokratikus fejlődést. (320. 1.) Nincs veszély, míg a parasztnak földje van, de mennyi az olyan, akinek nincs s tisztán proletár. Nehéz számot mondani, de alig tévedünk, ha jó felét vesszük alapul. Ha ezek «osztályöntudatra» ébrednek, mielőtt birtokba jutnának, a tűz könnyen kilobbanhat. (307. 1.) A parasztot a politika nem túlságosan érdekli, kivéve, amennyiben gazdasági érdekei forognának szóban (306.1.), így tehát nem, vagy nem eléggé aktív tényező a birtokos paraszt, viszont a földtelen tömeg — dacára annak, hogy a magyar paraszt a bolsevizmusra alig hajlamos, aminek a levitézlett vörös uralom idején ragyogó tanújelét adta — veszélyt jelent, s a túlélt társadalmi forradalomnak sokkal rosszabb megismétlődésével fenyeget, hacsak birtokviszonyaink a korábbi «gyermekes kísérlet»-nél alaposabb, beható reformmal nem rendeztetnek. Erre a fájó pontra a szerző ismételten visszatér. Tudja azt is, hogy szomszédainknak könnyű volt prédált birtokokkal földigényeket kielégíteni, s hogy mégis mindenütt erjed és forr, míg nálunk csend van; «de a szegény magyar földmíves arcának verejtékével kenyeret és paprikát eszik, s szalma ágyon alszik, mukkanás nélkül alkalmazkodva az élet patriarkális rendjéhez. De nagy Isten, meddig még?!» (81. 1.) Az aránytalan birtokmegoszlást annál kevésbbé méltányolja, mert hazájában a probléma már rég nagyszabású rendezésre talált, gazdasági helyzetünk pedig, amire hivatkozni szokás, nézete szerint a késedelmet azért nem igazolja, mert az elmúlt évtizedben a külföldi kölcsön alkalmat adott volna a kérdés megoldásra. (294. 1.) Egyébként tudja azt is, hogy arisztokráciánk elszegényedőben van, birtokai jórészt zsidókézben, vagy az utódállamok kezén vesztek el s mégis tőle remél belátást s orvoslást. «Fájó érzéssel gondolunk, mondja, egy osztály eltűnésére, melynek ideje és módja volt, hogy saját ügyén kívül a közjónak is áldozzon.» Ez adott erőt az angol államszervezetnek, s bizonyos mértékben a magyarnak is, az évszázados idegen uralom alatt. (319. 1.) A magyar parasztról, kit mint vendégének sokszor volt alkalma közvetlen közelből, valóságában és eredetiségében megismerni, nagy megértéssel és őszinte rokonszenvvel ír. Arisztokrata ő is, mint vitéz lovas nemzet *(lovas vikingek)* leszármazójához illik, s ez bizony nem hiba; büszke, öntudatos, keménynyakú — akár a svéd paraszt, bár nem oly nehézkes és elgondolkodó — erősen nemzeti érzelmű, szinte soviniszta, vendégszerető, tisztességtudó, becsületes, jóérzésű és békés. Józan. Nem iszik, mint sok más nép fia szenvedélyből az öntudatlanságig — egy-két pohár könnyű bor neki elég — s ha verekszik is, a finn testvérnek kedves *puukko,*[1] dacára a somogyi *bicskás-ok*[2] jó hírének, nála ismeretlen készség; a pálinkaszag pedig legfeljebb a jó mód diszkrét harsonája, vagy lánybűvölőnek szánt pipere (270.].). Komoly berugások rendkívüli

[1] (Metsző-) kés.
[2] Suomiban: puukkojunkkari = bicskahős, bicskás.

alkalmakra szorítkoznak (esküvő, keresztelő, tor). Népünk főhibájának úgy látszik, bár kifejezetten nincs róla szó, a könnyen megelégedő maradiságot látja. Részletesen ismerteti a falut, előkelőségeivel, cigányaival; képének és életének állandó és változó vonásaival. Svédországban a falu már anakronizmus; a paraszt földjén lakik, hol az ellenőrzés és megmunkálás intenzívebb, időszerűbb és szükséghezmértebb lehet.

Külön fejezetet szentel a szerző a zsidókérdésnek. Az antiszemitizmus hármas tengelyét a zsidóság számában — kovászból is megárt a sok — gazdasági túlsúlyában és a bolsevizmus idején tanúsított magatartásában látja, s a pro és kontra érvek battériájával megvilágítva, a megoldást végeredményben az asszimilációban látja. Oly országban, hol a felekezeti megoszlás erős, az egységes világnézeti front tehát nem képez gátló körülményt, protestáns és katolikus pedig esetleg görbébben néz egymásra, mint a zsidóra, ez az attitűd úgy hiszi, nem is lehet oly nehéz.

Felekezeti és gazdasági fejezeteit mellőzve, csak néhány korábbi megjegyzésére térünk ki. Nem érti például, hogy vízszegény Alföldünkön miért nem tanult meg a magyar paraszt bolgármódra gazdálkodni, mikor szomszédja a vándor bolgárkertész súlyos pénzeket visz ki évente az országból. Vagy miért nincs pénz az öntözőművekre, miért termelünk mennyiségileg sok, de fajtáiban kevés számú gyümölcsöt, miért nem tudunk házilag befőzni, miért nem használjuk háztartásunkban a befőtteket intenzívebben, illetve miért *kell* a cukornak oly aránytalanul drágának lenni, stb.

A magyar nő, ki, úgylátszik, első ismeretségre általában nem tett rá különösebb benyomást, kit viszont később annál nagyobb mértékben tanult megbecsülni, nem versenyezhet svéd nővérével pl. háztartási ismeretekre nézve, bár déleurópai fogalmak szerint megüti a legmagasabb mértéket. Ellenben pompás «Ibolyka» kézimunkája, s lebilincselő melegszívű lelkes lénye. Gyakran, örömmel és jól táncol, jobban, mint más európai nép lánya; jó feleség és jó anya. A politikáért nem rajong, inkább a férfi dolgának tartja, de ha nem is sokat beszél róla, mélyen átérzi hazája sorsát. Ez az érzés egyébként a nép minden rétegét áthatja s az igazságtalan béke keserűségében, a feltámadás reményében egyformán osztozik minden. «A viszontlátásra Nagymagyarországon» volt a sűrűn visszatérő, mosolygó búcsú-refrain. «Kis Ibolyka, én félek, hogy *túl* sokat remélsz» gondolja a svéd vendég, «de kőből legyen az a szív, melyet meg nem hat, hogy *oly* sokat, oly nagyon, oly forrón remélsz».

A magyar nővel kapcsolatban emlékszik meg a szerző címkórságunkró], ami éppen a nőket megillető címzések során valóságos tudománnyá érik.

Megragadja figyelmét a magyar mosoly s úgy találja, hogy ez a magyar kedély megkülönböztető jellemvonása. A német harsogón, a francia és olasz csengően nevet, az angol komoly, az orosz mélabús,

több más nép pedig mogorva. «A magyar,, mint mi, svédek, is többnyire, mosolyog, de szebben. Mosolya mint napsugár csendes tó tükrén siklik s felragyog egy pillanatra az egész arcon, szájon, szemekben, állon és arcpárnákon.» Minden korú és rendű embernél találkozunk ezzel a szép mosollyal. Így mosolyog a magasrangú tiszt és az egyszerű rendőr az utcasarkon, a püspök és a sekrestyés, a kereskedelmi alkalmazott a pult mögött, a földmíves a szántón s a kiszolgálónő a falusi kocsmában, gyermek és aggastyán, öregúr és fiatal lány s ami a teteje, alkalomadtán az alkalmazott hivatali munkájában ugyanazzal a finom mosollyal sugárzik, mint hivatalfőnöke szolgálati szobájában, midőn hellyel s a mindig rendelkezésre álló cigarettával kínál meg. De a legszebb mosoly mégis természetesen az ifjú Ibolykáé. (248. 1.)

A szerző végül Magyarország külpolitikai, illetve Trianon teremtette helyzetét, a revízió és a trón kérdését — pártszempontokat is figyelembe véve — ismerteti behatóan, ugyanazzal a tájékozottsággal és részrehajlatlansággal, melyet minden kérdés tárgyalásánál eddig is tanúsított. Bevallja, hogy külföldi létére, ha rokonszenvétől eltekintve, hideg tárgyilagossággal tekint a helyzetre, úgy azt tényleg kibogozhatatlannak kell látnia. A megoldás rendkívül nehéz s valószínűleg magától fog alakulni. Az egymásra utalt dunai népek együttműködése a játszma, hiszen az állapotok végtére is mindenkire nézve tarthatatlanok. A kialakulás sarkpontja Ausztria; ennek sorsától függ Magyarország jövő helyzete. Előre látni nehéz, de bármerre billenjen is Magyarország számára a politikai mérleg, elkövetkezik a nyakaskodókra is a gazdasági összeomlás ideje, s akkor jön meg — úgy gondolják a magyarok — a kibontakozás szürete. *Spóner Ferenc.*

E l e k e s D e z s ő dr.: ***A dunavölgyi kérdőjel.*** (A dunakörnyéki Középeurópa gazdasági problémája.) A Magyar Statisztikai Társaság kiadása. 1934. 308 1.

Ennek az igen tekintélyes bibliográfiára támaszkodó tanulmánynak a felépítése két vezérgondolat állandó szemelőtt tartásával történt. Ezek közül az egyik az, hogy a dunavölgyi gazdasági probléma bizonyos, főleg mezőgazdasági vonatkozásokban európai probléma. A másik alapeszme pedig, hogy egy nagy gazdasági egység megvalósítása nem annyira a Dunavölgyön belül, mint környékével összekapcsolásban kívánatos. Ezen elméleti megfontolások és gyakorlati szempontokhoz igazodott a munka beosztása. A földrajzi és történelmi háttér felvetése után a szerző külön fejezetekben tárgyalja a Dunamedence általános gazdasági helyzetét, a népességi, agrár, ipari problémát, a forgalom kérdését és az általános gazdasági problémát. Az egyes fejezetek szervesen egészítik ki egymást a végső következtetések kifejtésében.

A Dunavölgybeh — a tanulmány szerint — török, angol, germán, szláv, olasz és francia politikai és gazdasági érdek keresett érvényesülést. Pedig a Dunavölgynek meg kellene látnia öncélúságát, amit csak oly átcsoportosulás mozdíthat elő, melyben a Dunavölgy népei egymással és a külső nagyhatalmakkal saját érdeküket szolgálva működnek össze, annak a szemelőtt tartásával, hogy a dunai terület központi része olyan egybefüggő terület, mely minden erőszakos megbontás után a gazdasági törvények és a földrajzi kohézió parancsára ismételten összeforrt. Ezen történelmi tanulság ellenére a páriskörnyéki békék a földrajzi, népességi, nyelvi, történeti, gazdasági és lelki tények figyelmenkívül hagyásával rajzolták át a Duna-medence térképét s nem ügyeltek arra, hogy az új államok életképesek is legyenek. Míg a kisantant államaiban a tagolt részek együttműködésének hiánya a hátrányos, addig Magyarországon és Ausztriában a gazdasági előfeltételek egyoldalúsága a főbaj. Ezek magyarázzák, hogy a Dunavölgy a válság főfészke.

Más vonatkozásban a demográfiai tényezők is visszahatnak a gazdasági élet fejlődésére. A Balkán-szféra agrárállamainak gyors ütemben szaporodó népessége fokozódó nyomást gyakorol a Dunavölgy magasabb kultúrájú népeire. Ez a nyomás elsősorban a kisebbségekkel szemben érvényesül, hol a kisebbségi sors a gazdasági elnyomatás kisebb-nagyobb fokát jelenti. Érdekesen mutat itt rá a szerző a szláv népek gyorsütemű szaporodására és arra a veszélyre, mely ennek folytán a nem szláv népeket fenyegeti. Ezzel párhuzamosan az erős faji érzésektől hajtott meddő autarchiára való törekvés a kisebbségi problémákkal súlyosbítva csak elmérgesíti a helyzetet.

A dunavölgyi zűrzavar képe részben az agrárválságban tükröződik. Az olcsó amerikai búza, az utódállamokban politikai szempontoktól irányított földbirtokreform és kisajátítások, valamint a földhözjuttatottak tőkeszegénysége és a tökéletes hitelhiány, az agrárollónak az ipari produktumok javára történt egyidejű szétnyílása folytán a gazdasági ágak közötti egyensúly megzavarodott és az agrárlakosság vásárló ereje leromlott. A Dunamedence életrevalóságának azonban ez a kép nem tükre. Úgy a fogyasztás, mint termelés szempontjából kapacitása szinte mértéktelenül növelhető megfelelő szervezéssel, mely a termelés qualitatív és quantitatív emelése mellett a termények elhelyezését is állandóan biztosítani tudja.

Kitűnő statisztikai adatokkal világít rá a szerző a Dunavölgy ipari problémáira, az ipari termelvények létrejöttét megalapozó körülményekre s a követendő iparpolitika feladataira. Az egyes államok elszigetelt intézkedései itt nem elegendők, hanem az államok között kötendő gazdasági szerződések széles területeket összefogó megállapodások lesznek itt egy nagyobbszabású szervezet támaszai.

A munka negyedrésze foglalkozik a forgalom kérdésével. A Duna-

medence gazdasági érdeke szempontjából a jövő teendői közül a legfontosabbak, hogy a vámunióhoz közelálló és a termelésnek védett piacot biztosító szövetség hozassék létre az érdekelt államok között, gondoskodva arról, hogy kifelé olyan területekkel is megegyezés létesüljön, melyek e nagyobb egység feleslegeit átveszik, illetőleg hiányzó szükségleteit ellátják, másrészt pedig a többi drágább, a speciális helyi viszonyok folytán kevésbbé rentábilis közlekedési eszközök versenyének kiküszöbölésével olyan kereskedelempolitikára kell törekedni, mely a természettől vízi szállításra utalt árukat a vízi közlekedés számára megtartsa. A vízi forgalom emelkedésének természetes és mesterséges akadályait el kell hárítani.

Az egyes államok között mutatkozó ellentétek egy részét letompítja a gazdasági közeledés és egy gazdasági szövetség sokoldalú kapcsolatot, összefogást képes teremteni az államok bizonyos csoportja között. Az egységes érdekszférába utalt államok ilyen vámuniószerű egyesülésében láthatjuk a ma megvalósítható maximumot. Európa ilyen rayonírozása azonban nagyobb egység, az autarch Európa felé mutatna. A Dunavölgy agrárállamainak emelkedő mezőgazdasági produktivitása nagyrészt mentesíthetné a Kontinenst a mezőgazdasági termények importja alól, másrészt a Dunavölgy államai az ilymódon érdekkörükbe vont környező államok előnyösebb gazdasági körülmények között termelhető exportáruit fölvásárolva, egy nagy gazdasági egység megvalósulásának útját munkálnák.

A Dunavölgy gazdasági kijegecesedésének természetes központja Magyarország, melynek természetellenes föl darabolásával függ össze nagyrészt a Dunamedence gazdasági dezoláltsága. Az egészségesebb, nagyobb gazdasági egységek megteremtésének útja tehát a békeszerződésekkel széttört ország helyreállításán keresztül vezet.

A szerző tanulmánya könnyen áttekinthető, okfejtése világos, érvei meggyőzőek. A dunavölgyi kérdés helyes fölvetése jelentős lépés a várt kibontakozás felé. *Pongrácz Elemér.*

M ó r i c z M i k l ó s : ***Budapest társadalomrajza.*** Budapest, 1934. 71. l.

A főváros statisztikai közleményei között látott napvilágot ez az érdekes szociográfiai kísérlet. Talán ez a magyarázata annak, hogy nem egészen az, aminek a címe mondja. Már nem statisztika és még nem szociográfia, de mégis inkább az utóbbi. A fonál, a felépítés is, sőt a tárgyalás is sokszor statisztikai szempontú. A kép, amely az egész munkából kibontakozik, a főváros életének markáns vonalakkal rajzolt képe. A milliós város beágyazva szerves keretébe, az országba, tömegében, kor, nem, családi állapot, lakás, foglalkozás, műveltség és életszint szerint kerül az elemző mérlegére.

Kiemeljük pár megállapítását. A főváros népe az új határok miatt szűkebb területről frissül fel ma, mint a múltban. Gyermekszegénysége egyre nagyobb. A nőtöbblet, mely a kritikus 15—19 éves korcsoportnál már 10: 13 arányú, erkölcsi tekintetben is, a munkaszervezet szempontjából is igen komoly következményekkel jár. A fővárosban, bár a házasodási készség nem a gazdasági helyzettel áll a legszorosabb összefüggésben, a nőtlenek hányada minden korosztályban kétszer akkora, mint a vidéken. Ezer 25—29 éves nőtlen férfival szemben 2930 ugyanilyen korú vagy fiatalabb férjhezmenendő hajadon áll. A nagy bérházak fele vagy több mint fele a zsidók tulajdonában van. 500-nál több lakosú bérház mindössze 25 van a fővárosban. Az egyszobás és kisebb lakások népe, valamint az albérlők tömege csökken. A fővárosba özönlés ma is tart, ide menekül a falu megélni nem tudó népének élelmesebb része. Törzsökös budapesti lakosnak a szerző szerint 40% tekinthető. A fővárosban a kereseti lehetőségek és viszonyok összehasonlíthatatlanul jobbak, mint a vidéken. Budapesten 100 keresőre 70 eltartott esik, a vidéken 137. Pedig a fővárosban nagyon felszökött a sok eltartottat jelentő értelmiségi foglalkozásúak létszáma. A fizikai munka rovására mindjobban előtör a szellemi, a vezetőmunka. Minden harmadik közhivatali és egyéb értelmiségi munkakörben kereső férfi Budapesten él.

Érdekes, tömör rajzot kapunk az alkalmazottak és a tisztviselők néprétegéről. A «nemzedékek rendje» című utolsó fejezetben a családalapításról és természetes szaporodásról nyerünk képet. A kereső nő kevésbbé keresett házastársnak. A munkások 57%-ban, a tisztviselők 66%-ban, az önállók 72%-ban nem kereső nőt vesznek feleségül. A főváros újszülöttei a mai lakosság felét tudnák csak fenntartani. Pedig a törvénytelen születésűek is nagy tömeget jelentenek. Minden ötödik gyermek törvénytelen.

A szerző lépten-nyomon érzi, meg is mondja, hogy statisztikai adatgyűjtésünk módszere nem simul eléggé a társadalom vizsgáló érdeklődéséhez. «A társadalmi kutatásnak, írja, igen nagy akadálya, hogy az adatok mindig azon a ponton szűnnek meg, amelyen már a részletekre, tehát magára az életre kerülne sor. örülhetünk, ha a szerkezetet nagyjában meg tudjuk rajzolni.» A szerzőnek ez szépen sikerült, sőt ennél lényegesen többet is nyújtott. *P. P.*

Luby M a r g i t : ***A parasztélet rendje.*** *Népi szokások, ülendő magatartás, babonák Szatmár vármegyében.* Budapest, 1935. 232 1.

Való igaz, hogy voltaképen nem ismerjük népünket! Nem ismerjük főként lelki világát. Ezt Solymossy Sándor állapítja meg Luby Margit könyvéhez írt szép előszavában. S hozzáteszi, hogy ebből a munkából egy vidék népét oly alaposan, oly sokoldalú megvilágítással ismerhetjük meg, hogy hasonló munkát egész irodalmunkban alig találunk. A szerző

az anyaggyűjtést tekintette legfontosabb, szinte egyetlen feladatának. Valóban gazdag anyagát páratlan lelkiismeretességgel és kedves közvetlenséggel tárja az olvasó elé jól tagolt munkájában. Két színmagyar, a modern városi hatásoktól még kevéssé érintett falu: Túnyog és Matolcs parasztnépének «életrendje» nemcsak a néprajz, hanem sok becses mondanivalóval várja a szociológia kutatóit is. Azokat, akik elemi jelentkezésükbe figyelik a társas kapcsolatokat és ezek alakulását. Bár a szerző nézőpontja nem szélesedik ki a társadalomkutatás mélyebb összefüggéseket vizsgáló horizontjáig, helyes ösztönnel rátalál a szociológus szemében fontos mozzanatokra, az attitűdök és viszonyformák lényegére. Nem elmélkedő koponyákban leszűrt, kicsiszolt (vagy eltorzult) megállapítások, hanem megható hűséggel mintegy lefotografált megnyilatkozások tömegétől duzzad ez a könyv. Az úr-paraszt viszony megvilágítására például milyen sokat mond az egyik parasztember következő sóhajtása: «Az a baj, hogy nincsenek már igazi urak. Mert amióta olyan nagy pertu barátságban vannak az urak mindenkivel, azóta nehezebb a szegény embernek a maga igazát kikeresni». Idézzük itt azt az értesítését is, hogy ma a nyugdíjas közalkalmazott a legnépszerűtlenebb a falun. Az a nyugdíjas vasutas, aki minden elsején «munka nélkül» veszi fel 80 pengő nyugdíját. Nincs az a hatalom, amely megértetné velük, hogy a nyugdíjas egy életen át dolgozott és saját fizetéséből vonták le, amit most nyugdíjban kap. Nyugodtan ezt felelik: mink is dolgoztunk egész életünkben, még sem ad nekünk az állam semmit. Sok érdekes adalékot találunk az osztályközi viszonyra, amelyek mind a néplélek elemi vágyainak, ösztöneinek egy-egy áruló elszólása. Túnyogon mondták a cselédnek szegődő lányokra: az urak kényelmét keresik a maguk bajával. Felejthetetlen rajz, amit a falu bolondjáról, a túnyogi Daru Éváról vázol elénk a szerző egy fél oldalon. Rengeteg csapás érte ezt a szerencsétlent s mikor meghibbant, a falu csúfolt bolondja lett. A falu nem ismer kíméletet: aki elesett, azt meg is gázolják.

A könyv IV. és V. fejezete tisztára szociológiai anyag. A megszólítás, köszönés, illendő magatartás, a kézfogás, az ismerkedés módjai, szabályai, a látogatás formaságai, jelbeszéde, apró szabályai, a szerelmi élet kötelező formaságai kerülnek itt szóba. A paraszti életrend sokkal megkötöttebb, formalizmusa szigorúbb az urakénál. A következő fejezetek: a parasztbál, a lánykérés, a kézfogó, jegyváltás (a «jegy»-re vonatkozó gazdag adatgyűjtés), a lakodalom s a lakodalmi szokások, nászhét, a fiatalok elhelyezkedése. Külön fejezet szól a gyerekről. Érdekes adalékok a nép gondolkodásának változásáról. «Drágák az oskolás könyvek, meg a kis csizmák!» Kezdődik az egyke. «A bolond annyit vesz magára, amennyit bír, az okos, amennyit akar.« Mondják. Egy asszony: szántani lehet, vetni nem muszáj. A gyermeknevelés, a betegségek (babonák!), végül a hitélet és a halál problémái kerülnek szóba. A magyar paraszt ótestamentumi rideg, kemény, az Atyaistenhez forduló hitélete és a halállal szemben való közönye. Luby Margit könyve gazdag, lelkiismeretes adatgyűjtés, minden tudományos száraz-

ság és pedantéria nélküli életteljes, őszinte referátum a magyar földmívesnép életformáiról. Hasznos munka és érdekes olvasmány. *Sz. Gy.*

Dr. Ó v á r i Papp Z o l t á n : ***A külföldi kölcsönök hatása az adós országok gazdasági helyzetére.*** Budapest, 1934. Gergely R. kiadása, 231 l. XVI.

A világháborút követő években a nemzetközi eladósodás nagy arányokat öltött. A külföldi kölcsönökből bőven kivette a részét hazánk is. A közületek szívesen nyúltak a kölcsönfelvétel eszközéhez, hogy régen vajúdó kormányzati vagy közigazgatási feladatokat megoldjanak. A közfelfogás pedig — egyes kivételektől eltekintve — általában helyeselte az újabb külföldi kölcsönök felvételét. A külföldi kölcsönök várható hatását azonban nemcsak a nagyközönség, de a közgazdaságtudomány művelői sem részesítették kellő figyelemben. Pedig a hatások vizsgálata igen fontos, mert csak a várható hatások ismerete adhat alapot a külföldi kölcsönök felvételének és felhasználásának teljes megítélésére.

Örömmel kell tehát üdvözölnünk dr. Óvári Papp Zoltán most megjelent munkáját. A szerző a külföldi kölcsönök hatását konkrét példákon: Kanada, az Egyesült Államok, Argentína, Ausztrália, Németország és Magyarország példáján vizsgálja és a tényekből levonható tanulságokat kiegészíti az elméleti úton nyert eredményekkel. Példáiból megállapítható, hogy a külföldi tőke beáramlása fellendülést, a tőkebehozatal megszűnése pedig visszaesést okoz a gazdasági életben. Megállapítható az is, hogy a külföldi kölcsönökkel együtt járt a külkereskedelmi mérleg passzivitása, a jegybankok arany- és devizakészletének emelkedése, a pénzforgalom növekedése és az árszínvonal emelkedése.

A kölcsönök felhasználását illetően a szerző arra az eredményre jut, hogy Németországban a külföldi kölcsönök túlnyomórészt produktív célokat szolgáltak, míg egyéb szükségletek inkább belföldi kölcsönökből nyertek kielégítést. Magyarországon ellenben a külföldi kölcsönök kisebb mértékben nyertek felhasználást produktív célokra (azaz: a forgalom tárgyát alkotó javak gyarapítására), mert e kölcsönök jelentékeny részét a közületek, lakóházak, iskolák, közigazgatási, épületek, utak, fürdők építésére fordították. A belföldi tőkék felhasználása ellenben a németországinál kedvezőbb képet mutat. Pedig csakis az említett értelemben vett produktív felhasználás szünteti meg a kereskedelmi mérleg passzivitását és gyarapítja tartósan a jegybank arany- és devizakészletét. A külföldi kölcsönök a nem mindig helyes felhasználás ellenére is mindkét országban hozzájárultak a termelő erők fokozásához. Kedvező hatásukat azonban Magyarországon nagy mértékben ellensúlyozta a mezőgazdasági termények rendkívüli árhanyatlása, amely — legalább átmenetileg — megfosztotta az országot a mezőgazdasági befektetések eredményétől.

A könyv gondosan összegyűjtött adatai és higgadt megállapításai alkalmasak arra, hogy a hazai közvéleményt közelebb vigyék a külföldi kölcsönök hatásának helyesebb megítéléséhez. *H. J.*

Ella M a i l l a r t : ***Des Monts Célestes aux Sables Rouges.*** Paris. Bemard Grasset. 1934. 300 1.

A szerző svájci újságírónő, aki kevés anyagi eszközzel, de az igazság megismerésének erős vágyával indult el, hogy a valóságot nem kevésbbé veszélyes helyen keresse, mint aminő a mai Szovjetköztársaság. El akar jutni Közép-Ázsiába, a kirgizek közé, mert azt hallotta, hogy a kirgizek szabad emberek! Szeretné megismerni őket, hátha tanulhatnánk tőlük valamit mi, akik már nem tudunk szabadok lenni ... A nagy hegyekhez akar eljutni, melyek nyugati lejtőjén a szovjet erőszakolja a nomádokra a XX. századot. Ugyane hegylánc kínai lejtőjén lázonganak a muzulmánok. A szovjettől félnek, az idegent nem látják szívesen. Ella Maillart mégis el akart jutni ezekre a távoli vidékekre, hogy meglássa: mi forr ott, ki rendezi a lázadásokat, az oroszok, az angolok, a muzulmán fatalizmus, vagy a nemzeti ébredés? Ha ez utóbbi — vájjon az ősi turk-mongol egység helyreállításáról van-e szó?

Jóllehet a szerzőnek számos barátja és ismerőse van Moszkvában — az orosz hatóságok nem könnyen adnak engedélyt az idegen nőnek, hogy a határokon járkáljon. Mikor három heti utánjárással megszerezte a feltételes engedélyt, napokig kell várnia vasúti jegyre, mert hajóra, vonatra csak a jelentkezés sorrendjében lehet szállni.

A józsemű svájci leány filmszerűen adja elő élményeit és tapasztalatait. Nem a híres Intourist, a költséges és propagandára beállított orosz utazási iroda, hanem az orosz proletár-turista-egylet ajánlósorai révén jut felszereléshez, élelmiszerhez. Nem vezeti semmiféle elfogultság, sem a szovjet érdekében, sem az ellen; az idegen utazó ismert, kellemetlenül fölényeskedő hangját sem halljuk tőle. Sokat fotografál, ismételten kockáztatva, hogy a G. P. U. emberei elveszik drága fényképezőgépét. Írása is mintha pillanatfelvételek sorozata lenne. Ázsiai-Oroszország távoli városainak színes képe bontakozik ki könyvéből, különös, távoli életformák és távoli emberek.

Ella Maillart utazik féregtől nyüzsgő orosz vasúton, teveháton, öszvérháton — és bár azelőtt alig ült lovon, lóháton kel át a Pamír-hegyeken. Együtt ül a kirgizekkel a kerek nemezsátrakban és leírja a kirgiz újságírónőt, aki három esztendeje tanult meg írni és olvasni, — de most rendes fizetést kap és férje nagyon meg van vele elégedve, mert nem kellett a régi szokás szerint pénzért megvennie az asszonyt, mégis szépen keres . . .

Kirgizek, özbégek, kazákok, karakalpakok, a török-mongol határvidék ismeretlen emberei tűnnek fel ebben a különös társadalomban,

melyben az írónőt minden érdekli, — de elsősorban az: hol lehet olcsón ennivalóhoz jutni? Aki ezzel a kérdéssel járja a világot, az sokszor mélyebben láthat be a népek életébe, mintha komplikált szociológiai problémákra keresne választ. Idővel elválik a szerző orosz társaitól és Turkesztánban már egyedül kóborol. Bejárja Taskendet, Khivát, Bokharát, találkozik politikai száműzöttekkel, beszél a szovjet által elismert vezéremberekkel. Ezek közül talán e legérdekesebb Faisoulla Khodjaieff, az özbégországi népbiztosok tanácsának elnöke. Egyike annak a hét embernek, akiknek kezében összefut a szovjetköztársaság egész hatalma: a moszkvai végrehajtóbizottság tagja. ízig-vérig nacionalista özbég, ki Moszkvában mégis mint fő kommunista szerepel. Az írónőnek adott válaszai érdekesen illusztrálják, hogyan próbálja összeegyeztetni egy keleti államférfi e két különböző világnézetet.

Egy orosz, ki az özbégek között él, elmondja, hogy azok, ha ma nem is, előbb vagy utóbb képesek lesznek az önkormányzatra . . . «őrült ambíció van valamennyiben — még írni sem tudnak, de már hivatalfőnökök akarnak lenni és az alantasabb állásokat megvetik. Négy hivatalnok sem dolgozik annyit, mint Európában egy — de az adott körülmények között meglepő, hogy egyáltalán van teljesítmény. Az özbégek igen büszkék a hivatalukra, de ha felelős állásba kerülnek, elgyávulnak és nem tudnak cselekedni. Láttam egy iratot, melyre a főnök rájegyezte: Helyeslem, de nem írhatom alá . . .»

Friss és igaz «helyszíni közvetítés» ez a könyv; értékes nyersanyag a szociológiai érdeklődésű ember számára. *B. I.*

Peter Mennicken: ***Nikolaus von Kues.*** Hegner, Leipzig. 1934.

Germánia új utakon jár, illetőleg a maga módja szerint alkalmazkodik a világ elváltozó szerkezetében előálló helyzethez. Ez a jogrendszerben is igen éles kifejezést nyer a klasszikus liberálista elvek rohamos feladása által. Az uralkodó áramlat ezt megújhodásnak nevezi. Ebben már a kedvező értékelés is benne foglaltatik, ami ellenkezik a régi «wertfrei» módszer szociális szemléletével. Végeredményben ez csupán terminológia kérdése, mert a jog típusbeli elváltozása kétségtelen és annak értékelését végeredményben nem tudományos elvi viták fogják eldönteni, hanem reálpolitikai erőtényezők mérkőzése . . .

Ha mármost ennek a jogi megújhodásnak a társadalmi okait kutatjuk, szemelőtt kell tartanunk a német lélek alkatát, amelynek egyik igen sajátos képlete a verőfényes dél utáni nosztalgiás vágyódás és ugyanekkor a latin szellem finomságai ellen való teuton háborgás.

Ezen lelkialkat igen jellegzetesen nyilvánult meg a romantikában és erősen a maga hasznára tudta fordítani a történelmi jogszemlélet rela-

tivitását. Ugyancsak ebből a lelkialkatból fakadt Spengler divatos programm-bölcselete is, amely jogi vonatkozásban a régi germán formákhoz való visszatérésben és a bennük rejlő régi germán szellem felélesztésében keresi a jobb jövő zálogát. Spengler e tekintetben csak anticipálta Gottfried Fédernek, a nemzeti szocialista 25 pontos programm tervezőjének jogpolitikai alapelvét, amely szerint az idegen eredetű és elhalt metafizikájú római jogot mindenhol eredeti germán népi joggal kell helyettesíteni (19. p.).

Spengler tudományos elgondolása ezzel politikai irányeszmévé transzformálódott fel.

A német szaktudomány szkeptikusan ítéli meg a helyzetet, mert szerinte a római tanjog kategoriálisan örök értékű logikai vázát, mint az emberi szellemnek e téren felülmúlhatatlan teljesítményét, sajátos német népi formákkal nem lehet máról-holnapra pótolni. A fogalomhüvelyező módszer viszont s a belőle fakadó «Begriffsjurisprudenz» sajátosan nehézkes német alkotás, amely nem veheti fel a versenyt az axiomatikus római módszer fölényes könnyedségével.

Igaz, hogy a történelmi és társadalmi helyzetek nem ismétlődnek teljességgel, de a hasonló helyzetek tipizálásából bizonyos analógiás értékű következtetések vonhatók le. Így nem első eset a német történelemben az sem, hogy a politikai és társadalmi helyzet általános jogi megújhodást tesz szükségessé. Közvetlenül a Reformáció előtt, amikor az Európa szellem-erkölcsi arculatát megváltoztató erők zajlása már megkezdődött, a német birodalom egész alkotmány- és jogrendszere is megérett már a gyökeres reformra. Ekkor kísérli meg a középkori egyetemes társadalom szemlélet utolsó nagy képviselője, a rajnai mozgékony szellemű Nikolaus Cusanus ügy az egyházi, mint a világi állapotok általános reformját. Gigantikus vállalkozása módszerében hibás volt, mert ő tisztára tudományos szellemi folyamatnak gondolta el azt, ami csak gyakorlatilag valósítható. De az emberi gondolkodásnak ez a megkapó drámája, amely e remek főben végbement, méltó pendantja egy Rotterdami Erasmus életművének. Cusanus rajnai honfitársa: Görres József kiaknázta, amennyire csak lehet, Cusanus szellemi hagyatékát, de nem állított méltó emléket szellemi ősének. Ezt igyekezett pótolni bámulatos tudományos szorgalommal két aacheni kutató: P. Mennicken és E. Hocks — az utóbbi hölgy — fennt idézett művével.[1]

Azt hiszem, csak használok vele a hazai szociológiai tudománynak, ha erre a munkára felhívom a figyelmet, mert bizonyára jó hasznát vehetik

[1] A heidelbergi Egyetem megbízásából pedig már 1932 óta készül Cusanus műveinek 14 kötetre tervezett pompás összkiadása, a «Docta ignorantia» 1939-ben esedékes 500-ik évfordulójára. Ezzel akarja kiengesztelni Germánia Cusanus szellemét, akinek bölcs tanításait ha követte volna, négy évszázad politikai és társadalomtani tévelygéseitől kímélte volna meg önmagát (Sauter).

mindazok, akik a mi magyar sorsközösségünk szempontjából figyelik a világ társadalmi helyzetének alakulását . . . *Hegedűs József.*

Dr. E s z t e r g á r L a j o s : ***A szociális képzés kérdése.*** Pécs, 1934. 45 lap.

Pécs városának tanácsnoka a szociális munkával foglalkozók szakképzésének *elméleti* indokait, továbbá a nevezetesebb külföldi és a hazai szociális tanfolyamok jellemzését foglalta össze ebben az okos és világos tanulmányban. Esztergár nem esik szociálpolitikusok gyakori hibájába, ő nem a szociális munkától várja a társadalmi bajok leküzdését. Jól tudja, hogy a «helyes szociálpolitika mindig a megelőzés útjait járja», s azt is, hogy nálunk nem lehet szó nagy szociális alkotásokról, intézményekről, hanem a meglevő erőkkel helyes gazdálkodással kell elérni, amit lehet. Részletesen ismerteti a pécsi egyetemen 1934 eleje óta működő gyakorlati szociális tanfolyam tantervét. (Társadalomtan, szociálpolitikai ismeretek, társadalmi egészségügy, a szociálpolitikai jogtételek, alkalmazott szociálpolitika). A szerző hivatottságot mutat annak a fontos kérdésnek vizsgálatára és megvilágítására, hogy a népgondozó tevékenységet miképen lehetne és kellene az egyes munkaterületeken olyan irányba terelni, hogy a pillanatnyi segítés mellett a megelőző szociálpolitikának, tehát a kóros jelenségeket elhárító törvényhozásnak és közigazgatásnak legyen serkentést és irányadó támasza. *Szombatfalvy György.*

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

THE SOCIOLOGICAL REVIEW. 1934. július.

G. C. Allen: ***Economic science and contemporary economic policy.*** (Gazdaságtan és a mai gazdasági politika.)

A közgazdaságtani elméletek és a gyakorlati gazdasági élet közötti ellentét éles kritikát hívott ki a közgazdászok ellen. Szemükre vetik hatástalanságukat. Viszont a közgazdászok arra hivatkoznak, hogy nem ők irányítják a dolgok menetét. 1918 óta sokszor kérték tanácsukat, de sohasem fogadták meg, mert a politikusok és a közönség nem elfogulatlan tanácsot akar, hanem a mindenkori politikai irányok elméleti igazolását. Felmerült az a kifogás, hogy a közgazdászok nem értenek egyet tanácsaikban, bár alapvető kérdésekben megvolt az egyetértés. A közvélemény a mai bajok magyarázatát várja a közgazdászoktól (gép és ember, több vagy kevesebb termelés, infláció — defláció, a mezőgazdaság és ipar viszonya, stb.). A XIX. század elején a közgazdászok tanait átvették az államférfiak, elveik belekerültek a törvényhozásba. A klasszikus közgazdászok e presztízsének kétségtelen oka, hogy tanaik egybevágtak az éppen emelkedő új ipari és kereskedő osztály érdekeivel és másrészt tele voltak a kor szellemével (filozófiai radikalizmus, a hasznosság elve mint lélektani alap és atomisztikus államfelfogás). Ma az a helyzet, hogy laisser-faire megbukott és a pszichológiai hedonizmus és az utilitarius állameszme feladásával meg a közgazdasági politika vámjaival, megkötéseivel, autarchiáival a XVII. századba jutottunk vissza. Mindez természetesen érinti a közgazdaságtant is. A modern közgazdaságtan hatástalanságának az is oka, hogy a termelés céljait megvalósító eszközökkel foglalkozva csak a piac objektív jelenségeit nézi s mellőzi a pszichológiai és a szociális, meg a politikai és filozófiai alapot. Ez hiba, mert a piac függ az állam beavatkozásától (tervgazdaság) s ez esetben a fogyasztó szabadsága korlátozva van (pszichológiai momentum); ez utóbbi különben sem teljesen független (a reklám lélektani jelentősége), másrészt mert ma gazdasági kérdésekből nem kapcsolhatók ki bizonyos szociális intézmények (szakszervezet, biztosítás) és a munkásság mint politikai tényező. A társadalomnak rugalmasságra van szüksége: nem élvezheti egyszerre a stabilitást is, meg a rohamos gazdasági fejlődést is. A bajok oka ép e rugalmasság hiánya; egy-egy osztály érdekei nem tekinthetők szentségnek a haladni akaró és

szabadságot igénylő társadalomban. A modern közgazdász azt mondhatná, hogy e merevségek megszüntetésében van a megoldás. Ez pedig már mélyen fekvő politikai érzések és társadalmi eszmék megfontolását teszi szükségessé. A gazdasági törekvések és a társadalmi s politikai irányelvek közt összeegyeztethetetlenség áll fenn s ez annak következménye, hogy gazdasági ténykedéseink következményei soha sincsenek tisztán előttünk; a piac irányítása egyedek kezében van, a palliatív intézkedések pedig jóval később történnek meg, akkor, amikor a nem kívánatos következmények már itt vannak. A mai, egymást keresztező politikai, társadalmi és gazdasági célok megváltoztatása és új, tisztázott célok kitűzése nélkül nincs megoldás.

H. G o l d h a m e r : ***The psichological analysis of war.*** (A háború lélektani elemzése.)

A szerző foglalkozik a háború ösztönelméleti elemzéseinek fontosabb változataival és társadalom-lélektani magyarázatokkal; megkísérli értékelésüket s arra az eredményre jut, hogy ezek kiegészítik egymást. A háborús magatartás nem lehet merőben ösztönös, mert az ösztönös cselekvések a fejlődés folyamán átalakultak s mindig van bennük valami értelmi, érzelmi, akarati elem; a háború már társadalmi vagy intézményes változata az eredeti ösztönös cselekvésformáknak (az ú. n. háborús vagy harcias ösztönnek). Vannak, akik másodlagos jelenségnek tartják a háborús ösztönt s alapjának a haragot és félelmet tekintik. A pszichoanalitikusok is másodlagos jelenségnek veszik, melynek impulzusai az életösztön és a halálösztön (sexuális és destruktív ösztön); e kettőnek fúziója a szadizmus és masochizmus. Elfojtásuknak rekompenzálása volna a háborúban hangoztatott érdekekre való irányulás (jog, jogtalanság). Csakhogy míg az életösztönnek megvannak testi alapjai, a destruktív ösztön létezését a pszichoanalitikusok egy része is kétségbe vonja. Másrészt a szadizmusnak és masochizmusnak a háborúban megnyilvánult példái még éppen nem bizonyítják, hogy ezek lettek volna milliók fegyverfogásának tudattalan motivációi. A pszichoanalitikusok szerint az énben küzdelem folyik a primitív én és egy tudattalan «super-ego» között; ez utóbbi pacifista tendenciájú. E küzdelem erőviszonyaitól függ az állásfoglalás háború vagy béke mellett. Intrapszichikus összeütközések vezethetnek támadó vagy aszociáüs magatartáshoz, de ez még nem bizonyítja azt, hogy a háború ilyen összeütközések feloldása. Vannak, akik a háború alapját a türelmetlenségben látják, mely valami új, változó után vágyódik, mások a gyűlöletben (harag + félelem) veszik fel a háború emocionális alapját. A háború sokkal inkább intézmény, melynek alapja az állam és nemzet fogalma köré csoportosuló érzelmi vonatkozások és eszmerendszerek. Ezek alakítása a politikai és gazdasági élet vezetőinek erejétől függ; azért a jövő kutatásának e csoportok lélektani elemzése egyik fő feladata.

D a v i d V. Glass: ***Divorce in England and Wales.*** (A válás Angliában és Welszben.)

Az első igazi válás (a vinculo) 1552-ben volt Angliában, a Northampton márkié. Előkelő urakból álló bizottság mondta ki s a parlament jóváhagyta. A XVII. század folyamán ilyen jóváhagyások egyre gyakoriabbakká válnak. De mivel a válás igen költséges, csak az előkelő gazdagok körében fordul elő. 1850-ben bizottság létesül a kérdés tanulmányozására. A hozott törvények (1857) nem sokat változtatnak a helyzeten: a válás költséges és aránytalan előnyöket biztosít a férfiaknak. Az 1866. évi törvény hoz némi javulást azzal, hogy a válás érvényessége a kimondás után hat hónappal lép érvénybe. 1909-ben újra tanulmányozzák a kérdést s a bizottság kisebbsége a házassági törvény szigorának megerősítését kívánja. Csak a világháború után történt lényeges változás ez ügyben részben azzal, hogy a szegényebb osztályok számára a válás költségei tetemesen mérséklődtek (2—3 fontért válhatnak), részben azzal, hogy érvényre jutott az egyenlő elbánás elve. A férfi ugyanis házasságtörés alapján kérhette a válást, a nőnek azonban a házasságtörésen kívül más okot is fel kellett hoznia. Már 1914 körül figyelemreméltó társadalmi jelenséggé lettek az elválások. Számuk a világháború alatt erősen növekszik (1913-tól 1919-ig a házasult lakosság 4.06%-áról 12.78%-ra), különösen az 1923. évi törvény után. Az utolsó 70 év alatt (1860—1930) a válások száma a házasult lakosság 2.08%-áról 20.6%-ra emelkedett. Amerikában 8.2%-ról 36.5%-ra). A válások 30%-a a munkásosztályra esik, de emelkedőben van a középosztály arányszáma is. Amerikában a bíróságok fokozódó enyhesége az ú. n. mentalis crudelitas értelmezésében nagyon megkönnyíti a válást: a válófeleknek nem kell a házasságtörés miatt kimondott válás szégyenét viselni. Angliában is a legkevésbbé botrányos okok címén indítják a válópereket, de még így is legtöbbször a hűtlenség szerepel az okok közt. Angliában az 1899—1930-ig felbontott házasságoknak több mint 50%-a 10 évnél hosszabb tartalmú volt (Amerikában 7 év); e válások 60%-a egy-gyermekes vagy gyermektelen házasságokra esik. A válás problémája összefügg a család helyzetével. A család szociológiai tevékenységeinek nagy részét átveszi az állam és egyéb intézmények. Egyetlen megmaradt szerepe, a gyermeknevelés is a család tekintélyének csökkenésével egyre többet veszít jelentőségéből.

U. OTT: 1934. október.

D. M i t r a n y : ***The political consequences of economic planning.*** (A tervgazdálkodás politikai következményei.)

A szovjet első ötéves tervét mindenütt mosollyal fogadták és — még ez öt éven belül általános jelszó lett a tervgazdálkodás. E változás

okai 1. gazdaságiak: kiút keresése a gazdasági válságból; 2. társadalmiak: a tömegek vágya a javak igazságosabb elosztása után; 3. politikaiak: a nép jobb ellenőrzése. Kapitalisták és szocialisták egyaránt sürgetik. De a célokban erős ellentétek mutatkoznak; az egyik oldal mentőeszköznek tartja a tervgazdálkodást, a másik a dolgok rendjének egész átváltozását várja tőle. A stabilizálás és az egyenlőség mellé egy harmadik indíték is járul: a nemzeti biztonság. A három indítékból axiómaszerűen következik, hogy a nemzeti tervgazdaság magában hordja az állami ellenőrzés szükségét és hogy az állami ellenőrzésből az elbánás egyenlősége következik. Ez az ellenőrzés nem kíván bürokratikus közigazgatást; autonóm nem-reprezentatív hivatalokra bízná a vezetést (ellentétben a nacionalizációval, mely kormányhatóságokkal működnék). De jelenti az ellenőrzés a parlamentarizmus alkonyát: a tervgazdasági rendszerben nem politikusokra, hanem szakértőkre lesz szükség. Következik-e ebből, hogy a tervgazdálkodás politikai diktatúrával jár? Kikerülhetetlennek látszik az átalakulás idejére. Foka azonban főként három tényezőtől függ. Első az a távolság, mely a felvett terv és a fennálló körülmények közt van; Oroszországban két véglet közt ment végbe a változás, nyugaton kedvezőbb a helyzet. Második az idő, mely alatt az eredmények élvezhetők lesznek; Oroszországban majdnem semmiből kellett tőkét teremteni, nyugaton csak rövid ideig tartó áldozatot kívánna az egyedektől s csak részleges megkötöttség lenne. A harmadik tényező az ellenállás; Oroszországban egy kisebbség politikája volt a tervgazdaság; a kényszer foka nyugaton a tervgazdaság elfogadásának mértékétől függ. A tervgazdaság megvalósulása sok, inkább látszólagos szabadságról való lemondást kíván. Ez átmenetileg kellemetlen lehet, de nem jelenti a demokrácia végét, csak az individualisztikus szabadság elveinek alkalmazkodását az új szociális célokhoz. Nemzetközi vonatkozásban súlyosabb problémákhoz vezet a kérdés tárgyalása. A tervgazdaság vagy meg fogja szervezni a nemzetközi érintkezést vagy meg fogja akadályozni. A tervgazdaság hívei ma vagy közömbösek egy nemzetközi gazdasági rendszer gondolatával szemben, vagy erősen ellenzik azt. Pedig sok példa mutatja, hogy a legjobb nemzeti, gazdasági tervek is felbonthatják más nemzetek gazdasági tervei. Zárt gazdasági rendszere legfeljebb két államnak lehet: Oroszországnak és az USA-nak (bár ez utóbbinak is főbb iparágai igényelnek Amerikában nem található anyagokat). E rendszer mellett szerencsés adottságú államok privilégiumokat élveznének, mások bizonyos anyagokban állandó hiány állapotát lennének kénytelenek elfogadni. A zárt rendszer az ember és a pénz mozgását is megkötné. A nemzeti tervgazdaság így befelé a legszebb céllal kifelé fegyverré válik saját céljai ellen; támadó szándékú országok kezében igen veszedelmes eszközzé válnék. Az önellátás gondolata a teljes chaoshoz vezeti a világot. Viszont más nézetek szerint a nemzeti tervgazdálkodás csökkenti a nemzetközi súrlódást, mert megszünteti a ver-

senyt a piacokért és a nyersanyagforrásokért (Keynes, Roosevelt). De ez csak teljes izolálódás esetében állhat fenn. Ma még egymásra szorulnak a népek, nem kísérletezhetnek a zárt gazdálkodással. A nemzetközi súrlódásoknak a könyörtelen verseny az oka. Az önellátás ezt nem csökkenti, mert a világ mindig ki lesz téve a dömpingeknek. A racionális és békés haladástól függ, sikerül-e a politikai és gazdasági struktúrát úgy alkalmazni, hogy minél kedvezőbb gazdasági eredményeket hozzon és minél kisebbé tegye a nemzetközi súrlódásokat. A tervgazdaság teljes ellenőrzést igényelne az állam részéről, de meg kell engednie az egyén szabad fejlődését. Megvan a hajlandóság arra, hogy dogmaként hirdessék az ellenőrzésnek és megszorításnak érvényességét a politikai életre is. Ha azonban ez a szellem elnyomására vezetne, néhány nemzedék után az új szociális rend ellen is feltámad a reakció. *Janson Vilmos.*

REVUE INTERNATIONALE DE SOCIOLOGIE. 1934. szeptember—október.

W. M. K o z l o w s k i : ***Une sociologie nomothétique est-elle-possible et désirable?*** (Lehetséges és kívánatos-e törvényt megállapító szociológia?)

A tudományos törvény az egyedi jellegüktől elvonatkoztatott jelenségek ismétlődésének szabályait állapítja meg. Az események csak a törvények alkalmazásánál jutnak ismét szerephez. A szociológia, ha a társadalom teljes (integrális) tudományának tekintjük, sokkal heterogénebb tárgyú, semhogy jelenségcsoportokra volna osztható; s mivel ez a csoportosítás törvények megállapításához feltétlenül szükséges, a szociológia, mint a társadalmi élet integrális tudománya, nem lehet nomotetikus tudomány.

Más az eset az egyes (részleges) szociális tudományoknál, aminők a gazdasági-, politikai-, jogi- stb. tudományok, melyek a társadalmi életet különböző, többé-kevésbbé körülhatárolt vonatkozásaiban vizsgálják. Ezeknél már megvannak azok a homogén csoportok, melyek a törvénymegállapítást lehetővé teszik. Az itt megállapítható szabályosságok, melyeket a szociológusok tendencionális törvényeknek neveznek, (talán jobb volna: «megközelítő szabályszerűségeknek» nevezni őket) némileg módot nyújtanak az előrelátásra és megkönnyítik a rendszeres kutatást.

Az elbeszélő tudományoknál, tehát a szociológiánál is lehet szó *előrelátásról,* de itt ez a *kreáció* jellegét ölti fel, az ember aktív részvételének megfelelően. Mondhatjuk, hogy a jövő esemény megvalósulható történeti tény, vagyis potencionális esemény. A jövő esemény az irányt mutatja meg s csak esetleg bekövetkező történésre utal, míg a törvény módját jelöli meg a szükségszerűen bekövetkező hatásnak. Míg a meg-

figyelő természettudósnak minden bekövetkezendő eseményt alá kell vetnie a megváltoztathatatlan törvényeknek, addig a cselekvő ember egy terv szerint akarja megváltoztatni az adott valóságot s így feltétlenül megkívánja, hogy a társadalom alakítható legyen.

Az ember tehát alakítója a társadalmi valóságnak, melynek alárendeli az érzéki valóságot, vagyis a természetet, az enciklopédisták eme teljhatalmú istenségét, mely az ismeretelméleti kritika szerint a szemlélődő ember szellemi alkotása s a cselekvő ember céljainak és terveinek eszközévé lett.

Végül a szerző a *kívánatos eljövendő események,* vagyis az *ideál* fontosságát hangoztatja, mely nemcsak előfutárja a szociális jövőnek, hanem annak egyik legfontosabb tényezője, sőt létrehozója.

A n d r é J o u s s a i n : ***Les révolutions qui se font: leurs solutions du probléme politique et du probléme sociale.*** (Az alakuló forradalmak. Hogyan oldják meg a politikai és szociális problémákat.)

A politikai probléma: összeegyeztetni a hatalmat, tekintélyt és a szabadságot. A társadalomnak szüksége van kormányzatra, a társadalmi hierarchiára és a fegyelemre. Viszont az egyének fölébe helyezik saját érdekeiket a közérdeknek s ezért az engedelmességet is hajlandók megtagadni, megdöntik a társadalmi hierarchiát, különösen ha a kormányzók visszaélnek hatalmukkal.

A szociális probléma.: az arisztokrácia és a demokrácia összeegyeztetése. Minden művelt nemzetnek szüksége van egy felsőbb néposztályra, amely a régi kultúrát és erényeket őrzi s a tradíciókhoz hű, a civilizációt továbbra viszi és a többi néposztály számára mintául szolgál. Ezzel szemben áll az a törekvés, hogy a lehető legtöbb ember részesüljön ezen civilizáció jótéteményeiben s így az alacsonyabb néposztályok emelkedése előmozdíttassék. A vezetőosztály csak akkor maradhat mintakép, ha nem alacsonyodik le a többihez. A felemelkedés lehetőségét pedig a szükséglet erősen korlátolja.

Az a kérdés, hogyan toboroztassék a vezetőosztály és kiknek adassanak jogok és privilégiumok az egész társadalom érdekében, vagyis hogyan lehet megtalálni a legrátermettebb és a legbuzgóbb embereket?

Az arisztokratikus megoldás:

A vezető szerepre való alkalmasság részint az ember veleszületett hajlamaitól, képességeitől, részint a neveléstől függ. Ezen alapszik az öröklődő arisztokrácia. De az arisztokráciát megrontja az emberi természetben rejlő fenntartási és uralkodási ösztön: monopóliumot követel és privilégiumainak megörökítésére törekszik. Az arisztokrácia tagjai csak születésük által formálnak jogokat a vezetőszerepre, anélkül, hogy azt kiválóságukkal kiérdemelnék. Az arisztokráciának felfrissülésre van szüksége s érdekében áll, hogy a született kiváló embereket befogadja.

A demokrácia, mely a többség uralmát jelenti, úgy véli legjobban megoldani a politikai és szociális problémákat, hogy a lehető legtöbb szabadságot biztosítja és a lehető legnagyobb mértékben kielégíti az alsóbb osztályok felemelkedési vágyát. A demokrácia azonban nem biztosítja a szabadságot és nem oldja meg a hatalom problémáját sem. De a társadalmi egyenlőséget sem tudja létrehozni, mert bármennyire kimondja is a jogok egyenlőségét s a képzettség megszervezését igyekszik mindenki számára lehetővé tenni, a felemelkedés lehetősége mindenütt korlátozva van s a küzdelemben a felek különböző esélyekkel vesznek részt.

A választási kormányforma hazugságon alapszik. Az általános szavazatjog eredménye az, hogy a legnépesebb osztályok képviselői győzedelmeskednek, akik többnyire nem a legalkalmasabbak a politika irányítására. Tehát az egyenlőség érdekében történt reform egyenlőtlenséget hozott létre a kisebb képességnek javára, annál is inkább, mert a tapasztalatban fiatalok többségben vannak a tapasztalt és mérsékelt öregek felett.

S mivel mindenkinek joga van megválaszttatni, a törtetőknek, ügyes szónokoknak több esélyük van, tekintet nélkül arra, hogy vannak-e államférfiúi képességeik. A nép képtelen a közérdek felismerésére. Nem tudja, milyen politika lenne számára a legelőnyösebb s nem látja határozatainak következményeit. Az ókori köztársaságok addig élték fénykorukat, amíg arisztokratikus jellegűek voltak, a demokratikus eszmék terjedése pusztulásukra vezetett. Európában a 18. század vége óta ellenállhatatlan mozgalom indult meg a demokrácia, demagógia, szocializmus és kommunizmus felé, de pusztulásra és veszedelmes válságokra vezetett. Ennek reakciójaként alakultak meg a többé-kevésbbé diktatórikus uralmak Olaszországban, Törökországban, Lengyelországban, Jugoszláviában, Németországban.

Érezhető, hogy szükség van új formulákra. Az új rendszerek leghatározottabb formáit a fasizmusban, bolsevizmusban és a Hitler-mozgalomban szemlélhetjük.

A három forradalom a hatalmi probléma megoldásában közös vonásokat mutat. Mindegyik ugyanabban az irányban keresi azt. Egy-egy személyben megtestesült párt diktatúrája, szigorú ragaszkodás e párt elveihez, minden meghasonlást kizárva, az egyén teljes alárendelése az államnak, végül a szabad vélemény nyilvánításnak, sőt a lelkiismeret szabadságának is majdnem teljes megszüntetése.

Az új kormányzati rendszerek közös vonásai tehát demokrácia-ellenes szellemet mutatnak. De ez az antidemokratikus forradalom más tekintetben demokratikus marad. Mindhárom országban tömegmozgalom hozta létre s mindegyik a nép lelki alkotásából és történelméből folyó törekvéseket elégített ki.

Hogyan oldják meg a szabadság problémáját? Minden kormányzatnak eleget kell tennie a nép kívánságainak. Oroszországban megvalósult az egyes vidékek autonómiára való törekvése s a magánrend terén az orosz nép mélyen anarchikus tendenciája a régi társadalmi, családi és vallási fegyelem eltörlésével teljesen uralomra jutott. A fasizmus meghagyja az egyén legfontosabb szabadságait, csak a feleslegeseket és károsokat akarja korlátozni. Jellemzi az a törekvés, hogy mindenütt a közérdek érvényesítését mozdítsa elő. A gazdaságpolitikát neveléssel, propagandával, a testületek kötelező szabályaival az erkölcs fennhatósága alá akarja helyezni. A német nép hajlamos arra, hogy a szabadságot a törvényeknek való engedelmeskedésben lássa (amint ezt Kant elmélete az autonómiáról jól kifejezi) s így könnyen szabadnak érezheti magát Hitler diktatúrája alatt, amely pláne a németség faji felsőbbrendűségét hirdeti.

Az új kormányzati rendszerek tehát, ha némi jogon demokratikusnak nevezhetők is, ez nem azért van, mintha a tömeg szabadon kifejezhetné akaratát, vagy választhatná vezetőit, hanem mert kielégítették e népek legerősebb ösztönét, legbensőbb és legészszerűbb óhaját.

Ezt fejezi ki erőteljesen és világosan Mussolini, amikor kijelenti, hogy a fasizmus igenis a nép akaratának a kifejezése, mert benne egy kis csoport vagy csak egy ember lelkiismerete szerint alakot öltő és hatékonnyá váló ideál igyekszik a köztudatban és akaratban megvalósulni.

S ezzel meg van oldva a politikai probléma: a hatalom és szabadság összeegyeztetése.

Ha tehát «általános akaraton» egy nép legmélyebb óhajainak összességét értjük, melyek néha világos kifejezést nyernek, de többnyire mindaddig, míg lángeszű emberekben tudatossá nem válnak, csak homályos kísérletként lappanganak, akkor az új tanok szellemét elég jól kifejezzük, ha azt mondjuk, hogy a többség uralmának lerázásával keresték a tömegek beleegyezését s el is érték azáltal, hogy eleget tettek az általános akaratnak. *Szombatfalvy Nóra.*

LE CHRISTIANISME SOCIAL. 1934. július—augusztus. No. 6.

Denis de Rougemont: ***Ou sont les Jeunes Protestants?*** (Hol vannak a fiatal protestánsok?)

A francia protestánsok nagyon kevesen vannak (kb. 2.5%), a katolikusok nagyszámú és nagytömegű politikai és szociális egyesüléseihez fogható mozgalmuk nem is lehet.

A keresztyén politika lényege benne van Kierkegaard eme mondatában: «Az Isten színe előtt álló ember fölötte áll a kollektivitásnak». Ez nem jelenti azt, hogy a keresztyén ember elszigeteli magát a közösség-

től, sőt hajlandó együttműködni mindazokkal a politikai mozgalmakkal, amelyek a személyiség felsőbb jogaiért síkraszállnak, de hangsúlyozza, hogy az egyetlen reális és emberileg jótékony hatású közösség az, amely az embernek Istennel való ősi közösségén alapul s amelyből az emberek iránti szeretet is fakad. A keresztyén ember a földi élet javait és céljait nem becsüli sokra, ilyen értelemben pesszimista, de ebből viszont nagyfokú aktivitás következik, mint a felebarát iránti szolgálat.

Mit t e t t ü n k e d d i g ? Jobboldali irányú politikai mozgolódás az i. *Associations Sully és 2. a. La Cause* c. folyóirat körüli csoport. Amaz royalista, emez nacionalista. A Sully-csoport támadja a Cause «misztikus nacionalizmus»-át, amely a hazát és a fajt «szent»-nek mondja, és hajlandó az állammal azonosítani. Szociális célkitűzéssel dolgozik a Compagnons, mely a Keresztyén Diákszövetség alapítása a R. Garric-féle katolikus Equipes sociales mintájára. Ebben az intelligens és hívő ifjúság az atheista munkáskörökkel keres érintkezést s vele «tanulmányi kör»-öket tart.

Mit t e g y ü n k ? Hol érvényesülnek legjobban a fentebb, Kierkegaarddal kapcsolatban kifejtett elvek? Az *Esprit* c. katolikus folyóiratban és az *Ordre Nouveau* mozgalmában, amely felekezetközi, zsidók is résztvesznek benne. Egyik sem akar jobb- vagy baloldali lenni, ezért nem állnak még mellettük nagy tömegek. «Ezek a kis bölcsek a fasiszták malmára hajtják a vizet» — mondják rájuk a kommunisták; viszont a *Critica fascista* így ír: «Ezeknél még a marxisták is különbek». E két mozgalom *(Esprit* és *O. N.)* közel áll egymáshoz a következőkben. Visszautasítják azt a kapitalizmust, amely a szociális igazságtalanságnak, háborúnak, munkanélküliségnek, közerkölcstelenségnek szülőanyja; visszautasítják a misztikus nacionalizmust, mint az igazi hazafias érzés meghamisítását; visszautasítják a burzsoá kultúrát. Követelik az emberi személyiség jogainak érvényesítését az állammal szemben is, követelik a gazdasági szervezet gyökeres átalakítását, a közösség új szellemét, amely nem a faj, az osztály vagy a párt misztikáján, hanem a személyes felelősség konkrét érzésén alapul. Míg a sajtóban egymással hadilábon álló pártok kerülik az alapvető kérdések felvetését, s elsáncolják magukat idejétmúlta küzdelmekben és becstelen polémiákban, az *Esprit* és az *O. N.* hangsúlyozza, hogy mechanikus civilizációnkban is szükséges felvetni az ember problémáját; így az ifjak kevesebbet lármáznak, de alapjában véve mélyebbre hatolnak, tehát radikálisabbak.

A két csoport elveiben van közösség, de módszereik eltérők. Az *O. N.* körül írók és technikusok tömörültek (a folyóirat 1933 májusa óta jelenik meg), irányuk hatóerejét bizonyítja, hogy mellette már két Önálló, de hasonló programmú csoport alakult. Az *O. N.*-ben megjelent első manifesztum három főkövetelményt tartalmazott: 1. perszonálizmus, 2. antiproduktivista kommunizmus, 3. regionalizmus. Perszonálizmuson

a személyi cselekvés előtérbe helyezését értik, azt, hogy nem a mozgalom, nem a gazdasági viszonyok a fontosak, hanem a cselekvő egyén személyisége, szellemisége. Az antiproduktivista kommunizmus gazdasági rendszere megszünteti a kizsákmányoló bérmunkát azzal, hogy a munkát polgári szolgálattá *(service civil)* teszi. A regionalizmus politikája pedig gyökeresen antietatista, föderalista vagy helyesebben kommunalista.

Az *O. N.* mint folyóirat minden felekezeti kérdést elutasít, az *Esprit* katolikus, de szerepelnek benne protestánsok is. Állásfoglalása legélesebben kitűnik egy speciális számából, melynek tárgya «A keresztény rend és a fennálló rendetlenség közti szakadék». Az Esprit-ből kiérezhető bizonyos nosztalgia abban az irányban, hogy az új rendet a katolikus egyház teremtse meg, holott ez magára az egyházra nézve lenne veszélyes.

Mit tegyenek ezek figyelembevételével a fiatal protestánsok? Ne alapítsanak pártot, mert kevesen vannak ahhoz, hogy számbavehető eredményt érjenek el. Reformált hitük aktiv életet kíván tőlük, meg kell hát keresniök, melyek azok a tanok, amelyek legjobban összeférnek meggyőződéseikkel s azokban a csoportokban kell dolgozniuk, ahol ezeket vallják; minők az *Esprit* és az *O. N.*[1] *T. D.*

FIATAL MAGYARSÁG. 1934 november.

A magyar cserkészférfiak folyóiratának ez egy szociográfiai kutatást bevezető száma, mely Széchenyi nevével indul útnak s azt vizsgálja, hogy minő foglalkozásúak (jogász, mérnök, művész, tanító) miként járulhatnak hozzá a hazai szociográfiai kutatás megindításához. Az elöljáróban egy cikk azt feszegeti, vájjon «forradalmárok-e a szociográfusok?» Ezt a külföldre való tekintettel törölni kellett volna a cikkek sorából, mert félő, hogy Ázsiában keresik majd a szerkesztőséget. (Sajnos, tudomásunk van róla, hogy valóban volt közigazgatási hatóság, mely forradalmárokat sejtett oly egyetemi hallgatókban, akik falutanulmányaik céljára falun adatokat gyűjtöttek.) Semmi nem bátorítja különösebben a mai fiatalságot és mégis buzgó gyűjtés indul meg. Ugyanaz a jelenség ez, mint a Felvidéken és Erdélyben, ahol megtett kutatásokról két cikket is közöl a folyóirat. A románok falukutatásairól egy román szerző ad számot ebben a magyar cserkészlapban. Inkább buzgalom, mint hozzáértés látszik meg a cikkeken, sőt egy az elírások területén gyakorolja magát. Kiválaszt például találomra 7 szociológust és rezignáltan hozzáteszi: «mind e munkák inkább zavart keltők, mint megnyugtatók», holott a legjobb nevek vannak közöttük. Az egyik szerző «önelvű» szociográfiáról beszél. Mi ez? A szociográfia a legszélesebb szintézis, m i n d e n n e m ű

[1]Az *Esprit* és az *O. N.* törekvéseiben nem nehéz felismerni Proudhon eszméinek nyomait.

szempontnak helyet ad, egy területre korlátolva a tárgyát. A folyóirat felhívással végződik, szociográfus-cserkészeket toboroz és ígéri, hogy szociográfiai kérdőívet bocsát közre, örömmel köszöntjük a «Fiatal magyarság Szociográfiai Munkaközösségének» leendő tagjait, kívánunk munkásságuknak szép sikert, de ez csak akkor várható, ha a szociográfiai munkálatok tekintetbe veszik az elmélet eddigi eredményeit.

d. i.